

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

Ч. 39

Митрополит Іларіон

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Редакція й доповнення
Юрія Мулика-Луцика*

Том III

М — О

Накладом Товариства „Волинь”

ВІННІПЕГ

— 1988 —

КАНАДА

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN

No. 39

Metropolitan Ilarion

ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC
DICTIONARY
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Revised and enlarged

by

G. Mulyk-Lutzyk

Vol. III

M — O

Published by Society of Volyn

WINNIPEG

1988

CANADA

Редакційна Колегія ІДВ й Т-ва „Волинь”:

*д-р Ю. Мулик-Луцик, д-р С. Радчук,
о. д-р С. Герус, м. прот. С. Кіцюк, ред. М. Подворняк,
д-р Іраїда Тарнавецька, о. д-р С. Ярмусь,
інж. І. Онуфрійчук.*

© Copyright by Research Institute of Volyn

Всі права застережені ІДВ.

Від Видавничої Комісії

Видавнича Комісія Т-ва “Волинь” та ІДВ, постановляючи видати друком “Етимологічно-семантичного словника української мови” митр. Іларіона (в мирі проф. Івана Огієнка), була свідомо того, що ця праця Автора не була закінченою не лише в котрійсь із її частин, але що вона не була зфіналізованою як цілість, і як така, являла собою, так би мовити “чернетку” залянованого митр. Іларіоном “Етимологічно-семантичного словника української мови”.

Маючи це на увазі, Видавнича Комісія своє рішення видати цю працю мотивувала потребою опублікування принаймні частини тієї його наукової спадщини, яка по Його упокоєнні († 1972 р.) залишилася в архівній спадщині в ненадрукованому стані. Це значить, що рішення опублікувати цю працю полягало в постанові видати її як історичну пам'ятку. Щоб зберегти її автентичність, Видавнича Комісія постановила навіть залишити ненарушеним правописний аспект цієї праці, що була частинами писана в різних періодах часу, і на тих частинах позначилися деякі зміни в нормах українського правопису. Маємо тут на увазі систему тих правописних норм, що їх затвердив Уряд Укр. Народньої Республіки 12 січня 1919 р., і тих, що їх советська влада в Україні затвердила 31 березня 1929 р., та, вкінці, тих (це т.зв. “академічний правопис”), що їх затвердила советська влада 8 травня 1945 р.

Сліди першого українського правопису, складеного проф. Іваном Огієнком 1918 р. з доручення першого міністра Освіти У.Н.Р. (за часів Центральної Ради), Івана Стешенка, були помітні в писаннях проф. І. Огієнка ще навіть після того, коли в Україні був (1928 р.) складений новий правопис, що був советською владою затверджений 31 березня 1929 р. і того ж року на його основі був в Україні виданий — за редакцією Гр. Голоскевича — “Правописний словник”. Проф. Огієнко в дечому не дотримувався цього правопису. І так, напр., він не погоджувався з тим фактом, що в “Правописному словнику” Г. Голоскевича в слові “релігія” фігурувала буква г, а не ґ.

Пізніше проф. І. Огієнко, який у принципі гонорував був правописну систему з 1929 р., згодом таки акцептував “академічний правопис” з 1945 р., — акцептував в ім'я принципу, що в нас мусить бути один правопис, а не кілька правописів. Але він у дечому не дотримувався й правописних норм з 1945 р., бо не у всьому погоджувався з його авторами.

Ті мотиви, з яких Видавнича Комісія Т-ва “Волинь” та ІДВ постановили видати цього Словника митр. Іларіона, які були тут з'ясовані вище, і на які був покладений наголос у передмові до його першого тому (виданого 1979 р.), та які являли собою кри-

терій рішення видати цю працю в її “стані суцшому”, як згодом виявилось, не здали свого життєво-практичного іспиту. По-перше, ті люди, які в принципі привітали появу першого й другого тому цього Словника, своєю більшістю висловили бажання мати “Етимологічно-семантичний словник української мови” як словник, а не як архівну “пам’ятку”, видання якої, на думку деякого з них, в наших скрутних матеріяльних обставинах є “завеликим люксом”. По-друге, один мовознавець волів трактувати цю публікацію (він написав рецензію на її перший том) не як частину скриптів з архіву митр. Іларіона, а тільки — як “готовий словник”, і цей його підхід до цієї справи став у нього критерієм його погляду на цю працю.

Але не ця “рецензія”, а тільки вищезгаданий дезидерат передплатників цього Словника став підставою рішення Видавничої Комісії видавати дальші томи Словника уніформованим правописом, а обсяг його редагування поширити шляхом введення доповнення в його зміст хоч у такій мінімальній мірі, в якій бажали собі цього ті передплатники Словника, від яких залежить матеріяльна можливість видати його. Справа “доповнення” виявилася неминучою також ще й тому, що в тій частині рукопису Словника, яка мала становити зміст третього тому (починаючи буквою **М**) була Автором опрацьована в значній мірі менше, ніж рукописні матеріяли від букв **А** до **Л** включно. Сталося це тому, що митр. Іларіон, підготовляючи цей матеріял до друкування його на сторінках журн. “Віра й Культура”, через своє надмірне перевантаження працею в У.Г.-П. Церкві, з одного боку, і через скорє прогресування його недуги, не вів випрацювати цього матеріялу більше, як тільки в обсязі букв **А** — **Л**, з чого в журн. “Віра й Культура” увів опублікувати його тільки від букви **А** до слова **абшид**. (Див. “Віра й Культура” від подвійного числа за червень-липень 1964 р. по листопад 1965 р. включно).

Починаючи від букви **М**, в цьому рукописному матеріялі було чимало таких карток, на яких були тільки зазначені слова, походження й значення яких мали бути пояснені, але пояснень там не було. Крім цього, там були й такі картки, на яких були подані тільки значення даних укр. слів та їхні старослов’янські відповідники, і цитати з тих староукраїнських джерел, в яких старі форми цих слів були засвідчені, і т.ін. Ті картки, на яких були подані вияснення походжень й значення слів, були або витинками з журналу “Рідна Мова” (що його в Варшаві видавав проф. І. Огієнко в 1933-1939 рр.), або становили собою рукопис, зміст яких полягав у пізнішому скоректуванні тих пояснень, які були свого часу подані на сторінках журн. “Рідна Мова” (1933-1939).

Практика доповнювання словника даного автора іншою особою не суперечить принципам наукових публікацій, якщо в ньому названо автора доповнень. Найновішим прикладом цього є такий факт: “Russisches etymologisches Wörterbuch” (1950-1958) Макса Фасмера був виданий у Москві в 1964-1973 рр. у перекладі на російську мову, на титульній сторінці якого зазначено, що це “Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева”. А в скороченнях показчика бібліографічних джерел цю публікацію зазначають так: “Фасмер-Трубачев”. (Див. “Етимологічний словник української мови”. Академія Наук Української РСР. Інститут Мовознавства ім. О. О. Потебні. Том I. Київ, 1962. Стор. 26).

Опинившись перед дилемою: або далші випуски цього Словника видати в такій формі, в якій Видавнича Комісія — після довгих вагань — рішила видати його третій том, або припинити публікування цієї праці, Вид. Комісія вкінці рішилася вибрати цю першу альтернативу.

Окремо від тієї дійсности, що приготування до друку цього тому Словника в такій формі, в якій він тепер вийшов, було дуже затяжною і скомплікованою справою, треба підкреслити факт перешкод технічного характеру.

Друкарня Видавничої Спілки “Тризуб” у Вінніпезі, що спроможна друкувати цього роду книжки, в якій були надруковані I і II томи цього Словника, переключилася з лінотипів, на яких вони були складані, на компютерну систему, а до компютерів на протязі дуже довгого часу не були вироблені ті типографічні знаки, що необхідні для транскрипції старослов’янських слів.

Крім цього, п. Володимир Басараб, який складав був на лінотипі I і II томи Словника тепер є тут самотнім фахівцем, що кваліфікований складати на компютері цього роду скомпліковану працю, якою є цей Словник, був переобтяжений роботами, які мусів виконувати за принципом першости їх зголошень; ми не мали іншого виходу, а тільки чекати на свою чергу.

Видавнича Комісія висловлює ВП. Передплатникам Словника вдячність за їхнє вирозуміння і прохає в них ласкавого вибачення за цю проволочку.

За Видавничу Комісію,
Степан Ярмусь

ПЕРЕДМОВА

Ідучи на зустріч бажанню Видавничої Комісії Т-ва “Волинь” й Інституту Дослідів Волині, я погодився зробити доповнення до того рукописного матеріалу митр. Іларіона, що є основою змісту третього тому “Етимологічно-семантичного словника української мови”.

Про те, в чому ці доповнення полягають, тут буде сказано нижче. На вступі ж, на мою думку, треба перш за все поінформувати про ту специфічну мету, з якою митр. Іларіон писав цього Словника, і про ту методу, за допомогою якої він намагався цю мету досягнути.

У зв'язку з цим тут буде до речі згадати про ціль, з якою Александер Брюкнер, найвизначніший славіст нашої доби, написав “Етимологічного словника польської мови”, і про ту методу, яка могла, на його думку, успішно послужити його цілі. У передмові до цієї своєї праці (“Słownik etymologiczny języka polskiego”. Kraków, 1927 р.) він з'ясував це так:

“...Я уникав “учености”, тобто [уникав] подавання джерел, полеміки, дбав про те, щоб мене зрозумів кожен читач, а не тільки фахівець.

Звертаючи увагу на історію звичаїв постільки, поскільки їх можна зрозуміти й вияснити собі із самих слів, я присвятив мовній археології кільканадцять маленьких розвідок [у Словнику], що тут вирізнені великими початковими буквами: “Божество”, “Худоба”, “Діди”, “Календар”, “Ловецтво” (Mysliwstwo — Ю.М.-Л.), “Свояцтво”, “Убори”, “Збіжжя”, “Зброя” і т.д.

Цю книжку я вважаю за свого роду мовного порадики; нехай нею “розважається” не тільки філолог-полоніст, але й історик, і літерат та й той кого [взагалі] цікавить мова. Такою була її (цієї книжки) провідна думка”.

І справді, А. Брюкнер, який міг би цитувати сотні джерел бібліографічних, не обтяжив свого Словника цитатами жодних з джерел, іменами етимологів і бібліографічними референціями, щоб таким чином уникнути “вчености” й зробити зміст його доступним кожній людині, а не тільки нечисленній групі тих осіб, які є фахівцями-філологами.

Вищеподаний пасаж із передмови А. Брюкнера до “Етимологічного словника польської мови” дає відповідь на питання, чому також і митр. Іларіон не обтяжував свого Словника іменами етимологів, назвами їхніх праць і цитатами з них. Він також свідомо уникав “учености”, щоб таким чином зробити його зміст доступним кожному читачеві, а не конче еліті фахівців з вершин академії.

З нагоди Ювілею 30-ліття наукової праці проф. І. Огієнка д-р Євген Грицак писав:

“Як у кожній окремій науці, так і в ділянці мовознавства, не було в нас популяризаторів, щобто людей, що здобутки науки уміли б у доступній та зрозумілій формі подавати для користування широкого загалу. Наші вчені не звертали на це великої уваги й призначували свої наукові праці для спеціалістів, друкуючи їх у малодоступних журналах...

“Найбільше науково-популярних праць було в нас у ділянці літератури й історії. У ділянці мовознавства [під цим оглядом] царювала в нас донедавна пустка... І саме в цій ділянці дуже заслужився теперішній Ювілят Проф. Іван Огієнко”. (Д-р Євген Грицак, “Професор І. Огієнко як популяризатор мовознавства”. — У “Науковому Збірнику в 30 річницю наукової праці Проф. Д-ра Івана Огієнка. Варшава, 1937”).

Коли був виданий “Етимологічний словник польської мови” А. Брюкнера (Brückner), то у сферах етимологів-славістів сталося “чудо”: ніхто з них не посудив Брюкнера в “ненауковості”, незважаючи на те, що цей велетень серед учених-славістів, — як це він каже, — “не обтяжив” цього свого Словника “ученістю”, бо він не цитував поглядів тих етимологів, які вже перед ним досліджували походження тих слів, про які пише Брюкнер у своєму Словнику.

Якщо б Брюкнер був українцем, то, мабуть, обвинувачення в “ненауковості” він не уникнув би з боку академіків-формалістів, типом яких є доктор Серафікус в однойменній повісті В. Домонтовича, який каже, що “науковість” творів доктора Серафікуса полягала в “приписках” (аднотаціях), тобто в цитуванні тих бібліографічних джерел, на основі яких він писав свої “наукові” праці.

Один з українців-славістів, який став критиком усієї мовознавчої праці митр. Іларіона, і який, розуміється, “скритикував” і перший том його “Етимологічно-семантичного словника”, зокрема за *corpus delicti* вважає той факт, що митр. Іларіон значення деяких слів подав в формі “довгих” розповідей. (У першому томі, мабуть, специфічно йдеться про пояснення значень слів “благий” і “благочестивий”).

У зв’язку з цим треба перш за все підкреслити — в справі формальній — той факт, що Словник митр. Іларіона є не тільки етимологічним (тобто таким, що інформує про походження слів), але й також, разом з тим, є він словником семантичним (це значить таким, що подає значення слів). Семантика має два аспекти: діяхронічний (історичний) і синхронічний (сучасний).

Коли інформатор подає походження (етимологію) даного слова в супроводі інформації про його значення (семантику), то він мусить інформувати не тільки про теперішнє (синхронічне)

значення того слова, але й також про його значення діахронічне (історичне). Історична ж семантика — це ніщо інше як історія мутації (процесу мінливості) значення слова. Такої праці, якою мав би бути “Історичний словник української мови”, в нас немає.

“Історичний словник українського язика. Том I (А-Ж). Київ (1930-1932) — це все те, що ми в цій ділянці маємо, бо продовження цієї праці советська влада заборонила. Крім цього треба згадати й про той факт, що в першому томі цієї праці Тимченка не подано матеріялів з XI-XIV ст.ст., бо советська влада не дозволила подавати їх.

Але інформації про походження й значення слова не мають бути обмежені, — коли йдеться про семантику слова, — тільки їх історичним аспектом, або тільки аспектом теперішнім. Інформатор мусить розповісти про історію мутації значення слова (якщо в даному випадку процес мутації був) і при цьому подати теперішнє значення слова. Здавалося б, що це такі істини, які є очевидні не тільки мовознавцві-фахівцві, але й кожному людопові; одначе так воно не є, бо ж інформацій про те, що т.зв. “перше” (“початкове”) значення даного слова почало змінятися не можна вважати за інформації вичерпні, якщо дослідник не вияснить, чом у “початкове” значення згодом почало підлягати процесові мутації (мінливості).

Мовознавці, одначе, воліють не порушувати цього питання. На таке відношення мовознавців до цієї справи звернув увагу Едвард Сепір (Sapir) у своїй праці “Мова” (“Language”. — Я тут користуюся оттавським виданням з 1921 р.).

Кажучи, що до завдань лінгвіста зокрема мусить належати завдання “показати чим є мова..., як вона зміняється в просторі й часі, і [показати] які її взаємовідносини з іншими важливішими людськими інтересами, з проблемою мислення, з явищами історичного процесу, раси, культури, мистецтва” і т.ін., Сепір ео ipso каже, що дослідник не може відповісти на питання, чому на протязі часу значення даного слова змінилося, якщо він не дослідить причинового зв’язку історичного життя того слова з усіма важливими ділянками життя народу. Це значить, що тут йдеться про плюралістичну методу досліджування істоти мови народу.

Звичайно, що причин історичної мутації значення даного слова не можна вияснити коротенько — в кількох словах, як цього вимагають мовознавці-“формалісти” взагалі, а лексикографу зокрема.

Критик першого тому Словника митр. Іларіона заявив, що митр. Іларіон, мовляв, відстав, і тобто, що він не поінформований про найновіші наукові здобутки етимологів Заходу. Ці закиди, розуміється, мають, так би мовити, “риторичний” характер, бо цей критик не дав, та й дати не може, відповіді на

питання, в чому конкретно й специфічно, ті “здобутки” теперішніх етимологів Заходу полягають, якщо він, цей критик, не має тут на увазі нічого іншого крім збільшення числа старих гіпотез (вгадування) новими гіпотезами.

Але як Брюкнер у своєму Словнику, так і митр. Іларіон у своєму не поставив собі завдання писати історію гіпотез у справі походження слів мови свого народу.

Коли Карл Бюлер (Bühler) заявив, що “слова погубили свої етимони” (сказав він це в своїй монументальній праці “Sprachtheorie und Darstellungsfunktion”, Jena 1934), то ніхто з лінгвістическо-теоретиків цього не заперечив. Отож ті з-поміж славистів, чи, специфічно, з українців, що поінформовані про цю “лекцію” Бюлера, і що розуміють сенс мети цієї його заяви, повинні бути значно скромнішими в своїй “критиці” етимологічних словників. Краще було б, якщо б вони показали, як вони такого словника написали б.

Грецьке слово etymologia складається з двох компонентів: etymon — ‘істина’ і logos (яке в цьому випадку означає не ‘слово’, а тільки ‘поняття’, а далі — “вчення”, ‘науку’). Грецьке слово etymon в мовознавстві вживається тільки в конвенційній термінології — для означення вихідної форми пракореня даного слова, бо ж дійсне значення цього слова полягає в ідеї ‘істина’.

Теперішнє загально прийняте поняття про “етимологію” даного слова, як про його “пракорінь”, і розуміється, про ту ідею, яку його пракорінь виражав, базується на ілюзії, бо таке поняття полягає в такому переконанні, що дане слово починає своє існування в тій стадії, в якій появився його пракорінь, що його етимологи подають як продукт “відтворення” (“реконструкції”), — напр. пракорінь *kr- у старослов’янському слові krgъ (‘кривий’).

Якщо мовознавець не ставить собі питання, чому тоді, коли т в о р и л и с я с л о в а, людина індоєвропейського походження, своє враження, спричинене її змісловим сприйманням усього того, що б у л о к р и в и м, була своєю духовістю змушена це своє враження виражати (виражати спонтанно) таким артикулованим голосом, в якому домінував звук г, то такий дослідник безпідставно твердить, що він досліджує “пракорінь” та “перше” (вихідне) значення цього слова, бо ж він не досліджує процесу поставання е м б р і о н у (зародка) його.

Правдиво сказав Григорій Сковорода: “Иное (дѣло) разумѣть, имя, а иное [дѣло] разумѣть то, что именемъ означается”. (Див. “Бесѣда нареченная двое, о томъ что блаженнымъ быть легко”, Г. Сковорода).

Парафразуючи це твердження Сковорода, скажемо, що інша річ ствердити, що пракоренем старослов’янського слова “кръвъ” була звукосполюка *kr-, а інша річ розуміти те враження людини,

яка (коли ще не було цього слова), спостерігаючи щонебудь криве, була змушена спонтанно виразити це своє враження звукосполукою *kr-; тут ідеться не про щось інше, а тільки те в р а ж е н н я, яке “вирвало” з людини голос у формі *kr-. Ясно, що це справа генези мови. Але якщо етимологія, як одна з галузей мовознавства, не є частиною досліджування генези мови, то чим же вона (етимологія) в дійсності є, і нащо вона існує?

* * *

З черги, pro domo sua. Доповнення до цього словника, які зробив нижчепідписаний, такі:

1) Усі референції, які відносяться до тих чільних етимологів, що походження даних слів досліджували.

2) Ілюстрації факту вживання даного українського слова Автор подав тільки з української літератури. Нижчепідписаний додав до цього ілюстрації з польської літератури та з українського фольклору, а при цьому час до часу подавав діалектичні відповідники даного укр. літературного слова.

3) Автор Словника майже систематично подавав відповідники теперішніх укр. літературних слів з нашої книжної мови XVI-XVIII століть, ілюструючи їх прикладами з Лексиса Л. Зизанія, Лексикона П. Беринди й Катихізиса 1645 р. Тому що в нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. було дуже багато полонізмів, тут була необхідність вказати їх польське походження. Цей рід доповнення належить нижчепідписаному.

4) Де Автор Словника вгорі на картці рукописа зазначив тільки реєстрове слово, що було заплановане як “вокабула” потенційної статті, але статті там не було, нижчепідписаний написав під ним статтю, і підписався під нею ініціалами свого імені й прізвища.

5) Вияснюючи значення й походження тих реєстрових слів, під якими є його статті, Автор Словника подав укр. синоніми цих реєстрових слів і їхні старослов'янські й російські відповідники, а деколи й грецькі, й латинські, а в біблійних словах специфікував ті старогєбр. слова, з яких вони походять. Натомість болгарські, сербські, чеські, польські, французькі, англійські й німецькі відповідники тих реєстрових слів всюди додані нижчепідписаним.

6) Де Автор подав тільки значення даного реєстрового слова і, як звичайно, подав його старослов'янського відповідника, та ілюстрацію вжитку його в староукр. мові, чи в книжній мові XVI-XVII ст.ст. і на цьому припинив писання статті, нижчепідписаний докінчив такі статті, щоб подати інформації про походження цих слів, але при цьому він висловив не свій погляд на цю справу, а тільки поінформував про погляди тих чільних ети-

мологів, яких він назвав і при цьому подав ті джерела, в яких вони висловили свої погляди на походження даного слова.

7) Включення в текст Словника поглядів деяких етимологів на справу походження реєстрових слів і вказання джерел, в яких вони ці погляди висловили, належить нижчепідписаному.

8) Де Автор Словника намітив дані реєстрові слова, а поясень під ними не було, в таких випадках статтю написав нижчепідписаний. Це відноситься до таких реєстрових слів: “міщанин”, “мла”, “многий”, “мова”, “мовити”, “Мосендз”, “москаль”, “Московія”, “на”, “наймати”, “народовець”, “настати”, “наступати”, “невільник”, “неміч”, “немічний”, “номоканон”, “область”, “обличчя”, “облуда”, “обичай”, “обичайка”, “оборона”, “об’явлення”, “огида”, “огидний”, “одруження”, “олімпіяда”, “ономастика”.

10) Між тими статтями, під якими нижчепідписаний поставив ініціали свого імені й прізвища, є тільки дві такі статті — одна з них під вокабулою “опріч”, а друга під вокабулою “осоружний”, в яких він висловив свій власний погляд на походження цих слів.

Автор Словника вияснив значення слова “опріч” і подав його старослов’янський і староукр. відповідники, але про походження цього слова немає там інформацій. Щождо слова “осоружний”, то Автор обмежився згадкою про той факт, що про походження цього слова висловив був свою думку Гр. А. Ільїнський у журн. “Рідна Мова” (Варшава) ч. за березень 1933 р. (Тут треба додати, що Г. Ільїнський перший зацікавився походженням цього слова).

За винятком двох, вищезгаданих, вокабул, нижчепідписаний, у кожній іншій статті, вирізненій його ініціалами, подав не свої погляди на походження даного слова, а тільки поінформував про погляди на їх походження декого з чільних етимологів давніших і теперішніх часів.

11) Нижчепідписаний трохи зменшив число вокабул у рукописі Словника таким чином, що коли, напр., після вокабули “неміч” слідувала вокабула “немічний”, то нижчепідписаний подав тільки вокабулу “неміч”, а слово “немічний” включив у сім’ю слів слова “немічний”. Уведення “сім’ї слів” у вокабулу в цьому Словнику належить нижчепідписаному. Зробив він це тому, що цього вимагав принцип т.зв. “гніздування” реєстрового слова, щоб показати його форму й зміст у світлі фонетично й семантично споріднених з ним слів.

12) Вираз “єврейське слово” (що фігурував у рукописі Словника) нижчепідписаний заступив виразом “гебрійське слово” — згідно з грецьким словом *hebraios* (лат. *hebraeus*), із гебр. *ibhri*. Грецьке слово *hebraios*, що було в давньому болгаро-македонському діалекті перекручене на “єврей”, “єврейськ”, “єврейскы”, і таким воно ввійшло було (в IX ст.) в старо-церк.-слов’янську мову, означало ‘ізраїлітянина’.

Тому що російська модерна літературна мова відірвала старо-церковно-слов'янське слово “єврей” від його ст.-церк.-слов'янського значення (яке полягає в ідеї ‘Ізраїлітянин’), і почала вживати його замість слова “жид” (що наявне в усіх слов'янських мовах, і що, з точки зору церковно-слов'янської мови, є словом секулярним), то для вираження аспекту а р х а ї ч н о с т и давньої етнічної мови ізраїлітян нижчепідписаний ужив тут слово “старогебрейська мова”, щоб відрізнити її не тільки від мови “їдіш”, але й від новогебрейської мови, тобто від і в р и т у.

Нижчепідписаний у цій справі не є новатором. Іван Франко в поемі “Мойсей” ізраїлітян означив словом “гебреї”, бо цього вимагав кольорит стилю духа біблійної епохи в історії Ізраїля

Юрій Мулик-Луцик

М

М — шіснадцята буква української азбуки. У церковно-слов'янській азбуці вона зветься “мисліте”.

Її церк.-слов. цифрове значення — 40.

Ма! *ма-ма!* — дитячий лепіт. Звідси “мамкати”.

Мабу́ть — можливо, що...; може. Походить з “має бути” — почерез розвитково-проміжні форми: “має бути”, “мабуть”, місцеве “майбуть” і “мабіть”.

Б. Грінченко (“Під тихими вербами”) пише “мабуть”. Форма “мабіть” (у Граматиці Є. Тимченка) не відповідає походженню цього слова.

У говорах часте “мабуть”, у деяких говорах (напр. на Крем'яниччині) цього слова взагалі немає; замість нього кажуть “певне”. (Слово “мабуть” там появилось почерез книжки й пресу).

На східніх українських землях переважав наголос на першому складі (“мабу́ть”), а на західних — на другому (“мабу́ть”).

Мавзолéй, -лéя — гробниця; склеп (не змішувати з польонізмом “склеп”, що означає крамницю); з грецького *mausoleion*. Артемізія, дружина карійського (в Малій Азії) царя Мавзола (IV ст. до Н. Хр.), в місті Галікарнасі спорудила для свого покійного чоловіка (мужа) гробницю, яка вважалася за чудо світу. Від імени царя Мавзола й пішло слово “мавзолей”, що означає величавого, монументального надгробника.

Мавр — давня назва тих земель (у північнозахідній частині Африки), що тепер охоплюють собою частину Алжиру й Марокко; походить з грецького “*mauros*” — темний. Ці землі колись заселявали темношкірі берберійці, територію яких давні греки (а за ними й давні римляни) називали Мавританією (*Mauritania*). Коли цю країну завоювали араби-мусульмани і там вони змішалися з автохтонами — берберійцями, то їх також почали називати маврами.

Мавританський стиль в архітектурі (аркади, куполи й геометрична орнаментика) зберігся в Іспанії, якою в VIII ст. нашої ери володіли араби — маври.

Лексикон Памви Беринди¹ (дальше буде скорочено: Лексикон

¹ “Лексіконъ славенороскій и именъ тлькованіє” (видана в Києві 1627 р.) Памви Беринди — це книга пояснень церковно-слов'янських (“славенскихъ”) слів, висловів й імен. Пояснення (“тлькованіє”) їх зроблене в ній розговорною мовою укр. інтелігенції XVI-XVII століть.

1627 р.) “Мавр, мавра-чернь”. Укр. архаїзм “мавра” походить з церковно-слов’янського “маура”, що означає ‘чорна’, ‘темна’.

Маврікій — особове власне ім’я з латинського Maugicius, що походить з грецького maugos — ‘темний’.

Лексикон 1627 р.: “Маврикій — чернявий”.

Маг — чарівник (чаклун, характерник). Таке припущення (див. Словник Фасмера),¹ що це слово ввійшло в російську (а також очевидно і в українську) мову з німецького “Magus”, або що воно запозичене з західніх мов узагалі (див. Словник А. Г. Преображенського)² ледве чи можна вважати за обосноване.

Слово “магія” вже було в церковно-слов’ян. мові (див. Словник Миклошіча).³ Церковно-слов’ян. “магія” походить з грецького mageia, яке означає ‘теологію магів’.

Наші давні перекладачі церковних книг мусіли знати слово „маг” із Св. Письма Нового Завіту, в грецькому тексті якого (Діяння Св. Апостолів VIII. 9-II) є слово “magos”.

Греки словом “magos” називали староперського, а також мідійського й халдейського жерця, що також займався астрологією і віщуванням про долю даної людини на основі положення зір у момент того вгадування. Грецьке слово “magos” згодом набуло собі значення: чаклун (чарівник, характерник), ворожбит.

Обидва ці другісні значення його наявні в грецькому тексті Св. Письма Н. Завіту (Див. Діяння Св. Апостолів VIII. 9-II), де також засвідчене гр. слово “mageia” (в значенні тайни чарування). Між низкою тих грецьких слів, що походять від “magos” є також грецький прикмет. “magikos”, який означає те, що відноситься до магії.

Грецьке “magos” колись означало члена мідійського народу (індо-іранського походження), що заселював Мідію, територія якої тепер поділена між Іраном (Персією), Іраком, Туреччиною, Вірменією й Азербейджаном.

Гр. “magos” походить з перського “maguš”, яке означає Священника, і в цьому значенні (але в формі “mag”) воно ввійшло в старогєбрейську мову (див. Єр. 39, 3). Наші давні перекладачі Св. Письма мусіли знати слово “маг” також із книг Старого Завіту.

Давні перекладачі книг Нового Заповіту помилково змішали значення грецького “magos” із значенням латинського “magnus” (‘великий’), бо це грецьке слово (в Діян. Св. Апостолів VIII, 9-10)

¹Max Vassmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heilderberg, 1950-1958

²А. Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка. Москва, 1958

³Ф. Миклошич, Краткій словарь шести славянскихъ языковъ. С.-Петербургъ, Москва-Вѣна, 1885

раз перекладають правильно (словом “чарівник”), а другий раз, — помилково; словом “великий”.

Тут ідеться про особу фокусника Симона Магоса (в латинській версії Magus — з грецького Magos), який хотів купити в апостолів дар Св. Духа, а специфічно — дар чудотворення.

У давніх греків чародійство означали словом “nekromanteia”, первісне значення якого було: віщування майбутности шляхом контактів з покійниками (грецьке “mantis” — “віщун” і “nekros” — “покійник”).

У західних країнах Європи грецьке слово “nekromanteia” було перекручене, і його помилково вимовляли (ніби “по-латинському”) “nigromantia” (“nigro-” з латинського “niger” — “чорний”), значення якого було ‘ars nigra’ — ‘чорне вмільство’, ‘магія’; звідси англ. “black art”.

Так само з середньовічного латинського “nigromantia” зродилося означення “Чорна Магія” — назва такої книжки, в якій подані інформації про те, як можна сконтактуватися з чортом і довідатися про його способи чаклування.

Прикметник “Чорна” в цій книзі свідчить, що поняття про існування такої книги прийшло в Україну (через Польщу) з західних країн Європи, і що термін “Чорна Магія” походить із середньовічного латинського слова “nigromantia”.

Слово “magia” поляки перекладають своїм терміном “czarnoksięstwo” (хоч вони вживають і слово “magia”), а польським відповідником латинського слова “magus” (з гр. “magos”) є слово “czarnoksiężnik” (“чорнокнижник”).

Типом чорнокнижника є доктор Фауст в творі “Фауст” Й. Гете, пан Твардовський в однойменному творі Адама Міцкевича, і т.д.

В укр. народніх переказах чаклуном-характерником зображений запорозький кошовий Іван Сірко, про якого кажуть, що він руками ловив у повітрі турецькі кулі.

Мага́йбі — (діялект.) — скорочення фрази “Помагай Біг”, якою в нас з давніх-давен вітали кожну таку людину, яку заставляли при праці.

В українських інтермедіях (у жартливих сценках з українського народного життя, які відбувалися між діями поважних драм Якова Гаватовича (1598-1679), що були виставлені в Камінці Струмиловій (у Галичині) 1619 р. наявне слово “майбі”. Компонент “-бі” в цьому слові походить від слова “Бог”, яке в українській народній вимові вже з давніх-давен почало підлягати народньому законуві перезвуку ікання, силою якого звуки е та о в замкненому складі переминюються в і: напр. увечері — вечір; возити — віз.

Подібно й староукр. (і старослов'ян.) “Бог” наш нарід згодом почав вимовляти як “Біг”. Сліди цього маємо в таких заокостенілих формах як: “помагайбі” (з “Помагай Біг”); “спасибі” (із “Спаси Біг”); місцеве “прóбі” (з “Про Біг”, тобто “Ради Бога”).

Староукр. “Бог” у нашій сучасній літературній мові не піддався законові перезвуку ікання під впливом церковно-слов'янського “Богъ”, і збереглося в нас у своїй архаїчній формі — подібно, як “словник” (замість “слівник”), “примовка” (замість “примівка”) і т. інш.

Наші письменники колись графічно відмічували той факт, що слово “помагайбі” походить з фрази “Помагай Біг”; тому вони відділяли компонент “-бі” розділкою, і писали “Помагай-бі”. (Див. “Народні оповідання” Марка Вовчка).

Магдаліна — прозвище Марії Магдалини з Нового Завіту; з гр. Magdalene (яке до нас прийшло почерез старо-церк.-слов'ян. “Магдалина” (що походить від назви міста Magdala в Юдеї, на західному побережжі Галлилейського моря).

Памва Беринда помилково інформує, що термін “Магдалина” означає “вельможну жінку” (Див. у його Лексиконі з 1627 р.: “Магдалина — вельможная”). У нас колись, мабуть, думали, що це прозвище походило з латинського — ‘велика’.

Магістр — (1) науковий ступінь, що є вищим за ступінь кандидата наук, але нижчим за ступінь доктора; (2) титул голов деяких орденів (напр., титул ордену німецьких хрестоносців). Слово це походить з латинського “magister”, що в давньому Римі означало будь-якого начальника: військового, адміністративного (напр. губернатора), шкільного, релігійного і т. п.

Староукраїнська вимова цього слова була ‘магістр’ (писана “магістръ”) і була вона вже в українському творі “Моленіє” (з XII ст.) Данила Заточника. З української мови ця форма (“магістр”) проникла і в російську мову. Форма “магістр” проникла в українську мову в Галичині з Австрії, бо в німецькій мові воно зберегло свою оригінальну (латинську) форму: magister.

Латинські слова, які мають той самий корінь, що й слово “magister”: “magistra” (титул жінки, що є головою даної установи, чи організації; вчителька); “magistralis” (прикметник, який визначає все те, що відноситься до магістра; звідси й сучасне слово “магістраля”, що означає головну лінію); “magistratus” це цивільний урядник у давньому Римі; звідси англ. “magistrate”; польське “magistrat” — міський уряд; “magisterium” — управа; у Росії ж у 1864-1885 роках слово “мигистратъ” означало тільки ті органи, що виконували судово-адміністративні функції та збирали податки;

“magisterium” — це був уряд (лат. officium) кожної такої особи, що була магістром (начальником над кимнебудь) у давньому Римі; лат. дієслово magistrare означає: головувати над ким або над чим. П. Беринда у Лексиконі 1627 ось так пояснює значення слова “магістер”: Архістратіг — найвышшій гетман або водз войсковый, або жолнірства, майстер жолніром, або старшій князь”. Там таки сказано: “Магістріан — урядник учительській”.

Магна́т — (1) великий землевласник — шляхтич; (2) багатий вельможа; (3) великий багач узагалі.

В українську мову це слово проникло з польського magnat, яке (як і німецьке Magnat) походить із середньовічного латинського слова magnas, у родовому відмінку: magnatis. Походить воно з лат. magnus (великий).

Магні́т, -ту — рід металю, що має властивість притягати до себе залізо; коли голка з цього металю є в такому положенні, що вона може вільно рухатися, то її кінці звертаються в напрямку бігунів (полюсів) землі.

Слово це походить з гр. magnes, а греки утворили його з назви міста Magnesia в Лідії (що була одною з давніх країн у Малій Азії).

“Magnet” — це німецька версія грецького слова “magnes”; з німецької версії його походить наше “магніт”.

Польська форма “magnes” (це й є оригінальна, грецька форма цього слова) з ходом часу була усунена з української мови.

У Лексиконі 1627: “Магнес, магнис — камень притягаючий желѣзо до себе здалека”.

У давніх греків був такий переказ, що магніт відкрив один пастух, а звали його Магніс. Пропала раз у Магніса вівця, й він пішов у гори шукати її. І прийшов він на одне місце, де було саме голе каміння. Іде він по цьому камінні та й чує, що його чоботи прилипають до нього. Він помацав рукою — каміння сухе й до рук не липне. Пішов знову, — знову чоботи липнуть! Він сів, роззувся, взяв чобота в руку й став торкати ним каміння. Торкне шкурою й підощвою, — не липне, а як торкнеться цвяхами, — зараз прилипне! Була в Магніса палиця з залізним кінцем. Він торкнув каменя деревом, — не липне; торкнув залізом, — прилипло так, що відривати треба! Магніс розглянув каменя та й бачить, що він подібний на залізо, і приніс куски його додому. З того часу пізнали цього каменя й прозвали його “магнітом”.

Маго́г — старогєбр. слово (що засвідчене в Біблії), яким у давньому Ізраїлі, мабуть, називали всі народи північних земель Азії та Європи, — подібно як давні греки означували ці народи словом “skyuoí”.

У Лексиконі 1627 р. це слово пояснене так: Маго́г — закриваючий, або ростоплений. Сынъ Афета, от того татаре первей магогі звани.

“Магомёт і гора” — вислів, що походить з такої арабської легенди про мудрість Магомета (570-632 рр. по Н.Хр.) — основоположника магометанської (мусульманської, чи ісламської) релігії.

Магомет наказав, щоб “гора прийшла до нього”; коли ж гора не прийшла, то Магомет пішов до гори. Звідси постав вислів: “Як гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори!”

Маді́ям — з церковно-слов'янського слова “Мадіамъ” — це старогребр. назва частини Петрейської Арабії. У давньому Ізраїлі ця назва мала дві форми: “Модіан” і “Мадіам”. Походить вона від імені Мадіана — сина біблійного Авраама й Катури.

Так походження цієї назви вияснив жидівський історик Іосиф Флавій у своєму творі про “Давноминуле жидів”, що був написаний коло 96 р. по Н. Хр. Натомість у Лексиконі 1627 р. сказано ось що: “Маді́ам, Маді́ами — суд, судячий, або свар”.

Памва Беринда, як видно, виводить (помилково) цю назву від середньовічного латинського слова “mediatus”, що означає посередника взагалі, а судового посередника зокрема.

Маєста́т, -у — велич, величність, висока достойність. Запозичення польського слова majestat, що походить з лат. majestas (родов. відм. majestatis). Корінь його той самий, що і в лат. “majus” (‘більший’), що є вищим ступенем лат. прикметника (‘великий’). У Лексиконі 1627 р.: (1) “Маєстат слава, хвалá, честь маєста́т. (2) Престол, столиця, маєстат”. — У Катихізисі з 1645 року: (1) “Хоч Маєстатъ, хоч Панства. (2) Передъ Маєстатъ Божій приносять”.

Має́тність (архаїзм) — майно взагалі; велика земельна власність.

Слово це походить із старшого польського “majętność”. (Порівн. теперішнє польське “majątek”).

У Лексисі Лаврентія Зизанія (1596): “Стяжаніє — набытьє, маєтність”. — У Катихізисі з 1645 р.: “Маєтности свои (продаваю)”.

Під впливом польського “majętny” (‘багатий’) постало в нас слово “маєтний”. — У Лексиконі 1627 р. “Маєтний — имовит. Имѣніє = ма́йнонь, маєтность, богатство, имѣньє, дѣбра, также дрѣжава”. “Дрѣжава” — це в церк.-слов'ян. мові ‘держава’. Але П. Беринда в цьому випадку має на увазі польське слово “dzierżawa”, що колись означало велику земельну власність; “маєтний” (з польського “majętny”) — ‘замѣжний”.

Мазати — мастити. Слово праслов'янського походження, а корінь його праїндоевропейський.

Старослов'ян. *mazati*, *mažā*; болг. мажа; серб. мазати, мажем; рос. мазать, мажу; чеське *mazati*; польське *mazać*, *mażę*.

Спроба вказати те дієслово в кожній іншій мові індоевроп. сім'ї, в якому наявний той самий пракорінь, що на ньому базується старослов. *mazati*, — справа досить ризикозна.

Перше значення грецького “*másson*” — ‘орудую руками́’; друге — ‘стискаю що руками́’, третє — ‘мішу’ (напр. мішу тісто), а вже тільки четверте значення його — ‘мазаю’, ‘мащу’. Але й тут треба мати на увазі той факт (який загально проочується авторами етимологічно-семантичних словників), а саме, що старогр. “*masso*” мало свою формальму видозміну “*matto*”.

Жодне з тих слів праїндоевроп. сім'ї, про які пишуть, що в них, мовляв, є той самий корінь, що і в слові “мазати”, не виражає тієї ідеї, в якій полягає значення дієслова “мазати”. Литовське *mežti*, означає ‘погноювати’; латиське (*iz*) *mižēt* — ‘мучити’, а сучасне німецьке *machen* (пор. старонім. *mahhôn* — ‘зв'язувати’, ‘встановляти’) означає ‘робити’.

Сім'я слів укр. “мазати”: “ма́зок” (знак, зроблений помазком на немазаній поверхні предмета); “мазю́та” (для намазування осі веза й машини); “мазні́ця” (посудина на мазюту); “ма́жа” (важкий чумацький віз); “богомáз” (насмішлива назва іконописця-аматора без таланту художника); “ма́зун”, “мазу́нка” (особа, що “має нахил пеститися”); маза́йло” (особа, яка маже); Миропомáзання” (Таїнство Мирування, помазання мйром); “розма́зати” (розпросторити по поверхні чого хляпу субстанції, якою мажуть); розмазні́я” (неповоротна, вайлувата особа м'якого характеру); “Маза́йло” (пор. Мина Мазайло — ім'я й прізвище головного персонажа однойменної драми Миколи Куліша (1892-1942); “мазе́па” (від “мазати”) в укр. і білоруській мовах означає неохайного грубіяна. (На Крем'яниччині, Волинь, поруч слова “мазе́па” вживають і слово “маза́р” для означення неохайного грубіяна).

Прізвище “Мазепа” походить від прозвища “Мазепа”. Повне прізвище гетьмана Івана Мазепи: Мазепа-Колодинський; Мазепи-Колодинські були тим українським шляхетським родом (козацького походження), що вигас зо смертю гетьмана Івана Мазепи († 1709). У висловах “народної мудрості”: “Не помажеш, — не поїдеш” (якщо не даси хабаря, то успішно не полагодиш своєї справи).

Синонімом слова “мазати” є слово “мастити”. Див. Лекс. 1627 р.: “помащаю — помазую”. Але Таїнство Мирування завжди

означувалося в нас як “миропомазання” (а не “миропомашення”). Див. Катих. 1645 р.: “Много хорыхъ елеемъ мазали, уздоровляли”.

Май (місцеве) — 1. частка для творення форми вищого ступеня (прикметників); напр., “май великий” (тобто більший); 2. при дієсловах вона визначає ‘ще більше’ (або коротше — ‘ще’); напр., “май дайте” (тобто ‘ще дайте’).

Ця частка — румунська: — напр., “великий” по румунському “mare”, “а більший” — “mai mare”.

Румунське “mai” (звідси в Карпатах — “мой”) проникло в українську мову на Буковині, Покутті й Гуцульщині. Ця частка там досить часто вживається й плеонастично (без потреби); і так, напр., там кажуть “мой додайте”, “мой більший” і т. інш.

“Що май поробляєте?” — це калька румунського “Ce mai faci?”

Май (маю) — назва віття різнородних дерев, яка вживається в тому випадку, коли це віття вжите як прикраса будинків, воріт, плотів і т. інш. (Напр., маювання села на Зелені Свята).

Наше слово “май”, що походить від укр. “маяти” (чимнебудь робити рухи туди й сюди; махати) згодом асоціювалося з латинською назвою місяця травня — “май” (з лат. *Majus*) тому, що він нібито є місяцем “святої зелені”.

Похідне слово від “май” (ще означає прикрасу з віття дерев) — “маювати” (форма доконаності: “умаювати”).

“Май-розмай” часте в укр. народніх піснях.

Май! май-май! — вираз рухонаслідування в випадку швидких рухів. Звідси похідне слово “майнуги” (‘швидко проминути’; напр., “час скоро майнув”).

Май — назва (латинського походження) п’ятого місяця. Давні римляни називали цього місяця терміном “*Majus*”, що походить від імені “*Maja*”, яким називали матір Меркурія — бога купецтва й вимовности, а також посланця інших богів.

Походження лат. назви п’ятого місяця (травня) неясне. Дехто пробує пов’язувати його корінь з приіндоєвроп. *mag* (санскритське “*mah*”, що означає “рости”). Одначе цього припущення не можна умотивувати речевими доказами.

Латинське “*Majus*” уже вдавнину проникло в грецьку мову і там воно асимілювалося в формі “*maios*”. З грецької цю назву запозичила старослов’янська мова (в слов’янізованій його формі “май”), і воно було засвідчене в наших найстарших писаних пам’ятниках: напр., в Остромировій Євангелії (з 1056-1057 років).

Незважаючи на факт існування нашої назви цього місяця — “травень”, ця його чужа назва (“май”) і досі тримається серед

народніх мас. Причиною цього є в нас т.зв. “народня етимологія” цієї латинської назви — “Majus”, а саме: серед нашого народу зродилося таке переконання, що “Maius” (в українській версії “май”) — це те саме, що наше “май” — ‘зелень’.

Не тільки в нас, але й по всіх країнах Європи латинська назва місяця травня (“Majus”) почала символізувати собою місяця зелені й пори розцвітання рослин. Напр., збирання цвіту глоду в Англії традиційно називають “збирання маю”, бо глід цвіте в маю (в травні). Отож “to gather may” там означає “to gather the blossom of the hawthorn”.

У Німеччині латинським означенням місяця травня народ називає весняну зелень (“Май”, “Majbaum”), а це саме народ в Італії називає терміном “майо”.

У Львівському Часослові 1642 р. про походження назви місяця мая (з латинського Majus) сказано, що цей місяць є так “оть вещи нарицаемый” (‘названий іменем речі’), тобто, що він названий іменем зелені (маю).

У Юрія Федьковича (1834-1888), “Поезі”, 1862 р. І.: “Славне Підгір’є, що ся маєм крило”. — “Маєм” зветься ще “кличання”, тобто та зелень, що нею прибирають (“умаюють”) хати й подвір’я на Зелені Свята. В Анатолія Свидницького (“Люборацькі”, 1901 р.): “Колись на сі свята в мене було весело-весело та зелено-зелено: і за образами май, і по гвіздочках май”. І там таки: “А тут іде віз, повен маю — так на Поділлі звать кличання”. — Через таке поширення цього “май-зелень” традиційно тримається по всій Україні серед народу й назва місяця “май” (а не “травень”). Від цього “май-зелень” відомо багато похідних слів: “маїти”, “умаювати”, “умаїти”, “замаювати”, “замаїти” (прибрати хату чи обістя маєм), “майний” (‘вкритий листям’) і т. ін.

Латинське “Majus” і українське “май” (що походить від старослов. “маяти” — хитати чим, особливо ж віттям рослин) збіглося в нас на основі весняної пори року, на основі того місяця, що в нас характеризується буйним маєм — зеленню взагалі, а не тільки зеленою травою (на основі чого цей місяць у нас названий “травнем”).

У нас завжди правильно розуміли значення українського “маяти” (слова праслов’янського походження, яке в Лексиконі 1627 р. ілюструється такими прикладами: “Маю вѣтвію — хвѣю рѡсчкою”).

Цей наш весняний місяць безумовно було відповідніше називати нашим словом “май” (весняна зелень), а не словом “травень”.

Майдан — площа в селі, чи в місті, що призначена для зборів місцевих жителів. Слово це в нашу (а також і в російську) мову проникло з турецької, чи з татарської мови; в обох цих мовах є слово “máidan”, що означає рівну, незабудовану й непокриту лісом площу, а зокрема й торгівницю (площу-ринок). Словом “майдан” також називають просіку в лісі на горбі, а також те місце, на якому (в лісі) роблять дьоготь, чи смолу.

У нашій книжній мові (у старій літературній мові українців) традиційно вживалося слово “площадь”) із старосл. і церковно-слов. “плошадь”, з якого походить суч. укр. “площа” (а не “майдан”).

Це турко-татарське запозичення не було б відоме на західних українських землях, якщо б воно не дісталось туди почерез літературні твори письменників Наддніпрянщини, ось, напр., в Івана Нечуя-Левицького (див. його “Повісті”, т. I, 1972 р.) слово “майдан” досить часте. Напр.: “Де колись на майдані роєм гули запорожці, там тепер паслася німецька череда”.

Похідне слово “майданний” відноситься до тих, що сходяться на майдані. У Ганни Барвінок (“Оповідання з народніх уст”, 1902 р.): “Поніміла майданна громада”. Слово “майданний” (і “майданчик”) також означає того, хто працює на майдані, який у цьому випадку означає дьогтьокурню. Див. в Івана Рудченка (1845-1905) “Народня южнорусскія казки”, том II.: “Дід служив на Майдані майданчиком”. Слово “майданчик” також означає бурлаку (в укр. фольклорі). Див. в Амвросія Метлинського (“Народня южнорусскія пѣсни”, 1854 р.): “Майданчики-окаянчики да гірка ваша доля, не вмієте хліба-соли їсти да із чужого поля”.

Майстер — 1. особа, що вишколена в ділянці будь-якого ремесла; 2. мистець; 3. майстер ордену; 4. учитель (арх.).

Той факт, що це слово засвідчене у нас у писаних пам'ятках з перелому XVI-XVIII століть, є одним з доказів того, що воно прийшло до нас з польського “majster”, яке походить з німецького “Meister”.

У Лексиконі 1627 р.: 1. “Над будованьємъ преложоный (начальник) албо тесельський майстеръ”. 2. “Кухмістръ — майстеръ кухаромъ. “Раввунъ — учитель, майстеръ”.

В українській народній фразеології: “По роботі пізнати майстра”. (М. Номис: “Українські приказки, прислів'я и таке инше”, 1864). “Вже воно майстра (мистця) нема, що я пристав, — умер”. (3

інформацій кобзаря Остапа Вересая (1803-1890) про самого себе. Див. у Словнику Б. Грінченка).²

Запозичене з польської мови німецьке слово “Meister” усунуло з нашої старої книжної мови слово “мастеръ”, що походило з церковно-слов. мови (Див. Словник 6-х слов'янських мов Ф. Міклошіча). З якої мови безпосередньо попало слово “мастеръ” у словник церкслов. мови — це таке питання, на яке досі немає переконливої відповіді. До речі, слово “master” є і в англійській мові. Але таке евентуальне припущення, що південні слов'яни (які слово “мастеръ” включили в церкслов. мову) могли взяти собі його з Англії (з якою слов'янський світ удавнину не мав жодних білих контактів), ледве чи можна було б уважати реальним.

У грецькій мові поруч “magistros” з латин. “magister” згодом появилася його синонім “maistor” (звичайно, із середньонімецького “maistor”), з якого пізніше постало грецьке “mastoras”. І це, очевидно, з цих двох грецьких джерел походять слова “мастор” у болгарській мові. Мабуть, саме з болгарського “мастор”, що походить з грецького “mastoras”, постало (шляхом уподібнення до лат. “magister”) стцслов. “мастеръ”. З цього стцслов. слова, що було в нашій старій мові, на ґрунті української мови постали його видозміни “мастак” (див. в “Енеїді” Івана Котляревського) і “мистюк”, яке згодом появилася в укр. народній лексиці. (У Словнику Б. Грінченка слово “мистюк” цитоване з говірки укр. селян Лебединського повіту).

Слово “мистець” походить від слова “мистюк”. Воно засвідчене на сторінках укр. журналу “Основа” (що виходив у Петербурзі від січня 1861 р. до жовтня 1862 р. — українською й російською мовами). Там таки наявні й похідні слова: “мистецтво”, “мистецьки” (“по-мистецькому”).

Згідно з правописними нормами в Україні, слово “мистець” тепер пишеться в його популістичній формі — “митець”; форма ж слова “мистецтво” далі залишилася там незмінною. Латинське “magister” у чеській мові змінилося на “mistř”; подібно, в старій французькій мові воно змінилось на “maître” — мабуть, під впливом німецького “Meister”. В англійській мові латинське “magister” постало “master” — може й почерез старофранц. “maistre”.

З чеського “mistř” походить польське “mistrz”, яким поляки титулюють вождя ордену, “вчителя людства” й мистця, а колись так титулювали деяких начальників — цивільних і військових, про що свідчать такі зложені польські слова: burmistrz (старополь.

² Борис Грінченко, Словарь української мови. Украинско-русский словарь (4 томи). Київ, 1904.

форма: “burgmistrz”; в укр. вимові “бурмістр”, що означає посадника міста, тобто голову міської управи); wachmistrz (в укр. вимові “вахмістр”); “cechmistrz” (в укр. вим. “цехмістр”, — див. “Цехмістер Купер’ян” (вірш Івана Франка) і т. ін.

Деривативи слова “майстер”: “майструвати”, “майстерня” (‘робітня’ — калька з польського “pracownia”); “майстерство”, “майстерний”, “майстерно”, “майстерність”. Майстерство — це ділянка в якій фахово працює кожен майстер.

Німецьке слово “Meister”, проникаючи (почерез польську мову) в словник української мови, спочатку означало тільки будівельника. В українській народній термінології це слово спочатку означало тільки теслю, бо за “майстра” вважали тільки такого фахівця, що будував хати з дерева; звідси й народне насмішливе окреслення поганого будівельника хати: “майстер-шпичка”, тобто такий тесля, що вміє зробити тільки шпичку (кия з гострим кінцем).

У нашій книжній мові на переломі XVI-XVII століть слово “майстер” визначало трохи ширше поняття, тобто не тільки теслю, а будівельника взагалі.

Про це свідчить ось таке пояснення слова “майстерство” в Лексиконі 1627 р.: “Архітектūra — майстерство албо наука около будованья”.

Однак з ходом часу значення слова “майстер” у нас поширилося, і тоді постав вислів “майстер на всі руки”, який відноситься до такої особи, що спроможна працювати в різних ділянках ремесла.

Майстерний, -а, -е — це все те, що зроблене майстерно (по-майстерському). Таке значення цей прикметник має тепер. (Див. “Українсько-англійський словник” М. Л. Подвезька: “майстерний — masterly”). Але ще недавно, бо в початках XX ст., цим словом характеризували таку людину, що відзначається здібністю в майстерстві. Напр., у Ганни Барвінок (“Оповідання з народніх уст”, 1902): “майстерна людина”, що походять від прикм. “майстерний” (з теперішнім його значенням): “майстерно” (по-майстерському); “майстерність” (майстерське виконання).

Мак — харчова рослина, що характеризується великим цвітом, а в ході дозрівання головка з “короною” (маківка) вивіплюється чорними дрібненькими зернятками. Латинська назва цієї рослини — “papaver”.

В усіх слов’янських мовах це слово звучить ‘мак’, як і українське “мак”.

Праїндоевропейський корінь слова “мак” м.ін. наявний у грецькому “mekon” (і “makon”) — ‘мак’; те саме значення й старосаксонського “mahō”, “mago”. Похідні слова: “маківка” (або “ма-

кушка”; насмішливо й голову “макушкою” називають); “маковиння” (залишки цієї рослини після витеріблення маку з маківок; “маківнік” (або “маковік”); “маковіна” (макова макітра, скорочена форма слова “макотера”), яким м.ін. насмішливо називають низько підстрижене — “під макітру” волосся; “макорженик” (корж з маком); “макопійка” рід пташки — *Fringilla cannabina*.

Через звукову схожість назви біблійних братів Макавеїв (Maccabee) із словом “мак” наш нарід “Свято Макавеїв” пов’язував з маком, і ніс його до церкви святити в цей день.

Згідно з народнім повір’ям до посипаного свяченим маком місця не доступить “Нечиста Сила”. Ще донедавна укр. селяни давали пити “настійку” (“вівар”) з маківок тим немовлятам, яким трудно було заснути.

Мака́р — чоловіче ім’я; церкслов. “Макарій”, а це з грец. “Мака́ριος”, значення якого — ‘благословенний’, ‘щасливий’. Гр. слово “мака́ριος” походить з “мако́рос”, а це із старшого гр. “мака́р”.

В українському фольклорі вислів “там де Мака́р телят не пасе” означає якусь недоступну “безвість”. Мако́дзьобом укр. селяни на Волині прозивають людину з довгим гострим носом. Жінку з таким носом прозивають мако́дзьобихою.

У Лексиконі 1627 р.: “Мака́рій — блаженний”.

Макаро́ни — італійська страва: варена з пшеничної муки, і нагадує собою довгі шнурочки.

Назва “масаго́ні” (множинна форма, що походить від староіталійського слова “маса́ге” ‘розбивати’, ‘дробити’, ‘кришити’). Корінь цього слова той самий, що й лат. прикметника “масе́г” (‘м’який’), пізніше й ‘тонкий’. Це другісне значення засвідчене в латинських писаних пам’ятниках, а зокрема й у творах Горація.

Італійська одиннна форма слова “масаго́ні” — це “масаго́не” (в укр. вимові “макаро́н”).

Однак “масаго́не” — це не макаро́ни, а бісквіт (переважно з мигдалів і цукру).

Макаро́нізм — слово, що визначає “макаро́нічний стиль” (з італійського “stile maccheronico”) — це жартливий мовний стиль, що полягає в перекручуванні чужих слів на подобу слів рідної мови автора, і навпаки — в перекручуванні слів рідної мови на подобу чужих слів з одночасною домішкою чужих слів узагалі. Такий стиль, напр., наявний у мові персонажів “Енеїди” Івана Котляревського; свої, українські, слова вони “кінчали все на “-ус”, на подобу латинських іменників і прикметників з закінченням на — us: напр.

dominus, domus, bonus, etc., отже й говорили: “панус” (замість “пан”), “циганус” (замість “циган”), а замість “пане” говорили полатинському “domine” і т.д. Латинські макаронізми буйно провіттали в середовищі учнів духовних семінарій в Україні.

Македонія — південнослов'янська країна, що становить собою етнографічну територію македонців, які є одним з південнослов'янських народів. Найбільша частина їхніх земель тепер є в державних межах Болгарії, частина належить до державних територій Югославії. Більша частина Тесалії (північна провінція Греції) також була споконвіку заселена македонськими племенами (головним містом яких був Солунь — “Салоніка”, чи “Тесалоніка”), з якого походили брати Кирило (в мирі Костянтин) і Мефодій — візантійські місіонери: “учителі слов'янські” (у IX столітті). Слов'янської мови вони навчилися від македонців в околицях Солуня.

У старогрецькій мові є досить багато похідних слів, що утворені від назви “Македонія”.

Македонію давні греки описували як ту “країну”, що була “в північній стороні” від етнографічної Греції.

Грек Геродот (коло V ст. перед Н. Хр.), перший історик в Європі, згадує про нарід званий “makednon”. Від греків вони між іншим відрізнялися й своїм високим ростом, про що свідчить грецький прикметник “makednos”, “mekedanos”, значення якого: ‘високий’, ‘великий’ (по-гр. “mákros”). Гр. дієслово “makedonidzo” колись означало: 1. ‘Я [стою] по стороні македонців’; 2. ‘Я говорю по-македонському’.

Назва “Македонія” в історії людства стала найбільш голосною тоді, коли грек з цієї країни Олександр Македонський (356-323 перед Н. Хр.) став володарем Греції, що був першим “завойовником світу”. Завоювавши країни Малої Азії (Близького Сходу), він 332 р. оснував в Єгипті місто Олександрію, яке згодом стало центром науки, мистецтва й торгівлі не тільки Грецької Імперії, але й усього тодішнього цивілізованого світу.

Часи Олександра Македонського були кінцем т.зв. “класичної доби” в історії Греції і початком “доби геленської” (чи, як у нас колись казали, “еллінської” — від гр. “hellenes” — ‘грек’). Після “геленської доби” почалася в Греції “візантійська доба” — від часів першого володаря — Костянтина Великого, який 330 р. перемістив свою столицю з Риму до міста Візантії в Греції, і перейменував це місто на “Константинопіль” (що означає “місто Константина”). Тому що назва “Рим” стала була синонімом терміна “Імператорська Столиця”, то Константинопіль у тому сенсі був офіційно специфікований як “Новий Рим” (тобто ‘Нова Столиця’). З уваги на

те, що це була столиця Візантійсько-Римської Імперії, то її називали “Царським Містом”. Отже слов’яни назвали Константинопіль “Царгородом”.

Тому що Україна прийняла Християнство з Візантії, вона вже дуже рано почала засвоювати собі здобутки тодішньої візантійської культури. Серед тих літературних візантійських творів, що в перекладі на старо-церковно-слов’янську мову приходили (через Болгарію) в Україну, зокрема була особливо популярною повість (досить фантастична) про царювання й воєнні походи Олександра Македонського, а звідси й назва цього твору “Олександрія”.

Поняття про Македонію у нас колись було пов’язане з чимсь “еллінським”, з чимсь, що вважалося “перевышаючим”, бо ж грецьке слово “makednos” означало — ‘високий’. Отже й “Олександрія” — повість про Олександра Македонського вважалася в нас за щось дуже величне. Таке поняття й було виражене в Лексиконі 1627: “Македонія, ел. — Вынесена або превышающая. Повѣсть”.

Макітра — велика, глибока миска до тіста й інш., а також до розтирання макогоном гороху, маку, сім’я і т.ін.; російське народне “макотра” яснш говорить про своє походження від “макотер” (“мако-тьра”); пор. наше “макотёрка” (Київщина, м. Брусилів). З давньої форми “макотьра” фонетично правильно постало в нас “макітра” (о закономірно перемінилося в і в замкненому складі, а тут специфічно перед-ть”). “Макітра”, “макотёрть”, “макітрина”, “макітрише”. Слово це зложене: “мак”, “терти”. Слово “макітра” в укр. народній стилістиці:

“В голові макітриться” (“пáморочиться”).

“Стригти під макітринку” (або “під мищину”) — це стригти (по-старосвітському): по саму шию, немов у теперішніх дівчат.

Маккавеї — родові ім’я старожидівських князів, які коло 166 р. перед Н. Хр. визволили Юдею з-під тиранії асирійського короля (що був погребений) Антіоха IV Епіфанія.

Серед книг Старого Завіту є такі чотири книги, що в церковно-слов’янській версії називаються “Маккавеї” (від прізвища “Massabee”), бо в них є розповідь про визвольну боротьбу ізраїльського народу під проводом князів Маккавеїв (Massabee). Між православними, католиками й протестантами є поділ думок на точці питання, котрі з цих 4-ох книг є автентичні, а котрі — псевдоісторичні (тобто твори видуманого змісту, що не згідний з історичними фактами). Пам’ять замучених асирійцями Маккавеїв святкується Православною Церквою 1 серпня.

На західних українських землях (з Волиню включно) це свято називають (скорочено) терміном “Маковей”, але вживають цю назву переважно в формі її родового відмінка: “Маковея”; напр., кажуть: “Сьогодні (чи “нині”) “Маковея”. (Тут примислене “свято” Маковея). На східних українських землях це свято називають терміном “Маковій”. (У поемі “Гайдамаки” Т. Шевченка: “Отже було по всій Україні против ночі Маковія”).

Про українську народню етимологію назви “Маковей” (пов’язання звукової форми цього старожидівського прізвища з укр. словом “мак”) див. **Мак**.

Тому що першим перекладом (із старогрецької мови) Книг Старого Завіту був грецький переклад коло 270 р. перед Н. Хр. (цей грецький текст Книг Старого Завіту відомий під назвою “Septuaginta”), і тому що в нього були включені дві “Книги Маккавей”, то в нас колись думали, що й прізвище “Маккавей” було грецьким (“еллінським”); так думав і Памва Беринда, і тому він у своїй Лексиконі 1627 р. назву “Маккавей” виводить від якогось “еллінського” слова, і на цій підставі ось так інформує про його значення: “Маккавей — ударяючий, зь ел. [лінського] воюючий”.

Як видно, він думав, що корінь назви “Маккавей” походить від кореня грецького слова “mache”, що означає збройне змагання, боротьбу, бій.

У дійсності ж назва “Маккавей” (у грецькій версії “Маккаβαίος”) є старожидівською, і її значення немає нічого спільного з жодними грецькими словами.

Максім — чоловіче ім’я. До нас прийшло з церкслов. “Максимъ”, що є слов’яською версією латинського “Maximus”. Це ймення походить від латин. прикметника “maximus”, значення якого — ‘найбільший’.

Невтральна форма цього латинського слова — “magnus” (‘великий’), а її ступенувальні форми — “major”, “majus” і “maximus”.

У Лексиконі 1627 р.: “Максимъ — славен або зь лат. величнійший”.

Малай (-я) — паляниця з кукурудзи, гороху, чи з просяного пішона. В деяких місцевостях Волині малая пекли в формі коржа з тіста з разової муки, перемішаного з овочами (вишнями, сливками, чи покришеними яблуками).

Коло хліб з закальцем і не дуже добре випечений, а до того ще буханець був плесковатий, то його насмішливо називають “малаем”. Хоч слово “малай” формою свого звучання може показуватися запозиченням татарського походження, то в дійсності це

слово походить з румунської мови: або від рум. “mălain” (“кукурудза”), або від “mel” (“разова мука з проса”). Такі паляниці (з кукурудзяної й просяної муки), які в нас називають малаями, печуть румунські селяни.

В інших слов'янських країнах, за винятком України, немає слова “малай”.

Селяни вважали малая (що належав до харчів убогих людей) за щось гірше, ніж хліб, і цей факт віддзеркалений в українському селянському дієслові: “Малаю, я тебе за хліб не маю”.

Малакія (арх.) — онанізм; церксл. “рукоблудіє”; “мастурбація” (“masturbati”). Св. Письмо (I Кор. 4:9) осуджує рукоблудників, яких воно називає “блудодійниками”, нарівні з перелюбниками, чужоложниками та всіма іншими розпусниками взагалі, а також з ідолопоклонниками.

У грецькому тексті цієї частини I Послання Ап. Павла до Коринтян блудодійника (рукоблудника) означено словом “malakos” (що означає м'яку, вразливу на змислові подразнення людину); множинна форма — “malakoi”. Хоч грецьке “malakoi” у церксл. тексті Св. Письма перекладене словом “блудодѣи” (для означення рукоблудників), то, крім цього, й саме це грецьке слово є в церксл. мові; “малакія” (з “malakoi”), а також похідне — “малакія” (з гр. “malakia”).

У Лекс. 1627 р.: “Малакія — мягкость, нечистота, блуд ручной; протливость; плюгавячий тѣло сѣменемъ”.

Маланка див. **Меланія**.

Малахай (місцева) — 1. Хутряна шапка з наушниками; 2. бич. — Слово це (його можна почути в мові нашого народу на Київщині й Полтавщині) походить з татарського “malachai”, що означає шапку — звичайно, шапку давнього татарського фасону.

Автори етимологічних словників російської мови завжди подають тільки одне значення цього татарського слова, а саме: “шапка з наушниками”. (До речі, колись не було шапок без наушників).

В українському ж фольклорі татарське слово “малахай” означає також і бича. Ось приклад в А. Метлинського (“Народныя южнорусскія пѣсни”. 1854): “Чи татар бесурменів, як череду, у полон малахаєм зганяєте?”

Подане це друге значення згаданого слова й у Словнику Б. Грінченка.

Малахія (-ії) — з церксл.ян. “Малахія”, що походить із старогребр. “Mel'achi”. Див. у Біблії (Мал. 3, 1): “Мій вісник” (“мій посол”, тобто “мій ангел”).

Лекс. 1627 р.: “Малахія, Малахія — Ангель, поселъ мой”.

Малжѡнка (арх.) — шлюбна жінка, дружина; укр.-цсл. “супруга” і “малѡжена”. “Малжонка” в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. походило не безпосередньо з церкслов’ян. “малѡжена” а, з польського “małżonka”. Як і багато з інших польських мовних запозичень, це польське слово було в книжній мові “русинів” (українців і білорусів — під давньою польською займанщиною) в XVI-XVII століттях. Катихізис з 1645 р.: “Нехай Господь благословить малжонок ваших”.

Також і польські слова “małżonek” (укр.-цсл. “супругъ”) і “małżeństwo” (укр.-цсл. “супружество”) тоді в нашій книжній мові уживалися. Лексикон 1627 р. “Женитьба — малженство”. — Множинна форма “малжѡнки” тоді означала подружню пару.

Малий — слово, що визначає протиставлення всьому великому.

Старосл. “малъ” (здовжена форма його: “малы”); болг. “малък”; серб. “мали”, “мао”; рос. “мáлый”, “мал”; чеське malý; польське mały.

Корінь слова “малий” звичайно пов’язують з коренями значної кількості різних слів, що наявні в неслов’янських мовах праіндоєвроп. сім’ї, включно з грецьким melon, що означає дрібну худобу, а спеціально овець.

Але в дійсності тільки старогерманське smal є в цих мовах тим одним словом, яке означає те саме, що й старосл. “малъ”, і що має спільний з ним корінь. Звичайно, що слово smal має свої різні споріднені фонетичні варіанти: готське smals; старе верх.-нім. smalaz; старе англосаксон. smoel; суч. англ. small. Але їхній спільний пракорінь та значення (“малий”) залишаються незміненими. Укр. “малій” постало із здовженої старосл. форми “малы” (малъ + і).

Скаля димінутивів (здрібнілих форм) прикметника “малий” дуже велика: “малий”, “маленький”, “малесенький”, “малюсенький”, “мацюпенький”, “мацюненький”, “мацісінський”.

У нашій старій книжній мові ця велика скаля здрібнілих форм прикметників, що наявна в нашій народній лексиці, не віддзеркалена. До рідкісних явищ у старій книжній мові належить навіть здрібніла форма “маленький”. (Див. Катих. 1645 р. Передмова: “Маленькую книжечку читай”).

Слова, що походять від цього прикметника й репрезентують інші частини мови: “малиш”, “мáлеч”, (дрібнота), “малія”, “мáлю”, і “маловáто”, “замáло”, “помáло” (і “помаленько”), “помалесенько”, “маліти”, (і “змаліти”), “меншати”, “меншина” і т. ін.

Прислівник “мало” є компонентом низки зложених слів: “маловідомий” (звідси іменник “маловідоме”), “малорозвинений”, “малосільний”, “маломобний”, “малонадійний і т. інш.

З прикметника “малий” у нас з давніх-давен творили й імена власні. І так, напр., деревлянський князь, з яким воював князь Ігор (а потім його дружина — Ольга), називався “Мал” (від староукраїнської нездовженої форми цього прикметника — “маль”).

Староукраїнське похідне слово “малюта” (від прикметника “малий”) збереглося (в Галичині) в формі прізвища “Малюта”. Порівн. також прізвища “Малишевський”, “Малютинський”, “Мальчевський”, “Мальчинський”, “Мальчинюк”.

“Мало не...”. — Цей вираз означає ідею ‘майже’. Виконує він дві функції: 1. виражає близькість до даної цілоти: “Я прочитав мало не всі книжки з цієї книгозбірні”. (Це значить: ‘Я прочитав майже всі книжки з цієї книгозбірні’). 2. Він також виражає ідею близькості до завершення даної дії; напр. (у теперішньому часі, але тільки в випадку експресії емоційного стану): “Він мало не плаче”. (Це значить: ‘Він майже плаче’). “Він мало не скаче з радості” і т.ін. — Коли йдеться про дію в минулому часі, то цей вираз може бути вжитий з кожним дієсловом, і тут замість виразу “мало не...” можна вжити вираз “трохи не...”. Напр., в опері “Запорожець за Дунаєм” (з 1863 р.) Семена Гулака-Артемовського: “Трохи-трохи я не вмер”. (Це значить: ‘Мало-мало я не вмер’).

У книжній мові українців XVI-XVII століть цього роду конструкцію, як правило, починали словосполученням “Мало не...” Пор. у Лексисі Лаврентія Зизанія (дальше буде скорочено: “Лексис 1596 р.”)³ “Маломъ не узналъ”.

Коли українська література переключилася з штучної “книжної” мови на мову народну, вираз “мало не...” почали часто заступати його народніми однозначниками: “Чуть не...” і “Трохи не...”.

Реєструючи слово “чуть”, Б. Грінченко у своєму Словнику (1904) класифікує його як слово “народне”, а його синтаксичну функцію в виразі “чуть не...” він ілюструє не тільки прикладом з фольклору (“Чуть живу пустив”), але й також з мовних засобів творів Т. Шевченка (напр.: “Що чуть не плаче...”).

Слово “чуть” є тільки в східнослов’янських мовах (українській, російській і білоруській), а його відповідниками в інших

³ “Лексисъ” Лаврентія Зизанія — це невеличкий список церковно-слов’янських слів і висловів з поясненнями тодішньою розмовною мовою укр. інтелігенції. Цей “Лексисъ” був у кінці церковно-слов’янської граматики Л. Зизанія під назвою “Наука ку читаню и разумѣню письма словенскаго” (виданій у Вильні 1596 р.).

слов'ян. мовах є болгар. “едвам”, серб. “једва”, чеські *sotva* і *malem*, польські *ledwo* і *zaledwie*. Усі ці відповідники виражають ідею ‘едве’, але другого значення слова “чуть” (‘трошечки’) вони не виражають.

Коли йдеться про це друге значення прислівника “чуть” (‘трошки’), то тут воно в деяких випадках робить враження іменника: напр., у реченні: “Дай мені чуточку (‘чуточка?’) соли!”

Стан досліджування походження слова “чуть” (у зв'язку з цим див., напр., Р. И. Соболевській, “Лекції по історії руссаго языка” й А. Г. Преображенській “Этимологическій словарь руссаго языка” (покишо такий, що цю проблему ще далі треба вважати за нерозв'язану).

Малоросія — це назва, яку греки створили для Галицько-Волинського Князівства в XIV столітті.

Коли Константинопільська Патріярхія, пішовши на зустріч проханню Юрія I (1301-1308), володаря Галицько-Волинського Князівства, 1303 р. відділила єпархії Галичини й Волині від Київської Митрополії й утворила з них окрему Митрополію — з центром у місті Галичі (звідси й назва “Галицька Митрополія”), то Патріярх Константинопільський Афанасій I у своїй грамоті, яку він видав з цієї нагоди, назвав Галицько-Волинське Князівство грецьким означенням “*Μικρα Ροσία*”, що означає “Мала Русь”. (Назву “Русь” греки вимовляли по-своєму “*Ροσία*”).

Наслідуючи грецьку версію назви “Русь”, наша провідна верства почала називати свою країну (Русь) “Росією” і тому свою Церкву (Київську Митрополію) — Руську Церкву — почали називати “Церквою Російською”, і навіть Петро Могила на своїх грамотах титулував себе “Митрополитом Церкви Російської”. А було це тоді, коли Велике Князівство Московське (яке від часів царя Івана IV “Грозного”, 1533-1584, почали називати “Царством Московським”), “Росією” ще не називалося.

Коли Константинопільська Патріярхія 1303 р. назвала Галицько-Волинське Князівство означенням “*Μικρα Ροσία*” (що означало ‘Мала Русь’), тодішній володар цієї держави, Юрій I, почав офіційно підписувати біля свого імени титул (по-латинському) “*dux Minoris Russiae*”, тобто: “володар Меншої Русі”. Назву “Русь” у Римі вимовляли по-своєму (по-латинському) “*Russia*”. Букву *s* вони тут подвоювали щоб читати її як *s*. Бо одне *s* у цій назві по-латинському звучало б (між двома голосними звуками) як *z*.

Наше означення “русич” і “русін” греки вимовляли по-своєму як “*ros*”. Українська освічена верства прийняла цю грецьку версію назви “русин” і з нього створила прикметника “росській”, із “*ros* + *s*

(ь) кій”. Див. “Лексикон” Памви Беринди “Лексикон славенороскій”. “Роскій” — це тут геленізована (згречена) форма прикметника “руський”.

Сам той факт, що греки назвали Галицько-Волинське Князівство своїм означенням “Mikra Rosia” (‘Мала Русь’) означав, що в них була на думці й “Makra Rosia” (‘Велика Русь’), частиною якої було Галицько-Волинське Князівство. Ясно, за “Велику Русь” вони вважали всю давню імперську Русь — Київську великодержаву.

Цей грецькій твір — назва “Мала Росія” (стягнено: “Малоросія”, а далі “Малороссія” (з “роскій”) поширила на всю Україну Московія.

Мельха (арх.) — біблійне жіноче ймення власне; з церк.-слов’ян. “Мельха”, яке є перекладом з грецького “Melcha”. Ім’я це походить із старогребрейського “Mil’kah” (див. у Біблії I М. 11, 21, 24, 47), а означає воно ‘царицю’, ‘королеву’.

Механічний — з грецького слова mechane, що означає знаряддя й споруду. Звідси слово “механізм”, яке означає пристрій, що ним передається й перетворюється рух та його скорість.

У Лексиконі з 1627 р. є прикметник “миханіческій” — у виразі “миханіческій орган”.

Від грецького слова “mechane” також походять слова “механіка” й “механістичний”.

Меценат — покровитель науки й мистецтва. Це слово походить від імені римського багатія Меценаса (С. Cilnius Maecenas, родовий відмінок Maecenatis) з першого століття до Нар. Хр. Він прославився тим, що матеріально допомагав поетам і малярам. Особливо допомагав він латинським поетам Вергілієві й Горациєві. Вони ж за це прославляли свого “мецената”.

Меч (також діалектичне “міч”) — один з родів т. зв. холодної зброї. У Лексиконі 1627 р. — “мѣч”. Старослов’янське “мѣчь”; болгарське “меч”; сербське “мач”; чеське “meč”; польське “miecz”; російське “меч”.

Думки дослідників у справі походження цього слова поділені. Одні виводять його з готського “mekeis” (порів. староісляндське “maekir” ‘меч’); інші ж із латинського “maso” — ‘вбиваю’; а ще інші — з тюркського; порівн., напр., середньотурецьке “maç” (холодна гостра зброя).

Мечеть (ж. роду); західньоукр. “мечет, -ту” (чол. роду) — під впливом польського “meczet”. Визначає мусульманську (ісламську, магометанську) святиню; походить з арабо-турецького слова masdžia.

Рідко коли в українській мові замість “мечеть” уживається слово “моше́я”, що запозичене з італійської мови. Англійське mosque (‘мечет’) походить з франц. la mosquée. Корінь цього слова виражає ідею ‘коліноприклоніння’, ‘почитання’.

Мешігене — жидівське жаргонове слово: ‘дурний’; походить із старогребейського mešugga (‘дурний’), що засвідчене в Біблії. Див. І. Самуїла 21, 16.

У деяких містечках України (напр., у Крем’янці на Волині) похопили це слово й українські мішани, які замість “дурний” часом уживали слова “мишігене”.

Мешкання — житлове приміщення (в будинку); у старій українській книжній мові було укр.-церкслов’ян. “жілице”.

Іменник “мешкання” походить від дієслова “мешкати”. У справі джерела, з якого походить корінь цього слова, постали різні припущення, які є переконливими для одних дослідників, але непереконливими для інших.

Перше значення старослов’янського слова “мѣшкати” було ‘баритися’ — задовго перебувати в даному місці; “помѣшкати” — ‘забаритися’ — проволікати час свого перебування на якомусь місці. Це його значення збереглося в російській мові: “мешкать” — ‘баритися’ (проволікати час свого перебування десь). Давнє значення дієслова “мѣшкати” збереглося в польському виразі “nie (o)mieszkać” — ‘не занедбати’ чогось, ‘не проволікати’ даної справи.

Другісне (пізніше) значення дієслова “мешкати” — це перебувати десь, жити, проживати десь. У староукраїнській мові другісне значення дієслова “мѣшкати” (і “помѣшкати”) засвідчене в творі київського вченого ченця Нестора “Літописця” під назвою “Житие Феодосія” з останньої чвертини XI століття. У цьому ж (другісному) значенні воно засвідчене й у мові укр. пам’яток з XIV століття. І так, у донаційній (дарувальній) грамоті з 1388 р. сказано: “Дали права мешкаючимъ въ панствѣ (в державі) нашомъ”.

У Лексиконі 1627 р. написано: “Жилище — мешканье, дом”.

В українській книжній мові аж до XVII століття слово “мѣшкати” вживалося і в його першому, і в другісному значенні. І так, у т. зв. “Литовській Метриці” з 1504 р. сказано: 1) “не мешкаючи (не зволікаючи) послалъ”; 2) там таки також написано: “В братствѣ мешкати” (проживати).

У Лексиконі 1627 р. також засвідчені перше і другісне значення слова “мѣшкати”. І так, там написано: 1. “Замешкаль — забавлялся (барівся), задержался”. 2. “Обитаю — мешкаю, живу”. І також: “жилице — мешканье, домъ”.

Слово “мешкати” в значенні “проживати в даному місці” в українській мові в Галичині вживається більше ніж в укр. мові на інших українських землях.

Мешу́рес (жид. жаргон.) — постало із старогєбрейського *Mešaget*, яке означає ‘слугу’. Це його значення засвідчене в Біблії; напр., там написано: *Mešagete Ebohenu* — ‘слуги нашого Бога’, тобто священники (Іс. 16:6).

Миг! миг-миг! — звукове вираження, яке робить на глядача рух світла, зорі. Це, так би мовити, “звуконаслідування” флюктуації світла. Звідси похідні слова: “мігати”, “миготіти”, “міганя”, “мігавка”, “миготіння” й інш. Слово “миготати” (і “миготіти”) також перенесене в іншу сферу вражінь. І так, напр., кажуть, що “тінь миготить в очах”. Слово “мігком” виражає спосіб руху даного предмета, що відбувається блискавкою (із шкєрїстю блїскавки).

Слово “миг” наявне в усіх слов’янських мовах: рос. “миг”, чеське “mih”, польське “mig” (звідси “na migi” — виражати якусь думку рухами рук).

У Словнику Грінченка: “мига” — ‘пантоміма’. Там таки й вираз “на мигах”. — “Пантоміма” — з грецького “*phantomimos*” — той, хто все наслідує. Слово “пантоміма” тепер означає театральну мімічну гру (гру виразами облич і рухами тіла — без слів).

Мигдál — назва того овоча, що належить до родини персиків. Мигдалеве дерево найбільше плекають у середземноморських країнах, а в США — в Каліфорнії. Ботанічна назва мигдалевого дерева (висота цього дерева — середнього розміру) — *Amygalus*. Це латинський термін, що походить з грецького “*amygdalinos*”.

У Лексиконі 1627 р. згадується “Дерево мигдаловое”. Овочі цього дерева на Наддніпрянщині відомі під назвою “мигдалові горіхи”. (Див. у Словнику Грінченка).

Мизі́нець — із старослов’ян. “мѣзиньць” (найменший палець руки). В українській мові словом “мизинець” також називають наймолодшого сина, а словом “мизінка” — наймолодшу дочку. (Подано це в Словнику Грінченка). Так воно є і в болгарській мові. Церковнослов’янське “мѣзиньць” означає молодшого синка. У сербській і хорватській мовах “мјезинац” (і “мљѣзинац”) означає: ‘молодший’, ‘менший’.

Джерело, з якого походить корінь цього слова (воно є в усіх слов’янських мовах), належить до тих, що є в науці предметом дискусій. Дослідники, більшість, уважають, що корінь його є праїндоевропейського походження, про що, мовляв, свідчить литовське слово “*mazas*” — ‘малий’.

В укр. народньому повір'ї: “Чортові душу записують” кров'ю з мизинця (з найменшого пальця руки).

Мик — звукове вираження руху виривання частинок із чогось. Похідні слова: “микати” (і “смикати”), “микання”; “мичка” — нализаний на гребінь жмут клоччя, яке микають (чешуть) на прядиво.

“Корова сіно із стога мікає”. “Смикнути” когось за полу одягу. “Мікатися” до когось, чи до чогось. (Втручатися в несвої справи).

Цього укр. слова не слід утотожнювати з іменником “мик” (з голяндського “тік”, що означає держака корабельної помпи).

Слово “микати” (від “мик”) уже було в староукраїнській мові. У “Слові про похід Ігоря” (в оригіналі: “Слово о пълку Игоревѣ”) — творі з 1187 р. сказано: “Чему мычети стрѣлки”.

Укр. народній вислів “Ще прийде коза до воза сіно мікати” означає: ‘Ти ще будеш просити мене’.

Микита — старослов'янське й староукраїнське “Никита”. Ім'я це походить з грецького “Niketes”, значення якого — ‘переможець’, ‘завойовник’. Латинська його версія — “Nicetas”.

В укр. народній лексиці слово “помикитити” означає: через якийсь непорозуміння перевернути справу. Вислів: “У голові помикитилось” значить — ‘хаос думок’. У байках “Лис Микита” — це ‘хитрун’. Порівн. віршований твір Івана Франка “Лис Микита”.

Мико́ла — старослов. і староукр. “Никола́й”. Це ім'я походить з грецького “Nikolaos” (і “Nikoles”), яке означає того, хто побідив даний народ. У Лексиконі 1627 р.: “Ніко́ла або Нікола́й, ел[лінське]; звитязство посольства, побѣда людіи, побѣда людская”. — Укр. народня приказка: “На Мико́ли — то ніколи”. (Коли хто обіцяє зробити щось аж у свято Миколая, то це значить, що він не думає додержати свого слова).

Мілий — слово загальнослов'янське. Старосл. “миль”; болг. “мілы”; рос. “милий; серб. (всі три роди): “мію, мила, мію”; чеське “mily”; польське “miły”.

Слово праіндоевроп. походження; порівн.: литовське *mìelas*, *mýlas* (милий, приємний, любий); таке ж значення й грецького *meilinos* (і *melinos*).

Старосл. похідні слова: “милюсть”, “помиловати”. У старосл. зложеному слові “милюсерднь” (‘милюсердний’ — людина з милим, добрим серцем).

В сучасній укр. мові: “мілий, -а, -е”; “мілість”; “мілостивий”; “мілуватися” (‘любуватися’ ким або чим); “змілуватися” (змилюсердитися над ким або чим); “милозвучний”; “милозвучність”.

Іменник “мілий” (любчик даної жінки) і “мила” (любка даного чоловіка) — це субстантивований прикметник “милий, -а”.

“Мілити” — натирати щось милом; “милитися” — це мілити себе; “намилюватися” — натирати себе милом підчас миття свого тіла. Така сама форма (але з іншим наголосом) дієслова: “милітися” — це думати й говорити, або робити щось помилково. Форма “милитися” в укр. мові в Галичині. На Наддніпрянщині її заступили формою “помилітися”, яка виражає частотно дефінітивний аспект дієслова “милити”, а саме: “по-милітися”.

З дієслова “змилити” утворено іменника “змїлини” (вода з милом, в якій щось прали, або мили).

Милосєрдний — рятуєчий ту людину, що опинилася в нещасті. В укр. Катехізисі з 1645 р. м.ін. говориться про “учинки милосєрдний”. — “Милосєрдя” означає змїлування над ким-чим; це слово утворене із церковно-слов’ян. іменника “милосєрдие”. (Порівн. ст.-цер.-слов’ян. прикметника “милосєрьдь” — ‘милосєрдний’). Цей прикметник характеризує людину з “милим серцем”. В укр. Катехізисі з 1645 р. сказано: “Мудрость полная милосєрдя”. У Лексиконі 1627 р.: “Ущєдряю — милосєрдя показую”. — Див. “Милий”.

Міля — одна з великих мір довжини шляху. У Лексиконі 1627 р.: “Поприще — міля”. (Це значить, що слово “міля” тут означає шлях, щєбто путь — “поприще”).

В укр. мову XVI-XVII століть це слово проникло, мабуть, з польського “mīla”; у польську мову воно ввійшло з німецької мови, де воно колись було наявне в формі mile (яка пізніше змінилася на “Meile”).

Походження слова “міля” — латинське: “mīlia”, яке в лат. мові означає дослівно: “тисяча”. Лат. “mīlia passum” означає ‘тисячу кроків’.

У російську мову слово “міля” проникло досить пізно — за часів царя Петра I. (Царем він був у 1682-1725 рр.).

Мімо — цей прийменник має два значення: 1) ‘повз’, і в цьому випадку воно вживається з іменником у родовому відмінку; напр.: “Він ішов мімо школи (тобто ‘Він ішов повз школу’); 2) “мімо” — ‘супроти’; напр., “мімоволі”; “мімохіть”. Це значить: ‘супроти (проти) своєї волі’, ‘супроти свого хотіння’. Тією старо-церк.-слов’ян. пам’яткою східніх слов’ян, в якій засвідчене старослов’ян. слово “мімо” є “Супрасльський звід” (кодекс) з XI століття. Збереглося це слово в усіх слов’янських мовах. У словінській мові, одначе, слово “mīmo” означає ‘крім’. У польській і чеській мовах значення слова “mīmo” таке: ‘незважаючи на...’. Напр., польське “On chory, ale mīmo to (незважаючи на це) przyszedł do pracy”.

В старій укр. книжній мові слово “мимо” в основному має значення “повз”. У Луцькій Книзі (з 1565 р.) сказано: “Улица идеть мимо дворъ старый”. (Зворот “мимо дворъ старый” складений з польського, бо приєднання “мимо” вжитий з іменником у знахідному іменнику).

Українська його структура така: “мимо двора старого”, — тобто цей іменник з прикметником мусить бути в родовому відм. Див. у повісті “Чорна Рада” Пантелеймона Куліша: “Переходив мимо козацької купи” (натовпу козаків).

Вживання слова “мимо” для вираження ідеї “незважаючи на” в українській мові зберігається головню в Галичині. Там напр., кажуть: “Мимо своєї слабости, я прийшов до школи”. Від цього звичаю в Галичині відхилився Іван Франко. І так напр., в повісті “Захар Беркут” він пише: “Не зважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був ще сильний”.

Традиційна теорія, що старосл. слово “мимо” постало із сполуки першого складу дієслова “миновати”, тобто складу **ми-**, з наростком **-мо**, залишилася панівною й досі.

Слово “мимо” в укр. мові найбільш поширене в зложених словах: “мимоволі” (проти своєї волі); “мимохіть” (нехотячи); “мимоїздом” (проїздом); “мимохідь” (проходячи); “мимоходень” (той, хто йде мимо кого — чого). Про все це в Словнику Б. Грінченка. “Мимохідь” уживається також у значенні англ. “by the way”. (Див. в “Укр.-англійському словнику” М. Л. Подвезька).

Мимрити — дієслово із звуконаслідування невиразного, приглушеного говорення. У Ганни Барвінок (“Оповідання зь народних усть”, 1902): “Було часто... мимрить (уже гласу не було): “Ой, хто лиха не знає...”

Міна(-и) — слово старослов’янське, що означає ‘місяць’, походить з грецького “*menas*” (‘місяць’). Див. “**Минєя**”. У Лексиконі 1627 р.: “Мина — поминатель або м’сячне (м’сячене?).”

Минєя — церковно-слов’ян. слово, що походить з грецького “*μεναιον*” (множинна форма — “*μεναια*”).

Є два роди православних церковних книг, що називаються *минєями*: 1) “Минєя Служебна”, тобто — книга православних піснопінь, що співається в церкві в честь свята і святих, 2) “Минєя-Четья”, якою є збірник житій православних святих, що подані в порядку тих днів місяця (грецьке “*menas*”), в яких їх (цих святих) поминається. Грецьке слово “*μεναιον*” (“*минєя*”) походить з гр. прикметника “*μεναιος*” (‘місячний’).

Серед тих творів, що називаються “Минєї-Четьї”, на слов’янському сході найбільшими є Четьї-Минєї українця Димитрія

Тупталенка. Це монументальні томи, які він видав у 1689-1700 рр. (Димитрій Тупталенко — це св. Димитрій Ростовський).

Минодора — Це жіноче ім'я (що в українській народній версії перекручене на “Нимидора”; (див. у повісті “Кайдашева сім'я” Івана Нечуя-Левицького) походить з грецького: “Menodora”, а означає ‘місячні дари’ (гр. menas — ‘місяць’, dora — ‘дари’).

У Лексиконі 1627 р.: “Менодора — мѣсячный даръ”.

Минута. — В Україні це слово проникло через Польщу з німецького “Minute”, чи може з французького “mêûte”, який постав з лат. прикметника “minutus, -as, -um”, значення якого: ‘маленький’, ‘дрібний’. У Лексиконі 1627 р.: “Мѣнута — частина часу”, і там таки: “Короткій час — минута”. — Прикметник “минутный, -а, -е” характеризує те, що робиться дуже скоро. Напр., “минутна знімка” (фотографія).

Минути — 1) пройти (про час); напр. у Т. Шевченка: “Минають дні, минають ночі...”; 2) пройти повз когось чи повз щось, і залишити його поза собою; напр., “Вони вже минули ліс”; 3) “минути” — ‘уникнути чогось’. Див. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Суда Божія не минути”. — це значить: ‘Суду Божого [годі] уникнути’.

Слово “минути” (старослов'ян. *minati*) наявне в усіх слов'янських мовах: Польс. *minąć*; чеське *minouti*, рос. “минуть”; болг. “міна”; “минути”; словін. *miniti*; білоруське “минуць”.

Хоч загальне переконання серед дослідників цієї справи, що корінь старосл. слова *minati* походить з праїндоевропейського мовного ґрунту, досі ще ніким не було оспорюване, то однаке серед них немає одностійдності думки на точці відповіді на питання, як виглядала конструкція того спільного праїндоевропейського кореня, з якого походить праслов. слово *minati* та його відповідники в інших (поза слов'янською) групах мов праїндоевропейської сім'ї.

Про це свідчить стан цієї справи, що був представлений А. Г. Преображенським у першій чвертині нашого століття⁴, а останньо у 1950-1958 р.р., М. Фасмером.⁵

Слова, що походять від дієслова “минути” (і “минати”): “минутний” (звідси іменник “минуте”), “минувший” (звідси іменник “минувшина”), “проминальний”, “неминучий”, “неминуче” (‘неуникнимо’), “неминучість”, “поминути” (виминати когось, чи щось),

⁴ Этимологический словарь русского языка. Составил А. Г. Преображенский. Томъ первый. А-О. Москва, 1910-1914.

⁵ Russisches etymologisches Wörterbuch von Max Vassmer. Heidelberg, 1950-1958.

“зминути” з дороги (зійти з дороги); “виминути” когось, чи щось (обійти когось, чи щось іншого дорогою, щоб уникнути зустрічі).

Міння — в мові укр. дітей означає корову. Слово це — звуко-наслідувальне; воно походить від кликання корови: “Минь! — минь! — минь!” Здрібніла форма — “минька”.

Мир — стан, що характеризується відсутністю неспокою; спокій; згода. Слово це загальнослов'янське: болг., серб. й рос. “мир”, чеське й польське *mir*. (У теперішній польській мові старопольське “*mir*” заступлене словом “*rokój*”).

У російській мові це слово також виконує й другісну (пізніше набуту) функцію, а саме: воно означає сільську спільноту. У польській мові воно тепер уживається виключно в цій своїй другісній ролі (“*mir*” — сільська спільнота).

Корінь цього слова — праіндоевропейський; порівн. старолитовське *miestas* — ‘мир’, ‘спокій’; латиське — *miests* (те саме значення); альбанське *mirë* — ‘гарний’, ‘добрий’, ‘дружелюбний’.

У Лексисі 1596 р.: “Мир — покóй”. У Лексиконі 1627 р.: “Мирный — спокойный”.

У старо-церковно-слов'янських пам'ятках ідеї ‘спокій’ та ‘світ’ були графічно виражені однаково: “миръ” — ‘спокій’ і “миръ” — ‘світ’. Щоб читач знав, коли слово “*mir*” означає ‘спокій’, а коли — ‘світ’, київські вчені зробили тут правописну реформу: ідею ‘спокій’ вони далі графічно виражали як “миръ” (із т.зв. “двораменним” **і**, тобто з **и**); ідею ж “світ” почали графічно виражати як “міръ” (з т.зв. “однораменним” **і**).

Ця київська реформа була внесена і в старий (“дореволюційний”) правопис російської мови. Сама графіка фрази “миръ міру” (‘мир світові’) вказувала на те, що тут є два різні слова. Після большевицької революції (1917 р.) в Росії советська влада усунула букву **и** з російської мови, отже звук **и** в ній тепер виражається тільки буквою **и**. І тому вже пишуть: “мир миру” (‘мир світові’). Так воно є і в українській народній вимові цієї фрази; бо ж слово “міръ” (‘світ’) наш нарід з давніх-давен вимовляє як ‘мир’. Про це м. іншим свідчить колядка “Ой, видить Бог, видить Творець, що мир (світ) погибає”.

Укр. похідні слова від іменника “мир” (‘спокій’); “миріти”; “мирітися”; “помирітися”; “замирітися”; “мірний”; “мірно”; “сумірний”; “мировій”; (напр.: “мировій суддя”, “мировій суд”, “мировá конференція”, “мировій договір”); “примирливий”.

Зложені слова з компонентом “мир” (‘спокій’): “миролюбець”, “миролюбний”, “миротворець”.

Прикметник “мірний” був псевдонімом укр. письменника Панаса Рудченка: “Панас Мирний” (1849-1920).

В укр. народній фразеології є старий вислів: “зводити (позовника й позваного в суді) на *мирову*”, тобто спонукати їх до полюбовного поладження спору між ними.

В українських селян на Гуцульщині (в горах Карпатах) слово “мир” є традиційним словом привіту. Напр., каже гуцул до гуцула, починаючи з ним свою зустріч словом привіту: “Мир!” (тобто: ‘Мир тобі!’) “Міром! Як ся маєш? Чи здоров, братчику?” А той відповідає: “Мірно! Богу дякувати!”⁶ Порівн. євангельське: “Мир дому сьому!” (Матв. 10, 12; Луки 10, 5). У жидів старогєбр. “Šalom” (‘мир’) був і досі є традиційним словом привіту. В арабів (які також належать до семітської раси) мир — це “салеюком”.

Мир (світ) — церковно-слов’ян. відповідник (за старим київським правописом) — це “мірь”. Той факт, що старолитовське “miegas” і латиське *miērs* означають тільки “мир” в значенні ‘спокій’ свідчить, що вони походять з того самого праїндоевроп. кореня, що й укр. старе “мир” в значенні ‘спокій’, і той факт, що всі без винятку славісти-етимологознавці виводять слово “мир” — ‘спокій’ з того самого праїндоевроп. кореня, що й слово “мир” — ‘світ’, не залишають читачеві іншої альтернативи, як тільки зробити собі такий висновок, що ці дослідники *implicite* вважають, що слово “мир” спочатку означало тільки ‘спокій’, а вже лиш пізніше була йому надана й друга роля, а саме — роля означати також і ‘світ’ (‘вселенну’), — подібно, як це слово (“мир” — ‘спокій’) згодом почало в словян означати також і сільську спільноту. (Див. **Мир** — ‘спокій’).

У книжній мові українців XVI-XVII ст.ст. церк.-словян. слово “міротвореніє” означало створення світу”. У Лексисі 1596 р.: “Міротвореніє — того свѣта створеніє”. Але в теперішній укр. літературній мові слово “миротворення” означає ‘творення миру — спокою’.

Слово “мир” — ‘світ’ в українській мові тепер належить до архаїзмів. Найвний він в колядці: “Ой видить Бог, видить Творець, що *мир* (світ) погибає”. Фраза ж “Це не од *міру* (світу) сього” — це наше запозичення з церкслов. тексту Нового Завіту (Див. Ів. 8. 23).

В укр. фольклорі: “Цілий день у суботу *миру* — *миру* до їх

⁶ “Знадоби до словаря южноруского”. Написав Иван Верхратський. І. Львів 1877 р.

приходило прощатися”⁷ “Одходило й приходило до хати *миру* — хто хотів”.⁸

У цьому укр. фольклорному матеріалі слово “мир” означає ‘масу людей’, які становлять собою *світ*.

У зв’язку з тим, треба підкреслити той факт, що в Новому Заповіті грецьке слово “οἰκουμένη”, яке означає ‘заселені людьми простори землі’, на церковно-слов’ян. мову було перекладене словом “в̄селеная”, що означає ‘заселену землю’, а далі — ‘землю’ взагалі, і ‘світ’. І так ось це другісне значення слова “мир” — ‘маса людей’ утотожнювалося з ідеєю (у греків) οἰκουμένη; звідси старо-церк.-слов’янська калька ‘в̄селеная’, що означає ‘всю землю’, тобто ‘мір’ — ‘світ’. Див. в Острожській Біблії (1581): “...изыде повелініє отъ кесаря августа, написати всю вселенную” (Луки 2.1) — “...написати всю вселенную” це тут дослівний переклад з грецького тексту Луки 2.1: “...αρογραφεσαῑ ρασαν̄ την̄ οἰκουμένην”, що означає: зробити перепис (конскрипцію) всієї вселенної. У російському перекладі: “...сдѣлать перепись по всей землѣ”.⁹ Те, що євангелист Лука (2.1.) виразив словами “... αρογραφεσαῑ ρασαν̄ την̄ οἰκουμένην” — ‘списати всю вселенну’ (всю землю), фактично означало: зробити перепис населення всієї Римської Імперії.

У слов’ян слово “мір” (‘мір’), означало ‘всю землю’ (‘всю вселенну’), а “в̄ся земля” — це в них був свѣтъ (‘світ’).

Натомість у давніх греків слово “οἰκουμένη” означало тільки нашу планету (землю), а *світ* (*уесвіт*) вони означували терміном “kosmos”. Але коли нашим перекладачам у Києві в половині XI ст. довелося перекладати тексти Нового Завіту з грецької мови на мову церковно-слов’янську (цей переклад відомий під назвою “Остромирова Євангелія”. (1056-1057), і вони тут зустрілися з грецьким словом “kosmos” (“уесвіт”), то вони переклали це словом “мир” (яке також означає ‘вселенну’, тобто ‘всю землю’), бо слова “всесвіт” у нас тоді ще не було. М. Фасмер у своєму Словнику з 1950-1958 рр., спираючись на східнослов’янських церковно-слов’ян. пам’ятках, інформує, що старослов’янське слово “мир” було відповідником грецьких слів “εἰρήνη” (‘мир’ = ‘спокій’) та “kosmos” (‘уесвіт’), а про те, що слово “мир” у слов’ян колись означало ‘вселенну’ (‘всю землю’), яку вважали за ‘всесвіт’, він чомусь не згадує.

⁷ “Записи о южной Руси. Издаѣ П. Кулишъ СПб 1857. Див. у фольклорних матеріалах п. з. “Народ”.

⁸ Народні оповідання Марка Вовчка. Томъ II. СПб. 1862.

⁹ Новый Завѣтъ Господа нашего Ісуса Христа и Псалтирь” въ русскомъ переводѣ. Санктпетербургъ, 1899.

Миргород — невеличке місто над р. Хоролом на Полтавщині. З факту наявності такого типу назв міст як Білгород, Вишгород, Звенигород, Новгород і т. д. сам собою виникає такий висновок, що основоположник цього міста назвав його “Миргородом” з уваги на тодішні *мирні* (спокійні) умовини життя в цій місцевості. Але той факт, що за того часу, коли це місто основувалося (в полов. XVI століття, спокою там не було, головню через часті татарські напади), не може не створювати проблеми для того ономаста, який хотів би дослідити походження назви цього міста. У такій ситуації дослідник, мабуть, не міг би виключати й такої евентуальности, що компонент “мир” у цій назві (“Миргород”) міг мати якесь інше, невідоме нам, значення.

Назва містечка “Миргород” у літературі стала назвою збірника (2 томи) новель (що були видані п.н. “Миргородъ”, 1834) Миколи Гоголя (1809-1852) — українця (родом з Полтавщини), що писав по-російському. Він походив з коз. старшинського роду, а його повне прізвище — Гоголь-Яновський.

В Україні під советською владою Миргород оспівав (у советському дусі) Павло Тичина:

“Дим-димок з коминів,
І Миргород не той став, —
Пусти ж мене, моя мати,
В трактористки погулять”.

Міро — священна олива для звершення Таїнства Миропомазання (україн. народне: “мирування”). Але це ввійшло в українську мову з церковносл. слова “муро”, що походить з грецького іменника тугоп, яке означає ‘пахучий олійок’.

До речі, в етимологічних словниках слов’янських мов це грецьке слово (“тугоп”) виводиться із старогєбрейського “тугга” (пахучий олійок), що засвідчене в “Пісні пісень” (тобто в “Пісні над піснями”. У. І.).

У Лексисі 1596 р. миро — це “миромасть”.

У Лексиконі 1627 р.: “Миромасть, або олѣск пахучій, яковим помазуют ієреѣи и царѣ”. У цьому ж Лексиконі сказано: “Мироварник — аптыкар, або що олѣйки робить”.

Як правило, гр. слово “тугоп” в церковно-слов. мові вживалося в змінєній формі: “туго”. Але деколи вживали його й без зміни, отже й писали “муронь”. У цер.-слов’ян. богослужбовій термінології в Україні “миро” називали терміном “святый єлей”.

Вислів “одним міром мазані” означає людей одного погляду, а також людей одної віри.

Мирт — ботанічна назва того роду куща (латинська назва: “Myrtus”), що в давній (перед XVI ст.) книжній мові українців був відомий під назвою “мирсіна” (з грецького “myrsine”). — Див. про це в “Матеріалах” Ізмаїла Срезневського.¹⁰

Грецьку форму цього слова в давній українській мові змінили із старого “мирсіна” на “мирт” під західноєвропейським впливом (порівн. лат. “Myrtus”). Однак в українській мові слово “мирсіна” спочатку змінили не на “мирт”, а на “мірта”. У Лексиконі 1627 р.: “Мірта или мирсіна — дерево есть, маючеє ягоди смаковитыи”.

Б. Грінченко пише в своєму Словнику не “мирт”, а тільки “мірта”, російський відповідник якого є “мирть”. У “Правописному словнику Г. Голоскевича” (1929) — “мирт”.

Мисаїл — із церковнослов'янського “Мисаиль”, що в церковнослов'янську мову було внесене з грецького Misael, що походить із старогрецького (засвідченого в Старому Завіті) “Mišael”. Тією найстаршою писаною пам'яткою Київської Русі, в якій засвідчене це ім'я, є т. зв. “Супрасльський звід” (з XI ст.).¹¹

“Мисаїлове Послання” — це стара рукописна пам'ятка, яку Іпатій Потій (що після проголошення акту Берестейсько Унії 1596 р. був другим з черги уніятським митрополитом) 1605 р. видав друком, заявивши, що це було “Послание” православного Митрополита Київського і всієї Русі Михаїла Пструча (з княжого роду Бабичів-Соколинських), яке він з групою руських (українських і білоруських) православних вельмож 1476 р. вислав до папи Сикста V, і в якому вони висловили бажання, щоб православні русини “співпрацювали” з католиками.

У відповідь Іпатієві Потієві руські православні полемісти того часу заявили, що цей рукопис був фабрикатом католиків, а не посланням митр. Мисаїла.

Походження й значення того старогрецького слова, що стало одним із старогрецьких особових імен, як було, так і досі є невиясненим.

Хоч це ім'я в церковно-слов'ян. мові писали із двораменним і, тобто — як и (“Мисаиль”), то в старій українській книжній мові

¹⁰ Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ. I. III. С. Петербургъ, 1893-1912.

¹¹ “Супрасльський звід” — це збірник (знайдених 1823 р. в Супрасльському монастирі на Білорусі) написаних кирилицею старо-церковно-слов'ян. рукописів з XI ст. (285 карток) церковного змісту: 24 житій святих, 20 проповідей св. Івана Золотоустого, одна проповідь патріярха Константинопільського Фотія (з IX століття), молитва св. Фоми й інші. У науці цей звід (із старослов'ян. “Съвоть”, латинське “codex”) відомий під назвою “Codex Suprasliensis”.

де-хто писав “Місаяль” (тобто перше і в ньому було “однора-
менне”).

Тут і було джерело такого погляду серед пізніших укр. мово-
знавців, що “Мисаяль” і “Місаяль” це два різні імена, отже,
мовляв, вони походять з двох різних слів.

Тому то в Лексиконі 1627 р. є таке вияснення: “Мисаил, євр.
хто як Бог. Місаяль — котриы пожаданий, або позичений, або
пожадающий”.

Місіонер — з французького “missionnaire” (читається місіонер).
У Галичині традиційно (навіть по першій світовій війні) писали
“місіона́р” (з німецького “Missionar”. Напр. у Жовкві ченці-васи-
ліяни (монахи Чину св. Василя Великого — ЧСВВ) видавали
журнал “Місіонар”.

Франц. “missionnaire” і нім. “Missionar” походять з латинсь-
кого слова “missio”, джерелом якого є лат. дієслово “mittere”
— ‘посилати’.

Розуміється, походження слова “місія” не має нічого спіль-
ного з походженням терміна “Месія” (у Християнстві цей термін є
виключним апелятивом Ісуса Христа), бо згаданий термін є ста-
рогребрейський, і він вимовляється двояко: як “машіях” і як “ма-
шах”, що означає помазаника Божого.

Міска — мала міса. Наросток — **ка** тут належить до тих
словотворчих компонентів, за допомогою яких утворюються
димінутивні форми низки іменників жіночого роду. Напр.: “риса”
— “ріска”; “нива” — “нивка”; “діва” — “дівка”. Інформація в Слов-
нику Фасмера, що слово “миса” є демінутивом слова “миска” (а не
навпаки) — це якесь непорозуміння.

Дослідники походження слова “миса” думають, що воно є
старим (може й праслов’янським) запозиченням з неслов’янської
мови; але на точці відповіді на питання, з якої мови слов’яни взяли
собі це слово, між дослідниками є розбіжність поглядів.

Дехто з дослідників твердить, що слово “миса” прийшло до
слов’ян з латинського світу (порів. латинське народне “mesa”, літе-
ратурне “mensa” — ‘стіл’) посередньо через Грецію (пор. середньо-
грецьке “mesa” — ‘страва’). Інші ж твердять, що до слов’ян це слово
було занесене безпосередньо з латинського світу, а не через
Грецію. Знову ж ще інші думають, що слов’яни запозичили собі
його з германського світу (пор. готське mes і старонімецьке mias —
‘страва’, ‘стіл’, або старонім. miza — ‘страва’, ‘стіл’).

Звичайно, що ніхто з дослідників походження слова “міса” не
сумнівається в тому, що його корінь є праїндоевропейський.

Градація димінутивів слова “міса”: “миска”, міщина”, “міщинка”, (і “місочка”), “міщиночка”.

Похідне слово від слова “миса” — це — “мисник” (полиця на посуд).

Зложене слово, в якому складовою частиною є слово “міска”, — це “полумисок” (неглибока миска), що дослівно означає “півміску”. Першою складовою частиною цього зложеного слова є старослов'янське (і староукраїнське) слово “поль” (‘пів’), що в скостенілій формі (“поль”) зберігається в таких словах: “пола”, “половина”, “полудень”, “полукіпок” (півкопи, тобто 30 снопів, відповідно складених на полі).

Слово “міса” в укр. мові тепер уже мало вживається; його заступив димінутив “міска”. Але його основна форма ще в XVII ст. була в укр. мові досить живою. Див. у Лексиконі 1627р.: “Блідо — міска, або міса”.

Мислений — із старослов'янського й староукр. “мыслень”; це пасивний дієприкметник, що походить від дієслова “мислити”; старослов'янське “мыслити”; серб. “мислити”; російське “мыслить”; польське “myślić; чеське “mysliti”. Корінь цього слова — праслов'янський, праіндоевропейського походження. Дехто твердить, що його неслов'янським генетично спорідненим відповідником є не тільки латинське дієслово “meditari” (‘розмишляти’), але й гакож готське “maudian” (‘згадувати’).

Одначе на підставі коренів *mys-* (слов'ян. “mysliti”) і *med-* (лат. “meditari”) ледве чи можливо відтворити форму їхнього спільного пракореня (праіндоевропейського).

У теперішній укр. мові синонімом слова “мислити” є слово “думати”. Але в старій українській мові ці два слова не були рівнозначними. Про це свідчить “Слово про похід (“о полку”) Ігоря” (з 1187 р.), в якому сказано: “Уже намъ ни смыслити, ни думою судмати”.

Дехто чомусь твердить, що дієслово “думати” слов'яни запозичили (мовляв, може ще навіть у праслов'янській добі) з германського світу, і що з того часу воно далі зберігає своє “германське” значення: ‘судити’, ‘висказувати свій погляд’. Порівн. готське *doms* (‘погляд’, ‘судження’), з якого нібито походить старе східнослов'янське слово “думати”, що означає ‘нараду’ й ‘раду’. (Звідси в бувшій царській Росії “Дума” — царська рада, ніби “парламент”).

Від слова “мислити” маємо такі похідні слова, що утворені із слова “мислити”: “мислитель” (англійське “thinker”), “мислительство”, “мислительський”, “мислений” (див. у “Слові про похід Ігоря”: “Скача славію по м њ с л е н и д е р е в у”). У зложених словах:

“примислений” (додане щось у думці мовлянина до якогось слова, яке він вимовив); “поміслений”, “заміслений”.

Упротивень до укр. літературної мови, в якій слово “мисль” деким чомусь уважається за архаїзм, серед українського селянства воно залишилося живим, — звичайно, завдяки укр. фольклорові. (Див. “Українські приказки, прислів'я і таке инше”. Збірник О. В. Марковича. Спорудив М. Номис Спб., 1864): “Мислі до суду не подають”. “Що з голови, то з мислі”. (У пісні “Ой, у полі вітер віс...”): “Ой, скажи, скажи, та й серце-дівчино, що маєш на мислі”. (У монографії “Народныя южнорусскія пѣсни”. Изданіе Амвросія Метлинскаго. Кієвъ, 1854): “Скажи мені, серце моє, що маєш на мислі”. “А як же її любити, коли не до мислі” (не під смак). Звичайно, цього роду прикладів є багато в укр. фальклорі.

Тому що українське селянство розуміє слово “мисль” і живає його, то Б. Грінченко і включив його у свій Словник. (Він подав дві версії цього слова: “Мисль” і “мисля”, і при цьому не вважав його за архаїзм).

Мистецтво — теперішній український відповідник (з польського “mistrz”) старого укр.-церкслов. книжного слова українців “іскуство”. Див. Лексис 1596 р.: “Искуство — умѣтность”. (З церк.-слов'ян. “искусство”).

Той факт, що слово “мистецтво” спочатку писали з пом'якшеним *ц* (мистецтво”) свідчить, що воно безпосередньо походить від слова “мистець”.

Обидва ці слова проникли в укр. літературну мову досить пізно. Їх наявність у ній вперше була засвідчена в укр. журналі “Основа” 1862 р. (Цей журнал виходив в Петербурзі в 1861-1886 рр. Там писали слово з пом'якшеним *ц* “мистецтво”). Однак в світлі історії походження слова “мистець” стає ясно, що в розговірній мові укр. інтелігенції воно було наявне ще далеко перед засвідченням його в друкованих джерелах.

Синонімом слова “мистець” є слово “мистюк” (Див. у Словнику Б. Грінченка запис з околиць Лебедина: “Він мистюк зайців стріляти”).

Слово “мистець” (і його народній синонім “мистюк”) очевидно, походить від староукр. слова “мистръ”, що, розуміється, є запозиченням з польського “mistrz”. (порівн. чеське “mistr”).

Як свідчать пам'ятки української книжної (літературної) мови з XVI століття, а в цьому зокрема Лексикон з 1627 р., в Україну, що опинилася була під окупацією Королівства Польського, почала скоро проникати польські мовні впливи, а в цьому й польське слово “mistrz”, яке українці писали з українською вимовою: “містр”. Це

слово було в Україні спопуляризоване через ті польські зложені слова, складовою частиною яких було слово “mistrz”; напр.: burmistrz, cechmistrz, wachmistrz, rotmistrz і т.п. Сприймаючи ті польські слова, українці вимовляли їх по своєму: “бурмістр”, “цехмістр” (або “цехмістер”), “вахмістр”, “ротмістр”.

Звичайно, що польське титулування вождя німецьких хрестоносців (по-польському: krzyżacy) терміном “Wielki Mistrz” в Україні мусіло сприйнятися згідно з укр. вимовою: “Великий Мистр”.

М. Фасмер інформує в своєму Словнику, що наявність терміна “великий мистр” у книжній мові східних слов’ян була вже засвідчена 1420 р.; на це вказує одна з писаних руських пам’яток з того часу. (Слово це було засвідчене в Зосими — 1420 р.).

Певна річ, що польське mistrz і чеське mistr походять із старого німецького слова “mister”, яке є складовою частиною низки старших німецьких зложених слів, напр., “Burmister”, яке згодом було заступлене пізнішим його синонімом — “Burgmister” (що означає ‘посадника’, тобто начальника міста).

Прийнявши (в XIV столітті) з Німеччини слово “Burgmister”, поляки спочатку вимовляли його як ‘burgmistrz’.¹²

Прийнявши з польської мови слово “mistrz”, українці його форму (в укр. вимові ‘мистр’, і другісне ‘мистер’) згодом змінили (через незнання його походження) на “мистець” — за аналогією таких слів як “молодець”, “борець”, “удалець” (‘удачний’; ‘спосібний’) і т.п.

Процес зміни форми слова “мистр” (“мистер”) не закінчився переформуванням його на “мистець”, бо це останнє згодом змінилося (але тільки в селян на Наддніпрянщині) на “митець” і “метець”.

Цю його селянську видозміну з уст народу здається перший записав укр. поет Євген Гребінка (в XIX ст.). Див. “Сочиненія П. Гребенки. Томъ пятый. Спб., 1862: “Рибалонька, митець, усе в воді ловити”. Значно пізніше ужив це укр. народне слово письменник Анатоль Свидницький (див. у його повісті “Люборацькі”. Київ, 1901): “Хлопець ручний і на всі випадки митець”.

У Словнику Б. Грінченка фігурує не тільки слово “мистець”, але й його народня видозміна: “митець”, “метець”.

Українці в Галичині не приймали цих перекручень (“митець” і “метець”) аж до часу забрання Галичини Совєтським Союзом, де

¹² Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927. (Друге видання Warszawa, 1957).

нормативний словник української мови зобов'язує вживати слово “мистець” у формі ‘митець’.

Мйтар — див. **мітник**”.

Мітник — із старослов'янського (й староукр.) “мытникъ”, що походить із старосл. “мыто”, яке колись у всіх слов'янських мовах означало ‘податок’; тому то й слово “мытникъ” у давнину означало збірщика податків; тобто його значення було те саме, що й старощерк.-слов'янського (і староболг.) слова “мытарь”. Див. у Лексиконі 1627 р.: “Мытар — мытник”.

Тому що митників (збірщиків податків) народ не любив, то й слово “митник” (ст.-ц.-сл. “мытарь”) було одіозним.

Про те, що християни в давнину ставили збірщиків податків (тобто митників) нарівні з поганами свідчить укр. Катехізис з 1645 р., в якому написано “Нехай ти будеть яко поганинь и мытникъ”. Старослов. (і староукраїнське) слово “мыто” за часів Козаччини (під окупацією історичної Польщі) уже затратило було своє початкове значення — ‘податок’ узагалі. За того часу в Україні мітом уже називали оплату за право торгувати, включно з правом щонебудь одноразово продати на торгівіці (тобто на ринку, базарі).

Слово “мито” в українців (та в інших слов'янських народів) тепер означає визначення урядом держави оплати за імпортування товарів з інших країн. Цього роду оплата по-англ. називається duty; по-француз. douane; по-нім. Zoll (звідси польське “cło” — ‘мито’).

Тому що ідея ‘податок узагалі’ тепер уже не виражається словом “мито”, то, послідовно, словом “митник” уже перестали називати збірщика податків, а почали цим терміном означувати того державного урядовця, який займається виключно справами визначених урядом оплат за факт імпортування товарів з інших країн.

Саме таким є тепер значення слова “митник” в укр. мові. Старослов. (і староукр.) слово “мытница” колись означало місце, куди люди приносили податки всіх родів. А тепер це слово в укр. мові означає кожен таку державну контору (при кордоні, на летовищі, куди прибувають пасажирські літаки з інших країн, у портах), в яких урядують функціонери, що пильнують, щоб за ввезення в державу товарів з інших країн їхні власники внесли визначену урядом оплату. Така контора в російській мові тепер означена словом “таможня” (замість старого “мытница” та пізнішою російською “мытный дворъ”).

У теперішній болгарській мові цього роду урядовець означається терміном “митар”, а в сербській “царинар”. У рос. мові

старослов. слово “мытникъ” згодом змінилося на “митчикъ”. У чехів і поляків стару назву “mytnik” (в значенні державного урядовця, що займається справами оплат за імпорт заграничних товарів) замінили терміном “celnik” (з німецького Zoll — ‘митна оплата’). У чехів, щоправда, слово “mytnik” ще далі залишається живим (поруч його синоніма — “celnik”).

Із старо-церк.-слов. слова “мытарь” постало слово “митарство” (церк.-слов. “мытарство”), що в переносному значенні вживається для вираження ідеї ‘життєвий шлях терпіння’.

Процес дослідів походження старослов. слова “мыто” — це разом й історія дискусій над справою відповіді на такі питання, чи це слово є оригінальним слов’янським, чи може слов’яни вдавнину взяли його з мов котрогось з неслов’янських народів. Дослідники масовою більшістю дають афірмативну відповідь на це друге питання, і при цьому кажуть, що слов’яни запозичили собі це слово з західноєвропейського світу. Однак одні з них кажуть, що слово “мыто” походить із старогерманської мовної сфери — найімовірніше з готського “mōta” (‘податок’; порівн. гот. “mōtareis” — ‘митар’); інші ж кажуть що це слово походить з романської мовної сфери, а специфічно з середньолатинського “mūta” (‘податок’). У зв’язку з цим почалася дискусія в справі відповіді на такі питання, чи готське mōta походить із середньолатин. “mūta, чи може навпаки, — це середньолатин. слово походить з готського “mōta”.

Мітра — наголовний богослужбовий убір, в якому кожен архиєрей править Богослуження. Крім архиєрейської митри є ще й нагородні священні митри, якими удостоєні особливо заслужені архимандрити, а з білого духовенства — протоєреї. Звідси “митрофорний архимандрит” і “митрофорний протоєрей”. Церк.-слов’ян. “митра” походить з грецького “mitra”, перше значення якого — це ‘пов’язка на голову’ в формі широкої бинди. Mitra в цьому (первісному) значенні цього слова належала до регалій володарів Візантійсько-Римської Імперії. Синонімом грецького слова “mitra” був грецький термін “diadema” (“dia” — ‘кругом’; “deo” — ‘обв’язую’). Латинським відповідником грецького слова “mitra” (і “diadema”) був термін “cogona”, а старослов’янським — вѣнець’ — ‘вінець’.

Ця візантійська імператорська традиція (називання вінця — ‘корони’ терміном “mitra”) вплинула й на Болгарію, бо в болгарській мові слова “митра” й “корона” означають одну й ту саму річ, а саме — ‘вінця’. (Див. у Словнику Міклошича).¹³

¹³ Ф. Миклошичъ, Краткій словарь шести славянскихъ языковъ. С-Петербургъ — и Москва-Вѣна, 1885.

В Україні вдавнину митру також вважали за корону, але не за корону монаршу, а тільки за корону святительську (архиєрейську). Див. у Лексисі 1596 р.: “Мітра — єпископская корона”. У Лексиконі 1627 р.: “Увясло — Митра — корона святительская”.

Староукр. “вѣнець” — (із старослов’ян. “вѣньць”) згодом почало означати тільки монаршу корону й вінець для вінчання (при звершуванні Таїнства Вінчання).

Церк.-слов’ян. вираз “вѣнчаніє на царство” означає ‘коронацію’ монарха.

Митродора — жін. ім’я церкслов. “Митродора”, з грецького “Metrodora”. У Лекс. 1627 р.: “Митродора — мати дара, матерній дар”. Цим тут сказано, що це ім’я походить з двох грецьких слів: “meter” — ‘мама’ й “doron” (множ. “dora”) — ‘дар’.

Митрополіт — із староукраїнського “митрополитъ”, що походить із старо-церк.-слов. “м и т р о п о л и т ь”, а це останнє — з грецького “metropolitēs”.

У Лексисі 1596 р.: “Митрополіт — старший над єпископы”. — Те саме пояснення слова “митрополит” дослівно подане і в Лексиконі 1627 р.

Таке пояснення слова “митрополит”, розуміється, не можна вважати за влучне, бо непоінформований читач може подумати, що ступінь священства митрополита, мовляв, є “вищим” за єпископський. Отже з уваги на те, що єпископське священство є третім (і найвищим) ступенем священства, треба вказати на той факт, що митрополит є “старшим над тими єпископами” не під оглядом ступеня священства, а тільки під оглядом своєї церковно-адміністративної влади, якщо такому єпископові, який має митрополичий титул, юрисдикційно підлягають інші єпископи.

По-друге, митрополичий титул надається тільки такому єпископові, якому перед тим уже був наданий архієпископський титул — з грецького “archiepiskopos”, що означає ‘первосвященника’, тобто начального (головного) єпископа. Слово “архи-” походить з гр. arche — ‘початок’; старослов. “начало”; воно також означає вищий ступінь — у таких словах, як: “архієпископ”, “архимандрит”, “архиєрей”, “архикнязь”, “архитвір” (‘шедевр’).

Абстрагуючи від початкового (давнього) значення слова “митрополит” в історії Вселенської Церкви, треба підкреслити той факт, що термін “митрополит” тепер — це титул, який не завжди, і не конче, мусить означати першоїєрарха даної Церкви.

Митрополичий титул тепер може бути наданий кожному такому архиєреєві, який виконує одну з таких трьох церковно-адміністративних функцій:

1) Коли він є **первоієрархом** (киріярхом), тобто її верховним предстоятелем. А є він ним, розуміється, тільки тоді, коли очолена ним Церква є під юрисдикційним оглядом самостійною.

Однак митрополичий титул сам собою не є синонімом терміна “первоієрарх”. І так, напр. первоієрарх Кипрської Православної Церкви, яка є автокефальною (канонічно-самостійною) ще з апостольських часів, традиційно титулується архієпископським титулом, а не митрополичим. Натомість деякі з тих архієпископів, які підлягають його юрисдикції, мають митрополичі титули (це т. зв. “єпархіяльні митрополити”).

2) Коли даний архиєрей є предстоятелем всіх тих єпархій в даній країні, які становлять одну з церковних областей (церковних провінцій) даного Патріярхату, і він має митрополичий титул, то такий предстоятель є “обласним митрополитом” цього Патріярхату.

Напр., коли Русь (Україна) прийняла з Константинопільського (Царгородського) Патріярхату Віру Христову 988 р., то вона під церковним оглядом була підпорядкована юрисдикції Патріярха Царгородського; отож сукупність єпархії (дієцезій) Руси-України становила церковно-адміністративну одиницю — область, що була частиною Царгородського Патріярхату (Візантійської Церкви). Предстоятелеві цієї церковної області був наданий митрополичий титул. Отож був він обласним митрополитом, залежним від Патріярха Царгородського. Очолена ж ним церковна область отримала статус “Митрополії” (це була Київська Митрополія) в складі Константинопільського Патріярхату.

Обласним митрополитом є в Україні (в державних межах СРСР) і Митрополит Київський і Галицький, бо він є предстоятелем Православної Церкви в Україні, яка є одною з церковних областей (провінцій) Московського Патріярхату.

3) Коли такому архиєреєві, який є правлячим предстоятелем даної єпархії в будь-котрій з автокефальних Церков, надають митрополичий титул за його особливі заслуги для Церкви, то такий архиєрей є т. зв. “єпархіяльним митрополитом”, який, розуміється, підлягає юрисдикції первоієрарха тієї автокефальної Церкви в якій, він є архиєреєм.

І так, напр., під час 2-ої світової війни, коли Польща опинилася під німецько-нацистською окупацією, і була німецькою

владною офіційно перейменована на “Генеральну Губернію” (Третього Райху), Собор Єпископів автокефальної Православної Церкви в Польщі (офіційно за того часу — “в Генеральній Губернії”) 16 березня 1944 р. удостоїв архієпископа Холмсько-Підляського Іларіона (в мирі: проф. Іван Огієнко) митрополічим титулом. Яко Єпархіяльний Митрополит (специфічно — Митрополит Холмсько-Підляський), він підлягав юрисдикції Митрополита — Первоієрарха (з катедрою в Варшаві) Діонісія (Валединського), який був предстоятелем (головою) цієї Церкви.

В історії Вселенської Церкви був час (у 4-ому столітті), коли термін “митрополит” був не почесним титулом даного архієрея, а був він синонімом терміна “кіріярх” (“первоієрарх”), тобто предстоятеля даної автокефальної Церкви. (Див. “Митрополія”).

Митрополія — із старо-церк.-слов. “митрополия” (звідси староукр. “митрополить”), з грецького “metropolis”: “meter” (“мати”) + polis (“місто”). Це грецьке слово означало таке місто, яке давні греки називали ‘містом — матір’ю’. У Лексиконі 1627 р. це пояснено так: “Митрополія — мати градовом”. — Це значить, що митрополією є таке місто, яке є матір’ю інших міст (городів).

Значення слова “митрополія” більш уточнене в Лексисі 1596 р., бо тут сказано, що “Митрополія — главнѣйшее мѣсто в яком повѣтъ”.

Звичайно, що грецьке слово “metropolis” (дослівно: “місто-мати”) вживалося для означення кожного головного міста, а зокрема й означення столичного міста кожної області (провінції) Візантійсько-Римської Імперії.

Тому що Київ з давніх-давен був метрополісом Русі-України, то автор “Повісти временних літ” (1112 р.) назвав це місто ‘матір’ю городів руських’, — цебто митрополією Русі України.

Візантійсько-Римська Імперія складалася з областей, а кожна область (латинське provincia; грецьке eparchia) мала своє головне місто — metropolis. Головний єпископ кожної провінції (єпархії) мав свою катедру в метрополісі тієї провінції. Тому й його катедральна церква також означувалася терміном “metropolis”. Резидуючого в головному місті (метрополісі) провінції (єпархії, області) архієрея означували терміном “metropolitēs” (від слова “metropolis”), юрисдикції якого підлягали всі єпископи тієї провінції (єпархії, області). Так постав титул “Metropolitēs” — ‘Митрополит’.

У канонах Вселенської Церкви титул “Metropolitēs” (“Митрополит”) перший раз був засвідчений у 4-му каноні першого Вселенського Собору (325 р.), в якому сказано, що в кожній

епархії, тобто в кожній провінції (старослов. “область”) Візант.-Римської Імперії єпископа мають поставляти тільки єпископи тієї епархії, і що “Затверджувати такі чинності в кожній області належиться її Митрополитові”.

Церковна функція терміна “metropolis” (‘Митрополія’) вперше була засвідчена в 9-ому каноні помісного (місцевого, обласного) Антіохійського Собору (в м. Антіохії, Сирія, 341 р.).

Зміст цього канона починається так:

“У кожній Області (Провінції) Єпископам треба признавати начального Єпископа Митрополії...” Далі там сказано, що кожен архиерей в кожній Митрополії має право сам поставляти пресвітерів і дияконів і розглядати ці справи, що з цим пов’язані”.

Але, сказано там, що “Нехай вони не наважуються чинити щонебудь інше без (начального) Єпископа Митрополії, а також і цей [нехай не наважується чинити щонебудь] без згоди інших Єпископів” [Митрополії]. У цьому каноні сказано, що саме так треба поступати тому, щоб це було згідним “із давніх-давен прийнятим правилом Отців наших”.

Очевидно, що цей помісний Собор мав на увазі 34-те Апостольське Правило (Канон), в якому сказано, що “Єпископам кожного народу треба признавати першого (начального) з них, і без його думки не чинити нічого такого, що переходило б межі їх влади, а чинити кожному тільки те, що відноситься до його єпископії, і до тих місцевостей, які належать до неї. Але й начальний [Єпископ] нехай не чинить нічого без думки всіх” [єпископів того ж народу].

В оригіналі (в грецькому тексті) цього Апост. Правила народ означається терміном “ethnos”. А тому що в цьому правилі специфічно говориться про “кожен народ”, то, розуміється, слово “ethnos” тут не може означати нічого іншого, а тільки націю, тобто однородну етнічну спільноту.

Цей помісний Собор (Антіохійський) своїм 9-тим каноном свідчить, що Церква в кожній провінції (Епархії, Області) Візантійсько-Римської Імперії називалася “Митрополією”. Звичайно, також “Митрополією” називалася й церква Антіохії, бо ця країна була одною з Епархій (провінцій) цієї Імперії.

Про те, що кожна Митрополія становила собою самостійну Церкву, свідчить той факт, що коли хто з Єпископату даної Митрополії суспендував диякона, чи пресвітера (священника), або коли Синод тих Єпископів даної Митрополії, що були членами церковного суду Митрополії, суспендував одного з єпископів, то суспендований диякон, чи пресвітер, чи й навіть єпископ, не мав

права зробити відклик (апелювати) до будь-яких властей поза межами тієї Митрополії, бо виключне право приймати апеляції мав тільки т. зв. “Більший Синод” її Єпископату. Про це ясно й недвозначно сказано в 12-му каноні вищезгаданого помісного Собору (Антіохійського, з 341 р.).

Незважаючи на те, що перший Вселенський Собор (325 р.) своїм 2-им і 7-им канонами потвердив той факт, що кожна Митрополія (помісна Церква в кожній провінції В.-Р. Імперії) становила самостійну Церкву, то все таки в історії Вселенської Церкви досить скоро започаткувався такий процес, в висліді якого церковний термін “Митрополія” перестав бути синонімом “автокефалії”.

Ті Митрополити, що були первоієрархами тих Митрополій, катедральні міста (столиці провінцій) яких стали особливо могутніми під політичним оглядом, здобули собі право приймати судові апеляції із слабших Митрополій. Митрополити політично сильніших Митрополій у своїй ролі таких судів почали називатися е к з а р х а м и. Митрополити-екзархи незабаром почали підпорядковувати своїй юрисдикції слабші Митрополії, і цей процес централізації завершився утворенням у Візантійсько-Римській Імперії великих центрів — під назвою Патріархатів.

Форма помісної Церкви під назвою “Патріархат” офіційно була встановлена імператором Візантійсько-Римським Юстиніаном I (518-527), який у своєму кодексі законів (“*Corpus juris civilis*”, або популярно: “*Codex Justinianus*”), залегалізував титул “*Patriarches*” для кожного Єпископа “апостольського престоло”, тобто для первоієраршого престоло такої помісної Церкви, яку оснував даний апостол.

Факт оснування Патріархатів не означав, що всі без винятку Митрополії перестали бути церковними автокефальними Центрами. Про це свідчить 7-ий канон шостого (названого також “п’ято-шостим” і “Трульським”) Вселенського Собору (691 р.), в якому вже згаданий титул “Патріарх”, але тут є ще згадка й про Митрополита, як предстоятеля кожної такої Митрополії, яка ще зберегла свій статус автокефальної Церкви.

Хоч у Канолах жодного Собору Вселенської Церкви не згадана назва “Патріархат”, але той факт, що шостий (чи п’ято-шостий”, тобто Трульський) Вселенський Собор своїм 36-им канонам під оглядом церковно-правних прерогатив і привілеїв признав вищість престолом (цебто “апостольським престолом”) Риму, Константинополя (Царгороду), Олександрії, Антіохії й Єрусалиму понад усі інші помісні Церкви, сам собою означав,

що цей Собор цим своїм канонам установить п'ять Патріярхатів — з престолами в 5-ох вищезгаданих містах.

Ця зміна структури Вселенської Церкви, тобто поділ її на п'ять Патріярхатів, не залишив термінові “Митрополія” жодної іншої функції крім означування одної з областей (провінцій) кожного Патріярхату. Отож термін “Митрополія” й “Митрополит” після того вже перестали бути виложниками церковної автокефалії.

Митрофан — чол. ім'я власне; з церк.-слов. “Митрофанъ”, грецького походження.

У Лексиконі 1627 р. пояснено: “Митрофан — матероявлене”. Очевидно Беринда хотів тим сказати, що ім'я “Митрофан” означає: ‘явлений матір'ю’; цебто він думає, що це ім'я складається з двох грецьких слів: “meter” — ‘мати’ і “phanos” — ‘ясний’, ‘показаний у світлі’, ‘виявлений’.

Михаїл — чоловіче ім'я власне; церк.-слов. “Михаиль”. У Лексиконі 1627 р.: “Михаил — Божий Воевода или Господень Воевода. Имя Ангела. Михаїл — хто ж як Бог? або покора, або убозство Божеє, або ударенє Божеє, або ударяющий Бог”.

Це старогєбрейське ім'я в Старому Завіті засвідчене в трьох варіантах: Michael (4 М. 13. 13); Michajehu (Суд. 17. 1); Mihah (Суд. 17. 5). — Цей термін складається з трьох компонентів: Мі (‘хто’) + cha (‘як’) + el (‘Бог’).

Церк.-слов. “Михаиль” в українській народній формі — “Михайло”. Народньо-регіональні видозміни в Галичині: “Михась”, “Михасько”, “Місько”. Звідси прізвище “Миськів”; на Волині — “Михалко”; на Наддніпрянщині “Мішка” (з рос. “Міша” — чит. ‘Міша’). У Біблії архангел Михаїл — це переможець над дияволом. (Див. філософсько-релігійний трактат Григорія Сковороди з 1783 р.: “Брань (бій) архистратига Михаила со сатаною”).

Михей — чол. ім'я власне; із старогєбр. Michah, що є скороченою формою старогєбр. Michajah, Michajeh. Мі (‘хто’) + cha (‘як’) + Jahu, Jehu (‘Бог’). Це ім'я засвідчене в Стар. Заповіті: Єр. 26. 14; Цар. 22. 26.

У Лексиконі 1627 р. значення цього імені (поданого в формі “Міхєа”) пояснено так: “Убогий, покорный, подлый, або ударяющий”. Див. **Михаїл**.

Мицю! мицю! — одна з форм принадного кликання котів. В укр. дитячій мові “миця” означає котика. Іншою формою при-

надного кликання котів — це “Киць, киць, киць!”. У дитячій мові “киця” означає котеня, або кітку взагалі.

В укр. народній стилістиці фраза “кіця заплакана” означає плаксиву людину, “плаксу”.

Миш, мйша — із старосл. (і староукр.) “мышь”. На Наддніпрянщині “мйша”. (Див. у повісті А. Свидницького “Любо-рацькі”: “Кинеться як кит на мйшу”). Західньоукр. “миш”.

“Миш” — слово всеслов’янське: чеське “myš”; польськ. “mysz”; рос. “мышь” (“крыса”). Пракорінь цього слова походить з праїндоевр. ґрунту. Порів. санскритське m̄ṣ, грецьке mūs; лат. mus, старон. mus; новонімецьке Maus.

Укр. здрібнілі форми: “мйшка”, “мйшечка”, “мишеня”, “мишенятко”. Згрубіла однинна форма “мишуга”; згрубіла збірна (колективна) форма: “мишва́”. Похідні слова: “мйп’ачий”; “миша́кі” (напр., зерно збіжжя “з мишаками” — занечищене мишаками). Але в “Енеїді” Ів. Котляревського “миша́к” — це темно-сірий кінь.

Коли миш щось “січе” (їсть) — солому, збіжжя, клоччя і т. інш., то укр. селянин каже, що “мишва́ тру́бить” солому, жито, прядиво і т. інш. У народній пісні “Кину кужіль на полицю”: “нехай миші кужіль тру́блять, нехай мене хлопці люблять”.

В укр. народньому повір’ї: коли в дитини випаде “молочний” зуб, то їй треба кинути його туди-де часто буває миш, і сказати: “Мйшка, мйшка, на тобі зуба кістяного, дай мені залізного!”, — щоб у дитини виріс новий зуб такий міцний, як у миші.

В українському народньому фольклорі боягуза вважається за таку людину, що навіть миші боїться. (Порівн. у пісні “Дівка в сінях стояла...”: “Як ти миші боїшся, — на воротях повіся...”).

Кажан (лілик) по-російському “летучая мышь”. Кажанá (лілика) в деяких місцевостях в Україні (напр. на Волині) також називають не тільки “кажаном”, але й “летючою мйшею”. В Україні збереглося давнє повір’я, що “як мйш ізїсть шматочок чого свяченого, то в неї виростуть крила, і зробиться з неї кажан”. (Див. у П. Чубинського).¹⁴

Міґра́ція (лат.) — переселенчий рух людей з даної місцевости в іншу. Міґрація може відбуватися або на одній і тій самій території, або бути переселенчим рухом з даної країни в іншу.

Походження кореня лат. слів “migrare” (“міґрувати”) й “migratio” (“міґрація”) неясне. Дехто робить таке припущення, що ко-

¹⁴ П. Чубинській, Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русский край. I-VII. Спб. 1872-1878.

рінь у цих словах той самий, що й у лат. дієслові *teare* ('проходити повз' кого, або чого).

Латинські слова, що походять від слова "migrare": 1. "emigrare" (виїжджати з одного місця на поселення в іншому місці); 2. "immigrare" (приїжджати на нове місце свого поселення з іншого місця). Звідси похідні лат. іменники: 1. "emigratio" (еміграція) — виїзд людини чи людей із свого місця поселення в інше місце, щоб там поселитися; 2. "immigratio" (імміграція) — виїзд людини чи групи людей із свого попереднього місця поселення в інше місце на поселення. Другіснє значення слова "еміграція" в укр. мові — це спільнота тих людей, яка, виїхавши з своєї країни в іншу, становить там "еміграцію"; напр., "українська еміграція в Америці".

Словом "міграція" також визначають вимандрування даного роду диких тварин з якоїсь частини країни в іншу частину; перелет птахів з даної частини країни в іншу, або з одної країни в другу.

"Міграція капіталу" — це рух (переміщення) капіталу з одної ділянки промислу, чи торгівлі, в іншу, або з даної країни в другу.

Не тільки в старших словниках української мови, але й навіть у Словнику Грінченка (1909 р.) не було слів "міграція", "еміграція", "імміграція", "емігрант" і т. ін. Натомість у "Правописному словнику" Гр. Голоскевича (Київ, 1929 р.) вже є слово "емігрувати" (з буквою г) і є там група похідних слів: "емігрант, емігрантка, емігрантський, еміграція (емігрування), емігрувати". А від дієслова "іммігрувати" (з буквою г та з одним м): "іммігрант, іммігрантський, імміграція, іммігрувати". — Слово це пишемо з буквою г, бо воно походить не з модерних західньоєвроп. мов, а з мови класичної, а специфічно з латинської.

Згідно з теперішнім українським правописом у державних межах СРСР, де букву г скасовано, лат. "immigratio" в укр. версії подане в формі "імміграція" (із збереженням подвійного м та із зміною звука g на h).¹⁵

"На еміграції". — Цей вираз відноситься до життя й діяльності даної особи, чи групи осіб, які виїхали із свого рідного краю "на еміграцію" і там ("на еміграції") живуть та діють.

Загал українців досить довго не вживав слів "іммігрувати", "міграція", "іммігрант". Слово "емігрант" українці вживали для означення емігранта та іммігранта. Про це може свідчити хоч би

¹⁵ Див. Словник іншомовних слів І. В. Льюхіна й проф. Ф. М. Петрова, Київ, 1955.

й той факт, що ті українські діячі в Канаді, які є тут або “старо-прибулими”, або уродженцями цієї країни, кажуть, що “ново-прибулі” українці в цій країні почувуються тут “емігрантами”, незважаючи на те, що вони вже стали тут “горожанами” (громадянами). Тому то тут і постали терміни “емігрантська психіка”, “емігрантський світогляд”, “емігрантська поведінка”.

У зв'язку з укр. “політичною еміграцією” по першій світовій війні було утворене таке визначення: “Уряд УНР (Української Народньої Республіки) на еміграції”, або “укр. еміграційний Уряд”.

По другій світовій війні це визначення заступлено неологізмом: “Український Уряд в екзилі”. Також неологізмом (уведеним укр. політ. еміграцією по 2-ій світ. війні) є означення “українці в діаспорі” (в розсіянні по світі — поза межами рідного краю) замість старшого означення: “українці на еміграції”. Слово “діаспора” (з грецького “diaspora” — розсіяння; розпошення), є в нас новим етранизмом (чужим словом); в укр. словниках його ще немає.

Мідниця — мідяна монета; із старослов. (і староукр.) “мѣдница”, в Лексиконі 1627 р.: “мѣдница”. Натомість старе рос. “мѣдница” і польське “miednica” означають умивальничку, бо вона, звичайно, зроблена з міді.

Мідь — рід металю; старослов'янське (і староукраїнське) “мѣдъ”; прикметник “мѣдѣнь” (‘мідяний’). Слово це — всеслов'янське: польсь. miedz, чеське měd, суч. рос. “медь” (чит. “медь”) і т.д.

Серед дослідників немає сумніву, що це слово походить з праїндоевропейського кореня. Одначе всі досьогочасні етимології цього слова мають характер здогадів. Між ними найпопулярнішим є здогад, що пракорінь старослов. слова “мѣдъ” той самий, що й старо-церк.-слов. “смѣдъ” (‘темний’), і що він також наявний в англ. “smith” (‘коваль’) і в нім. “Schmied” (‘коваль’). Одначе ця теорія, як і всі інші теорії походження слова “мідь”, оснований тільки на припущеннях.

У Лексиконі 1627 р. слово “халкос” (грецьке “chalkos” — ‘мідь’) пояснене так: “мѣдъ, спижа, крушец”. (Ясно, що слово “крушец” попало в укр. книжну мову XVI-XVII ст.ст. з польської мови; польське kruszec означає метал. Також і “спижа” — це полонізм (spiż) німецького походження).

В укр. фольклорі слово “мідь” уживається також і в переносному (метафоричному) значенні; і тут воно символізує третій сорт чоґонебудь. В “Укр. приказках” Номиса: “І гуляли вони собі

день — як золото; другий — як срібло, третій — як мідь, хоч і додому їдь”.¹⁶

Також в укр. фольклорі зберіглася форма староукр. родового відмінка цього слова — “меді”. Див. приклад з укр. фольклору в Словнику Б. Грінченка: “А ворітечка з жовтої меді”. Також у Словнику Б. Грінченка сказано, що укр. нарід словом “мідь” означає “апоплексическій ударъ у лошади”. (Це значить: наглий параліж у коня).

Похідні слова: “мідяний” (зроблений з міді); “мідяк” (мідяна монета); “мідяр” (ремісник, що виробляє предмети з міді); “мідярня” (робітня мідяних предметів).

Між — серед; означає положення когось — чогось серед його оточення, чи, як тепер кажуть, серед “оточення” (з польського “otoczenie”).

Старослов. “мѣжду”; болг. “между”; рос. “между”; польськ. między.

Пракорінь цього всеслов'янського слова — праіндоевропейський. Порів. санскритське medhyas (‘середній’); лат. medius (‘середній’); грецьке messos (і mesos) — ‘середній’.

У Слові про похід Ігоря з 1187 р.: “Между иноходьци”.

М е ж д о (арх.) — із староукр. “мѣжди” (див. у повісті “Чорна Рада” Пантелеймона Куліша: “Отакє як завелось міждо старшими головами, то й козаки пішли один проти одного”).

В укр. говорах збереглися староукр. форма “межи” (замість пізнішого “між”). Староукраїнська форма цього слова (“межи”) і досі переважає в західноукраїнських говорах (на Волині, в Галичині і ін.) Див. у пісні “Верховині”: “Ой, піду я межи гори — там, де живуть бойки”.

Слиди цієї форми збереглися також і в україн. мові на центр. і східніх укр. землях, напр., у прикметнику “межигірський”. Див. у Т. Шевченка (“Чернець”): “Аж до Межигірського Спаса проганцював сивий”. (Тут мова про Межигірський Спасо-Преображенський монастир — скорочено: Межигірський Спас — у селі Межигірї. Тепер це Нові Петрівці).

У теперішніх укр. словниках староукр. форми “межи” — немає. Немає її і в Словнику Б. Грінченка.

Похідні слова від прийменника “між”: “проміжжя”, “проміжок” (‘інтервал’); звідси прикметник “проміжній”.

¹⁶ Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича. Спорудив М. Номис. Спб. 1864. — (“Номис” — це псевдонім. Дійсне Прізвище — “Симонов” Ю. М. -Л.)

Слово “між” у зложених словах: “міжгір’я” (‘долина’; ‘територія між горами’); “міжвікóння” (‘простінок’ — між двома вікнами); “міжзóр’яний”; “міжвидóвий” (тварина, чи рослина, що постала внаслідок схрещування з іншими тваринами, а в сфері флори — з іншими рослинами); “міжнародній”, “міждержавний” і т. ін. Наявне в Словнику Б. Грінченка говіркове “міз” (замість “між”) у літерат. мові не прицепилося.

Межа́ — лінія поділу частини поверхні землі. Слово все-слов’ян. Старослов. “межда”; болг. “межда”; рос. “межа” (чит. “межа”); чеське meze; польське miedza. Пракорінь слова праіндоевроп. походження. Староіндійське mádhuа (‘середина’); лат. medius і грецьке mesos — той, що є посередині. Наголос на Наддніпрянщині — “посере́дині”; ~ на західньоукр. землях — “посереді́ні”.

Серед українського селянства слово “межа” популярне головно в ділянці хліборобства: “межа” — границя між полем даного власника і полем іншого власника. Звідси фраза “його поле в ме́жу з моїм”. Вираз “переорати межу” (кому) у селян переносно означає: ‘скривдити сусіда’.

Похідні слова: “межувати” (напр., “Моя садиба межує з його садибо́ю”, тобто “Моя сади́ба в ме́жу з його сади́бою”); “межівний” (напр. “межівна границя”; межівна лінія”).

У зложених словах: “розмежувáти”; “помежувáти”.

Мізе́рія — У Словнику Б. Грінченка: 1) “Мизерія — бѣдность, убожество; 2) имущество бѣдняка; вообще имущество”.

У Словнику Грінченка подано “мизе́рія” і “мізе́рія”. В укр. літературній формі устійнилася ця друга форма (“мізе́рія”).

Основне значення слова “мізе́рія” в теперішній укр. літературній мові це — майно вбогої людини. Таке значення цього слова наявне і в “Посланні” Т. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненародженим”: “Якби взяли і всю мізе́рію з собою, дідами крадене добро...”

З латинської мови воно проникло в укр. мову, розуміється, через мову польську.

У Лексиконі 1627 р.: “Бѣдство — мѣзе́рія”. Польське слово “mizerja”. Брюкнер у своєму Словнику чомусь виводить безпосередню з латинського прикметника “miser”.

У світлі того факту, що в лат. мові є іменник “miseria” (до речі, це слово вживав і відомий староримський промовець і державний муж Цицерон), було б логічно сказати, що поляки запо-

зичили слово “mizerja” безпосередньо від лат. іменника “miseria”, а не від прикметника “miser”.

Прикметник “мізерний” у нас походить з польського “mizerny”, який, розуміється, є латинізмом.

З факту традиційного спопуляризування цього слова серед укр. селянства, евентуально можна зробити висновок, що укр. народ засвоїв собі його не з укр. книжної мови XVI-XVII століть, а безпосередньо запозичив собі його з уст поляків. Слово це в укр. мові означає щось бідненьке, недорозвинене; напр., мізерне збіжжя на полі (недорід); мізерна (‘худа’, ‘квола’) людина і т. інш. В укр. книжній мові XVI-XVII ст. ст. “мізерний” — це також ‘неморальний’. У Лексисі 1596 р.: “Окаанный — нендзный, мѣзѣрный... Окааяніе мѣзѣрность”. — (Тут “нендзный” — з польського “nędzny” — ‘нужденний’).

У Лексиконі 1627 р.: “Умилен — мѣзѣрный. Умиленнос — мѣзѣрнос”. Там таки: “Бѣден — убогий, жалосный, мѣзѣрный, мѣзѣрне, мѣзѣрнѣйший. І також: Бѣдство — мѣзѣрія”.

Похідні слова: “мізерніти”, “змізерніти” (напр., “Він мізерніс” — значить худне, стає блідим); “мізерáха”; “мізерáшний”. (Ці останні два деривативи мають пейоративний характер, тобто живаються в “гіршому” сенсі. “Мізерáшним” чи “мізерахою” називають і таку людину, що бідна під духовим оглядом).

Мізінець — найменший палець руки, у протилежність до “пáлюха” (найгрубшого пальця). Слово це — загальнослов’янське.

Старослов. “мѣзиньць” (ст.-церк.-слов. “мѣзиньць”, “мезиньць”) означає “молодшого брата”. Таким було початкове значення цього слова у всіх слов’ян. мовах. Перше (старше) значення цього слова збереглося серед українського селянства, в якого “мізінець” (і “мзізінець” та “мезиньць”) означає наймолодшого сина, а “мізінка” (“мизинка”, “мезинка”) — наймолодшу дочку. Але в українській літературній мові “мізінець” означає найменшого пальця руки.

Польське говіркове “mizinnu palec” на думку А. Брюкнера (див. його Словник) — це запозичення з укр. мови. Але і в старочеській мові слово mezenec” поруч свого першого значення (“наймолодший син”) мало й друге (пізніше набуте) значення: ‘найменший палець’ руки.

У справі походження цього слова є три гіпотези. Дослідники більшістю вважають, що пракорінь цього слова — праїндоевропейський. Одні з них твердять, що слід праїндоевроп. (арійського) походження старослов’ян. слова “мѣзиньць” зберігся тільки

в литовському “mažas” (‘малий’), а частина з них уважає, що його слід, крім цього, наявний також у латинському “maza” і в старопруському “massais” (‘менше’). Дуже мало прихильників має така гіпотеза, що початкова ідея, в якій полягало первісне значення цього старослов. слова, походить з монгольської мовної сфери. Також мало-хто є прихильником того здогаду, що це слово є деривативом укр. діалектичного “мизати” (‘лизати’).

В укр. народніх повір’ях кров з мизінця (з найменшого пальця руки) має магічне значення. І так напр., кров’ю з мизинця, мовляв, “записують чортові душу”.

Мікроско́п (-па) — оптичний прилад для розглядання дрібнотворів і дрібних частинок субстанції, яких “голим оком” або взагалі не можна побачити, або можна бачити дуже слабо й невиразно. Творцем мікроскопа був (1590 р.) голяндець Захарій Янсен. Слово це зложене з двох грецьких слів: “mikros” — ‘малий’ і “skopeo” — ‘дивлюся’.

Міло́ть (арх.) — шерстяна (вовняна) одежа, або й кожух; із церк.-слов’ян. “милость”, що походить з грецького “meloté” (одежа з овечої вовни; кожух; порівн. грецьке “melon” — ‘вівця’). Слово “милоть” є в церк.-слов’ян. перекладі Старого Завіту. Див. в Острожській Біблії (1581): “И пріять илія* мило́ть свить ю и удари и въ воду” (IVКнига Царств. Розділ 2. Вірш 8). — “Милоть” митр. Іларіон (проф. Іван Огієнко) переклав словом “плащ”. (Див. його переклад Біблії (1962 р.) на стор. 463).

Мільйо́н — тисяча тисяч; із старофранцуз. “millio”, що походить з латинського “mille” (‘тисяча’). У переносному значенні — “дуже велике число” (старослов’янське — в переносному значенні: “тьма”; порівн. укр. народне: “тьма” і “тьма-тьменна” — ‘дуже багато’).

У Лексисі 1596 р.: “Тьма — миліон”.

У Лексиконі 1627 р.: “Тма — міліон”.

Міна (арх.) — церк.-слов. “мина”, з грецького “mna”, “mnas” (лат. mina); із старогейм. “maneh”: 1) міра ваги: 1 кілограм; 2) грошова одиниця — 100 драхм, або 60 шекелів. (Щоправда, вартість міни деколи змінюлася).

Міне́рва — у римській мітології це богиня мистецтва, техніки й торгівлі. Юпітер, Юнона (Juno) й Мінерва були тріадою божків, що спільно займали центральне місце в давній римській релігії. Тому що в старій Римській Імперії (Imperium Romanum) релігія була державною, то культ 3-ох вищезгаданих божків був

* Імена колись писали з малими ініціалами.

під особливою опікою держави. Храм (святиня; лат. *templum*) Мінерви в Римі була на Авентинській Горі.

Почитання Мінерви було маніфестоване великим роковим святкуванням, яке спочатку тривало тільки один день (19 березня), а потім — п'ять днів (19-24 березня). Це свято називалося *Quinquatrus*.

Як покровительку мистецтва, техніки й торгівлі, Мінерву особливо прославляли поети, малярі, вчителі, лікарі й ремісники.

Коли римляни на протязі 215-149 років перед Нар. Хр. розгромили Грецію і включили її в свою Імперію, Рим почав підпадати під вплив грецької культури і при цьому почав уподібнювати своїх божків до божків грецьких. Зокрема Мінерву вони уподібноли до Афіни (Атени) — грецької богині мудрости й війни.

Міністр — член уряду держави, що очолює одну з галузей державного управління, звану м і н і с т е р с т в о м. Це слово в укр. мові запозичене з французької мови, і тому воно в нас вимовляється як “міністр” (не як “міністер”), бо так воно вимовляється по-французькому: ‘*ministre*’.

Українці в Галичині вимовляють його як ‘міністер’, під впливом польського *minister* і німецького *Minister*, що мають латинську форму.

Французьке слово “*ministre*”, як і німецьке “*Minister*”, походить з латинського “*minister*”, початкове значення якого було: ‘слуга’, а лат. *ministra* — це ‘служниця’. У давньому Римі слово “*minister*” також означало всякого служителя, а зокрема й служителя релігійного культу (тобто жерця); і в такому значенні його між іншим уживав славний староримський промовець і державний муж Цицерон (*Cicero*). У латинському світі ще в початках християнських часів священника назвали словом “*minister*” (‘слуга’). В англ. мові священника й тепер називають “міністром” (“*minister*”).

За часів Директорії Української народньої Республіки (1918-1920) члени уряду цієї держави офіційно називалися “народні міністрами”.

“Міністеріяльну” систему державного управління започаткувала Велика Британія.

Мініати́ора — з франц. “*miniature*” (чит. ‘мініятюр’), що походить з італійського “*miniatura*”. Давні римляни мініятюру називали терміном “*tabella minor*” — ‘мала картинка’ (‘образочок’). (Порівн. лат. “*minuo*” — ‘зменшую’ і грецьке “*μίνυο*” й “*μίνυοϋ*” — ‘зменшую’).

Слово “мініятюра” має кілька значень. 1) Ним називають прикраси (ініціали, заставки і образки — деколи на цілу сторінку) в давніх рукописних книжках. 2) Ним називають і маленькі малюнки тонкої роботи на слоновоїй кості, металі і т. інш. 3) Воно також означає коротенького змісту літературний твір — нарис, оповідання й театральну п'єсу; театр в якому виставляють коротенькі п'єси називають “театром мініятюр”. 4) Усе те, що створене в зменшеному розмірі, називається мініятюрою. Слово “мініятюра” має й димінутивні форми: “мініятюрка” й “мініятюрочка”.

Мінологі́й (-гія), м і н о л о г і о н — з церк.-слов. “минологіонь”, що походить з грецького “menologion”. Це книга, зміст якої становлять життя угодників Божих, розложених на кожен день кожного місяця, на протязі цілого року. Тут найперше подані життя мучеників; за ними — життя ісповідників; далі, за чергою (згідно з принципом ступеня святости), слідували святителі; за ними — преподобні, а в кінці — пустинники, схимники (анакхорети), головню т. зв. “стовпники”, і т.д.

Термін “menologion” складається з двох грецьких слів: 1) “men”, або “menos” (“місяць”) і “logion” (“наука”). Menologos спочатку був наукою про місяці, і з нього згодом постав календар, а пізніше він був перетворений у книгу житій (життєписів) угодників Божих, розложених на кожен день кожного місяця цілого року.

У цьому церковному значенні Мінологі́й був також відомий під церк.-слов. назвою “пролог”, з грецького “prologos” (“pro” — ‘перед’, + ‘logos’ (‘слово’)). Церк.-слов’ян. слово “прѣдисловиє” є калькою грецького “prologos”.

Монології (монологіони), тобто прологи, становили дуже важливу частину староукраїнського християнського письменства.
Див. **Минія.**

Мірка — димінутив (здрібніла форма) слова “міра”. Слово загальнослов’янське. Старослов. (і староукр.) “мѣра”; болг. “мѣра”, мѣрка”; рос. “мера” (чит. ‘мера’; за старим рос. правописом “мѣра”); чеське měra; польсь. miara.

У Лексисі 1596 р.: “Сага — мѣрка”. У Лексиконі 1627 р.: “Сага — мѣрка”.

(С а г а, з грецького sáton, — це посудина для міряння кукурудзи). Пракорінь старосл. “мѣра” — праіндоевропейський. Порівн. грецьке “metron” (‘міра’) і лат. “mensura” (‘міра’). Литовське “mięra”, мабуть, походить із старослов. “мѣра”).

“Міряти мірою...” — Євангельський образний вираз: “...І якою мірою будете міряти, — (такою) відміряють вам” — з грецького: “... kai en ho metro metrête, — metreôsetai hymin. (Матв. 7.2).

“М е р к у в а т и с я” — ‘міряться’. У Крехівському Апостолі з 1560-их років: “...сами межі собою ся меркують”. (2 Коринт. 10.2). Це переклад з церк.-слов’янського: “...сами всебѣ себе измѣрающе...” (“Острівка Біблія”, 1581).

Тому що старослов’янські (і староукраїнські) слова “мѣра”, “мѣрити” в нас читали як ‘міра’, ‘мірити’ (бо букву ѣ в нас вимовляли в цих словах як і, то в “Крехівському Апостолі” замість помилкового “мерковати ся” мало б бути правильне “мѣрковати ся”. А той факт, що тут усе таки написано “мерковати ся” свідчить, що писар зробив це під впливом польського “mierzyć się”.

М і р н і с т ь (“Ваша Мірність”). — Від старослов. іменника “мѣра” був утворений прикметник “мѣрнь”, з якого постало староукр. слово “мѣрнь”. (Див. у Лексиконі 1627 р.: “Мѣрен — скромный”). Староукр. “мѣрний (із старослов. “мѣрнь”) постало новоукр. “мірний”. (Див. у Словнику Грінченка: “Мірний, -а, -е”. Рос. умѣренный, середній”. І тут же приклад з говірок Каменецького повіту: “Оце мірні огірки — саме добре квасити”).

Цей приклад свідчить, що перше значення староукр. прикметника “мѣрнь”, “мѣрний” обмежувалося фізичною сферою; це слово характеризувало предмети ‘середньої міри’, тобто такі, що не були ані завеликі, ані замалі. Коли це слово згодом поширилося з фізичної сфери на сфери абстрактів, то внаслідок цього постало його другісне значення: ‘поміркований’, ‘поздержливий’ — той, хто знає границю міри в усьому. З цього другісного значення слова “мірний” (із староукр. “мѣрнь”, “мѣрний”) виловилося його етичне значення: ‘безпретенсійний’, ‘скромний’; а далі: ‘лагідний’ і ‘благий’ (‘добрий’).

Завдяки цьому своєму другісному значенню наш старий прикметник “мѣрний” став синонімом укр.-церкслов. прикметника “кроткій” (із старослов’ян. “кроткъ”, “кроткы”, що означає: ‘тихий’, ‘смирений’ і ‘благий’, себто ‘добрий’). Тому то в нашій книжній мові XVI-XVII ст. ст. церковно-слов’ян. “кроткъ” (і “кроткы”) часом перекладали словом “мѣрний”. Так, напр., в церк.-слов’янських перекладах послань ап. Павла було слово “кроткъ”, що в деяких текстах заступлене прикметником “мѣрний”.

З прикметника “мѣрный”, вживаного в сенсі “кротькы”, постав іменник “мѣрность”, що означав ‘кротость’, тобто ‘смирність’, ‘лагідність’, ‘доброту’.

І саме таке значення мало слово “мѣрность” у давньому титулуванні Патріярха Константинопільського (Царгородського): “Н а ш а М ѣ р н о с т ь”.

Міркувати — творити собі в думці судження (опінію) про кого — що. У Словнику Б. Гринченка: “Міркувати, -кую, -єш. — Рос. думать, соображать, рассчитывать, рассуждать”.

В укр. народній приказці (див. у Номиса): “Не все ж Бог дарує, що людина міркує”. В укр. літературі (див. у Глібова):¹⁷ “Міркує той, хто нужду знає”.

* * *

Справа загадковости походження цього слова в нас не тільки залишилася невирішеною, але й навіть не стала предметом дискусій — після того, як проф. Іван Огієнко між своїми поясненнями походжень деяких укр. слів (у видаваному ним у Варшаві в 1933-1939 рр. журналі “Рідна Мова”) висловив свій погляд, що укр. слово “міркувати” походить від слова “міра”, а не від старонімецького слова “merken”.

Коли автор цієї статті під час одної з сесій славістичного семінаря у Варшавському університеті навесні 1939 р. поставив професорові Станіславові Слонському питання, від якого слова, на його думку, походить польське дієслово “miarkować” (‘міркувати’), то він відповів: “W każdym razie, wbrew przekonaniu Iwana Ohienki, nie ma ono nic wspólnego z rzeczownikiem “miara”. (“Як-не-як, упротивень переконанню Івана Огієнка, воно не має нічого спільного із словом “міра”).

Справа була в тому, що проф. Іван Огієнко, пояснюючи (в журн. “Рідна Мова” 1936 р., ч. 10, стор. 471) походження дієслова “міркувати”, виступив проти гіпотези найвизначнішого за того часу польського славіста Александра Брюкнера, який твердив (див. його “Słownik etymologiczny języka polskiego”. Kraków, 1927), що польське слово “miarkować” постало в XVI ст. з “пранімецького” дієслова “merken” (“уважати” — від старонім. іменника “marke” (“знак”). Брюкнер каже, що форму німецького “merken” поляки переробили на “miarkować” (‘міркувати’) під впливом форми свого слова “miarka” (‘мірка’). То був час коли цю гіпотезу про походження дієслова “miarkować” ширше опрацював польський учений Г. Корбут (у періодичу “Prace Filolo-

¹⁷ “Байки Леонида Глібова”. (Київ, 1904).

giczne". IV. Стор. 465-510). А в нас підтримував її І. Шаровольський.

* * *

Якщо б прийняти гіпотезу Брюкнера й Корбута, що польське слово "miarkować" походить, кажучи словами Брюкнера, з пранімецького merken (до речі, тут треба було б говорити про *marken — від marke), то це само собою означає, що треба було б зробити такий висновок, що укр. слово "міркувати" походить з польського "miarkować". (Проф. І. Огієнко виключав таку евентуальність).

У поляків початок уживання слова "miarkować" в польській літературній мові датується XVI ст. Але в книжній мові українців XVI ст. слово "міркувати" (мало б бути: "мърковати") ще не було засвідчене. Крім цього, треба мати на увазі той факт, що тільки в польській і українській мовах є слово "міркувати" (польське "miarkować"). Цікавими зокрема тут є два явища: 1) Цього слова немає навіть у чеській мові, в яку німецькі слова звичайно проникали скоріше, ніж у мову польську, — хоч, щоправда, воно не завжди так було. (Напр. у чехів немає слова "sořtyš" — 'сільський старшина, староста', яке в поляків постало ще в XVI ст. з німецького "Schultheiss"). 2) Також цікавим явищем є той факт, що слова "міркувати" (староукр. мало б бути "мърковати") не було прийняте старою книжною мовою Московії.

У зв'язку з гіпотезою проф. І. Огієнка, що укр. дієслово "міркувати" та його польський відповідник — "miarkować" походить не від старонімецького "merken" (з *marken?), а від старослов'янського "мѣра" (укр. "міра", польське "miara"), слід згадати про те, що в українських учених ще в другій половині XIX ст. було таке переконання, що це дієслово походить від іменника "мірка". Про це свідчить той факт, що в словнику Грінченка є таке пояснення: "Міркуватися, -куюся, -єшся". — 1) "Соображаться съ чѣмъ, примѣняются къ чему". 2) "Уздерживаться, воздерживаться".

Тут ясно і недвозначно виражений такий погляд, що дієслово "міркувати" (у Словнику Грінченка: "Міркувати, -кую, -єш. — Соображать, разсчитывать, разсуждать") походить від іменника "мірка", бо ж укр. дієслово "міркуватися" (від "міркувати") означає 'повздержуватися' (від чого), цебто мати міру чому. (Пор. у словнику Грінченка "мірний" — 'помірований').

Значення ж слова "міркуватися" вияснив не сам Б. Грінченко, бо ж ті матеріали, на основі яких був укладений Словник Грін-

ченка, почав збирати П. Куліш 1861 р., а потім продовжувала цю працю т. зв. Київська Громада (київський осередок укр. інтелігенції, що постав був 1861 р.), а після неї — збирання матеріалів до цього Словника продовжувала “Київська Старина” (місячник українознавства, що виходив у Києві в 1882-1906 рр.). Це значить, що це збирачі матеріалів до цього Словника подавали значення дієслова “міркувати” (і його рефлексивної форми “міркуватися”).

У деяких укр. говірках немає слова “міркувати”. Ще перед другою світовою війною на деяких укр. землях не знали цього слова старі люди й та молодь, що не читала укр. книжок і преси. На Крем’янецьчині старі люди замість нього вживали тільки слово “розмишляти”.

Ось приклад з укр. народньої сатири “Крамар” (у селах Якимівці й Татаринці на Крем’янецьчині):

“Іван Крамар бородатий
Добре р о з м и ш л я є
Людам правду показує,
А сам не сповняє”.

Коли по першій світ. війні появилось там — почerez школу, книжку й пресу — слово “міркувати”, то місцеві селяни вважали його за “видумане нашими вченими слово”.

На протязі останнього часу (від 1930-их років) справа походження дієслова “міркувати” не була дискутована нашими мовознавцями.

Мірний і “пересічний” — середній; предмет середнього розміру; середня кількість чого. (У Словнику Грінченка: “мірка” і “міркувати”).

У нормативні словники теперішньої укр. літ. мови нашого слова “мірний” чомусь не включили. (Його немає в “Правописному словнику” Г. Голоскевича). Замість нього включили (також і в “Правоп. словн.” Голоскевича) полонізм “пересічний” — з поль. “przeciętny”, що є польською калькою (перевиткою) нім. “durchschnittlich”.

Міродайний — з польського “miarodajny”, що є калькою німецького “massgebend” — ‘даючий міру’: “Mass” — ‘міра’ + “geben” — ‘давати’. (Слово “міродайний” м.ін. є також і в “Правопис. словнику” Г. Голоскевича). Напр.: “міродайні чинники”, “міродайні джерела”, “міродайна опінія” і т.ін. “Міродайним” є все те, що загально вважається за “компетентне”, як напр. проголошені дані (лат. data), статистичні дані, в якійсь справі; проголошувати опінію про щось і т.ін.

Французьким відповідником, німецького “massgebend” (з якого походить польське “przeciętny”) є прикметник “competent” (звідси й англ. “competent”).

У східних слов'ян було книжне слово (церк.-слов'ян. походження) “надлежащий” (із старослов'ян. “надълежьнь” і “надълежьнь”); росіяни зберегли собі його, і включили його в свою модерну літературну мову; і цим прикметником “надлежащий” (за старим правописом — “надлежащій”) вони перекладають англ. слово “competent”.¹⁸

Очевидно, що слово “надлежащий” постало на базі старослов'ян. прикметника “надълежьнь” (і “надълежьнь”, з якого походить наше слово “належний”).

Місто — це таке місце поселення, жителі якого складаються з урядовців, купців, крамарів, ремісників і промислових робітників. Слово це — загальнослов'янське. Одиаче старослов'ян. (і староукраїн.) слово “мѣсто” означало не те саме, що тепер означає слово “місто”, бо його вживали виключно для означення місцевості взагалі (в топограф. значенні цього слова); отже було воно старослов'ян. відповідником грецького слова “topos” (‘місце’); лат. “locus”; англ. “place”; нім. “Platz”; рос. “место” (чит. ‘место’); поль. “miejsce”, “miejscowość”; а також старогрецького “chorion” (і “chóra”), що означає ‘місцевість’, ‘околицю’, ‘країну’.

Те, що в теперішній укр. мові називаємо словом “місто”, в старослов'ян. мові означалося терміном “градь”, а в староукр. мові — словом “городь”, а не словом “мѣсто”. Але в книжній мові українців XVI-XVII ст. слово “гóродь” почали заступати словом “мѣсто”. У Лексисі 1596 р.: “Внѣграда — за мѣстом”. Це значить: ‘Назівні гóрода (старослов. “градь”) — це ‘за містом’.

Так само і в Лексиконі 1627 р.: “Град — мѣсто” — (Але про староукр. “гóродь” вони чомусь не згадують).

Хоч старослов'ян. (і староукраїнське) слово “мѣсто” (‘місцевість’) згодом набуло собі другісне значення, — ‘город’, то все ж таки воно ще й у першій половині XVII ст. зберігало своє перше значення, тобто означало місце взагалі. І так, напр., у Лексиконі 1627 р. сказано: “Газа сѣть мѣсто в Палестинѣ”. Отож “мѣсто” тут означає місцевість — територію, якою є смуга землі — Газа в Палестині.

Поляки почали своє слово “gród” (що було відповідником східнослов'янського “городь”; грецьке “polis”; латинського

¹⁸ Див. Новый карманный русско-английский і англійско-русский словарь. Leipzig, 1899.

“urbs”, “civitas”; англ. “city”) заміняти словом “miasto” (яке спочатку означало ‘місце’; лат. “locus”). Почали вони це робити у XIV ст., тобто тоді, коли українські землі опинилися під польською владою.*

Можливо, що це сталося під впливом чехів, які своє слово “hrad” (‘гóрод’) ще раніше за поляків почали заступати словом “město” (‘місце’).

Однак в Московії слова “городъ” не заступали словом “мѣсто (‘місце’), і не заступили цим словом болгари й серби свого слова “градъ” (‘город’).

З того факту, що українці почали заступати своє слово “городъ” словом “мѣсто” (‘місце’) тільки тоді, коли вони опинилися під польською займанщиною, і що не сталося це ані в Московії (бо вона під польською займанщиною не була), ані в сербській та болгарській мовах, польські мовознавці зробили такий висновок, що українці слову “мѣсто” (‘місце’) надали значення ‘город’ під польським впливом. (Див. про це в Словнику А. Брюкнера з 1927 р.).

Такий самий погляд на цю справу висловив і німецький учений А. Фасмер у своєму Словнику (з 1950-1958 рр.).

Сліди того факту, що місто в нас колись називалося гóродом (бо слово “місто” означало не город, а місце), залишилися не тільки в наших старих літописних та інших старих писаних пам’ятках, але й також у терміні “городіще”, яким називають те місце де колись був гóрод. На укр. землях є дуже багато городищ. Найбільше їх на Київщині (435) і на Волині (348).

Слово “город”, як архаїзм, і тепер уживається як урочистий ателятив великого старовинного міста; напр., Львів — це “город князя Льва” і “славний город Київ” у пісні Українських Січових Стрільців “Бо війна війною” з 1918 р.

Місце — це означена частина простору; по-грецькому topos; по-латинському locus. Слово “місце” (у найстарших українських писаних пам’ятках у теперішній його формі — ‘місце’ — не засвідчене) походить від старослов’янського “мѣстьце”, що є димінутивною (здрібнілою) формою старослов’ян. слова “мѣсто”.

Незважаючи на те, що теперішнє болгарське слово “мѣсце” є

* Галичину Польща анексувала 1387 р. Решту українських земель, відвоювавши їх від татар у XIV ст. окупувала Литва. Київ від татар вона здобула 1362 р. Але внаслідок політичної унії Литви з Польщею 1385 р. Литва, а з нею й ті українські (і білоруські) землі (з Києвом), що були під Литвою, фактично опинилися під польською владою.

здрібнілою формою болгар. слова “мѣсто”, обидві форми — “мѣсто” і “мѣстце” — цього слова в теперішній болгарській мові живаються як синоніми.

Польське “miejsce” є здрібнілою формою старослов’ян. слова “mѣsto”, а не польського слова “miasto”, яке колись означало “місце”.

У Супрального зводі (з XI ст.) грецькі слова “topos” і “choga” перекладені словом “мѣсто” (‘місце’). Так воно є в Київському творі з 1187 р. “Слово о пълку Игоревѣ” (це зн. “Слово про похід Ігоря”), де сказано: “Мосты мостити по грязивымъ мѣстомъ”. (Тут слово “мѣсто”, чит. ‘місто’, означає ‘місце’).

Слово “місце” досить часто в українській народній стилістичній фразеології. Напр. “Він не може собі місця загріти”. (Це значить, що він ‘непосидючий’). “Топтатися на одному місці”. (Робити все те саме, чи інакше: “Решетом воду ловити”). “Камінь на місці мохом обростає” (Значить: людина, що часто зміняє місце свого перебування, не доробиться майна). Одна з формул, якою кленуться: “щоб я з того місця не оступився!”

Див. “Місто”.

“Місцеблюститель”. — Це недавно “зукраїнізована” форма нашого старого терміна “містоблюститель” — із церковно-слов’ян. “мѣстоблюститель”.¹⁹ (Слово це означає того архиєрея, який виконує обов’язки патріярха на протязі того часу, коли патріярший престіл ще не обсаджений особою патріярха, тобто він є вакуючим; напр., по смерті даного патріярха — до часу вибору його наслідника. “Містоблюститель” — це по-латинському “locum tenens”).

Перекладати церковно-слов’янські слова й вислови треба, але під умовою, що вони будуть перекладені не так, як у нас тепер перекладають церковно-слов’ян. термін “мѣстоблюститель”, який складається з двох слів: “мѣсто” (‘місце’) + “блюститель” (‘той, хто доглядає кого-чого’).

У нас тепер почали перекладати цей термін створеним ад hoc неологізмом “місцеблюститель”. Якщо перекладати цей термін, то треба перекладати його цілість, тобто його обидва компоненти: “мѣсто” (‘місце’) і “блюститель”. Але перекладати тільки його перший компонент — “мѣсто” на ‘місце’, а другий його компонент (“блюститель”) лишити неперекладаним, — це

¹⁹ Термін “містоблюститель” змінений на “місцеблюститель” в “Нарисі Української Православної Церкви (4 томи, в 5-х книгах). Нью-Йорк — Бавнд Брук, 1955-1958, проф. Івана Власовського.

значить здеформувати його, надати йому форму тер. А втім, тут важливою є справа перекладу другого його компонента — “блиститель” а не першого — “мѣсто” (‘місце’), бо староукр. слово і в теперішній укр. мові в деяких випадках далі зберігає своє перше (старше) значення — ‘місце’; отже тут немає “пекучої” потреби перекладати його на ‘місце’. І так напр., термін “містоголова” в нас означає того, хто ‘займає місце голови’; “містота” — це ‘поємність’, тобто місто (‘місце’), яке можна чимсь заповнити; місткий — той, в якому є місто (‘місце’), і т.ін.

Місяць — дванадцята частина року; із старослов’ян. “měsць” (чит. приблизно як ‘месенць’); староукр. “мѣсяць”; спочатку означало тільки планету, звану місяцем (по-латинському luna, звідси рос. “луна”). Див. у “Слові про похід Ігоря (1187): “И съ нима молодая мѣсяца”.

У Московію латинське слово “luna” (‘місяць’ - планета), як і більшість всіх латинізмів, замандрувало, мабуть, через Київ, бо в Могиллянській Колегії латинська мова була упривілейована так, як і польська. Про те, що київські вчені заступали слово “місяць” латинським luna, свідчить один з них, Памва Беринда, в Лексиконі 1627 р., де є таке пояснення: “Лунá або мѣсяц”.

У модерній грецькій мові планета місяць означена терміном feggation; але вдавнину для означення цієї планети греки живили слова “μεν”, другісною функцією якого було визначати ‘місяць’ як частину року. Тому що поділ року базувався на лунарному принципі (на принципі зміни форм, в яких ця планета показувалася людям), то й назвою цієї планети почали називати лунарні частини року.

Старе російське слово “мѣсяць” для означення місяця — планети в російській модерній літературній мові замінили латинським “luna” (в рос. вимові “луна”), а слово “мѣсяць” живають для означення кожної 12-ої частини року. Одначе перше значення рос. слова “мѣсяць” — luna (“луна”) російський нарід зберіг живим. (пор. напр., у старій рос. пісні: “Чудный, мѣсяць плывѣтъ надъ рѣкою”).

Слово “miesiąc” для означення планети місяця в польсь. літерат. мові замінили словом “księżyc”, а словом “miesiąc” називають кожну 12-ту частину року. Одначе польський нарід далі зберіг перше значення слова “miesiąc”, як назву планети — місяця. (Див. вираз “miesiączek złoty” у вірші Марії Конопницької “Chodziły tu Niemcy”).

Корінь старослов. слова “měsęcъ” — праіндоевропейський; пор. латинське “mensis” (‘місяць’ — частина року); литовське “menesis” (‘місяць’ — частина року і ‘місяць’ — планета); старогрецьке mén (‘місяць’ — планета і ‘місяць’ — частина року).

Таких слів, що походять від слова “місяць” (для означення планети — місяця) в укр. мові небагато: “місячєнько”, “місячок”, “місячний” (напр. “місячна ніч”), “місячно” (“надворі місячно”).

Деривативи від слова “місяць” в значенні кожної 12-ої частини року: “місячний” (напр., “місячний заробіток”); “місячна ярина” (рання ярина); “місячник” (журнал, чи часопис, що виходить раз на місяць); “півмісячний” (‘двотижневий’).

У зложених словах: “щомісяця”, “щомісячно” (брати платню “помісячно” — кожного місяця).

На Наддніпрянщині вираз “московський місяць” означає дуже довгий час. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Очевидно, що вираз “медовий місяць” укр. інтелігенція завоїла собі з польського “miodowy miesiac”.

Польська ж інтелігенція, очевидно, імпортувала цей вираз із Заходу Європи; мабуть, з німецького “Honigmonat” (“Honig” — ‘мед’, “Monat” — ‘місяць’).

Вираз “ruski miesiac” у переносному значенні в поляків означає ‘дуже довгий час’. (напр.: “Czekaj ruski miesiac!”). Це походить з того, що кожен “руський місяць” (місяць за юліянським календарем), триває ще й тоді, коли той самий “польський місяць” (за григоріянським календарем) уже закінчився.

Місяцеслов — (із церковнослов’ян. “мѣсяцесловъ”) означає те саме, що й “минологіонъ” (тобто прологъ”) Див. **Минологій**.

“Місячне” (арх.) — щомісяця; раз на місяць; місячно.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст. прислівник “місячно” вживався в польській формі: “мѣсячне” (Див. Лексикон 1627 р.) — з польськ. “miesięcznie”; порівн. також поль. “dziennie” (‘денно’), “rocznie” (‘річно’).

Міх — із старослов’ян. (і староукр.) “мѣхъ”; у теперішній укр. мові слово “міх” сприймається як згрубіла форма слова “мішок”. У дійсності ж “мішок” (із старослов. “мѣшькъ”) — це здрібніла форма слова “міх” (старослов’ян. мѣхъ). В укр. мові слово “міх” тепер має тільки два значення: 1) дуже велика торба, пошита з рядовини (в деяких говірках на Волині називають її словом “лантух”) і 2) “ковальський міх” (зшитий з виправленої шкури) для піддування жару в кузні.

Перше значення старослов’ян. слова “мѣхъ” (‘шкура з шерстю’) в нас не збереглося. Але збереглося воно в інших слов’ян.

мовах. І так, “мѣхъ” у болг. мові — це “кожа, козина, кожух, тулум” (укр. “тулуб”); у серб. мові “мех” — це “коже, постава мешина”; у чеській мові “měch” — це “kožišina”, “kožený měch”. (У чехів також є měch kovárský — ковальський міх).

Перше значення слова “мѣх” збереглося і в російській мові, де воно означає ‘футро’ (на Наддніпрянщині народне “хутро”, яке там увели в укр. літературну мову).

Поляки своє старопольське “miech” (шкура з шерстю) заступили німецьким “Futter”, (яке в німців означає підшивку; матерію, якою підшита одіж, головню ж одіж зимова. Переробивши форму німецького “Futter” на “futro”, поляки назвали ним верхню довгу одіж, пошиту із шкури з шерстю. Від поляків слово це похопили українці; на західноукраїнських землях вони вимовляють його тільки як ‘футро’, а на Наддніпрянщині змінили в ньому звук **ф** на **х**, і вимовляють це слово по-своєму: “хутро”. (Подібно форми слів “фасоля”, “фіртка”, “фартух”, “Федір” на Наддніпрянщині змінили на “квасоля”, “хвіртка”, “хвартух”, “Хведір”).

Процес, шляхом якого старослов. “мѣхъ”, далі зберігаючи своє перше значення (‘шкура з шерстю’, чи ‘шкура з вовною’), згодом почало набирати собі другісного значення — ‘велика торба’, не є проблемою. У давнину люди для перевозження води й вина робили собі торби із шкури (розуміється, — шерстю наверх). В Україні такий рід торби був відомий під назвою (запозиченою десь з Азії) “бурдюк”, якого вони також вимовляли як “бурдюг” і “бурдюх”. (З України це слово перейшло і в стару польську мову — в формі “burdziuk”).

Так ось старосл. (і староукр.) слово “мѣхъ”, не затрачаючи свого першого значення (‘шкура з шерстю’), набуло собі й другого значення: ‘велика торба із шкури’, а потім ‘велика торба’ взагалі, тобто “мѣхъ” (у другісному значенні цього слова).

Пракорінь старого слова “мѣхъ” — праіндоевроп. Про це свідчить спільний пракорінь таких слів: староіндійське “mesas-” (‘баран’, ‘шкура’) і новоперське “meš” (‘вівця’, ‘баран’).

Слово “міх” в укр. фольклорі: в народніх сміховинках (на Волині) “ячміх” (“ячмінь” + “міх”).

Міць — з польського “moc” (‘потужність’); прикметник “міцний”. (На західноукр. землях вимовляють як “міцний”, а на Наддніпрянщині — “міцний”).

В українській книжній мові XVI-XVII ст. ст. навіть не українізували цього полонізму, а вимовляли його чисто по-польському: “моц”. В укр. Катехізисі з 1645 р.: “Моцю тыхъ словъ”.

(З польського: “Mocą tych słów”). Там такі: “Мощное разумен’є”. У Лексиконі 1627 р.: “Мощный гетман”. (Порівн. “п’єц” і “хоць” (на Зах. Волині) з польського “piec”, ”chociaż”).

Згідно з тим фонетичним законом, силою якого праслов’янська морфологічна звукосполука *-gt- на староболгар. мовному ґрунті перетворилася в -шт- (-št-); на старопольському мовному ґрунті — в ц (польське с), на східнослов’янському (староукр., старобілорус. і старорос.) мовному ґрунті — в ч, — праслов’янське слово *mogtь (‘сила’) в болгар перетворилося в “моштъ”, у поляків — у “мос”; в східних слов’ян (українців, білорусів і росіян) — у “мочь”. Це старе східнослов’янське слово й досі зберегло свою оригінальну форму в рос. мові. Натомість староукраїн. “мочь”, підлягаючи укр. фонетичному законові перезвуку “ікання”, змінилося на “міч” (‘сила’). Див. у Словнику Грінченка: “міч, мбчі = міць.”

Запозичене з польської мови “мос” (“зукраїнізоване” на “міць”) почало усувати з нашої мови його українського відповідника “міч”. Однак наше слово “міч” залишилося у нас живим в зложеннях і похідних словах: “неміч”, “пбміч”, “помічний”, “немічний”, “безпбмічний”, “помічний”. Порівн. також староукр. (збережене в україн. мові в Галичині) “мочи” — ‘могти’ (з праслов’янського *mogti).

Сім’я слів полонізму “міць” в укр. мові: міцний, міцно (кріпко) зміцніти, моцбуватися, міцніти.

Корінь праслов’янського *mogtь (з якого постало болгар. “моштъ”, старе східнослов’янське (а в цьому староукр.) — “мочь” (новоукр. “-міч”; пор. (“не-міч”), польське “мос” і т.ін.) походить з праіндоевропейського (арійського) мовного ґрунту. Порівн. німецьке “mögen” (‘могти’ — із праслов’янського *mogti); старосаксонське “mag” (‘сила’); “mahts” (‘сила’). Литовське “magoti” (‘могти’), мабуть, запозичене із праслов’янського *mogti.

Міцраїм — із старогебр. “Mіc’raim”. У Старому Завіті це назва Єгипту. Слово це має не одинну, а двоїну форму (dualis), бо воно відноситься до “двох Єгиптів” — північного й південного. Одинна форма старогебр. назви Єгипту — “Masog”. (Ісаї 19, 6).

Форма означення “Єгипет” — це наша версія грецької назви Єгипту — Aіgyptos. Самі єгиптяни звать свою країну “Kemet”, що означає ‘Чорний край’ — від темного ілу (мулу, намулу) ріки Ніла.

Мішати — із старосл. і староцерков. “мѣшати”; слово загальнослов’янське; новоболгар. “mѣсja”; серб. “мешати”; чеське

“mišeti”, “michati”; польськ. “mieszać; рос. “мешать” (чит. ‘мешать’).

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Злато слово съ слезами смѣшено”.

Старослов’ян. “м ѣ ш а т и” виражає фреквентивний аспект, тобто частоту тїєї дії, яка в основному виражається дієсловом “мѣсити”. Праїндоевроп. походження кореня цього слова очевидне. Пор. литов. “mischyti”, латиське “maisit”, нім. “mischen”, латин. “miscere”. значення всіх їх — ‘мішати’.

Сім’я слів дієслова “мішати”: “мішаний”, “змішаний”, “помішаний”, “замішаний”, “мішанка”, “мішаніна”, “мішанець”; “всу́міш”, “вмішуватися”, “вмішування”, “мішак” і ін.

Міщани́н — житель міста. М. Фасмер, стверджуючи той факт, що в російській мові слово “мещанин” (за старим рос. правописом — “мѣщанинъ”) вже було засвідчене (специфічно — в Головіна) 1700 р., каже, в своєму Словнику, що в російську мову це слово проникло з польської мови. (Польська його форма: “mieszczanin”). Про те, що це слово проникло в російську мову не безпосередньо з польської мови, а почerez укр. мову, він не згадує.

Слово “mieszczanin” поляки ввели в свою мову (не раніше як у XIV ст.), мабуть, за прикладом чехів, що в слов’янському світі перші створили собі це слово (по-чеському “měštan”). У чехів це слово постало завдяки тому, що вони своєму слову “město” (яке в усіх слов’ян спочатку означало тільки ‘місце’) згодом надали другісне значення: ‘город’ (по-чеському: “hrad”). Поляки, мабуть за прикладом чехів, почали (в XIV ст.) своєму слову “miasto” (яке спочатку означало тільки ‘місце’) надавати другісне значення: ‘гóрод’, по-польському: “gród”). Українці пішли за прикладом поляків, і своєму слову “місто” (колись писали “мѣсто”), яке в нас спочатку також означало тільки ‘місце’, надали другісне значення: ‘гóрод’.

Те явище, що в українців значення слова “місто”, яке виражало ідею ‘місце’, змінили на ‘город’, уже було засвідчене в укр. книжній мові в XVI-XVII ст.ст. Тоді також було засвідчене в нас і слово “міщанин”. Про те, що слово “міщанин” у нас було тоді в формі “мещанин”, а не в формі “мѣщанинъ”, свідчить, що воно було прийняте в польській формі: “mieszczanin”. Див. у Лексиконі 1627 р.: “Съ карами або ременцями бавячіися мещане”. (Згідно з цим правописним правилом у нас і в книжній мові XVIII ст. писали “место” — замість “мѣсто”).

До часу прийняття з польської мови слова “mieszczanin” (в укр. версії “мещанинъ”) в укр. книжній мові для означення жителя гóрода вживали церк.-слов'ян. слово “гражданинъ” (жін. роду: “граждánка”) — від старослов'ян. слова “градъ”, що також мало свою видозміну в формі “гражда”. Див. у Лексиконі 1627 р. “Гражданін — мещанин, граждánка. Але там же: “граждánка — мѣщанка” (від “мѣсто”).

Від староукр. слова “гóрод” (із старослов'ян. “градъ”) у нас було утворене (не відомо, чи це сталося під впливом церк.-слов'ян. “гражданинъ”) своє слово “горожанинъ” — ‘житель гóрода’.

Наше книжне слово “горожанин” на Наддніпрянщині почали вже в XVIII ст. модернізувати в формі “городянин” (від “гóрод”). В укр. літерат. мові це слово вперше було засвідчене в драмі “Наталка Полтавка” Івана Котляревського (1769-1838). Щоправда, тут засвідчена тільки його форма жіночого роду: “городянка” (‘жителька гóрода’).

Наше старе “горожанин” на Наддніпрянщині було усунене на користь новотвору “городянин”, але зберегли собі його росіяни для означення жителя міста. (Б. Грінченко в своєму Словнику інформує, що укр. слово “городянин” означає те саме, що в росіян слово “горожанин” (‘житель гóрода’).

Наше старе слово “горожанин” (усунене з укр. літературної мови на Наддніпрянщині на користь новотвору “городянин”) зберегло своє життя в укр. мові в Галичині, але там воно вже в XVIII ст. було позбавлене свого початкового значення (‘житель гóрода’), коли йому надали там нове значення: ‘громадянин держави’. Коли Галичину 1772 р. забрала від Польщі Австрія, і в укр. освіченої верстві згодом виникла необхідність перекладати своїм словом німецький термін “Staatsbürger” (‘громадянин держави’), то вони не мали іншого виходу, а тільки взяти для цього укр. слово “горожанин” і надати йому нове значення (‘громадянин держави’), на місце старого його значення — ‘житель міста’. Зробити це їм не було трудно, бо, по-перше, вони вже мали слово “міщанин”, для означення жителя гóрода; по-друге, тут була аналогія церк.-слов'ян. слова “гражданинъ”, яке хоч і по-стало від слова “гражда” (що було видозміною старослов'ян. “градъ”), отже спочатку його виключне значення було ‘обитатель града’ — ‘житель гóрода’), але згодом йому надали й другісне значення: ‘громадянин держави’.

Уживаючи слово “горожанин” для означення ‘жителя гóрода’, росіяни в своїй літературній мові зберегли собі церк.-

слов'ян. слово "гражданінъ" (жін. роду "граждánка") для означення 'громадянина держави'.

Ось один з прикладів. У рос. синодальному перекладі Нового Завіту й Псалтиря з 1899 р. є термін "Римський гражданинъ" (Дѣянїя Апостоловъ 22. 25). Цей рос. термін походить з церк.-слов'ян. "римськъ (роумськъ) гражданинъ; переклад грецького "polites Romaïos", що є калькою старолатинського "civis Romanus". Грецьке "polites" спочатку означало тільки 'жителя гóрода' (гóрод по-грецькому "polis"), а потім почало означати також і 'громадянина держави'. Лат. слово "civis" ('громадянин держави') походить від слова "civitas", яке спочатку означало тільки 'гóрод' (до речі, слово "civitas" означало 'город' ще й навіть у промовах Ціцерона, 106-43 перед Нар. Хр.), а згодом почало означати й 'державу'. Це значить, що слово "civis" спочатку виражало ідею 'житель міста', а потім почало визначати й 'громадянина держави'. Аналогічно й церк.-слов. "гражданінъ" спочатку означало 'обитáтель гра́да', а пізніше — 'громадянин держави'.

У світлі цих прикладів стає ясно, чому в укр. мові в Галичині слово "горожанин" (що спочатку означало тільки жителя гóрода) почали вживати для означення 'громадянина держави'. До речі, англ. citizen ('громадянин держави') походить від англ. "city", що означає 'гóрод', а німецьке "Staatsbürger" ('громадянин держави') дослівно означає 'міщанин держави'.

У "Правописному словнику" Г. Голоскевича є прикметник "горожанський, -а, -е", а він не може бути тут нічим іншим, а тільки відповідником лат. "civilis, -e" від "civis". Пор. "горожанська мужність". Чому в Словнику Грінченка немає слів "горожанин", "горожанка" і "горожанський, -а, -е", — годі сказати. Але чомусь немає їх також і в "Етимологічному словнику укр. мови" (Том I. Київ, 1982).

Факт усунення слова "горожанін" (що в Галичині ще до раннього періоду ХХ ст. вживалося в значенні 'громадянин держави') позбавило укр. мову специфічного терміна, що необхідний для визначення члена державної спільноти людей. Термін "громадянін" (від слова "грома́да") не пригожий для цього. Про це свідчить ось хоч би те, що своє (вже усунене) слово "горожа́нство" (яке в укр. мові в Галичині означало державну преналежність даної особи; англ. "citizenship") у нас заступали словом "громадянство", яке в дійсності означає тих, що належать до даної спільноти; напр., говоримо про "українське громадянство"

(в суспільному сенсі цього слова), яке означає українську спільноту, — без жодного її відношення до справи державности.

Мла (-и) — із староукр. “мгла” (‘туман’). Див. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Мѣгла поля покрила”. В укр. літературній мові збереглося оригінальне укр. “мгла” — напр., у Ганни Барвінок: “Людей на зеленому полі, як мгли”.²⁰ У Словнику Б. Грінченка подані “мгла” й “мла”.

Слово “мла” (“мгла”) — загальнослов’янське. Церковно-слов’янське (солунсько-македонське) “мѣгла”; болг. “мѣгла”; рос. “мгла”; чеське “mhla”; польсь. “mgła”; серб. “магла”.

Пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Порів. литов. “migla” (‘туман’); латиське “migla” (те саме); грецьке — “omíche” (те саме); нідерлянд. *miggelen* (‘мрячіти’).

У Словнику М. Фасмера фігурує “мгла” як сучасне українське літер. слово. Це неправильно. Літературним стало в нас діалектичне “мла” (див. у “Правописному словнику” Г. Голоскевича — з 1929 р.).

Слово “туман”, що є синонімом слова “мла” (також “імла”), в Україні вживається значно частіше за слово “мла”. (Слово “туман” зокрема наявне і в творах Т. Шевченка).

Українці в Галичині вживають слова “туман” та його синонім — “імла”. Прикметник “імлистий” там уживається і в переносному значенні; напр.: “імлисте поняття”; (це означає: ‘туманне поняття’ — поняття неясне).

У деяких говірках зберігся в устах старих людей рідкісний там феномен — слово “млака” (замість “туман”). Це, мабуть, з’єднальне стягнення двох слів: “мла” + “мряка”. Слово “мряка” (‘густий туман’ з ледвопомітною мжичкою) не є синонімом слова “мла”.

Від слова “млака” походить псевдонім письменника (з Буковини) Сидора Воробкевича (1836-1903): “Данило Млака”.

Млін — будинок з пристроєм для перетворювання збіжжя в муку. Слово загальнослов’ян. Старослов. (і українське) “млинь”; серб. “млин”; чеське “mlýn”; польсь. “młyn”. У російській мові слово “млин” заступило слово “мельница” (порівн. рос. “мельть” — ‘молоти’; старослов. “млѣти”, “melja”).

З уваги на те, що старослов. слово “жръны” (і “жръны”) є старшим за слово “млинь”, дослідники більшістю схильні думати, що слов’яни утворили собі слово “млинь” з лат. “mulinum”

²⁰ Ганна Барвінок (О. М. Кулишева), Оповідання зь народних усть. (Київ, 1902).

(чи з народньо-латин. “molinum”) — може й навіть почerez його старонімецьку версію “mulin”.

Проти цієї гіпотези одначе промовляє факт наявности старослов'ян. дієслова “млѣти” (‘молоти’), “melja” (‘мелю’) свідчить, що в праслов'ян. добі в слов'ян було дієслово *melti, яке базувалося на пракорені *mel-, що походить з праіндоевропейського ґрунту, і що наявний в різних видозмінах мов праіндоевроп. сім'ї. Пор. литов. “malti” (‘молоти’); латинське “malti” (те саме); латинське “molere” (те саме); готське “malan” (те саме).

Деривативи слова “млин”: “млинѡк” (малий млин); “млиночок” (найменший млин); “млиновій” і “млиновий” (те, що належить до млина, напр. млиновий камінь).

На Волині (Крем'яччина) “млинком” називають також віялку — ручну машину, якою “провівають” намолочене зерно, тобто відвівають половину від зерна.

В укр. народній стилістиці вираз “мелення язиком” означає базікання, “балáкання”, пустомельство.

Дехто, напр. А. Брюкнер (у своєму Словнику), жорна називає “ручним млиночком”. Ясно, що жорна — це найпростіша форма млиночка. Одначе згодом появилися й удосконалені жорна — такі, що їх порушували конем, волон, чи й ослон.

Див. у Лексисі 1596 р.: “Жёрнов ослий — камѣнь млынний. Для того ся называет ослий, же ослами мелють”. (У зв'язку із староукр. “жерновъ” порів. старослов'ян. слова “жръны” і “жръньве”; чеське žerнов; старопольське żarnow; суч. рос. “жернов”).

Млінець. — Слово це є здрібнілою формою староукр. “млин”. Слов'янські народи унаслідували слово “блинь” із старослов'янських часів. Це слово, коли воно мало також і свою другісну форму, а саме “млинь”. Ця другісна форма зокрема прийнялася і в укр. мові, і з неї походить наше теперішнє слово “млинець”. У російській мові це слово збереглося у формі “блинь”; у чехів “blin” (тепер вони вживають його демінутив — “blines”). З того факту, що це слово в різних слов'янських народів має різні значення, можна зробити два висновки: 1) або це слово в старослов'ян. часах відносилось до всякого роду печених і смажених делікатесів з тіста, 2) або може воно колись означало тільки один рід таких делікатесів, а вже лиш з ходом часу кожен з народів почав надавати цьому слову якесь інше значення. Напр., слово “млинець” означає те саме, що рос. “блин” (за старим правописом — “блинь”, чит. ‘блін’). Натомість у сербів слово “блин” означає те саме, що слово “колач”, “blin” у поляків — це ‘налісник’ (поль. “naleśnik”).

Не всюди укр. селяни знають слово “млинець”. Напр., на зах. землях Волині укр. селяни вживають тільки слово “пампушка” для всякого роду жарених на маслі чи на олієві того роду смаженців, що їх укр. в Галичині називають “пляцками” (з польськ. слова “placek” — нім. походження). Пракорінь старослов’ян. слова “блинь” (а звідси й старослов’ян. “млинь”) походить з праіндоевропейського мовного ґрунту. Порівн. литовське “blinas”, горішньонім. “Beule”, готське “ufbauflion”, теперішнє нім. говіркове “Blinzen” (“налісники”).

* * *

Поруч слова “млинець” в деяких укр. говорах збереглися й сліди старослов’ян. (і староукр.) слова “блинь”, але в здрібнілій його формі: “блинець”. Воно наявне в старих укр. неродніх казках.²¹

Мно́гий — численний. Слово це загальнослов’янське, а зокрема й українське. Старослов’янське “многъ” (здовжена його форма — “многы”); чеське — “mnohy”; поль. “mnogi”; рос. “многий” і т.д.

Хоч усі дослідники вважають, що корінь цього слова праіндоевропейський, однак між ними немає однозначності в відповіді на питання, в котрих саме словах інших (неслов’янських) мов праіндоевроп. сім’ї є цей корінь. Традиційно — популярним є такий здогад, що цей корінь зокрема наявний в готському “manags” (“многий”).

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Многы страны”.

* * *

У Словнику Б. Грінченка: “мно́гий”, “многість”, “много”, “множити”, “множитися”, “множество” (порів. польськ. mnóżyć).

До цього треба додати: “множіна” (в граматиці), “мно́жник” (у математиці).

У зложених словах: “многоліття”, “многожєнство” (“полігамія”), “многовий” (із староукр. “многовой”) (див. у “Слові про похід Ігоря”).

Слово “многий” не можна заступити словом “багатий”, бо це останнє означає багача (багатія). А цей факт свідчить, що слова “много” в зложених словах не завжди можна заступити словом “багато”. Напр. англ. слово “multicultural” у Канаді гутешні українці переклали на українське своїм новотвором

²¹ Цив. Народныя южнорусскія сказки. Издатель И. Рудченко. 2 вип. Київ, 1869-1870.

“багатокультурний”, що ніби має відношення до сукупності численних культур. Але слово “багатокультурний” цілком ясно й логічно говорить про таку особу, чи народ, що багатий своєю культурою, а не про таке суспільство, яке складається з численних етнічних груп, що мають свої окремі специфічні культури, і що в зв'язку з цим треба говорити про *многокультуралізм* (а не про “багатокультурність”).

Моав — (староєврейське, біблійне). Моав був прабатьком моавитян. Друга складова частина цього імені, тобто кінцевий його склад (-ав) означає “від батька”, бо Моав був породжений дочкою від батька. (Див. Кн. Буття 19, 37).

Мов, не м ó в — неначе, ніби; походить із староукраїнського “молвити” (‘мовити’, ‘казати’, ‘говорити’).

Слово “моль” (звідси “мов”), як частка порівняння, є укр. народнім відповідником церковно-слов'янського “рцы”. Див. у “Слові про похід Ігоря”: “Кричать тълѣгы полунощи, рцы лебеди розпужені”. — (“Кричать опівночі вози, немов розполохані лебеді”).

Старо-церк.-слов'ян. “решти” означає: ‘казати’, ‘говорити’. Форма однинного імператива (наказового способу) є “рци” (тобто ‘мов!’ — від мовити; ‘кажи!’).

Але в “Слові про похід Ігоря”, де воно вимовляється як “рцы” (а не як “рци”), його функція є не імперативна; воно тут означає: ‘неначе’, ‘ніби’.

Мова — артикуловані звуки й звукосполюки, значення яких розуміють ті люди, які вживають їх для взаємних контактів. “Мова” — старослов'ян. “јѣзыкъ”; болг. “језик”; чеське — “jazyk”; польськ. “język”; рос. “язык”; білорус. “язык”.

Серед усіх слов'янських народів тільки в українській суч. літературній мові це загальнослов'янське слово (“язык”) заступлене терміном “мова” — на місці староукр. “языкъ”.

Очевидно, не сфери української “інтелігенції”, а українські народні маси усунули староукр. “языкъ”, і заступили його словом “мова”. Українські освічені верстви, опинившись перед доконаним фактом, акцептували цю нову ролю слова “мова” і ввели його в стару укр. книжну мову. Див. у Лексиконі 1627: “Глагол — мова и тыж слово”.

Слово “мова” походить із староукраїнського “молва” — із старослов. “мльва”. Найстарше, з досі відомих нам, пояснення значення старослов'ян. слова “мльва” маємо у старослов'янській, написаній глаголицею, пам'ятці з IX ст., яка є частиною старого збірника проповідей, що відома під назвою “Фрагмент Кльоца”.

Значення цього слова (“мльва”) також пояснене в тій старослов’янській, написаній кирилицею, пам’ятці з XI ст., що відома під назвою “Супрасльський звід” (кодекс). В обох цих пам’ятках грецьке слово “*taraché*” (що означає ‘гамір’, ‘галас’, ‘голосне вираження невдоволення й хвилювання’) перекладене старослов’ян. словом “мльва”.

Старослов’ян. слово “мльва” набуло собі й другісного значення: “вістка про щось нове”.

Саме в тому останньому значенні вживалося староукр. “молва” в книжній мові українців XVI-XVII ст.ст.

І так, вияснюючи значення жіночого імені “Марфа”, П. Беринда подає (в Лексиконі з 1627 р.) ось таку інформацію: “*Márfa* — *mólva*”; (це зн., що ймення “Марфа” означає ‘сповіщення новини’).

Із старополського “*molwa*” (яке ще навіть у XV ст. означало ‘гамір’, ‘галас’) після XV ст. постало слово “*mowa*”; теперішнє значіння якого — ‘говорення’. У нас таке саме значення (‘говорення’) має слово мова в Лексиконі 1627 р.: “Облудная мова”.

Звичайно, що процес морфологічної й семасіологічної еволюції, який відбувся в істоті староукр. слова “молва”, не закінчився на тій стадії, коли це слово набуло собі значення ‘говорення’. Той процес відбувався аж до того часу, коли староукр. слово “молва”, змінивши свою форму на “мова”, вкінці набуло собі те значення, яке воно має тепер.

Усі досьогочасні спроби знайти праїндоевропейський корінь старослов. слів “мльва” і “мльвити” досить штучні й непереконливі. Питання, чи ці старослов’ян. слова бува не постали ще в праслов’ян. добі, досі не було поставлене.

* * *

Люди вдавнину вважали за моторику (тобто за органи, якими людина вимовляє слова,) тільки язик. І тому назвою цього органу людського тіла вони також назвали й мову. Той орган в устах, який у нас означається словом “язик”, по-грецькому називається *glossa* (і *glotta*); по-латинському *lingua* і по-німецькому *Zunge* (порівн. ісландське “*tunga*” та старе англосаксонське “*tunge*” — звідси англ. “*tongue*” — язик).

І цими назвами язика означено й мови. І так, мова по-грецькому — *glotta*; по-латинському — *lingua*; по-англійському — *tongue*; по-німецькому — *Zunge*. (Щоправда, англійське “*tongue*” й нім. “*Zunge*” в значенні ‘мова’ вже стали застарілими). В англ. це слово заступив романський термін “*language*” (з французького), а в німців слово “*Zunge*” заступив термін “*Sprache*”.

Також і в слов'ян за давнього часу назва того органу тіла, яким є язык, став назвою мови, це зн., що старослов'ян. слово "jęзыкъ" (староукр. "языкъ") означало той орган в устах, який ми називаємо язиком і також означало воно мову.

Мóвити — говорити, казати; староукр. "молвити", що походить із старослов'янського "мльвити". (Див. у "Слові про похід Ігоря", 1187 р.: "И начаша князи мльвити". Там таки: "Мльвить Гзакъ Кончакови").

Староукр. "молвити" поступово змінювалося (під впливом народньої вимови) на "мовити". У Лексисі 1596 р. послідовно вживається "мовити". Напр.: "Глаголю — мовлю. Глаголаніє — мовлєньє". І там таки: "Истинствую — правду мовлю". "О великих рєчах мовлю". "Бяденіє — плюгавое мовленіє". У Катехізисі 1645 р.: "Апостол Павел мовить".

Одначе ще навіть у першій половині XVII ст. в книжній мові українців поруч тодішньої укр. народньої форми цього дієслова (тобто форми 'мовити') також уживалася й його староукраїнська форма: 'молвити'.

Деякі письменники того часу уживають обидві форми цього дієслова, але з перевагою його староукраїнської форми. Напр., у коротенькому творі Івана Вишенського п.з. "Списание зоветься позорище мыленное..." (його заголовок дуже довгий), що був написаний в 1615-1616 рр., форма "молвити" вжита вісім разів, а "мовити" тільки раз.

У "Слові про похід Ігоря" (1187 р.) поруч старослов'янського дієслова "мльвити" (з якого закономірно постало староукраїнське "молвити") вживається й його синонім "говорити": "Галици (галки) свою рѣчь говоряхуть".

Одначе укр. письменники в XVI-XVII ст.ст. воліли вживати слово "мовити", а не "говорити". І так, напр. укр. чернець-мандрівник Климентій (він жив за часів Варлаама Ясинського, що був Митрополитом Київським, у 1690-1707 рр.) у своїх віршах вживав не слово "говорити" а тільки "мовити"; і вживав він його дуже часто.

Старослов'янські слова "мльвити" і "мльва" (з того другого слова постало староукр. "молва", що в народній вимові змінило свою форму на "мова") мають спільний праслов'янський корінь.

Укр. письменники ще навіть у першій половині XVII століття вживали, поруч народньої форми ('мова') цього іменника, також і його староукраїнську форму ('молва'). Напр. у Лексиконі 1627 р. "Облудная мова". І там таки: "Марфа — мólва". (Це зна-

чить, ім'я Марфа означає молву, — але тільки в значенні 'поголоски').

У "магії" слів, тобто в віруванні в магичну силу слова, живається не слово "говорити", а тільки слово "мовити". Напр., знахорка "замовляє біль" кому (щоб не боліло); знахорка "змовляє хоробу" (недугу) кому, щоб вилікувати його. Формулу "змовляння хороби" подав на підставі фольклорного матеріялу Іван Нечуй-Левицький у повісті "Кайдашева сім'я". Там таки й подана укр. абракадабра: "сарандарá-марандарá".

Д е ф е к т и в мовленні (Лексик. 1627): "Медленозычный — косногласный, гугнивый, заикающийся, шепетливый, заякливый, болкотливый, спливый".

Звичайно, що всі ці слова — звуконаслідувальні.

Мовляв — третя особа однини теперішнього часу дієслова "мовляти (див. "мовляти")".

В укр. народній мові, а за нею і в сучасній укр. літератур. мові, слово "мовляв" грає роллю не дієслова, а виконує функцію службової частки, яку мовлянин уживає тоді, коли він хоче сказати, що висловлене ним твердження не є його власним, а є воно опінією інших людей. Напр., у реченні: "Він не зважає на думку інших людей, бо він, м о в л я в, уважає себе непомильним". (Це значить: Він не зважає на думку інших людей, бо він, як к а ж е, уважає себе непомильним).

Про те, що слово "мовляв" (яке є відповідником російського "мол") грає роллю не дієслова, а виконує функцію вищезгаданої синтаксичної частки, свідчить також і той факт, що в словниках сучасної укр. літературної мови воно фігурує як самостійна вокабула.

І так, напр., в "Українсько-англійському словнику" М. Л. Подвезька (2-ге видання з 1963 р.) немає дієслова "мовляти", але є слово "мовляв"; його значення там пояснене так: "Мовляв — he says; as if; він, мовляв, цього не знав: he says he did not know it."

Ясно, що М. Л. Подвезько в цьому поясненні клясифікує слово "мовляв", як дієслово. М. Фасмер, одначе, не погодився б з поглядом Подвезька на синтаксичну функцію цього слова. Ідеться про те, що "мовляв" є укр. відповідником російського слова "мол" (від старого східнослов'янського "молвити"). А російське слово "мол" М. Фасмер пояснює так (у Russisches etymol. Wörterbuch): "Мол — частица "де, дескать" (для пересказывания прямой речи)".

Певна річ, що процес переключення слова "мовляв" з функції дієслова "мовляти" в функцію синтаксичної частки, якою послу-

говується мовлянин для того, щоб висловлену ним думку приписати не собі, а іншим людям, був досить довгий. Про це свідчить той факт, що в українській народній синтаксисі ще й тепер до частки “мовляв” часом додається займенник “той”, який помагає слову “мовляв” зберігати свою дієслівну функцію, без цього займенника слово “мовляв” затрачує свою дієслівну функцію, і стає часткою.

В укр. “книжній” мові XVI-XVII ст.ст замість укр. народнього “мовляв” уживається слово “мовить”. І так, напр., у творі Івана Вишенського п.з. “Списание, зоветься мысленное...” (з 1615-1616 рр.) сказано: “...яко приповѣдают простые люди: “Варіши, м о в и т ь, — и пролив”.

Мовляти — фреквентивна (частотна) форма дієслова “мовити”, цебто така форма, яка виражає часте мовлення. Іван Котляревський (1769-1838), засвоївши собі багатство укр. мови з уст селянства, разом з народом вільно вживав дієслово “мовляти”, яке за його часу було живим і часто вживаним словом.

Приклад з твору І. Котляревського “Енеїда”: “Дидоні низько в ноги впали, а вставши, їй м о в л я л и так...”

Про вживання слова “мовляти” в укр. літературн. мові в XIX ст. також свідчить Кулішів переклад Біблії (1889 р.). Див. Кн. Іова: “Чи се ж тобі гніватися на Бога, і до Його такі слова м о в л я т и ?”

“Мовляти” — це укр. відповідник польського “mawiać” і рос. “говáривать”. Це укр. слово фігурує в Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.).

Чому сучасні укр. письменники, а з ними й автори словників теперішньої укр. літерат. мови, уникають слова “мовляти” — це таке питання, яке повинно відноситися взагалі до факту зубожування укр. мови.

Сліди дієслова “мовляв” у теперішній укр. літер. мові: “мовляв”, “мовлянін”, “промовляти”, “перемовляти” (когось на свою сторону), “підмовляти”, “намовляти”, “замовляти”, “вмовляти”, “змовляти” (напр., у знахарстві: “змовляти” хоробу з людини).

Мовчаливий — архаїзм; із староукр. “молчаливый”, що походить із старослов’янського “мльчаливъ”. Теперішнє україн. літерат. “мовчázний”.

У Лексиконі П. Беринди (1627): “Безмолвник, молчалив”. Старослов’ян. дієприкметник “мльчаливъ” походить із старослов’ян. дієслова “мльчати”. (Звідси староукр. “молчати”, з якого

походить новоукр. “мовчати”; болг. “млъчá”, чеське “mlčeti”; польськ. “milczeć”; рос. “молчать”).

Щодо походження кореня старослов'ян. слова “млъчати” (його кореня, розуміється, шукають в праїндоевропейському мовному ґрунті) є різні гіпотези; однаке всі вони виразно штучні, так би мовити “натягані”. Такий стан цієї справи ясно віддзеркалений в інформаціях М. Фасмера про гіпотези в спробах знайти праїндоевр. корінь цього слова. (Див. Max Vassmer: “Russisches etymol. Wörterbuch”).

“Мовчанка знак згоди” — вираз із послання папи Боніфатія VIII (1294-1303).

“Зберігати мовчанку — дослівний переклад (цебто калька, перебитка) із старолатинського “Silentium tenere”: “задержувати (зберігати) мовчанку”. Цю фразу м. ін. уживав латинський історик Тит Лівій (Titus Livius, від 59 перед Н. Хр. до 17 р. по Н. Хр.) у своєму творі “Historiae ab Urbe condita” “Історії від [часу] оснування Міста” [Риму].

Мовчання — новоукраїн. Синонім староукр. “молчание” — із старослов'ян. “млъчание”.

У творі “Списание, зоветься позорище мысленное...” І. Вишенського: “Се жь естъ въ молчаніи умъ имѣти”.

У старо-церк.-слов'ян. мові синонімом слова “млъчание” було слово “безмлъвие”, з якого постало староукр. (і східньослов'ян.) “безмолвие”. У вищезгаданому творі Івана Вишенського (з 1615-1616 рр.): “Возлюбѣ празность безмолвія паче...”

Мовчки — дісприслівник від дієслова “мовчати”. В україн. “книжній” мові XVI-XVII ст.ст. вживалося не тільки слово “молчкомъ”, але й також його синонім “мовчки”. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Безмолвно — м ó л ч к о м ъ”. І там таки: “М о в ч к и значу”.

Перша форма цього слова (“молчкомъ”) має свої відповідники в різних слов'янських мовах: болгарське “млъчкомъ” і “млъкомъ”. А. Брюкнер (див. його “Słownik etymol. języka polskiego”) подає слово “milkom” як слово старо-церк.-слов'янське. Порівн. болгар. “млъчешком”, рос. “молчком” і польськ. “milczkiem”.

Спорідненою з формою укр. слова “мовчки” є в слов'янському світі тільки форма чеського слова “mlčku”, синонімом якого є такі чеські слова: “mlčs”, “mlčečku”, mlčkem”. Усі ці чеські відповідники укр. слова “мовчки”, включно із словом “mlčkem”, подає

А. Преображенський. (Див. його “Этимолог. словарь русского языка”).

В укр. народньому світогляді поздержливість у говоренні вважається за одну з важливих чеснот. Про це свідчать ось такі укр. народні афоризми: “Хто мовчить, — сто навчить”. “Тримай язик за зубами, — будеш їсти борщ з грибами”. “Перше слово — золото, друге — мідь, а третє... хоч додому їдь.”

Могикани — “Останній з могикан” — вираз, що тепер означає ту особу, яка є останнім нащадком свого роду, або останнім послідовником даної ідеології, партії і т.п. Вираз цей походить із назви твору “The last of the Mohicans” (з 1826 р.), що його написав американський письменник Джеймс Купер (James Fenimore Cooper, 1789-1851). Могикани — були люди одного з індіанських племен в Америці, що його частково знищили завойовники-колонізатори, а частково — інші індіанські племена.

Модест — старослов'янське християн. чоловіче ім'я “Модестъ” латинського походження. Значення латинського прикметника *modestus* — ‘скромний’. Його корінь той самий, що й у лат. іменнику “*modus*”, який означає мірило, чи стандарт, на основі якого оцінюються люди й речі, або якими дана людина кермується в своїй поведінці та в своєму житті взагалі.

Модрина — модрень. Міжнародня наукова ботанічна назва “*Larix decidua*”. Це один з родів смереки. (По-англійськ. “*larch*”). Це дерево характеризується тим, що воно не є “вічно-зеленим”, бо його шата (з пучків шпилькоподібного листа, голубого відтінку) періодично зникає й відновлюється. Модрини є десять родів.

У США й Канаді т. зв. “чорна модрина” (бот. назва *Larix laricina*) росте в болотянистих і взагалі в мокрих місцевостях; її висота сягає від 25 до 100 стіп.

Слово “модрина” є в Словнику Б. Грінченка, але він, розуміється, взяв його з Галичини, бо на Наддніпрянщині воно не належить до місцевих слів, а термін цей, очевидно, відомий там тільки освіченим прошаркам населення.

Слово “модрина” походить від голубуватого кольору її шпилькоподібного листа, а такий колір по-чеському й по-польському називається “*modry*”, а по-сербському “*модар*”.

Хоч А. Брюкнер твердить, що цей прикметник — праслов'янський (див. його “*Słownik etym. języka polskiego*”), однак він є тільки в чеській, польській і сербській мовах.

У найновішому, й досі найобширнішому, етимологічному словнику російської мови, яким є “*Russisches etymologisches Wör-*

terbuch” М. Фасмера (з 1950-1958 рр.), слів “модрина” й “модрий” й “модрий” немає. Звичайно, немає їх і в усіх інших етим. словниках російської мови.

Включаючи слово “модрина” (і другу його форму — “модрень”) у свій “Словарь украинского языка (1909 р.), Борис Грінченко поінформував, що це слово він цитує з того “Словарця”, що його додав Іван Верхратський до своєї статті “Знадоби до пізнання угороруських говорів”, опублікованій (у Львові) в XIV томі (1902 р.) “Записок Наукового Товариства імени Шевченка”.

Це значить, що слово “модрина” з діалектів закарпатських українців поширилося на Галичину, а звідти — на Наддніпрянщину. В укр. “Правописному словнику (з 1929 р.) Г. Голоскевича, щоправда, цього слова ще немає. Але воно вже є в “Англо-українському словнику М. Л. Подвезька, виданому в Києві 1948 р.; англ. “larch” там перекладене укр. словом “модрина”.

А. Брюкнер каже, що назва “modrzew” (що є польським відповідником укр. “модрина”) є, мабуть, західнослов'янського, а специфічно — чеського походження. (Див. Брюкнерів “Słownik etym. języka polskiego”).

Коли йдеться про походження кореня цього слова, то, каже Брюкнер, тут усі “dalsze wywody [są] nader niepewne”.

Можна — із староукр. “можно”. Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “що м о ж н о стерпѣти”.

Слово це загальнослов'янське: болгар. “можно”, рос. “можно”, чеське *možno*, серб. “може”. Коли взяти до уваги той факт, що в старій українській літературній мові форма цього слова була “можно”, то стає ясно, що тільки в польській мові воно мало форму “*można*”. Ще в Словнику Б. Грінченка (1909 р.) було сказано, що в укр. мові форма “можно” була літературною, а форма “можна” була народньою версією цього слова. Але в укр. літературній мові нашого часу нормативною формою цього слова вже є форма “можна”. (Див. “Правопис. словник” Г. Голоскевича з 1929 р.).

Так ось поруч польського “*można*” маємо й українське “можна”. Слово це основане на старослов'ян. (і праслов'ян.) корені **mog-*. Порів. старослов'ян. “*moga*” (“можу”), в якому звук *g* (укр. *г*), опиняючись у такій позиції, в якій він підлягав процесові пом'якшення першого ступеня, змінювався на *ž* (укр. *ж*); напр. у старослов'ян. “*možeši*” (“можеш”), На пракорені **mog-*, з пом'якшеним *g* (*г*) на *ž* (*ж*); *mož-*, основане старослов'янське (й староукраїнське) слово “можно”.

Корінь слова “могти” (праслов’янське *mogti) — праіндоевропейській. Порів. готське “mag” (“я можу”).

Можний. — У Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.) правильно пояснено, що перше (оригінальне) значення цього слова було таке: — ‘могутній’, ‘сильний’, а його другісне (пізніше набуте) значення — ‘багатий’, ‘заможний’.

Ілюстрація першого значення цього слова в укр. “книжній” мові XVI-XVII ст.ст.: “Избавитель можный” (Див. у Лексиконі П. Беринди з 1627 р.). Хоч прикметник “можний” у теорії покищо ще не вважається за архаїзм (про це між ін. свідчить той факт, що воно фігурує як самостійна вокабула в “Правописному словнику” Г. Голоскевича — з 1929 р.), то одначе в практиці тепер воно вже не вживається. У дуже частому вжитку воно є в зложених словах: “заможний”, “спроможний”, “вельможний”. (Пор. церк.-слов’ян. “вельможный” і “вельможа”).

Слова “можний” і “можна” мають спільний пракорінь. Див. “Можна”.

Можність — можливість, спроможність. (В укр. Катехізисі з 1645 р.: “Ведлуг можности нашей”). Цей іменник (він походить з прикметника “можний”) під історичним оглядом є відносно пізнім слов’янським новотвором. Є він у мовах україн., чеській, болгар. і польській. У рос. мові його відповідником є слово “возможность” — з прикметника “возможный”, що походить із старослов’ян. “въвозможьнь”. У справі його пракореня див. **Можна**.

Мозок — слово загальнослов’янське: старослов’янське “mozgъ”; болг. “mozg”; серб. “mozak”; рос. “mozg” (читай “mozg”); чеське “mozek”; польське “mózg”. Що корінь цього слова походить з праіндоевроп. мовної сфери це виразно засвідчує пруське слово “muzgeno” (‘мозок’). Форма цього пракореня трохи притемнена в литовському “smāgeņēs” (‘мозок’) і в латиському “smaolzenēs”. А. Брюкнер думає, що в литовському “smāgeņēs” компонент smāg-є метатезою (переставкою) пралитовського *mazg — (Див. його “Słownik etym. jęz. pol.”).

Форма “мізок” (із “мозок”) є неправильна, бо вона неприродня. Ідеться про те, що в слові “мозок” перше о є у відкритому складі, і тому, згідно з законом української фонетики (звучні), законіві перезвукові “ікання” (переміни в звук і) воно не підлягає.

Наші письменники в XVI-XVII ст.ст. поступали цілком правильно, коли не вживали народньої форми (що суперечить зако-

нам укр. фонетики) “мізок”. Див. у Лексиконі П. Беринди (1627 р.): “мозг — м ó з о к”. Натомість наші письменники в ХІХ ст. похопили собі з уст народу неправильну форму цього слова. І так, напр., Пантелеймон Куліш у повісті “Чорна Рада” пише не “мозок”, а “мізок”. Попала ця неправильна форма й у Словник Б. Грінченка (1909 р.).

Дезорієнтує читача й ось така вокабула в “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929 р.): “мі(о)зковій”. Правильною є форма “мізковий”, бо звук *о* в компоненті “мозк-” знаходиться в закритому складі, і тому він закономірно переминюється в звук *і*. На якій же підставі укладачі цього “Словника” дали читачеві до вибору або форму “мізковій, або форму “мозковій”?

Мой! — вигук у говорах Буковини, Покуття й Гуцульщини, що означає: ‘Гей, ти!’ або ‘Гей, ви!’ чи просто ‘Гей!’. Вигук “мой” походить з румунського вигука “*mai*”. Див. про це в статті Івана Огієнка в журналі “Рідна мова” (в Варшаві) 1934 р., на стор. 355.

Мойсѐй — в укр. народній формі “Мусій”. Ім’я це походить із старогерм. “*Moše*”. Біблія (див. 2 М. 2. 10) ось так вияснює походження цього ймення:

Коли мати привела Мойсея до фараонової дочки, то та кликнула ймення йому: “*Moše!*” — бо з води я витягнула його (“*mešitihu*”). Отже “Мойсей” (“*Moše*”) означає “витягнутого” (звідкись).

Інакше, ніж Біблія, пояснює значення ймення “Мойсей” жидівський історик Іосиф Флавій (Josephus Flavius, що народ. 37 р. по Н. Хр. і жив приблизно до 100 р., а писав свої твори по-латинському). У своїй праці “Жидівські старовинності” (20 книг) він пише це ім’я по-латинському — “*Moses*”, і твердить, що воно складається з двох єгипетських слів: “*mos*” — “вода”, й “*eses*” — ‘урятований’ і це значить: ‘урятований з води’.

У Лексиконі П. Беринди (1627 р.) значення цього ймення пояснено так: “Мойсїй или Мойсей — притягнений, або принятий, или выслухай з воды”.

Мокїй (арх.) — церк.-слов’ян. “мокин”, з грецького “*moskos*” — ‘насмійник’ (той хто насміхається з кого). — Грецьке “*moskoma*” означає ‘насміхатися’. Порівн. англ. “*to mock*” (‘насміхатися’) і франц. “*moquer*” (те саме).

У Лексиконі П. Беринди (1627 р.): “Мокїй — завидець”. (Це неправильно).

Мокрий — слово загальнослов'янське; старослов'янське “мокръ”; болг. “мокръ”; серб. “мокар”; чеське “mokrý”; польськ. “mokry”.

Однинна форма середнього роду цього прикметника, цебто форма “мокре”, в україн. мові деколи вживається і в ролі іменника. Напр.: “Він працює (так), як мокре горить”. (Це значить: ‘Працює без охоти’, тобто ‘мляво’). Слово “мокре” тут субстантивоване, отже воно саме собою означає будь-який мокрий предмет.

Мокріна — жіноче ім'я із церк.-слов'ян. “Макрина”. У Лексиконі П. Беринди (1627 р.) значення цього ймення пояснене так: “Макріна — долгоумна, долгая ел”. Примітка “ел” — скорочення слова “еллинское” — означає, що автор виводить це ймення з грецького слова, — очевидно, що з прикметника “makros -a, -on” (‘довгий, -а, -е’). Звичайно, що П. Беринда має тут на увазі форму жіночого роду: “макга” (‘довга’). Але тому що автор хоче “прикрасити” значення цього ймення, то він з евфемічних мотивів пише не просто “довга”, а “довгоумна”.

В Україні в минулому (перед 1917 р.) в одному з церковних календарів були коротенько подані значення чималого числа християнських імен, а між ними було приблизно так пояснене ймення “Мокрина”: “Ма́крина”, ст. сл. Макрина, гр. і лат. сухая”.

Цьому авторові — ономастові таке значення ймення “Мокрина”, як видно, підказав факт існування в давніх римлян імення “Макрин”, — по-латинському “Macrinus”. Тому що грекам був добре відомий римський імператор Макрин (217-218), то вони й часто згадували його, перетворивши його латинську форму “Macrinus” на грецьку “Makrinos”. Думаючи, що це ім'я походить з лат. “macrinus, -a, -um” і з грецького “makrinos, -a, -on”, автор з жіночої форми цих слів (лат. “macrina” і гр. “makrina”) виводить імення “Макрина”, і каже, що воно є латинського та грецького походження, та твердить, що його значення — ‘сухая’.

Він, мабуть думав, що корінь імення “Макрина” той самий, що й у латинському прикметникові “macer”, -сга, -сгum”, значення якого: ‘худий’, ‘сухий’ і ‘бідний’ (про бідний ґрунт), і тому він зробив собі такий висновок, що значення ймення “Макрина” полягає в ідеї ‘суха́’, ‘худá’.

Молéбень — дивись “молитися”. У Лексиконі П. Беринди (1627) є таке пояснення: “Параклісіс — утѣшительная мо́лба, молéбен”.

У Беринди тут очевидне змішання понять. Згадане ним грецьке слово (у клясичній грецькій мові воно звучить “*paraklisis*”, не “*paraklisis*”) в його секулярній функції означає “підбадьорювання”. У церковній функції воно виражає підбадьорювання релігійне, а в цьому зокрема й молитовне; отже його релігійна роля не обмежується сферою молебня.

По-друге, слово “молебен” є синонімом терміна “утішительна молитва”. Молебен — це особливий рід Богослуження, яке полягає виключно в молінні прохального або дякувального характеру.

Інформація Миклошіча, що “молебен” — це, мовляв, ніщо інше, а тільки “дякувальне” моління (див. його “Краткій словарь шести славянскихъ языковъ”), звичайно, не є повною.

Молітися — слово загальнослов'янське: старо-церк.-слов'ян. “*moliti si*; болг. — “*молја*”; серб. “*молити се*”; рос. “*молиться*”; чеське “*modliti se*”; польське “*modlić się*; верхньолужицьке “*modlic so*”; словацьке “*modliti sa*”.

На думку А. Преображенського (див. його Етимологическій словарь русскаго языка”. Т. I., Москва, 1910-1914), це дієслово походить з праслов'янського **modliti*, початкова форма якого була **molditi*. Такий самий погляд висловив автор найновішого етимологічного словника російської мови Макс Фасмер (див. його “*Russisches etymol. Wörterbuch*” з 1950-1958 pp.); але він вияснює цю справу ширше й основніше. На його думку, корінь цього слова — праіндоевропейський, і він наявний у литов. слові “*malda*” (“просьба”), у вірменському *mālté*” (те саме). На підставі коренів цих слів він твердить, що початкова праслов'янська форма цього дієслова була **molditi* (“просити”, ‘благати’), яка ще такі в праслов'янській добі шляхом метатези (переставки) змінилися на **modliti*. Він також намагається дати відповідь на питання, чому в усіх слов'янських мовах ця метатеза (переміна праслов'ян. **molditi* на **modliti*) сталася, і каже, що “може” це сталося з причин старого (дохристиянського) релігійного характеру, а специфічно — може форму **molditi* давні слов'яни вважали за табу, а специфічно — за таке священне слово, якого людині не вільно вимовляти.

М. Фасмер критично ставиться до гіпотез тих новіших дослідників походження згаданого слова, про яких, звичайно, немає згадки в Преображенського.

Безперечно, початкове значення цього дієслова було — ‘просити’, ‘благати’.

Болг. “молја” ще й тепер означає ‘прошу’. Це своє старе значення слова “молити” збереглося і в україн. мові. Напр., Т. Шевченко вживає слова “молити” і “благати” як синоніми (див. його твір “І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...”). Хоч церк.-слов’ян. слово “богомольць” (‘той, хто молить Бога’) саме собою свідчить, що можна також молити (просити) й когось іншого, то одначе в укр. Катехізисі з 1645 р. функція слова “молитися” обмежується виключно ідеєю “прошення Бога”. Там, напр. сказано: “Святїи за нами ся молять”. І там таки: “Богородиця за нами мѡлится и причиняеть до Сина своего”.

Молитѡвник — про його старе знач. див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “Твоего братолюбїа молитѡвник”. Очевидно, що коли церк.-слов’янське слово “молитвенникъ” (його церк.-слов’ян. синонім: “молитвослов”) означало збірника молитов, то П. Беринда вважає, що того, хто молиться за кого, не можна по-українському назвати інакше як тільки “молитовником”. Одначе в теперішній укр. літератур. мові справа з цим представляється навпаки: терміном “молїтвеник” називають молителя (того хто молиться за кого), і таке значення це слово має в Словнику Б. Грінченка, а терміном “молитѡвник” називається збірник молитов.

Сім’я слів дієслова “молїтися”: “молїтва”; “молѡбень”; “молїтвеник”; “молитѡвник”; “молѡбний” (молитвениий, присвячений молитві); “молїтвати”, або “молитвувати” (читати чи проказувати молитви під час надавання імени новонародженій дитині); “молїтвини” (обряд читання чи проказування очищалької молитви над новонародженою дитиною й надавання їй імени); “молїтовка”, “молїтовчка”.

* * *

Функція слова “молїтва” в укр. народ. стилістиці полягає у вживанні цього слова в переносному значенні; напр., фраза “Вїчитати молїтву”, яка означає: ‘Висказати докірливе поучення кому’, цебто ‘Насварити кого за його провини’. (Див. у повістях Івана Нечуя-Левицького). Порів. польське: Wyczytać “Pater Noster” (“Отче наш”) кому.

Молодѡць — від прикметника “молодий”. Слово це загальнослов’ян.: старослов’янське “младьць”; рос. “молодец”; серб. “мадич”; чеське mladec. Перше значення його — ‘молодий мужчина; жіночого роду — ‘молодіця’ (‘молода жінка’).

Звичайно, що слово “молодец” не можна вважати відповідником ст.-церк.-слов’ян. “младеньць”, бо це останнє озна-

чає дитину, отже його синонімами є старослов'ян. слова “děte” (‘дитя’), “čedo” (‘чадо’).

Поруч першого (основного) значення слова “молодець” (‘молодий чоловік’) постало його другісне (пізніше) значення: ‘наре́чений’, ‘жени́х’. Таке значення слова “молодець” наявне в весняних хоровах у деяких місцевостях України. (Див. Борис Грінченко, Етнографическія матеріали, собраныя въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Том III. Черниговъ, 1899).

Третє значення (ще пізніше) слова “молодець” — ‘сміливий чоловік’. Його димінутивна форма — “молодчина”, а в деяких говірках Волині — “малачина”. Ф. Миклошич (див. його “Краткій словарь шести славянскихъ языковъ”, 1885 р.) подає такі відповідники російського прикметника “молоде́цкий” (і “молодеческій”) з інших слов'янських мов: болг. “дръзостен” (‘сміливий’); серб. “храбар” (‘хоробрий’); чеське “smělý”, польське “dzielny”, (і “chwacki”, “dziarski”).

Укр. “молодець” у цьому своєму значенні перейшло і в польську літературну мову, але в формі “mołojec” (множ. “mołojcy”). Це україн. слово саме в такій польській формі вже є в творах польського письменника Себастьяна Кльоновица (1550-1602).

Четверте значення укр. слова “молодець” — це запорізький “козак” (Див. у поемі Т. Шевченка “Гамалія” — про отаманів запорозьких козаків: “Не в Синопу, отамани, панове-молодці, а в Царгород до султана поїдемо в гості”).

У польського письменника Генрика Сєнкевича (1846-1916) запорізькі козаки — це “zaporoskie mołojcy”. (Див. його повість “Ogniem i mieczem”).

У пісні “Ой, за тихим Дунаєм молодець гуляє” слово “молодець” означає запорізького козака. (Після того, як Москва за часів цариці Катерини II здобула й знищила Запорізьку Січ, запорізькі козаки мусіли відступати за ріку Дунай — на територію Туреччини, тоді постала пісня про “молодця (-‘козака’) за тихим Дунаєм”).

Прикметник “молодий” і ті слова, що від нього походять засвідчені в старій укр. літературі й у старих словниках. “Слово про похід Ігоря” (1187): “Млада князь”. Там таки: “Потомъ молодымъ [княземъ]. Там таки: “И съ ними молодая мѣсяца”. Лексикон П. Беринди (1627): “Лев молодой”. “Там таки: “Юность — мѳлодость”. І далі: “юноша, пѳрубок, младенец, молодѳц. Юнотка — молодиця”. Там таки: “Юношескій —

молодєцькій”. “Слово про похід Ігоря” (1187): “А чи диво ся старому помолодити?”

Слово “молоди́ця” згодом загубило своє початкове значення (‘молода жінка’), і почало означати кожду замужню жінку. У повісті Івана Нечуя-Левицького “Микола Джеря” “Вже молода молодиця стояла біля тину” (коло плота).

* * *

Прикметник “молодий” — слово загальнослов’янське: старочерк.-слов’янське “младъ”; болг. “млад” і серб. “млад”; рос. “молодой”; чеське “mladý”, польське “młody”.

Корінь цього слова — праіндоевропейський. Про це свідчить старопруське слово “mal dai” (‘юнак’). Цей приклад вказує на те, що старослов’ян. “mładъ” постало (шляхом метатези) з праслов’янського *m a l d.

Молоко́ — слово загальнослов’янське: староболгар. й новоболгар. “млѣко”; серб. “млеко”; чеське “mleko” і “mliko”; польське “mleko”. Відтворений дослідниками праслов’янський первообраз цього слова — в формі * m e l k o — загально прийнятий у слов’янській етимології. Між дослідниками походження цього слова в основному ведеться дискусія над відповіддю на питання, чи це слов’янське слово безпосередньо походить з індоевропейської прамови, чи може є воно запозиченням з котроїсь з тих неслов’ян. мов (напр. із старогерманської), які належать до сім’ї мов праіндоевропейського походження. Участь в цій дискусії взяло значне число учених, отже в зв’язку з цим написано показне число дослідницьких праць. Очевидно, що дискусія на цю тему залишається незакінченою.

* * *

Роля цього слова, як одного із засобів образности, найбільш відома в крилатому виразі “Це [в нього] виссане з молоком матері”. Воно означає якусь застарілу й закоренілу звичку даної особи. Вираз цей ведеться від найбільшого римського оратора Ціцерона (106-43 р.) перед Н. Хр.

Функція слова “молоко”, як одного із засобів мовної образности, також відома і в укр. народній стилістиці. Напр.: “Ще молоко на губах не обсохло”. (Цебто, ‘він ще молодий’). Також про молоко йдеться в такому укр. народньому афоризмі: “Покірне теля дві корови ссе”. (Цебто, ‘покірному добре живеться’).

“Молокосос” — той, хто ще ссе молоко з грудей матері; це слово спеціально створене на те, щоб ним саркастично припинувати когонебудь з юнаків.

“Медом і молоком тече” [земля]. — Цей, часто в нас уживаний (у переносному значенні) вираз для характеристики будь-якої багатой країни походить з Біблії. У ній, між іншим, говориться про “Край обіцяний” (про Палестину), який “медом і молоком тече”. (Див. у Біблії: 2 М. 3. 8; 3 М. 16, 14 і 20. 24; 4 М. 14. 8; 5 М. 26. 9 і інш.). Приклад у Біблії (Друга Книга Мойсея, Розділ 3, вірш 8) сказано: “І я зійшов, щоб визволити його (Ізраїл) з єгипетської руки, та щоб вивести його з цього краю (з Єгипту) до краю доброго й широкого (до Палестини), до краю, що медом і молоком тече”.

Однак у старогребрейській мові образна характеристика багатого краю (характеризація шляхом ужиття стилістичної фігури “медом і молоком тече”) відноситься до кожного багатого краю, а не тільки до Палестини. Наприклад, коли Мойсей, вивівши жидівський народ з Єгипту, провадив його через пустиню, то жиди нарікали на нього, що він вивів їх з Єгипту — країни, що “медом і молоком тече”. І так, у четвертій книзі Мойсея, розділ 16, вірш 13, написано: “Чи мало [того], що ти вивів нас (народ Ізраїля) з краю (з Єгипту), який тече молоком та медом, щоб повбивати нас у пустині”.

Польський римо-католицький єпископ Київський Йосиф Верещинський (†1599 р.), який походив з українського роду, у своєму проєкті під назвою “Droga pewna do przedszego i oszczedniejszego osadzenia pustyń w krajach ruskich rycerstwem królestwa polskiego”, закликає польську шляхту до масового колонізування України. До цього приваблює він польську шляхту таким аргументом: “Україна — це те саме, що та обіцяна земля, яку Господь Бог обіцяв жидівському народові: вона тече “медом і молоком”.

Мóлот — найбільшого розміру молоток; англ. sledge-hammer; нім. Vorschlaghammer (дослівне значення: ‘ковальський молоток’); франц. le marteau à deux mains (‘молоток на дві руки’); латинське “malleus”. Слово це — загальнослов’янське: староболгар. “млатъ”; рос. “мóлот”; чеське “mlat”; польське “młot”. Корінь той самий, що й у дієслові “молотити”. (Див. **Молотити**).

Мóлот, що вживається в кузні, називається “ковальським молотом”.

Градация здрібнілих форм слова “мóлот”: “молотóк”, “молотóчок”.

Молотіти — вибивати зерно з колосків збіжжя, горох та біб із стручків т.ін. (Порівн. у пісні “Дві ворони, дві ворони горох молотили”). Слово це — загальнослов’янське. Старо-церк.-сло-

в'янське (і староболгарське) “млатити”; новоболгар. “млѣтя”; серб. “млатити”; рос. “молотить”, чеське “mlatiti”; польське “młócić”.

Серед дослідників немає сумніву, що пракорінь цього слова — прайндоевропейський. Однак поза слов'янською мовною сферою тільки латиське “malīt” (‘злегка побивати’) є тим самим словом прайндоевропейського походження, в якому виразно наявний той самий пракорінь, що й у старослов'янському “mlatiti”.

Корінь слова “молотити” той самий, що й у слові “молот”. Якими були прайндоевропейська й праслов'янська форми цього слова — це таке питання, на яке досі маємо різні контроверсійні відповіді.

Слова, що походять від дієслова “молотити” (доконана форма дії молочення: “змолотити”); “молотьба́” (‘молочення’ чи ‘молотіння’, а також сезон, в якому молотять); “молотник” і “молотільник” (‘той, хто молотить’); “молотарка” (російське “молотѣлка”) — машина, якою молотять; “змолочений” (змолочене збіжжя); “обмолотний” (обмолотне збіжжя — це збіжжя видатне зерном).

В укр. “книжній” мові XVI-XVII ст.ст. слово “молотити” зокрема вживалося в значенні “толочити” і “товкти”. Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “Стлаченый, стовченый”, — змолоченый”.

В укр. мові слово “молотити” з давних-давен також уживається в переносному значенні: ‘бити кого’. Напр. у “Слові про похід Ігоря” (1187) “Снопы молотять че́пи” (ціпи) — це поетична фігура, яка означає бій русичів з половцями. А “че́пы” (ціпи) — це тут, очевидно, списи. Та й тепер в укр. народній стилістиці слово “молотити”, як стилістична фігура, означає: ‘бити кого’, особливо ж бити кием.

Молотити й гарманити — молотити ціпом, або молотаркою. “Гарманити” — котити (запряженими кіньми) великий циліндристої форми тяжкий блок по розстеленому на тоці збіжжі, щоб таким чином вітеревити зерно із колосків. У Словнику Б. Грінченка подана тільки форма “гарманити”. Але в говорах захід. Волині збереглася й форма “гарманува́ти”.

У деяких говорах Наддніпрянщини слово “гарман” (воно фігурує в Словнику Грінченка) є синонімом слова “тік” (род. відм. “то́ку”), яке визначає ту частину подвір'я (або головного місця в stodолі, клуні), на якому молотять збіжжя. Гарманування походить з тих часів, коли в укр. селянства ще не було молотарок.

“Молотівський коктейль” — пляшки з підпаленою бензиною, якими советські вояки під час другої світової війни обкидали німецькі танки, й так підпалювали їх.

Таємний договір ССРСР (“порозуміння” ССРСР з Третім Райхом, з Німеччиною) був підписаний 23 серпня 1939 р. Підписали його — в імені ССРСР міністр закордонних справ Вячеслав Молотов (дійсне прізвище: Скрябін), а в імені Німеччини — міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп. Кажуть, що Й. фон Ріббентроп з цієї нагоди частував Молотова німецьким коктейлем. Коли Третій Райх несподівано напав (22 червня 1941 року) на ССРСР, і советські війська, не маючи спеціальної протитанкової зброї, підпалювали німецькі танки запаленою бензиною в пляшках, які вони зблизька кидали на ворожі танки, то вони казали, що ССРСР тепер частує німців “коктейлем Молотова” — на згадку про те, що й фон Ріббентроп в серпні 1939 року частував Молотова німецьким коктейлем. Так постає крилатий вираз “молотівський коктейль”.

Молóх — це те, що вимагає масових жертв у людях; напр., “молох війни”. У деяких давніх народів семітської раси — хананейців, фінікійців (зокрема ж карфагенців — “картагенців”), в амонітян і моавітян “Молохом” називали бога сонця, вогню й війни, якому приносили в жертву людей, а особливо дітей визначних осіб.

Старогребрейське слово “melech” (“цар”) мало також і свою другу форму — “moloch”. Отже в вищезгаданих давніх семітських народів головного бога називали “Молохом”, тобто “царем” усього істнуючого.

У Біблії того кровожадного “бога” раз називають іменем “moloch”, а раз — іменем (також старосемітським) “Baal”. Одним і другим іменем називав його, напр., пророк Єремія. (Див. Книга Єремії, розділ XI, вірш 13: “Наставлено жертівників для Молоха”). Ст.-церк.-слов'ян. Вааль походить (почерез грецьку версію цього слова) із старосемітського “Baal”.

У нас тепер прийнялася звичка вимовляти цю назву з наголосом на першому складі (“Мóлох”) — так, як це вимовляють поляки. Але в старій укр. літературній мові його вимовляли з наголосом на останньому складі, і такий наголос його засвідчений у Лексиконі П. Беринди. (1627). До речі, П. Беринда згадує тільки одне із значень терміна “Moloch”, а саме значення ‘цар’, чи взагалі ‘володар’. Див. у його Лексиконі “Молóх — кролюючий (той хто є королем) або радца, князь”. Про мітологічну функцію цього терміна від не згадує.

Молóчний шлях — Галактика (наша “зоряна система”); це смуга ніби сукупности дуже великого числа слабенько видних зірок.

Відповідники в інших мовах означення “Молочний шлях”: англ. “Milky Way” ‘Молочний шлях’; німец. “Milchstrasse” (те саме); франц. “la Voie lactée” (те саме); рос. “Млечный путь”; пол. “Mleczna droga”. Усі ці значення є кальками (перебитками, цебто дослівними перекладами) латинського “Via lactea” (‘Молочний шлях’). Старогрецьке означення “Молочного шляху” було “Kyklos galaxias” — ‘Молочний круг’.

Давні римляни це грецьке означення “Молочного шляху” перекладали дослівно “Circulus lacteus” (‘Молочний круг’), або “Orbis lacteus” (‘Молочний круг’).

Назва “Галактика” (‘Молочний шлях’) утворена з грецького прикметника “galaktikos” (‘молочний’), що походить від грец. іменника “gala” (‘молоко’).

Ті космічні простори, що є поза “нашою” зоряною системою, цебто поза Галактикою, астрономи означають латинським терміном “extragalacticae nebulae”. (Лат. nebula, множ. nebulae, дослівно означає ‘туман’. В астрономічному значенні — це газова й пилова туманність). Астрономи вважають, що там є багато інших галактик, а в цьому випадку вони пишуть слова “галактика” з малої букви, а нашу (видиму) зоряну систему вони означають назвою “Галактика”, яку пишуть з великої букви.

* * *

В укр. народній астрономічній термінології “Молочний шлях” (Галактика) називається “Чумацьким шляхом”.

Моль (арх.). — Див. у Лексиконі П. Беринди: “Плодь молевъ”. Теперішня укр. форма цього слова — “міль”. Його наукова назва (латинська) “tinca”. Є це гусениця, яка найбільше чинить шкоди таким чином, що “точить” одержу, а також книжки. Слово це загальнослов’ян.: старослов’ян. “моль”; болг. “молец”; серб. “мольац”; чеське “mol”; польське “mól”. Корінь його праіндоевропейського походження. Порівн. староіндійське “malukas” (рід черв’яка). Щождо інших (позаслов’янських) мов праіндоевропейського походження, справа відтворення праіндоевропейського кореня слова “моль” на їх матеріалі — дуже ризикозна, бо його можна помилково утотожити з пракоренем слова “малий” (в значенні ‘дрібний’); пор. напр., старослов’ян. (і староукр.) “моль” (‘дрібна риба’); сучасне українське “мільга” (див. у Словнику Б. Грінченка).

* * *

У переносному значенні “книжковою міллю” згїрдливо називають таку людину, яка постійно “сидить у книжках”, і яка дивиться на всі явища життя виключно крізь призму того, що вона вчитала в книжках.

Момѐнт, мент — хвилинка, мить. Це слово почало проникати в Україну з заходу Європи в кінці XVII ст.; проникало воно сюди мабуть таки з польської мови; поляки ж слово “moment”, очевидно, запозичили з німецького “Moment”, що походить з латинського “momentum”. За часів царя Петра I. (1682-1725) це слово появилось і в російській мові.

У словниках теперішньої укр. літерат. мови це слово фігурує в своїй повній формі: “момент”, а його скорочена форма (“мент”) уважається за укр. говіркове слово.

І так, напр., у “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929 р.) написано: “мент, літературне — момѐнт.” Українська народня версія цього слова полягає в факті скорочення його форми на “мент”. Українські народні скорочення слів — це звичайне в нас явище; “напр., “хай” (з “нехай”), “наче” (з “неначе”), “мов” (з “немов”) і т. інш., а навіть “тре” і “тра” (з “треба”).

Українські вчені й письменники з мотивів принципового характеру прийняли народню форму цього слова (форму “мент”); так писала його письменниця Ганна Барвінок (Олександра Кулішева з Білозерських, 1828-1911); так писав його вчений Михайло Драгоманів (1841-1895) і письменник Михайло Коцюбинський (1864-1913) та інш., так писав його й письменник та вчений Борис Грінченко, у Словнику якого (з 1909 р.) фігурує форма “мент”, а не “момент”.

Деякі з письменників-народників навіть задалеко заходили в своєму прийманні народньої вимови чужих слів. І так, напр., письменник-народник Іван Нечуй-Левицький (1838-1918) слово “магазин” писав так, як воно звучало в деяких говірках на Наддніпрянщині, а саме “гамазей”.

“Мон-” — це корінь грецького слова “monos” (‘один’), яким починається багато зложених слів: “монолог”, “монографія”, “монотеїзм”, “монарх”, “монополь”, “монади”, “монотонія”, “монарх”, “монастир” (тепер: “манастир”), “моноліт” і інш.

Монах — із старослов’ян. “монахъ”, що походить з грецького “monachos” (‘одинокий’, ‘самітний’). У християнсько-церковній функції гр. слово “monachos” означає мужчину, що “відійшов від світу” на подвиг пустельника — після звершення йому т. зв. “постригу”.

Коли на шлях такого подвигу вступає жінка, то її називають *монахінею*.

Ст.-церк.-слов. синоніми грецького слова “monachos”: 1) “инокъ” (з праслов’янського *un — ‘один’); жіноч. роду “инокиня”; 2) “чръноризць”; жіночого роду “чръноризица” (звідси староукр. “черноризець”, “черноризица”), тобто особа, що зобов’язана зодягатися в чорні шати. У теперішній укр. мові: “чернець”, “чернійці”. Похідні слова: “чернецтво”, “чернечий”.

У Лексиконі П. Беринди (1627): “Инокъ — монахъ, чернецъ, єдинохъ albo уединеный пустинникъ, єдинецъ, єдинакъ”. Там таки: “Иночество — єдиноцтво, чернецтво — отъ черна одѣбанія имя пріать”.

Другісна, пізніша форма грецького “monachos” це — “manachos” (що походить з Візантійської доби); звідси й другісна ст.-церк.-слов’янська форма слова “монах”, а саме: “манахъ”; жіноч. роду “манахиня”. В укр. народній вимові “манашка”. Ієромонах — із ст.-церк.-слов’ян. “ієромонахъ”, що походить з грецького “hieromonachos”, це монах — священник, тобто священник у чернечому стані. Священики-ченці належать до “чорного духовенства”, у протилежність до тих священників, які не є монахами, отже належать до “білого духовенства”, або інакше кажучи до “духовенства світського”.

Грецький термін “hieromonachos” (‘ієромонах’) складається з двох слів: “hieros” (‘священний’; звідси гр. “hierous” — ‘священник’) і “monachos”.

Монаші сани — 1) **Ігумен** (із ст.-церк.-слов’ян. “игумень”, що походить з грецького “hegomenos”) — настоятель монастиря; жін. р. “ігуменя” — настоятелька монастиря. 2) **Ахимандрит** (із ст.-церк.-слов’ян. “архимандрить”, що походить з грецького “archimandrites”) — найвищий чернечий сан, між іншим, архимандритом мусить бути той, кого висвячують у сан єпископа. Цей грецький термін складається з двох частин: 1) “archi” (що означає вищий ступень; напр.: “архидіакон”, “архиєрей”) і 2) “mandrites”, від слова “mandra” (ст.цер.-слов’ян. ‘ограда’ — огорожа, а в даному випадку специфічно “монастирська ограда”).

Монета — одна штука металевих грошей; в укр. мові за своєю з польського “moneta”, що походить з лат. “moneta”. Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “Моніта, также золотый”. Там таки: “Таляр — срѣбрєный грошъ або срѣбная монѣта”. І далі: “Злыи грошѣ — фалшивая монѣта”. Там таки: “Оволь — монѣта дробная”. І ще: “нумій — монѣта”. Т. таки: “Монѣта глиняная и скорянаша” (шкуряна).

“Монома́хова шапка” — візантійського стилю шапка, про яку переказ говорить, що вона належала до регалій Великого Князя Київського Володимира Мономаха (1053-1125) — володаря імперської Русі-України; на слов'янському сході ця шапка стала символом царської влади. Тому що це була велика й важка шапка, то звідси й постало dictum: “Тяжка шапка Мономаха!” У переносному значенні це означає важкість обов'язків на будь-якому відповідальному становищі.

“Шапка Мономаха” зберігається в т. зв. “Оружейній Палаті” в Кремлі, в Москві.

Дехто з учених дослідників сумнівається чи то правда, що цю шапку подарував Володимирові Мономахові імператор Візантії Константин X (чи XI) Дука, і чи взагалі ця шапка походить від Володимира Мономаха.

Монополь — надане одній особі, чи одному підприємству виключне право в державі продавати якісь речі чи продукувати, переважно речі мирного вжитку. Слово це походить з грецького “monopolion”, що складається з двох слів: “monos” (“один”) і “polein” (“продавати”).

З грецького “monopolion” постало латинське “monopolium”.

Почерез німецьку мову це лат. слово проникло в польську мову, з польської — в українську, а звідси — в російську (на переломі XVII-XVIII ст.ст.). Проникло воно в Україну в формі “monopolia”, що є множиною лат. слова “monopolium”, і в цій своїй множинній формі “монополия” (з “monopolia”) воно досі зберігається в російській мові; однак множинна форма (“monopolia”) в рос. мові сприймається як нібито одинна форма жіночого роду: [вона] “монополия”, з якої росіяни створили слов'янську множинну форму: “монополии”.

В укр. мові на західньоукр. землях вимовляється воно в формі “монополь” (під впливом польського “monopol”, що є наслідуванням німецького “Monopol”).

На Наддніпрянщині його вимовляють “монополия” (під впливом російського “монополия”), і така його форма введена в укр. літературну мову в Україні (в державних межах СРСР).

Тому що західньоукр. землі в 1920-1939 рр. були в державних межах Польської Республіки, де продаж спиртових (алькогольних) напиктів був державною монополією, українці створили там слово “монополька”, яким називали ту горілку, що була продукована в спиртзаводах (по-польському: “góralnie”), щоб відрізнити її від самогонки.

* * *

Слово “монополь” у публіцистичній термінології також означає фактичне опанування продукції, чи продажу в даній ділянці індустрії й торгівлі, одним великим підприємством — без надання йому державою виключного права на це. Щоб запобігти цьому, в деяких державах, де існує приватна індустрія й торгівля, уряди видають спеціальні закони, якими обмежують свободу даного великого підприємства викупляти інші підприємства того самого роду, щоб позбутися конкурентів.

Т.зв. “націоналізація” (удержавнення) індустрії й промислу в комуністичних державах — це ніщо інше, а тільки перетворення продукції й збуту товарів в державні монополії.

М́оня, моньо — в укр. дитячій мові це слово означає молоко.

МОПР — Международное Объединение Помощи Революционерам. На цю, спонсоровану советською владою організацію в ССРСР, яка підтримує революційно-комуністичні рухи в інших країнах, влада стягає гроші з усіх працюючих громадян ССРСР.

Мор, -ру (укр. архаїзм) — чумá. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Губителство — м о р ь, моровое повѣтрье, затраченье”.

Слово “мор” — загальнослов'янське: старослов'янське “морь”, болг. “морът”; серб. “мор”; рос. “мор”; чеське “mor”; польське “mór”. Пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Порів. староіндійське “māras” (‘смерть’); литов. “māras” (‘мор’, ‘чума’); латин. “mors” (‘смерть’); грецьке “marainein” (‘завмирати’).

Той пракорінь, що є в слові “мор”, ще в праслов'янській добі презентував себе в різних вокалізаційних формах. Про це свідчить родина слова “мор”: старослов. “морь”; “смрътъ” (smrťь); болг. “смрът”; серб. “смрт”; чеське “smrt”; укр. “смерть”; рос. “смерть” (чит. “смерть”); польське śmieć”.

У тій сім'ї слів, до якої в праслов'янській добі належало слово “мор”, тобто в групі слів *mogъ, *morigi, *smrťь (смръть) і інш., наявні два варіанти одного й того самого кореня: 1) *mog- і 2) *mr̥g- (*мрь-). Той другий праслов'ян. варіант цього кореня (варіант *mr̥g-, тобто *мрь) на східнослов'ян. ґрунті (отже і в україн. мові) в пригожих для цього фонетичних умовах змінився в meг- (мер-). І так, праслов'ян. smrťь (смръть) в укр. мові змінилося на “смерть”. Але в тих випадках, коли на укр. ґрунті не було таких пригожих фонетичних умовин, в яких цей варіант (*mr̥g-, тобто *мрь) згаданого кореня перемінився в meг-, він зберіг в укр. мові свою праслов'ян. форму *mr̥g- (тобто *мрь-), напр., в укр. слові “мрець”.

У слов'янських мовах є такі слова, в яких корінь тог- проявляє себе в формі таг-; напр. болгар. “умарѣм”; рос. “маривать”; чеське zmariti; польськ. martwu; укр. “мари”.

У словниках теперішньої україн. літературної мови слова “мáри” чомусь немає, але є воно в Словнику Б. Грінченка (1909 р.), в якому є таке російське пояснення значення цього укр. слова: “Мари, мар — носилки (для умерших). Несли труну на марах бояре. Кв.[ітка-Основяненко]. Щоб тебе на мáрах винесло! — Желаю тебѣ смерти (проклятіє), Ном.[ис]. См.[отри] “мара”.

Старе укр. слово “мáри” збереглося живим у багатьох укр. говорах. Зокрема, живим воно збереглося на Волині.

* * *

У Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.) може тому немає слова “мор”, що укр. селянство перестало вживати його. Одначе в теперішній укр. літерат. мові це слово далі зберігається. І так, напр., в “Українсько-англійському словнику” М. Л. Подвезька (2-ге видання, 1963) написано: “Мор — pestilence, plague, pest”.

Ані в Словнику Б. Грінченка, ані в словниках теперішньої укр. літературної мови немає слова “помóрок”, що походить від слова “мор” і являє собою синонім цього слова. До речі, слово “помóрок” збереглося серед селянства в деяких місцевостях Волині, напр., на Крем'яниччині, де живою залишилася лайлива фраза “Помóроку на нього десь нема!”

Серед укр. селянства також слово “повітря” є синонімом слова “поморок”, і воно також збереглося в народній лайливій фразеології, напр., на Волині (Крем'яниччина); в ужитку є такі лайливі фрази: “Повітра на нього десь нема!”; “Щоб тебе повітра забрала!”.

Україн. селянство в цьому випадку вважає слово “повітра” (замість укр. літературного “повітря”) за іменника жіночого роду (“вона — повітра”), хоч слово “повітря”, розуміється, є іменником середнього роду: [воно] “повітря”.

Від слова “повітра” (в значенні: “мор”, “поморок”) укр. народ утворив такі пейоративи (тобто слова “гіршого” значення): “заповітритися”, “заповітрений”.

Укр. народне слово “повітра”, як синонім слів “мор” і “поморок”, — це скорочена форма старого виразу “морóве повітря”.

Слово “мор” найбільше збереглося в укр. говорах і в укр. літ. мові в дієслові “моріти”; те останнє однак тепер уже вживається переважно в його другісному (пізнішому) значенні:

“томіти”, “обезсілювати”. Див. у Словнику Б. Грінченка (1909): “*Морити, -рю, морити — морить*. Бо[г] знає, коли будуть бити, а тим часом голодом морять. Ном[мис]”.

Про те, що слово “морити” тепер потрохи затрачує своє перше (давнє) значення: “спричиняти смерть”, свідчить, напр., ось така фраза: “Заморіти голодом на смерть”. Також у пісні “Ніч яка зоряна”: “Вийди, кохана, працю змбрена, хоч на хвилиночку в гай”. Або у фразі: “Сон мене морить”. Це означає “Сон мене в’ялить”.

Моравани — стара назва одного із слов’янських племен на етнографічних землях чеського народу. На укр. ґрунті ця назва засвідчена в старих укр. пам’ятках. У “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “Ту нѣмци и венецици, ту греци и морава поют славу Святославлю”.

В “Іпатському Літописі”, цебто в волинському зводі (кодексі) літописів з кінця XIII чи може з початку XIV століття, зміст якого покищо знаємо тільки з того списку (з копії), що була зроблена коло 1425 р. в Іпатському монастирі в м. Костромі, в Росії, про мораван є така інформація: “Словене, пришедше, сѣдша на рѣцѣ именовъ Моравъ, и прозвашася Морава”.

У ранньому періоді IX століття моравський князь Моїмір розбудував свою територію в великодержаву, що стала в історії відомою під назвою “Великоморавська Імперія”, яка охоплювала собою Моравію, Словаччину (Словакію), Богемію (головну частину чеської етнографічної території), сумежну частину територій Австрії, Сілезію й частину польських територій. У ранньому періоді X ст. цю імперію розгромили мадари (угри). Германський імператор Оттон (Otto) I, 955 р., побідивши мадяр, включив Моравію й Богемію у склад очолюваної цим володарем “Святої Римської Імперії”. Почавши з 1029 р. Моравія стала частиною Богемського Королівства, яке 1576 р. опинилося (разом з Моравією) під австрійською владою.

Головним містом Моравії є Брно. Населення Моравії (чехи) становлять головну частину чехів-католиків, які в Чехії становлять віроісповідну меншину в відношенні до числа чехів-гуситів (чеських протестантів).

В історії слов’янських народів Моравія головно замітна тим, що її володар Растіслав 862 р. запросив у Моравію визначного грецького богослова, філософа й місіонера — ченця Кирила (світське ім’я: Константин) та його брата Мефодія, проповідувати християнство в цій країні слов’янською мовою; бо ж, по-

перше, латинська мова тодішніх німецьких місіонерів (з центром у місті Зальбурзі — в Австрії) була чехам незрозумілою; по-друге ж, німецькі місіонери ширили германські впливи, що були загрозливими для самостійности Моравії. Вибираючись на місію серед слов'ян (у Моравію вони прибули 863 р.). Свв. Кирило й Мефодій створили азбуку для слов'ян.

Морг! — звуковий вираз наслідування моментального поворуху бровами. Звідси дієслово “моргати”, яке в т. зв. “кінетичній мові” (цебто в “рухових” знаках даних частин тіла, що служать засобом порозуміння між людьми) означає знак, яким дана особа виражає своє бажання привабити когось до себе, або замір порозумітися з ким.

У Лексиконі П. Беринди (1627): “Мігаю, помиговую, м'оргаю, мр'учаю”.

В укр. фольклорі слово “моргати” в основному означає “залицятися” до кого. Напр., у пісні “Стелися барвінку низенько”: “Кив-морг на нього, вона любка його...” Або: “А я того хлопця люблю, що сіються вуса, — він до мене заморгає, а я засміюся”.

Сім'я слів: “морг”, “моргати”, “моргання”, “моргнути”, “заморгати”, “поморгати”, “моргун”.

Хоч “моргання” — це мигання бровами, то одначе в нас традиційно прийнято говорити про “моргання очима”. Так воно є і в російській мові: “моргать глазами” (чит. “моргать глазами”).

В Україні “Моргун” належить до досить популярних прізвисьц. На Волині є також прізвисьце “Моргаєвський”.

* * *

Корінь слова “морг” не є місцевим слов'янським витвором, а є він праіндоевропейською спадщиною. Про це евентуально може свідчити латиське “mīgu” — ‘блискати’ і ‘миготіти’ (про світла або тіні, що мигтять, тобто мерехтять). Одначе проти такого припущення може промовляти той факт, що прако́рінь цього слова не засвідчений в західноєвропейських мовах; порівн. “моргати” в англ. мові: “to blink”, “to wink”, “to twinkle”, а моргати очима: “to bat one's eyes”; франц. “clignoter”, нім. “blinzeln”, “blinzeln”. Такого старослов'янського слова, в якому був би засвідчений корінь слова “моргати”, немає в старослов'янських пам'ятках.

Корінь слова “моргати” у слов'янських народів зберігся в 3-ох варіантах, в залежності від того народу, в мові якого є це слово: укр. “моргати”; рос. “моргать” (чит. “моргать”); білоруське “миргаць”; польське “mrugać”; чеське “mrkatí” (“о́чіма

mrkati"). У болгар. і серб. мовах слова з цим коренем немає. "Моргати" по-болгарському "мигам" і "митурја", а по-серб. "намигувати" і "жмирати" (порівн. укр. "жмурити" — у фразі "жмурити очі", тобто 'приплющувати очі').

Морд — душогубство; убивство людини людиною. Це слово часте в укр. мові в Галичині — з польського "mord", що походить з німецького "Mord" ('убивство людини людиною').

Сім'я слів: "морд", "мордувати", "мордування", "замордувати", "замордування", "помордувати", "вімордувати". У польській мові є також слова "morderca" ('убивник', 'душогубець'), і "morderczy" ('смертоносний'); напр., "morderczy ogień" ('смертоносна стрілянина на фронті').

У Лексиконі П. Беринди (1627): "Добре мордуючий". Там таки: "Истомленный — змордований". "Томленіе — мордованье".

Мордко — жидівське чоловіче ім'я власне; із старогєбрейського біблійного Mordechaj. (Див. Естер 2, 5). Це ім'я походить від імени вавилонського божка, що називався Marduk.

"Мордко" — це україн. народня версія імени "Мордехай", яке в своїй старогєбр. формі збереглося в жидів до нашого часу.

Море — великий простір землі, залитий водою, що сполучений з океаном. Корінь цього слова — праїндоевропейський. Порівн. латинське "mare" ('море'); готське "mari" (те саме); ірландське "muir" (те саме); франц. "mer"; нім. "Meer". Слово це — загальнослов'янське: старослов'ян. "море"; болг. й серб. "море"; рос. "море" (чит. "морє"); чеське "moře"; польськ. "morze".

Сім'я слів: "море", "морський", "мор'як", "моречко".

В укр. мові епітетом слова "море" є прикметник "синє"; цей епітет має за собою глибоку традицію; напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187): "На синѣмъ море". "Врани несошася къ синему морю". "На брезѣ синему морю".

В укр. фолклорі, головню ж у народніх піснях, море завжди "синє".

Слово "море" належить також до стилістичних засобів у мовах різних народів. Напр., у Біблії сказано: "Чи оре хто худобою море?" (Книга пророка Амоса 6, 12). Порів. у Т. Шевченка: "І неситий не виоре на дні моря поля". (поема "Кавказ").

Фраза "За горами, за морями" в укр. фолклорі означає дуже далекий незвіданий край; цією фразою починаються деякі укр. народні казки. Напр.: "За горами, за морями, в десятім царстві, в тридесятім госуларстві жив собі..." і т.д.

Слово “море” в переносному значенні виражає ідею дуже великого числа живих істот; напр., у виразі “море людей”.

Вираз “житейське море” (із церковно-слов'янського) в переносному значенні виражає ідею “життя”, що часто буває “схвильоване напастливими бурями”.

Коли кого послали недалеко за якоюсь орудкою, а він занадто довго забарився, то про нього кажуть: “Пішов як до моря по воду”. Переконання, що море є простором постійної негоди, виражене в українському вислові: “Не чекай з моря погоди”. Про море, як загрозиву для життя людини стихію, сказано в ось такому укр. народньому засобі мовної образности: “Як Божа воля, то вернешся з моря”. (Див. у Номиса).

У вислові “Матерінська молитва з дна моря вирятує” виражена не тільки віра укр. народу в надприродню силу молитви матері, але й також переконання, що природніми засобами людині з дна моря врятуватися не можливо.

Морква — рід викопної харчової рослини; ботанічна її назва (латинська): “*daucus carota*”. Слово це — загальнослов'янське: болгар. “морков” (і “хавуч” та “ауч”); рос. “моркóвъ” (чит. “моркóвь”); серб. “мрква” (і “жута репа”); чеське “mrkev”; польське “marchew”.

Дослідники більшістю традиційно твердять, що праслов'янська форма цього слова була *търку, а старослов'ян. *търква. Серед дослідників давніше переважав погляд, що праслов'ян. *търку було запозиченням із старогерманського, чи специфічно з готського “*maurho*”, чи з інших старогерманських діалектів, напр., із старого верхньонімецького “*mor(a)ha*”, чи із старого нижньонімецького “*more*”. (Порівн. теперішнє нім. *Möhre* — ‘морква’). До тих давніших дослідників, що висловили такий погляд, між інш. належав і А. Г. Преображенський. До теперішніх дослідників, які хоч і не заперечують схожості кореня праслов'ян. слова *търку з коренем старогерманських відповідників цього слова, але при цьому вони твердять, що умотивувати таке припущення, що праслов'ян. *търку походить із старогерманської мови, в дійсності не можливо, між ін., належить і німецький учений Макс Фасмер.

У Словнику Б. Грінченка (1909) димінутивними (здрібнілими) формами слова “морква” є морківка” (з околиці Уманя) і “морквиця” (зацитоване з одного з чисел журналу “Основа” з 1862 р.).

Родю слова “морква” в укр. народній стилістиці Б. Грінченко в своєму Словнику (1909) ілюструє такими прикладами з

фолкльору: “Унадився, як свиня в моркву”. (Див. у Номиса). “Хатня морква — сора (сварка домашня) мужа съ женой”. (Див. у повісті “Маруся” Г. Квітки-Основяненка). “Моркву скромáдити (стругати моркву кому) — ссориться (о домашніх, преимущественно о жене съ мужемъ)”. “Гадюча морква” — рослина, ботанічна назва (латинська) якої — “*plucedanum ogeose-linum*”.

Термін “гадюча морква” (з укр. ботанічного народнього лексикону) засвідчений у збірнику “Записки о южной Руси”. Том I (С.-Петербургъ, 1856).

Мóрок — сумерк, темрява; це укр. відповідник старо-церковно-слов'янського “мракъ”. У Лексиконі П. Беринди (1627) сказано: “Мрак — морок. Мра́чный — мóрочный, темний.”

У Супрасльському кодексі старо-церковно-слов'ян. пам'яток (з XI століття) грецьке слово “gnorphos” (що означає темряву) перекладене стцерковно-слов'ян. (староболгарським) словом “мракъ”. Староболгар. слово “мракъ” (порівн. новоболгар. “мракът”) часто заступається його новоболгарськими синонімами “тъмнина”, “тъмота”. Польське слово “mrok” (‘морок’) також означає темряву. Темряву означає й укр. “морок”. Ось приклад у Пантелеймона Куліша (див. його “Досвітки. — Думи й поеми” — з 1882 р.): “Густий морок скрізь по хатах, густіший в будинках...”

У праслов'ян. діалектах слово “морок”, як видно, презентувало себе в двох варіантах *morkъ і *markъ. Перший з них у старослов'ян. добі змінювався шляхом метатези (переставки) на *mrok (так це слово звучить у польській і нижньолужицькій мовах), а другий змінився на *markъ (так є в болгарській, сербській і чеській мовах). На східнослов'янському мовному ґрунті (в укр., білорус. і рос. мовах) постала повноголосна форма цього слова: “мóрок”.

У словах “мóрок” (праслов'ян. *mork і *mark) та “меркнути” (праслов'ян. *mǫgьknati; старослов'ян. mǫgьknati) наявний один і той самий пракорінь, форма якого презентує себе в трьох варіантах.

Сім'я слів: “мóрок”, “мóрочный”, “мёркнути”, “смеркати”, “сумерк”. Походження слова “морок” (праслов'ян. *mork і *mark) безсумнівно праїндоевропейське. Порівн. литовське агmāko (тобто “māko” з приставкою “ag”, що означає ‘потемніло’). Напр., у литов. фразі “mañakys ar̃māko” — ‘Мені потемніло в очах’. Литов. “mėkti”, “merkiu” — ‘заплющувати очі’.

Похідні слова: “морочити”. Напр. “Морочити кому голову” — це ‘затемнювати справу’. “Не морочі мені голови” означає ‘Не затемнюй справу’; ‘Не крути справою’; “заморо́ка” — ‘особа, що крутить голову’ комусь, щоб затемнити дану справу; другісне значення слова “заморока” — це ‘клопіт’.

Морська миля (і порівняння її з *сухопу́хопутньою мілею*). — Морська миля — це одиниця довжини для мірювання віддалі на морі. Довжина морської милі — це міра довжини земного меридіана, цебто 1,853 кілометра (це значить — 1 кілометр 853 метри).

Українці на континенті Півн. Америки призвичаєні розуміти слово “миля” в його значенні т. зв. “британської милі”, довжина якої становить 5280 футів (стіп), цебто 1,609 кілометра.

Коли ж ідеться про т. зв. “старокраєве” значення слова “миля”, цебто про ту міру сухопутньої довжини, яка називалася “милею” в Україні, то тут треба мати на увазі той факт, що слово “миля” в різних часах і на різних укр. землях визначало різну (не однакову) міру сухопутньої довжини. На жаль, з наших старих лексиконів небагато можна довідатися про розмір нашої давньої “старокраєвої” милі.

Ось приклади: У Лексиконі П. Беринди (1627) сказано: “Вірста — пятая часть милѣ полской. Це значить, що в Україні в XVI-XVII ст.ст. найбільшою довжиною була т. зв. “польська миля”, що становила п’ять *верст*; (“верста” в укр. народній вимові — “верства”).

Але довжина “польської милі” інакше (ніж у П. Беринди) виявлюється в лексиконі під назвою “Синонима славеноросская” (з половини XVII століття), в якому сказано: “Верста — четвертая часть милѣ”, отже автор його фактично поправляє П. Беринду, кажучи, що польська миля становила не 5 верст, а 4 версти.

З документів того часу знаємо, що “польська миля” (яка становила найбільшу міру довжини в Україні XVI-XVII ст.ст.) рівнялася 7,467 кілометра, цебто 7 кілометрів 467 метрів.

За того часу, розуміється в нас не було такої міри довжини, що називається “кілометром”. Замість неї в нас була міра довжини, назва якої була — “верста”. Укр. народня вимова її — “верства”, довжина якої була, більшою за довжину кілометра, бо 1 верста (в переліченні на кілометри) — це 1,0668 кілом.

Польську милю на Наддніпрянщині, почавши з XVIII ст., заступила російська миля, довжина якої була сім верст (а в кілометрах — 7 кілометрів 467 метрів).

У Галичині в державних межах Австрії довжина милі (“австрійської”) була 7 кілометрів 586 метрів. На укр. Закарпатті до 1918 р. (цебто тоді в державних межах Угорщини) була “угорська миля”, довжина якої становила 8 кілометрів 354 метри. (1 кілометр — це 1000 метрів).

Морфей — бог сну в грецькій мітології; по грецькому “Morpheios”; звідси термін “морфін”, “морфій”. Фраза “В обіймах Морфея” означає: ‘у сні’.

Морщити, фалдувати — стягати матерію, шкіру на обличчі і т.ін., внаслідок чого її поверхня стає фалдисто-рубцеватою. Також і поверхня води під подувом вітру морщиться. У Лексисі Зизанія (1596): “Посмражаю — морщу, — це не те саме, що “посмражати” (робити смердячим — із старослов’ян.) і “шпетити” (з поль. szpecić — робити поганим). Одначе також і в Лексиконі 1627 р. сказано: “Посмражаю — морщу”.

“Морщити” — слово загальнослов’янське: болгар. “мръщя” (‘морщу’); серб. “мрштити се” (‘морщити чоло’); чеське smřštití, польське marszczyć і marszczyć się. У старослов’ян. писаних пам’ятках це старослов’ян. слово засвідчене тільки в його перфективній формі (в формі, що виражає доконаність дії морщення): “съмръштити” (напр. у виразі “съмръштено чело”), а також дієприкметник “съмръскань”.

Латинське слово marskla (спричинена розтовстінням фальда на шкірі людини; також — специфічно: ‘подвійний підборідок’ у розжирілої людини) — це покищо, здається, одинокий ясний доказ того факту, що пракорінь старослов’ян. *мърьштити походить з праіндоевропейського мовного ґрунту.

Слово “морщити” в укр. сім’ї слів: “зморщити” й “зморщитися”, “поморщити” й “поморщитися”; “зморщений”, “поморщений”; “морщина” (і “морщина”); димінутив “морщинка” (і “морщінка”); “зморщка” (морщина); “зморщковатий”; “морщок” (морщинка).

Від дієслова “морщити” також походить іменник “морщун”, яке в деяких говорах вимовляється як “моршень”, і означає пошиті з одного кавалка шкіри шлапаки (рід взуття без холявок й без твердих підосев). “Морщити” — шити щось незугарно.

Слово “морщак” (‘морська свинка’, чи “морське порося”) походить від слова “морський”, а не від “морщитися”.

“Зморщки на чолі” — це в укр. народньому фольклорі знак журби. (Порівн. в укр. народній пісні “Ой, знати, знати”: “Ой, знати, знати, хто оженився: скорчився, зморщився, ще й зажурився”).

Мосендз — одне з родових прізвищ в Україні (на Наддніпрянщині); це також родове прізвище українського письменника Леоніда Мосендза (1897-1948) родом з Могилева Подільського. Він — за фахом інженер-технолог. З Армією Укр. Народньої Республіки 1920 р. перейшов на державну територію Польщі, а звідси виїмігрував у Чехо-Словаччину. З 1945 року був на еміграції в Австрії.

Він, як письменник, належить до групи т. зв. “вістниківців”, бо вони друкували свої твори в львівському журналі — місячнику “Вістник” (1933-1939), який до 1933 р. виходив (почавши з 1898 р.) під назвою “Літературно-Науковий Вістник”. Почавши з 1905 р., виходив у Києві і там 1914 р. царсько-російська влада заборонила даліше видавати його. Знову почав він виходити (в Києві) 1917 р., але незабаром (1920 р.) большевицька влада наказала припинити його видавання. Після перерви цей журнал почав виходити (1922 р.), але вже у Львові і тоді його редактором став д-р Дмитро Донцов, який 1933 року перейменував назву цього журналу з “Літератур.-Наук. Вістника” на “Вістник” ; д-р Д. Донцов був його редактором аж до кінця існування цього журналу, тобто до осені 1939 р. Д-р Д. Донцов уважається за “філософа українського націоналізму”; він друкував у редактованому ним журналі ті твори, що були написані в душі укр. націоналістичного світогляду.

Тим останнім літературним твором Л. Мосендза, що ще вийшов друком (1948 р.) перед смертю його автора, була поема “Волинський рік”.

“Мосендз” (прізвище, походження якого ще не було досліджуване) належить у нас до прізвищ дуже рідкісного типу. Утворене воно, звичайно, з польського мовного матеріялу.

Польське слово “mosiądz” проникло в укр. стару книжну мову в формі “мосюндз”, про що свідчить Лексикон П. Беринди (1627), який так вияснює (і то неправильно) значення грецького слова “chalkolebanon”. “Халколіван — мосюндз єсть родъ з бурштыну”.

Натомість значення слова “мосяж” (з польського “mosiądz”) у Словнику Б. Грінченка (1909) пояснене по-російському так: “Мосяж — желтая мѣдь” (чит. “жолтая медь”). Отже “mosiądz” чи, як це перекручено подано в П. Беринди, “мосюндз” — це є рід металу, а специфічно — жовта мідь, а не “родъ з бурштыну”. Слова “мосендз” немає в жодній мові. Отже евентуально можна зробити таке припущення, що прізвище “Мосендз” є контамінацією (стягненням) польського іменника “mosiądz” і польського

прикметника “mosiężny”, в висліді чого міг постати новоствірі “mosiędz”.

Відповідниками польського “mosiądz” є словацьке “mosadz”, чеське “mosaz”, верхньолужицьке “mosaz”, нижньолужицьке “mósez”.

Замітним явищем тут є той факт, що це слово є тільки в західньослов'янських мовах, а в мовах південнослов'ян. і східньослов'ян. його немає, і в жодних писаних пам'ятках та в говорах воно там не засвідчене.

А. Брюкнер ще недавно твердив (у своєму “Słownik”-у з 1927 р.), що це слово проникло в мови слов'ян (очевидно, тільки в мови західніх слов'ян) ще в праслов'янській добі з німецького “messing” (‘жовта мідь’), і що сталося це тоді, коли теперішнє німецьке “Messing” звучало “massing”. (До речі, А. Брюкнер повинен би був це слово позначити зіркою (*massing)), бо ж воно в жодних пам'ятках і говорах не засвідчене, а Брюкнер сам відтворив його старогерманську форму.

М. Фасмер поступив тут обережніше за Брюкнера, бо він каже (у своєму “Rus. etym. Wörterbuch” з 1950-1958 рр.), що це слово в західніх слов'ян “уважається запозиченим із старовірхньонімецького *massing (‘латунь’, ‘жовта мідь’). До речі, М. Фасмер не погоджується з таким твердженням, що це слово походить від терміна “Mossinoikoi” — грецької назви якогось короля, що за давніх часів був в північнозахідній частині Малої Азії. Але Фасмер при цьому не згадує про те, що вищезгадане слово дехто виводить з перської мови, про що згадує А. Брюкнер.

Той факт, що це польське запозичення (“mosiądz”) українська інтелігенція ще навіть в першій половині XVII ст. вимовляла по своєму (перекручено) “мосюндз”, про що свідчить Лексикон П. Беринди (1627 р.), вказує на те, що форму цього польського слова зукраїнізовано на “мосяж” досить пізно. А сталося це, мабуть, за почином укр. інтелігенції в Галичині, бо Б. Грінченко, подаючи в своєму Словнику (1909) слово “мосяж”, інформує, що він узяв його із Словника Желехівського — укр. ученого з Галичини. (Див. “Малоруско-німецький словарь. Уложили Е. Желехівський и С. Недільський, (2 томи. Львів, 1886).

Визначний російський філолог Алексій Соболевський, мабуть, мав на увазі наявне в укр. мові слово “мосяж”, коли він думав, що воно в минулому було у всіх східньослов'ян. мовах (в укр., білорус. і рос.), і він “відтворив” нібито його стару східньослов'янську форму *мосяг, і з неї виводить прізвище “Мо-

сягинь” — у журн. (в Варшаві) “Рускій Филологічеській Вѣстникъ”. Стор. 66,351). Поль. слово “mosiądz” у його найновішій укр. вимові (“мосяж”) вже утвердилося в укр. літературній мові. (Див. у “Правописному словнику” Г. Голоскевича: “мосяж”, “мосяжевий”).

Москаль — в укр. народній термінології означає виходця з Московщини, і є синонімом слова “росіянин”. Справа походження назви “Москва”, з якої утворене слово “москаль”, є в науці предметом контрверсій. Одні з дослідників твердять, що воно є походження слов’янського і її пракореня треба шукати в праїндоевр. ґрунті (у зв’язку з цим вони вказують на такі аргументи: чеське *moskva* — це ‘сировий хліб’, (у стані зерна); словацьке *môzda* означає баюри; назва одної з рік у Польщі — *Mozdawa*; литовське *mazdati* — ‘мити’, ‘полоскати’ і т.ін. Інші дослідники вважають, що назва “Москва” походить з котроїсь із мов тих азійських, а специфічно угро-фінських племен, на землях яких (специфічно ж на землях угро-фін. племені Меря) постало місто Москва, яке вперше в історії згадується (в літописі) 1147 р. але не в теперішній її формі (“Москва”), а в формі “Московь”; в такій самій формі (“Московь”) згадується й назва ріки Москви (в пам’ятках з XIV ст.). Між цими гіпотезами зокрема популярним стало таке твердження, що назва “Москва” постала з двох фінських слів: *musta* — брудний (болотом) і *va* — ‘вода’.

Слово “москаль” є тільки в двох мовах: в українській і в польській (*moskal*). До часів царя Петра I (1689-1725), коли Московщина, чи Царство Московське, ще не була перейменована на “Государство Россійское”, отже населення Московії (в укр. версії: “Москóвщини”) ще не звалося “російським народом”, чи “росіянами”. Тому то в Україні тоді населення Царства Московського офіційно називали “москвитянами”. Ось один з історичних документальних прикладів. Протопоп (протоєрей) Чигиринський Федір Гурський, виступаючи на Козацькій Раді в Чигирині проти плянів деяких дорадників гетьмана Богдана Хмельницького піддати Україну під протекторат царя Московського Алексія Михайловича Романова, сказав промову, в якій він ось так зневажливо висловився про ті дари, які цей цар прислав цьому гетьманові: “Дары московскіе покрыты рогожами, то і народъ [український], соединившийся съ москвитянами, одѣется въ рогожки и подъ рогожки” (“Архивъ Юго-Западной Росіи”. Часть II, Том IV. Кієвъ, 1872. Див. на стор. 39-40 передмови). Отже в нас не слово “москаль”, а тільки слово “москвитя-

нин” було нашим “книжним” (літературним) терміном для означення людини з Царства Московського.

Слово “москаль” у нас сприймається як укр. народня версія старого укр. літератур. терміна “москвитянинь”. Коли постала ця його народня версія (“москаль”) — не знаємо. На думку укр. ученого й письменника Пантелеймона Куліша (1819-1897) традиція слова “москаль” в Україні в ранньому періоді першої половини XVII століття була вже настільки закорінена, що це слово за того часу вже ввійшло в лексикон нашого фольклору, і навіть уживалося в переносному значенні. І так, в українській стилістиці, напр., у фразеологічній фігурі “підвезти москаля” — це підманути кого, “підвести”. Один з персонажів Кулішевої повісти “Чорна Рада” (про відому в історії України т.зв. “Чорну Раду” козаків, що відбулася в Ніжені 1663 р.) остереігає козаків перед агітатором такими словами: “Не слухайте, батьки, сього ледачого; підвезе він вам москаля!” А цей агітатор відповідає на це: “Не москаля я вам підвіз, а роблю все по правді”.

Коли Наддніпрянщина, чи, точніше кажучи центральні землі (за винятком Галичини, яку від Польщі 1772 р. забрала Австрія) попали під окупацію Російської Імперії, то українське селянство на цих землях надало слову “москаль” додаткову функцію, а саме функцію означати російського солдата, а далі — вояка взагалі, без уваги на його національність. У такому значенні слово “москаль” ужите в фразі “віддадуть у москалі” (віддадуть до війська) у вірші Т. Шевченка “Мені тринадцятий минало”. Натомість у поемі Т. Шевченка “Катерина” слово “москаль” означає не вояка, а росіянина. Цей твір Шевченка починається остереженням на адресу українських дівчат:

“Кохайтеся, дівчатовька,
Та не з москалями,
Бо москалі, чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...”

У советському виданні “Кобзаря” з 1952 р. є в “примітках” таке пояснення: “Москалі — царські солдати. В даному разі Шевченко мав на увазі офіцерів”. Цю примітку її автори, як видно, уклали так, щоб не наразитися на гнів росіян. Але в світлі того факту, що в царсько-російській армії були солдати, включно з офіцерами, не тільки росіяни, але й мужчини різних інших національ-

ностей, повинно бути ясно, що Т. Шевчено “москалями” назвав тільки росіян, про що свідчить його остереження, що москаль “пiде в свою Московщину, а дiвчина гине”. Якщо б тут iшлося про царських солдатiв, а особливо офiцерiв, узагалi, без огляду на iхню національнiсть, то Шевченко не мiг би був писати що москаль “пiде в свою Московщину”.

Згiдно з нормами укр. словотворення, загальнi iменники для означення мужчини, що належить до даної мiсцевостi, утворюється з назви тiєї мiсцевостi за допомогою суфiксiв (наросткiв) трьох родiв: -а н и н, або -я н и н, i -ць (у залежностi вiд назви мiсцевостi, з якої даний iменник утворений). П р и к л а д и: 1) “Курськ” — “курянин” (див. множ. форма “куряни” в “Словi о полку Iгоря” — 1187); “Галич” — “галичанин”; “Москва” — “москвин”, “москвитянин”; “Київ” — “киянин” (стара побiчна форма “киевлянин”); “Львiв” — “львовянин”; “Волинь” — “волинянин” (“волиняк” — це польська форма); “Росiя” — “росiянин”. 2) “Україна” — “українець”, “Чернiгiв” — “чернiгiвець”; “Володимир” — “володимирець”, “Полтава” — “полтавець”.

Пiд оглядом форми свого утворення слово “москаль” — “Моск(ва)ль” — це унiкат в українському словотвореннi. М. Фасмер може саме тому твердить (у своєму *Russisch. etymologisches Wörterbuch*, Гайдельберг, 1950-1958), що слово “москаль” в укр. мовi — це польське слово: “moskal”. У зв’язку з цим треба сказати, що словотвiрна форма слова “moskal” також i в польській мовi є унiкатом серед тих iменникiв, якi походять з топонiмiв (з назв мiсцевостей). Для означення особи приналежної до даної мiсцевостi в поль. мовi творяться iменники з назв тих мiсцевостей за допомогою суфiксiв: -anin, -janin i -an, -jak. Приклади: Gdańsk — gdańszczanin; Rzym — rzymianin; Lwów — lwowianin; Poznań — poznanianin; Wolyń — wołyniak; Kraków — krakowjak.

Отже унiкальним винятком тут є Moskwa — mosk(wa) + al. Пiдстави для твердження, що термiн “moskal” є словом польського походження, евентуально можуть показуватися сумнiвними в свiтлi того факту, що в польській мовi це слово залишилося в станi закостенiння, i виявилось абсолютно не продуктивним: з нього не постало жодне похiдне слово. Натомiсть в укр. мовi воно дуже продуктивне, про що свiдчать такi похiднi слова (див. у Словнику Б. Гринченка — 1909 р.): “москаленiя” (дитина москаля); “москалик” (димиутив iменника “москаль”); “москалитися” (‘московщитися’, ‘росiйщитися’), “москаличок” (димиутив димиутива “москалик”); “москалiв” (чий?) — ‘приналежний до

“москаля”; “москальня” (колективна форма множини “москалі”); “москальчá” (димінутив іменника “москаль”); “москальчук” і “москальчун” (юнаки — москалі); “москальство” (‘російщення’, ‘змосковлення’); “москалюга” (згрубіла форма іменника “москаль”); “москаленко” (син москаля); “москаль” — рід часнику (на Полтавщині); “москаль” — рід інсекта (лат. назва *rughocosig arterus*).

“Москаль” в українській народній стилістиці: “підвезти москаля” (“підманути,, “перехитрити”).

Синонімом іменника “москаль” є укр. — народне слово “московець”, (Див. Панько Омелькович Куліш: “Дзвін. — Староруські думи й співи” 1893 р.). Цей іменник, розуміється, утворений з прикметника “московський”. З іменника “москаль” утворено прикметника “москальський”, а з нього — іменник “москальство”; це відносно недавні новотвори, і тому їх немає в Словнику Б. Грінченка і взагалі немає їх у старих укр. словниках. Але обидва ці новотвори є в “Правопис. словнику” Г. Голоскевича (1929).

У зв’язку з тим, що Т. Шевченко в своїх творах уживав укр. народню назву “Московщина” замість назви “Росія” (Див. у поемі Т. Шевченка “Катерина”: москаль “підє в свою Московщину, а дівчина (українка) гине”), треба сказати що форму “на Москві” (замість “у Московщині”) за наших часів популяризував, почавши з 1918 р., проф. Іван Огієнко (пізніше Митроп. Іларіон). Очевидно, що ця форма (“на Москві”) дуже стара: “на Москвѣ”. (Див. М. Фасмер: *Russisch. etymol. Wörterbuch*). У рос. мові від назви “Москва” був удавнину утворений іменник “москвичь”, що колись уживався як синонім іменника “росіянин” — тоді, коли населення Московії (Великого Князівства Московського, а потім Царства Московського), ще не називалося “росіянами”. Російський історик Николай Карамзин (чит. “Карамзін”), 1766-1826, описуючи історію Московії до 1611 р. (див. його 12-томову працю “Исторія Государства Россійскаго”) росіян називав “москвичами”.

Московія. — Північносхідні слов’яни за старих часів іноді також звали себе “Руссю”, але це була для них чужа, не істотна, з півдня занесена назва. Там згодом постала назва “Московія” й означення “народ московський”. Місто Москва вперше згадується в Літописі під 1147 р. І з того часу Москва все розростається, стала сильним князівським уділом, а пізніше — Великим Князівством. І власне коли розрослася Москва, то вона накиннула свою назву всій півночі, всім тим уділам, які попідби-

вала під свою владу. І вже в XVI-XVII-XVIII ст.ст. чужинці (посли, подорожні, купці й ін.) завжди звать цю державу “Московія”, а її мешканців — “московіти”, але Подніпров’я вони звать “Руссю” або “Україною”. У південних слов’ян ще з давнього часу закорінилися слова “Москва”, “москавець” (у турків — “москов”). Про це писав визначний російський історик літератури і дослідник фолкльору Олександр Пипін (1833-1904) у 3-му томі своєї 4-томної праці “Исторія русской этнографіі”, I-IV. (1890-1899).

І тільки з часів царя Петра I помалу змінюється стара назва “Московія” на стару українську назву “Россія”, в чому допомагало Петрові I його українське оточення. З XVIII ст. (з часів цариці Катерини II) слова “Россія”, “русскій”, “россійскій”, “россіянинъ” уже сильно закріпилися й стали вседержавними.

Термін “Россія” треба вважати за стару українську назву на тій підставі, що греки, які назву “Русь” по-своєму спочатку (ще в IX ст.) вимовляли “Ros”, а пізніше — “Rosia”, мали на увазі Київську Русь, цебто Україну (а не Велике Князівство Московське, яке згодом стало Царством Московським) — унаслідок того, що Великий Князь Московський Іван IV “Грозний”, 1533-1584, формально проголосив себе “царем”, і був Митрополитом Московським “вінчаний”, цебто коронований, чи “помазаний” на царство — 1547 р.).

Тому що Київська Митрополія (Українська Церква) була в юрисдикції Константинопільського Патріярха, українські вищі церковні сфери похопили собі грецьку вимову назви “Русь”, цебто вимову “Rosia”, але вони називали нею тільки Київську Русь (а не Велике Князівство Московське чи, пізніше — Царство Московське).

Назву “Мала Росія” створив Константинопільський Патріярхат, а створив він її виключно для означення Галицько-Волинського Князівства, яке цей Патріярхат означив грецькою назвою “Mikra Rosia” (цебто, по-нашому, “Мала Русь”) через контраст “Makra Rosia” (до “Великої Русі”, якою була Київська Русь як цілість).

Коли Патріярх Константинопільський Афанасій I (Патріярхом перший раз був у 1289-1293 рр., а другий раз у 1303-1311 рр.), ідучи на зустріч проханню володаря Галицько-Волинського Князівства Юрія I (1301-1308) 1303 р. відділив епархії цього князівства від Київської Митрополії й утворив з них незалежну від Києва “Галицьку Митрополію” (Митрополити-Предстоятелі якої мали свій престіл у місті Галичі), то в грецькому акті утво-

рення Галицької Митрополії ця держава, Галицько-Волинське Князівство, фігурувала під назвою: “Mikra Rosia” (“Мала Росія”, по-нашому: “Мала Русь”).

Про те, що Константинопільська Патріярхія в тому акті, яким вона 1303 р. утворила “Галицьку Митрополію”, означила Галицько-Волинське Князівство грецькою назвою “Mikra Rosia”, знаємо з візантійських документів, які до справи утворення Галицької Митрополії відносяться, і які перший досліджував німецький візантолог Г. Гельцер. (Див. Н. Gelzer, Beitrage zur Russischen Kirchen, — Geschichte aus griechischen quellen. Zeitschrift für Kirchengeschichte, Gotha, 1892. Див. том III).

Похопивши грецьку вимову назви “Русь” (вимову в формі “Rosia”), Митрополити Київські (Предстоятелі Української Церкви) в своєму титулі назву “Русь” почали писати на грецький лад — “Росія”, і то ще й з подвоєним с. І так, напр., Митрополит Петро Могила на “Учительній Євангелії” 1637 р. підписався так: “Петръ Могила, Милостию Божією Архієпископъ, Митрополитъ Кіевскій, Галицкій и всея Россіи, Екзархъ Св. Апостольскаго Трону, Архімандритъ Печерскій”. (Див. Х. Титов, Матеріяли для історії книжної справи на Україні. Київ, 1924, стор. 335-340).

З іменника “Росія” (чи, як це в нас писали, “Россія”) утворили прикметника “російський”, -а, -е”, і Церкву Руську (Київську Митрополію) почали називати “Церквою Російскою”. Див. у передмові Памви Беринди до його “Лексікона” з 1677 р.).

Ясно, що грецьку версію назви “Русь”, тобто версію “Rosia”, а також утвореного в Україні прикметника “російський, -ая, -ое”, занесли з Києва в Московію українські вчені — духовні. І не може бути сумніву, що цар Петро I (який царем став 1682 р., а “Імператором” почав титулувати себе 1721 р.) Царство Московське перейменував на “Государство Російское” під впливом своїх українських дорадників, а, мабуть, таки головно під впливом свого найближчого церковного, політичного й культурного дорадника — єпископа й визначного ерудита Феофана Прокоповича (1681-1736) родом з Києва й вихованця Могилянської Колегії.

“Московський вітер” — так укр. народ на Наддніпрянщині прозивав “вітер з півночі”. Див. у повісті “Люборацькі” Анатоля Свидницького: “А тут і приморозок бере, і московський вітер повіва...”

Мотіка — в Лексиконі 1627: “Мекелла-мотіка”. Бериндин переклад грецького “makella” не точний, бо це грецьке слово

означає не мотику, а шуфлю (по-англ. shovel). В укр.-англ. словнику М. Л. Подвезька (з 1963 р.) слово “мотика” вважається “застарілим”; не застарілим він вважає слово “заступ”, що є синонімом слова “мотика”. (по-англ. spade).

На якій підставі слово “мотика” повинно вважатися “застарілим”, і хто його зробив “застарілим”, — це таке питання, яке відноситься й до багатьох інших укр. слів, що в виданих в СРСР укр. словниках чомусь арбітрально проголошені “застарілими”.

У деяких місцевостях України це знаряддя для ручного копання землі називають “мотікою”, а в інших місцевостях — “заступом”. Див. у М. Номиса (“Українські приказки, прислів'я й таке інше. Збірники О. В. Марковича. Спорудив М. Номис. Спб. 1864”): “Лихого справить заступ та лопата” (цебто могила). І там таки: “Візьми заступ та викопай отут ямку”, І ще: “А ні лопата, а ні мотика їх не розлучить” (цебто, навіть могила не розлучить їх). І далі: “Сокира гостра, мотика їй сестра”.

В Україні є такі місцевості (напр. на Крем'яччині, на Волині), де селяни не знають ні слова “моті́ка” ні слова “за́ступ”, а це знаряддя називають словом “го́родник”.

“Мотика” — слово загальнослов'янське. Старослов'ян. — “моты́ка”; болгар. “моти́ка”; серб. “моти́ка”; рос. “моты́ка” (і “за́ступ”); чеське, словацьке, верхньолужицьке “motyka”; у нижньолужицькій мові поруч правильної форми цього слова (“motyka”) є місцева діалектична його видозміна: “motuja”. Подібно й у російській мові поруч його правильної форми (“моты́ка”) існує її місцева діалектична видозміна: “моты́ча”.

Дослідники створили низку різних гіпотез у справі походження пракореня старослов'ян. слова “моты́ка”, а це значить, що переконливо умотивованої відповіді на це питання ще немає.

Мотóрний — меткий. Див. в “Енеїді” Івана Котляревського: “Еней був парубок мотóрний і хлопець хоч куди козак”. Також у пісні: “Подивися дівчино, який я моторний”.

В М. Номиса (“Укр. приказки, прислів'я й таке інше” — з 1864 р.): “Хоч чорна, да моторна, а біла [дівчина] дуже ніжна”. У словнику Б. Грінченка: “Моторний, -а, -е” — провóрний, бóйкій, живóй, лóвкій”. І тут таки — сім'я слів: “мотóрний”, “мотóрність”. “мотóрити” (діяти, чинити, робити), “моторивáти” (те саме); “мотóрно” (жваво); “мотóрненько”, “мотóриха” (“вертка жінка”), “моторóун” і “моторя́к” (меткий мужчина).

Слово це наявне і в деяких інших слов'ян. мовах: рос. “моторный” (меткий, бистрий); чеське motorný (те саме); але в

болгар. мові слово “моторны” є синонімом слова “тежък” (тяжкий), а болгар. іменник “мотор” означає шнура, натомість латинське слово “motor” означає двигуна, і з нього постав англійський прикметник “motory” (спричиняючий рух).

Якщо прикметник “моторний” не утворений з лат. іменника “motor”, то походження його пракореня треба вважати неясним.

Німецьке слово “Motor” походить з лат. “motor”. Польська мова запозичила собі слово “motor” з німецької мови. Але прикметника “моторний” (у польській версії мало б бути “motorny”) в польській мові немає.

Формально подібний до лат. “motor” (двигун; те, чим порушується якийсь об’єкт) є литовське слово “matarus” (веретено), що має спільний корінь з литов. дієсловом “mataruoti” (мотати); однаке евентуальне твердження, що, напр., прикметник “motorny” в чеській мові походить з цього праіндоєвроп. джерела, звичайно, було б безпідставним.

Мотрона — жіноче ім’я; в укр. народній формі — “Мотря”; із старо-церк.-слов’ян. “Матрона”, що походить з лат. “matrona”. У Лексиконі 1627 значення цього ймення вияснене так: “Матрона — учтивая невѣста, пани, господи́ня или первая мати”.

Лат. іменник “matrona” (що має спільний корінь з лат. словом “māter” — ‘мати’) в давньому Римі визначав заможну, вільну з роду (не рабиню) жінку вищої суспільної класи, що вважалася втіленням ідеалу всіх високих жіночих чеснот. Про це між іншим свідчить той факт, що славний латинський поет Гарацій (Quintus Horatius Flaccus, нар. коло 65-68 р. перед Нар. Хр.) навіть богиню Юнону (лат. назва Juno — у давніх римлян головна богиня, ролю якої пов’язували з усіма аспектами життя жінок, а головню з материнством) називав “м а т р о н о ю”.

У давніх латинських писаних пам’ятках дуже рідкісними є факти вважання слова “matrona” за синонім кожної без винятку заможної жінки. Слово “matrona” за синонім жінки-дружини, напр., уважав славний римський промовець і державний муж Ціцерон (Marcus Tullius Cicero. 106-43 р. перед Нар. Хр.).

Мóтуз — У Лексиконі 1627: “Уже, пóвороз, стры́чок, шнур, мóтуз”. Слово загальнослов’янське: болгар. “мотуз”; сербське й хорватське “мáтузина”; рос. “моту́з” (але частіше “верёвка” — чит. “верйовка”); словінське “motwóz”; чеське “motovouz”; словацьке “motúz”, польське “motowąz” і “motowiąz” (але частіше rowgóz). Слово це зложене з двох старослов’янських компонентів: “motati” (‘обмотувати’) + “azlъ” (староукр. “узель” — ‘вузлик’,

‘пакуночок’). Староукр. “ужъ”, “уже” (із старослов. “аѣъ” — ‘мотузók’, ‘шнур’) довго зберігалося в укр. “книжній” мові. Напр., у вірші гетьмана Івана Мазепи “Всі спокою широко прагнуть, та не в один уж (шнур) всі тягнуть”. Староукр. “уже”, “ужъ” досі збереглося в укр. говорах у формі “вужісько”. (Крем’яниччина, Волинь).

Слово “пóвороз” (і “поворóзка”) означає мотуза (шнурка); наявне в укр. говорах Галичини, і тому Б. Грінченко в своєму словнику цитує його з праці проф. Володимира Шухевича “Гуцульщина” (в 2-ох частинах) виданої у Львові 1899 р. (До речі прізвище “Поворóзник” є тільки в Галичині).

Слово “шнур” (‘мотуз’) у нас запозичене з польської мови; а польське “sznur” походить з німецького “Schnur”.

Староукр. “вервь” — ‘мотуз’ (із старослов’ян. “врѣвь”) збереглося в укр. мові в Галичині в димінутивній формі “вервіця” (‘шнурочók’), але тепер воно вже стало синонімом слова “чотки” і (з польського) “пацьорки” (від “расієгъ” — ‘молитва’).

Прикметник “верев’яний” (‘мотузяний’), що фігурує в Словнику Б. Грінченка, походить із староукр. іменника “вервь”, а може й від його димінутива “веревка”.

Слово “мотуз” у сім’ї слів: “мотузók”, “мотузóчок”, діалект. “мотúзка”; “мотузýка”; “мотúззя”; “мотузýний”; “мотúзник” (той, хто займається суканням мотузків).

Слова “мотуз” і “мотузýний” в укр. фольклорі: (загадка): “Залізна кобила, мотузяний хвіст”. (Це голка з ниткою). “Всі по нитці, — голому мотуз на шию”. (Це трагедія приказки: “Всі по нитці, — голому сорочка”).

Мочіти — слово загальнослов’янське: старослов’ян. “мочити”; серб. “мочити”; рос. “мочить”; чеське “močiti”; поль. “moczyć”; болг. “моча” (‘мочусь’). Пракоренем цього слова була звукосполюка *м о к- (а не *м о ч-); пракорінний звук к у цьому слові почав перемінюватися в ч (č) уже пізніше, може в пізньому періоді праслов’ян. доби. Почав він (звук к) перемінюватися в ч унаслідок свого пом’ягшення (т. зв. паліталізація) в пригожих для цього позиціях, а зокрема й перед звуком і; і так, напр., звук к в пракорені *м о к-, опинившись перед звуком і (*mok-iti), внаслідок свого зм’ягшення змінився в ч (č): močiti.

Коли ж звук к в пракорені *м о к — був у такій позиції, яка не сприяла його пом’ягшенню, то він не перемінювався в ч (č), і таким чином цей пракорінь зберігав (і досі зберігає) свою форму оригінальною, незміненою: м о к-; цей незмінений пракорінь

зберігається, напр., в укр. словах “мокнути” (із старослов'ян. *móknaŕi*).

У праїндоевропейській мовній добі пракорінь *моk-, мабуть, був одним з двох праїндоевроп. варіантів: *моk-, бо в мовах неслов'янських індоєвропейської сім'ї на місці праслов'янського *моk- виступає пракорінь *маk-; напр., у литов. слові “макопé” — ‘баюра’; в латинському “макна” — ‘болото’, ‘мочар’, ‘грузьке місце’; в литов. “макéti” — ‘ступати в болото’; у латин. “масере” — ‘зануряти в воду’, ‘мочити’.

Чому М. Фасмер сумнівається, чи латинське дієслово “масере” основане на тому самому пракорені індоєвроп. походження, на якому базуються литов. “макопе”, латинське “макна” і т. ін. та старослов'ян. “макнаŕи”, він (Фасмер) цього не вияснив у своєму “Rusisch. etym. Wörterbuch”.

Фреквентивною (частотною) формою дієслова “мочити” є форма “мачати”. Сім'я слів: “мочіти”, “помочити”, “змочити”, “намочити”, “змочитися”, “вімочити”, “вимóчка” (для висушування того, що свіжо написане чорнилом); “мóчар”, “моч” (урина), “обмочити”, “намóчений”, “вімочений”, “помóчений”, “змóчений” і т.ін.

Ідея змочення чогось чи когось виражається шляхом приставлення прийменника “об” до дієслова “мочити”; звідси форма “обмочити” (змочити з усіх боків). Цей праслов'янський приросток ще в старослов'янській мовній добі свою повну форму (“об”) почав скорочувати на “о”, коли те дієслово, до якого він був приложений, починалося приголосним звуком. Тому що дієслово “мочити” починається приголосним звуком (м), то прийменник “об” приставляли до цього дієслова в скороченій формі (“о”): “омочити” (а не “обмочити”).

Форма “омочити” (що є закономірною під фонетичним оглядом) засвідчена в старих укр. пам'ятках. І так напр., у “Слові про похід Ігоря” (1187) сказано: “Омочю бєбрянь (бобровий) рукавь вь Каяль рѣць”.

Слово “омочити” фігурує в Словнику Б. Грінченка, але в нормативних словниках укр. літерат. мови нашого часу його вже немає; розуміється, що його вважають за “архаїзм”, цебто за “застаріле” слово, а його місце заступають словом “обмочити” (яке також фігурує в Словнику Б. Грінченка).

Хоч у таких дієсловах, як “обізнатися”, “об'являти”, “оборатися” і т. п., приставлений прийменник закономірно зберіг свою повну форму (“об”), бо ж ті дієслова, до яких він приставлений, починаються голосними звуками (і, я, о), то однак на цій основі

(шляхом механічної аналогії) у нас почали приставляти повну форму (“об”) цього прийменника також і до всіх тих дієслів, які починаються приголосним звуком; напр., “обмочити”, “обговорити”, “обмастити” і т.д.

Стара українська форма дієслова “огородити” була фонетично закономірною, бо приставлений займенник “об” тут скорочений (“о”) на тій підставі, що дієслово “городити” починається приголосним звуком (г). Тому то й закономірною є форма іменника “огорожа”. Тепер одначе форму цього дієслова (“огородити”) змінили на “обгородити”, а при цьому маємо літературне слово “огорожа” (а не “обгорожа”). Цей приклад ілюструє собою справу логіки словотворення.

Слово “мочити” є компонентом зложеного слова “мочиморда”, яке є пейоративним синонімом слова “пияк”.

Слово “замочити” в своєму переносному сенсі означає ‘запити’ [чаркою] початок, або завершення якогось діла.

Мóшка — це одне з таких слів в укр. мові, на точці значення якого у нас є хаос понять. М. Номис (див. його “Укр. приказки, прислів'я и таке инше”, 1864 р.) записав з уст народу таку ілюстрацію для засвідчення того факту, що в укр. мові є слово “мошка”: “Мóшки, комарі, мухи завелись з попелу”. Це свідчить, що в понятті укр. селянства мóшка — це не те саме, що комар; і не те саме, що муха. Натомість М. Л. Подвезько в своєму “Англо-укр. словнику” (1948) англійське слово “midge” переклав так: “мошка — комар”. Це значить, що, на його думку, слова “мóшка” й “комар” — це синоніми. Але укр. селянство, як про це свідчить М. Номис, вважає, що мóшка й комар — це два різні роди інсектів.

Польським відповідником укр. “мóшка” є слово “mszusa”, а чеським відповідником — слово “mšice”. Це польське слово означає дрібненьку мушку, а його чеський відповідник (mšice) специфічно визначає тільки того інсекта, що по-українському (а також по-білорус. й по-рос.) відомий під назвою “тля”, а популярно народ називає його “трав'яною вошею”. (Зоологічна його назва: Psylla).

На Крем'яччині (західня Волинь) укр. селянство для означення мóшки вживає її назву не в однинній формі (“мóшка”) і не в множинній (“мóшки”), а в колективній (збірнотній): “мошкá” (на зразок форм “дітворá”, “мужва”, “комашнá” і т. ін.), і він називає ним найдрібніші крилаті інсекти, які м. ін. є шкідниками збіжжя, бо вони густою масою обсідають колоски.

У нас найбільш проречистим доказом хаосу понять на точці значення слова “мо́шка” є ось така інформація в Лексиконі П. Беринди (1627): “Скніпи или кніпи — мошки, комарѣ”. Це означає, що, на думку Беринди, слова “скніп” чи “кніп”, “мо́шка” та “комарѣ” означають один і той самий рід інсекта.

Це змішання понять він, зокрема, підсилив польським словом “кніп” (по-польському “knpur”); додав до нього його перекручену форму “скніп”, яке він, розуміється, вживає в переносному значенні, бо ж польське слово “knpur” означає малого складаного ножики (польська народня назва його — “kózik”). Але слово “кніп” навіть у своїй переносній (метафоричній) ролі не може визначати нічого іншого, а тільки ќ у ску взагалі, бо польське слово “knpur” походить з німецького “Kneip”, що означає інструмент для щипання тіла, а значення нім. дієслова “kneipen”: тортувати розжареними начервоно щипцями. Очевидно, що всяка куска — комаха, комар і т. ін. жалить людину немов розжареним кінчиком голки, але цього не можна прирівняти до “кніпування”, цебто до тортування розжареними щипцями чи кліщами. Дослідники й досі тримаються такого традиційного переконання, що слово “мо́шка” (в чеській фонетичній версії “mšice”, а в польській — “mszyca”; рос. й білорус. “мошка”) базується на тому самому пракорені, що й слово “му́ха”.

Церковно-слов'янським відповідником слова “мо́шка” є слово “мъшица”; звичайно, слово це є й старослов'янським.

Старослов'янський приголосний звук ш (š) постав (у пізнішому періоді праслов'ян. доби) з того приголосного звука х (ch), що зм'ягшився тоді, коли він стояв перед одним з таких звуків: е, е, і, ё (ѣ), і (j), ъ. То ж ясно, що приголосний звук ш (š) у старослов'янському слові “мъшица” постав (у пізнішому періоді праслов'ян. доби) з приголос. звука х (ch). Це значить, що корінь старослов'ян. слова “мъшица”, в ранньому періоді праслов'ян. доби становив собою звукосполуку *мъх-.

Є підстави для зроблення такого припущення, що церк.-слов'ян. (а воно є й старослов'ян.) слово “мъшица” (що засвідчене в церк.-слов'ян. пам'ятках) постало в пізньому періоді праслов'ян. доби як димінутив (здрібніла форма) того праслов'ян. слова, яке в жодних пам'ятках не засвідчене. Це незасвідчене праслов'ян. слово, мабуть, становила звукосполука *мъха, яку мусіло зберігатися також і в старослов'ян. діалектах.

Як із слова “корова” вилонився димінутив “коровица”, з “діви” димінут. “дівица” і т.д., так із слова *тъха міг вилонитися

димінут. “мъшица”. Коли до кореня слова *т̑ъха, тобто до звукосполюки *т̑ъх-, був доданий димінутивний форманс -ица (*т̑ъх + ица), то звук х в цьому корені, опинившись перед праслов'ян. самозвуком и (чит. як і), у цій позиції почав зм'ягшуватися; і в висліді цього процесу він перемінився в ш; так ось звукосполюка *т̑ъх + ица змінила свою форму на “м̑ъшица”, з якої цілком закономірно (згідно із законами фонетики) постало польське слово “mszycsa” (і той самий корінь наявний у чеському “mšice”).

Але факт наявності голосного звука о в корені східнослов'ян. слова “м̑ошка” свідчить, що воно не постало безпосередньо із праслов'ян. слова “мъшица”, і постати з нього воно не могло, бо праслов'ян. (і старослов'ян.) ъ у відкритому складі (як це є в випадку його позиції в слові “мъшица”) не могло перемінитися в о. Переміна ъ в о (на східнослов'янському мовному ґрунті) ставалася тільки тоді, коли ъ опинявся в закритому складі. А щоб ъ опинився в закритому складі, то треба було із слова “мъшица” утворити (у пізнішому періоді праслов'ян. доби) димінутив *т̑ъшка, в якому ъ, опинившись у закритому складі (цебто перед двома приголосними: — шк-) на східнослов'ян. ґрунті перемінився в о, в висліді чого праслов'ян. (і старослов'ян.) слово *т̑ъшка в східних слов'ян перемінило свою форму на “мошка”.

Теперішні дослідники продовжують традицію такого переконання, що слова “муха” і “мшиця” мають спільний пракопрінь.

Не може бути сумніву, що старослов'янське (і праслов'ян.) слово “муха” основане на тому самому пракопрені, що й його відповідники в деяких інших мовах праїндоевроп. походження. Найяскравішими прикладами цього є литовське слово “musia” (‘муха’) й латиське “mūsa” (‘муха’).

Але шукання пракопреня старослов'ян. (і праслов'ян.) слова “мъшица” (шукання його, розуміється, в праїндоевроп. мовному ґрунті) мусить бути попереджене з'ясуванням взаємовідношення між морфологічним (під оглядом форми) й семасіологічним (значеневим) аспектами слова “муха” з одного боку й такими ж аспектами слова “мъшица” з другого. Після того треба порівняти згадані аспекти цих двох слів, та зробити з цього логічний висновок.

М̑ошко традиційна українська народня версія жидівського мужеського ім'я власного “М̑оше” (ім'я це — старогребрейське), що в жидівській жаргоновій вимові в Україні зву-

чить Моїсе. Старогебрейське \bar{o} (о довге) жиди в Україні, Росії й в Польщі вимовляють як ој, але сефардійські жиди* завжди вимовляють його як здовжене о. Старогебрейське ім'я “Моїсе” давні греки вимовляли як ‘Moyses’, а ця його грецька версія в старо-церковно-слов'янській мові була переформована на “Моисий”, з якої походить його укр. літературна версія “Мойсей”, а в укр. народній вимові — “Мусій”.

Мо́щи — нетлінні останки святого. У Лексисі Л. Зизанія (1596 р.): “Мощи — сила, моц нѣкая (якась), и тиж тѣла святых называются”. — Слово “мощи” в його не-церковній функції по-українському означає не одну силу, як це подав Л. Зизаній, а означає воно сили (багато сил), бо це множина старого нашого книжного слова “мошь”, що означає силу.

Справа походження слова “мощи” в його релігійному значенні (нетлінні останки святих) є частиною загальної справи давнього перекладання православними слов'янами грецької церковної термінології на старо-церк.-слов'ян. мову.

Прийнявши християнство, православні слов'яни довідалися, що в Церкві Христовій останки угодників Божих є нетлінні, і що вони належать до об'єктів релігійного культу, та що греки називають їх словом “*dynameis*” (однинна форма: “*dynamis*”), слов'янські перекладачі грецьких церковних книг переклали грецьке слово “*dynamis*” старо-церк.-слов'ян. словом “мошь” (сила), бо таке було перше значення цього грецького слова, а його множинну форму (“*dynameis*”) вони переклали множинною формою ст.-церк.-слов'ян. слова “мошь”, тобто формою “мошти”, яку згодом (коли почала творитися церк.-слов'янська мова укр. типу) у нас почали вимовляти як “мощі”. Слово “мощі” в його старо-церк.-слов'ян. оригіналі (“мошти”) засвідчене в пам'ятках Київської Митрополії XI століття, а саме в Остромировій Євангелії і в Супрасльському Кодексі. (До речі, перекладена в Києві з грецької мови на мову старо-церк.-слов'янську, т. зв. “Остромирова Євангелія” — з 1056-1057 рр., що являє собою найстаршу місцеву старо-церк.-слов'ян. кириличну пам'ятку на всьому слов'янському сході Європи, — це була т. зв. “Недільна Євангелія”, що в нас також відома під церк.-слов'янською назвою “Апрокосъ” — з грецького “*Apaktos*” — ‘недільний’ (у значенні: ‘недільний’, що означає день, в який не вільно працювати).

* “*Sephardim*” — це єспанські й португальські жиди; вони зберегли східний обряд юдаїзму, і не вживали жаргону “їдін”. “Ашкеназім” — це німецькі жиди — із “західним обрядом” юдаїзму.

Справа перекладення грецького слова “dynameis” в його церковній функції не була легкою, бо поза його основним значенням (‘сила’) воно мало й багато другісних значень, а в цьому також його вживали для називання лікувальної сили та сили чуда.

Окремо від того факту, що не може бути Антимінса (цебто священничого плата на якому звершується Таїнство Євхаристії) без вшиті в нього часточки мощів, треба згадати про те, що з мощами пов'язані дві специфічно українські події епохального значення в церковній історії нашого народу.

Коли Митрополит Київський Михаїл II (1130-1145) — грек, що до Києва був присланий з Царгороду (з Константинополя) Патріархом Іоаном X, повернувся до Царгороду й там помер (1145), то єпископи-українці постановили скористати з цього, і, щоб не приймати Митрополита з Константинополя, вони постановили поставити собі Митрополита з українців, не питаючи навіть про дозвіл Патріарха Константинопільського.

Одиною проблемою в них був сумнів, чи такий Митрополит буде канонічний. Щоб розвіяти їхні сумніви, Єпископ Чернігівський (що був найстарший по катедрі) переконав їх таким аргументом, що Патріарх Константинопільський поставляє Митрополита мощами — рукою Св. Івана, а в Києві також є мощі — голова св. Климента, отже вони нею можуть канонічно поставити собі Митрополита. І так, Собор Єпископів у Києві 27-го липня 1147 р. поставив (“головою св. Климента”) в сан Митрополита Климента Смолятича, вважаючи, що коли вони поставили його в цей сан мощами, то на це їм не треба було дозволу Патріарха Константинопільського.

Коли імперська Русь-Україна була розгромлена татарською “Золотою Ордою” (яка здобула й знищила Київ 1240 р.), то головні території з Києвом згодом попали під окупацію Литви, а після того, — під окупацію Королівства Польського, яке політично й адміністративною силою допомагало Римові вести наступ на Українську Православну Церкву. Католицький церковно-політичний наступ на неї супроводився церковною полемікою між українцями й польськими єзуїтами. Твердячи, що маєстат і святість Церкви головно залежить від її Святих і тих чуд, які відбуваються в її монастирах, де знаходяться мощі тих Святих, єзуїти поставили визивне питання, як з цим представляється справа в “Руській Церкві?”

Професори Київської Колегії (що в історії відома як “Могилянська Колегія”), об'єднані в науковий гурток “Атеней”, зареагували на це так, що під проводом одного з них, Афанасія Кай-

нофольського, взялися за велику, як на ті часи, працю: прослідити всі ці дані (які нагромадилися на протязі півтисячі років) про українських Святих. У висліді цього вийшов (у Києві, 1638 р.) важливий для оборони православних українців перед католицькою агітацією твір Афанасія Кайнофольського під грецьким наголовком “Тератургима” (що означає “Чуда”).

Мрякобісся — стан людини, що одержима (в обсесії) темною метою, яку вона щиро вважає за високий і світлий ідеал.

Слово це походить від іменника “мрякобіс” — ‘біс мряки’, цебто ‘диявол мороку’ (темряви).

Мрґати (арх.) — кліпати, “моргати очима”. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Понизаю, мругаю”. Слово це польське: “mrugać”; воно основане на тому самому корені (праслов’янському), що й укр. дієслово “моргати” (див. “**Моргати**”). Слово “mrugać” далі є живим і вживаним у польській літературній мові. В Україні це польське слово вживалося в книжній мові XVI-XVII століть, але в модерну укр. літературну мову воно не включене.

Мстислав — українське мужеське ім’я власне — із староукраїнського “Мъстиславъ”, значіння якого — ‘оборонець слави’. Перше значіння старослов’ян. (і староукр.) дієслова “мстити” означало кару. Другісне значіння дієслова “мстити” було: ‘охороняти’. Те другісне його значіння також дуже давнє. Див. в Остромировій Євангелії (1056-1057): “мсти мене отъ супра моего” (Луки 18.3); це значить: “оборони мене від супротивника мого”. У Збірнику Святослава (1076): “Понеже застоїть ми въдовица, да мьщи єъ”.

І саме від цього другісного значення дієслова “мстити” (славу) ім’я “Мстислав” означає оборонця слави.

У XII столітті це ім’я в нас уже писали фонетично (згідно з його українською вимовою), тобто писали без ера (без ь). Ось приклад із “Слова про похід Ігоря” (1187): “Буй Романе и Мстиславе”.

Усім тим давнім укр. князям, що називалися “Мстиславами”, це старовинне укр. ім’я надавали ще перед охрещенням їх. Але коли їх хрестили, то надали їм інші імена — “імена хрестні”. Однак у сонмі Святих вони (два з них) фігурують як “Мстислави”, а не під своїми хрестними іменами. Серед Святих є Мстислав — Великий Князь Київський (†1132), пам’ять якого поминається 15 квітня, і князь Мстислав Новгородський (†1180), пам’ять якого поминається 14 червня.

Кн. Володимир Великий і кн. Ольга фігурують між Святими під тими іменами (“Володимир”, — у наших старих пам’ятках — “Владимиръ”, та “Ольга”), які були їм надані перед їх охрещенням, а не під тими іменами, які їм були надані під час Хрещення: він — “Василій”, а вона “Єлена” (в укр. народній вимові: “Олена”).

Му! му-му- му! — звуконаслідування корови; звідси “мука-ти”, “мукання”. Старе (в східніх слов’ян) “мычати” ще досі збереглося в російській мові: “мычатъ” — замість “мукати”. Відповідники українського “мукати” в мовах більшості слов’янських народів основані на базі його основного форманса (му-); напр., болгар. “муча”; серб. “мукати”; чеське “muscĕti”. В укр. афоризмі “Корова, що багато ричить, мало молока дає”. Слово “ричати” є польського походження; польським відповідником укр. “мукати” є дієслово “rýczec”. Також і серед деяких неслов’янських народів праїндоевропейського походження відповідники укр. слова “мукати” також основані на базі звуконаслідувального “му-”; напр.: північно верхньонімецьке “mugen” і латин. “mũgire” — ‘мукати’.

Мудо — ядро в мужчини і в самця взагалі; із старослов’ян. мадо” (лат. “testiculum”). Слово це є в Е. Желехівського й С. Недільського. (Див. їхній “Малоруско-нім. словарь”, 1896). Звідси (тобто з укр. галицького джерела) узяв це слово Б. Грінченко і включив його у свій Словник (1909).

Мудрець (-рєня) — слово загальнослов’ян.; старослов. (ст.-церк.-слов.): мадргьсь; болг. “мьдръ”; серб. “мудрацъ”; чєс. “mudřec”; пол. “mędrzec”; рос. “мудрецъ” (чит. ‘мудрецъ’).

Старослов’ян. (і стар.-церк.-слов.) іменник “мадргъ”. Порівн. болг. “мьдръ”; серб. “мудар”; рос. “мудрый”; білорус. “мудзєрь”; словінське “mōder”; чеське “moudrý” (але замість **ou** в чеському дієслові наявне **u**: “mudrovati”); польське “mađru” (але в іменнику наявне не **a**, а **e**: “mędrzec”); словацьке “mudry”.

Із старослов’ян. прикметника “мадргъ” постала низка старослов’янських слів: мадргьсь, мадрити, мадровати, мадрь, мадрьпъ, мадрость.

Коли Б. Грінченко шукав фразеологічних прикладів уживання іменника “мудрець”, то, як видно, в укр. фольклорі він його не знайшов, і тому він мусів послужитися лексиконом укр. освіченої верстви, і в своєму Словнику (1909 р.) ілюстрував наявність цього слова прикладами з Біблії (Книга Іова V, перекладу Куліша) і з “Енеїди” Івана Котляревського. На підставі цього факту свентуально можна зробити таке припущення, що іменник

“мудрець” прийшов в Україну (в старослов'янській формі “mađgьsь”) із старо-церковно-слов'янською мовою, яка, з прийняттям українським народом Християнства, була перейнята Укр. Церквою з Болгарії, і стала в нас мовою не тільки богослужбовою, але й мовою “книжною” (літературною) взагалі. А тому що загал народу “книжної” мови не знав, то не знав він і нашого церковного й книжного слова “мудрець”. А втім, наш народ мав слово “мудрий”, із цього прикметника (“мудрий”) сам собі утворив іменника “мудран”. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Можливо, що грецькі місіонери, брати Кирило (в мирі Константин) і Мефодій, приспособлюючи (в ранньому періоді другої половини IX віку) македонсько-солунський діалект для церковного вжитку слов'ян, самі, або може трохи пізніше їхні учні, створили із старо-македонського прикметника “mađgь” іменника “mađgьsь” (‘мудрець’), щоб дати слов'янам переклад грецького слова “sophos” (‘мудрець’).

Болгарський народ, замість створити собі іменника із старослов'ян. прикметника “mađgь” для означення мудреця, дав цьому прикметникові додаткову функцію, а саме — функцію бути синонімом іменника “мудрець”. І так “mađgь” у болг. мові вже має два значення: прикметникове (‘мудрий’) та йменникове (‘мудрець’). А втім, давні греки для означення мудреця вживали прикметника “sophos” (‘мудрий’); вживали його для цього в його субстантивованому значенні.

Кирило й Мефодій та їхні учні в християнській місії серед слов'ян створили для слов'ян низку зложених слів, в яких одним з компонентів було слово “mađgь”: “lubomađrije” (звідси в церковно-слов'ян. мові укр. типу “любомудріє”), що є калькою (дослівним перекладом) грецького слова “philosophia” (з “philia” — ‘любов’ + “sophia” — ‘мудрість’); “сѣломađrije” (‘чеснотність’), і т. ін.

“Премудрість”, старосл. “умудритися”, “мудрствовать” (напр., “мудрствовать лукаво”, “не мудрствую лукаво”, “мудренець”.

Прикм. “мудрий” у сім'ї слів: “мудрець”, “мудрий”, “мудра́к” (‘мудрець’), “мудраге́ль” (‘хитрун’), “мудрува́ти” (‘хитрувати’), “мудріша́ти”, “помудріша́ти”, “му́дрість”, “змудрі́ти”, “му́дро”, “нему́дрий”; (говіркове “немудрий” означає ‘не дуже добрий’ — в відношенні до даної речі).

Поширення суфіксового (наросткового) е з називного відмінка однини “мудрець на всі інші відмінки цього слова (напр., “мудреця”) суперечить законам укр. історичної фонетики (звучні). Старослов'ян. іменник “mađgьsь” на українському ґрунті законо-

мірно перетворив свою форму в наз. від. одн. на “мудрець”; але в родовому відм. одн. старослов. “maǫǫsa” він, згідно з законами укр. фонетики, перетворив свою форму на “мудрця”, і далі: “мудрці”, “мудрців”. Порівн. в Лексисі Л. Зизанія (1596): “Того-свѣтніи мудрця”. Фонетико-морфологічна закономірність у різних відмінках цього слова збереглася в укр. мові в Галичині аж до нашого часу; там пишуть: “мудрець”, “мудрця”, “мудрці” і т.д.

Також незгідно з фонетико-морфологічними законами нашої мови є форма “мудрощі” (що тепер санкціонована “Правописним Словником” Г. Голоскевича), замість етимологічного правильного “мудрості”, згідно з суфіксом -ість називного відмінка однини: “мудрість”.

У традиційному українському народньому понятті про значення слова “мудрий” цей прикметник виражає поєднання великих інтелектуальних прикмет даної особи з її високими етичними прикметами. І саме на основі поєднання обох цих прикмет володаря давньої України-Руси Ярослава (1015-1054), першого кодифікатора українського права (кодекс якого він видав під назвою “Руська Правда”), український народ назвав “Мудрим”.

Муж, “мужатка”, “зámіж”. — Слово “муж” загальнослов’янське: старослов’ян. maǫǫzь”; болг. мъжът”; серб. “муж”; словінське “môž”; чеське й словацьке “muž”; рос. “муж”; польське “maż” (родовий відмінок однини “meża”). Пракореня цього слова, звичайно, треба шукати в праїндоевропейському мовному ґрунті. Однак його етимона (тобто тієї ідеї, яка становила первісне значення пражкорення цього слова) досі не вдалося відтворити. Очевидно, що етимон цього праїндоевропейського слова загубився на шляху тисячоліть — таким чином, що він розщепився на багато варіантів, і тому старослов’ян. слово “maǫǫzь” (муж) у різних мовах праїндоевропейської сім’ї почало вживатися для вираження різних ідей. У старослов’ян. (і в старо-церк.-слов’ян.) мові слово “maǫǫzь” має три значення: 1) доросла людина чоловічої (маскулинної) статі; 2) шлюбний чоловік жінки; 3) поважна й авторитетна людина чоловічої статі (напр., “державний муж”; “муж світлий — без кази й догани”). — 1) У Священному Писанні Нового Завіту (Діяння Апостолів 10.1) написано: “У Кесарії був один муж на ім’я Корилій”. (У старослов’янському тексті цього євангельського версета слово “maǫǫzь означало кожду дорослу людину маскулинної статі, незважаючи на те, чи вона одружена, чи не одружена).

2) В Євангелії (Івана 4. 17-18) написано: “Жінка сказала в відповідь: “У мене немає м у ж а”. Ісус говорить їй: “Правду ти сказала, що в тебе немає м у ж а, бо в тебе було п’ять м у ж і в, а той, якого ти нині маєш, не м у ж тобі; це справедливо ти сказала”. (Тут слово “муж” означає шлюбного чоловіка жінки).

3) Слово “муж” у значенні псавної, авторитетної людини також ужите в Свящ. Писанні; напр., у Діяннях Апостолів 15.7. сказано: “Після цього обмірковання (Собору), Петро, вставши, сказав їм: “М у ж і — браття...” Слово “муж” тут означає дорослу авторитетну особу чоловічої статі, бо особи, до яких ап. Петро промовляв, — це були апостоли й т.зв. “мужі апостольські”.

Слово “муж” в його старому укр. значенні — це те саме, що відповідник латинського “vir” — вільний мужчина, громадянин, що був знатною особою, близькою до князя; звідси в укр. старій книжній мові термін “княжий муж”.

Ігумен православного монастиря в м. Бересті (на зах. Волині) Афанасій Филипович (що помер 5 вересня 1648 р., в польській тюрмі, в яку він був запроторений за те, що виклинав Унію) у своєму “Діярії” (“Діяріушь”, написаний 1646 р.) називав Михаїла Кропивницького й Лаврентія Древинського “гідними м у ж а м и” — діячами за те, що вони, як послі-парляментаристи, у польському Соїмі в Варшаві обороняли православну віру.

Старослов’янське слово “mažь” (у церковнослов’ян. мові укр. типу: “мужь”) було відповідником старогрецького “aner” і латинського “vir”, бо обидва ці слова також виконували три функції — означали: 1) дорослого мужчину взагалі, 2) одруженого мужчину і 3) поважну авторитетну особу чоловічої статі.

Уживаний в укр. мові в Галичині термін “державний муж” — це калька німецького “Staatsmann” (Staat — ‘держава’ + Mann — ‘муж’, ‘чоловік’).

Від цього німецького слова також походить польський термін “maż stanu”, тобто ‘державний муж’. Термін “муж довір’я” в укр. мові в Галичині — це калька з польського “maż zaufania”, що є дослівним перекладом з німецького “Vertrauensmann” (Vertrauen — ‘віра’, ‘довір’я’ + Mann — ‘муж’, ‘чоловік’). Це німецьке слово є відповідником англ. “trustee” і російського “поверенный” (також “уполномоченный” — ‘уповноважений’).

Факт нав’язання старослов’ян. іменникові “mažь” (‘дорослий мужчина’) додаткової функції: визначити шлюбного чоловіка жінки, не означає, що в старослов’янській мові не було спеціального слова для виконання цієї специфічної функції, тобто

такого слова, що було б синонімом англ. “husband”, німецького “Ehemann”, франц. “epoux”, новогрецького “antras”, польського “małzonek”, чеського “manžel” і ін. Таке слово в старослов'янській мові було, а це — “sarpaḡъ”; у старій укр. книжній мові: “супруг”, шлюбна жінка означувалася старослов. терміном “sarpaḡa” (староукр. “супруга”). Старосл. “sarpaḡystwo” означає ‘одруження’. У церк.-слов'янській мові укр. типу ці старослов'ян. (вони ж і старо-церк.-слов'ян.) слова звучали (згідно з укр. вимовою): “супру́гъ”, “супру́га”; (подружня пара: “супру́ги”); “супру́жество”. (Див., напр., у книзі “Євхоло́гїонъ” (въ Львовѣ 1873) у розділі п.з. “Односітельно заключенія супружествъ и воспытыванія дѣтей”).

Слова із церк.-слов'янської мови “супругъ”, “супруга”, “супружество” збереглися до наших часів у літературних мовах сербській і російській; також довгий час зберігала їх й укр. книжна мова, а в укр. літерат. мові в Галичині вони зберігалися аж до раннього періоду ХХ століття. І так, напр., в актах Львівського Собору гр.-кат. Галицької Митрополії з 1891 р., що написані тодішньою укр. літерат. мовою Галичини, фігурують терміни “супруги” (подружня пара), “супругъ” і “супруга” та “супружество”, (Див. “Додатокъ до чинностей рѣшень руского провинціального Собора въ Галичинѣ, ѳтбувшого ся во Львовѣ в р. 1891. Львовъ, 1897). В Архипастирському Посланні митр. Андрея Шептицького п.н. “Канадійськимъ Русинамъ” (Жовква, 1911) уживається термін “супружество”.

Укр. народ на Наддніпрянщині занехав старі укр. слова: “супругъ”, “супруга”, “супружество”, мабуть, тому, що із староукр. дієслова “спрягати” (укр. народня побічна форма скорочена: “спрягати”) він утворив (для своїх потреб у ланці сільського господарства) слова “супру́га” (спряжка волів в одному возі з 2-х чи 3-х господарств) і “спряжник”; він у такій “спряжці”.

У тих слов'янських народів, які усунули із своїх мов ті свої старі слова, що походили із старослов'ян. “sarpaḡъ”, “sarpaḡa”, “sarpaḡystwo” (супруг, супруга, супружество), і таким чином залишилися без термінів для означення шлюбного чоловіка жінки й шлюбної жінки чоловіка, згодом створили собі — з допомогою німецької мови — такі ерзаці: чехи — “manžel” і “manželka”, а поляки “małzonek” і “małzonka”. Ці польські слова складаються з двох компонентів: 1) із старонімецького слова *māl* (що означає умову) і з поль. слова *żenić się* (“женитися”). Чеські слова “manžel” і “manželka” складаються з німецького *mal* і чесь-

кого “ženiti se”; з цього мало б вийти слово “malžen”, але чехи перекрутили його на “manžel”.

Серби, болгари, українці в Галичині й росіяни зберегли собі церковно-слов'ян. слова “супруг”, “супруга”, що вже усунені з укр. літерат. мови. Щоб відрізнити шлюбну жінку чоловічини від жінки взагалі, цебто від людини жіночої статі, українська інтелігенція почала вживати слово “дружина”, яке в дійсності означає здружену групу людей; напр., в укр. літописах: “княжа дружина” — це княжі воїни — “дружинники”, а в мові укр. народу саркастичний вираз “збирана дружина” означає механічно зібрану до купи групу різного типу осіб.

Визбувшись слів “супруг” і “супруга”, які наша інтелігенція чомусь уважала за терміни виключно церковного характеру, наші освічені верстви спочатку заступили їх словами “муж” та “жена” (і жона), а слово “муж” (у значенні жіночого шлюбного чоловіка) проникло також і укр. народні маси. (Порівн. в укр. народній пісні “Червоная рожа трояка”: “Мала я мужа, мужа я мала, мала я мужа пияка”).

Однак факт уживання слова “муж” для означення шлюбного чоловіка жінки не означав, що в укр. народі забулося основне значення слова “муж” — ‘особа чоловічої (маскулинної) статі’ (полу), а не ‘жінчин шлюбний чоловік’. Однак значно популярнішим і більш сприйнятливим терміном для означення жіночого шлюбного мужа стало серед укр. народніх мас слово “чоловік”; і цю його другісну функцію вже санкціонувано нормативними словниками теперішньої укр. літерат. мови. (Див. в “Англо-укр. словнику” М. Л. Подвезька з 1948 р.: “husband — чоловік дружини”). Подвезько був змушений зазначити, що тут ідеться не про чоловіка взагалі, цебто не про кожного мужчину, а тільки про такого чоловіка (мужчину), який є жіночим шлюбним мужчиною.

Ідеться про те, що старослов'ян. слово “чловѣкъ”, як і староукр. “человѣкъ”, означало людину взагалі, цебто було воно синонімом старослов'ян. слова “людинь” (множ. “людие”), і це старе значення укр. “чоловік” (‘людина взагалі’) в укр. мові збереглося живим по наші часи. Отож, коли вживаємо слово “чоловік”, то мусимо вияснити, яку функцію воно в нас у даному випадку виконує: чи свою основну функцію, (виконуючи роллю означення людської істоти взагалі), чи може воно вжити в своїй другісній (додатковій) ролі, в якій воно означає жіночого шлюбного мужчину.

Сім'я старослов'ян. слів маѣъ” і “маѣъскъ” (‘мужеський’, ‘чоловічий’; напр., чоловічий, цебто мужеський, рід іменників): “маѣъство” (‘мужність’, ‘відвага’); “маѣати сѣ (бути мужнім, скріплятися духом відваги, бути хоробрим; староукр. “мужа́тися”); “маѣатаја”, “маѣatica” (замужня жінка).

Приклади засвідчення слова “муж” та його деривативів (похідних слів) у старих укр. пам'ятках: у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Сердца своего мѣжества”; у Лексисі Л. Зизанія (1596): “Храбрь — мужный, дужий; храбрость — мѣжность, дѣжность”; Лексикон П. Беринди (1627): “Мужъ — лѣтъ 30, шестый степень од седми челоуѣча житія”.

У Катихізисі з 1645 р.: “Цнота — мужность”. — Звичайно, що слово “цнота” — відповідник латин. “virtus”, — це польське слово “cnota”, що походить від прикметника “cny” із старослов'ян. “сѣстьнь” — ‘чесний’, з якого українці утворили собі іменник “чеснота” — мабуть за аналогією до польського “cnota”. “Чеснота” по-старослов'янському означає ‘добродѣтель’, що є калькою грецького “kalodoulera”.

Слова, що походять від слова “муж”, у теперішній укр. літерат. мові досить численні: “мужчина” (димінутив слова “муж”), що в укр. пам'ятках XVI-XVII століть засвідчене як синонім слова “муж”, бо факт його походження від цього слова відійшов у забуття, і народ вимовляв цей димінутив як “мужчина”. У цьому слові замість -жч- помилково писали -щ- (“мущина”); “мужік” (димінутив слова “муж”) утворене з допомогою наростка -ик, на зразок: Павло — Павлик, Петро — Петрик, Куль — Кулик, Коваль — Ковалик і т.д.

За часів рабовласництва (панщини, кріпаччини) в Україні під окупаціями сусідніх держав “мужиками” (по-польському “chłopi”) називали селян-рабів. Їх уважали за “унтерменшів”, — за “людоподібних” істот нижчого гатунку. Тодішнє поняття про “мужика” (“хлопа”) висловив український учений (професор Могиланської Колегії), відомий церковний письменник і проповідник, архимандрит Єлецького Манастиря в Чернігові, Йоанікій Галятовський (†1688). У своїх проповідях він навчав, що три сини біблійного Ноя: Сим, Хам і Яфет — були прототипами людей трьох майбутніх суспільних станів: Сим — прототип людини духовного стану, Яфет — панського (шляхетського) стану, а Хам — людини “хлопського” (“мужицького”), яка, мовляв, була Богом призначена на те, щоб бути слугою людей духовного й панського стану — так, як Хам служив Симові та Яфетові.

Від іменника “мужік” походять такі слова: “мужичка”, “мужицький”, “мужичий”, “мужикуватий”, “по-мужицькому”.

Російська інтелігенція в минулому “мужиком” (у переносному значенні цього слова) називала і таку особу вищої класи, яка була простакуватою і “грубою” в поведінці та вульгарною в своїх висловах.

В укр. “книжній” мові XVI-XVII століть часто вживалося слово “хлоп”, що було польським відповідником укр. і російського слова “мужик”. Слово “мужва” утворений від слова “муж” (на зразок: “брат” — “братва”) має колективну (збірнотну) форму; воно вживалося (в дусі фамілярності) між вояками, робітниками й т.ін. Але дехто надавав йому й згідного сенсу — в значенні російського “мужичье” (чит. “мужічйо”). Дієслово “мужатися” (див. у “Слові про Ігорів похід” з 1187 р.: “мужаимься сами”), що походить від слова “муж” далі фігурує в нормативному словнику укр. літерат. мови (див. в “Укр.-англ. словнику” М. Л. Подвезька, 2-ге вид. 1963 р.), але в практиці воно вже майже забуте.

Від слова “муж” також походять слова “мужній”, “мужньо” і “мужність” (порівняй “мужатися”).

Старослов'ян. слово “mъzatica” (“замужня жінка”, ‘молодиця’) не прийнялося на укр. ґрунті. Слово “мужатка” — це відносно молодий набуток укр. мови, і воно появилось тільки в укр. мові в Галичині, і лише там воно вживається. Очевидно, це слово з польського “mężatka”.

“З а м у ж”. Коли батьки видають свою дочку “зámуж”, то це значить, що вони видають її ‘за мужа’. Жінка “зámужем” (“за мўжем”) — це замўжня жінка.

З уваги на те, що старослов'ян. носове о, тобто голосний звук а (графічно він виражений стар.-слов'ян. буквою, що має назву “юс великий”) на укр. ґрунті змінився тільки в у (напр., старослов'ян. “mъzъ”, на укр. ґрунті перейшло в “муж”), вимова слова “замуж”, як “заміж”, суперечить законам укр. історичної фонетики. Замість правильного слова “замуж” у нас в літерат. мову чомусь увели його перекручену форму “заміж”, і воно вже фігурує в укр. нормативному словнику (див. “Правописний словник” Г. Голоскевича).

Мўза — з грецького “mousa”, це загальна назва кожної з 9-х богинь у грецькій мітології: муза Уранія була покровителькою астрономії; муза Калліона — покровителькою епосу й красномовства; м. Клію — історії; м. Мельпомена — творів трагедії; м. Полігїмнія — ліричної поезії; м. Талія — комедії; м. Ерато —

поезії взагалі; м. Терпсіхора — танків і хорових співів; м. Евтерна — музики.

Похопивши собі з Греції слово “mousa”, давні римляни створили такий вислів: “Inter arma silent musae” (дослівно: “між зброєю музи мовчать”); це значить, що під час війни немає наукової й мистецької творчості.

У давніх римлян богинями краси були три грації (gratae) Англая, Евфрозіна й Талія. Давні греки називали римські грації харитами.

“Возлюблеником муз і грацій” Т. Шевченко називає свого приятеля М. С. Щепкіна, якому він присвятив свою поему “Неофіти”.

Му́зика — з польського слова “muzyka”, яке поляки запозичили або в німців (“Musik”), або може у французів (musique). Обидва ці західноєвроп. слова походять з латинського “musica”, що запозичене з грецького “mousika technē”, тобто “музична техніка”. Грецький прикметник “mousikos” походить від терміна “mousa”, що був загальною назвою кожної з 9-ох грецьких богинь науки, мистецтва й поезії. Покровителькою музики була муза Евтерна.

Слово “му́зика” було внесене в російську мову досить пізно — за часів царя Петра I (1689-1725). В Україну це слово проникло раніше — на переломі XVI-XVII століть. У Лексиконі П. Беринди “Му́сіка, музыка-спѣвані або игранѣ, на голоса спѣваючіи або граючіи. От седми визволених четвертая наука. **Му́сікій** — спѣвак, игрок”.

Тут маємо інформацію, що за часів П. Беринди в колегіях західних країн Європи в XVI-XVII ст.ст. серед 7-х т. зв. “визволених наук” му́зика була 4-ю в черзі.

“Визволені науки” — це калька з польського “nauki wyzwolone”; так поляки перекладали латинське “artes liberales” (звідси англ. “liberal arts”): грамати́ка, ритори́ка, діялекти́ка, му́зика, аритметика, геометрія й астрономія. “Визволені (вільні) науки” також становили основну програму навчання в Могилянській Колегії (в Києві), що була основана 1632 р. митр. Петром Могиллою.

У Лексиконі П. Беринди “му́зикою” також називається й музичний інструмент, як свідчить така інформація в ньому: “Свѣраль-пищалка, му́зіка невеличкая на кштатт лю́тнѣ”.

“Му́зіка (музикант), множина — “му́зіка”. (Див. у Т. Шевченка: “Якби мені черевіки, то пішла б я на му́зіки”). Слово “му́зика” в сім’ї слів: “му́зіка” (музикант), “му́зичний” (напр.,

“музичний інструмент”), “музикальний” — той, хто має музичний талант і “музикальне вухо”, тобто добрий слух.

“Мўки слўва” — так кажуть про творчі переживання письменників, а особливо поетів.

“Мўки Тантала” — крилатий вираз з грецької мітології (міфології). Зевс (по-грецькому Zeus — головний бог у грецькій мітології, подібно як у староримській мітології Юпітер) покарав лідійського царя Тантала таким чином, що прив’язав його до рясного овочами дерева в воді. Тантала мучила спрага, але коли ж він хотів зірвати з дерева овоч, то гиляки з овочами високо підносилися вгору.

“Мул” і назва “Азія”. — Назва “Азія” (з приголосним звуком з) — це форма латинської вимови цього терміна: “Asia”. Натомість буква s в назві “Asia” греки вимовляли так, як вимовляємо укр. букву с. Згідно з грецькою вимовою цієї назви (“Asia”) у нас колись писали її фонетично: “Acia” ставили на і: “Acia”.

Хоч походження й перше значення того слова, від якого походить назва “Asia”, далі залишаються невідомими науці, то наші учені в XVII столітті все таки були певні, що вони цю проблему розв’язали. Тому, що грецьким відповідником укр. слова “мул” (болотниста маса на дні деяких рік) є слово “asis”, то вони твердили (на основі звукової подібності назви “Asia” до грецького слова “asis” — ‘мул’), що значення назви “Азія” ось таке: “Мулиста [країна]. І так ось у Лексиконі П. Беринди (1627) написано: “А с і а -мулиста” [країна].

Механічне виводження даної назви від такого слова, звучання якого випадково подібне до звучання тієї назви, хоч при цьому немає жодних інших доказів для обоснування цього твердження, в ономастиці (науці про назви) називається “народньою етимологією”, що означає наївну “етимологію”, яка є частиною псевдології (псевдонауки) взагалі.

Якщо б, напр., хто твердив, що назва “Азія” походить від старослов’ян. слова “азь” (‘я’), або назва столиці Канади “Ottawa” походить від укр. слова “отава” (‘осіннє сіно’), то це була б народня етимологія обох цих назв.

В історії народів з давніх-давен творилася народня етимологія назв деяких осель, міст, урочищ, країн і т.ін.

Щодо слова “мул” (російське “мул”, білоруське “мул”, польське “muł”), то на точці питання його походження немає згідності думок між дослідниками. Одні з них твердять що слов’яни

запозичили його безпосередньо з латинської мови (лат. слово “mulleus” ‘рудий’, ‘подібний до рудого мочара’); інші кажуть, що слов’яни запозичили собі це слово безпосередньо з грецької мови, і що воно походить з гр. слова “moulos”. Було й старогрецьке ім’я власне “Maulos” (у латинській версії “Mulus”). Також є такі дослідники, які твердять, що слово “мул” — праслов’янське, і що його пракорінь походить з того самого джерела, що й пракорені таких слів: литовське “mulwas” (“рудий”, а болото ж мочару, мовляв, є руде); лат. “mulleus” (“рудий”).

Слово “мул” в укр. мові має дві формальні видозміни: “намул” і “намула”. У Т. Шевченка — “мул” (див. в його поемі “Гамалія”: “Твої білі ребра піском занесу, у мул поховою!”). Сім’я слів: “мулистий”, “мулкий”, “мулити”, “замулювати”, “замулюватися” (‘заносити мулом’).

Є також назва одного з родів риби — “мул”, що в укр. народній вимові утвердилася його димінутивна форма: “мулька” і також у перекрученій діалектичній формі — “мілька” (порівн. перекручення слова “замуж” на “заміж”). Слово це походить з латинської назви цього роду риби: *Mugil cephalus*. Але чи пракорінь лат. “mugil” має щось спільного з пракорінем слова “мул” — це питання.

У старо-церк.-слов’ян. мові слова “мул” немає: його відповідником є ст.-церк.-слов’ян. слово “мъзгъ” (і “мъскъ”); у болгар. мові “мул” має три назви: “мъска”, “муле” і “катър”; у сербській — “мазга”; в чеській “mezek” і “mul”; у польській “muł”; у російській мові є слово “мул”, яке часом заступають словом “ил” (чит. ‘іл’).

Муляр — з польського “murarz” (і “mularz”), від дієслова “murować”, що походить з латинського “murus” (‘стіна’, особливо ж стіна навколо укріпленого міста); порівн. теперішнє німецьке “Maurer” (‘муляр’).

Розподібнення польського “murarz” у “mularz” за схожістю до слів “stolarz” (‘столяр’), “malarz” (‘маляр’) і т.ін.; цьому розподібненню сприяв брак знання (серед народу) походження слова “murarz”.

Брак знання походження староукр. (і старослов’ян.) слова “рыцарь” (із старогерманського “ritter” — ‘вершник’) спричинив перекручення (в укр. діалектах Наддніпрянщини) цього слова на “лицар”. (Подібно й слово “римар” там перекрутили на “лімар”). Це укр. приклади такого розподібнення, що в польській мові засвідчене перекрученням слова “murarz” на “mularz”. Похідні

слова: “мулярчѹк” (син муляра, або мулярський помічник), “мулярѣнко” (син муляра), “мулярський”, “мулярство”, (у говорах: “мулярка” замість “мулярство”).

У зложеннях словах: “вільномулярство” з польського *wolnomularstwo* (“масонство”); *wolnomularz* (“масон”), з французького *maçon* (“муляр”), або також *franc-maçon*; ті, що не знали походження цього слова, його правильної форми та значення, перекрутили його на “фармазон”. (Див. “Правописний словник” Г. Голоскевича з 1929 р.). “В укр. мові в Галичині вимова цього слова збереглася в такій формі, в якій вона наявна в польській мові; а саме “фармазон”. Див. сатири з укр. життя в Канаді п.з. “Фармазони” свящ. Василя Кудрика в часописі “Вістник” (Вінніпег), 1942 р.

У деяких укр. говорах на Наддніпрянщині слово “муляр” вимовляють як “мулір”. (Див. у Словнику Б. Грінченка — 1909 р.). Це нагадує факт зміни форми слова “замуж” на “заміж”. У деяких укр. діалектах слово “маляр” вимовляють як “муляр”. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Також у Словнику Б. Грінченка подане з укр. галицьких і закарпатських говірок слово “муляр” у формі “му́рар”, в якому л замінено на р — може під впливом польського *mułarz*, чи може під впливом дієслова “мурувати”.

Слово “муляр” в укр. фольклорі (приказка): “Муляр додому, а мур — додóлу”.

Слово “муляр” в словниках укр. літер. мови XVI-XVII ст.ст.: у Лексисі Л. Зизанія (1596): “Сокира которою мулярѣ камѣнь ѣ отесують”. У Лексиконі (1627): “Сокирою мулярѣ каміньє отесують”.

Мунштѹк — (з німецького *mundstück*); дослівне значення: “кавалок для уст”); це рід уздечки із спеціальним пристроєм для легшого поздержування (чи взагалі контролювання) коня. П. Беринда в своєму Лексиконі (1627) так пояснює слово “бродза́” (прилад для ставлення спротиву, чи стримування кого, — з польського *broździć*): “Бродза́ — уздица, обротъ, каганецъ, мунштук”. (Звичайно, що з контексту цієї інформації годі довідатися про значення слова “мунштук”).

Слово “муштук” (також з нім. *Mundstück*) означає й папіросницю, — не портицигар, а спеціальну трубку, в яку вкладається папіроса (цигарку), щоб через неї втягати дим — під час курення.

“Мурашки під шкірою пішли” — фраза, якою людина виражає свій великий переляк.

Му́рин — негр. П. Беринда в своєму Лексиконі (1627) каже про мурина (слово “негр” у нього не фігурує): “Муринъ або чорный”.

Слово “негр” походить від латинського прикметника “niger” — ‘чорний’. Слово “мурин” перейшло в укр. мову з мови польської; польське слово “murzyn” походить з німецького “Mohr” — ‘чорний’, ‘негр’, а в переносному значенні — ‘коменяр’. Це німецьке слово походить з латин. прикметника “maurus” — специфічне значення якого — ‘мавританський’, але його також уживали (узагальнено) як синонім лат. прикм. “Africanus” (‘африканський’).

Твердження А. Брюкнера (див. його “Słownik etymol. języka polsk., 2-ге вид., 1957), що в слові “murzyn” суфікс *-yn* є не польським, а “руським” — на зразок суфікса в слові “Rusyn”. Це твердження Брюкнера однаке треба брати під сумнів. Справа бо в тому, що на польському мовному ґрунті після приголосних **ж, и, ш**, тобто, по-польському після *ż (i rz), cz, sz*, праслов’ян. голосний звук *i* закономірно змінюється на *и* (по-польському: *y*). Напр., старослов’ян. “životъ”, “tworiti”, “sъgrěšiti” на польському мовному ґрунті змінили свої форми на “żywot”, “tworzyć”, “zgrzeszyć”. Ці приклади наглядно показують, що в польському слові “murzyn” суфікс — *yn* належить до закономірних фонетико-морфологічних явищ польської мови. І навпаки: ненормальним явищем тут була б така евентуальність, якщо б у цьому слові суфікс звучав як *-in*, а не як *-yn*, тобто: “murzin”, або “Cieszin”, а не “Cieszyn”, чи “Turczin”, а не “Turczyn”.

Той факт, що в понятті давніх римлян маври (лат. “Mauri”; грецьке “Mauroi”) репрезентували “чорних людей” узагалі, з неграми включно, для нас не повинен бути несподіванкою, бо ж, напр., і в деяких модерних мовах слово “мавр” є синонімом слова “негр”. Напр., у болгарській мові синоніми слова “негр” є такі слова: “негр”, “арап”, “арапин”, а чехи називають негра такими термінами: “černoch”, “moufenin”, тобто: ‘чорний’ (латин. “niger”) і ‘мурин’ (лат. “Maurus”; нім. “Mohr”; англ. “Moog”).

Муркотіти — звуконаслідувальне слово — від котячого “мур-мур-мур”. Слово це старослов’янське; порівн. чеське “mručeti”, “mrukatí”; польське “mruczeć”; рос. “мурлыкать”, “мурчать”. На те, що його пракорінь походить з праіндоевропейського мовного джерела, вказують такі відповідники слова “мручати” в неслов’янських мовах праіндоевроп. сім’ї: лат. “murgare” (звідси слово “мурмурандо”); і німецьке “murmelen”.

Від дієслова “муркотіти” (і “муркотати”) походить популярне в Україні котяче ім’я власне “Мурко”.

Мурування — від німецьк. “Mür”, що походить з латинського “murus” (‘стіна’). У старій укр. книжній мові правильно (тобто згідно з нормами укр. словотворення) утворювали іменники з дієслів, про що свідчить форма дійменника “мурування” в Лексиконі 1627: “Всякое камѣнье ку муруванью”. Тому що в дієслові “мурувати” є суфікс *у*, то він мусить бути збережений в утвореному з цього дієслова іменнику: “мурування”. Форма “муровання” постала під впливом польського “murowanie”, подібно як і форма “прасовання” (від прасувати) замість правильного “прасування”, і т.д.

Мусити, — **мусити** — походить з німецького “müssen” (“мус” з німецького “Muss”). Тому що українці взяли це дієслово не безпосередньо з німецької мови, а почерез мову польську, то в висліді цього на укр. ґрунті форма цього дієслова проявила себе в двох варіантах: “мусіти” й “-мусити”, напр., “змусити”.

Поляки запозичили собі німецьке дієслово “müssen” у XIV столітті, і спочатку вони його форму перетворили на “musić”, отже українці, похопивши її від поляків, вимовляли й писали її як “мусити”, тобто польське *і* вони тут вимовляли як *и*. Але поляки згодом утворили собі другу форму цього дієслова, а саме форму “musieć”, яку українці писали як “мусѣти”, і букву **ѣ** читали як *і*. Так в укр. постали два варіанти цього дієслова: “мусити” (чит. ‘musytu’) і “мусѣти” (чит. ‘musity’). Тому що в поляків було сплутання обох варіантів (“musić і “musieć”) цього дієслова, то в висліді цього аналогічна плутанина також постала і в нас: плутанина двох варіантів цього дієслова: 1) “мусити” (чит. ‘musytu’) з польського “musić”, і 2) “мусѣти” (чит. ‘musity’) з польського “musieć”. Приклади: “ти мусиш” і “я мусів” (із староукр. “я мусѣль”).

* * *

Українці запозичили собі від поляків це дієслово німецького походження ще в XV ст., про що свідчать т. зв. “Akta Grodzkie i Ziemske” (том VII, стор. 205) з 1407 р., в яких є написане кирилицею укр. “мусить”.

В укр. пам’ятці з Волині, якою є Пересопницька Євангелія (з 1556 р.) також ужите це дієслово (написане кирилицею): “мушу”, “мусимо” (чит. “musyto”), “мусять”. В укр. пам’ятці з Галичини, якою є Крехівський Апостол (з 1560 р.) дуже часто вживається це дієслово: “мушу”, “мусишъ” (чит. ‘musyŝ’, “мусить”, “мусять”,

“мусиль” (чит. ‘musyl’), “мусили” (чит. ‘musyly’). Також часто вживається це дієслово в Київській Учительній Євангелії (з 1637 р.). Тому то це дієслово вже засвідчене й у Лексиконі Беринди (1627): “Все мусѣлося (чит. “мусілося) дѣяти”. І там таки: “Гоню, примушаю, пр у”. А також: “П он у ж д е н і е - п р и м у ш е н ь е”.

У Словнику Б. Грінченка фігурують обидва варіанти форми цього дієслова: “мусити” і “мусіти”. Пантелеймон Куліш у повісті “Чорна Рада” (1857 р.) послужився говірковою формою минулого часу цього дієслова, коли він писав “мусив”, “мусила” — замість правильного “мусів”, “мусіла”. Борис Грінченко у своїй повісті “Під тихими вербами” (з 1910 р.) вже плутає літературну форму минулого часу цього дієслова — “мусів” — з її говірковою формою — “мусила”. Щоб уникнути цього роду плутанини, треба мати на увазі ось що: Інфінітив цього дієслова, коли воно вжите в чистій формі — без жодного префікса (приростка) вимовляємо й пишемо з і “мусіти” (із староукр. “мусѣти”, що походить з польської форми “musić”). Коли в інфінітиві цього дієслова є приросток (з-, при-, ви-), то в такому випадку його інфінітив вимовляємо й пишемо із самозвуком и: “змусити”, “примусити” (з польських аналогічних форм: “zmusić”, “przymusić”, “wymusić”).

У формах минулого часу цього дієслова в його основі вимовляємо й пишемо і (а не и): “мусів”, “мусіла”, “мусили” — із староукр. “мусѣль” (а не мусиль”), “мусила”, “мусило” — з польського “musiał”, musiała”, що походять із старопольського “musieł”, “musieła”, про що свідчить збереження польського -ie- в формі “musieli”).

А. Брюкнер твердить, що “анархічні” слов’яни не мають свого слова для вираження ідеї “мусу”. (Див. його “Słownik etymol. jęz. pol.” 2-ге вид., 1957).

У відношенні до українців, це твердження А. Брюкнера заперечує ось таке польське ноторичне dictum: “Musi — na Rusi, a w Polsce — jak kto chce”.

У дійсності ж тільки поляки, а через них і українці, запозичили (і то досить пізно) від німців слова “müssen” і “Muss”.

У слов’ян ще за старослов’янської доби відповідником німецького “müssen” було старослов’янське слово “дльжьновати” (“бути зобов’язаним”, ‘мусіти’), що засвідчене в старо-церк.-слов’ян. писаних пам’ятках. Слово “дльзь” тут означало ‘зобов’язання’, ‘обов’язок’, ‘мус’. З нього був утворений старослов’ян.

прикметник “длжьнь” (‘зобов’язаний’, той хто мусить). З нього пізніше постав старослов’ян. іменник “длжьность”.

Про це свідчать такі його видозміни в модерних слов’ян. мовах: болгар. “длженост”, серб. “дужност”, рос. “должность”.

Із старослов’ян. іменника “длжьность” постало старослов’ян. дієслово “длжьнствовати”, з якого постало староукр. слово “долженствовати”, яке тепер зберігається в рос. мові, і воно є відповідником німецького “müssen”. І так, старослов’ян. відповідником укр. речення “Я мушу” було речення “Азь длжьнь есмь”. Про це свідчить теперішнє болгар. “Длжен съм”; по-російському: “Я должен”. “Мусити” по-чеському: “byti dlužen” або “byti povinen”

Українським (старослов’янського походження) синонімом дієслова “змушувати” (що є словом німецького походження) є дієслово “силувати”; і далі, подібно: “змусити” — це “присилувати”; “мушення” — “присилування”. Порівн. в укр. фольклорі: “Силуваним конем далеко не заїдеш”.

Муслін — тонесеньке льняне полотно; з французького “mouselin”, що походить від назви міста Мосул (над рікою Тигром, у малій Азії).

Муст — виноградний сік у процесі бродження (ферментації), тобто в процесі перетворювання його в вино. Слово це старослов’янське — “мьсть”, “мьсть”; болгар. “мьст”; серб. “ма́ст”; рос. “муст”; чеське “mest”; поль. “moszcz”, “muszcz”.

Слово “муст” в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. також означало молоде вино. В укр. лексиконі (з половини XVI ст.) п.з. “Синонима славеноросская” написано: “Вино молодое — мусть”. Слово це походить з латинського іменника “mustum”, що означає “молоде вино”. (Латин. прикметник “mustus” є відповідником укр. “свіжий”). Також з лат. “mustum” походить італійський іменник “mosto” (‘муст’) та франц. “moût” (те саме).

Від іменника “муст” походить прикметник “мусувати” (не “мусовати”, бо це польська форма: “musować”).

Іменник “муст”, коли він уживаний в його дійсному значенні: ‘виноградний сік у стані ферментації’, або “молоде вино”, належить до слів укр. старої книжної мови.

В укр. народньо-селянській термінології слово “муст” означає щось в роді компосту, ніби “мусору”, тобто ферментуючої купи змокрілої зеленени (скошеної трави, хопти, листя тощо).

Мусульмáнин, б́усурма́н — ісповідник іслямської релігії, магометанин. Слово це арабське: “mussulman”; складається воно

з двох слів: “muslim” — ‘ісповідник’ [ісламу] + “salama” — ‘підкоритися’ [Богові-Алахові]. Основна старослов'янська (і староцерк.-слов'ян.) форма цього слова — це форма “мусульманинь”; другісна (неправильна) його форма — це “мусроманинь”; вона є продуктом невдалої контамінації (стягнення) двох слів: “мусульманинь” і “бусурмань”.

Слово це є в мовах усіх слов'ян: болгар. “мусулманин”; серб. “мусломан”; російське “мусульманин”; чеське “musulman” і “moslemín”; польське “muzulman”. З цієї його польської форми звук *z* поширився на вимову цього слова в українців у Галичині, в яких воно звучить “музулман”. (На Наддніпрянщині ж вимовляють його як ‘мусульманин’ і ‘мусульман’). В укр. літературн. мові: “мусульманин”, “мусульманка”, “мусульманство”. (Див. “Англо-укр. словник М. Л. Подвезька; 2-е вид., 1963). У “Правописному словнику Г. Голоскевича (1929) написано: “мусулманин” з л без м'якого знаку).

“Бусурман” і **“бусурмен”** — обидві форми є в “Правопис. словнику” Голоскевича (1929). Укр. “бусурман” походить із староцерк.-слов'ян. слова “бусурмань”, яке є синонімом староцерк.-слов. “мусульманинь”. Форма “бусурмен” — це вислід неправильної вимови слова “бусурман”. (У поемі “Гамалія” Т. Шевченка — “бусурман, не “бусурмен”).

Старослов'ян. “бусурманинь”, “бусроманинь” і “бусурмань”; російське “бусурмань” і “бусурмен”; укр. “бусурман” і “бусурмен”; хорватське “busloman”; теперішнє польське “bisurman” і старополь. “busurman”, а також низка його перекручених форм у старопольських пам'ятках: “bursorman”, “bursoman” (старополь. “muzurman” є перекрученням форми “musulman”), “bursoman”, “beserman”, “bursorman”. Мозаїка варіантів форми цього слова, яке є синонімом іменника “мусульманин”, затерла лице його початкової (правильної) форми. Походження слова “бусурман” (“бусурмен”) не досліджене. Припущення, що воно походить з тюркських мов, або що його форма (“busurman”) постала з форми слова “musulman”, звичайно, не обосноване.

Мўся — “муха” в укр. дитячій мові.

“Мутити воду” (тобто ‘каламутити воду’) це фраза, яка в укр. народній стилістиці вживається для характеризування неспокійної людини (заколотника, ворохобника, кирінника), про якого кажуть: “Він все воду мутить”. Про людину тиху, спокійну кажуть: “Він не мутить води”. Або він — “тихше води, ніжче трави”. Про такого, що сидить тихо тільки в випадку страху

перед небезпекою, кажуть: “Він сидить тихо, як миш під мітлою”.

* * *

Слово “мутити” — старослов'янське (і праслов'ян.). Старослов'ян. “maṭiti”; болгар. “мѣтѣ”; серб. “мутити”; чеське “moutiti” (і “kaliti” — “брудити”); російське “мутить”; польське “maścić”.

Основне значення дієслова “мутити” — ‘вводити в рух рідину’, головню ж воду. Старослов'янська сім'я слів: “maṭь” (‘заколот’; лат. “turba”; грецьке “turbe”); звідси: ‘сколочена вода’, отже мутна, кална вода); “maṭiti”; “maṭьpъ” (‘мутний’). Див. у Слові про похід Ігоря” (1187): “Рѣки м у т н о текуть”.

У цих слов'янських мовах, що належать до праїндоевропейської мовної сім'ї, не засвідчені такі слова, спільний пракорінь яких походив з того самого джерела, що й пракорінь старослов. (і праслов.) слів “maṭь” і “maṭiti”.

Слово “мутити” в укр. сім'ї слів: “мутній”, “мутно”, “мутник”. (На Лемківщині: м у т н и к — це мутній потік).

У зложених слова: “каламутити” (каламутити воду, тобто забрунювати воду, робити її мутною). Дієслово “каламутити” складається з двох слів: “кал” (‘бруд’) + “мутити”; звідси прикметник “каламутний”. (Див. у вірші Т. Шевченка “Лічу в неволі дні і ночі...”: “Каламутними болотами, між бурянами, за годинами...”).

“Мутіти” в переносному значенні — ‘бешкетувати’. (Див. в “Енеїді” І. Котляревського: “м у т і в, як на селі москаль”). “Мутіти” (‘хитрувати’). У М. Номиса (“Укр. приказки...” Ор. cit.): “Доти лях м у т і в, доки не наївся”. — У переносному значенні “мутний” — це все те, що навмисне заплутане. Див. в укр. народньому афоризмі: “В м у т н і й воді добре рибка ловиться”.

Слово “мутітися”, “мутний” в переносному значенні: “у голові по м у т і л о с я” (стався хаос у мисленні). Те саме в вульгарній формі: “у голові по м а к і т р и л о с я”). “Мутний” у значенні ‘неясний’, ‘невиразний’; напр., “у нього дуже мутне поняття про це”; див. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ”.

Муфті (муфтій) — арабський термін, яким офіційно називають головного представника вищого мусульманського духовенства, що є головою духовного управління й духовного суду, який називається “шаріатським судом”. “Шаріат” — це слово арабське, яким у мусульманському (ісламському) світі називають систему всіх тих законів та обрядових норм, що базу-

ються на Корані (яка є головною священною книгою мусульман). Звідси “шаріятський суд” — це такий, який судить на підставі законів Корану.

Як той духовний, який *ex officio* є головою духовного суду в ісламі, муфті мусить бути ученим знавцем шаріату, а це тим більше, що тільки він (муфті) вважається за непомильного інтерпретатора Корану.

Мўха — “з мухи слона робити” — це вираз, яким образно називають велике перебільшення малої справи. Вираз цей узятий з твору грецького сатирика Лукіяна (з I століття) п.з. “Похвала мусі”.

В укр. фольклорі “муха оспівана” в популярній жартівливій пісні “Ой що то за шум учинився” — про те, що “комар та й на мусі оженився”. (До речі, правильно по-українському кажемо: “женитися з ким”, а не “на кому”).

Мўцик — маленький песик; **м у ц и** — це карловата порода коней.

Мўшка — маленька муха. У Лексиконі Беринди (1627): “Скнипа-мушка — скнып-комар”. — “Узяти [кого]на м ў ш к у” — це прицїлитися на кого крісом чи пістолем.

“Книп” (і “скнип”) див. під **“Мошка”**.

Муштáрда — з італійського “mostarda”, що означає спрепаровану з гірчиці пасту для кулінарного вжитку. В Україну це італ. слово прийшло почерез польську мову, отже й прийнялося воно в нас у формі польської його вимови: “musztarda”. (У франц. вимові — “moutarde”, в англ. — “mustard”, у нім. — “Mostrich” або “Senf”).

У нас муштарду також називають укр. терміном “гірчіця” (із староукр. “горьчица”, що походить із старослов’ян. слова “горькъ” (‘гіркий’), яке означає ту рослину, що по-латинському називається *Sisymbrium sophia* або *Synapis*, зерно якої вживається для приправ деяких страв.

Якщо італ. слово “mostarda” походить з латинської “mustum” (див. під **“М ў с т”**), то це значить, що цим лат. терміном спочатку називали спорошковане (розтерте) зерно гірчиці в стані його “бродження” (ферментації, “мусування”), — в процесі виготовлювання з нього приправ для деяких страв.

Мчáти, м ч á т и с я. — “мчати” — бисто гнати кого, чи що; “мчатися” — дуже швидко “бігти” (“гнатися”).

У Слові про похід Ігоря” (1187): “Помчана красня дѣвки половецкыя”.

Слово це походить із старослов'ян. “мъчати”, що засвідчене в старо-церк.-слов'ян. мові, і що, розуміється, має за собою праслов'янську традицію. Однак у такої звукосполюки, яка могла б безсумнівно вважатися (очевидно, вважатися не тільки під звуковим, але й також під значеневим оглядом) за праіндоевропейський корінь цього слова, досі ще не вдалося знайти. У не-слов'янських мовах праіндоевропейського походження сліди пра-кореня цього слова затер час і процес мутації форм слів та їхніх значень.

Приклади вживання слова “мчати” (гнати кого, чи що) в укр. новітній літературі і в укр. фольклорі:

В “Енеїді” Ів. Котляревського: “Куди їх мчить Анхизів син?” — “Мчатися” — ‘гнатися’: “К Еоблу мчались, як оса”.

Дієслово “мчати (-ся)” зберігається живим у теперішній укр. літературній мові. Фігурує воно не тільки в Словнику Б. Грінченка, але й також у “Правопис. словнику” Г. Голоскевича (з 1929 р.), в “Укр.-англ. словнику” Подвезька (з 1948 р.) й ін.

М'яв, мияв — звуконаслідування kota; звідси “м'явкати” (і “мнявкати”, “нявкати”), а також “нявчати” і “м'явучати” (ці дві останні форми походять з польського “miauczeć”).

Слово “м'явкати” — загальнослов'янське. Порів. чеське “mňioukati” і “mňioučeti”; польське “miauczeć”, “miauknąć” (“м'явкнути”). Слово це походить з праіндоевропейського кореня. Порів. німецьке “miauen” (‘м'явкати’).

В укр. мові експансія цього слова м.ін. проявила себе тим фактом, що й навіть голос деяких інших звіряток почали називати “м'явканням”. Див. у повісті “Люборацькі” Анатолія Свидницького: “Куніці кричать, м'явучать”.

У переносному значенні дієслово “м'явкати” вживається в нас для означення голосу докучливої дитини, яка настирливо чогось домагається жалісним тоном, і тому таку дитину називають м'явкало м.

М'який — антипод (протилежність) твердого; походить із старослов'ян. “męкъкъ”. (Початкова старослов'ян. форма не була здовжена, отже звучала вона як ‘męкъкъ’). Старослов'ян. сім'я слів: “męкъкъ”, “męкъкы”, mękčiti” (‘м'ягшити’), “męкъčati” (‘м'якшати’), “męкъко” (‘м'яко’). Відповідником укр. слова “м'який” в інших слов'ян. мовах: болгар, “mek”; серб. “mek”; чеське “měkky”; польське “miękki”.

Слово це належить до праслов'янської спадщини, а його практично походить з праіндоевропейського мовного ґрунту.

Порівн. литовське “minksztas” (‘м’який’, і далі — ‘ніжний’). Про той факт, що в праїндоевроп. мовній добі джерелом ідеї ‘м’якості’ була дія роздріблення твердого предмета, чи переміни твердої маси в масу нетверду шляхом мішання її (напр., мішення тіста) свідчить литов. слово “miksztas” (‘м’який’), що має спільний корінь з литов. словом “minkau” (‘м’яти’, ‘місити’, (тобто робити щось м’яким).

Можливо, що, як це дехто думає, з цього ж індоєвропейського пракореня походить і німецьке дієслово “mengen” (‘мішати’), хоч, шоправда, цього припущення не можна обоснувати семасіологічними аргументами, бо ж німецький відповідник старослов’ян. прикметника “meġkъkъ” не базується на цьому пракорені; м’який по-німецькому — це weich. Також і в інших неслов’янських мовах праїндоевроп. сім’ї, — за винятком мови литовської, — немає таких відповідників старослов’ян. прикметника “meġkъkъ” (і “meġkъkы”) та литовського “minksztas”, які б походили з того самого пракореня, з якого походять ці прикметники в слов’янських та литовській мовах. У грецькій мові ідею ‘м’який’ виражає слово “malakós”, в латин. — “mollis”, в англ. — “soft” (порівн. данське “saft”).

З прикметника “meġkъkъ” утворилися були (в ранньому періоді старослов’янської доби, а може ще й у пізньому періоді доби праслов’янської) різні діалектичні видозміни. Про це свідчать факти в різних слов’ян. мовах. І так, у словінській мові поруч форми “meġakъ” (‘м’який’), що походить із старослов’янського “meġkъkъ”, наявні такі видозміни форми цього прикметника: “meġkekъ” і “meġhekъ”, а також дієслово “meščati” (‘ставати м’яким’). У сербській мові в дієслові “meġknuti” (‘м’якнути’) є побічна видозміна “meġnêm”.

Прадавні видозміни форми старослов. слова “meġkъkъ”, звичайно, віддзеркалилися на старому східнослов’янському мовному ґрунті, і головно проявили себе (поруч основної форми: “meġkъkъ”) ось такими побічними формами — видозмінами: “meġkъ”, “meġgoġkъ”, “meġkъkый”, “meġkъkы”.

Подрібніші інформації історичного характеру про це див. А. Н. Соболевській: “Лекції по історії русскаго языка”. (Изданіє 4-е, Москва, 1907).

Дві з видозмін старослов’ян. прикметника “meġkъkъ”, а це форми “meġgoġkъ” і “meġkъkый”, стали літературними словами в російській мові.

У Словнику Б. Грінченка подана така сім’я слів прикметника “м’який” (тут подані й його видозміни): “м’який” і “м’ягкий” та

“мнякій”; “мякєнький”; і “мнякєнький”, “мякєсенський”; “мякчати” і (т.с.: “мнякість”), “мяко” і (т.с.: “мняко”); “мякотá” і (т.с.: “мнякотá”); “мякуватий” і (т.с.: “мнякуватий”); “мякуш” і (т.с.: “мякуш”; “мякуша” і “мнякушка”); “мякшити” і “мнякшити”).

Додаймо до цього ще такі слова: “м’якиш” і “мнякіш” (це та маса гарбуза, огірка і т.п., що знаходиться під його шкіркою); порівн. також: “м’якишка (мнякишка) хліба”.

У теперішній укр. літерат. мові та правописна норма, яка зобов’язує при писанні цього прикметника й тих слів, що походять від нього, під етимологічним оглядом, цілком правильна, бо коренем цього укр. прикметника є звукосполюка м’як-, яка становить собою закономірний рефлекс кореня старослов’ян. прикметника “мєкъкъ”. Отже, послідовно, в нас пишуть: “м’якій”, “м’якший”, “м’якшити”, “м’якшення” і т.д.

З прикметника “м’який” в його відношенні до характеру людини утворений іменник “м’якушка”, яким називають дуже податливу особу.

М’ясо — слово загальнослов’янське: старослов’ян. “męso”; болгар. і серб. “meso”; рос. “мясо”; чеське “maso”; поль. “mięso”. Пракорінь цього слов’ян. слова — праїндоевропейський. Про це свідчать відповідники слова “м’ясо” в неслов’янських мовах праїндоевроп. мовної сім’ї: санскритське “māmsām” (mans-); вірменське “mis”; альбанське “miş”; старопруське “mensā (mens-); готське “mimz”.

Від старослов’ян. іменника “męso” походить старослов’ян. прикметник “męszъ” (‘м’ясний’). Іменник “męso” у старослов’ян. зложених словах “męsojastъ” і “męsoпустъ” (у староукр. вимові: ‘мясоясть’ і ‘мясопустъ’).

Слова в укр. мові, що походять від іменника “м’ясо”: “м’ясцє”, “м’ясіво”, “м’ясний”, “м’ясовий”, “м’ясистий”, “м’ясніці”.

У “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929) замість слова “м’ясáрня” фігурує слово “м’ясна́” (родов. відм. “м’ясно́”, множ. “м’ясні”).

Форма “м’ясна́” — це субстантивований прикметник, якого іменникова роля базується на примисленні до цього слова “крамниця”: “м’ясна” [крамниця]. Звичайно, це русизм — “мясная”. (порівн. також російські слова: “пивна́я” “бакале́йная”, “конди́торская” і т.п.).

Слово “масáрня”, яке (замість “м’ясáрня”) часом уживалося серед укр. інтелігенції в Галичині, це запозичення з польської

мови, а польські слова “masarz” і “masarnia” (в основі яких є чеське слово “maso” — ‘м’ясо’) — це запозичення з чеської мови.

Синонімом слова “м’яснік” у нас є слово “різнік”; також у чехів синонімом слова “masář” є слово “řezník”.

В укр. мові до таких традиційних зложених слів, в яких є слово “м’ясо”, м.ін. належать слова “м’ясоїд” і “м’ясопуст”, що походять із старослов’ян. мови. А тепер, за наших часів, укр. письменники й публіцисти почали вживати російське слово “м’ясорубка” специфічно для означення масового кривавого мордування чекістами своїх тортурованих жертв у “підвалах” (льохах) понурих будинків Че-Ка (в СРСР).

Прикметник “м’ясомолочний” — це советський неологізм, створений для специфікування такого колективного господарства, що спеціалізується в продукуванні м’яса й молока. Звідси — “м’ясомолочна ферма”.

На зразок прикметників “дубовий”, “грабовий”, “кленовий” укр. народ створив з іменника “м’ясо” прикметника “м’ясовий”, як ось у загадці: “Лізу, лізу по залізу на м’ясову гору”. (Лізу на коня). Б. Грінченко в своєму Словнику (1909) інформує, що “м’ясовий” — це те саме, що “м’ясний”. У дійсності ж між їхніми значеннями є різниця: “м’ясове” — це все те, що зроблене з м’яса, а “м’ясне” — це все те, в чому м’ясо становить складову частину; напр., “м’ясна страва” — це страва з м’ясом, а не з самого м’яса; і також все те, що має м’ясо за свій об’єкт (напр., “м’ясна крамниця”).

М’ясоість (арх.) — із старо-церк.-слов’ян. “męsojastь”; в укр. народній термінології — “М’я с н и ц і”, тобто той зимовий період року, що починається після Різдва й триває до початку Великого Посту, і що становить собою той період часу, на протязі якого Православна Церква дозволяє своїм вірним не постити, тобто не стримуватися від споживання м’яса (звідси й назва “М’ясниці”) та взагалі всіх “скоромних” харчів (яєць, молока і т.п.).

Борис Грінченко в своєму Словнику (1909) форму слова “м’ясниці”, звичайно, правильно вважає за множинну форму. Однак він не каже, що це слово не має однинної форми, і тому той читач, що не познайомлений з цією справою, може подумати, що ця множинна форма постала з однинної форми: *м’я с н і ц я. Однак така форма ніде — ні в усній, ні в писаній мові не засвідчена.

У Словнику Б. Грінченка про “М’ясниці” подана така інформація: “м’ясниці і м’ясиці (-ць) — т. мн. “М’я с о ъ д ь”. — Зви-

чайно, що переклад старо-церк.-слов'ян. слова “mešojastъ” старим східнослов'янським словом “мясоѣдъ” — це не Грінченкова інвенція. В інших мовах східних слов'ян традиційно перекладали цим словом цей старо-церк.-слов'ян. термін (mešojastъ”).

Проф. Ф. Міклошіч, дотримуючись цієї східнослов'янської традиції, 1885 р. переклав ст.-церк.-слов'янське слово “mešojastъ” російським терміном “мясоѣдъ”. (Див. Міклошичів “Краткій словарь шести слав. языковъ” з 1885 р.).

Само собою розуміється, що Міклошіч правильно розумів значення старо-церк.-слова “mešojastъ” та його специфічну функцію в Православній Церкві. Про це свідчить той факт, що в тому таки своєму Словнику він це слово переклав по-сербському “месници” (бо серби по-своєму так називають “mešojastъ”), а по-чеському він так вияснив значення цього ст.-церк.-слов'ян. слова: “čas, ve který volno jísti maso”. Отож “mešojastъ — це, як називають його українці, М'я с н и ц і (а серби — М е с н и ц и), той період часу, коли православним християнам вільно їсти м'ясо і взагалі всі скоромні страви, бо на протязі М'я с о я с т у (М'я с н и ц ь”) їхня Церква дозволяє їм це.

Очевидно, що наші давні перекладачі неправильно перекладали це стар.-церк.-слов'ян. слово, бо вони заступили його нашим старим терміном “мясоѣдъ”, цебто — “мясоїд”.

Такий зложений іменник, першу складову частину якого становить назва даного роду харчу (“м'ясо”, “риба”, “пирогои” і т.д.), а другу-компонент -їд (із старослов'ян. -ѣдъ), визначає, і завжди визначав, таку особу — “їдуна”, яка має особливий нахил до даного роду харчу: м'яса, риби, пирогів тощо.

Про це свідчать дані із староукр. книжної мови. І так, напр., у творі Івана Вишенського п.з. “Обличение диавола — миродержця и прелестный лов его вѣка сего скоро погибающаго...” (що був написаний коло 1589 р.), в якому він сибаритів — грішників таврує такими словами: “кровоед”, “м'я с о є д”, “скотоед”, “звѣроед”, “свиноед”, “куроед”, “гускоед”, “птахоед”, “сласноед”, “маслоед”, “пирогоед”. Ясно, що наші давні перекладачі допустилися помилки, коли той період календарно-церковного року, що був означений ст.-церк.-слов'ян. терміном “mešojastъ” (у староукр. вимові — “М'ясоясть”) і що укр. народ правильно назвав його М'я с н и ц я м и, найменували терміном “М'ясоѣдъ”, що не означає, і ніколи не означав нічого іншого, а тільки таку людину, що має особливий нахил їсти м'ясо.

Ст.-церк.-слов'ян. слово “męsojastъ” постало як переклад грецького слова krepophagos, дослівно значення якого — “м'ясо-споживальний”, тобто той період часу (в році), на протязі якого споживається м'ясо; тому то укр. народній термін “М'ясниці” (подібно як і сербський — “Месници”) є правильним перекладом (під оглядом значення) ст.-церк.-слов'ян. “męsojastъ” (калька грецького “krepophagos”).

Другим таким старо-церк.-слов'ян. зложеним іменником, першим компонентом якого є слово “м'ясо”, а другий його компонент утворений з дієслова, є термін “męsopustъ” (в стаукр. вимові “м'ясопустъ”), який означає той кінцевий період М'ясниць, що починається М'ясопустною Неділею і триває до Сиропустної Неділі, після якої починається Великий Піст.

На Наддніпрянщині й на Волині М'ясопуст означається народніми назвами: Запусти (в деяких місцевостях Наддніпрянщини цей термін має однинну форму: “Запуст”) і Мясляниця. У Галичині запусти (мисляниця) називають “Пущенням”.

Старо-церк.-слов'ян. слово “męsopustъ”, що є перекладом грецького “arokreos” (‘після м'яса’, тобто після М'ясниць) складається з двох компонентів “męso” (‘м'ясо’) + “pustъ” (від дієслова “pustiti” — ‘пустити’). Звідси й народня назва “М'ясопусти” — “Пущення”, або “Запусти”, що означає період часу, на протязі якого М'ясниці “запускаються”, цебто вони поступово зникають.

Укр. селяни кажуть: “Корова запускається”, — це зн. перестає доїтися.

Старо-церк.-слов'ян. термін “męsopustъ” на східнослов'ян. мовному ґрунті (отже й на ґрунті староукраїнському) у книжній мові змінив свою форму на “М'ясопустіе”. А це свідчить, що автори старо-церк.-слов'ян. “męsojastъ” виражали ту ідею, яку наші предки могли б були висловити по-своєму: “м'ясопустіе”, якщо б таке слово вони були створили — замість нерелевантного (непідходяжого) слова “мясоѣдъ”, яким вони переклали ст.-церк.-слов'ян. термін “męsojastъ”.

Старо-церк.-слов'ян. зложені лексичні новотвори “męsojastъ” і “męsopustъ” були скомпоновані за таким фонетично-морфологічним принципом словотворення, що був чужим духові слов'янських мов. Відомо, напр., що перекладачі грецьких церковних книг на старослов'янську мову форму грецького терміна “Ekklesiastes” (це грецька назва одної з книг Старого Завіту) слов'янізували шляхом перетворення її на Ekklesiastъ (“Екклесіастъ”), в якому форманс -stъ (-сть) походить з грецького -stes.

Очевидно, що ця форма деяких грецьких іменників чоловічого роду, напр., “Ekklesiastes”, “metanastes” (‘мадрівник’), “metaphrastes” (‘перекладач’) і т.ін., вплинула на утворення в ст.-церк.-слов’ян. мові форми такого іменника як “męsojastъ”.

При нагоді згадки про кінцевий період М’ясниць, період М’ясопустя (Запустів), треба сказати, що на Волині цей період збігався з місцевим звичаєм справляти т. зв. “Колодку” — спільне пирування з танками молоді й старших людей. Характер “колодчаних” пісень свідчить, що Колодка належить до залишків давніх (дохристиянських) обрядів весняного цикля.

Н

Н — сімнадцята буква української азбуки; у церковнослов'янській азбуці вона зветься “наш”, а цифрове її значення в старочерковно-слов'янській (і в церковно-слов'янській) мові — 50.

На — I. Слово загальнослов'янське; як прийменник, це слово 1) визначає місце на поверхні чого (або й кого), а також 2) напрямок до якогось місця на поверхні землі. Ось приклади: “на полі”, “на ріці”, “на пам'яті” (див. у Лексиконі 1627): “Маю на пам'яті”, цебто пам'ятаю (про кого, чи про що); удавнину: “на Русі”, “на Москві” (в Московщині). 3) Іти “на поле”, іти “на ріку”, іти “на Волинь”.

II. Слово “на”, як прийменник, також визначав чионебудь участь у даній дії; напр., “бути на роботі”, “іти на роботу”, “бути на жнивах” (брати участь у жатті).

III. Як прийменник, “на” також уживається для визначення того часу, що припадає у дане свято; напр., “це було на Різдво”, “на Великдень”, “на Зелені свята”, “на Івана”, “на Пётра” і “на Покрову” і т.ін.

IV. Функція прийменника “на” в українських ідіомах: “Мені й на ум це не прийшло”. “Він його й на очі не бачив”.

V. “На!” — частка волевого характеру. Напр.: “На! Візьми собі!” Множинна форма: “Н а т е, люди візьміть собі!” У формі т.зв. *pluralis ethicus* (коли до даної особи звертаємося рег “ви”): “Нáте, отче, візьміть це собі!” Слово “на” (множ. “нáте”) тут означає ‘ось’ (тобі, вам), цебто “бери” (“беріть”) собі!

VI. “На”, в ролі частки, також виражає розчарування: “От і на!” — це значить: ‘От тобі й маєш!’, мовляв, нічого з того не вийшло.

Як дієслівна приставка, вираз “на” надзвичайно продуктивний. I. У вираженні іронії: “навоювати”, “натворити” (чого). II. У вираженні dokonanoї дії: “надробити” хліба чи чого (надробити дробшюк); “навернути” кого (напр. на якусь віру), — див. в Лексиконі 1627: “навернення Божеє”; “настановити” (кого на становище), “натворити” (посії, біди, лиха, різних діл); “набутися”; напр. фольклорне: “Поки хвалькó нахв́алиться, будькó набудеться” (Волинь, Крем'янецьчина).

1627: “Масць на очі, або водка до лѣченья очей”). “назорі” (з “на зорі”), — напр. у пісні “Вийшли в поле косарі, косить ранком (вранці) назорі”. “Відповісти на що...” (на питання, на це, і т.ін.).

“На” в полонізмах в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст.: “набоженство” — з польського *nabożeństwo* — (див. у Лексиконі П. Беринди: “набоженство отправіую” (живцем узятє з польського “*Nabożeństwo odprawiam*”; там таки: “умыленный — набожний”. (“Набожний” — з польського *nabożny* (від слова *nabożeństwo* — ‘Богослуження’) — це не синонім прикметника “побожний”; *nabożny* у поляків є той, хто ніколи не пропускає жодного богослуження); “набытя” (“придбання”). Див. у Лексиконі П. Беринди: “стяжанія — набитья или набытности умѣнья”, “набитья”, “набытность” — з польського *nauczyć*, що походить від польського дієслова *nauczyć*. По-укр. кажемо: “придбати” що; “надбати” чого.

“На” в укр. а р х а і з м а х : староукр. слово “набіги” (писалося за кирилівським зразком: “набѣгъ”), напр., “татарський набіг на Україну”. Це слово в нас тепер замінили чужомовним “інвазія” й “наїзд” (з польського “*najazd*”).

Дієслово “бігти” з приставкою “на-” (“набігти” на що, чи на кого), від якого походить староукр. “набіг”, досі зберігається в укр. літерат. мові. І так, напр., кажемо: “На очі йому набігли сльози”. У словнику Б. Грінченка: “Шлях мигтить, гаї та ліси на очі набігають”. Там таки: “Татари набігли його сонного”. (Це тут означає, що “Татари набігли на нього сонного”).

“На” в укр. народній стилістиці часто вживається анафорично, цебто повторно, щоб таким чином уяскрасити вираження місця, або часу. Напр., в укр. “купальській” пісні: “Ой на Івана на Купала...” У “Слові про похід Ігоря” (1187): “На рѣцѣ на Каялѣ”.

Слово “на” — загальнослов’янське і праслов’янське. Джерело його походження, очевидно, праїндоевропейське. Про це свідчать такі відповідники слов’ян. прийменника “на” в неслов’янських мовах, напр., пруське *on*; німецьке *an*; грецьке *ana* (тільки тоді, коли воно вжите з іменником у давальному відмінку).

“На Україні” і “в Україні”. — Згідно з офіційними нормами української мови в Україні в державних межах ССРСР,

там говорять і пишуть “**на** Україні”, а не “**в** Україні”, а також “**на** Україну” (напр., “іхати **на** Україну”, а не “**в** Україну”). А втім, мовознавці в ССРСР кажуть, що вони дотримуються тут мовної традиції укр. народу, який завжди говорив “**на** Україні”, а не “**в** Україні”, і що так говорили й писали укр. письменники та учені.

Іван Огієнко, на сторінках журналу “Рідна Мова”, що він видавав його в Варшаві в 1933-1939 рр., виступив з ініціативою замінити тут прийменник “**на**” на “**в**”, і говорити та писати не “**на** Україні”, а “**в** Україні”. Однак в українській діяспорі (по 2-ій світовій війні, цебто після 1945 р.) дехто з тих укр. мовознавців, які виїхали з ССРСР на Захід — на еміграцію, пропозицію І. Огієнка, щоб говорити не “**на** Україні”, а “**в** Україні”, вважають за таку вимогу, яка, мовляв, подиктована йому не науковими мотивами, а мотивами “націоналістичними”.

Абстрагуючи від справи того специфічного визначення місця, яким є визначення “**на** Україні”, дослідник укр. мови повинен звернути увагу на той загальний український принцип, згідно з яким в літературній мові в Україні завжди вживали “**в**” і “**на**”, при назві тієї країни, на яку вони вказували, як на місце. І так, коли йдеться про стару назву наших територій, а саме — при назві “Русь”, укр. освічена верства говорила не тільки “**на** Русі” і “**на** Русь”, але й також “**въ** Русі” і “**въ** Русь”. Ось приклади з українського літопису “Повѣсть временныхъ лѣтъ” (що популярно відомий як “Літопис Нестора”) — з 1112 р. Про бій війська князя Ярослава Мудрого з військом суперника — кн. Святополка 1019 р. тут сказано: “...и бысть сѣча зла яка же [до того часу] не бывала **въ** Руси, за руки ємлюще сѣчахуся...”

Отже, автор цього Літопису пише 1112 р., що це була битва (“сѣча”) “**въ** Русі”, а не “**на** Русі”.

Коли митрополит Київський і всієї Русі Феодор (1160-1163) помер, то патріарх Константинопільський Лука Хрисоверг прислав до Києва митроп. Івана (якого князь Ростислав не прийняв). І в “Повісті временних літ” сказано в зв’язку з цим, що “приде митрополить Іванъ **въ** Русь...” Це свідчить, що освічена верства в нас тоді говорила й писала не лише “**на** Русь”, але також і “**въ** Русь”.

Освічена верства в Києві, столиці давньої Русі, очевидно, знала, що греки, вказуючи дану країну, як м і с це, писали при її назві прийменника “**в**” (грецьке εν), а не “**на**” (грецьке ανα). І так, напр., вони знали, що перший митрополит Київський і всієї Русі Леонтій (за часів Володимира Великого — зараз таки після охрещення укр. народу) підписувався (по-грецькому): “Leontios

metropolitae en Rosia". Старий грецький вираз "en Rosia" у нас, samozрозуміло, перекладали літерально: "въ Руси".

Наші освічені верстви того часу, розуміється, також знали, що й римляни при вказуванні даної країни, як місця, ставили при назві тієї країни прийменник "in" ("в"); напр., "in Sicilia" (див. у Цицерона), "in Galicia" (див. в Юлія Цезаря) і т.д.

Серед частини нашої освіченої верстви та стара українська "книжна" (літературна) мовна норма (писати "въ Руси" і "въ Русь" зберігалася, до кінця XIX ст. І так, напр., автор (він невідомий) твору "Історія Русів" (з XVIII ст.) писав "въ Руссії" (що означає, в Руси). У другому томі збірника укр. історичних документів під назвою "Акты, относящиеся къ истории Западной и Южной Россіи" (2-ий том, Петербург, 1865 — за редакцією Миколи Костомарова) консеквентно пишеться "въ Руси", а не "на Руси". У цьому томі "Актив" опублікований один з укр. історичних документів під таким заголовком: "Рѣчь Ивана Мелешки, каштеляна Смоленскаго, произнесенная на варшавскомъ сеймѣ въ присуствіи короля Сигизмунда III, противъ покровительства польскимъ королемъ влияния нѣмцевъ и поляковъ на обычаи и приемы жизни **въ Руси и Литвѣ**". Та частина укр. освіченої верстви, яка згодом (у новітніх часах) писала й досі пише "на Руси" (не звертаючи уваги на ту стару укр. норму, згідно з якою у нас удавнину також писали "въ Руси", а не лиш "на Руси". Та остання форма ("на Руси") у нас тепер стала (немов би з "принципових" мотивів) нормативною. Ось один з прикладів. М. Косак в одній із своїх публікацій пише "на Руси" (замість "в Руси"). Див. його довідку (опубліковану у Львові 1867 р.) п.з. "Короткій поглядъ на монастыри и монашество отъ заведеня на Руси въри Христовой по нынѣшнее время". До тих укр. учених новітнього часу, які принципово пишуть "на Руси" (замість писати "в Руси") належить і Михайло Грушевський. Цитуючи навіть ті старі укр. пам'ятки, в яких написано "въ Руси", М. Грушевський деколи пише по-своєму: "на Руси".

Коли поляки вживають назву "Polska" (Польща) для визначення того місця, яким є Польща, то вони завжди писали й досі пишуть, та, розуміється, і будуть писати "w Polsce" (в Польщі), а не "na Polsce" (не на Польщі). Але в відношенні до Руси вони завжди принципово писали й пишуть "na Rusi". (До речі, ця форма добре римується в популярному польському dictum "Musci — na Rusi, a w Polsce — jak kto chce"). За винятком Руси, Угорщини й Литви, що їх пишуть поляки з прийменником **na** ("na Rusi", "na Węgrzech", "na Litwie"), назви країн усіх інших народів

поляки пишуть з прийменником *w*: “*w Polsce, w Kanadzie, we Włoszech*” т. ін.

Проф. І. Огієнко, мабуть, тому твердив, що з прийменником **на** визначається тільки місце провінції даної країни, бо й справді в масовій більшості випадків так воно й є. Але це не є правилом. Напр., поляки кажуть не “*na Galicji*”, а “*w Galicji*”. Вони кажуть “*na Poznańszczyźnie*”, але кажуть також “*w Poznańskiem*”. Та й у нас кажуть не “на Галичині”, а “в Галичині”, але “на Волині”, “на Поліссі” і т. ін.

Упротивень до польського “*na Litwie*”, у нас издавна писали “в Литві”. Див. “Новосложено сие поученіе въ Литваніи” — анонімний твір з кінця XVI ст.

Тому що в Україні з давніх-давен писали не тільки “на Русі”, але і “въ Русі”, то за аналогією до цих форм поруч виразу “на Україні” появився й її варіант “в Україні”.

Ті українські мовознавці, які критикують проф. І. Огієнка за пропагування ним форми “в Україні”, інкримінуючи йому “націоналістичні” мотиви цього і створюючи таке враження, немов би форма “в Україні” була його твором, як видно проочили той факт, що цю форму вживав і Тарас Шевченко: “Як виріжуть гайдамаки ляхів в Україні, — сказано в поемі “Гайдамаки” Т. Шевченка.

Навгорód (діалектичне, див у словнику Б. Грінченка — 1909); означає ‘на город’ (напр., “Він іде навгород”, цебто “на город”). Це говіркове слово постало в висліді контамінації (стягнення) двох виразів “на горód” і “в горód”, які виражають одну й ту саму ідею.

Нав’с — із старослов’янського “навсьє” або “навь”, що спочатку визначало гріб, а потім мерця. Звідси староукр. слово “навській”, а пізніше — “навський”.

В укр. народніх повір’ях термін “навський Великдень”, (або “Мертвецький Великдень”) визначас “Великдень мерців”, які виходять з гробів, щоб відзначити Великдень — в четвер останнього тижня Великого Посту. (У зв’язку з цим слід згадати літературний твір Григорія Квітки-Основ’яненка “Мертвецький Великдень”). Традиційний термін “Навські проводи” (із староукр. “навьї проводи”) в Україні також визначас поминання “усопших” (покійників) у понеділок “Фоминої Неділі”. Тут це означає “Фомин Гнждень”. У деяких місцевостях — це є “Прóводи”, або “Мóгилки”. Із старослов’янського “навсьє”, “навь” походить із слова “навка”, форма якого в деяких укр. говорах

змінилася на “мавка”. (Про мавку в повір'ях на Волинському Поліссі див. у драмі Лесі Українки “Лісова Пісня”).

Походження старослов'янського слова “навѣ” (або “навѣ”) ще не досліджене.

Навзні́ак, навзні́акі — укр. традиційне слово, яке є синонімом модерного літературного неологізму “горіліць”. В укр. говірках на Волині — “набзнак”; там таки синонімом цього слова є фраза “лежати крижем”, очевидно, — запозичення з польського “leżeć krzyżem”. В інших слов'ян. мовах відповідниками укр. “навзнак” є поль. pawznak; чеське paznak; болгар. “възнак”; рос. “навзніч”.

Наві́н — у Старому Завіті так називається батько Єгошуї. Старогребейське ім'я Jehošua часом вживається (у Старому Завіті) в супроводі іменника נִין, значення якого тут є переносним: “нащадок”. Дійсне ж значення його — “цвітіння”.

Наві́дворі́т — сказати що кому, чи зробити що кому (шляхом реакції) “тим самим кінцем”. Напр., відповісти кому гостро на ві́дворі́т — це zareагувати на гострий тон свого співрозмовника; вдарити кого на ві́дворі́т — це відповісти ударом на удар. Значення слова “навідворіт” не слід утотожнювати із значенням слова “напаки”, тобто *vice versa*.

Наві́дже́ний — від дієслова “навідати” (старослов'ян. “навѣдати”) — це значить “вступити” не надовго до кого, чи до чого. Навіджений — це той, кого хто навідав.

У Чигиринському Тестаменті (з 1600 р.) читаємо: “Будучи мні оть Господа Бога на ві́же́н о́му хоробою”. У Київському Тестаменті (з 1632 р.) написано: “Будучи оть Господа Бога хоробою на тѣли моємъ наві́же́н о́ним” (тут з польського “nawiedzonym”).

В укр. старих церковних пам'ятках говориться про те, що християнин може бути “наві́же́ний” (“навіданий”) Богом. І так, у Крехівському Апостолі (з 1560-их років) християнинові дається поучення, що він повинен “Вдячне приймовати оть Бога на ві́же́н я и утиски”. І там таки: “А вас (Бог) оть часу на ве́же́н я свого вывиль”. Серед українського народу є таке повір'я (воно походить, мабуть, ще з дохристиянських часів), що та людина, яку навідає Вища Сила, стає умопомішаною (божевільною). Звідси й слово “наві́же́ний” (навіданий Вищою Силою) спочатку означало божевільний. А тепер воно є синонімом слів “оскаженілий”, “ошалілий”, якими характеризують таку людину, яка під

впливом якоїсь спонуки раптом попала на деякий час у стан безумства.

В укр. народній фразеології питання “Чи його навідало?” означає: ‘Чи він при своїм умі?’

У жидів колись було таке повір'я, що коли людина почує голос Бога, то від цього вона негайно вмере. Але за часів біблійного Мойсея це повір'я почало зникати. Про це свідчить Старий Завіт, в якому сказано, що ізраїльський народ “чув голос Бога, і жив” (5 М. 4:33), цебто, хоч цей народ і чув голос Бога, але він усе таки не вмер, і далі жив. Там таки: “Цього дня ми бачили, що говорить Бог з чоловіком, — і він (цей чоловік) живе”. І там же: “Бо чи є яке тіло, що чуло б, так як ми, голос Бога живого, і [все таки] жило б?” (5 М. 5-23).

Навісній — навіджений; із староукр. “навісний”; походить від старослов'ян. “навѣстѣнь”; від старослов'ян. “вѣштати”, а з приставним **на-**: “навѣштати” (‘навідуватися’ до кого, до чого). Про мітологічне джерело теперішнього значення слова “навісний” див. “навіджєний”.

Навіть — з польського *nawet*, що походить із старонімецького *wet*, яке означало “накінець”, ‘наостаток’, а потім було замінене словом “*sogar*” (‘навіть’). Старослов'янським відповідником слова “навіть” було слово “даже”, що засвідчене в старо-церк.-слов'ян. писаних пам'ятках. І так, напр., це слово вжите в написаному глаголицею старо-церковно-слов'янському тексті “Чотириєвангелія (з кінця X-го, або може з початку XI-го ст.), що було знайдене у Зографському монастирі на Афонській Горі. Слово “даже” є там в Євангелії від Івана розділ 17, вірш 5, зміст якого такий: “І нині прослав Мене Ти, Отче, у Себе Самого славою, яку Я мав раніше, даже [тоді, коли ще] не було в Тебе всього світу”.

Абстрагуючи від питання, чи в східніх слов'ян було (ще перед прийняттям ними християнства) слово (місцеве) “даже”, стверджуємо факт, що коли — внаслідок охрещення Київської Русі-України (988 р.) — Київ прийняв (з Болгарії) Богослужбові книги старо-церковно-слов'ян. мовою, то це само собою означало, що наші давні письменники вживали й слово “даже”, бо ж старо-церк.-слов'ян. мова спочатку була в нас не тільки специфічно церковною мовою, але й мовою літературною. Однак слово “даже” в нас вийшло з ужитку, а заступило його слово “навіть”. Натомість в російській мові (яка не прийняла слова “навіть”) і досі вживається слово “даже”.

Навманнѣ — навга́д; рос. “наугад”; англ. “at random”. “Русско-український словарь” (виданий Академією Наук УРСР, в Києві 1956 р.) подає такі приклади: Т. Шевченко — “Розказуно навманнѣ”. Дніпрова Чайка — “Я подалась (пішла) вулицею навманнѣ”. Леся Українка — “Може навманнѣ читати”. Борис Грінченко — “Він ніколи не міг жити навманнѣ”.

Коли йдеться про приклад з Грінченка, то “Рус.-укр. словарь” допустився неточности, бо Б. Грінченко писав це слово без подвоєння **н**, а перша форма цього слова в словнику Б. Грінченка (1909) така: “навманá”, а другісна — “навманя”. Дієслово це складається з двох компонентів — частки “на” й іменника “уман”, родовий відмінок — “умана”. Звідси “на — умана”. Іменник “у м а н” постав з дієслова “уманити”. Це дієслово фігурує в Словнику Грінченка в двох варіантах: “уманити” й “уманювати”; його значення він подає по-російському: “заманивать, заманить”.

Походження іменника “уман” (від “уманити”, “уманювати”) подібне до походження іменника “обман” (від “обманити”, “обманювати”). Укр. “манити” (звідси “у-манити”, “об-манити”, “заманити”, “при-манити”, “по-манити”) походить із старослов’ян. “манити” (manāti, в укр. вимові ‘манути’; порів. “об-манути”) значить ‘в́абити’, ‘на́дити’ і ‘піддавати злудну думку. (порівн. укр. “мана” — ‘прівид’, ‘зл́уда’).

Отже чинити що “науманá” (“на-уман-а”) — це чинити щось на основі такого злудного враження, що ця дія евентуально може бути правильною. Росіяни кажуть: робити щось “на авось” (“авось” — ‘ануж’), а поляки — чинити щось на chybił — trafił

Навмісне — нарóком, цебто із заздалегідь передвзятою метою. Слово це складається з двох компонентів: з прислівника “умісне” і приставки **на-**. Прислівник “умісне” (“вмісне”) — із “умислене” (початково: “умислено”), що походить з дієприкметника “умислений, -а, -е” (‘придуманий’, ‘загаданий’). Дієслово “умислити”, частотна форма “умишляти” (воно є в словнику Б. Грінченка) означає ‘придумувати’, ‘здумувати’, ‘замишляти’. Староукр. іменник “умисел” походить із старослов’ян. “умысль” (‘здум’, ‘зámір’).

Синонімом прислівника “навмісне” є в нас слово “нарóком”, а “ненарóком” означає ‘невмісне’. Слова ‘нарóк’ (із старослов’ян. ‘нарокъ’ — ‘ціль’, ‘мета’) у нашій мові вже немає. Його заступили в нас словами “мета” (з грецького meta) і “ціль” (з польського cel, що походить з німецького Ziel).

Навпакі — укр. відповідник російського “наоборот”; польського naodwrót, przeciwnie; лат. vice versa. В укр. народній лек-

сиці існує слово “опáк” значення якого: ‘назад’ (див. у Словнику Б. Грінченка — з 1909 р.), а “наопáк” означає ‘навиворіт’, цебто воно виражає ту саму ідею, що і теперішнє укр. літературне слово “навпакі́”, яке, власне, й постало з укр. народнього виразу “наopak” — почерез таку трансформацію: “на опáк + и”, а звідси — “навпаки”. Старослов’янським (і старо-церк.-слов’ян.) відповідниками укр. прислівника “навпаки” були такі слова: “опако”, “опаки”, “опаче”.

Евентуальне твердження, що початкова форма слова “навпакі́” була “на — в — паки”, було б помилковим, бо воно було б поставлене за рахунок проочення старослов’ян. “опако”, “опаче”, “опаки” й укр. “на-опáк”.

Старослов’ян. (і старо-церк.-слов’ян.) “паки” означає ‘ще раз’; звідси його другісне значення: ‘знову ж’; у цьому другісному значенні слово “паки” вжите в “Повісті временних літ” (1112 р.), в якій написано: “Аще украдетъ русинъ любо у крестьянина или п а к ы (‘знову ж’) крестьянинъ у русина”

Наврочити, зурочити — (з народнього повір’я) — в теперішньому значенні: магічною силою очей спричинити кому нещастя, або взяти кого під контроль своєї волі, немов би загіпнотизувати. Одначе початкове значення слова “наврочити” базувалося на віруванні в т.зв. “магію слова”, силою якого можна спричинити кому нещастя, або взяти його під повну контроль своєї волі.

Факт ужиття ким сили “магії слова” для спричинення кому нещастя, чи підпорядкування його своїй волі — це урóк; множинна форма: урóки. Від іменника “урóк” походить дієслово “на — урочити”. Іменник “урок” походить від дієслова “уректи” (з “у — ректи”) — подібно як іменник “пророк” (з “про — рок”) походить від дієслова “проректи” (з “про — ректи”, цебто ‘передсказати’, ‘передвістити’, ‘віщувати’), або іменник “винок” (з “ви — рок”) — від дієслова “виректи” (з “ви — ректи”). Саме слово “рок”, що є одним з вокалізаційних варіантів перезвуку кореня **рек** — (у дієслові “ректи”); **рек-** : **річ-** : **рок-** у словах “рек — ти”, “річ” (‘слово’, ‘вираз’, ‘промова’ — із старослов’ян. ‘рѣчь’), “пророк” (і “у — рок” та “ви — рок”).

Саме слово “урóк” і “наврочити”, як видно, колись уважалися за табу́ (за заборонену річ, бо їх звуки могли спричинити нещастя тому, хто ці слова вимовляв); отож замість дієслова “наврочити” вживали дієслово “причинити” (кому зло силою магії слова). Тому то словом “причинний”, чи “причинна” нази-

вали наврочену особу. (Див. у Т. Шевченка, “причинна” — дівчина у творі “Рева та стогне Дніпр широкий”).

Навряд — ледве чи... Напр.: “Навряд чи є в Кузьми гроші” (з “Укр. приказок” Номиса), цебто, “ледве чи” можна сподіватися, що така людина (як Кузьма) має гроші. Відповідники цього укр. слова в інших слов’ян. мовах: російське “вряд ли” (і “едва ли”); серб. “једва ако”; болгар. съмнително”; чеське *rochybno, zdali*; польське *wątpliwie; ledwie czy, zaledwie czy*. Звичайно, що стара українська форма цього слова була не “навряд”, а тільки “врядь” — із “въ” + “рядь”. Корінь слова “ряд” праслов’янський, праіндоевропейського походження; пор старо-болгар. *гѣдъ*; рос. “ряд”, болгар. і серб. “ред”; чеське *řad*; поль. *gząd*; франц. *gangée*; нім. *Reihe*. Іменник “ряд” у зложених слова: “по-ряд-ок”; “на-вряд”, “на-рядити”, “ви-ряд”.

Слово “навряд” уживається на Наддніпрянщині в значенні ‘ледве чи’. У Галичині воно має значення ‘навпаки’. Ось приклад з повісти Андрія Чайковського “Малолітній”: “Нічого не вийшло, навряд (навпаки), — Зося стала ще лютіша”.

“Л е д в е ч и...” (‘навряд’). — Слово “ледве” походить із старослов’янського “едва”; у польській мові воно змінилося на “*ledwie*”.

Навуходонóсор — цар вавилонський, що 586 р. перед Народж. Христа здобув Єрусалим і знищив храм Соломона.

Українці вимовляють і пишуть це ім’я згідно з його старо-церковно-слов’янською формою: “Навуходоносорь”. У ст.-церк.-слов’ян. мові це ім’я є запозиченням з одної з грецьких версій імени цього володаря. Греки ж вимовляли його трояко: *Nabokodrosoros, Nabuchodonosar* і *Nebuchadnezzar*. У деяких мовах, напр., в англійській, прийнялася ця третя грецька версія, отже англійці пишуть “*Nebuchadnezzar*”. У грецьку мову це ім’я було внесене з гебрійської мови, в якій воно звучить “*Nevuchad’neccar*” — з вавилонського “*Nabu-Kudurri-ucuri*” (‘самодержавний вождь’).

Тому що ім’я “Навуходонóсор” стало відоме слов’янським народам православного віроісповідання із старо-церковно-слов’янської мови, що стала в них богослужбовою (і першою “книжною”, цебто літературною) мовою, то воно й samozрозуміло, що походження й значення цього імени могло викликати зацікавлення серед славістів-ономастів (назвозна́вців). Тим славістом, що перший проявив зацікавлення цією справою, був польський поет Адам Міцкевич (*Mickiewicz, 1796-1855*). Коли він, як полі-

тичний біженець, опинився в Парижі і там викладав (у *College de France*, у 1840-1844 рр.) історію літератури слов'янських народів, то він твердив, що ім'я "Nebuchadnezzar" означає "не Бог, — одно (те саме, що) цар". (Про це згадує польський мовознавець С. Лось (Łoś) у своїй монументальній праці "Gramatyka historyczna języka polskiego". Польща за того часу була під російською окупацією, отже слово "цар", як титул російського монарха, стало в А. Міцкевича одіозним словом. У драмі "Dziady" Адам Міцкевич у приступі великого жалю над поневоленою Польщею навіть Бога прозвав "царем" — з алюзією до немилосердного російського царя. Антагоністичне відношення до російського царя очевидно подиктувало йому таку думку, що ім'я "Nebuchadnezzar", мовляв, означає, що цей вавилонський володар був "не Бог", а був він тим, ким був "цар", — очевидно, цар російський.

Звичайно, в А. Міцкевича таке вияснення значення цього вавилонського імені не було нічим іншим, а тільки т.зв. "народньою етимологією", або, загально кажучи, — псевдологією.

Навчати — учити кого чогонебудь. Слово загальнослов'янське. Старослов'янське "научати"; болгар. "научам"; серб. "научити"; рос. "научать"; чеське naučiti; поль. nauczać. Праслов'янський корінь цього дієслова: *uk. Тепер він зберігається тільки в зложених словах: "наука" (на-ук-а) і "неук" (не-ук). У пригожій для цього позиції цей пракорінь ще в праслов'янській добі почав змінитися на -уч-. Порівн. "наука" і "учити". Про те, що слова "наука" й "учити" походять з праїндоевропейського мовного ґрунту, свідчить той факт, що пракорінь -ук- також і в деяких неслов'янських мовах праїндоевропейської сім'ї виражає ідею навчання. Порівн., наприклад, пруське jaukint (ja-uk-int) — 'вишколювати'; литовське jukinti (ja-uk-inti) — 'призвичаювати'.

В укр. книжній мові XVI-XVII століть зберігалася оригінальна форма цього дієслова, цебто його вимовляли й писали з голосівкою -у-: "научати", а не, — як це в укр. народній вимові, — "навчати"; однак в XVII ст. і в книжну мову часом проникала народня вимова цього слова. І так, напр., в Катехизисі з 1645 р. в одному випадку його автор написав (мабуть, через неувагу): "чого другого навчаєть". Але в усіх інших випадках автор цього Катехизиса писав по-книжному: "научати"; напр., "чого навчаєть тоть артикуль", "научати Євангеліи Святои".

Так само й у Декреті П. Беринді (1627): "Учительство — наученья уряд". "Марфа... з сир. (ійського) пани або учитель-

ка”. “Раввуні — научітель. Равула — учительный”. (“Научитель” — це в П. Беринди полонізм: pauczyciel).

В укр. мові при дієслові “учитися” (також “навчатися”) предмет, якого вчимося (навчаємося), стоїть у родовому відмінку. Учитися (навчатися) ч о г о? Учитися (навчатися) української мови, літератури, історії, математики і т.ін.

У російській мові при дієслові “учитися” предмет якого навчаємося, стоїть у давальному відмінку. “Учиться” ч е м у? “Учиться украинскому языку, литературе” і т.ін.

Ця російська синтаксична конструкція в минулому почала була проникати і в укр. мову на Наддніпрянщині. Ось приклад (з вірша Т. Шевченка “Учітеся, брати мої”): “І чужому научайтесь, свого не цурайтесь”. Правильно по-українському має бути: “І чужого научайтесь, свого не цурайтесь”. (Наявність головічки -у- замість приголосного -в- в цьому випадку зумовлена вимогами ритміки). “Учитися” й “вивчати” — це одне й те саме. Але при слові “учитися” предмет, якого вчимося, ставимо в родовому відмінку. (Учитися ч о г о? — географії, фізики, геометрії і т.ін.). Коли ж замість “учитися” кажемо “вивчати”, то предмет, що його вивчаємо (вчимося), треба ставити в знахідному відмінку. (Вивчати щ о? — географію, фізику, геометрію і т.ін.). Слово “вивчати” (що?) в нас часом уживають замість слова “студіювати” (що?).

Дієслово “навчати” в сімї слів: “навчання”, “на́вчений”, “на́ука”, “учіти”, “уче́ний”, “уче́нь” (староукр. “уче́ник”), “уче́ниця”, “учні́вство”, “учі́тель”, “учі́телька”, “учі́тельство”, “учі́тельный”, “учителова́ти”, “підучі́тися”, “недо́ук”, “завчі́ти”, “провчі́ти”, “повчі́ти”.

В укр. народній термінології слово “уче́ний” означає те саме, що й старо-церк.-слов’ян. слово “уче́нь”, а саме — особу, що має “книжне” знання.

В укр. літературній мові така особа називається о с в і ч е н о ю людиною, слово ж “уче́ний” означає таку особу, яка займається дослідями в даній галузі науки.

Слово “науковець”, яким тепер у нас часто заступають слово “учений”, походить з польського “naukowiec”.

Слова “наука” й “навчити” в укр. народній стилістиці і в фольклорі: “Дати (кому) научку” — добре повчити кого. “Без м’юки нема науки”. “Наука в ліс не піде”. “Хто мовчить — сто навчить”.

Нагай, нагайка — короткий грубий батіг; татарський канчук, а специфічно канчук ногайських татар, які називалися

“ногайцями” — від імени їхнього вождя Ногая, чи Нагая. З укр. мови це слово ще в XVII столітті запозичили собі поляки і так вимовляють та пишуть його: *nahaj*. (У польській мові всі ті слова, в яких є буква *h*, не є польського походження). В українців у Галичині є прізвище “Нагаєвський”.

Нагальність — виключно українське слово, значення якого в Словнику Б. Грінченка (1909) по-російському пояснене так: 1) “Спѣшность”. 2) “Внезапность” (наглисть). 3) “Бурность” (поривистість).

Слово “нагальність” у дійсності означає велику інтенсивність будь-якої дії, яка (інтенсивність) спричинена силою якоїсь пресії. Інакше кажучи, слово “нагальність” має не три різні значення (які подав Б. Грінченко), бо та ідея, яку воно виражає, становить собою синтезу тих так званих “трьох значень”.

Укр. селяни на Крем'яничині (зах. Волинь) кажуть: “нагальна робота”, маючи на думці несподівану навальність роботи, яку під тиском загрозливих обставин (загрозу наказу влади і т.ін.) треба скоро виконати коштом таких надмірних зусиль, яких не вимагала б та сама праця в нормальних обставинах.

“Нагальна злива” — це несподіваний великий дощ (т. зв. “обрив хмари”), що йде з великою силою. “Хвилі нагально б'ють об беріг” — це бурхливі хвилі (“буруни”), що з великою силою раз-у-раз б'ють об береги. Корінь **-гал-**, на якому базується прикметник “нагальний”: **на-гал(ь)-ний**, що з нього постав іменник “нагальність”, є також коренем дієслова “галити” (**гал-ити**); це значить настирливо і з великою силою натискати на кого, щоб він негайно і скоро виконав якесь діло. І так, на Крем'яничині селяни кажуть: “Ти не дуже гали на нього, бо він впаде з ніг!”

Дієслово “галіти” наявне і в “Енеїді” І. Котляревського: “Пождіть, вгамуйтеся трохи, не галіте!” Б. Грінченко в своєму Словнику неточно вияснює тут вираз “не галіте”, бо він каже, що це означає “не спішіть”. У дійсності цей вираз тут не має такого значення: “Не робіть спохвату”. В укр. народній стилістиці вираз “не галіте” часом заступається стилістичною фігурою “не поріть гарячки”.

Слово “галити”, як видно, колись було загальнослов'янським, про що свідчить той факт, що воно збереглося в сербській і хорватській мовах. Дієслово “галіти” у сербів означає “пориватися” до чого; по-російському “стремиться” (к чому).

Походження кореня **-гал-** в укр. дієслові “галити” не досліджене.

Російське слово “галиться” не має нічого спільного з укр. “галити”.

Владимір Даль інформує (див. його 4-томний “Толковый словарь живого великорусского языка”, 2-ге вид. С. Петербургь-Москва, 1880), що в російській мові дієслово “галиться” є “областное”, цебто місцеве, говіркове. “Галиться на кого”, — каже він, — тут означає ‘глазѣть’, ‘пялить глаза’. А. Г. Преображенський на цій підставі каже, що корінь цього дієслова той самий, що й у польському слові “gały”, яке означає “витріщені очі” (див. “Этимол. словарь рус. языка” Преображенського).

Очевидно, що походження кореня -гал- укр. дієслова “галити” не можна утотожнювати з походженням польського слова “gały” (“витріщені очі”), бо те останнє походить з німецького “Galle” — маленький круглий, немов голівка, предмет, а також гудз. Див. А. Brückner: “Słownik etymol. jęz. polskiego z 1957 р.). Можливо, що корінь дієслова “галити” також наявний в укр. народньому виразі “на гала-балá”; робити що “на гала-балá” означає робити спохвату, або, як кажуть укр. селяни, “робити як з гарячки”.

Нагáна — принизливе висловлення докору кому в сенсі погрозливого упізнання. Про значення цього слова в Лексиконі П. Беринида (1627): “Укоризнен — годный нагáны”. “Повинный — наганеный, винный”. “Нагáна — примóвка” (виговір, цебто погрозливий докір).

У Катехизисі з 1645 р.: “Жадной нагáны от Бога и людей не мають”. У лексиконі “Синонима славеноросская” (з половини XVII ст.): “Безъ наганы — непорочный”.

У давніх східнослов'янських (фактично ж у давніх київських) писаних пам'ятках слів “гáнити” й “нагáна” немає. Там є лиш відповідник дієслова “гáнити”, а саме — дієслово “укоряти”, яке є словом загальнослов'янським. Старослов'ян. “укорити”, “укоряти”. Звідси церковно-слов'ян. “упокорь” (“укоризна”), “укоризнень” (“укоризненный”). Це старослов'ян. дієслово збереглося в укр. версії “докоряти” (звідси “докір”, “докірливий”).

Дієслово “ганити” походить від іменника “гана”, що засвідчене тільки в старих західнослов'янських писаних пам'ятках, а специфічно — в чеських (“hana”) і в польських (“gana”). Коли старослов'ян. (і староукр.) дієслово “укоряти” стало (в XVI-XVII ст.ст.) незрозумілим для загалу укр. інтелігенції, то П. Беринда у свосму Лексиконі (з 1627 р.) пояснив, що слово “укоряю” означає “досаджаю” (з польського “dosadzam”), “гáню”. Це значить, що в

XVI-XVII ст.ст. слова “гáнити” й “нагáна” були в нас уже загально вживаними.

Від слова “гáна” постало не тільки дієслово “гáнити”, але й “ганьбити”.

А. Брюкнер каже (див. його “Słownik etymol. jęz. polskiego” з 1957 р.), що польським відповідником чеського слова *hana* був іменник *gana*, з якого походило дієслово *gañbić*, але згодом, почавши з XVI століття, поляки змінили його вимову на “hañbić”. При цьому він твердить, що це дієслово (в формі “hañbić”) “od nas na Ruś przeszło”.

З уваги на те, що в системі польської автентичної фонетики немає звука **h**, а буква **h** в польській азбуці існує тільки для писання тих чужих слів, в яких наявний цей звук, і з уваги на те, що А. Брюкнер не дав відповіді на питання, чому поляки в XVI ст. дійсно польську вимову цього дієслова (“gañbić”) змінили в себе на непольську його вимову — “hañbić”, треба думати, що в них сталося це під впливом українського дієслова “ганьбити”.

Синонімом слова “нагáна” є в нас слово “догана”, яке вже має свою традицію в укр. народі, і в Словнику Б. Грінченка його вживання рясно ілюструється матеріалом з укр. фольклору. Французька фраза “Sans peur et reproche” у нас перекладають словами “Без страху й догани”. Напр.: Це був муж, чи лицар, “без страху й догани”.

Походження кореня **-ган-**, на якому основане слово “гана” (це слово зберігається в зложених словах: “нагана” й “догана”), не досліджене. А. Брюкнер твердить, що в праслов'янській добі цей корінь презентував себе в формі двох варіантів **-gan-** і **-gon-**, і що цей другий варіант є в старо-церк.слов'ян. слові “goněť”, що означає ‘вистачає’, і що на першому його варіанті (**-gan-**) основане литовське слово *gana*, що означає ‘досить’, та індійське *ghana* — ‘твердий’, ‘густий’.

Однак семасіологічний (значеневий) фактор, здається, не сприяє цій гіпотезі А. Брюкнера. (Див. його “Słownik etym. jęz. pol.”).

Нагідка — множ. нагідки — з давнього слов'янського “наготьки”; це означення тієї квітки, ботанічна назва якої — *Calendula officinalis*. В укр. фольклорі вона спопуляризована головню завдяки пісні “Ой, на горі, на горі зацвіли нагідки”.

Наглий — прикметник, який характеризує все те, що появляється раптом, дуже швидко й несподівано. Слов'янські мови (за винятком російської) досі зберігають якраз це (перше) значення

прикметника “наглий, -а, -е”, що його можна ілюструвати такими прикладами: наглий вибух війни, нагла смерть, нагла зміна поглядів, нагла злива (великий дощ) і т.ін.

У Лексиконі П. Беринди (1627) сказано, що церковно-слов'ян. слово “внезапный” означає те саме, що й слово “наглий”. Там написано: “Внезапный — на́глий, внезапу — знагла, нагло”. Там такі: “Не ознайменный, зна́гла будущий”. І також: “Страннителен — на́глый, прудкій”.

В укр. книжній мові ще в XVI ст. церковно-слов'ян. слово “внезапу” (і старо-церк.-слов'ян. въ незааръва, въ незаара) часто заступалося словом “нагле”, що означало ‘нагло’. І так, у Крехівському Апостолі (з 1560-их років) написано: “Нагле прийде яко боль невесты беременное”.

Тому що прикметник “наглий, -а, -е” характеризував усе те, що появилось раптом, дуже бистро й неочікувано, то цим словом згодом також почали характеризувати таку особу, що була нахабним інтузом і взагалі зухвалим типом, до якого відносилось старослов'ян. слово “дръзкъ”, а в укр. вимові — ‘дерзкий’. Це другісне значення засвідчене в Лексиконі П. Беринди (1627), де сказано: “дёрзкий, на́глый, прудкій”. І там такі: “Продёрзость — на́глость”.

У російській мові цей прикметник зберігся тільки в його другісному значенні: “нагл” — ‘дерзкий’; звідси рос. “наглость” — ‘дерзкість’. Твердження Преображенського, що російська мова, вживаючи слово “нагл” в значенні ‘дерзкий’, мовляв, є під цим оглядом винятком серед усіх інших слов'ян. мов, не згідне з дійсністю, бо, як свідчить Лексикон П. Беринди, слово “на́глий” уживалося в укр. книжній мові в XVI-XVII ст.ст. також і в цьому другісному значенні: “наглий” — ‘дерзкий’.

У неслов'янських мовах праїндоевропейської сім'ї немає відповідників старослов'ян. слова “нагль” з тим самим коренем, на якому базується цей старослов'ян. прикметник. Одиноким винятком між ними є литовська мова, в якій є слово з подібним коренем і значенням, а саме — слово *põglas* — ‘попішний’, ‘бистрий’. Однак дехто з дослідників підозріває, що литовці запозичили це слово в слов'ян. Очевидно, здогад А. Брюкнера, що слово “на́глий” може походити від слова “на́гий” — ‘голий’, не може вважатися переконливим. А втім, сам Брюкнер поставив цей свій здогад під знаком питання.

З прикметника “наглий, -а, -е” постали такі слова: прислівник “нагло”, іменник “на́глість” і дієслово “на́глити” (також “принаглювати”), і старше укр. “дона́глювати”.

В Україні в XVI-XVII ст.ст. інтелігенція вважала, що коли хто дану особу “дона́глював” (‘принаглював’) до чого, то це означало, що він таким чином принижував цю особу. Тому то в Лексиконі П. Беринди (1627) сказано: “Принижаю — донагляю”.

Наглядати — дієслово, яким в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. заступили старе укр. дієслово “нази́рати” (із староукр. “надзирати”). У Лексиконі П. Беринди (1627): “Назираю — наглядую”. Основна форма цього дієслова — “глядіти”, із старослов’ян. *gleděti* — ‘дивитися’. Фреквентивна (частотна) форма цього дієслова, а саме форма “глядати”, із старослов’ян. *gleti*, в укр. літерат. мові збереглася тільки в зложених словах: “наглядати”, “доглядати”, “заглядати”, “вглядати” (в якесь діло), “переглядати”, “споглядати”, “підглядати”, “виглядати”, “оглядати”, “оглядати ся”.

Дієслово “глядіти” затратило в нас своє початкове значення: ‘дивитися’, бо воно згодом набуло в нас другісного значення — ‘шукати’, і тільки в цій функції воно в нас тепер уживається в літерат. мові. Із залишків його першого значення (‘дивитися’) відомим є в укр. народній фразеології вираз “Гляди ж!”, цебто ‘Дивися ж!’, ‘Уважай!’. Напр., у байці про півника й лисичку: “Гляди ж, півнику, як прийде лисичка, — не одкликайся!” Однак і в цьому випадку слово “гляді” вже означає ‘уважай’. Цілком ясно зберегло дієслово “глядіти” своє перше значення в тих словах, що походять від нього; напр., “погляд очей”, “споглядати” на кого, або на що, “виглядати” кого звідки і “виглядати” (крізь вікно, крізь відчинені двері), “наглядати” за ким, або за чим, і т.ін.

Вислідом досьогочасного пошукування пракореня старослов’ян. дієслова *gleděti* в інших мовах праіндоевропейської сім’ї покищо є таке переконання, що цей пракорінь є також у німецькому прикметнику “glanz” — ‘блискучий’, бо, як твердив А. Брюкнер 1957 р., від ідеї ‘глядіти’ (‘дивитися’) до ідеї ‘блистити’, мовляв, дуже близько. А чи ж воно справді так?

На́голос, а кц́ент — звукове підкреслення даного складу в слові. У гомонімах (у словах, що звучать і пишуться однаково, але відрізняються своїми значеннями) наголос у нашій мові часом грає роль семасіологічного показника — напр., слово “о́бід” з наголосом на -о- означає круг у колесі, у центрі якого є “головка” з отвором для осі, що сполучена шприхами з ободом. Натомість слово “обі́д” з наголосом на -і- означає (згідно з укр. народнім звичаєм) споживання харчу вполудень. Завдяки сема-

сіологічній функції наголосу в цьому випадку ніхто з мовознавців не може твердити, що в слові “обід” корінь той самий, що й у слові “обід”. І тут ця роля наголосу дуже важлива для досліджування етимології цих двох укр. гомонімів.

Узагалі для встановлення етимології слова (цебто для визначення походження даного слова та його споріднених відношень до інших слів тієї самої мови та інших мов) наголос часом грає важливу допоміжну роллю.

Наголос у деяких мовах (а між ними й у мові українській) є рухомий. Це значить, що треба знати кожне слово й той склад у ньому, який треба наголошувати. Ось приклади: “хата”, “забава”, “рука”. Правильно поставлені наголоси в українських словах є в науково опрацьованих правописних словниках української мови. Є такі мови, в яких наголос є нерухомий. І так, наприклад, у польській мові наголос в усіх без винятку таких словах, що складаються з двох чи більше складів, завжди стоїть на передостанньому складі; напр., “zabáwa”, “nauczýciel”, “nauczycielski”; у французькій мові наголос завжди стоїть на останньому складі слова; напр., Rouseáú, París, Canadá і т.д.

Як у нас до XIV століття наголошувалися слова, — не знаємо, бо в наших писаних пам’ятках з X-XIII століть немає наголосів. Наголоси в наших книгах почали ставити щойно в XIV столітті.

Нагорода — 1) приз (премія), відзначення за перше, друге й третє місце в конкурсі; 2) дар за винятково добре діло суспільного характеру. Слово це — всеслов’янське. У деяких мовах (в українській, російській і сербській) початкове значення цього слова вже затерлося, але в деяких воно ще залишилося ясним і живим. І так, напр., у болгарській мові слово “награда” означає те саме, що й слово “плата” й “заплата”. (Див. Ф. Миклошичъ, “Краткій словарь шести славянскихъ языковъ” з 1885 р.). Але найближче до первісного значення цього слова є його теперішня функція в чеській мові, де слово *nahrada* означає те саме, що й слово *odměna*, яке є чеським відповідником німецького слова *Ersatz*. Це значить, що слово “нагорода” спочатку означало заплату за взаміну (як “ерзац”) за якусь заподіяну шкоду; цебто, воно означало відшкодування.

У польському звичаєвому праві слово *pagrozić* колись означало заплату, як відшкодування за зруйнування чиєїсь *grodzu* (загороди, оселі). І слово *pagoda* в польській мові ще навіть у XVI столітті означало заплату в формі дару за заподіяну шкоду.

(Див. Alexander Brückner, "Słownik etymolog. języka polskiego" з 1957 р.).

Це давнє (перше) значення слова "нагорода" в укр. мові залишило свій слід в укр. народній термінології в Галичині, де народ вимовляє його як 'надгорóда', бо він розуміє це як компенсацію за що. Також у польських говорах "нагорода" вимовляється не як 'nagroda', а як 'nadgroda'.

В Україні тепер замість слова "нагорода" вживають (під російським впливом) слово "приз", що походить із старшого французького prise (у новій формі — pris) початкове значення якого було 'здобич', а специфічно — захоплення ворожого корабля. Із старого французького prise походить англійське слово prize, яке ми перекладаємо словом "нагорода". Але цим своїм словом ми також перекладаємо й англійське слово reward, яке означає заплату за якийсь добрий учинок, а в основному воно виражає ідею компенсати; старо-церковно-слов'янське слово "мзда" (Матвія 5:12) в нас перекладають словом "нагорода". (Росіяни перекладають це болгарським словом "награда"; а втім це слово також так звучить ('награда') в сербській і чеській мовах). Але слово "мзда" зберегло також і своє давнє другісне значення; і так, болгари перекладають це слово не тільки терміном "награда", але й терміном "придобитък" ('прибуток'); серби ж слово "мзда" перекладають не тільки терміном "награда", але також термінами "корист" і "добит" ('прибуток'). Подібно і в чехів слово "мзда" перекладається двояко: терміном nahrada і терміном zisk; до речі, чехи зберігають у своїй мові й старослов'янське слово "мзда", у чеській версії — mzda.

Слово "нагорода" в укр. книжній мові XVI-XVII століть заступило старо-слов'ян. слово "мзда" та його старослов'ян. синонім "награда". І так, у Лексиконі П. Беринди (1627) читаємо: "Село нагороды". Але чи слово "нагорода" тут ужите вже в теперішньому значенні англійського reward (заплати в формі дару за якісь послуги, або заслуги, а цим даром було село), чи може в значенні компенсати, чи реституції за заподіяну шкоду, — це таке питання, на яке в Лексиконі Беринди не маємо відповіді.

Над — слово, основна функція якого має прийменниковий характер; цебто воно означає положення даного об'єкта, що знаходиться вище іншого об'єкта. Цей прийменник — всеслов'янський.

Значення старослов'янського (й старо-церк.-слов'ян.) слова "надъ" було прийменникове. Ось церковно-слов'янська (україні-

зована) ілюстрація: “ангели вьсходяштя (ст.-ц.-слов. vьschodeŕŕe) надь сына чловѣчьскаго”.

Ідея положення даного об'єкта вище іншого об'єкта, яка становить перше значення слова “над” (напр.: “Туман повис над селом”) згодом вилонила із себе ідею ‘вищости’ кого, або чого, над ким, або над чим.

У цьому своєму другісному значенні слово “над” виконує функцію не прийменникового, а прислівникового характеру. Її ілюстрацію знаходимо, напр., у Лексиконі П. Беринди (1627): “Над — паче”. Слово “над”, як синонім старо-церк.слов'ян. прислівника “паче”, означає ‘більше ніж’, ‘ліпше’. Напр. церк.-слов'ян. “Пѣснь пѣсней” в укр. перекладі “Пісня над піснями”; цебто пісня, яка своєю якістю стоїть в ище всіх інших пісень.

Слово “над” у цьому своєму другісному значенні (‘більше ніж’) уживається як перший компонент таких зложених слів, які виражають ідею когось, чи чогось значно вищого ніж людина звичайно уявляє собі. І так, напр., кажемо: “надмірний” (той, хто стоїть вище всякої міри), “надзвичайний”, “надприродній”, “надлюдський” (пор. “надлюдина”) і т.ін. Порів. також фразу “Надробляти міною”, з польського “Nadrabiać mią”.

Слово “над” також виконує функцію такої частки, яка уживається в ролі дієслівної приставки для вираження незначности наслідку даної дії для тієї особи, або речі, яка є об'єктом тієї дії. Напр.: “надрізати” (“над” + “різати”) — тільки трошки врізати; “надвередити” (“над” + “вередити”) — тільки трошки пошкодити; “надщербити” (“над” + “щербити”) — тільки трошки пощербити, і т.ін.

Традиційний погляд, що слово “над” постало в висліді зложення прийменника “на” з суфіксом -д- (“на” + д) стало аксіомою в досліджуванні його етимології, — незважаючи на те, що ніхто з дослідників не може доказати, що він знає походження цього “суфікса”, якщо він тут справді є суфіксом.

Шукаючи праїндоевропейського джерела походження прийменника “на”, дослідники зупинилися на такому припущенні, що форма цього прийменника є праслов'янською метатезою його праїндоевропейської форми **an**, яке є, напр., основою грецького прийменника **ana** (an + a), значення якого — ‘над’. Однак справа тієї ідеї, яка становить значення грецького **ana**, стає дуже складною в світлі того факту, що пруське слово **ana** виражає дві ідеї: ‘на’ і ‘над’.

Звичайно, що походження “суфікса” -д- в слові “над” треба

було б розглядати в зв'язку з процесом виловлення ідеї 'над' з ідеї 'на', якщо значення слова "над" постало з ідеї 'на'.

Надарёмно — марно, дарёмно; без бажаного висліду. Чинити що надарёмно — значить чинити щось таке, що не дає бажаного результату.

Слово "надарёмно" дуже пригодилося нашим культурно-освітнім діячам у XVI-XVII ст.ст., коли вони почали кампанію проти церковно-слов'янїзмів в укр. книжній мові того часу, бо це народне слово заступило в них церковно-слов'ян. слово "туне", "всуе" (ст.-укр. слово "в̄суе") і "вотще", або "тще" (Пор. староцерк.-слов'ян. слово "т̄ште"). Кожне з цих церк.-слов'ян. слів виражає ту саму ідею ('марно', 'дарёмно'), що й укр. слово "надарёмно". (По-давньому — "надарёмне"). Ось приклади з Лексикона П. Беринди (1627): "Тунé — надаремне, прожнѣ". "Тунé — надарёмно, всуе, марне". "Тше, вотще — надаремно", "зго́ла, надаремне".

У Беринди слово "прожнѣ" — з польського *próźnie* ('марно', 'даремно'). Щождо слова "зго́ла" (це живцем узятє польське *zgoła*), то Беринда допустився помилки, коли подав це польське слово за відповідник укр. "надарёмне"; *zgoła* означає "зовсім", і є синонімом польського *wcale*.

Історія перекладання книг Св. Письма на укр. мову свідчить, що наші перекладачі вважали не слова "марно" й "даремно", а тільки слово "надарёмно" найбільш відповідним для перекладу церковно-слов'янського "в̄суе". Ось початок сьомої Заповіді (в укр. перекладі Біблії, видання 1962 р.): "Не призывай Імення Господа, Бога живого, надарёмно..." (Слово "надаремно" тут стоїть на тому місці, де в церк.-слов'ян. тексті стоїть "в̄суе").

Початок перекладання церк.-слов'ян. слова "в̄суе" (в сьомій Заповіді) укр. словом "надарёмно" а точніше — в його старшій версії — "надарёмне") датується першою половиною XVII ст. (Див. у Катехізисі з 1645 р.: "Не будеш брати имени Господа Бога твоего надарёмне").

В укр. "Правописному словнику Г. Голоскевича (з 1929 р.) немає прикметника "надарёмний, -а, -е", але є прислівник "надарёмно", перед яким подана й його старша форма — "надарёмне".

У Словнику Б. Грінченка (1909) — навпаки: немає цього прислівника, але зате є прикметник "надарёмний, -а, -е". І тут замітне явище: ілюструючи вживання цього прикметника, Б. Грінченко не подає прикладів (з літератури, чи хоч би тільки з фольклору) з Наддніпрянщини, а інформує, що слово "надарёмний, -а, -е" наявне в тих укр. народніх піснях у Галичині й на укр.

Закарпатті (колись — т.зв. “Угорська Русь”), що їх зібрав укр. учений з Галичини Яків Головацький. (Див. “Народныя пѣсни галицкой ѣ угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ” (4 томи, Москва, 1878).

Укр. селянство на Наддніпрянщині й на Волині не знало слів “надарёмний, -а, -е” і “надарёмно” до часу прищеплення йому цього слова почерез теперішню літературну мову. Укр. селянство на цих землях вживало слово “дάρмо” (в значенні ‘мárно’), а не “надарёмно”. У пісні (з Наддніпрянщини) “Ой, у полі криниченька, там погожая вода” сказано: “Дάρмо просиш батька, матір, бо за мене не дадуть”.

“Укр.-англ. словник” М. Л. Подвезька і його ж “Англо-укр. словник” (з 1948 р.), де англ. *in vain* перекладене словами “мárно” і “дарёмно”, а також усі інші дані, свідчать, що слова “надарёмний, -а, -е” і “надарёмно” в Україні тепер не є популярним.

Наддніпрянець, або **придніпрянець** — так назвали українці в Галичині тих українців, які є автохтонами центральних і східніх укр. територій. Українці — “наддніпрянці” назвали український народ у Галичині “наддністрянцями”, або “придністрянцями”. Очевидно, кожен українець знає, що не всі українці центральних і східніх укр. земель живуть “на бѣрезі” Дніпра, і що не всі українці в Галичині живуть “на березі” Дністра.

Надія — сподівання. У Лексиконі П. Беринди (1627): *надія* (написано “надѣя”, з наголосом на **ѣ**, що тут читається як *і*) — це “Очекиванье” (з польського *oczekiwanie*). Там таки: “Упованье — надѣя, сподѣваньеся, уфанье” (з польського *ufanie*). І там таки: “надѣя” — *отуха*” (з польського *otucha* — “підбадьорення”). У Катехізисі з 1645 р.: “Очи всѣх в Тобѣ надѣю мают”. На Крем’яниччині (зах. Волинь) ще між двома світовими війнами в деяких селах старі люди слово “надія” вживали в перекрученій формі — “на́джа”; мабуть, під впливом польського “*nadzieja*”, — подібно, як старі люди там таки перекручували старопольське “*widzigbny*” на “видзігбнний”, а польське “*dzień dobry*” — на “дзін добрий” (укр. на Крем’яниччині).

Слово “надія” — всеслов’янське. Старослов’ян. (і старочерк.-слов’ян.) “надежда”; болгар. “надежба” (і “надѣване”; синонім: “уповане”); серб. “наданье”, “нада”; чеське *naděje*; польське *nadzieja*; рос. “надежда” (із черк.-слов’янського) і рос. народне “наде́жа”.

Слово “надія” зокрема було спопуляризоване в церковній сфері в Україні почерез прищеплювання людям тих християн-

ських чеснот, якими є віра, надія й любов. З цими трьома чеснотами асоціювалися імена трьох дочок св. Софії — Віри (12 років), Надії (10 р.) й Любови (7 р.), що були в Римі замучені (разом з матір'ю) за віру Христову (137 року).

У народі в нас основою всіх подій є надія на Бога, і це між іншим віддзеркалене в укр. фольклорі; напр., у пісні “Очі чорні, як терён”: “Маю в Бога (має бути “в Бозі”) надію”. У приказці: “На Бога надію май, але рук не покладай”. Польське інтелегентське dictum “Nadzieja matką głupich” в Україні не прищепилося.

Вислів песимізму серед укр. селянства обмежувався таким погідним жартом: “Циган думкою багатіє”.

Той факт, що в неслов'янських мовах праіндоевроп. сім'ї немає такого відповідника старо-церк.-слов'ян. іменника “надєжда”, корінь якого був би споріднений з коренем цього ст.-церк.-слов'ян. слова, не залишає дослідникові іншої альтернативи, як тільки на основі слов'янських мовних даних намагатися визначити ту звукоспопуку, яка є коренем цього ст.-церк.-слов. іменника.

Надлюдіна — калька німецького Übermensch; це лексичний новотвір, що про нього перший згадав німецький письменник Гете (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832), головню відомий завдяки своїй драмі “Фавст”. Автором опери “Фавст” був французький композитор Гунó (Charles François Gounod, 1818-1893). Дехто вважає, що це сам Гете був автором слова — новотвору “Übermensch”. Термін “Übermensch” спопуляризував німецький філософ Ніцше (Friedrich Nietzsche, 1844-1900), бо його ідеалом був (у творі “Also sprach Zarathustra” — “Так мовив Заратустра”). “Übermensch” (“надлюдина”) — динамічна особа, що з усією силою пасії віддавалася творчій діяльності.

Гітлерівці, розуміється, запозичили й звульгаризували поняття Ніцше про “надлюдину”, коли вони всіх німців уважали за “іберменшів”, а всі інші народи — за “унтерменшів”.

Нáдро — глибина нутра чогось. У нас звичайно вживається в множині — “на́дра”; напр., “у надрах землі”; “у на́драх (або в нетрах) пущі” і т.ін. П. Беринда цілком логічно поступив, коли в своєму Лексиконі (1627) ужив це слово в одининній формі, бо ж грецьке слово κόλπος, значення якого він вияснив, подане в нього в одининній формі. І так, він пише: “Кóлпос — ядро, отнога на мори”. (До речі, грецьке слово κόλπος має такі значення: ‘лоно’, ‘пазуха’, ‘затока’, ‘глибина’).

Коли взяти до уваги тільки одно із значень цього грецького слова, а саме — значення 'лоно', то воно виражене церковно-слов'ян. словом "нѣдро". Слово "нядро" (звідси чеське nádra й наше "на́дро") це вислід стягнення двох церк.-слов'ян. слів: "ядро", що означає нутро жіночого підгруддя, й "нѣдро", що означає лоно. Незважаючи на це, чехи терміном nádra означили лоно, хоч серби називають його, і то правильно, терміном "недро". У поляків слово "надро", подібно як і в чехів, має форму "nadra", але цей термін у поляків зберігся тільки в зложеному слові zanadra, з якого походить слово zanadrze, що означає місце за пазухою. У російській мові, як і в мові сербській, зберігається автентична форма (церк.-слов'ян.) слово "на́дро", а саме "нѣдро" (згідно із змодернізованим рос. правописом — "недро").

Надрядкові букви, — У давніх укр. пам'ятках, що були написані кирилицею, та кінцева буква в слові, що символізувала приголосний звук, ставилася наверху попередньої букви, якщо вона виражала голосний звук, і та нарядкова буква покривалася круглим титлом; напр., у слові "предъ" букву д писали над буквою є, а ѣ в кінці в тім випадку не писали. Надрядкові букви були і в інших місцях слова, якщо там збігалися дві чи три такі букви, що виражали приголосні звуки. Напр., у слові "праведны", в якому збігалися два приголосні звуки (виражені буквами д й н) букву д виносили над рядок, пишучи її над буквою є. У XVI ст. нарядкових букв уже не покривали круглою титлою. (Так воно, напр., є в Острівській Біблії — з 1581 р.).

Надрядкові зна́ки — це в нас тепер тільки наголоси, і всі вони пишуться однаково — наскісь, з похилістю, що спадає від правої руки до лівої. У давнину, коли в нас писали кирилицею, було більше родів нарядкових знаків. (У нас почали їх ставити в XIV ст.). І так: був знак, назва якого була "титло". Його писали над скороченими словами. Скорочували ж головню св я щ е н н і імена, по-латинському *nomina sacra*. Напр., слово "духъ" писали "дхъ", а над ним ставили титло (знак у формі поземо лежачої довгої лат. букви *z*). Був знак, назва якого була *камбра*; писали його в формі півкруга — кінцями вниз, а ставили його над тими буквами, які виражали голосні звуки, але тільки такі з них, що вважалися ніби за "здовжені", хоч, звичайно, в читанні ніхто їх не здовжував. Наголоси були двох типів: 1) *оксі́я* — це наголос, що ставився над тими буквами, що виражали голосні звуки, але не на кінці слова; писали його наскісь — із похилістю спадаючою від правої руки до лівої. 2) *Ва́р'я* — це був т.зв. тяжкий наголос. Ставили його над тією буквою, що виражала

голосний звук, а стояла тільки в кінці слова, якщо його кінцевий склад наголошувався. Писали цей знак наскісь — із похилістю спадаючою від лівої руки до правої, напр., у слові “єму”. До речі, на д р я д к о в и х знаків не слід утотожнювати з дія критичними знаками, бо функція тих останніх полягає в відрізнюванні одних від одних фонетичних характерів тих букв, що пишуться однаково, але відрізняються своїми звучаннями; напр., букви і та ї, н та й. Знаки над цими буквами — дія критичні.

На́дто. — У Лексиконі П. Беринди (1627) значення цього слова вияснене так: “Излишіе — що єст надто и непотребне”. А значення церк.-слов’ян. слова “па́че”: “Паче — надто, большей”. І там таки: “Преумножаю — надто размножую”.

Слово “надто” зложене: “над” + “то”, цебто ‘понад це’, ‘більше ніж це’, ‘вище цього’. (Див. “над”). У Словнику Б. Грінченка (1909) значення слова “надто” по-російському вияснене так: “Слишкомъ; излишне; слишкомъ много; через чур”.

В “Укр.-англ. словнику” Подвезька написано: “на́дто — too, too much, too many, over; надто багато — too much”.

Вищезгадані пояснення не вичерпують усіх значень слова “надто”. Напр., у Т. Шевченка значення слова на́дто” таке: ‘особливо ж’, ‘найбільше ж’. Приклад з його поеми “Гайдамаки”: “А за ліхо... Та цур йому! Хто його не знає! А надто той, що дивиться на людей душею”. У Т. Шевченка слово “надто” також означає ‘до того ж ще’, як ось у поемі “Гайдамаки”: “А надто вам розказать би, як козак чорнявий під вербою над водою, обнявшись, сумує”.

Значення слова “на́дто”, розуміється, не слід утотожнювати із значенням слова “занадто”, бо те останнє виражає ідею переборщення — в критичному тоні.

Наду́тий — прикметник, який характеризує розтяжний, або м’який містотний предмет, що розпросторений, бо він виповнений повітрям. У переносному значенні — в відношенні до людини — слово “надутий” характеризує надулену особу. В укр. селян слово “дуться” також означає ‘гніватися’ й ‘вивищуватися’ (понад інших). У Лексиконі П. Беринди (1627): “Дерзвый (‘зухвалий’) — надутый”.

Слово “надути” — загальнослов’янське. Старослов’янське “надути”; болг. “надувам”; серб. “надути”; рос. “надуть”; чеське nadouti; польське nadąć (звідси nadęty).

Надхне́ний (натхнений) — сповнений духом динамічного звищення (сублімації). Згідно з вимовою цього слова пишемо

(фонетично) “натхнений”, однак це суперечить етимології цього слова, яка вимагає, щоб у ньому на місці т було д. Порівн. старослов’ян. “духъ”, dъchnaŋi (‘дхнути’, а не ‘тхнути’), — звідси “надхнений”. Власне так (етимологічно) це слово в нас і писали.

Див. у Катехізисі з 1645 р.: “Духомъ Святымъ надхненный”.

Надхнення в дійсному значенні цього слова буває тільки в геніяльних поетів; композиторів, художників, і цей духовий стан межує із станом екстази. Ті психологи, що досліджують духовість геніяльно-творчої персональності, аналізують цей стан головню на матеріялі “сповіді” геніяльних поетів і мистців, що виражена в їхніх інтимних листах, які мають автобіографічний характер.

Давні греки вірили, що геніяльний поет — це така людина, в яку вселився особливий daimon — дух, що являє собою нижчий рід божества. Давній грецький філософ Платон (427? — 347? перед Н. Хр.) твердив, що той daimon, який робив дану людину геніяльно-творчою, також робив її ненормальною. І тому він (Платон) у своєму трактаті “Республіка” заявив, що таким людям не повинно бути місця в державі.

Похопивши цей філософський погляд Платона, д-р Ломброзо (Cesare Lombroso, 1836-1909), італійський лікар і основоположник наукової кримінології, намагався доказати, що, мовляв, це вже такий закон природи, що геніяльність мусить імплікувати в собі божевілля.

З найсильнішими науковими аргументами проти цієї теорії Ломброзо виступив (уже за нашого часу) німецький учений Ернест Кречмер (Kretschmer), основоположник антропологічної конституціології в ланці психології. Ці аргументи є в його праці “Geniale Menschen” (“Геніяльні люди”), “Medizinische Psychologie” та ін.

Надхóдити — наближатися. У Катехізисі з 1645 р.: “Надходить Духъ Святыи”. Слово це — всеслов’янське. Старослов’ян. “надъходити”; серб. “надходити”; рос. “надходитъ”; чеське nadchoditi; поль. nadchodzić.

При таких дієсловах, що виражають рух кого, або чого в більшому просторі, приставка “над” означає наближення; напр.: “надходити”, “надлітати”, “надїжджати”, “надбігати”. Коли ж ці дієслова виражають завершеність цього руху — “надійти”, “надлетіти”, “надїхати”, “надбігти”, то приставка “над” у цьому випадку виражає несподіване для свідка dokonання цієї дії. Напр., у казці про дівчину Босоніжку й бабу-ягу: “Розглядається Босоніжка по хатці на курячій лапці, — ні живої душі! Уже й сон

голівку її клонить... Аж тут — о, горе! — з густого лісу надбігла баба-яга!”

Наза́д — старослов'ян. прислівник “назадъ” (старослов'ян. синонімом якого є слово “въспрѣтъ”, в укр. вимові “въспять”) збереглося у своїй незміненій формі у всіх слов'янських мовах. У більшості слов'янських мов є синонім цього слова: старослов'ян. *въспрѣтъ*; болг. “на онак”; серб. “натрашне”, “натрап”, “обратно”; рос. (церковнослов'янізм) “обратно”; чеське *vrato, navratno, nazpět, nazpátky*; польське *wstecz, z powrotem*. Коли Л. Зизаній у своєму Лексисі (1596) пояснював значення зукраїнізованого церк.-слов'ян. слова “въспять”, то він пояснив його тільки укр. відповідником “назад”, бо це слово в нас не має синонімів, хоч створити для нього синонім, — скажемо: “уповоротъ”, — не було б трудно.

Слово “назад” — зложене: “на” + “зад”. Значення іменника “зад” є протилежністю тієї ідеї, яку виражає іменник “перед”.

Поруч слова “назадъ”, другим старослов'ян. зложеним словом, в якому головним компонентом є іменник “задъ”, є прислівник “назадъ”. (Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “Назадъ идет” (“Іде поза́ду”); болг. “позадъ”; рос. “назади”; чеське *po zadu*; поль. *wtyle*.)

Досліджування походження старослов'ян. іменника “задъ” (родов. відмінок “зиди”) покищо не дали таких вислідів, які можна було б уважати за умотивовані.

До сім'ї слів іменника “зад” на Наддніпрянщині наші модерні письменники додали новотвір — дієслово “задкува́ти”, очевидно за цією аналогією, яким є російське дієслово “п'ятиться” (“іти назад”), але в дусі української ідіоми (укр. свосрідного вислову) “Іти задом”. Порівн. у “Гайдамаках” Т. Шевченка:

“Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком,
І передком
Перед паном Хведорком”.

Наза́р, Назарій — з гебрійського: ‘посвячений Богові’. Див. “Назорей”.

Назарéт — із старогебрійського *Naceret*, може від пасог — ‘ворота? У Лексиконі П. Беринди (1627): “Назарéо, Назарет — посвяченая, або вылученая, або корунованая. През цари стережена, квитнучая, або лѣторосль”.

На́звисько — прізвище. В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. прізвище означували полонізмом “на́звисько” — з поль-

ського “nazwisko”. У Словнику Б. Грінченка (1909) цей полонізм трохи зукраїнізований: “на́звище”. (У Галичині й укр. Закарпатті в деяких говірках слово “на́звище” є прислівником, значення якого таке: ‘більше ніж треба’, ‘звиш’, ‘понад’. Це говіркове слово подали Е. Желехівський та С. Недільський у своєму “Малоруско-німецькому словарі” (1886 р.).

Для вираження факту надавання кому, або чому імені в старослов'янській і в церковно-слов'ян. мовах були три дієслова: 1) “наименовати”, 2) “назвати” і 3) “прозвати”.

Перше з них прийшло в Україну з церковно-слов'янською мовою, отже воно мало церковний, а не український народний характер. У понятті укр. селянства дієслово “іменувати” було релевантним тільки в сфері Таїнства Хрещення, що було сполучене з актом іменування хрещеного дитятка, сполучене з актом надавання йому персонального імені власного. Саме таке сприймання дієслова “іменувати” укр. селянство виразно підкреслює ось така його ілюстрація з укр. фольклору: “Мій син хрещений, іменованій”. (Див. П. П. Чубинський: “Труди етнографічно-статистическої експедиції вь западно-русскій край” (7 томів). Див. Том I. С.-Петербургъ, 1872, стор. 112).

Дієслово “називати” українське селянство в основному вживає його в чистій формі (без приставки **-на-**): “звати”, і, коли йдеться про називання (іменування) людей, то в нашого народу це слово асоціюється головно з хресним іменням особи. Ось ілюстрація з поеми “Гайдамаки” Т. Шевченка:

“А як тебе зовуть, — я
не знаю!”
“Яремою”.
“А прізвище?”
“Прізвища немає!”

Слово “прозвати” це в старослов'ян. мові (а також у мові церк.-слов'янській) “прозвати”, “прозывает”. Воно відносилось виключно до називання особи родинним іменем, цебто її прізвищем, або надавати їй прізвище” (полатинському *сognomen*).

Подаючи церк.-слов'янські слова “прозвати”, “прозывает”, Ф. Міклошіч у своєму Словнику 6-ох мов (1885) пише, що це дієслово означає те саме, що французьке *signommer* — ‘надавати прізвище’ (пор. англ. *surname* — ‘прізвище’). А по-чеському він вияснює значення слова “прозвати” так: “*dati přjmeni*”, цебто ‘надати прізвище’.

В укр. актовій (канцелярській, урядовій) термінології XVI-XVII ст.ст. слово “прозывати” означало тільки специфікування даної особи шляхом подавання їй прізвища.

У скарзі єпископа Луцького Кирила Терлецького на Ждана Боровицького (старосту міста Острога) з 1596 р. між іншим говориться про “Юрка Черкасовича, прозы в а́ємого Куницького”. А в скарзі шляхтича Григорія Котельницького на міщан Луцька з 21 червня 1598 р. м.ін. говориться про “Антоня Литвина, прозы в а́ємого Процону”. (Тексти обох цих скарг див. “Архивъ Юго-Западной Россіи”. Часть третья, томъ I. Кіевъ, 1863, стор. 138 і 142).

Це старослов'ян. (і загальнослов'ян., а в цьому й староукр.) значення дієслова “прозвати” дає відповідь на питання, чому в нас родинне ім'я особи означають терміном “прізвище” (із староукр. “прозвіще”), що походить від дієслова “прозивати”, і чому для цієї справи в нас не утворився іменник від дієслова “називати”.

Від свого дієслова “nazýwać” поляки утворили іменника — “nazwisko”, і це слово проникло в укр. мову в формі “на́звисько”, а пізніше — “на́звище”. Див. у Катехізисі, 1645 р. (в якому повнополонізмів): “Не маєть мѣти на з в и с к а свого”.

Ілюстрацією того факту, що в укр. народньому мовленні дієслово “звати” відносилось до хресного імени особи, а дієслово “прозвати” — до її прізвища, є ось такий приклад з повісті “Маруся” Григорія Квітки-Основ'яненка: “Не знає як і батька її з в у т ь і п р о з и в а ю т ь”, — цебто не знає хресного ймення її батька та його прізвища. Зворотній (рефлексивний) аспект дієслова “прозивати” має форму “прозиватися”, цебто представляти себе шляхом вказання свого прізвища.

Факти змішання значень дієслів “зватися” й “прозиватися” серед укр. народу дуже рідкісні. Ось один з прикладів цього (у драмі “Наталка Полтавка” І. Котляревського): “Стара п р о з и в а є т ь с я “Терпелиха Горпина”, а дочка (прозивається) “Наталка”. Тут дієслово “прозиватися” помилково відноситься до хресного ймення людини, а не, як це повинно бути, до її прізвища.

Початкове значення старослов'янського (і староукр.) дієслова “прозвати”, “прозывати” було — специфікувати дану особу таким терміном, який підкреслював якусь специфічну рису її (тієї особи) індивідуальності. Напр., свого вождя, князя Дмитра Вишневецького (†1563) запорожці п р о з в а́ ли “Байдою” (непосидючим пригодником). Свого гетьмана Петра Конашевича

(†1622) запорожці прозвали “Сагайдачним”, бо він на війні завжди мав перевішений через плечі “сагайдак” (торбу із стрілами для лука).

Отже, утворений від старослов'ян. дієслова “прозвати”, “прозивати” старослов. іменник “прозвиште” (староукр. “прозвище”, теперішнє рос. “прозвище”, чеське *příjmení, přezvisko*) спочатку означав специфікування даної людини таким терміном, який підкреслював якусь особливу рису й індивідуальність. Початкове значення старого слова “прозвище” становило собою ту саму ідею, яку укр. селяни тепер описують словами “називати по-вуличному”. Напр., Артема Семенюка прозвали (назвали “по-вуличному”) “Головатим”, бо в нього завелика голова. Сидора Бубовика прозвали “Ткачём”, бо він є самотнім ткачем у своєму селі. Від називання “по-вуличному”, щоби від прозивання, до приниження людини образливими словами було дуже близько. Але укр. селянство вибрало для цієї функції не дієслово “прозивати”, а тільки його зворотню форму — “прозиватися”, і цьому слову надали другіснє значення: принижувати дану особу шляхом вказування на її дійсні, або тільки видумані негативні прикмети (по-англійському — *to call names*). І так, напр., коли хто гнівається на таку особу, що кульгає, або тільки прикульгає на одну ногу, то він прозивається з неї: “Ти кривондіяка!” Або коли в кого трохи відвисає нижня губа, то з неї прозиваються словами “Ти багёба!”

Через те другіснє значення (значення лайливе) слова “прозиватися” укр. селяни згодом почали уникати й самого слова “прозивати” (“надавати прозвище”, тобто специфікувати фамілійним іменем) та утвореного з нього іменника “прозвище” (в укр. модерній вимові — “прізвище”). Можливо, що укр. інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. саме через звичай “прозиватися” почала вважати старослов'ян. слово “прозвыште” (і староукр. “прозвище”, а також польське “*przezwiśko*”) за слово пейоративного (“гіршого”) характеру, і тому вона заступила його в себе польським словом “*nazwiśko*” (в укр. вимові “назвисько”), як це ми бачимо в Катехізисі з 1645 р. Див. також у Лексиконі 1627: “Лексис — назвисько”, слóвко”. (До речі, грецьке *lexis* (від слова *lego* — ‘говорю’) означає ‘слово’, а дальше — ‘словник’. Саме тому, що гр. *lego* означає не тільки ‘я говорю’, але й також — у другісному значенні — ‘я називаю’, то П. Беринда на цій підставі каже, що *lexis* означає ‘назвисько’. У дійсності ж те т.зв. “назвисько” (правильно: “прізвище”) у старій грецькій мові означається

іменником еропomasía (латинське cognomen), а в новій гр. мові — словом еρόпуто, а не словом lexis).

Одначе той факт, що слову “прозива́тися” (називати себе фамілійним іменем) наше селянство надало й другісне значення (значення згірдливе) — для принижування людини образливими для неї “іменами”, не зміг у пам’яті нашого народу затерти перших значень дієслова “прозива́ти” (надавати родинне “ім’я”, або, назвати кого родинним іменем) та і староукр. іменника “про́звище” (фамілійне ймення), яке згодом продовжувало своє життя в укр. народній мові (згідно з законами укр. фонетики) — “прізвище”, як це, напр., бачимо в поемі Т. Шевченка “Гайдамаки” (що друком уперше була видана 1841 р.).

Пракорінь слова “зва́ти” (звідси: “назва́ти” і “назива́ти” та “прозива́ти”, з якого постав іменник “прізвище”) походить з праіндоєвропейського мовного ґрунту, де він колись виражав ідею ‘кликання’. (Порівн. укр. “зов”, “візов”, “позов”, а також — в укр. весільних звичаях — “перезва́”). Про це свідчать такі слова в деяких неслов’янських мовах праіндоєвропейської сім’ї: зендське, цебто авестське (в давній Персії) zavaiti (зве, взиває, кличе); санкритське (в давній Індії): hvātar — ‘той, хто кличе’, ‘той, хто зве, взиває’.

Слово “звати” в укр. фольклорі й укр. народній стилістиці: — “Хай і “горшком” звуть, аби в піч не сунули”. “Не той “батько”, що “батьком” зветься, а той, що годує” (дитину). “Свої люди, — позива́тись (судитись) не будем”. “Пропа́в, і звання нема”. (“Пропа́в без звання”), — цебто він так щез (зник), що й його ім’я з ним щезло.

Назира́ти — належить до старослов’янських слів, що збереглося в старо-церковно-слов’янській мові (а це значить, що це слово було в староболгарській мові), але в більшості мов слов’янських народів воно не збереглося. Укр. мова належить до тих мов, в якій це слово збереглося, і воно походить не із старо-церковно-слов’янської мови, а з мови староукраїнської. Про це свідчить той факт, що в лексиці укр. народу є слова “на́зирцем”, “на́зирком”, “на́зирці”, а також “назі́рати” (наглянути випадково кого, або завважити що в масі інших подібних предметів). Усі ці укр. народні слова є в Словнику Б. Грінченка. Упротивень до укр. селянства, яке зберігало правдиве значення слова “назира́ти”, укр. освічені верстви вже з давнішого часу почали вияснювати його значення хибно, утотожуючи його значення із значенням слова “наглядати́”. Ось приклад з укр. книжної мови

XVI-XVII століть: У Лексиконі 1627 р. написано: “наблюдаю, назираю, наглядую, назирание”.

Кажучи, що слово “назираю” й “наглядаю” означають одне й те саме, Беринда *implicite* твердить, що дієслово “назирати” є синонімом дієслова “надзирати”, бо ж те останнє означає ‘наглядати’. У дійсності ж та особа, що назирає, не є **наглядачем** (напр., наглядачем над робітниками). П. Беринда також твердить, що **назирати** — це те саме, що **наблюдати**. А в книжній мові в Галичині ще навіть у ХХ ст. вважали дієслово “наблюдати” за синонім дієслова “надзирати”. І так, напр., у словнику, що є в прилозі до монументальної книги І. Я. Луцика “Илюстрованій житя святихъ” (Львів, 1907) читаємо: “Наблюдати — надзирати”.

Коли Беринда каже, що назирати = наблюдати, і коли І. Я. Луцик каже, що наблюдати = надзирати, то висновок з цього такий, що в укр. книжній мові слово “назирати” вважалося за синонім слова “надзирати”. Однак такий погляд наших старших “книжників” помилковий, бо ж та особа, яка назирає, не є надзирателем (наглядачем).

У той час, коли в нас ще донедавна освічені верстви вважали дієслово “назирати” за рівнозначне з дієсловом “надзирати” (‘наглядати’), то визначні філологи-славісти почали далі заплутувати цю справу. І так, вони дієслово “надзирати” (‘доглядати’) вважають за синонім дієслова “доглядати” (‘опікуватися’ ким, або чим). І так, проф. Ф. Міклошіч твердить (див. його “Краткій словарь шести славянскихъ языковъ” — 1885 р.), що “надзирати” — це по-чеському *dohledati* (‘доглядати’), а по-польському *doglądać*.

Якщо “назирати” = “надзирати”, а “надзирати” — “доглядати”, то в логічному висновку рівняння “назирати” = “доглядати” треба вважати помилковим.

Ось ще один приклад цього поплутання понять. Проф. С. Слонський (Stanisław Słoński) у старо-церк.-слов’ян. словнику, що є в прилозі до його університетського підручника “Wybór tekstów starosłowiańskich (starobulgarskich)”, виданого у Львові 1926 р., дає таке пояснення: “назирати” (od “назьрѣти) — *doglądać, dozogować*. Це значить, що, на його думку, та особа, що назирає — це **наглядач** (*dozorca*). Відносно ще найкраще інтерпретує значення слова “назирати” М. Ф. Станівський (див. старослов’ян. словничок у прилозі до його підручника “Старослов’янська мова”, Львів, 1964), коли він дає таке пояснення: “назирати... — спостерігати, стежити”. Якщо б це була правда, що “назирати” =

“наблюдати” = “надзирати” = “наглядати”, то це означало б, що етимони всіх цих слів (цебто їхні пракорені та значення цих пракоренів) були рівнозначні, одначе ніхто з дослідників цього не доказав, і навіть самої спроби доказати це ще не зробив.

В укр. “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929) є слово “назіра́ти” й “на́зирцем”. У Словнику Б. Грінченка (1909) значення укр. дієслова “назіра́ти” (якого немає в теперішній російській мові) пояснене (по-російському) ось так: “Наблюда́ть, наблюсти́, присма́тривать, присмотрѣ́ть”. Однак ці пояснення не цілком віддзеркалюють значення дієслова “назирати”, що наявне в ось такому народньому прикладі (у збірнику Кулішевих дум і поем п.н. “Досвітки” — 1862): “Назира́й одним оком синівську хату”. (Це значить: Подивляйся на синівську хату непомітно для інших людей). Таке саме значення слова “назирати” (споглядати на кого, або на що, так, щоб ніхто не завважив цього) маємо в повісті Івана Нечуя-Левицького “Хмари”: “Цікава Масюківна назирала гостя з вікна”. Ще ясніше виявляє це своє значення слово “назирати” в повісті “Маруся” Григорія Квітки-Основ’яненка: “Пішов він на́зірцем за Марусею”. Цебто, він пішов слідом за Марусею так, щоб не спускати її з ока, але щоб Маруся не помітила цього.

Тут і маємо автентичне значення дієслова “назирати”.

Старослов’ян. (і староукр.) дієслово “назирати” має фреквентивну (частотну) форму старослов’ян. дієслова “назьрѣти”, що виражає доконаність тієї дії, яка означається старослов’ян. дієсловом “зьрѣти”; звідси старослов’ян. слова: “зракъ”, “зритель”, “зрѣлиште”, “зрѣль”, “зрѣние”, “сзорити”, “сзорь”, “узрѣти”, “узорь”, “сзѣрцати” (‘споглядати’), “зръцало” (‘дзеркало’), “зръница” (‘зіниця ока’) і т.ін.

Укр. дієслово “назирати” в сім’ї слів: “на́зирцем”; “на́зирці”; “на́зирком”; “назіра́ти” (‘наглянути’ кого, або що), “зіні́ця” (із староукр. “зріниця”; російське “зрачо́к”, із старослов’ян. “зракъ”); “зір”; “зо́рити”; укр. народне “зірка́тий, -а, -е” (особа з великими очима, подібно як “зуба́тий” — особа з великими зубами); “прозорі́й, -а, -е”, “прозо́рість”, “зорові́й, -а, -е”; “зоро́вість”, “дзеркало” (із староукр. “зѣркало”); “надзі́р”; “надзі́рний, -а, -е” (напр., надзірний комітет даної установи); “нозі́р” (військова команда, що попереджує команду “стру́нко!”); “прозі́рливий” (‘проникливий’); “зі́ркати” (від часу до часу дискретно споглядати на кого, або на що), “прозі́рка” (із світлиною, яку показується проєкційним апаратом); “визира́ти”; “візі́рка” (маленький зашклений отвір у надвірніх дверях — “вовчок”); “позира́ти”; “підозріва́ти”;

“підозріння”; “підозрілий” — той, кого підозрівають у чому. (У нас, як і в усіх інших мовах, ідею ‘підозрілий’ асоціюють також з тією особою, яка підозріває кого, або що; підозріваючу особу в дійсності треба називати не “підозрілою”, а “підзорливою”). “Позірно” — це полонізм (із польського *rozognie*). По-укр. кажемо: “навбáч”, “сновідно”.

Пракореня старослов'ян. дієслова “зрѣти” дослідникам покищо не пощастило визначити на матеріялі тих неслов'янських мов, що належать до праіндоевроп. мовної сім'ї.

Назорей — (біблійно-старозавітній термін); з церковно-слов'янського “назорей”, що походить із старогребейського *nazir*, що означає аскета. Скласти Богові обіт назіра означало зобов'язатися не стригти собі волосся, не пити вина, не торкатися трупів і взагалі “не занечишуватися” нічим. Обіт назіра був або досмертним, або тимчасовим, але той останній не міг тривати менше як 30 днів.

У деяких церк.-слов'ян. перекладах Книг Старого Завіту в терміні “обіт назіра” пропущено слово “назір”, і просто сказано про обіт очиститися. (До речі, так воно є в Острівській Біблії — 1581. Див. “Числа” 6.2), а в інших це старогребр. слово (*nazir*) зберігається, але в церк.-слов'ян. версії “назорей”. Слово це досить часте в Книгах Старого Завіту: Числа 6.2; Левит 25.5; Суддів 3.5 і 13.7; Перша Книга Самуїла 1.11; Амоса 2.11. Церк.-слов'ян. слово “назорей” (із старогребр. *nazir*) згодом — через непорозуміння — почали утотожнювати з церк.-слов'янським терміном “назарѣи” (з грецького *Nazaraïos*), що означає “назаретянина” — жителя міста Назарету.

Жертвою утотожнювання слова “назорей” (що походить від слова *nazir*) із словом “назаретянин” (що походить від слова “*Nazaraïos*”, м.ін. став і Т. Шевченко. І так, у поемі “Неофіти” він Христа назвав “назореем”, бо він думав, що слово “назорей” означає те саме, що й “назареець”, цебто “назаретянин”.

Деякі перекладачі книг Старого Завіту, щоб уникнути цього плутання понять, при згадці про “обіт назорея” (обіт назіра) почали пропускати термін “назорей”, і просто писати про “обіт очищення”, цебто про обіт аскетизму. В укр. перекладі Біблії, видання 1962 р ця проблема розв'язана так (див. Книга Числа, 6.2), що там сказано про “обітницю *назіра*”; цебто, старогребр. слово *nazir* залишено неперекладеним (на “назорей”), і таким чином цього ст.-гребр. слова не пропущено, а разом з тим виключено можливість змішання назіра з назаретянином.

Чи можна ймення Назар (з церк.-слов'ян. “Назарій”) виво-

дити з церк.-слов'ян. версії ст.-гебр. nazig (церк.-слов'ян. “назорей”) — це сумнівна справа, бо в жидів не було й немає ймення “Назар”. Значення стгебр. терміна nazig (в його церк.-слов'ян. версії — “назорей”) в Україні перший вияснивав П. Беринда, який у своєму Лексиконі (1627) писав ось що: “Назорей — отлученый, або корунований, або посвяченый”.

Очевидно, що читач не може з цього вияснення довідатися про те, що nazig (“назорей”) — це був аскет. Можливо, що П. Беринда мав на думці другісне значення слова nazig, яким після занепаду назірства (“назорейства”) згодом почали називати кожну чеснотну людину, а ще пізніше — кожного вельможу. (Це другісне, досить пізніє, значення слова nazig засвідчене в книзі Плач Єремії 4.7).

За апостольських часів у Палестині “назорейми” також називали тих жидів, що з юдаїзму перейшли в християнство. Але той факт, що їх називали “назорейми” й “назарейми” евентуально може свідчити, що цей термін тут означав не старозавітних назірів (жидів — аскетів), а тільки “назарейців” (“назаритян”), цебто послідовників Ісуса з Назарету.

Наїб, -ба (з арабського) — помічник судді.

Най — частка, яку додаємо, як приставку, до форми 2-го ступеня прикметника й до форми 2-го ступеня того прислівника, що утворений з прикметника, щоб утворити з них форми найвищого ступеня.

Ось прикметникові приклади: “чорніший” — це форма 2-го ступеня прикметника “чорний”. Коли до його форми 2-го ступеня приставимо частку “най” (“най” + “чорніший”), то отримаємо форму найвищого ступеня (“найчорніший”) прикметника “чорний”. Приставка “най” ніколи не бере на себе наголосу. У формі найвищого ступеня прикметника наголос залишається той самий, що й у формі його другого степеня; напр., “чорніший”. Приклад прислівниковий: “чорніше” — це форма 2-го ступеня прислівника “чорно”, “най” + “чорніше” становить найвищий ступінь (“найчорніше”) цього прислівника.

Приставка “най” — при формах найвищого ступеня прикметників і прикметникових прислівників — є загальнослов'янською. Порівн. старо-церк.-слов'ян. “наипаче” (наи + паче), “najv-čšte” (naj + včšte) “найбільше”; порівн. у церк.-слов'ян. мові укр. типу: “найв'яште” (“найбільше”) і теперішнє польське najwięcej (“найбільше”). Ця частка є праслов'янською, але її праджерело досі недосліджене на матеріялі неслов'янських мов праїндоевропейської сім'ї.

“Най” (діалектичне) — ‘нехай’. Слово це наявне в укр. говорах Галичини й укр. Закарпаття. Див. в укр. карпатській пісні “Ой як прийшла карта нарокува́ть”: “...Най си погуляю хоч останній раз”. (‘Нехай’ собі погуляю хоч останній раз). Слово “най” тут є продуктом скорочення слова “нехай”: “н [ex] ай”. Другою формою (вже загальною в говорах укр. народу) скорочення слова “нехай” є форма “[не] хай”, цебто: “хай”.

Найда — те, що найдене (знайдене); знахідка; в укр. народній термінології слово “найда” специфічно відноситься до знайденої дитини, яку хтось загубив, чи відрікся її. Коли хтось кому підкинув дитину, то її називали терміном “підкидень”.

Слово “найда” відноситься до знайденої дитини (яку хтось загубив, чи вирікся її) обох статей (полів). Коли ж хто хоче означити її стать, то каже “найду́х” (коли це хлопчик), і “найдуш-ка” (коли це дівчинка). Усі ці три слова є в Словнику Б. Грінченка. Іменник “найда” походить від дієслова “найти” (старослов’янське “наити”): “іти” з приставкою **на-**, яка тут означає вислід (результат) дії ‘іти’; подібно, як **набігати** (на + бігати) собі що; напр., “Хлопець бігав, і набігав собі гудза на лобі”; **находити** (на + ходіти) собі що. “Ходив, і находів собі біди”.

Пракорінь старослов’ян. дієслова “ити” (‘іти’) — праіндоевропейській. Порівн. латинське *ire* (‘іти’), форма супіна (*supinum*), якого — *itum* (‘щоб іти’) має той самий корінь, що й старослов’ян. “ити”.

Як у глибоку давнину в світлі етики представлялося питання звернення власникові загубленої ним речі, яку хтось знайшов, годі сказати. Але факт залишається фактом, що ще в XVI-XVII ст.ст. знахідку називали в нас книжним словом “обряца” (‘прибуток’) із старослов’янського “обрѣсти” (‘знайти’) в сенсі ‘придбаги’; *obręstą* (‘знаходжу’ в сенсі ‘набуваю собі прибуток’).

У Лексиконі П. Беринди вияснено, що “Обряшта” — це “найда, здобич, луп” (з польського “*łup*” — насильством забране майно).

В укр. фольклорі слово “найти” (“знайти”) найбільше відоме в прислівниковому саркастичному висказі (*dictum*) “найти (знайти) сокирку під лавкою”. Це подекуди нагадує собою вислів “Відкрити Америку” (хоч вона вже давним-давно була відкрита).

Найлон — з англійського *nylon*; це синтетично вироблені штучні волокна (з хемічних складників), з яких продукують матерію, що з неї шують сорочки, одяги, панчохи, парашути й

т.ін. Винахідником найлону був д-р В. Керотерс (Wallace H. Carothers), головний хемік американської фірми Du Pont de Nemours & Co. в Виллінгтоні, Делавер, США. Найлон був створений цим винахідником на протязі 1935-1938 рр.

Наймáти — приймати кого на роботу за договірною платою. Слово це загально-слов'янське.

Старослов'янське (і старо-церк.-слов'ян.) дієслово *jeŕti* (перша особа однини теперішнього часу — *jemlĭja*, 2-га особа *jemleši*, 3-тя особа *jemletŭ*) у своєму фреквентивному (частотному) аспекті має форму “*imati*” (“имати”), яка з приставкою **на-** (на + имати) творить форму “наймати”, і дієслово цієї форми означає ‘наймати’. Старослов'ян. слово “имати” в зложеннях є основою багатьох старослов'ян. слів: “пон-имати” (‘розуміти’); “на-имати” (‘наймати’); “вн-имати” (‘уважати’); “объ-имати” (‘обіймати’); “подъ-имати” (‘підіймати’); “при-имати” (‘приймати’); “всъ-при-мати” (‘отримувати що в заміну за щось’); “прѣ-имати” (‘переймати’); “за-имати” (‘займати’) і т.ін. Значення старослов'ян. дієслова *jeŕti* (фреквентивна форма якого є “*imati*”, тобто: ‘часто *jeŕti*’) подекуди нагадує собою значення англ. дієслова *to get*. Основне значення дієслова *jeŕti* (в староукр. вимові “яти”) — ‘брати’. Дальші його значення: ‘хвалити’; ‘прагнути до чого’ (‘стреміти до чого’). Староукр. дієслово є в іменнику “рукоють”, (від виразу “рукою яти”) меча й шаблі.

В історії хліборобства в Україні іменники “наймит” і “наймичка” (від дієслова “наймати”) мають за собою дуже понуру історію. В історії укр. літератури слово “наймичка” найбільш спопуляризоване однойменною поемою (“Наймичка”) Т. Шевченка. Наймити й наймички у фільварках великих землевласників (дідичів, поміщиків) були відомі під назвою (татарською) “батракі” й “батрачки”, яких упосліджували до тієї міри, що вважали їх за найнижчу касту всього суспільства, немов за касту паріїв (в Індії).

Справа “наємної робочої сили”, що виринула, як проблема, в історії політичної економії в індустріяльних західних країнах Європи в ХІХ ст., відносилася до фабричного робітництва, але справи “батраків” в Україні вона ніколи не охоплювала обсягом свого змісту. (Див. про це повість О. Мирного п.з. “Лихо давнє й сьогочаснє”).

Наклáд — термін, який тепер означає факт фінансування друку даної книжки якоюсь особою, або установою. Наприклад, на заголовній (титульній) сторінці українського перекладу (1916 р.) польської монографії Едварда Ліковського “Берестейська

унія” внизу написано: “Накладом Читальні Українських Студентів Богословів ім. Маркіяна Шашкевича у Львові” (“Накладом” — це коштом). Коли Україна була під окупацією Польського Королівства, то в нас — під польським впливом — дехто писав, що його книжка була видана “асумптом” (лат. *assum* — ‘помагаю’) такої-то особи.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово “наклáд” (за польським зразком — з наголосом на першому складі цього слова: “на́клад” — означало ‘видавання грошей’ (на кого, на що).

У Лексиконі 1627 р. написано: “Иждиваю, выдаю грошѣ, накладаю”. Слово це зложене з “кладати” й приставки **на-**; слово **к л а д а т и** (форма якого становить частотний аспект дієслова “класти”) в нас уже не існує; вона залишилася тільки в зложених словах “за-кладáти”, “по-кладáти”, “с-кладáти”, “на-кладáти”, “пере-кладáти”, “під-кладáти”, “в-кладáти”, “ви-кладáти”, “до-кладáти”.

Наколі — діалектичне слово (з говорів Галичини й укр. Закарпаття), укр. літературним відповідником якого є слово “якщо”; в старій укр. книжній мові — “если”. Серед укр. інтелігенції це слово — з наголосом на останньому складі (“еслі”) було в ужитку ще і у першій половині ХХ ст.

Частка — приставка **на-** в слові “на-коли” визначає умовність, подібно як і в слові “наскільки” (на-скільки), як ось у вислові “Насільки я розумію...”; напр., “Насільки я розумію, то він не помилився”. Це значить: ‘Якщо я розумію його правильно, то він не помилився’.

Слово “якщо” (відповідник староукр. “если”) — це укр. літературний новотвір, якого немає в Словнику Б. Грінченка. Замість старого книжного “если” укр. селянство вживало слово “як”. А втім, це видно в Словнику Б. Грінченка, в якому слово “якби” (він пише “як б́и”). Див. також у Т. Шевченка:

“Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили,
Та марне Бога не хулили”.

Тут “якби” є синонімом новотвору “якщо б”.

Налéжати — бути приналежним до кого, або до чого. Напр., “Він налéжить до різних організацій”. “Цей гвинтик належить до ось цієї машини”. У Катехізисі з 1645 р.: “Што бы до того на л е ж а л о, самымъ то священникомъ вѣдати належить”. Там таки: “Што до житія належить”.

“Налéжить ся” кому що. “Йому належить ся пошана”. “Мені належить ся з вас невеличка сума”. “Їм належить ся від вас більша увага”.

“Належний” — ‘властивий’. “Вони відносяться до нього з належним респектом”. У Катехізисі з 1645 р.: “В послушенствѣ належномъ”.

“Налéжно” — ‘як слід’. “Йому треба належно приготувитися до іспитів”.

“Належність” (старше — “належитість”), вживане в укр. мові в Галичині, з польського “należytość”, — сума грошей, яку хто кому має виплатити. “Я отримав від нього належність” — ‘Я отримав від нього довжну суму’.

“Налéжності” (з польського *należności*) — це ті речі, які належать до когось). У Катехізисі з 1645 р.: “Вшелякіє налэжности”. (З польського: *Wszelákie naleźności*) — ‘всякі речі’.

“Залежати” кому на кому, або на чому. В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. говорили: “налéжати” кому на кому, або на чому. У Лексиконі 1627 р.: “Много налэжало на томъ” — ‘Багато залежало на тому’).

Дієслово *належати* — це зложене слово: “на + лежати”. Дієслово “лежати” в сімї слів: “лэжень” (‘лінтяй’); “злэжаний, -а, -е” (все те, що довго лежало, і втратило свою свіжість); “залэжаний, -а, -е” (залежане місце на тілі недужої людини, що довго лежить у ліжку); “ліжко” (із “лэже”); “лэжак” (та частина комина в селянській хаті, що на горищі заломана, і має лежачу форму); “лэжма лэжати (постійно лежати); “залэжний, -а, -е; “залэжність” (кого або чого від кого, або від чого); “незалэжний, -а, -е”; “незалэжність” (‘самостійність’); “полэжати”, “вілежатися”, “залэжатися”; “лягати” (доконана форма: “лягті”) — починати лежання; “лэговище” (‘берліг’); “злягатися” (сіно злягається в копицях); “полягті” (в бою); “вілягти” (збіжжя вилягає на пні на полі).

Слово “лежати” — всеслов’янське. У старослов’ян. мові — *ležati* (‘лежати’). Його пракорінь — праіндоевропейський. Порівн., німецьке *legen* (‘ложити’, ‘класти’) і *liegen* (‘лежати’); грецьке *lechos* (‘ложе’, ‘ліжко’); латинське *lectus* (звідси ‘лектика’).

“Наливайки” — (з польського “*nalewajki*”) так поляки за часів Козаччини прозивали православних українців, тому що один з козацьких ватажків, Северин Наливайко, із загоном запорожців 1596 р. напав на Волині на маєтки єпископа Луцького і Острожського Кирила Терлецького, щоб покарати його за те, що він перейшов в унію. За ініціативою С. Наливайка Запоріжжя під

проводом гетьмана Григорія Лободи (місце якого незабаром зайняв Кремпський) 1597 р. почало боротьбу з польськими окупантами. С. Наливайка поляки у Варшаві 1597 р. засудили на кару смерті, і порубали його на шматки. (Легенда каже, що його в Варшаві “спекли в мідяному бикові”). Тодішня визвольна війна українців з поляками романтично відображена в повісті Миколи Гоголя “Тарас Бульба”.

Факт типізування прізвища С. Наливайка (“наливайківець”) поляками — це не одинокє цього роду явище в історії боротьби українського народу з окупантами. І так, напр., царська Москва типізувала прізвище гетьмана Івана Мазепи, створивши терміни “мазепинець” і “мазепинство”, щоб таким чином вмовити в світ, що визвольний рух укр. народу не був укр. національною справою, а був це, мовляв, бунт одної з “російських партій”, яка називалася “мазепинцями”. З такою самою метою червона Москва визвольні змагання українського народу в 1918-1920 рр. прозвали “петлюрівщиною”, щоб надати їй “партійний” характер, і прислонити її всеукраїнське національне обличчя.

Налісник — млинець з сиром. У російських словниках (напр., у Даля) слова “налісник” немає. Б. Грінченко в своєму Словнику перекладає термін “налісник” російським словом “блинчикъ”; цей переклад неправильний, бо російське блін — це не налисник, а млинець — на Наддніпрянщині; на зах. Волині млинець — це пампушка; в Галичині — “пляцок” (з польського plásek).

Слово “налісник” внесене в укр. мову з польської (польське paleśnik); у французів налісник — це сгêре; у німців — Pfannkuchen (але ця назва неправильна); в англійців pancake (однаке ця назва не цілком відповідна).

В укр. фольклорі фраза “Дати налісника” — в переносному значенні: ‘Ударити кого по лисині’. Також у переносному значенні фраза “Дати налісника” (‘Вдарити по лисині’) наявне в ось такій ілюстрації з укр. фольклору:

“Не йди, бідо, по мійсках,
А б’ють біду по вісках.
Пішла біда до мійсника,
Їй там дано налісника.
Пішла біда до гру́би,
Їй там дано в гру́ди”.

(Журнал “Київська старина”. Том I, 1884 р.).

Налóй — народня форма (в східніх слов'ян) вимови слова “аналой”. Цей термін означає підставу (пульпіта) в церкві, на яку кладе священник книги під час читання їх у ході Богослуження. У східніх слов'ян ще є такі версії форми слова “аналóй”: “аналóгій” і “налóгій”. Правильно — “аналóй” (з грецького *analogion*: *ana* (‘на’) + *logion*). *Logion* — це виголошування. У цьому випадку це виголошування Слова Божого; отже “аналóй” — це є місце “на виголошування” [слова Божого].

Налóжниця — коханка; із старо-церк.-слов'янського “налóжьница” — ‘нешлюбна жінка’. Слово це зложене: “на + лóжниця” (від “ложе” — ‘ліжко’). Див. “належати”, “проложити”, “лежати”, “лягати”, “лóже”.

По-латинському налóжниця — *concubina*; по-грецькому *hetaira*; по-англ. *concubine*; по-франц. *concubine*; по-німецькому *Kebsweih*; по рос. “наложница”.

Намáз — (з турецького) обрядова молитва в мусульман у Туреччині.

Намéт — шатро (англ. *tent*). Походить з остяцького “*n̄amat*” (шатерко над остяцьким возиком — “кібіткою”, вживане в азійській частині Росії остяками для кочування). Через звукову схожість це остяцьке слово асоціювалося з укр. словом “намітка” (хустка молодіці, цебто замужньої жінки). Укр. “намітка” перейшло в польську мову в формі “*namiótka*”. Укр. “намітка” походить від старослов'ян. (та староукр.) дієслова “метати” (‘кидати’) з приставкою **на-**: “на — метати” (‘накидати’). Порівн. на Наддніпрянщині й Волині — “накидка”; в Галичині — “нагóртка”). Отже “намітка” — це дослівно ‘накидка’ на голову, хустка. Специфічно: хустка молодіці.

Слово “наме́т” з України перейшло в польську мову. А польське “*rozbijać namiót*” (‘розставляти наме́т’) в XVI-XVII ст.ст. було живцем прийняте в укр. книжну мову. Див. у Лексиконі 1627 р.: “Розбиваю наме́тъ” (з польського “*Rozbijam namiót*”). Там таки написано: “Селеніє — наме́тъ, кúчка, мéшканьє”.

“Наміти голову, або ш'ю” (також “змити” голову, або шию) в переносному значенні: ‘Дуже насварити’, або й вибити.

Польська інтелігенція вживає фразу “*Wczytać Pater noster*”, що в переносному значенні означає ‘насварити’.

Намісто — нашійна прикраса; нашійник переважно з коралів, деколи прикрашений дукачами (великими золотими монетами, — “дукатами”).

Старослов'янське (і церковно-слов'янське) слово “монисто” (див. “Краткій словарь шести славян. языковъ” Ф. Міклошіча) в українській народній версії змінилося (шляхом метатези) на “номісто”, а далі — на “намисто”. Такі перекичування слів, етимологічна форма яких не відома селянству, — це звичайне явище в укр. говорах. Напр., слово “магазин” селяни на Наддніпрянщині змінили на “гамазей” (Іван Нечуй-Левицький намагався ввести цю перекичену форму слова “магазин” — цебто форму “гамазей” — в укр. літературну мову, і у своїй повісті “Кайдашева сім'я” вживає слово “магазин” в його перекиченій формі “гамазей”, бо, мовляв, треба завжди і всюди дотримуватися “народньої” вимови. На Наддніпрянщині й на Волині слово “боднар” (від слова “бодня”) в селянській вимові змінилося — шляхом метатези (переставки складів) — на “бондар”, хоч, щоправда, слова “бодня” (бодні робить боднар) там не змінили на “бондя”.

Укр. книжна мова XVI-XVII ст.ст. не прийняла перекиченої (на “номісто” й “намисто”) форми слова “монисто”, а вживала його в його автентичній (старослов'ян. й церк.-слов'ян.) формі “монисто”. Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “Украшеніе — краса, м о н і с т о, окраса”.

Пракорінь старослов'ян. слова “монисто” — праіндоевропейський. Порівн. грецький термін *mónnos*, яким греки називали нашійники кельтів; латинське *monile* означає ‘нашійник’; zendське, цебто аветське (в давній Персії, Ірані) *minuš* — це дорогоцінний нашійник.

У слові “монисто” коренем є *-мон-*, а *-исто-* це суфікс (наросток). Походження форми цього суфікса не відоме. У старослов'янському словотворенні суфікса *-исто-* не було.

Намовляти — (кого до чого) — піддавати кому думку, щоб він сказав щось бажане нам; щоб приєднався до чого, або вчинив що.

У Лексиконі 1627 р.: “Увѣрити — на м о в и т и, упевнити. Увѣраніе — намовляньє. Увѣщеваю — упевняю, умовляю що в кого”.

“Підмовляти” (кого до чого) — намовляти кого до чогось недоброго; звідси — “підмова”. (Датися кому “на підмову”).

“Підмовляти” (кого проти когось) — викликати в кого ворожість до когось. Синонімом дієслова “підмовляти” в укр. селянства “під'юджувати”. (Це дієслово є в Словнику Б. Грінченка). У говірках зах. Волині синонімом слів “підмовляти”

(кого проти кого) і “під’юджувати” є слово “підджу́гувати” (на Крем’янеччині).

“Намовля́ти” — слово зложене: “на” + “мовля́ти”. “Мовля́ти” — це фреквентивна (частотна) форма дієслова “мо́вити” (від “мо́ва”). Слово “мовля́ти” в своїй чистій формі в нас уже не вживається, але воно далі зберігається в зложених словах: “за - мовля́ти”; “пере - мовля́ти” (кого на свою сторону); “з - мовля́тися”; “роз - мовля́ти”; “у - мовля́ти”; “до - мовля́тися” (“домовлення” — це по-англ. appointment).

Дієслово “мо́вити” (старослов. “мльвити”) походить від іменника “мо́ва” (старослов’ян. “мльва”); рос. “молвить”; чеське mluviti; польське mówić.

Чиста форма слова “мовля́ти” збереглася в нас у народній фразі “Мовляв той” (що означає: ‘Як то кажуть’). Неособове: “мовляв”. Напр., “Він каже, що не прагне слави, бо, мовляв, він у могилу не візьме її з собою”. (“Мовляв” тут означає: ‘на його думку’).

Нана́шко (місцеве, в Молдавії) — з румуно-молдавського папа́ш — хрестний (або “хресний”) та вінчальний батько; папа́шца хрестна (або “хресна”) і вінчальна мати. Ширше про це див. у журн. “Рідна Мова” (Варшава) 1934, стор. 301.

Напам’я́ть — прислівник, до якого примислюються три дієслова: “учі́тися” (“вивча́ти”), “зна́ти” й “говори́ти”. Учатися чого “напам’я́ть” (після завчення його з книжки, записок і т.ін.).

Церковно-слов’янське слово “наизу́сть” (“напам’я́ть”) прищепилося в “книжній” мові тих слов’янських народів, що були православними, щето в південних слов’ян (і там це слово постало) та в слов’ян сходу Європи.

Західні слов’яни (що не були православними) в своїх книжних мовах не вживали слова “наизу́сть” (чит. “наізу́ст”); вони вживали свої місцеві (народні) відповідники цього слова: чехи казали й писали *naznamet’*, а поляки — *na pamięć*. Коли Україна опинилася була під займанщиною Польського Королівства, то українські “книжники” пішли за прикладом поляків і чехів, і почали вживати укр. народню конструкцію “на пам’я́ть”, а церковно-слов’янське слово “наизу́сть” вони усунули з книжної мови українців. Укр. народній вираз “на пам’я́ть” заступив слово “наизу́сть” у нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. І так ось у Катехізисі з 1645 р. читаємо: “Приказуючи того на память учитися”.

У Московщині, що була відгороджена від західних слов'ян, церк.-слов'янське слово “наизусть” не було замінене народнім виразом “на пам'ять”, цей церк.-слов'ян. прислівник (“наизусть”) і досі зберігається в російській літерат. мові.

Укр. книжники — гуманісти XVI-XVII ст.ст. вважали, що широкі круги укр. інтелігенції не могли вживати тих церк.-слов'янських (“книжних”) слів, значення яких вони не розуміли, або не знали їх етимології (походження в світлі відношення до інших споріднених слів).

Не тільки українці, але й південні слов'яни (болгари й серби), від яких церк.-слов'ян. слово “наизусть” прийшло в Україну, з ходом часу затратили розуміння цього слова. Про це свідчить той факт, що в болгар воно змінило свою форму на “науст” (з “наизусть”), а серби взагалі усунули його із своєї літературної мови, й заступили його своїм народнім виразом “на памет” (“на пам'ять”).

Етимологія церк.-слов'ян. слова “наизусть”, як видно, почала укр. книжникам-гуманістам XVI-XVII ст.ст. показуватися нелогічною, бо це слово складається з трьох компонентів: прийменників “на” й “изь” та “усть” (що є формою родового відмінка іменника “уста”): “на + изь + усть”.

Старі чеські книжники, як видно, взяли собі цей структурний модель церк.-слов'ян. слова “наизусть”, і “зраціоналізували” його таким чином, що його компонент “-усть” заступили словом *panět'*.

Укр. книжникам XVI-XVII ст.ст., етимологія церк.-слов'ян. слова “наизусть” показувалася нелогічною тому, що між його компонентами не було слова “пам'ять”, а замість нього було слово “уста”. До речі, з усіх мов європейських народів спочатку була тільки стара (клясична) латинська мова, в якій ідея ‘напам'ять’ виражалася таким словом, в якому була виражена ідея ‘пам'ять’. Цим лат. словом був прислівник “*memoriter*” (‘напам'ять’), що був створений на основі лат. іменника ‘*memoria*’ (‘пам'ять’). (Лат. вираз “*ex memoria*” означає ‘з пам'яти’). Але в європейських іншомовних відповідниках лат. слова “*memoriter*” ідеї ‘пам'ять’ не було. І так між компонентами грецького виразу *ἀροεχο* (*ἀρο + εχο* — ‘на пам'ять’) немає слова пам'ять (грецьке *mnéme*).

У складі німецького прислівника *auswendig* (‘напам'ять’) немає слова *Gedächtniss* (‘пам'ять’), як і немає слова “*memory*” в англійському виразі *by heart* (‘напам'ять’) та слова *mémoire* у французькому виразі *par coeur* (‘напам'ять’). Не було старо-

слов'ян. слова *paṁeť* і в церк.-слов'ян. слово “наизусть” (“на + изь + усть”).

Напасть — напад. “Напасть” — це слово старослов'янське, загальнослов'янське й українське. Постало воно з дієслова “напасти” (старослов'ян. “напасти”). Колись воно означало в нас фізичний напад, напр., напад ворога на місто, або країну. Див. у “Слові про похід Ігоря” (1187); “Въстона напастьми Чѣрниговъ”. Це значить: ‘Застогнав Чернігів під нападами’ [ворогів].

Слово “напасть” тепер у нас уже означає тільки напад словами, або інтригами. Фізичну напасть тепер ми означаємо словом “напад” (від слова “нападати”, що виражає частотність ідеї ‘напасти’).

Слово “напасть” походить від старослов'ян. (і староукр.) дієслова “пасти” (у частотній формі — “падати”) з приставкою **на-**: “на — пасти” (і “на — падати”).

З фізичного ‘падання’ (падання з криші, цебто “даху”; падання людини з дерева й т.ін.) ця ідея поширилася й на сферу абстрактів, і так постало універсальне поняття: ‘напасть’. Див. у Лексиконі 1627 р.: “напасть” — бѣда, нещастье”. Ця ідея зокрема почала означати ‘падання’ — ніби “злітання” ворогів на країну, або на одне з її міст. І це, з їхнього боку була “напасть”.

Санскритське (в давній Індії) *padyate* (“падає”) свідчить, що пракорінь старослов'ян. слова “пасти” (і “падати”) походить з праіндоевропейського джерела.

Староукр. слово “пасти” в сімї слів: “напасти”, “напад”; “випасти” (звідси “випадати” і “випадок”) “напасть”; “западатися”; “попадати”; “попастися” — “попадатися”; “пропадати” (і “пропажа” — те, що пропало, подібно як “покража” — те, що вкрадено) і ін.

Наперекір — навмісне всупереч (кому, чому). В укр. книжній мові замість народнього виразу “на перекір” вживався вираз “на перекорь”. Див. у Лексиконі 1627 р.: “Чиню що кому на перекорь”. Літературною формою цього виразу тепер у нас є народня форма: “на перекір”, а згідно з теперішнім правописом — “наперекір”. Людина може не тільки комусь іншому, але й самій собі чинити щонебудь наперекір. Ось в Івана Нечуя-Левицького: “Невесела думка полягла на її голову, наперекір [її] веселій вдачі”. Б. Грінченко, пояснюючи значення слова “наперекір” вживанням його І. Нечуєм-Левицьким, у своєму Словнику чомусь не ілюструє його рясним матеріалом з укр. фольклору.

У виразі “на перекорь” в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст.

частку **на-** писали окремо від слова “перекорь” тому, що те останнє колись уживалося як самостійний термін.

Староукр. слово “перекорь” складається з двох компонентів: “пере-” й “корь”.

1) Компонент “пере-” постав з праслов’ян. *prǣ (*прѣ), що виражало ідею ‘перегинання’, чи ‘схилювання’ чогось простого, прямого. Старо-церк.-слов’ян. слово “прѣкъ”, що постало шляхом додання суфікса **-къ** до “прѣ”, означає те саме, що грецьке *lochos* (‘нахилений’, ‘поставлений наскісь’, ‘викривлений’). Старослов. (і ст.-церк.-слов.) слово “прѣкъ”, яке в східньослов’ян. мовах (отже й у нашій мові) мало б звучати повноголосо: ‘перекъ’, у нас не збереглося в своїй чистій формі, а є воно в нас тільки в зложених словах, як: “поперек”, “переч - ити” (тут **ч** постало з **к**) і багато інших.

2) Компонент (старослов’ян. і староукр.) — “корь” у своїй чистій формі, цебто як самостійне слово, не зберігся в слов’янських мовах. Але він зберігся в зложених старослов’ян. словах, що засвідчені навіть у найстарших писаних пам’ятках старо-церк.-слов’ян. мови; напр., — “кор - ити”, “у - корь”, “по - корь” і т.ін.

Праслов’ян. *когь означало боротьбу, сварку, суперечку, згноблення кого якоюсь силою. Це праслово (в укр. вимові ‘кор’ і ‘кір’) збереглося також і в укр. теперішніх зложених словах: “під - кор - ити”; “на - пере - кір”; “по - кір - ний”; “до - кір - ливо”; “до - кор - яти”; “до - кір” і т.ін. Отже слово “перекір” (із староукр. “перекорь”, з “пере” + “корь”) виражає ідею переступання комусь шляху, або плянів, упосліджування чийх ідей і т.ін., — усе з мотивів антагонізму (цебто з мотивів, які означувалися прасловом *когь).

Напёрсток — металевий предмет у формі капсуля, що його швачка насаджує на пучку того пальця, яким вона натискає голку, коли проколює нею тверду матерію. Слово це складається з прийменника ‘на’ й старослов’янського слова “прьсть” (у староукр. вимові ‘перст’) — ‘палець’. (Це старослов’янське слово в ст.-церк.-слов. мові писали також як “прьсть” і “прьсть”).

Від слова “прьсть” походить ст.-церк.-слов’ян. “прьстень” і “пърьстень”. (порівн. укр. “перстень” із старослов’ян. “прьстень”).

Укр. селяни вживають слово “наперсток” також і в переносному значенні — для вираження ідеї дуже маленької міри рідини. І так, напр., кажуть: “Він не випив навіть наперсточка” [горілки].

На́пис — це одне з тих слів, які ввійшли в українську мову внаслідок охрещення всього укр. народу (988 р.). Перші Богослужбові книги в нас (спроваджені з Болгарії) були написані старо-церк.-слов'ян. мовою, а в ній і було ст.-церк.-слов'ян. слово “на́пись” (іменник жі́н. роду). Коли свв. Кирило й Мефодій у ранньому періоді другої половини IX ст. перекладали (з грецької мови) для слов'ян богослужбові книги (перекладали на мову, якою для цього був приспособлений ними діалект македонців міста Солуня та його околиць), то грецьке слово *èpigraphé* (тут специфічно йшлося про ті слова, що були з наказу Пилата написані на табличці, прибитій на хресті над головою розп'ятого Христа: “Ісус Назаретянін, Цар Юдейський”), то вони це грецьке зложене слово (*èri* + *graphé*) перекладали так: слово *èri*- перекладали слов'янським прийменником ‘на’, а слово *graphé* (яке означає те, що є написане), своїм небувалим до того часу у слов'ян родом новотвору “пись”. Так вони створили ст.-церк. слово “напись” (“на” + “пись”) жіночого роду, що згодом увійшло в наші зложені слова “часопись” (жі́н. роду) і “скоропись” (ж.р.). Ті слова, в яких є компонент “пись”, ми тепер вважаємо за іменники чоловічого роду і кінцеве -с- вимовляємо твердо: “на́пис”, “ско́ропис”, “часо́пис”, “правопис”, за такою аналогією, як слова “спис”, “на́рис”, “о́брис”, “лис”.

У Галичині ще до половини XX ст. вимовляли й писали не “часопис” (ві́н), а “часопись” (вона). Але не під впливом вищезгаданої укр. аналогії, а під впливом польського “*napis*” наші книжники XVI-XVII ст.ст. писали не “напись” (вона), а “напись” (ві́н). Див., напр., у Катехізисі з 1645 р.: “Напис при смерти Єго” (Ісуса Христа). Таке припущення може оправдуватися й тим фактом, що в цьому Катехізисі є маса полонізмів.

Напи́ток хмі́льний — в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. означувався словом “сі́кера”, яке відносилось до всіх родів хмільних напیتків. Про це свідчить Лексикон з 1627 р., в якому сказано: “Сі́кера — єв. — хмѣльный напытокъ”. Помітка — єв. — у Беринді означає, що це слово “євангельське”. Очевидно, він цим сказав, що воно є церковно-слов'ян. словом, і що воно наявне в Священному Писанні.

У дійсності ж старо-церк.-слов'ян. слово “сі́кера” (в Україні згодом писали його як “сі́кера”) не означало хмільного напیتку кожного роду; про це може свідчити ось той факт, що в церковно-слов'ян. текстах воно засвідчене рівнорядно із словом “вино́”: “...вина и сикера”. (Ці слова — в родовому відмінку

однини). Це значить, того хмільного напитку, яким є вино, не називали терміном “сікера”.

“Сікера” — це слово грецьке — *síkera*; цей грецький іменник (середнього роду: *to síkera*) специфічно означає кожен к р і п к и й хмільний напиток; напр., спирт, високоградусну горілку, коняк і т.ін., але не вино, не пиво і т.п.

Слово *síkera* належить до категорії тих грецьких слів середнього роду, що кінчаються на -а: *to síkera*, *to ónoma* (ім'я) і т.ін. Точно передаючи (кириличними буквами) форму цього гр. слова, цебто пишучи його як “сікера”, П. Беринда піддав непоінформованому укр. читачеві таку думку, що це гр. слово — це іменник жіночого роду: (вона) “сікера. Наші давні книжники не створили української версії цього слова, форма якого мала б кінчатися на -о (“сікєро”), щоб укр. читач, який не знав грецької граматики, міг знати, що це іменник середнього роду — на зразок наших іменників: “слово”, “вікно”, “перо” і т.д.

Похопивши із церк.-слов'ян. мови слово “сікера”, інтелігенція в Україні на Наддніпрянщині “переосмислила” його середній рід на чоловічий (мужеський) і вживала його в формі “сікер” (на зразок “лікер”), що означало в неї “кріпку горілку”.

“Напій”. — Незважаючи на полонізаційний натиск на українську мову в Україні під польською історичною займанщиною (за часів Королівства Польського), укр. слово “напіток” збереглося не тільки серед наших селян, але й частково серед нашої інтелігенції. Напр., у Лексиконі з 1627 р. сказано: “Поседо́н — на пи́ток даючий”.

Але частина нашої інтелігенції замінила це наше слово його польським відповідником “паро́ј”, і навіть почерез Церкву прищеплювали його укр. народіві. Див. у Катехізисі з 1645 р.: “А кров моя правдиве єсть на п о́й”.

Слово “напій” у нас відноситься не до предмета, яким є напиток, а до дії на пою в а н н я кого, подібно як і в о д о п і й, п е р е п і й (з укр. весільних звичаїв), “з а п і й” (“запивати” якість успішне діло); але пити “зап'єм” — це значить пити дуже часто й багато.

Наповнітися — ставати наповненим. Дієслово “наповняти” з фізичної сфери (наповняти якоюсь субстанцією глибоке порожнє місце) згодом по ширилося й на сферу абстрактів, як ось, напр., у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Наплънввся ратного духа” (“Наповниввся боевим духом”). Конструкція цього речення — грецька.

У грецькій мові дієслово “gemidzo sou” (чит. як su), що значить ‘наповняюся’, править родовим відмінком. Цебто, згідно з логікою грецької мови, питаємо: “Наповнився чого?” Відповідь із “Слова про похід Ігоря”: “Напльнився ратного духа”. Це церковно-слов'янська конструкція цього речення, що базується на синтаксичному грецькому моделі.

Згідно з логікою укр. мови, питаємо: “Наповнився чим?” “Наповнився бо є в им духом” (не “боєвого духа”).

Речення “Сповнилися Духа Святого” збудоване на основі грецького синтаксичного моделю. По-укр. треба сказати: “Наповнилися Святим Духом”.

До старослов'ян. дієслова “пльнити” (pľniti) була додана приставка **на-** і зворотній займенник “ся” (по-старослов'янському se) і так постало старослов'ян. зложене дієслово зворотнього типу: парľniti se, з якого походить укр. “наповнитися”, рос. “наполниться”, поль. παρεłnić się й ін.

Старослов'ян. дієслово “пльнити” (‘сповнити’) в сімї старослов. слів: “пльнь, -а, -о” (‘повний, -а, -е’); прислівник “пльно” (‘повно’); “пльнота” (‘повнота’).

Слово “пóвнити” у нас тепер самостійно не вживається.

Ст.-слов'ян. дієслово “пльнити” в зложених словах: “напльнити” (‘наповнити’) й парľniti se (‘наповнитися’) та “напльняти” й парľpiati se; “испльнити” (‘виповнити’) й “испльняти” (‘виповнювати’), що згодом набуло собі другісного значення: “виконувати”; “успльнение” й ін.

Пракорінь старослов'ян. слова “пльнити” походить з праіндоевроп. ґрунту. Порівн. литовське pilnas (‘повний’), латиське pilns (те саме), латинське plenarius (те саме) — звідси “пленарний”; грецьке pleos (‘повний’).

Наполяга́ти — наполо́жливо робити натиск, щоб якась справа була полагоджена; наполягати на когось, щоб він пішов назустріч нашому бажанню. Напр.: “Він наполяга́в, щоб запланований проект очоленої ним організації був здійснений”. “Організація наполяга́є на свого голову, щоб він став моральним зразком для всіх її членів”. Це дієслово складається з трьох компонентів: “на” + “по” + “ляга́ти”.

(У справі етимології слова “ляга́ти” див. “**Налéжати**”).

Функція частки **-по-**, яку вставляють між приставку **на-** та дієслово (як ось у формі слова “на-**по**-лягати”) цілком ясна: вона помагає приставці **на-** якомога більше посилити інтенсивність тієї дії, ідею якої виражає те дієслово, що вживається з **на-** і **-по-**. Напр., щоб посилити інтенсивність тієї ідеї, в якій полягає

значення дієслова “насі́даться” (“на + сі́даться”) на кого, між приставку **на-** й дієслово “сі́даться” вставляють частку **-по-**; звідси модифікація форми цього дієслова: “напо́сідаться”.

Таку саму функцію виконує частка **-по-** між дієсловом і приставкою **за-**; напр.: “за - взя́тися” і “за - **по** - взя́тися” (на кого).

Уживання словотвірної частки **-по-** між дієсловом і приставкою в укр. говорах є частішим, ніж у зложених дієсловах укр. літературної мови. Ось приклади з Крем’яччини (зах. Волинь): “напо́стучити” (на тому, щоб що було зроблене); “наповре́тисся” (з “на - по - вередитися”) — ‘упертися’.

Напохва́ті — прислівник, який означає, що дана річ у кого є “під рукою”, або “під руками” (порівн. англ. at hand). Б. Грінченко у своєму Словнику дає такий приклад із Новгороду Волинського (східня Волинь): “Лежала сокира на похва́ті, а він узяв (її) та й пішов”.

“Напохо́пі”. — У Словнику Б. Грінченка прислівник “напохо́пі” (він пише “на - похопі”) поданий (також з Новгороду Волинського) як синонім слова “напохва́ті”, та ілюструє це таким прикладом (з Новгор. Волин.): “Стояв на - похо́пі заступ (городник), а він його застукав”.

Слова “напохва́ті” й “напохо́пі” вживаються на Наддніпрянщині. У Галичині й на зах. Волині їх заступає вираз “під рукою”, або “під руками”, а деколи — в особливих випадках — вираз “напогото́ві”.

Слово “напохва́ті” — зложене: “на” + “по” + “хвати́” (від дієслова “хвату́ти”). Подібно й слово “напохо́пі”: “на” + “по” + “хо́пі” (від дієслова “хапа́ти”, що значить ‘хвату́ти’).

Частка **-по-**, що наявна в виразі “напохвату́ти” є також у прислівнику “спохва́ту” (“в поспіху”). У Словнику Б. Грінченка: “Ви́їздив я з дому та **спохва́ту**, [і] забувся взяти гроші”.

Слово “напохвату́ти” (подібно як і слово “спохвату́ти”) збудоване на основі дієслова “хвату́ти” (порівн. старослов’ян. “хвату́ти”, “хвату́ти”; рос. “хвату́ть”; польське chwycić).

В укр. мові є небагато таких зложених слів, в яких головним складником є компонент “хват” — від дієслова “хвату́ти”.

В укр. книжній мові XVII ст. було слово “душехва́ть”. Коли українець Іван Кунцевич (з Володимира Волинського), перейшов в унію, прийняв чернечий постриг (під іменем “Йосафат”) і, ставши священником (у Вільні, 1609 р.), енергійно повів акцію переводження православних русинів в унію, то ті останні прозвали його “душехва́том”. (Див. Edward Likowski, Unia Brzeska.

Рознаї, 1896). У слові “душехвать” (“душе” + “хвать”) — ‘той, хто хватає (хапає) душу’ — компонент “хват” (від дієслова “хватати”) — в укр. мові не вживається в функції самостійного слова. Він уживається або в зложених словах (“душе - хват”, “на - по - хват - і”, “с - по - хват - у), або в тих простих словах, що походять від дієслова “хватати”; напр., “хват + ка” (сітка з дрючком, якою з берега ловлять рибу); “хват + аніна” (= “хапаніна”); “хват + кий” (той, хто хапає все, що тільки побачить); “хват + кóm” (= “хапкóm”) — ‘спохвату’; “хват + ок” (момент, в якому хто хватає, цебто хапає, що; “зробити що “на хватку” — зробити ‘на скору руку’); “хватки” (множинна форма) — має переносне значення: “трюк” (з франц. *truc*); порівн. рос. “ухвátка” (“у - хват ка”).

“Сп о х в а т і т и с я” — раптом нагадати собі щось, але вже поневчасі. Синонім цього дієслова є слово “оглядітися”. Див. в укр. народній приказці: “Оглядівся, як (коли вже) наївся”. (Спохвотився запізно).

“Н а х в а т а т и с я” (= “нахапáпатися”). Кажуть: “Нахвátався трохи з книжок, і вдає вченого”.

“Х в а т ь !” — звукове вираження руху хватання.

Напра́ва — попра́влення, полага́дження чого (зреперування); діалектичне — “злагóдження” (в Галичині); від дієслова “напра́вити” — ‘пола́дити’ (зреперувати); діалект.: “злагóдити”.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово “напра́ва” означало військово-вимуштрування (порівн. російське “военная вы́правка”); взагалі всяку “здисциплінованість”; порядок. Див. у Лексиконі з 1627 р.: “Строй — на пра́ва, порядок”.

Старослов’ян. дієслово “правити” походить від прикметника “правъ” (і здовжена форма — правы — звідси наше “правий”), що означає все те, що є по правому (а не по лівому) боці; латинське *dexter*; грецьке *dexiós, dexés*. Тому й кажемо: “пра́ва рука”, “по пра́вому боці”; “напра́во”, “право́руч” і т.ін.

Старослов’ян. слово “правъ” (і “правы”) з фізичної сфери згодом поширилося й на сферу абстрактних понять, і тут набуло собі другісне значення: ‘правдивий’. Тому то для слов’янського перекладення грецького прикметника “*oḡeodoxos*” (“*oḡeos*” — ‘правий’, ‘правдивий’) + *doxa* — ‘славлення’ [Бога] в сенсі ‘вірування’ — було створено старо-церк.-слов’янське слово “право-славнь” (і “православнь”); звідси українське “православний”.

Слово “православний” у канонах було перший раз ужите (в означенні “Православна Церква”) першим Вселенським Собором 325 р. (Див. 8-й канон цього Собору).

Походження пракореня старослов'ян. прикметника “правъ” покищо не в'ясане.

Напрáсно (арх.) — це одно з тих старо-церковно-слов'янських слів, яке, як і прикметник “напрасний” (з якого прислівник “напрасно”, або “напрáсне”, походить) у деяких частинах України ввійшло в мову укр. селянства, і вважається там за своє, “народне”, слово.

Ст.-церк.-слов. прислівник “напрасно” походить від ст.-церк.-слов. прикметника “напраснь”, значення якого правдиво пояснює Ф. Міклошіч (див. його “Краткій словарь шести славян. языковъ” — 1885), коли він каже, що це слово є синонімом чеських однозначних слів *maru* і *daremny* та слова *nespravedlivy*, і польських *gróžny*, *daremny* та *niesprawiedliwy*; значення ж прислівника “напрасно”, каже він, те саме, що й чеських слів та виразів *marné*, *na darmo*, *bez důvody*, *bez příčiny*, та польських *napróžno*, *nadaremnie*, *darmo*, *niesłusznie*, *bez przyczyny*. Ф. Міклошіч також інформує, що в болгар між відповідниками ст.-церк.-слов. “напраснь” і “напрасно” є слова “залуден”, “залудо”, а в сербів — “узалудан”, “узалуд”, цебто ‘злудний’, ‘злудно’.

Коли Україна, прийнявши християнську релігію, разом з нею прийняла (з Болгарії) старо-церковно-слов'янську мову, як мову богослужбову, і українські освічені верстви дуже скоро, бо вже в XI ст., почали ст.-церк.-слов'ян. слова вимовляти згідно з фонетичною системою укр. мови (таким чином на укр. ґрунті із ст.-церк.-слов. мови постала церковно-слов'янська мова укр. типу), то ст.-церк.-слов. слова “напраснь”, “напрасно” зукраїнізувалися на “напрасень”, “напрáсно”; отже вони стали в нас “церковно-слов'янськими” укр. типу. Ці слова похопило з церкви укр. селянство, і по-своєму змінило їхнє ст.-церк.-слов'ян. значення, а разом з тим почали творити з них нові (похідні) слова: “напрáсник” і “напрасниця”. Ось вони в Словнику Б. Грінченка, де в'яснені (по-російському) їхні укр. (серед селянства) значення:

“Напрасний, а, е” — 1) Несправедливый. “А на мене, молодую, напрáсная слава”. Мет.[линський]. 2) Дерзкій, обижajúчий, задорливый. 3) Внезапный, скоропотижный”.

“Напрасник, ка — Обидчикъ, задира. “Одчепися, напраснику, я не була на празнику”. Ном.[ис]”.

“Напрáсниця, ці — Обидчица, задира. “Масниця — напрасниця”. (Ном.[ис]”.

Напрáсно (е), нар. [одне]. 1) Несправедливо. 2) Задорно, дерзко, обижаю. 3) Внезапно, скоропостижно. “Напрасне умер Іван: уранці робив, а [в] вечір умер”. Кам.[енецькій] у.[ѣздъ]”.

Коли в Галичині (в державних межах Австрії 1772-1918 рр.) укр. книжну мову (базовану на церк.-слов'ян. мові укр. типу) почали дедалі більше українізувати, додаючи до неї все більше слів з укр. народньої мови, то при цьому наші письменники там замінили старо-церковно-слов'янське (і церковно-слов'янське) значення прислівника “напрасно” на його укр. народне значення. Про це між іншим свідчать “Ілюстровані життя святих” (Львів, 1907) І. Я. Луцика, який, у словнику, що є в прилозі до цієї його книги, дає таке пояснення:

“**Напрáсно** — скоро, нагло, надармо”. (Звичайно, що в цьому поясненні, тільки слово “надармо” є укр. відповідником ст.-церк.-слов'ян. слова “напрáсно”).

Старо-церк.-слов. слова “напраснь” і “напрасно” прийняли тільки південно- і східнослов'янські народи, цебто ті, що прийняли християнство з Греції. У західно-слов'ян. народів (що прийняли християнство з Риму) цих слів немає.

У слов'янських словах (включно з мовою старо-церк.-слов'янською) немає таких слів, корені й значення яких були б споріднені з коренем і значенням ст.-церк.-слов. слова “напраснь”. Немає таких слів і в мовах неслов'янських взагалі, а в тих неслов'янських мовах, що належать до праїндоевроп. сім'ї, зокрема. Принаймні, фактом є, що дослідники таких (фонетично й семасіологічно споріднених з прикметником “напраснь”) слів досі там не знайшли. Дослідники, щоправда, до тих матеріалів, на яких вони походження цього ст.-церк. слова досліджують, між іншим, не включили грецького дієслова *grasso*, між значеннями якого (шість основних значень, і низка значень побічних), можна знайти таке значення, що споріднене з прикметником “напраснь”.

У теперішній укр. літературній мові слів “напрасний”, “напрасно” немає; немає їх і в тепер. болгарській і сербській літерат. мовах. (Сербське “напрасн” не ввійшло в серб. модерну літерат. мову).

Із книжної мови давньої Київської Русі церк.-слов'ян. слова “напрасень”, “напрасно” збереглися в своїй незмінній формі в Московії, і вони є в лексичному фонді російської модерної літературної мови, де вони в основному зберігають своє автентичне (ст.-церк.-слов.) значення. Від цих двох церк.-слов'ян. слів старого київського типу в рос. мові створено й похідні слова; напр.,

“напрáсливий”, “напрáсливость”. Там також постали формальні видозміни цих церк.-слов’ян. слів; напр., поруч форми “напрасно” є його російська народня видозміна: “понапрáсно” (напр., у російській пісні “Понапрáсно, Ванька, ходиш...”).

Факт прийняття укр. селянством церк.-слов’ян. слів “напрасень”, “напрасно” в укр. народній лексичній фонд і переіначення їхніх дійсних (ст.-церк.-слов’ян.) значень — це не одинокє явище цього роду. Подібних фактів є більше. Напр., з церковно-слов’ян. слова “аллилуя” укр. селянство (не знаючи значення цього виразу) утворило дієслово “алилúяти”. (Див. у повісті “Кайдашева сім’я” Ів. Нечуя-левицького: “А л и л у й же й о г о, Господи”. (Це є формули знахарського викликання духової недуги з людини).

Старо-церк.-слов’ян. (і церк.-слов.) “Аллилуіа” (з грецького *allelúia*), що походить із старогєбрейського *hallelu*, означає ‘хваліте Господа’. Старогєбр. *hallelu* — ‘хваліте’ + *jahe* — ‘Єгова’.

Напрімір (арх.) — наприклад. Слово це — зложене: “на” + “примір” (від дієслова “приміряти”, із старослов’янського (і староукр.) “примѣрѣти” (частотна форма старослов’ян. і староукр., дієслова “примѣрити”, “при” + “мѣрити”).

У старо-церк.-слов’ян. мові: “мѣра”, “мѣрило” (‘мірило’, ‘мірка’), “мѣрити”, “примѣрити” і “примѣряти”, “взмѣрити”. “Мѣрити” — слово загальнослов’янське; пор. болгар. “мѣрѣа”, серб. “мерити”; рос. “мерять”; чеське *měřiti*, польське *mierzyć*. Із старослов’ян. дієслова “примѣрити” був утворений іменник “примѣръ” (‘зразок’, ‘модель’), синонімом якого було старослов’ян. слово “узоръ” — ‘взір’, ‘взірець’.

Старослов’ян. “на примѣръ” утворене подібно як “на угадь” (‘навга́д’), “на умѣръ” (від “мѣрити” — ‘уміряти’), що збереглося в деяких укр. діалектах. Напр., на Крем’янеччині, зах. Волинь, кажуть: “гнати нагумір” (з “наумір”), “пити нагумір”, “бити нагумір” і т.ін. Початкове значення прислівника “наумір” (‘уміру’, ‘помірковано’) в діалектах змінилося на “надмірно”.

Церк.-слов’ян. іменник “примѣръ” зберігся в південних і східних слов’ян: болгар. “примѣръ”, серб. “пример”, російське “пример” (чит. ‘пріме́р’), укр. “примі́р” (у Галичині з наголосом на першому складі: “прі́мір”).

В укр. мові на Наддніпрянщині наголос у цьому слові є на останньому складі; напр., у пісні “Коли б я був полтавський соцький” (“сотський” — ‘сотник’) сказано: “...Зробив би так, щоб добре було жити всім людям напримі́р”.

Тому що в західніх слов'ян не було церк.-слов'ян. мови, то ідею 'зразок' ('модель') вони означили не церк.-слов'ян. словом "примѣръ", а старослов'ян. "узоръ"; у чеській вимові vzor, а в польській wzór (пор. пол. "na wzór" — 'на зразок'). Чехи згодом створили іменника příklad (з дієслова příkladati — старослов'ян. "прикладати" — 'прикладати'). Отож латин. exempli causa, грецьке ἐπί παραδείγματος, нім. zum Beispiel; фран. par exemple; англ. by example) чехи почали перекладати своїм новоствореним виразом на příklad; звідси й польський вираз na przykład, що проник і в укр. книжну мову на Наддніпрянщині, коли Україна була під окупацією Королівства Польського; тут і джерело нашого слова "напри́клад" (з виразу "на при́клад").

Хоч Галичина, також (з усією рештою України) була під займанщиною Королівства Польського, але укр. книжники там не прийняли (від поляків) виразу na przykład, а твердо трималися (аж до раннього періоду ХХ ст.) зукраїнізованого церк.-слов'ян. виразу "на примір", вимовляючи його з наголосом на першому складі: "прі́мір" (на зразок наголосу в словах "ві́мір", "на́мір", "по́мір" і т.ін.).

Церк.-слов. вираз "на примѣръ" зберігся ще в таких мовах: у болгарській ("на примѣръ"), сербській ("на пример") і в російській ("напримѣръ"; за старим правописом — "напримѣръ").

У нашій теперішній літерат. мові слово "напримір" ("на прі́мір") уже не вживається. Його повністю і всюди заступило слово "напри́клад", джерело якого (як і польського na przykład) у чеському давньому новотворі на příklad.

Напу́дити — нагна́ти; другісне значення: 'наляка́ти', 'переляка́ти'. У Словнику Б. Грінченка є тільки це другісне значення ('налякати') цього дієслова. Є в нього й форма його зворотности: "напудитися" ('налякатися'). Переносне значення дієслова "напу́дити" в нього вияснене невіповід, бо він каже, що в цій функції воно означає 'наліти' й 'мочитися', та ілюструє це такими прикладами: "Багато бочок напудили". "От напудив, як той віл". У переносному значенні воно означає 'нагнати' ба г а т о води.

Дієслово "пу́дити" — загальнослов'янське. Походить воно із старослов'ян. дієслова pǫditi, що означає 'гнати'. Старе східнослов'ян. (і староукр.) "пудити" також означало 'гнати'. (Див. в Ів. Срезневського: "Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ". Т. II. Спб. 1893).

В укр. діалектах перше значення дієслова "пу́дити" (цебто 'гнати') далі зберігається. Напр., селяни на Крем'яниччині кажуть: "Він напудив гусій з подвірля". Своє перше значення це дієслово

також зберігає в теперішній польській мові: *peǳić* ('гнати'), *wupeǳić* ('вигнати'). У старопольській мові було слово "*paǳ*" ('пуд'), але ловці (звірини) вживали його в значенні тропі (сліду), який залишила по собі напуджена (нагнана) ними звірина.

Гнати (пудити) кого, що — це значить і налякати його. Звідси другісне значення дієслова "пудити": 'лякати'.

Іменник "пуд", (від "пудити") в другісному значенні цього дієслова виражає страх.

Ось приклад у старовинній пісні (на Крем'яничині, зах. Волинь):

“Гандзя-бандзя кучерава
Під рѣшетом ночувала.
Як рѣшѣто подерѣця, —
Гандзя пуду набереця”.

А. Г. Преображенський зачислив слово "пуга" до сімї слів дієслова "пудити". Але іменник "пуга" (здрібніла форма "пужка") може походити від старого нашого дієслова "пугати" — 'лякати'. Звідси наше "пугач" — імітація пістоля для лякання того, хто думає, що це зброя. (Не слід змішувати цього слова з назвою пташки "пугач", бо цей іменник постав з наслідування звуків цієї пташки: "пугу-пугу!")

Слово *rud* у старопольській мові було побічною версією старопольського *paǳ* (тепер: *peǳ*), як це здогадується (хоч і під своїм власним знаком питання) А. Брюкнер. Слово "*rud*" в старопольській мові було запозичене з укр. "пуд" ('страх'). Старослов. дієслово *paǳiti* в польській мові не могло вимовлятися як "*rudytu*", бо це суперечило б природнім законам історії польської фонетики.

Напучувати — повчати. У Словнику Б. Грінченка його вживання ілюстроване прикладом запозиченим у Ганни Барвінок: "Я тебе розважала, напучила, як рідна мати".

"Напучити" (звідси "напучувати") — це наставляти "на путь", в сенсі — "на добру путь".

Слово "путь" (із старослов'янського *paťь*) означає шлях, дорогу. Від слова "путь" походить дієслово "напутити" — "навести на [добру] путь". У Повісті "Чорна Рада" Пантелеймона Куліша: "Мабуть нечистий (диявол) напутив його"; цебто, мабуть, диявол навів його на свій [диявольський] шлях.

Не знаючи етимології старого укр. літературного дієслова "напутити", укр. народні маси перекурили його на "напучити".

В мові укр. народу колись мусіло бути дієслово *путьити*

(від “путь”), бо тільки з нього постало слово “пуття́”, яке залишилося живим у фразеології укр. селянства, і є воно в нашій літерат. мові: “Не можна вивести [чомусь] пуття́” — значить: ‘Не можна зробити ладу’, або ‘Не можна розібртися (зорієнтуватися) в чому’. “Балакати без пуття́” — говорити багато, але без сенсу.

Є в нашій літерат. мові прикметник “путя́щий (від “путь”), але чомусь немає в ній його народньої простішої форми — “пўтній, -я, -є” — ‘такий, як треба’.

На зразок старослов. *gaspaŕiŕje* в нас утворено іменника “р о з п у т т я́”. Див. у поемі “І мертвим, і живим, і ненародженим” Т. Шевченка:

“Тільки я, мов окаянный,
І день, і ніч плачу
На розпуттях велелюдних...”

Уживання слова “розпуття́” чомусь у нас уже занехують, а його місце заступають неологізмом “роздоріжжя́”, що є запозиченням польського *rozdroże*.

У нашій старій книжній мові було церк.-слов’ян. слово “напўтствие” (від дієслова “напўтити”). Його відповідника, збудованого на базі слова “путь”, у нашій теперішній літерат. мові немає. Навіть дієслово “напўтити” з неї усунули, а заступили його діалектичним переключеним “напучити”. (Див. в “Укр.-англ. словнику” Подвезька).

Нарáз — раптом, враз, нагло, “та ось”. Походить з польського *naŕaz* (“раптом”), і вживається в укр. мові в Галичині.

Нард — рослина з родини валеріанових; сік її дуже запашний.

З грецького *nardos*, що походить із старогребейського *nerd*, яке, здається, є перським *nard*. Слово “нард” є в “Пісні над піснями” (Церк.-слов’ян. “Пїсьнь пїсьней” — у книзі Старого Завіту).

Нарі́жний — той, що на “розі” будинку” або на “розі” вулиці; напр., “нарі́жний камінь” (англ. “corner-stone”). В укр. мові за давніх часів не було слова “нарі́жний, -а, -є”, а було слово “угольний, -а, -є” — від староукр. слова “уголь”, що походить із старослов’янського *agľь*, а в кожного слов’янського народу воно звучить по-місцевому: болгар. *јъгъл*; сербське “угол”; російське “угол” (за старим правописом — “у г о л ъ”, чит. ‘угол’); чеське *uhel*; польське *węgieľ* (звідси, прикметник *węgľowy* — ‘угольний’, ‘нарі́жний’). — Порівн. латинське *angulus* (‘угол’).

Укр. народ для легшої вимови слова “угóл приставив до нього звук **в** ; звідси його народня форма “вугóл”, “вугóльний”, “вугловий”. Це т.зв. протетичне **в**; (“протетичний” — з гр. *protheticos*, що означає все те, що додане спереду до чогось). Протетичне **в** наш народ додав до слів “úхо”, “úлиця”, “úлик” і т.ін. Звідси в нас “вúхо”, “вúлиця”, “вúлик”. У діалектах: “вóко”, “Волька” (замість “око”, Олька).

У деяких слов'ян. народів згодом почали “угол” називати образно словом “ріг”; цебто це слово із сфери фавни (напр., ріг вола, корови, оленя, носорога) поширили в переносному значенні на геометричну сферу, а специфічно на сферу гостро заломаних ліній. Звідси “ріг” будинка, “ріг” вулиці, “ріг” книжки і т.д.

І так поруч старшого болгар. слова “jъгъл” (“угол”) появився його синонім “рог”, поруч чеського старшого *úhel* появився його синонім *roh*; поруч польського *więgień* — синонім *góg* (звідси — *parožny*; напр., *kamień parožny*).

Той факт, що, незважаючи на наявність у нашій мові прикметника “угольний” (“вугольний”), наш народ згодом створив слово “наріжний” (від “ріг”), а з нього — слово “наріжник” і “наріжниця”. Так вираз “угольний камінь” у нас уже почав виходити з ужитку, а на його місце вводиться новотвір “наріжний камінь”. Справа будівництва дому (чи в наших селян — “ставлення хати”) була в нас традиційно пов'язана з релігійними обрядами. Тому що термін “угольний камінь” був з давніх-давен пов'язаний з актом освячення т.зв. “закладщини” дому. Цей вираз став у нас немовби “ієратичним” (“священним”, “сакральним”). Тому то модернізувати його — особливо ж в релігійно-обрядовій сфері, в нас довго не наважувалися. Вираз “угольний камінь” у релігійній сфері перший заступив новотвором “наріжний камінь” Пантелеймон Куліш (1819-1897) у своєму перекладі книги Іова (Йова).

Нарікати — докірливо скаржитися на кого, або на що. Звідси дієменник “нарікання” й принизливо-насмішливий іменник “нарікайло”.

Коли деякі старослов'янські слова в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. стали незрозумілими не лише селянським масам нашого народу, але й широким кругам укр. інтелігенції, то зокрема треба було пояснити їм значення ось таких старослов. слів: “ръпѣтъ”, (у нас читали це як ‘ропот’), що означає ‘нарікання’, а також слів “ръпѣтивъ”, “ръпѣтати”, “ръпѣтаниє”, то Л. Зизаній у своєму Лексисі (1596) дав таке вияснення: “Ропот — нарѣкѣннѣ. Ропѣтаніє — нарѣканьє. Ропщу — нарѣкаю”.

У Лексиконі 1627 р.: “Рóпот, роптáніє — нарѣкáне, шéмранє. Шéмручій”. Там такі: “Рóпщу — нарѣкáю, ворчú, маркочú”. Далі: “Тúжница — нарѣкáлница”.

У П. Беринди дієслово “шемрú” — від “шémрати” (звідси й похідні слова: “шémранє” “шемручій”) — це полонізма: szemrze (від szémrać — ‘скрито нарікати’), szemgánie, szemgzący.

Полонізмом є і слово “маркочú” (з поль. markotać; звідси markotny).

Церк.слов. слово “тужити” Беринда помилково подав як синонім слова “роптати” (‘нарікати’). Старослов’ян. дієслово таžiti (у нас читалося як ‘тужити’) було синонімом старослов. “уболѣвати” (від “болѣти”) — ‘жалібно виражати душевний біль’.

Дієслово “нарікáти” походить із староукр. “нарекáти”, яке виражає частотний аспект староукр. “наректи” (“на + ректи”). “Рекати” — це частотна форма староукр. “ректи” — ‘казати’, ‘говорити’. Я “реку́” (‘кажу’), ти “речеш” (‘кажеш’) і т.д. Форма “рекáти” (від “ректи”) збереглася тільки в зложених словах: “нарікáти” (із староукр. “на” + “рекати”, “ви-рікати”, “про” + “рікати”; звідси “пророк”); “недоріка”.

Похідні слова від староукр. “речи” в сучасній укр. літерат. мові: “речення”, “речник”, “реченець”, “річ”; (недавнє “речівник” — ‘іменник’). У зложених словах: “наречéний”, “наречéна”, “наречéння”; “зречення”, “віречення”; “прорéчистий”; “прорéчисто”.

У зв’язку з формою староукр. “речі” (‘казати’, ‘говорити’) порівн. староукр. дієслово “мочі” (‘могти’) і “помóчи” (‘помогти’), “печі” (‘пекти’), “лячі” (‘лягти’) і т.п., що збереглися в укр. мові в Галичині.

Старо-церк.-слов’ян. відповідником староукр. “речі” є дієсловє “решти” (“азь гека́” — ‘я реку́’, “ты речеши” — ‘ти речеш’).

Нарцисізм — тілесне закохання в самому собі. Походження цього слова — мітологічне. У грецькій мітології сказано, що юнак Narkissos, побачивши в воді відображення своєї особи, закохався в самого себе. Від цього кохання він почав чáхнути (‘в’янути’ фізично), і вкінці перемінився в квітку, яка називається (по-грецькому) його йменням: Narkissos (у старослов’ян. версії — Наркисъ, у латинській версії — Narcissus, звідси наше “нарціс”, “нарциз”; також “наркіс” (з гр. Narkissos).

Наркіс, — на р ц и з — див. “Нарцисизм”.

Нарóд — спільнота, яка охоплює собою всіх людей того самого етнічного походження, з’єднаних спільною історією, спільною мовою, своєю етнічною культурою й спільною волею

свого життєвого самоутвердження та збереження своєї етнічної ідентичності.

Народ по-грецькому *ethnos* (звідси слово “етнічний”); по-латинському *populus* (звідси слова “популярний”, “популіст”, “популяризувати”); по-франц. (з латинського) *peuple*; англ. (з французького) *people*; німецьке *Volk* (порівн. англосаксонське *folk*; порівн. у слові “фольклор” (*folk* — народ + *loge* — те, що вивчаємо) — усна народня творчість; словесність.

Тому що в нас колись богослужбовою й літературною мовою була мова старо-церк.-слов'янська, — але з українською вимовою ст.-церк.-слов. слів (і тому ст.-церк.-слов. мову з укр. вимовою називаємо “церковно-слов'янською” мовою укр. типу), наші книжники (письменники) народ називали церковно-слов'ян. словом “языкъ” (із старо-церк.-слов'ян. *języкъ*; звідси польське “*języкъ*”).

І так, напр., у “Повісті временних літ” (популярно — “Літопис Нестора” — хроніка з 1112 р.) сказано, що “руськы и словѣньскы языкъ єдинъ єсть” (“руський і слов'янський народ — є один”; цебто це один і той самий народ).

Слово “народ” — загальнослов'янське; старослов'янське “*narodъ*”; болгар., серб. і рос. “народ”; чеське *národ*; польське *naród*.

Про походження слова “народ” перший у нас інформував Памва Беринда (у своєму Лексиконі 1627 р.). Тому що старослов. слово “*narodъ*” складається з двох компонентів — “*na*” + “*rodъ*”, і тому, що “*rodъ*” (звідси “*ród*”) Беринда вважає за *покоління* (генерацію), то з цього він зробив такий висновок, що, як це пише він у Лексиконі, “Народ — (це) *покоління*”; цебто він твердить, що перше значення слова “народ” було ‘покоління’.

А теперішнє значення “народ” він вивчає (в Лексиконі) так: “*Нáродъ, языкъ — людь*”. (“*Люд*” — з польського *lud*).

Наші книжники XVI-XVII ст.ст. в слові “народ” ставили наголос на першому складі: “*нáрод*”. Так вимовляв його П. Беринда, так вимовляли його тоді й усі інші наші книжники. Див. у Катехізисі з 1645 р.: “*Народъ*”.

Ставити наголос на першому складі слова “народ” (“*нáрод*”) — це польський вплив. По-українському ставимо в цьому слові наголос на другому складі: “*на́рд*”.

Коли в старослов'янському (і староукр.) слові -о- стоїть у т.зв. “закритому складі”, то, згідно з тим законом укр. фонетики (мовної звучні), що називається “перезвúком ікання”, -о- в такій позиції мусить природньо змінитися в -і-. І так, згідно з цим законом, в старослов. (і в староукр.) словах “*возъ*”, “*нось*”, “*родъ*” і

т.п. -о- в укр. вимові перемінилося в -і-: “віз”, “ніс”, “рід”. Форма “на́рoд” (в живій укр. мові має бути “на́рід”) — це закостнілий архаїзм.

У старослов'ян. (і в староукр.) слові “на́рoдъ” -о- стоїть у закритому складі, отже воно, згідно з законом “перезвуку ікання”, природньо мусить перемінитися в -і-: “на́рід” (подібно як “рід”).

Укр. народ у Галичині поступив згідно з цим природнім фонетичним законом укр. мови, коли він каже не ‘народ’, а ‘на́рід’, але наголос на ньому там ставлять по-польському — “на́рід”, замість українського “на́рід”.

Під впливом церковно-слов'ян. мови в нас у “книжній” (літературній) мові деякі староукр. слова штучно ізолювали від закону “перезв'юку ікання”, і не допустили в них до переміни -о- в -і-, незважаючи на те, що -о- стоїть у них у закритому складі. Напр., у слові “Бог” звук -о- мусить, згідно з цим законом перемінитися в -і-. (Порівн. укр. народне “Біг” у Галичині; зокрема ж у виразі “бігме́”, що походить з “Біг менє...”)

Подібно в укр. мові на Наддніпрянщині: “спасибі” — із “спаси Біг”).

В укр. літерат. мові штучно ізолюваним від закону перезвуку ікання й досі залишається й староукр. слово “на́рoдъ”.

Коли Україна довгий час була під займанщиною сусідніх народів, і вищі суспільні верстви нашого народу були засимільовані окупантами, то з укр. народу загалом залишилося в нас тільки селянство. Таким чином слово “на́рoд” асоціювалося було в нас із селянством, і воно стало синонімом слова “селянство”, звідси й прикметник “на́рoдній” змінив своє перше значення (‘національний’) на ‘селянський’. А тих наших інтелігентів у другій половині XIX ст., які йшли між селян (“ішли в народ”), щоб підвищувати рівень їхньої суспільної свідомості, назвали “на́рoдниками” (з російського “на́рoдники”, чит. “на́рoднікі”, — цебто популісти, і з польського — “хлопомани”).

Тому що прикметник “на́рoдній” змінив своє автентичне значення (‘національний’) на ‘селянський’, то укр. патріотична інтелігенція в Галичині в XIX ст. (під австрійською займанщиною) заступила укр. слово “на́рoдник” терміном “на́рoдoвeць” (з польського “narodowiec” — ‘націонал’) і утворила з нього прикметника “на́рoдoвeцький”. В укр. мові в Галичині слово “на́рoдній” завжди означало ‘національний’ — упротивень до значення слова “на́рoдній” на Наддніпрянщині, де воно ще в XIX ст. почало виражати ідею ‘популістичний’, по-польському ‘lu-

dowy'. У поляків вираз "Polska ludowa" означає польську популярну державу" — упротивень до виразу Polskie państwo narodowe", що означає польську національну державу.

Назва держави укр. народу в 1918-1920 рр. була "Українська Народня Республіка". Мотиви, з яких ця держава була названа "народною", вяснені в IV Універсалі, яким 22 січня 1918 р. факт устанавлення цієї держави був проголошений. У кінці цього Універсалу сказано, що це "Селянська, Робітнича, Самостійна Республіка". — Ю.М.-Л.

Наса́да (арх.) — це старослов'янське слово (найчастіше вживане в мовах південних слов'ян) означає 'судно', корабля'. Напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187) згадується про похід (суднами, кораблями) князя Київської Русі Святослава (†972 р.) на Грецію, і автор цього твору в зв'язку з цим так звертається до вітру (староукр. "вѣтрило"): "Ты лелѣяль еси на себѣ Свтослави на сади". Це значить: "Ти ("вітрило", цебто вітер) лелівав (ніжно милував) на собі Святославові судна (кораблі)".

Старослов'ян. слово "насада" походить від дієслова "насадити" (частотна форма — "насаджати" — 'насаджувати'). — з "на" + "садити"; звідси "сад", "посадник" (голова міста); польське burmistrz — з німецького Bürgermeister; англ. mayor; французьке maire (чит. "мер"), яким в Україні в СРСР тепер чомусь заступили наше слово "посадник".

Насильно — силоміць, сілою. у "Слові о полку Ігоря" (1187) звернення до "вітрила" (вітру): "Чему насильно вѣеши?" Тут "насильно" означає 'з великою силою'. Прислівник "насильно" походить з виразу "на сілу". Див у стрілецькій пісні (в Галичині) "Їхав стрілець на війноньку": "А зліі люди на сілу взяли нещасну дівчину".

Від іменника "сила" (старослов'ян. і староукр. "сила") походять такі наші слова: "сильний, -а, -е", (що є синонімом слова "кріпкий, -а, -е"), до якого додали чомусь полонізм "міцний" (з польського mocny); "силувати", яке замінюють чужим "змусувати" — з польського zmuszać, що походить з німецького müssen; "сілуваний, -а, -е" (напр., в укр. афоризмі "Сілуванім конем далеко не зайдеш"); "насильство"; "посилити" ("кріпити"); "безсілий", "безсілля"; "непосильний, -а, -е" (все те, що комусь не під силу зробити).

Насіко́ме (середнього роду), множ. насіко́мі — інсект (з лат. insectum). Слово це було "книжне" — "насѣкомое". Очевидно, воно не є словом народнім. Можливо, що це калька

(перебитка) з латинського *insectum* ('насікоме'), бо це слово походить від сполуки "in" ('в', 'на') + "sectum", корінь якого сезузятий з дієслова *seco* ('відсікаю'; 'від-сік-а-ю'). Отже in + seco — це 'насікаю', роблю насічку на чому. а насічка — це по латинському *incisura*.

Тому то латинський учений Пліній "Другий", чи "Старший" (*Gajus Plinius Secundus*, 23-79 по Н.Хр.) у своєму монументальному творі "*Historia naturalis*" ось так вияснює походження слова "*insectum*" (мн. "*insecta*"): "*Jure omnia insecta appellata ab incisuris*". "По праву, всі насікомі називаються від насічок". Тому що in + *secare* означало "насікати" (робити насіки — *incisurae*), то для перекладення лат. слова *insectum* був у слов'ян утворений книжний неологізм "насікомое" — із старослов'ян. (і загальнослов'янського) дієслова "насікати".

Лат. слово *insectum* спочатку означало кожне таке створіння, яке боляче сікло людині шкіру; отже до інсектів (*insecta*) зачисляли, напр., і гадюк, не тільки комарів, мурашок, мух і т.ін. Це початкове значення лат. *insectum* ('насікомое') в деяких слов'ян. мовах збереглося й досі, напр., у болгар до насікомих (інсектів) також і тепер зачисляється гадина. Чи в давніх слов'ян був коли свій власний термін, який відносився б тільки до всіх таких "сікливих" дрібненьких створінь, як: муравлі (мурашки), комарі, гедзі, мухи, блощіці, бліхи (та всяка інша куска цього роду) — цього ніхто не знає.

У слов'ян уже з давніх-давен було слово "обад" — також і в формі "овад", яке засвідчене й у церк.-слов'ян. мові. (У польській мові тільки "owad" — 'інсект'). Але в чехів та в нас називали ним тільки гедза (а не всіх насікомих, цебто інсектів).

Такий самий клопіт маємо й зо справою функції слова "комаха", що в словнику Б. Грінченка перекладене по-російському словом "насікомое" ('інсект'). Подібно в "Англ.-укр. словнику" М. Л. Подвезька (з 1948 р.) англ. "insect" по-укр. перекладене словом "комаха". Це значить, що тут всі інсекти ('насікомі') названо комахами. І клопіт тут у тому, що слово "комаха" з одного боку подане як синонім слова "насікоме", а з другого боку там таки сказано, що слово "комаха" означає те саме, що слово "мурашка" ("муравель"). І справді, в деяких частинах України слово "комаха" відноситься виключно до муравля (мурашки). Так воно є, напр., на Крем'яниччині (зах. Волинь).

Наслідник — той, хто слідує по кому на якомусь становищі, як: власник господарства; на посаді; як голова міста, або держави; як первоієрарх Церкви, і т.ін. Слово "наслідник" —

загальнослов'янське: болг. “наслѣдник”; сербське “наследник” і “последовалац”; рос. “наследник” (за старим правописом — “наслѣдникъ”); чеське *následník*. У старих польських пам'ятках не можна його шукати, бо в Польщі аж до першої половини XVI ст. все писали латинською мовою, отже слово “наслідник” там писали тільки в перекладі на латинське *haeres* (“наслідник”; “спадкоємець”). Але коли під тиском національно-гуманістичного духа релігійної реформації на Заході — поляки, за ініціативою поляка-протестанта Миколая Рея (1505-1569), письменника, переключилися в адміністрації, науці й літературі — з латинської мови на польську, то в чехів поруч старшого “*následník*” появилася новотвір “*dědic*” (із старослов'ян. “дѣдина” — ‘наслідство’, ‘спадок’), що був синонімом слова *následník*, отже й відповідником латинського *haeres*. Цей новотвір (чеське *dědic*) став модним, отже лат. *haeres* поляки переклали цим новим словом, але в польській вимові: “*dziedzic*” (звідси укр. “дідич”). За поляками тут пішли й укр. книжники XVI-XVII ст.ст., і так ось маємо в Лексисі Лаврентія Зизанія (1596) таке пояснення: “Наслѣдник — дѣдич. Наслѣждаю — одѣдичую. Наслѣдіє — одѣдичиньє, спадок”. — Ця інформація Л. Зизанія свідчить, що в Україні в XVI ст. ще не було полонізму “наступник” (з польського *następca*), яким у нас тепер усунене з укр. літерат. мови слово “наслідник”.

Коли ж чехи побачили, що їхнє новостворене слово *dědic* скоро почало звужувати своє значення до ідеї ‘наслідник майна’ (земельного спадку шляхти; пор. пізніше значення польського *dziedzic* — ‘поміщик’), то вони створили новий термін для перекладу лат. слова *haeres*, а саме — “*nástupce*” (‘наслідник’ в універсальному значенні). Поляки прийняли цей чеський новотвір — у своїй версії: “*następca*”.

З польської мови похопили це укр. книжники — в своїй версії: “наступник”. Цей полонізм (“наступник” — з “*następca*”) досить довго змагався з автентичним укр. традиційним “наслідник”. Ще в Словнику Б. Грінченка фігурує наше “наслідник”, але в теперішній укр. мові вже його немає, а є вже тільки польський наслідник цього укр. слова, а саме — термін “наступник”. (Див., напр., у 2-му виданні, з 1963 р., “Укр.-англ. словника” Подвезька). Хоч чехи створили собі слова “*dědic*” і “*nástupce*”, однак і слова “*následník*” із своєї мови вони не усунули. Не усунули його із своїх мов ні болгари, ні серби, ні росіяни; усувають його тільки українці — на користь полонізму “наступник”.

Іменник “наслідник” у сім'ї слів: “слід”; “слідити” (і “слідкувати”); “слід” (хліборобське: висівки із збіжжя, або з муки);

“віслід” (‘результат’); “слідуючий” (‘черговий’, а не наступний), з польського “następny”); “наслідок”; “насліддя”; “дослідити”; “віслідити”; “розслідити”; “слідство”; “слідчий”; “послідівник”; “наслідувати”; “слідом” і т.ін.

Дієслово “наступати” в нас ніколи не означало ‘наслідувати’. Перше його значення таке: ‘ступати на...’, цебто, робити своєю стопою натиск на якийсь об’єкт. (Тому в нас є народний вислів: “Не наступай мені на мозолі!”). Другісне його значення — переносне: “наступати” — ‘робити натиск на свого ворога’ (напр., військo наступає на фронті); звідси похідне слово “наступ”.

Наслідувати — (“п о д р а ж а т и”). У Лексиконі з 1627 р. в зв’язку з дієсловом “наслідувати” м.ін. сказано ось що: “Подражаю — наслідую кого въ чомъ”.

Коли дієслово “наслідувати” (кого в чому) вживається в значенні ‘уподібнюватися’ (до кого в чому), або ‘уподібнювати’ (щось своє до чогось не свого), то в такому випадку наші книжники XVI-XVII ст.ст. уживали не слово “наслідувати”, а тільки його церковно-слов’янський відповідник “подражити” (і “подражити”), або утворений з нього церк.-слов’ян. дієменник — “подражаніє”. (І це церк. дієслово, і цей іменник уживалися з давальним відмінком: “Подражати кому?” “Подражаніє кому, або чому?”)

У минулому був такий звичай, що поети під заголовками деяких своїх віршів писали “Подражаніє”, і при цьому поет зазначував, кому в цьому вірші він “подражав” (до кого уподібнювався), або яким ідеологічним мотивам цей його вірш “подражав”.

А бувало й так, що поет не заголовлював котрогось із своїх віршів, а замість заголовка писав: “Подражаніє” (такій то особі). Ось, напр., у тому вірші Т. Шевченка, що починається словами “Восплач, пророче, сине Божий...”, замість заголовка написано: “Подражаніє Іезекиїлю. Глава 19”. А в тому своєму віршику, що починається словами: “Посаджу коло хатини на спомин дружині...”, замість заголовка Т. Шевченко написав: “Подражаніє Едуарду Сові”.

У тому своєму віршику, що починається словами “Наїхали старости...”, Т. Шевченко замість заголовка написав: “Подражаніє сербському”. (Цебто тематика цього віршика уподібнена до популярної тематики сербських пісень).

“Насоліти”, “досолити”. — У прямому значенні “насолити” (від слова “сіть” — дієслово “солити”, з цього “насоліти”) — це пересипати сіллю капусту, або огірки в бочці, або сáло

(солоніну) в бодні, щоб запрезервувати їх на довший час (забезпечити перед зіпсуттям).

У переносному значенні “насолити” кому — це добре вилаяти кого, зганьбити.

“Досолити” — в прямому сенсі означає додати соли до того, що “недосолене”, цебто посолене недостатньо. У переносному значенні “досолити” кому — це сильно “допекти” йому, боляче дошкүлити йому.

Настас — див. **Анастас**.

Настасія — народне “Настя”. У нас традиційно інформували в минулому, що імена “Анастасій” (чоловіче) та “Анастасія” (жіноче) означають “воскресення”. (Див. про це в першому томі цього Словника). Очевидно, що обидва ці імена — грецького походження. А коли в Лексиконі П. Беринди (1627) сказано, що “Анастасій — воскресеньє”, а в “Алфавиті” (з XVIII ст.), — що “Анастасія — (це також) воскресеніє”, то це значить, що ці імена виводили з грецького іменника *anástasis*, який означає ‘воскресення’. У дійсності ж воно походить з грецького прикметника *anástasios*, -a, -on.

Настати — дієслово, яке вживається, як присудок, у таких двох випадках: 1) Коли підметом речення є такий іменник, що означає якусь особу, яка прийшла на якесь становище. Напр., “У нашій установі **настав** новий директор”. Або: “Директором у нашій установі **настав**...” (такий то). 2) Коли підметом речення є такий іменник, який означає якісь явища, як: війна, мир, посуха, голод, лихоліття, свято, роковини і т.ін., або: літо, зима, тепло, погода, негода, посуха і т.п. Напр., “Тоді **настал**а війна”. Або: “**Настав** голод”. “**Настало** літо”.

У староукр. мові не було дієслова “настати”, а його функцію виконувало дієслово “встати”. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Невеселая година **встала**”. Це значить: “Невеселий час **настав**”.

Коли в поетичній творчості цього вимагає ритм вірша, то замість дієслова “настати” вживають дієслово “стати”. Напр., у пісні про чумака: “Було літо, було літо, та **стала** зима...”

Дієслово “настати” — зложене: “на” + “стати”. Слово “стати” — загальнослов’янське: старослов’янське “стати”; болгар. “ставам”; серб. “стати”; російське “стать”; чеське *stati*; польське *stać*.

Пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Порівн. латинське *sto* (‘стою’), *stare* (‘стояти’); супін *statum* (‘щоб стати’); німецьке *stehen*; англ. *to stand*.

Похідні слова: “стан”, “становище”; “становити”; “ста́вити”; “сто́ян” (для дитятка, яке ще не вмiє ходити); “сто́янка” (для авта) і ін.

У зложених словах: “вiставка”; “постанова”; “настанова”; “поставка” (напр., поставка збiжжя для держави); “супоставити” (що з чим — для порiвняння); “представити”; “представник”; “наставити”; “наставник”; “заставити”; “застава” (сторожiвка пограничникiв на кордонi) і т.ін.

Настоятель — це одне з церковно-слов’ян. слiв, головним компонентом якого є слово “сто́яти” (вiд “стати”), і яке в нас вважається немов би за своє народнє слово.

“Аще настоятель zvolить” — це в Украiнi крилатий вираз, який вiдноситься до голов усiх установ. — Канони вимагають, щоб нiхто не вмишувався в управлiння монастиря, або парафiї, а вiльно йому це чинити пiд такою умовою: “Аще настоятель zvolить”. Ось це й стало в Украiнi крилатим виразом.

Наступити — стати ст о по ю на . . . (що). У “Словi про похiд Iгоря” (1187): “Наступi на землю половецькую”. Дiєслово це — зложене: “на” + “ступити”. Слово “ступити” — загальнослов’янське; старослов. *stapiti; stapati*; болгар. “стѣпам”; рос. “ступать”; чеське *stoupati*; польське *stapać*.

З тих неслов’янських слiв праiндоевропейського походження, якi своїми коренями й значеннями найвиразнiше зближенi до старослов’ян. дiєслова *stapati* є грецьке слово *stémbo* — ‘тiпчу ногами’.

Вiд дiєслова “наступити” (i “наступати”) в нас походять тiльки два слова: “на́ступ” і “наступальний”. Слова “наступник” і “наступний” — походять з польських слiв *następa* і *następny*.

Насущний — надсущний (вищий суттєвого, або вищий iстотного).

Перший переклад грецького прикметника *ἐπιούσιος* (чит. *ἐπι-сiос*) у молитви Господній (“Отже наш”) на старо-церковно-слов’янську мову був такий: *nasasъtnъ*” (з укр. вимовою у церковно-слов’ян. мовi нашого типу читаємо як “насущний”). Грецький вираз “*artos ἐπιούσιος*” у його старо-церковно-слов’янському перекладi був: *chlěbъ nasasъtnъ*. Це не є “хлiб щоденний”, як це деякi перекладачi (з латинськими включно) думали й досi думають. “Хлiб щоденний” — це по-грецькому не є “*artos ἐπιούσιος*”, а тiльки *artos kaemeterinós*. Грецький iменник *οὔσια* означає ‘сутнiсть’, ‘iстотнiсть’, а не ‘день’ (по-грецькому *μερα*, або *heméra*); *ἐπι* — на, над + *οὔσιος* — iстотний, це ‘надiстотний’, ‘надсуттєвий’ (‘вищий суттєвого’). Слово “хлiб” (по-гр. *artos*) в Єван-

гелії часом уживається в переносному значенні — в сенсі душевного харчу, а не харчу тілесного.

Наші духовні знавці грецької мови в минулому добре це розуміли. Про це свідчить ось таке пояснення в Лексисі Л. Зизанія (з 1596 р.): “насущенный — тот, который той же истности ест”.

Ще ясніше це з'ясовано в Лексиконі П. Беринди (з 1627 р.), в якому є таке пояснення слова “насущенный”: “Высше существённый — над истотный”. І знов там таки: “Насущенный — надистотный, превысшающий всё истности и все створенье”.

Щоб непоінформовані читачі не думали, що слово “несущний” відноситься до фізичного, а точніше — до тілесного “существования” (до існування), в Катехізисі з 1645 р. пояснено, що “насуштний” — це “надсуществённый”. І так, там написано: “Хлѣбъ нашъ надсуществённый дай намъ днесъ”.

У наукових латинських перекладах Нового Завіту з грецького тексту вираз “*ártos epiούσιος* перекладають словами *panis supersubstantialis* (*super* — над + *substantialis* — істотний), а не словами в переколюченій формі, та ще й у зматеріалізованому сенсі, — *panis quotidianus* (“хліб щоденний”), це помилковий, і звульгаризований, переклад з латинського світу через Польщу (з її “*chleb nasz codzienny*”), на жаль, проник і в Україну.

Наський — з “навський”; із старослов'янського “навъ” — мерлець. “Наський Великдень” — це укр. народня версія терміна “Навський Великдень” — цебто “Великдень мерців”. (Не слід змішувати з укр. діалектичним “наський, -а, -е”, що означає, наш, -а, -е).

Наталія — жіноче ім'я власне; із церковно-слов'ян. “Натáлія”; в укр. народній версії “Натáлка”; з латинського “*natalis*” (що є синонім лат. *natus*, -а, -um (народжений, -а, -е)).

Натán — жид. чоловіче ім'я власне. Це скорочена форма із старогребрейського “*Jehonatan*”, пізнішого “*Jonatan*”, значення якого — ‘Господь дав’. (Див. у Єр. 37:20). Старогребр. “*Jonatan*” (із старшого “*Jehonatan*”) у церковно-слов'ян. версії “Іонатанъ”.

Натрапити (на що) — попасти на що; надібати (здибати) що. Так в укр. мові на Наддніпрянщині вимовляють те слово, яке в укр. мові в Галичині зберігає свою оригінальну форму: “натрафити”, в якому **ф** на Наддніпрянщині змінили на **п**. “Натрапити” (з “натрафити”) походить з польського *natrafic* (*na* + *trafic*). Польське *trafic* походить з німецького *treffen* (“попасти”, ‘влучити’, а даліше — ‘вдарити’). Пор. ще такі польські слова:

“traf”, “trafúnek”, “natráfić”, “potrąfić”. Звідси в укр. мові в Галичині “тра́фити”, “потра́фити”, “натра́фити”, що на Наддніпрянщині змінили на “трапити”, “натра́пити”, “потрапити” (і “потрапляти”). Лайлива фраза в укр. мові в Галичині “Най тя шляк трафить!” — це з польського “Niech cię szlag trafi!” Тут “szlag” (з німецького “Schlag”) означає ‘удáр’. Укр. відповідник цієї польської лайки: “Хай тебе грім заб’є!”

Нату́ра — слово латинське: *natura* (‘природа’). Значення слова “нату́ра” в Лексиконі з 1627 р. пояснене так: “Естество — прироженье”. Слово “натура” було в XVI ст. з України занесене в Московію. Церковно-слов’янське слово “естество” (звідси в укр. мові слово “ество”) було відповідником латинського “*natura*”. В ученні Церкви, що “Бог єдиної натури” (див. у Катехізисі з 1645 р.) слово “натура” означає те саме, що церк.-слов’ян. слово “естество” (‘ество’). Перше значення лат. іменника *natura* — це ‘уродження’. Див. у Цицерона термін *natura trater* — “брат з уродження”, цебто ‘рідний брат’. (Порівн. лат. “*nascor* (і “*gnascor*”), *natus sum, nascere*” — ‘родитися’.

Також головний корінь слов’ян. зложеного іменника “приро́да” (“при-род-а”) походить з кореня дієслова “родити”. Слово “нату́ритися” укр. селянство вживає тільки в відношенні до коня: “Кінь знату́рився” означає: ‘Кінь показує свою натуру’. Звідси — “нату́рливий кінь”. Див. **Норóв**.

Із свого прикметника *naturalny*, -a, -e (з латинського *naturalis*, -e, що означає ‘природній’, -я, -є) поляки створили прислівника *naturalnie* (‘природньо’; церк.-слов’ян. “естественно”), якому вони надали й своє власне значення: ‘звичайно’, ‘розуміється’. У цьому значенні польське слово *naturalnie* просякло і в мову західньоукр. інтелігенції, яка почала вживати його — в укр. версії: “натурально” — замість свого “звичайно”, “пéвно”, “очевідно”, “авжеж”, ‘певно, що так’. Див. також слово “натура” в філософській антитезі: *Cultura versus natura*.

Натхнénний (і “надхнénний”), “натхнути”, “натхненно”, “натхнénник”, “натхнénня”. Див. **Дух**.

Натя́жка — походить від дієслова “тяга́ти” з приставковою часткою **на**: “на” + “тяга́ти”. Слово “натя́жка” з фізичної сфери, — напр., “н а т я ж к а (залізного) о б р у ч а” (на дерев’яний обід колеса), — перейшло і в сферу абстрактів. І так, напр., кажуть: “З н а т я ж к о ю це можна обчислити на сто кілограмів”. Це значить: Угадуючи навіть з уявним “додатком”, не можна сказати, що тут буде більше як сто кілограмів.

Термін “натяжка” також означає “натягнену” інтерпретацію чого, тобто інтерпретацію по лінії суб’єктивної інтенції інтерпретатора.

Корінь дієслова “тягати”, тобто — тяг-, у словотворі досить плідний; напр., з нього утворений іменник “тя́га”, який відноситься до циркуляції повітря. Напр., кажемо “не горить добре, бо т я г и немає”. Але “тяга́” означає великий нахил людини до чого; напр., кажемо: “У нього непереможня т я г а́ до дослідництва в науці”. Крім цього, є іменники “тяготá” (‘гравітація’), “тяжіння”, “тяжість”, “тяга́р”, “тягло́”.

Іменник “тяг” існує в нас тільки в зложених словах: “прó-тяг”, “пóтяг”, “паротя́т”, “коркотя́т”. Усе це в нас модерні новотвори. Ось приклад з історії постання слова “пóтяг”.

Укр. селянство не тільки на Наддніпрянщині в минулому (в держ. межах царської Російської Імперії), але й у Галичині (в державних межах Австрії) довго (аж до початків ХХ ст.) не знало слова “пóтяг” (про існування якого воно довідалося досить пізно — з укр. модерної літерат. мови). Потяга укр. селянство “поїздом” називало. “Поїзд” — це слово всеслов’янське. Із старослов’янського “поѣхати” і “пояхати” (тільки ця, друга, його форма була в старо-церк.-слов’ян. мові) слов’яни створили іменник “поїздка” (староукр. “поѣздка”), польське “pojazdka”, чеське *pojezdu* і т.д. Для означення великого пасажирського воза вони створили термін — “поїзд” (староукр. “поѣздъ”); польське *pojazd*; болгар. *pojazd*; чеське *pojezd*.

Серед укр. селянства, що було закріпощене польською шляхтою (коли Україна була під займанщиною Королівства Польського) поїзд уважався одним з люксусів магнатів, що мали пишні, часом навіть сріблом “ковані”, “pojazdu (під возів).

Коли британець Тревітік (Richard Trevithick) 1804 р. зробив таке відкриття, що пару можна вжити як погонну силу — для порушування машини, і створив плян “паровика” (парової локомотиви, яку згодом, 1825 р., спорудив американець Дж. Стівенсон (John Stivenson), а вдосконалив британець Стефенсон (George Stephenson, 1829 г.), і 1830 р. уже появилася (в США) перший паровий поїзд, то його конструктори назвали своїм (англійським) терміном *train*, від англ. дієслова *to train* — ‘тягнути’. Німці переклали англ. *train* своїм терміном *Zug* (від *ziehen* — ‘тягнути’), що означає ‘тяг’. Чехи німецьке *Zug* переклали своїм терміном *vlak* (‘волок’ — від дієслова *vlačiti* — ‘волокти’, ‘тягнути’). Поляки цей чеський новотвір — термін *vlak* (калька німецького *Zug* — ‘тяг’) переклали своїм новотвором *rosiąg* (від дієслова *rosiągac*

— ‘потягнути’); українці запозичили це слово від поляків — у своїй його вимові: “потяг”.

Наука — вишколення; ідеологічна доктрина; методичне досліджування чого, щоб відкрити те, що людству досі ще не відоме.

У Лексиконі з 1627 р. вияснене тільки одне значення слова “наука”: “Ученьє — наука люб цвиченьє”. — (Слово “люб” і “цвиченьє” — польські: *lub* — ‘або’; *swiczenie* — ‘вправа’).

Давні греки розрізняли факт методичного досліджування чого з метою відкрити те, що людству досі ще не було відомим, від факту засвоювання людиною знання про все те, що дослідники відкрили. 1) Методичне досліджування з метою відкрити те, що людству досі ще не є відомим, давні греки називали терміном *episteme* (по-англійському *science* — з французького *science*, яке походить з латинського *scientia* — ‘знання’). 2) Вивчання (студіювання) того, що вже іншим людям є відоме, греки назвали терміном — *sroudés* (це множинна форма) — ‘вишкіл’, ‘студії’, ‘едукация’. 3) Вивчання тих законів природи, що відкриті дослідниками, з метою покористуватися ними для практичних потреб, греки означали назвою *techné* (чит. “тэхне”; звідси в нас слово “техніка”).

Учений — особа, що має освіту найвищого рівня, і присвятилася справі науки, це по-грецькому *meletenes* або *éteunetés*, а по-латинському *doctor* (‘учений’; англ. *scholar*). У минулому лат. термін *doctor* не означав академічного ступеня (бо їх ще не було), а означав він узагалі високоосвічену людину. А коли в історії Церкви сказано про давніх “докторів Церкви”, то це тому, що це були високоосвічені особи, але жодних “докторських дипломів” вони не мали, бо колись таке явище як “докторський ступінь” (і “докторський диплом”) не існувало.

Наум — чоловіче ім’я. Його значення в Лексиконі з 1627 р. пояснене так: “Наум — покой, мудрость, честь, потѣшитель, або покутуючий, божихъ, або божествѣнный”. У дійсності ж значення ймення “Наум” — ‘потішений’, бо таке значення старогєбрейського *Nachum*, від якого це наше ймення походить. Від імени “Наум” походить прізвище “Науменко”. Наум Дрот — це один з персонажів у повісті Гр. Квітки-Основ’яненка “Маруся”.

Нафанаїл — із церковно-слов’янського “Наѡанаиль”. П. Беринда каже (в Лексиконі з 1627 р.), що це старогєбрейське ймення означає “дар Божій”. У дійсності ж значення його — ‘даний Богомъ’; отже воно означає те саме, що укр. ймення “Богдан” — ‘Богом дан’ (даний).

На́фта — з тюрксько-арабського *náfti*, що означає неочищену (в рафінерії) рідину (добуту з надр землі), з якої, після очищення її, отримують керосін (з грецького *kegos*) і бензину. (Тепер в Україні кажуть ‘бензін’). Нафту на Наддніпрянщині завжди називали словом “нефть”. У Галичині нафту називали “ропою нафтовою”, або просто “ропою” (з польського гора *paftowa*; гора). Те, що на Наддніпрянщині називали словом “керосин” (на Волині казали “карасіна”, або “гас”, із *gas*), у Галичині називали (так, як і поляки) **на́фт о́ю**.

Від слова “ропа” (“ропа нафтова”) українці в Галичині створили слово “ріпник”, яке означає того робітника, що працює при добуванні “ропи нафтової”. (Трагічну долю крайньо визискуваних українців — ріпників в околиці Борислава, в Галичині, описав Іван Франко в повісті “Борислав сміється”).

В Україні (напевно тільки в Галичині на Підкарпатті) в XVI-XVII ст.ст. були такі випадки, що вислід довгої й мозольної праці селян при копанні криниці (в старій книжній мові українців — із церковно-слов’янського — “колодязь”) був трагічний: вода в тій криниці мала запах нафти, що “жилами” пробивалася із своїх недалеких підземних джерел. Про це між іншим свідчить П. Беринда в своєму Лексиконі 1627 р. кажучи: “Нафта, нафеа — смола, алой, в котром и воск и смердячий камень. **На́фт о́ю смердит колодязь**”.

Нахилі́тися — доконана ітеративна (повторна) форма дієслова “хилитися”. Ітератив “хилі́тися” (від “хилитися”) в нас уже не існує, як самостійне слово, а наявне воно тільки в зложених словах: “нахилі́тися”, “вихилі́ти”, “перехилі́ти”, “схилі́тися” і т.ін. Самостійно воно існує в польській мові: ‘chyłać się’. Порівн. у пісні: “Stoi jawog wedle wody, a chyła się, chyła”. (З укр. — “Стоїть явір над водою, в воду похилився”).

У Лексиконі П. Беринди (1627) є таке пояснення: “Ничу — нахиліаюся”. Старослов’ян. (й староукр.) дієслово “нича́ти” (старослов’ян. перша особа однини тепер. часу: *niča* — ‘ничу’) означає “падати долілиць” (лицем униз), — не “падати навзناк” (долілиць), як це в підручнику “Старослов’янська мова” М. Ф. Станівського (1964). Той корінь, на якому основане дієслово “ничати”, є також коренем старослов’ян. (і староукр.) прислівника “ниці”, “ниць”, який і досі зберігається в укр. народньому вжитку — “ниць”; падати ниць — це падати впростяг лицем додолу, а не падати “крі́жем” (лицем догори).

Хоч старослов’ян. (і староукр.) слова “ничати” (також “ницати”, “нича́ти”) та “ни́кнути”, “ни́кну” (‘никнути’, ‘никну’) збудовані на

спільному корені, але між ними є нюанс значеневої різниці. “Ничати” (і “ницати”) — це “падати ниць”. Порівн. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Ничить трава жалощами”. Це значить, що трава падає ниць з жалю, подібно, як жалибниці падали ниць на похороні рідної особи. Натомість старослов’янське “niknati”, “nikna” (‘нікнути’, ‘нікну’) означає ‘хилитися’. Порівн. пояснення (російське) укр. слова “поника́ти” в Словнику Б. Грінченка: “поника́ти — поникать, поникнуть, с к л о н и т ь с я” (‘схилитися’). Таке пояснення в М. Ф. Станівського (ор. cit.), що старослов’ян. “niknati, “ницати”, мовляв, означає “проростати, пускати парости” — це якоесь непорозуміння. Адже ж дієслово “нікнути” в зложенні “знікнути” означає “щезнути”; отже виражена ним ідея є антиподом ідеї ‘проростання’.

Дієслово “нахилі́тися” в сім’ї слів: прислівник “на́хильці” і “на́хильцем” (робити що, ‘нахилиючись’); “на́хил” — ‘схильність’ до чого; напр.: “У нього є на́ х и л до політики”.

З фізичної сфери слово “хилі́тися” поширилося на сферу абстрактів, а спеціально в сферу морального характеру. Напр., у поемі Т. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненародженим...”: “...і хиліться, як і хилились”. Дієслово “хилитися” означає ‘принижувати себе перед ким’. Таких людей Т. Шевченко називає “гнучкошієнками”.

Слово “хилі́ти” укр. народ також уживає в переносному значенні: ‘пити чарку’, “хильну́ти” — ‘здорово випити’. Порівн. також в старовинній укр. народній пісні:

“Ой, випила — вихилі́ла,
Сама себе похвалила,
Бо я панського роду, —
П’ю горілку, як воду”.

(З Крем’янеччини, зах. Волинь).

Нахо́дити — повторна форма дієслова “найти” (‘знайти’). Староукр. “находити” (старослов’ян. “находити”) далі живим зберігається в укр. народньому вжитку. В теперішній укр. літературній формі воно дедалі більше заступається формою його доконаного аспекту: “знаходити”. Старослов’ян. (і староукр.) “найти” (звідси “нахо́дити”) означало: І т и, а йдучи, наді́бати що на дорозі. Натомість староукр. “обрести” (звідси “обретати” — із старослов’ян. “обрѣсти”, “обрѣтати”) означало ‘придбати’.

З ходом часу різниця між значеннями слів “находити” й “обрести” (‘приобрести’, ‘придбати’) почала затирається. Про це свідчить ось таке пояснення в Лексиконі П. Беринди 1627 р.:

“Обрѣтаю — найдú. Обретенье — найдѣнье. Обряща — найденьй”.

Про факт загублення різниці між “найти” і “придбати” (“обрести”) укр. селянство висловлюється саркастично ось таким своїм dictum: “Найшóв сокірку під лавкою!” У фразеології укр. інтелігенції на Наддніпрянщині стереотип “я нахожду” (в значенні: ‘я думаю’, ‘мені здається’) — це наслідування російського “я нахожú”, що є калькою французького “je trouve” — ‘я знаходжу’ (в значенні ‘я думаю’); напр., у реченні Je lui trouve bon visagé — ‘Я нахожду (‘думаю’), що він виглядає добре’. По-укр. кажемо: “Я думаю, що...” Або: “На мою думку...” Або: “Мені здається...” Але не “По моїй думці”, чи “Після моєї думки”, як це каже укр. інтелігенція в Галичині — з німецького: “Nach meine Meinung”, дослівне значення якого: ‘Після мого погляду’; по-укр.: “На мою думку”, а не “після моєї думки” і не “Згідно моєї думки...”, що в нас тепер дуже модне.

З дієслова “винаходити” (від “винайти”) у нас утворено нові слова: “винахід”, “винахідник”, “винахідництво”. Слово “винахід” уживається в нас (подібно, як і його відповідники в мовах інших народів) у дивовижному й цілком нелогічному сенсі: ‘відкриття’ (англ. discovery). Хіба ж можемо твердити, що хтось “винайшов” таку-то машину, коли в дійсності не знайшов її, а придумав собі її і створив.

Начальник — той, хто є урядово старшим (“старшиною”) над ким. Слово це старослов’янське і всеслов’янське. Старослов’ян. пащѣльникъ (звук щ у нас вимовляли як я; отже у нас удавнину це слово мусіли вимовляти як “начальник”); сербське “начелник”; чеське pačelník; польське pascelnik; рос. “начальник” (чит. ‘начальнік’). Значення цього слова в Лексиконі П. Беринди (1627) пояснене так: “Начальникъ — старший урядник, пан, князь, властѣлин”.

У старій укр. мові слово “начальник” було синонімом нашого слова “старшина” (порівн. його церк.-слов’янський відповідник: “старѣйшина” — ‘старшина’). У сербській мові ще й тепер поруч слова “начелник” вживається його синонім “старешина” (‘старшина’), У деяких областях України селяни традиційно наголошували це слово на останньому складі: “старшина”.

Старо-церк.-слов’ян. дієслово пащѣти в сімї слів: “начало”, “начальнь” (і здовжено: “начальны (‘начальний’); пащѣство (‘начальство’); пащѣstvovati (‘начальствувати’), “начатиє” (‘начинання’).

У поляків слово pascelnik для означення начальника (стар-

шін нижчої ранги згодом почали називати терміном *szeŕ*, з французького “*chef*”, а слово *paczelnik* уживають для означення найвищого старшини. І так, напр., кажуть: *paczelnik państwa* — голова держави. А головний командуючий військ — це “*wódz paczelny*” — начальний вождь.

Вираз “на чолі” (напр., “Бути на чолі війська”, або “Військо з головним отаманом на чолі” — це в нас калька з польського “*na czele*” (із старого поль. “*na czole*”).

У нашій старій книжній мові казали (з церковно-слов'янського): “Войско подъ началомъ” такого то. По-українському: “Він був вождем війська” (а не “на чолі” війська). “Військо під проводом” (“під командуванням”) такого то, а не “Військо з таким то на чолі”.

Почати — це наш теперішній синонім дієслова “начати”. Порівн. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Вы бо начясте наводити поганья” (‘поган’, ‘поганців’), що означає: “Бо ви почали...” Слово “почати” у нас більш уживане ніж слово “начати”, бо воно має свою сім’ю слів: “початок” (також “початок”), “початковий, -а, -е”, “початківець”, “початківка” і т.ін. Дієслово “начати” такої сім’ї слів у нашій теперішній літерат. мові не має.

Начіння — ремісниче знаряддя. Так укр. селянство називає знаряддя ремісників усіх родів: столярів, шевців, ковалів і т.ін. Напр., молоток, пила, сокира, долото, обценьки, кліщі, плоскогубці (“щипці”), вікрутка (розшрубник) і т.ін. — це начиння.

Наші книжники в XVI-XVII ст.ст. почали, наслідуючи поляків, словом “начіння” називати посуду (посуд), яку поляки означають словом *paczupie*.

Отже у Лексиконі з 1627 р. слово “начіння” вже означає не ремісниче знаряддя, а ось що: “Сосуд (‘посуд’) деревян, начине деревяное. Сосуд скуделная — начине глиняное”.

Так ось помаленько й укр. селяни (але тільки в Галичині й на Волині) почали під впливом наших книжників (а може скоріш під впливом челяді польських фільварків) посуд словом *paczupie* (з наголосом на першому складі: “начіння”) почали називати.

“Нашим...” у виразі “І нашим, і вашим”, що означає: “На двох стільцях сидіти”, або “Двом панам служити”.

Нащадок — потімок. Слово це (початкова форма якого була *нащадокъ*) — зложене, а основним його компонентом є староукр. слово “чад” (із старшого укр. “чядь”, із старослов’ян. *čędo* — ‘чядо’). Компоненти слова “нащадок” (із “на-сь-чад-окъ”). Старослов’янські слова *сь-čędokъ* і (те саме) *isъčędokъ*

засвідчені в церковно-слов'ян. мові; українці вимовляли їх як “сьчядокъ”, “ісьчядокъ”. До староукр. “сьчядокъ” українці додали приставку **на-**, і звідси слово “насьчядокъ”, яке в укр. народній вимові змінилося на “нащадок”. Слово “чадо” (старе укр. “чядо”, із старослов'ян. *čędo*) в укр. мові тепер є архаїзмом. Щоб віддзеркалити дух старобіблійного часу, Іван Франко в поемі “Мойсей” вкладає в уста біблійного Мойсея вираз “чадо моє” (‘дитина моя’), що відноситься до жидівського народу (гебреїв і ст.-церк.-слов'ян. “евреїв”) того часу.

У деяких слов'ян. народів уже майже затерті сліди наявності слова “чадо” в їхніх мовах. Так, напр., у польській мові слід старослов'ян. слова *čędo* (по-польському треба писати “*czędo*”) залишився тільки в виразах “*do szczętu*”, “*ze szczętem*” (те саме) і “*wszcząť*” (те саме). “*Ze szczętem*” походить із “*z czędem*”, з початкового “*ze czędem*” (‘з чадом’) — у значенні: ‘з (останнім) поколінням’. Напр., вираз “*do szczętu*”, з “*do (sz) czędu*”, спочатку означав ‘до дитини’ в сенсі ‘до останнього покоління’. Напр., *zniszczyć do szczętu* — це знищити до останнього покоління. А тепер ця фраза означає: ‘знищити (щоб це не було) з корінням’, (докорінно). З польського виразу *do szczętu* походить у нашій літературній мові прислівник “дощѣту”, що вживається при таких дієсловах, як “спалити” (дощѣнту), “пограбувати” (дощѣнту), “знищити” (дощѣнту) і т.д.

Укр. селянство не прийняло цього полонізму, бо й не розуміло його. Вони кажуть: “Спалити до тла” (із старослов'ян. й староукр. “тъло”). “Пограбувати дорѣшти” (у значенні: ‘зовсім’). Або образно: “Пограбувати до (останньої) нитки”; ‘знищити до тла’.

Нáще — означає: ‘ще не ївши’, ‘на порожній шлунок’. Напр., на лікарське обслідування пацієнт часом мусить іти **нáще**. До Причастя треба йти **нáще**. “Не кури **нáще**!”. Слово “наще” походить із старослов'ян. (і староукр.) виразу “на тьште” (у церк.-слов'ян. виразі: “на тьшче срьдьце”).

Старослов'ян. вираз “на тьште” в сербів наявний у формі “на штину” (‘наще’), а в поляків — у формі *naszczó*.

У старослов'ян. виразі “на тьште” слово “тьште” походить від старослов'ян. прикметника “тьштъ”, значення якого — ‘випіснений’; далі — ‘виснажений’, а ще далі значення — ‘порожній’; звідси в переносному значенні: ‘марний’, ‘надаремний’.

Укр. народне слово “тóшно”, в деяких говорах — “точно”, (у бідканні): “Ой, гірко та тошно мені!” — походить із старо-укр. прислівника “тоштно” (із старослов. “тьштъ”).

Також від цього старослов'ян. прикметника походить слово “тощак” (‘наше’). Із староукр. виразу “наше (на + ще) серце” (із старослов'ян. “на тъште срьдъце”) наші селяни на Підляшші створили фразу “нащо серце”, надавши йому таке значення: ‘на-те ж і є серце’ (в людини).

Не — частка, що надає слову, з яким вона пов'язана, характер заперечення. Напр.: приятель — неприятель; гарний — негарний; добре — недобре; працювати — не працювати. Або в структурі речення, напр.: “Не насміхатися, не ненавидіти, а розпізнавати”. А також: “Це не мир, а війна”, і т.п.

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Не буря соколи занесе”. Частка не- — праслов'янська, праіндоевропейського походження. Порівн. латинське **ne** в зложених: *nescio* (*ne* + *scio*) і *neque* (*ne* + *que*) = “і не”. Лат. *scio* — ‘знаю’; *nescio* — ‘не знаю’. У фразі “*per fas et nefas*” (*ne* - *fas*) — ‘дозволеним і недозволеним способом’; у литовській мові *ne* (не); у старонімецькій *ne*; *ni* (‘не’). Старослов. частку “не”, коли вона вживалася з формами теперішнього часу дієслова “бути” (‘бути’), з'єднували з кожною з них в одне слово, при цьому в цій частці звук відпадав. Напр., “не ѣсмь” (‘я не є’) вимовляли й писали як “нѣсмь”. — Це так, як у французькому виразі *n'est* (із *ne* - *est*); напр., у фразі *n'est pas* (‘не є’).

Неаполь — назва міста в Італії. (Про назву “Неаполь” у старих укр. пам'ятках — див. **Африка**).

Неба́вом — незабаром, хутко, скоро. Слово це переважно вживається в Галичині. Дослівне його значення: ‘не бавлячись’ (цебто ‘без проволікання часу’, ‘пори’). У старій укр. пісні на Наддніпрянщині “Засвіт стали козаченьки в похід з полуночі” дівчина просить козака: “Не забавляйся (в поході), — за чотири неділеньки (тижні) додому вертайся!” На Волині фраза “Не баріся!” означає: “не будь довго”. А дієслово “забаритися” (від “баритися”), що відоме в усій Україні, означає ‘не приходить скоро’. “Не забаритися” — ‘прийти звідкись скоро’ (хутко). Звідси слово “незабаром”; “прийти зараз” — ‘прийти негайно’. “Внедовзі” (уживається тільки в Галичині) — це синонім слів “неба́вом”, “незабаром”.

Небез- — словотвірний компонент, що складається з перечної частки “не” й прикметника “без”. Стягнення їх в один компонент (“небез” — “не” + “без”) наявне, напр., у слові “небезпека” — “небез” + “пека”, і в похідних словах: “небезпечний”, “небезпечно”. У компоненті “-пека” (-пек - а) корінь -пек - і його відозміна -печ - є старослов'янські (і староукраїнські). Порівн.

старослов. (і староукр.) “опека” (о - пек - а) і старослов. “попечене” (по - печ - ение). Старосл. (і староукр.) корінь -“пек” слова “опека” в укр. мові згодом змінився на -пiк — (в укр. “о - пiк - а”).

Небиліця — жартівливе оповідання про щось таке, чого “не було”, і не могло бути. Корінь (-бил-) цього слова (“не-бил-и-ця”) дуже старий, і в теперішній укр. мові він уже рідкісний. Це той корінь, що є в староукраїнському слові “быль”, яке ми згодом своїм досить удалим новотвором “бувальщина” замінили. Той самий корінь є в староукр. слові “билина”, що означає розповідь про **быль** (бувальщину). Наше старе слово “билина” означає наш старовинний народній усний епос, темами якого є героїські (у нас колись казали “богатирські”) діла наших предків, що в “Слові о полку Ігоря” (1187) названі “русичами”.

В укр. фольклорі слово “небиліця” найчастіше вживається в ідіомі “Плести небиліці”. Тому й кажуть: “Не плети небиліці!”. Це означає: “Не говори нісенітниць”. Слово “нісенітниця” походить з фрази “ні се, ні те”, а було воно створене в Галичині. “Верзти нісенітницю” — це “Плести небиліці”.

Небіж, не́біж — племінник (церковно-слов’ян. “племеньникъ”), жін. р. “племінниця” (церк.-слов. “племеньница”).

У жодній іншій мові, за винятком української (і то тільки на Наддніпрянщині), племінник не називається небожем, а племінниця — небогою. У Галичині племінник і племінниця означаються словами “братáнич”, “братáниця”, коли це син і дочка брата, і словами “сестрінок”, “сестріниця”, коли це син і дочка сестри.

Удавнину, за часів праіндоевропейської (праарійської) мовної спільноти (в арійських народів), отже також зокрема і в слов’ян, ідея ‘бог’ також становила зміст слова “богатство”, яким був хліб. Тому то ідея ‘бог’ становила зміст старослов’ян. слова “сьбожие” (‘збіжжя’).

Передхристиянська ідея ‘бог’ становить основу змісту таких укр. слів, що походять з передхристиянських часів: “небіж”; “небога”, “небіжчик”, “небіжка”, “багатий” (постало з “богатий”), “убогий”, “божитися”, “божевільний”, “небожак”, “збіжжя”, “Богдан”.

Слово “небіж”, із староукр. “небожь”, виражало стару ідею “небогатъ”. (Таку саму ідею виражало слово “небога”, тобто “небогата”). Ці ідеї виражали положення племінника (небожа) й племінниці (небоги) в системі давньої родинної ієрархії. Їхня віддаленість (під оглядом ступеня споріднення) від голови роду

(порівн. латинське *pater familias*) означала, що племінник і племінниця були небогати, звідси й “небожь” і “небога”.

Як було сказано вище, початкове значення слова “небожь” було ‘небогатий’, а слово “небога” — ‘небогата’. З цього згодом постали їх другісні значення: особи на нижчому щаблі в структурі ‘роду’ (сім’ї), бо ж небіж і небога — це племінник і племінниця даної особи, а не її син і дочка.

У процесі дальшої мутації своїх значень ці слова почали виражати ідею мізерної особи, яку трактують згідно з висловом “На тобі, небоже, що мені негоже!”.

Крайньо упосліджену особу, “мізерну людину”, з притаманним їй комплексом “меншевартости” й “гнучкошиєнством” (плазуванням перед “сильними світу цього”) в нас призириливо називали словом “небожа́” (здрібнілою формою слова “небіж”).

Т. Шевченко в своєму посланні “І мертвим, і живим, і ненародженим” послужився словом “небожа́” в своєму картанні нащадків укр. аристократії, — тих, як він каже, що стали “гряззю Москви, варшавським сміттям”, — коли він заявив їм:

“Дізнаєтесь, не б о ж а т а,
Чия на вас шкура!”

“Небога” — це нещасна, упосліджена долею жінка. Це значення слова “небога” ясно показується в ось такій ілюстрації (з поеми “Наймичка” Т. Шевченка):

“А наймичка невсипу́ща
Щовéчир, не б ó г а,
Свою долю проклинає...”

Небіжчик — покійник, померлий чоловік. Жін. р. — небіжка (здрібніле — небіжечка).

Наше старе “небожьчикъ” (“не - божь - чикъ”), звичайно було здрібнілою формою старослов’янського і староукр. “небожь”, подібно як старослов’ян. “небожьць” (“не - божь - ць”). А всі ці форми (“небожь”, “небожьць”, “небожьчикъ”) мали свою базу в слові “небогъ” (‘небагатий’, ‘бідний’, ‘нещасний’).

Покійну людину називали небіжчиком (із староукр. небожьчикъ), тобто бідною (не - бог - атою) людиною, бо вона була змушена залишити все те, що їй дороге на цьому світі (на землі) і “переставитися” (так у нас народ колись говорив про умирання) “на т о ї (тамтой) с в і т”, на “другий світ”.

Суспільне упослідження небагатого (бідного) чоловіка, якого називали небожем (старе “небожь” — ‘небогатий’) віддзеркалене в укр. фольклорі, як було сказано вище, ось таким народнім

dictum (висловом): “На тобі, не б ó же, (те), що мені негоже” (непотрібне).

Коли йдеться про помершу особу, то в укр. фольклорі немає таких даних, які свідчили б, що покійного чоловіка назвали не б і ж ч и к о м у пейоративному (“гіршому”) значенні цього слова. Слово “небіжечка” (здрібніла форма іменника “небіжка”) в основному виражає пестливо-тепле відношення до небіжки. Але його також уживають в лагідно-іронічному сенсі, коли говорять про таку покійницю, що була сплетницею. Фольклорною ілюстрацією цього є ось таке народне dictum (вислів): “Говорила небіжечка до самої смерти, та чорт знає що”. Жінка про свого покійного чоловіка, а чоловік про свою покійну жінку серед укр. селянства не говорять інакше, як тільки “мій не б і ж ч и к” і “моя не б і ж к а”. Фрази “мій по к і й н и й м у ж”, “моя по к і й н а ж е н а” (старе укр. “жена” і “супруга” — із старослов. “sъrґага”) походить із старої книжної мови нашого народу.

Не́бо — старослов’янське і загальнослов’янське слово, прародина якого — праіндоевропейський. Порівн. санскритське pábhas (‘туман’ і ‘оболоки’); грецьке néphos і perhéle (те саме); лат. nebula (те саме, цебто ‘туман’ і ‘оболоки’).

Не б е с а́. — У мовах арійських народів іменник для означення неба спочатку не мав множинної форми. Множинну форму для цього іменника ці народи створили під впливом старожидівського поняття про надземні сфери світу як ‘кілька’ неб. Тому то форма старогрецького іменника для означення надземної сфери світу, цебто форма старогрецького слова žamaīm, є формою множинною. Слово це не має однинної форми, подібно як однинних форм у нас не мають слова як “ножиці”, “пласкогубці” (“щипці”) і т.ін., кажемо: “ножиці” (вони), “пласкогубці” (вони), одні “штани” (вони).

Такі іменники, що, так би мовити, “з природи” не мають однинної форми, називають латинським терміном “pluralia tantum”, цебто вони мають тільки (tantum) множинні форми (pluralia).

Старогрецький термін žamaīm належить до категорії pluralia tantum; греки, перекладаючи цей старогрецький термін, для свого слова o’rganos — ‘небо’ (чит. ‘rganós’), яке спочатку не мало множинної форми (подібно, як наше слово “повітря”), мусіли ad hoc створити множинну форму: “ou’rganóī” (чит. ‘rganóī’). За прикладом греків тут пішли й римляни, і для свого слова coelum (чоловіч. роду) — ‘небо’ (є також coelum — ‘небо’, середн. роду) створили множинну форму: “coeli”. Перекладачі грецьких книг

на старо-церк.-слов'янську мову, зустрівшись з грецьким словом οὐρανοί (означення неба в грецькій множинній формі), мусіли для слов'янського іменника “небо” створити множинну форму, і так вони для слова “небо” створили ст.-церк.-слов'янську множинну форму “небеса”.

“Сьоме небо”. — Причиною старожидівського мислення про надземний світ виключно в множинній формі було таке переконання давніх жидів, що надземний світ — це світ сімох сфер, немов би сімох “поверхів”. (Цей погляд згодом був спрещований авторами Талмуду). Перша його сфера, так би мовити, “Перше Небо” — сказано в Талмуді, — починається зараз таки над землею. За ним, вище, є друга сфера (ніби “Друге Небо”), а далі — третя (в якій, як каже Талмуд, живе Бог), і т.д. Найвищою, останньою, є сьома сфера (ніби “Сьоме Небо”). Звідси й типізована стилістична фігура — фраза “в сьомому небі”, якою образно виражають переживання великого щастя даною людиною, кажучи, що він, або вона, є тепер “у сьомому небі”. Ця стилістична фігура прийнялася була в усій Європі, а тепер вона є в усіх цивілізованих народів.

Неборак — нещасний чоловік; бідолашний; у народній лексиці — “бідолаха” й “неборака”. В укр. фольклорі (в пісні при грі дівтори “в рака”): “А я рак — неборак...”

Від самого початку історії досліджування справи походження слова “неборак” (наукові джерела історії його досліджування подає А. Преображенський — див. його “Етимол. словарь рус. языка”, 1910-1914), аж по наші часи (див. А. Brückner, Słownik etymol. jęz. polskiego”, 2-ге вид., 1957) загально вважається (так також уважають А. Преображенський та А. Брюкнер), що слово “неборак” основане на базі слова “бог”, цебто, конкретно кажучи, — що, мовляв, старослов'ян. слово “небожакъ” (“небожь” + акъ”) перемінилося в “неборак”.

Слабою стороною цих досліджень є той факт, що причини “зміни” -ж- на -р- в цьому випадку вони не вияснили, і досі не вияснюють. (Адже ж -ж- ніколи не перемінювалося, не перемінюється й перемінюватися не може в -р-!).

По-друге, між гимн слов'янськими взагалі, а українськими зокрема, суфіксами, за допомогою яких утворюються нові слова, такого суфікса, що було б словосполучкою -ракъ, не було й немає. А це значить, що якщо б хто хотів створити таку теорію, що слово “неборак” походить із зложених слів “не” + бо(г) + ракъ”, гої, очевидно, мусів би твердити, що в слов'янських мовах, отже й у мові українській, мовляв, є суфікс -рак. Але,

самозрозуміло, це твердження було б безпідставним. Можливо, що слово “небожакъ” було, через незнання його етимології, перемінене в “неборак” під тиском уподібнення до такого типу слова, як, напр., “дворák”.

У кожному разі, треба ствердити факт, що походження слова “неборак” у світлі досьогочасних вислідів його досліджування треба вважати за невияснене.

Небоскрéб — з російського “небоскреб” (чит. “небоскрьоб”), що є калькою англ. новотвору “skyscraper”. (Польська його калька — “dgarasz chmur”). Укр. інтелігенція в Галичині після першої світової війни створила свій відповідник цього англ. слова, а саме “хмародёр”.

У рос. мові є також описова форма значення слова “небоскрéб”, а це — “высóтное здание”, бо ж, мовляв, skyscraper: у дійсності не сягає хмар, отже й не може “шкрябати” (to scrape) неба (“sky”). Є ще й такий укр. новотвір, як слово “небосяг”.

Невгавáти — не втихомірюватися, не переставати; “не угавати”; “угавати” — ‘втихомірюватися’, ‘переставáти’; “безугáву” — ‘без перерви’, ‘тягом’. Див. **Угавати**.

Невесéлий — синонім слова “сумний”. Порівн. у гайдамацькій пісні:

“Гей, ви хлопці, славні молодці,
Чом ви сумні, невеселі?”

Слово “невеселій” — це злагіднююча форма вислову ідеї ‘сумний’. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Уже невеселая година встала” (настала). Див. **Веселій**.

Невимóвний (-а, -е) — те, чого не можна вимовити з емоційних причин. У Лексиконі з 1627 р.: “Неизречённый — невымовный”. У слові “невимовний” прикметник “вимóвний” означає те, що можна вимовити. Але воно також має й інші значення: 1) “вимóвний” — ‘красномовний’ і 2) “вимовний” — той, що кому випомінають. Напр., у фольклорі (див. Словник Б. Грінченка): “Служáщий хлiб добрий, та в и м о в н и й”. Це значить, що хлiб, на який заробляється службою в кого, добрий (бо ж людина мусить їсти), але працедавець випомінає (чинить “вимóву”) той “хлiб” тому, кому він дає працю.

“В и м о в л я т и” (кому) працю” (в Галичині) — з польського: “wypowiadać pracę”, цебто звільняти кого з праці. Див. **Мова**.

Невінний — той, хто нічим не завинив. У нашій старій книжній мові прикметник “невинний” уживався (під впливом

церковно-слов'ян. мови) з іменником у родовому відмінку. Напр., у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Невінный крове” (цебто: “Невинний крови”).

У нашій теперішній літературній мові іменник при прикметнику “невинний” не ставиться в родовому відмінку. Тепер кажуть: Він “невинен у тому, що...” Або: Він “неповинний у...” (чому); напр., “неповинний у (чийсь) крови”.

Староукр. “повинный” (із старослов'ян. “повиньны”) відносилося до того, хто провинився чимсь. І так, напр., твердження “Він не повинний в їх крови” означало, що це не він пролляв їхньої крови. Див. **Вина**.

Невіглас (арх.) — ігнорант; це церковнослов'янізм (“невъгласъ”) із старої укр. книжної мови. Постав він із церковнослов'янізму “невъгласіє”, що також був у старій укр. книжній мові, і який зберігся в російській модерній мові. Слово “невъгласіє” (ігноранція) складається з трьох компонентів “не” + “въ” + “гласіє”. У ньому компонент “въ” — це перший склад старослов. слова “въдѣти” — знати. Компонент “гласіє” (від слова “гласити” — ‘голосити’) означає ‘голосність’. Отже “невъглас” — це той, хто голосно виявляє своє незнання.

Невід — волок, цебто велика сітка (зроблена з ниток), яку волочать (тягнуть) у воді, щоб затягнути рибу. Старослов'ян. “неводъ”, що складається з двох компонентів: ‘не’ + ‘водь’. Цей компонент не міг походити від слова “вода”. У тих зложених іменниках, які походять від слова “вода” з додатком приставки, кінцеве д є м'яким: дь; напр., старослов'ян. “по-водь” (“по” + “вода”). У слові ж “неводъ” кінцеве д є тверде (-дь), подібно як у старослов'ян. слові “поводь”, що походить із зложення приставки **по** і дієслова “водити” (“по-водити”). За аналогією, можна б сказати, що старослов. “неводъ” походить з “не” + “водити”, якщо б значення виразу “не водити” виражало ідею ‘невода’ = ‘волока’. Одначе цієї ідеї воно не виражає. Це значить, що походження слова “невод” треба вважати за неясне.

Слово “невод” в укр. фольклорі: в пісні “Тече вода із нево́да”.

Невільник — той, хто в неволі. У Лексиконі з 1627 р.: “Плѣнникъ — невольник, в полоні взятый”. — Очевидно, що полонений (той, кого вороги зловили на війні) був у них невільником. Старослов'ян. “невольникъ” (порівн. церк.-слов'ян. “невольнь” — ‘невільний’). Це слово веслов'янське.

Тих козаків, що на війні попалися в турецький полон, у нас

“невольниками” називали; мабуть, під впливом книжної мови, бо в укр. народній вимові воно звучало як ‘невільник’.

Але тих укр. дівчат, яких татари й турки під час нападів на Україну в ясир (в неволю) забирали, наш народ називав не “невольницями”, а полонянками (порівн. церковно-слов’ян. “плѣнница”, бо церк.-слов. “плѣнь” означає полон).

Трагічна доля української “полоняночки” (у турків і татар) була одною з тем сумних укр. народніх пісень.

Слово “неволя” в нас за часів Козаччини було невідлучним від долі укр. народу.

У пісні “Ревуть-стогнуть гори-хвилі” сказано:

“Плачуть, тужать козаченьки
В турецькій неволі”.

А пісня “Уже років двісті, як козак в неволі” нагадує нам про те, що на “вільності” козацтва влада Королівства Польського простягнула свою руку.

У неволі шляхти опинилося все українське селянство, коли Україну забрало Королівство Польське під свою окупацію. У рабовласницькій суспільно-економічній системі українське селянство спочатку (від XV століття) було в неволі (це була т.зв. “панщина” — з польського “pańszczyzna”) шляхти Королівства Польського. Коли Австрія 1772 р. забрала від Польщі Галичину, то укр. селяни далі — аж до 1848 р. — були там “панщизняками” (рабами, невольниками).

Коли Російська Імперія ступнево — на протязі 1772, 1793 й 1795 рр. — забрала від Польщі українські землі — за винятком Галичини (яку забрала Австрія), то укр. селяни й там були — аж до 1861 р. — в неволі магнатів, бо й у Російській Імперії була для селян рабовласницька система, т.зв. “крепостная зависимость” і селяни-раби там називалися “кріпаками” — на зміну польському означенню “pańszczyzniasy”, хоч кріпацтво в цій імперії наші селяни також “панщиною” називали. (Див. у Т. Шевченка: “На панщині пшеницю жала”). Слово “кріпацтво” постало в Україні під царсько-російською займанщиною, де також і польській шляхті були загарантовані такі самі права й привілеї, які мало російське дворянство (по-польському: szlachta).

Кріпаком (невільником) був у польського магната (в царській Росії) і Тарас Шевченко. Кріпацтво (панщину) він, звичайно, називає не в о л е ю, бо це ж і була неволя.

“В неволі виріє між чужими”, — каже Т. Шевченко про себе, як про кріпака магната Енгельгардта.

Не в о л я (не - воля) — це брак волі.

Слово “воля” — праслов'янське і загальнослов'янське, його пракорінь походить з праїндоевропейського ґрунту. Порівн. латинське *volo* (‘хочу’) і *voluntas* (‘хотіння’; звідси “волонтеризм”); нім. *Wille* (‘воля’). Вольовий гін до чого, — порівн. нім. фразу “*Wille zur Macht*” — ‘гін до сили — владности’).

Старослов'ян. слово “воля” (подібно як і лат. *voluntas*; готське *vīlīa*; старогерманське *wille* й старе англо-саксонське *willā*) виражає природню диспозицію людини робити рішення, вибір, хотіння й свою спрямованість до чого. Звідси старослов'ян. дієслово “вольти” (‘воліти’ — виражати свою волю). З цього виловилося старослов'ян. дієслово “веліти” (‘веліти’, ‘приказувати’, цебто виражати свою волю шляхом наказу).

В укр. книжній мові XV-XVII ст.ст. слово “невольник” було синонімом слова “слуга”. Цей факт відмітив у свосму Лексиконі (1627) П. Беринда: “Рабъ — невольникъ, слуга”.

П. Беринда писав свій Лексикон за того часу, коли Україна була під займанщиною Польщі, в якій тоді була т. зв. “панщина” (рабовласництво). Слугами в шляхти були селяни, а вони були приватною власністю панів, цебто були в них невольниками. Тому то й П. Беринда написав, що слуга — це невольник (раб).

Перше (автентичне) значення слова “воля” було психологічне. Другісне значення, що згодом було надане цьому слову, має значення суспільного характеру — воно виражає ідею суспільної свободи в усіх її аспектах: політичному, економічному, релігійному й т. ін. У цьому своєму другісному значенні слово “воля” стало синонімом слова “свобода”. І це м. ін. засвідчене назвами укр. часописів у 2-ій половині XIX й у першій половині XX століття: “Воля” — двотижневий часопис, пресовий орган Укр. Соціалістично-Демократичної партії в Галичині. Виходив у Львові в 1909-1919 рр. “Воля” — безпартійний часопис — тижневик. Виходив у Відні в 1919-1921 рр. “Воля Народу” — щотижневий часопис, орган москвофільсько-советофільського табору в Зах. Україні. Виходив у Львові в 1921-1928 рр. “Народна Воля” — часопис в США. Почав виходити 1911 р. і виходить досі. Щоденник “Народна Воля”, виходив у Києві з квітня 1917 р. до лютого 1919 р. “Земля і Воля”, часопис-тижневик, виходив у Чернівцях (Буковина) в 1905-1906 рр., а потім у Львові в 1907-1924 рр. “Земля і Воля”, спочатку двотижневик, а потім тижневик, виходив в Мукачеві (Закарпаття) в 1934-1938 рр.

* * *

Ідея особистої волі (в сенсі індивідуальної свободи) людини в творах Т. Шевченка безперечно є ідеєю народ-

ньою (популістичною). Поняття про таку волю, що належить до ідеалів у світогляді Т. Шевченка, очевидно, треба аналізувати на соціопсихологічних і філософських критеріях. Але цього досі в ділянці Шевченкознавства ще не зроблено. У зв'язку з цим тут буде до речі звернути увагу на той факт, що в українському народньому (популістичному) світогляді поруч ідеалу, яким є індивідуальна воля (свобода), є також застереження, що виражається народніми афоризмами “Дай серцю волю, — заведе в неволю” та “Охота — гірше неволі”.

“Невірний Фома” — крилатий вираз, що означає недовірливу людину, про яку в нас кажуть, що вона “коли не помадає, то не повірить”. Вираз цей оснований на тому євангельському факті, що коли Христос після Свого воскресіння явився апостолам, то один з них — Фома (в укр. народній версії — “Хома”) доти не повірив, що це був Христос, поки не помацав Його рани між ребрами, де пробив Христа воїн, коли Він був розп'ятий. (Івана 2:25-29).

Невістка — так батько й мати називають дружину свого сина. Походить із старослов. (й староукр.) слова “невѣста” (в укр. вимові — “невіста”). Церковно-слов'ян. слово “невѣста” означало молоду, цебто тількищо звінчану жінку. Тому то П. Беринда поступив неправильно, коли він узагальнив значення цього слова на дружину (“жену”) взагалі. (Див. у його Лексиконі: “Жена — невѣста”). Адже ж е н а взагалі — це в старо-церк. мові *zaryga* (в укр. вимові ‘супруга’, а синонімом цього слова було слово “жена”). У західніх слов'ян було слово *małżena* (‘супруга’). Звідси польське слово *małżonka* (супруг — це *małżonek*), чеське *manželka* (супруг — це *manžel*).

Слово “невістка” (із старослов. “невѣстка”) це димінутив (скорочення форми) слова “невіста” (старослов. “невѣста”). Це слово колись означало замужню жінку. У польській мові слово “*niewiasta*” ще й тепер означає молодіцю, а невістку поляки словом “*synowa*” називають. Невістку давні слов'яни називали словом “сноха”. (Див. у Лексиконі з 1627 р.: “Сноха — невѣстка”).

У справі походження старослов'ян. слова “невѣста” є багато різних теорій. Дехто твердить, що воно походить від слова “вести”, а дехто, — що від слова “вѣдѣти” (‘відати’, ‘знати’). Є ще й інші гіпотези.

В укр. фольклорі фраза “Невістка винна” стала крилатим виразом, який у переносному значенні саркастично виражає факт обвинувачення невинної людини в спричиненні якоїсь громадської шкоди. Джерелом цієї крилатої фрази є часте складання

свекрухою (матір'ю чоловіка, цебто мужа) вини на невістку за всяке нещастя в родині.

Неволя — брак волі. У Лексиконі з 1627 р.: Пленѣніе — зневолене, взяты в неволю». У Лексисі Л. Зизанія (1596): “Рабъ — невольник. Работá — неволя. Ра́бий — невольничій. Порабощаю — зневоляю”. Див. **Воля**.

Невчасний — несвоєчасний. У Лексиконі, 1627 р.: “Безвременный — невчасный”. — “Безврѣменно — невчасне”. У Словнику Б. Грінченка: “Учасний” — (рос.) “своевременный”. В укр. “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929): “вчасний”, “вчасно”.

У зв'язку з твердженням Беринди, що слово “безвременный” означає ‘невчасний’, треба підкреслити той факт, що старослов'ян. “врѣменьнь” є відповідником польських прикметників *tymczasowy* й *doczesny*, а також зникому.

Той факт, що П. Беринда наше старе книжне слово “безврѣменный” (церковно-слов'ян. “безврѣменьнь”) перекладає словом “невчасный”, свідчить, що слово “временный” (старослов. “врѣменьнь”) у нього означає “вчасний”. А з того факту, що старослов'ян. “врѣменьнь” означає те саме, що й польські слова “*tymczasowy*”, “*doczesny*”, “*znikomy*”, сам собою виникає логічний висновок, що слово “вчасний” у нього виражає не ідею ‘тимчасовий’ (старослов. ‘врѣменьнь’), а тільки ідею ‘своєчасний’.

Але укр. селянство ідею ‘своєчасний’ виражає не словом “вчасний” (як це є в П. Беринди), а виражає воно її словом “часний”. Б. Грінченко у своєму Словнику (1909) правильно пояснює значення цього укр. слова, коли він каже, що “часний” — це “зависящій отъ времени” (‘залежний від часу’). Це його значення Б. Грінченко ілюструє таким прикладом: “копати канáви (рив, канал) — часна робота” (бо її можна виконувати тільки за погоди, поки дощ не припинить її).

Старе слово “часний” колись було і в інших слов'ян. народів, а тепер ще залишилося у нас та в ужитку в чеській мові: “*časny*” — ‘обмежений часом’; церк.-слов'ян. ‘врѣменьнь’.

Своє укр. “часний” наші книжники XVI-XVII ст.ст. замінили полонізмом “вчасний” — з польського “*wczesny*”, характер походження якого негідний з духом укр. мови. Польський прикметник “*wczesny*” утворений з виразу “*w czasie*”; у нас такого виразу немає, і ніколи такого (свого) виразу в нас не було. Його відповідником був і є вираз “в пору” (тепер пишемо разом — “впору”). Прийменник “в” пишемо з іменником “час” тільки тоді, коли

перед цим іменником стоїть або прикметник, або вказівний займенник; напр., “в добрий час”; “в той час”.

До речі, поль. прикметник *wczesny* (що колись означав “часний”, цебто обмежений часом; старослов’ян. “врѣменьнь”) тепер уже означає “ранній”; напр., “*wczesna wiosna*” — це ‘рання весна’.

Не може бути сумніву, що слово “вчасний” і “вчасно” в “Правописному словнику” (1929) Г. Голоскевича — це полонізм *wczesny, wczesnie*. По-укр. треба їх перекладати словами “раній” (і “зараній”), “рано”, “зарання”.

Слова “вчасний” немає ані в найстарших укр. писаних пам’ятках, ані в старому укр. фольклорі. Є він тільки в нашій книжній мові XVI-XVII століть, в якій повно полонізмів. Отож і воно було зацитоване тут з Лексикона з 1627 р.

Нево — це не “Небо”, а тільки та гірка (холм), на якій помер пророк Мойсей (див. у Біблії 5 М. 32:49). “Нево” — із старогребейського *Nevo*; у церковно-слов’ян. версії “Нава”.

Нега́йно — скоро, хутко, зараз, без проволочки. Це наш новотвір — від виразу “не гаїтися”, цебто “не барітися”, “не гаїти часу”.

Дехто в нас уживає цього прислівника, як то кажуть, “невпа́д”. Напр., у творі Юри (Юрія) Шкрумеляка “Огни з полонін”: “Звіялася не га́йно хуртовина”. Звичайно, він хотів сказати, що ‘раптом звіялася хуртовина’, але слово “негайно”, яке він тут ужив замість слова “раптом”, сюди не підходить. Отож той читач, який не знає значення слова “негайно”, може подумати, що воно означає ‘раптом’, ‘нагло’, ‘несподівано’, ‘незозвідано’.

Укр. “гаїти” із старослов’ян. “гаити” — ‘вирощувати’ що; ‘плекати’; ‘пiклуватися’; ‘доглядати’ чого; ‘присвячувати чому чи кому свій час’. Звідси “не гаїтися” — це не бути при якомусь ділі довго; це значить: спішити до когось, хто на нас чекає. Вираз “не гаїся” у нас чомусь замінили полонізмом “не трать часу” (з польського “*nie trać czasu*”). Польське слово “*gaić*” (і “*zagaić*”) відрізняється своїм значенням від укр. “гаїтися”.

Негі́дний — недостойний чого; “невартий”. Слово це зложене: “не” + “гідний”. Те останнє є словом всеслов’янським; старослов’ян. “годнь”; болгар. “годен”; серб. “годан”; поль. *godny*.

Слово це — праслов’янське і загальнослов’янське, праіндоевроп. походження. Порівн. готське *gōths*, англосаксонське *gōd*, старонімецьке *gout* (тепер: *gut*), що означають ‘добрий’, ‘хороший’, а значить і ‘чесний’ та ‘достойний’.

(У Лексиконі з 1627 р.: “Недостойний — не годный”). Латин-

ським відповідником старослов'ян. “годньъ” є слово dignus — ‘достойний’, ‘гідний’. Латинське “Non digni sunt” (‘Вони не є гідні’) відноситься до тих, які недостойні того, щоб з ними мати діло: дружити, дискутувати і т.п. У Лексиконі з 1627 р.: “Негодою — за зле маю”. (Це з польського “mieć za złe”).

Дієслово “негодувати” в сімї слів: “него́да” (і не́года) — ‘брак погоди’; “негі́дник”, “пого́да”, “зла́года”; “зго́да”, “уго́да”, “дого́да” і т.п. Див. **Гідний**.

Негус — назва монарха Абісинії (Ефіопії, “Етіопії”). Слово це походить із старогєбр. nagos (і nagoš) — ‘князь’, у значенні ‘володар’, ‘правитель — автократ’.

Недбáлість — неохота робити що добре, уважно, совісно. (У Лексиконі з 1627 р.: “Ослабленіє — недбáлость. Ослаблений — недбáлий”). (Звичайно, що це правильне розуміння значення цього слова). Іменник “недбáлість” (у Галичині часто кажуть “недбáлство” — з польського niedbalstwo) утворений з дієприкметника “недбáлий”, що походить від “не дбати”. (У Лексиконі з 1627 р.: “Небрегу” — недбáю. “Небреженіє” — недбáлость). За винятком українців, у східнослов'янських, а також у південнослов'янських, народів немає слова “дбати”. Це слово, мабуть, постало на західнослов'янському мовному ґрунті. У чехів — dbati (старочеське “tbatı”); польське dbać. Походження цього дієслова неясне. Розуміється, його кореня не слід утотожнювати з коренем дієслова “дйбати” (звідси “здйбати”, “здйбáти” і т.ін.).

Дієслово “дбати” в сімї слів: “дбáлий”; “дбáлість”; “дбайли-вий”; “придбáти” собі що; “надбáння”.

В укр. фольклорі: “Хто дбає, той має”.

Староукр. відповідником дієслова “дбати” (в його першому значенні: ‘попильнувати’, ‘уважати’ на що; ‘робити що уважно’) було наше старе дієслово “беречи” (яке живим збереглося в Галичині), цебто ‘берегти’. (Порівн. старо-церк.-слов'ян. brěsti — ‘берегти’, brěga — ‘бережу’). Звідси церк.-слов'ян. “брѣжьнь” — ‘берéжений’; “брѣжьливъ” — ‘берéжливий’, ‘уважний’, ‘дбайли-вий’. (Укр. народне слово “побережнік” означає сторожа, варто-вого). Церковно-слов'ян. слово “брѣжьнь” (і здовжене “брѣж-ны”), що було в старій книжній мові українців — це синонімі слова “дбайлівий”, а церк.-слов'ян. “небрѣжьнь” (“небрѣжьны”) — це синонімі слова “недбайливий”. У російській мові немає діє-слова “дбати”, отже слово “недбайливий” у ній заступлене словом “небрежный” (чит. ‘небрежний’), із церк.-слов'ян. “небрѣжь-

Неділя — термін, яким у нас, а також в інших слов'ян. народів, називається регулярно щотижневий святковий день: перший день тижня. Це слово походить із старослов'янського “недѣля” (“не-дѣля”), від “не дѣлати” (“не діяти”; староукр. ‘не ділати’, цебто не робити нічого). Неділя — це день, в який не працюється. Тому що день Воскресіння Христового завжди припадає в неділю, то в церковно-слов'ян. мові він називається “въскрѣсеніе” (“воскресення”). Отже й росіяни цим церк.-слов'ян. терміном називають неділю; у них це є “воскресенье” (чит. ‘воскресенье’). Але старослов'ян. слова “недѣля” вони не визбулися, а тільки змінили його дійсну функцію: замість називати ним неділю, вони вживають його як назву тижня. Так воно є і в болгар. Але в чехів тиждень називається терміном “týden”, а в поляків — “tydzień”. У греків неділя (перший день тижня) — це кугіакé (від кугіос — ‘господін’, ‘пан’, а в цьому випадку ‘Господь’). Отже кугіакé — це день присвячений Господеві. По-латинському неділя (перший день тижня) — це Dies Dominica — ‘День Господній’.

У нашій старій церковній пам'ятці, назва якої — “Остромирова Євангелія” (з 1056 р.), слово “недѣля” має два значення: 1) ‘перший день тижня’ й 2) ‘тиждень’.

Церк.-слов'ян. назва “Апракосъ” (“недільна Євангелія”) походить з грецького *Apraktos*; ця назва є субстантивованим грецьким прикметником *ápraktos* (*áprektos*), що означає ‘бездільний’, або ‘час без діяння’, тобто ‘без роботи’.

Слово “неділя” в укр. фольклорі: вислів “Знаєм і без попа, що в неділю — свято”.

Недіткнений — недотóркнений, незатóркнений. Слово це зложено: “не” + “діткнений”. Зложеним є й дієслово “дотикати”: (“до + тикати”). Порівн. ст.-церк.-слов. “тыцати” — ‘тикат’, *tkъnati* — ‘ткнути’.

У Лексисі 1596 р. пояснено, що “Неприкосновеный” — це “недоткненный”. Старе наше “книжне” слово “неприкосновеный” походить із старослов'ян. “неприкосновены” (“не + прикосновень + і”), що означає те саме, що й “недіткнений”. Дієприкметник “прикосновень” походить від дієслова *prikosnati se* (повторна форма: *pikasati se* — ‘доторкатися’).

Старе наше книжне слово “неприкосновенный” (з подвоєним **н**) означає ‘недоторкальний’ (англ. *untouchable*).

Дієслово “тикатися” в нас самостійно вже не вживається; ми його вживаємо тільки з префіксами: “до — тикатися”, “с — тикатися” і т.ін. Але в чеській мові воно далі вживається самостійно:

тукати се, що означає те саме, що старо-церк.-слов'ян. kasati se і польське тусzyć się.

Недовірок — той, хто не довіряє; в релігії, — той, чия віра не тверда, хитка. (У Лексиконі 1627 р.: “Маловѣрный — недо-вѣрокъ”).

“Віра”, “вірити” кому, або в що; “вірувати” в Бога — із старослов'ян. “вѣра”, “вѣрити”, “вѣровати”.

Віра — болгар. “вѣра”; серб. “вера”; чеське víra; поль. wiara. Слово це праслов'янське й загальнослов'янське, а його пракорінь походить з прайндоевроп. мовного ґрунту. Є він, напр., у лат. слові verus (vēg - us) — ‘правдивий’, ‘вірний’; в англосаксонському wæg (те саме); у старонімецькому wāga — ‘істина’, ‘правда’ (порівн. новонімецьке Wahrheit — ‘правда’; франц. vérité — ‘правда’).

Старослов'янське слово “вѣрънь” (і здовжене “вѣрънь”, з якого походить наше “вірний”), означає релігійну людину. Слово “вірний” тепер означає члена Церкви, а “віруючий” — ту людину, що вірує в Бога. Створений в Україні по першій світовій війні іменник із суфіксом -ин: “вірянін” (мабуть, за зразком слова “християнин”, “мусульманин” і т.ін.) — це такий лексичний феномен, що суперечить духові україн. словотворення, тому він звучить “кострубато”.

Недолугий — кволий, слабкий, непорядний (а не “незарядний”, з польського “niezaradny”). “Недолугий” — з польського niedołego, що походить, як каже А. Брюкнер (op.cit.), із старопольського “niedoleka”; похідне слово niedołość, звідси укр. “недолугість”. У дійсності ж “недолугий” походить не з поль. niedołego, а із старослов'ян. *ne - doląгы.

Недолюд — “неповна” людина в духовому значенні цього слова; далше значення — ‘звиродніла особа’. З приставним недо- (не + до) нормально творяться іменники з дієслів; напр., “недокурюк” (не - докурюк) від “не - до - курити”; “недопалок” (не - до - палок) від “не - до - палити”; “недобір” (не - до - бір) від “не - до - брати” і т.д.

Той факт, що в слові “недолюд” останній компонент (люд) походить не від дієслова, а від іменника (“людина”), незважаючи на те, що першим компонентом цього слова є недо-, свідчить, що справу походження слова “недолюдок” треба — в світлі укр. словотворення вважати за проблему, якщо не вважати його за полонізм; пор. польські слова niedoludek, odludek, krasnoludek (‘карлик’).

В укр. літературі слово “недблюдок” утвердив Тарас Шевченко. У поемі “І мертвим, і живим, і ненародженим” він остережливо картає укр. аристократичну верству за її вислужництво чужій владі і за її відчуження від усього свого рідного — через комплекс меншевартости:

“Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!”

Недописати — не справитися (з чим) як слід; не оправдати сподівання. Ось приклад із львівського щоденника “Діло” ч. 9979: “Недописав не скарб, а горожане”. Це значить, не справився як слід не [державний] скарб, а громадяни [держави].

“Недописати” — з польського *niepisać*, — подібно, як “пописатися” (в Галичині) з польського *popisać się*, що означає ‘добре справитися’ з чим. “Пописи” (в Галичині) — з польського *popisy* — ‘показові виступи’ (спортсменів, хорів і т.ін.). По-українському “пописатися” означає пописати себе олівцем, крейдою, вугликом.

Недорікий, недорікуватий — тупозякий; жін. роду — “недоріка” (“недорікуватий”). У поемі “І мертвим, і живим, і ненародженим...” Т. Шевченко саркастично каже, що укр. аристократична верства веде Україну —

“За німцями, недоріку,
Сліплю каліку!”

Прикметник “недорікий” (ст.-ц.-слов. “недорѣкы”) — це слово зложено: “не - до - рік - ий”, в якому компонент **-рік-** походить від староукр. “ректи” — ‘говорити’. (Старослов. *geka* — ‘говорю’). Звідси — “ви - ректися”, “про - ректи” (він “прорік”), “про - рок” і т.ін. Структура прикметника “недорікий, -а, -е” така, як, напр., структура староукр. слова “недоумний” (“не - до - умний”) — із старослов’ян. “недоумьны”.

У Лексиконі 1627 р.: “косноязычний — заикаючийся, недорѣкій”. — Очевидно, що **недорікий** — це той, кого наші книжники характеризували церковно-слов’ян. словом *късьпојеъзъсьпъ* — ‘косноязычний’, що означало, що в нього “косний” (‘в’ялий’, ‘повільний’) язик. Але П. Беринда помилково утотожив “недорікого” (“косноязычного”) із заікою (з “гикавим”).

Недостаток, “нестаток” — брак достатку, цебто обмаль засобів прожитку. У Лексисі Л. Зизанія (1596): “Скѹдно — недостаткомъ”. Це значить: “Бідно (мізерно) — недостаткомъ”. У цьому зложеному слові (“не - до - статок”) компонент “статок” означає майно, і він і досі живається як самостійне слово.

У повісті “Люборацькі” Анатолія Свидницького “статки” — це “мастки”. Слово “достаток” постало шляхом контамінації (злиття) староукр. прислівника “дóста” (‘дóсить’) з іменником “статок”. Про староукр. прислівник “дóста”, що досі живим зберігся в мові укр. селянства в Галичині, див. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Ту кровавого вина не дóста”.

Дóста. — У цьому зложеному прислівнику (“доста”) компонент “ста” є скороченням старослов’ян. (і староукр.) прикметника “сыть” (‘ситий’) — у родовому відмінку однини “сыта”; а з “до сыта” постало “доста”. Цього свого старого прислівника у нас тепер замінили його синонімом “досить”, із староукр. виразу “до сыть” (те, що вистачає для заспокоєння голоду; порівн. “сйт - ний” і “ситн - йй”).

“Задосить учинити”. — Фраза, що вживається в укр. мові в Галичині. Невдачна калька з польського *Zadość uczynić*. Поляки колись досить кострубато й нелогічно переклали латинську фразу *Satis facere* словами *Za(?)dosyć uczynić*. Частка *za* тут не тільки зайва, але й баламутна, бо ж саме слово *dosyć* (*do* + *syć*) означає ‘satis’. З виразу *za dosyć* постало (через скорочення) слово *zadosć*. Фраза “*Zadosć uczynić*” (в давньому значенні ‘*Dosyć uczynić*’) тепер означає ‘уволити [кому] волю’, ‘Піти на зустріч [його] бажанню’. Отже українська інтелігенція цілком неправильно переклала її на “Задосить учинити”. А це взагалі не має жодного сенсу.

Недоумкуватий — той, кому трохи бракує ума. Замість цього укр. літературного слова укр. селяни вживають свій прикметник: “придуркуватий”, або образно: “пришелепуватий”.

Слово “ум” укр. народ уважає за синонім слова “розум”. Ось ілюстрація з укр. народної пісні:

“Ти ж мене підманула,
Ти ж мене підвела,
Ти ж мене молодого
З ума-розуму звела”.

У дійсності **ум** (старослов. й староукр. “умъ”) — це і н т е л е к т (лат. *intellectus*), а **розум** (старо-церк.-слов’ян. “разумъ”) означає те саме, що латинське *ratio* (англ. *reason*; франц. *raison*; німецьке *Vernunft*).

Недуга — хвороба (і хороба); укр. селяни також кажуть: “слабість”. “Недуга” — це старослов’янське й загальнослов’ян. слово, хоч і не в усіх слов’янських мовах воно збереглося. Старослов’янське *nedagъ* (чеське *neduh*, рос. *недуг* (чит. ‘недуг’)) — це

іменник чоловічого роду, але українці чоловіч. рід свого старого іменника “недуг” згодом змінили на жіночий рід: “недуг-а”. У цьому зложеному слові (“не-дуг-а”) компонент -дуг- (старослов’ян. *daǵъ*) самостійно в нас не вживається, але він є не тільки фундаментом іменника “недуга”, але й також прикметників “недужий” (“не-дуж-ий”) і “дужий” (“дуж-ий”), прислівника “дуже” (“дуж-е”) й дієслів “дужатися”, “відужати” (“одужати”), “подужати”, “нездужавілий”, “занедужання” і т.ін.

У Лексисі 1596 р.: “Недуг — хвороба”. У Лексиконі 1627 р.: “Недугъ — многовременное страданіе, немоч, долгого часу боль.”.

Памва Беринда в передмові до свого Лексикона (“Лексіконъ славеноросскій и именъ тлькованіе”) нарікає, що “языкъ славеноросскій” (церковно-слов’ян. мова) має дуже багато таких слів, що їх не розуміє народ (очевидно, тут йшлося про широкі круги укр. інтелігенції), і що з цією метою (щоб ці церк.-слов. слова пояснити) він і пише Лексикон.

Але той факт, що П. Беринда (а перед тим ще — Лаврентій Зизаній) мусів зокрема пояснювати навіть значення слова “недуг”, свідчить про те, що широкі круги укр. тодішньої інтелігенції настільки підпадали були під вплив польської мови, що багато українських (не лише церк.-слов’янських) слів уже не розуміли. Не дарма ж Л. Зизаній слово “недуг” пояснив словом “хвороба”; бо ж у поляків слова “недуг” не було; замість нього вони вживали (і досі вживають) тільки слово *chogoba*.

Але тут бачимо курйози. Л. Зизаній пояснив значення слова “недуг”, бо загал інтелігенції не розумів його. Але це слово він пояснив такими словами, яких інтелігенція також не розуміла.

І так у своєму Лексисі 1596 р. він пише: “Киченіе — недужость”. І там таки: “Немоч — хвороба, недужость”.

Неемія — з церк.-слов’янського “Нееміа”, що походить із старогрецького *Nechemia*, значення якого — “потіха Господева”; (*nacham* — це “потіха”).

Несман — із церк.-слов’ян. “Несманъ”, що походить із старогрецьк. *Nachaman* (“приемний”).

Нежить (-і), нежит (-у) — катар; з польського “*nieżyt*”. (Цього слова немає в жодній іншій мові). Слово це зложене: *nie-żyt*; компонент *żyt*, корінь якого *-ży-* наявний у словах *żywu*, *żyć*, *życie*, *żywot*. Коли при корені *ży-* суфікс *t* (*ży-t*) змякшився, і внаслідок цього перемінився в *ć*, з *żyt* постало *żyć*.

Старе східнослов’янське, отже й укр. “насморк” (від “сморкати”, в укр. народній вимові “смаркати”, старослов’ян. “сморка-

ти”, мабуть звуконаслідування) досі тільки в російській мові залишилося.

У Галичині й зах. Волині серед селянства з польської мови слово “káтар” (з наголосом на першому складі, бо так є в польському katar) прищепилося. Селяни на Волині вимовляють його як “кати́р”). Звичайно польське “katar” не є польського походження; це тільки польська версія медичного терміна katarrh (з гетького katarrhoos — ‘течіння’ (бо з носа “тече”).

“Незагну́зданий” — у прямому значенні це слово відноситься до коня з уздечкою в роті. Але слово “незагнузданий” образно (в переносному сенсі) означає своєвільну людину — особу анархічного й при цьому невговканого характеру. Початок характеризовання людини словом “незагну́зданий” дала Біблія. Див. Вихід 32:25: “І побачив Мойсей народ, що він незагнузданий, бо Арон розгнуздав його на ганьбу між їхніми ворогами”.

Незаму́жня — та, що “не за мужем”, цебто не вийшла “за мужа”. “Замуж” із староукр. “за муж”, цебто ‘за мужа’; із старослов’ян. “za mužь”. Старослов’ян. mužatica — ‘замужня’ та, що “за мужем”. У нас кажуть: “Вона вже заму́жем”; цебто, ‘у неї вже є муж’. Тому слова “муж” не вільно перекручувати на “між”. Факт перекручення слів “за́муж”, “заму́жня” на “за́між”, “замі́жня” мусимо вважати за один з понурих прикладів жорстокого калічення укр. мови в самій її субстанції.

Незго́да — брак згоди, сварка, “ро́збрат”; староукр. “чв́ара”. (У Лексиконі П. Беринди (1627): “Распря — свар, крамола, негода, пря”. У Лексисі 1596 р.: “Разногласіе — незго́да”).

У слові “не - з - год - а” компонент -год є коренем слів “годіти”, “гідний” (із староукр. “гódний”, а це старослов’ян. “гóдньн). Див. Негі́дний.

Незлі́чений — той, що непочіслений, непорахований. (У Лексисі 1596 р.: “Неисчетемый — незлі́чений”).

У дійсності ж “неисчетаемый” — це не є “незлі́чений”, як твердить Л. Зизаній. “Неисчетаемый” — це “незлі́чений”, цебто такий численний що злічити його годі. Тут, як звичайно, полонізи баламутять читача, та й самого Л. Зизанія. Слово “неисчетаемый” він правильно вважає відповідником польського niezliczony, але замість перекласти це польське слово українським “незлі́чений” (безмежно численний), він помилково переклав його словом “незлі́чений”, що означає ‘непочіслений’ (непорахований).

“Лічіти” — в значенні ‘числіти’ — це полонізм: *liczyć*. Цього слова немає в жодній іншій мові. У польській мові: *liczyć* (‘числити’); *liczba* (‘число’); *licznik, liczbowa* (‘чисельник’, ‘чисельний’); *liczydło* (‘рахівниця’).

По-українському: “числіти”, із старослов’янського “числити” і “считати”, із старослов’ян. “съчитати” (доконана форма “съчести”). “Рахувати” — це також полонізм — з польського *rachować*, що походить з німецького *rechnen*. Слово “лічіти” є українським, але воно означає не ‘числити’, а ‘лікувати’. Укр. “лічити” походить із старослов’янського “лѣчити” і “лѣковати” — ‘лікувати’. Звідси маємо іменники “лік”, “лікування”, “лікарня” (замість “шпиталь” — з польського *szpital*, або “госпіталь” — з російського “госпіталь” (чит. “госпіталь”). Старе укр. — “лічниця”.

Незнаний — той, кого не знаємо; з польського *nieznany*. У старій книжній мові українців слово “незнаєм” мало два значення: 1) “незнаний” і 2) “незнайомий”. Див. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Въ полѣ незнаемѣ”. “Ранены на полѣ незнаемѣ”. Але в теперішній укр. літературній мові вживаємо прикметника “невідомий”, який означає те саме, що польський “*nieznany*”. Укр. “відомий” походить із старо-слов’ян. “вѣдомы”. Крім цього маємо прикметник “знайомий” — із староукр. “знаемый”.

Некролог — посмертна згадка. З грецького *nekros* — ‘покійний’ + *logos* — ‘слово’. *Nekrologos* — ‘слово про покійного’; звичайно, записане слово й опубліковане друком.

Нелюб — той, кого не любить дівчина, або молодиця. Але в старій укр. мові слово “нелюбий” (‘нелюб’) означає таку особу, що була немилою ані деяким жінкам, ані деяким мужчинам. Таке значення це слово має в “Слові про похід Ігоря” (1187): “Не маю Кончаку нелюбая”.

В укр. фольклорі віддзеркалено багато дівочих ридань, бо колись батько й мати вирішували питання, за кого вони мали “видати” (замуж) свою дочку, і часто видавали за нелюба.

Нельзя (арх.) — стародавнє укр. слово, яке тепер заступаємо виразом “не можна”. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Нельзѣ пригвоздити”. Прислівник “нелзя” (із старослов’янського “не лъзѣ”) тепер ще вживається в чеській мові (*nelze* = *nemožno*) і в мові російській — “нелзя” (чит. ‘нелзя’).

У старослов’ян. виразі “нѣ лъзѣ” компонент “лъзѣ” (чит. ‘лъзя’) походить від “льга” (пор. укр. “пільга”: “пі-льга”; польське *ulga*: *u-lga*). Слово “лъзя” (що означає ‘вільно’, ‘дозволено’)

походить від слова “льга”, ба з у е т ь с я на тому самому корені (льг-), що й старослов'ян. слово “льгъкъ” (‘легкий’).

Немає — походить з виразу “не має”, в якому компонент “має” (третя особа однини теперішнього часу дієслова “мати”): він, вона, воно має) з часткою “не” вживається неособово. “Немає чого...” Це значить, що те, чого “немає”, є або відсутнє, або взагалі не існує.

Слово “немає” в народній вимові скоротилося на “нема”. Старопольськ. вираз *nie masz*, що означає ‘немає’, складається з частки “*nie*” (‘не’) і другої особи однини теперішнього часу дієслова *mieć* (‘мати’): *ty masz* (‘ти маєш’). Вираз *nie masz* (‘не маєш’) вживається неособово; отже *nie masz* — це ‘немає’. Польське слово *nie ma* (‘немає’) постало таким самим способом, що й укр. “немає”, “нема”.

Факт скорочення “немає” на “нема” (це чисто народня форма) є тільки одним з випадків народнього скорочування “має” на “ма”. Напр., у Т. Шевченка: “Біг-ма” (‘Бог має’), або в народньому виразі “кат ма”.

У Максима Рильського:

“Літератури в нас багато, —
Читати **кат** що **ма** (має),
І дармо серце просить
Хоч би маленького Дюма”.

Російським відповідником укр. слова “немає” є слово “нет” (чит. ‘нєт’); за старим правописом — “нѣтъ”, що постало із старослов'ян. “нѣсть” (не + єсть).

У книжній мові українців XVI-XVII ст.ст. польське *nie masz* майже повністю усеушло і церк.-слов'янське “нѣсть” і укр. “нема” (з “немає”). У Лексисі з 1596 р.: “Нѣсть — немаш”. У Лексиконі 1622 р.: “Го є мѣвлю, чого немаш”. “Немаш добра”. В Учительній Євангелії 1637 р.: “Над лакомци нѣмаш небзбожнѣшого”. Хоч в Крехівському Апостолі (1660-их рр.) замість “немаш” є “немасш”, але все ж це калька польського *nie masz*.

Неміч — безвідд.; слово це складається з частки “не” й іменника “міч”, із староукр. “мочь” — ‘сила’, ‘могутність’; староцерк.-слов'ян. “моштъ”; болг. “мошт”, російське “мочь”, “мощь”; чеське *mohtnost*; польське *mos*. Старо-церк.-слов'ян. “мошти”, *mođa* (‘могти’, ‘можу’); староукр. “мочи”, “могу”; болгар. “мога”; серб. “мочи”, “могу”; рос. “мочь”, “могу”; чеське *mosi*, *moht*; польське *módz*, *moę*. (Порівн. укр. в Галичині “мочі”). Укр. “міч” самостійно тепер у нас уже не вживається в літерат. мові;

замість нього ми вживаємо польське тос — в його укр. вимові “міць”. Наше слово “міч” збереглося тільки в зложених словах: “неміч”, “поміч” (“не - міч”, “по - міч”). Утворений від нього староукр. прикметник “мочный” (в теперішній вимові мало б бути ‘мічний’) також у нас тепер самостійно не вживається; замість нього ми взяли собі польське тоспу і вживаємо з укр. вимовою — “міцний”. Усе ж таки наш відповідник польського тоспу, цебто “мічний”, хоч у зложених словах літерат. мови зберігся: “немічний” (“не - мічний”), “помічний”.

Тому що ми вже відзвичаїлися від свого старого прикметника “мічний”, то замість нього можна б уживати “кріпкий”, а не конче полонізм “моцний”, “міцний”.

Староукр. “мочі”: “могти”, “могу” (можу); старослов. *moга*; поль. *mogę*; корінь **-mog-** (у деяких слов’ян. мовах, включно з укр. мовою, він змінився на *-moh-*; порівн. староукр. “мог - у”; чеське *moh - u*). Корінь цей походить з праїндоевроп. ґрунту. Порівн. тепер німецьке *mögen* (‘могти’) і староперське *mājt* (*magi*) — ‘жрець’ — ‘маг’; звідси грецьке *magos* — ‘маг’; лат. *magus* (те саме); середньоготське *mahts* (звідси нім. *Macht*) — ‘сила’, і ін.

У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. замість забутого укр. “міч” (із староукр. “мочь”) вживали польське “моц” (звідси “міць”) і церковно-слов’ян. “мошть”, але з укр. вимовою: “мошь”, а також “помощь” і “немошь”. Див. у Лексисі Л. Зизанія (1596): “Немош — хороба, недужость”. Див. **Недуга**.

Немовля — ніби таке дитятко, яке ще “не мовляє”, цебто ще не говорить. Але чи матеріалом, з якого утворено цього іменника, справді було дієслово “мовляти”? У нас ще в XVI-XVII ст.ст. поруч слова “немовля” і його димінутива “немовлятко”, був його синонім “пеленча” — з димінутивом “пеленчатко” (від “пеленка”). Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): “немовлятко — пеленчатко”.

Слово “немовля” і його димінутив “немовлятко” вперше засвідчені у нас, і то тільки в книжній мові, в XVI-XVII ст.ст., як слово літературне. У фольклорі, який свідчить, що укр. народ у своїх колядках намагався якнайпестливішими словами висловити ніжне відношення до Новонародженого (Ісуса Христа) немає слова “немовля” — “немовлятко”, а є тільки термін “дитятко”, а в старих колядках, що були створені в церковних сферах, — термін “отроча” (церковно-слов’ян. *otroče*, отже правильно має бути “отрочя”).

За винятком польської й української мов, в інших слов’янських мовах немає слова “немовля”. Крім слова “немовля” в нас

немає таких старих іменників (також і прикметників), що базувалися б на дієслові “мовляти”, та ще й кінчалися б його суфіксом **-ля-**; у польськiм мові слово *niemowlę* було засвідчене раніше, як його укр. відповідник — “немовля”. Але — і це треба підкреслити — цей польськiй іменник не постав на базі дієслова “мовляти”, бо в поляків такого дієслова немає, й ніколи його не було. У поляків слово “*niemowlę*” постало з іменника “*niemowa*” (такого іменника в нас не було й немає), значення якого “той, хто не має мови”, цебто “безмовний”, і було воно в поляків синонімом субстантивизованого прикметника “*niemu*” — ‘німий’. Із свого іменника *niemowa* поляки створили іменник “*niemowe*” (що декколи появлялося в своєму здеформованому звучанні: “*niemowpię*”), а згодом перед суфіксом (-e-) іменника *niemowe* появилвся епентетичний (вставний) звук *l*; так постало польське слово “*niemowlę*” із своїм димінутивом “*niemowlątko*”. Тут, мабуть, і джерело походження слова “немовля” в нашій мові. Бо хоч у нас було своє слово (якого не було в інших народів) — “пеленча́” з димінутивом “пелича́тко”, то, як видно, наші книжники XVI-XVII ст.ст., опинившись під тиском польськoї мови (коли Україна була під займанщиною Королівства Польськoго), конче хотіли збагатити свій лексикон ще й словом “немовля́”, і то переважно в його димінутивній формі “немовля́тко”, що дуже скоро — почерез Церкву — поширилося поміж народом. Див. у Катехізисі з 1645 р. — поучення хрестним (“хрестним”) матері й батькові — у зв’язку із звершуванням Таїнства Хрещення: “Если — немовля́тко, теди (з поль. *wtedy*) ставають за него”.

Першим і головним терміном для означення “пеленча́тка” було слово “дитя” — праслов’янськoго походження; старослов’ян. *děte*; болгар. “дѣте” і “дѣтенце” (‘дитятко’); серб. “дете”, “детенце”; укр. “дитя”, “дитятко”; чеське *ditě*; поль. *dziecię*, *dzieciątko*; рос. “дитя́”.

Нена́висть — рід почування, що викликане в людини ворожим відношенням до кого, чи до чого. Старослов’ян. “ненависть”; рос. “ненависть”; чеське *nenávisť*; польське *niechęć*. Корінь цього іменника походить з того самого пракореня, що й корінь старослов’ян. дієслова *viděti* (“видѣти”) — звідси “не-на-видѣти”.

Старослов’ян. “видѣти”; укр. “вiдiти”; болгар. “видја”; серб. “видети”; чеське *viděti*; поль. *widzieć*; рос. “видеть” (за старим правописом “видѣть”, чит. ‘вiдѣть’). Корінь старослов’ян. дієслова *viděti* походить з праіндоєвроп. ґрунту; порiвн. лат. *video* — ‘виджу’, ‘бачу’.

Спільність походження коренів старослов'ян. дієслова *penaviděti* (*ne-na-vid-ě-ti*) та іменника *penavistь* (*ne-na-vis-tь*) свідчить про те, що в праслов'янській добі цей корінь презентував себе своїми двома варіантами: **vid-* : **vis-*, що походили з праїндоевроп. ґрунту. Порівн. усі основні форми латин. дієслова *videre* ('видіти'); *video, vidі, visum, videre* ('віджу', 'увідів', 'щоб видіти', 'видіти'). Форма супіна (*visum* — 'щоб видіти') латинського *video* ('бачу') має корінь *vis-*, що є видозміною кореня *vid-*; порівн. лат. *vid-* : *vis* у дієсловах *video, visum* з праслов'янською парою видозмін того самого пракореня: **vid-* **vis-* (у старослов'ян. словах *penaviděti, penavistь*).

Старослов'ян. дієслово "ненавидѣти" (*ne-na-vid-ě-ti*) виражає таке почуття людини, яка відчуває крайню нехіть видіти (бачити) кого, або що. Порівн. в укр. неродній фразеології: "Я його на очі не хочу бачити". Це тому, що, як сказано в укр. нар. афоризмі, "Очі не бачать, — серце не болить".

Як і старослов'ян. "ненавидѣти", так і старослов'ян. дієслово "завидѣти" ('завідіти') виражає негативні почування людини. Старослов'ян. іменники з тим самим пракоренем: "ненависть" ("не-на-висть"), "зависть" ("за-висть").

Компонент — **висть** також наявний у староукр. слові "на-висть" ("на-висть"), що було синонімом слова "зависть". Про це свідчить Лексикон 1627 р.: "Нависть — зависть, заздрість".

Нѣня, **нѣнька** — пестлива форма називання матері; це слово зокрема виражає ту ідею, що її висловлюємо виразом "мати рідна". "О, ненько наша!" = "О, мати наша рідна!"

Слово це — всеслов'янське, праїндоевропейського походження. Походить воно з дитячого лепетання, що характеризується дуплікативами (формами подвоєння) даного складу; напр., "ляля", "ба-ба", "ма-ма" і т.ін. Ось укр дитячі слова: "папа" ("па-па") — 'хліб'; "коко" ("ко-ко") — 'яйце'; "цяця" ("ця-ця") — 'забавка'.

Слово "нѣня" ("не-нѣ") є одною з версій пестливого називання тієї жінки, що доглядає дітей. Інші версії того називання: "нѣня" ("нѣ-нѣ"), звідси "нѣнька", "нѣньчити"; серб. і хорватська версії "нѣна" ("не-на") і "нѣна" ("на-на") означають маму. У російській мові слово "нѣня" означає няньку.

У польських діалектах слова (що були занотовані письменниками ще в XVI столітті) *pan, pan(k)o* й *pen* означають батька, а слова *pana* й *pen(k)a* означають маму. У польській літературній мові слова *pania* й *panka* (звідси *panczyć, panczenie*) означають няньку.

У болгарській мові “нѣни” й “нѣнчо” — це терміни, якими молодші називають старшого члена (чоловічої статі) своєї родини, а найчастіше так називають свого старшого брата. Формою чоловічого роду слова “нѣня” в укр. мові є іменник “нѣньо”, що означає батька, але він зберігся тільки в укр. карпатських говорах. Ось ілюстрація його наявності в укр. мові (з пісні “Як мі прийшла карта нарокуватъ”):

“Неню ти мій, нѣню,
Вчинь мі таку волю:
Йди за мене служить
На ту войну...”

Про факт праїндоевропейського походження слов'янського слова “нѣня” (і його різні версії: “нана”, “нѣна” і т.ін., а також його чоловічі форми: “нан”, “нано”, “нанко”, “нѣни”, “нѣнчо”, “нѣньо”) свідчать такі слова в неслов'янських мовах праїндоевропейської мовної сім'ї: грецькі іменники *nēpna* і *nāpne* — ‘тітка’; гр. *nēpnos* і *nāpnos* — ‘дядько’; санскритське *napā* — ‘матуся’; албанське *pape* — ‘мама’, а також — ‘мáмка’ (та, що кормить своїм грудним молоком немовля іншої жінки); кимрійське *pain* — ‘бабуся’.

Джерело наявності слова *pape* в угорській мові (тут воно означає старшу сестру, що звичайно є нянькою дитят у своїй сім'ї) можна пояснити або впливом слов'янським, або (і це ще більш правдоподібне) тим фактом, що слово “нѣне” (з тюркського дитячого лепетання “не - не”), яке відноситься не тільки до матері, але й також до старшої сестри й до старшого брата.

Необачний — той, хто не бачить як слід; неувáжний; необерѣжний. Слово це в нас досить старе. Порівн. в укр. пісні “Ой, на горі там жѣнці жнуть”:

“А позáду — Сагайдачний,
Що проміняв жінку
За тютюн та люльку, —
Необачний!”

(Слово “сагайдачний” тут відноситься до кожного, хто носить із собою сагайдак, цебто торбу із стрілками до лука).

Автором гіпотези, що слово “бáчити” походить з праїндоевропейського мовного ґрунту, був Н. В. Горяев. (Див. його “Сравнительный этимологический словарь русского языка”, 1896). Щоб обоснувати цю свою гіпотезу, він, напр., каже, що слово “бачити” основане на тому самому праїндоевропейському корені, що й грецьке слово “*phaino*” — ‘освітлюю’, ‘насвітлюю’.

Натомість А. Брюкнер твердить, що слово “бачити” (порівн.

польське *baczyć*) є твором польським. (Див. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, 2-ге видання 1957 р. А. Брюкнера). Він каже, що в давній польській колоквіяльній мові мусило бути слово *baki* (яке тепер уже не існує в поляків, і ніде — ні в польських діалектах, ні в польських писаних пам'ятках — воно не засвідчене), і що поляки з нього створили дієслово *baczyć*, яке, каже Брюкнер, “*wyłączenie nasze, od nas na Ruś*” (перейшло). А. Г. Преображенський каже, що “малоросійське” (цебто українське) слово “бачити” перейшло в російську мову. (Див. його “*Этимолог. словарь русского языка*”, 1910-1914). Преображенський, здається, правильно каже, що всі гіпотези що до походження слова “бачити” основані на непевних підставах.

Якщо дієслово “бачити” справді походить від іменника “ба́ки” (це множинна форма), то в такому разі треба звернути увагу на той факт, що за винятком української мови, в іншій мові немає іменника “ба́ки”. “Ба́ки забіло” у фразеології укр. селян на Крем'яччині (зах. Волинь) означає, що дана особа в якомусь моменті щось прогавила, немов би втратила зір у той час. “Не забива́й мені ба́ків” в нас означає ‘Не затуманю́й мені очей’.

У польській мові з дієслова *baczyć* створено слово *baczość* — імперативний вираз, що означає: ‘позір’, ‘увага’; напр., у фразі “*Baczość na rosiąg!*”, цебто: ‘Уважати на потяг!’. У війську польське “*Baczość!*” означає команду ‘Позір!’ В укр. мові від дієслова “бачити” походить низка зложених слів: “зобачити”, “побачити”, “передбачити”, “вбача́ти”(“в - бача́ти”); “бача́ти” (частотна форма дієслова “бачити”) в укр. мові вживається тільки в зложених словах: “вбача́ти”, “передбача́ти”, “вбача́ти”; “не до́бачати”; “вбачити” (“пробачити” — це калька з польського “*przebaczyć*”); “вбачитися” (перед ким).

Слово “видіти” (синонім дієслова “бачити”) в укр. мові в Галичині традиційно вживається більше ніж слово “бачити”; на Волині й на Наддніпрянщині дають перевагу дієслову “бачити”.

Неозо́рий — те, чого не можна охопити зором. Слово “неозо́рий” виражає поетичну ідею ‘безмежний’, ‘безкрай’, і становить змодернізовану форму староукраїнського книжного слова “необозримый” (“не-обозримый”); порівн. ст.-церк.-слов'янського “обзримъ” — від старослов'ян. дієслова “обзрѣти” (повторна форма: “обзирати”; звідси — *obzigrati se*). Прикметник “неозо́рий”, — як таке слово, що під оглядом своєї форми є неологізмом в укр. модерній літературній мові, — не належить до категорії укр. народних слів, і укр. селянство не знає його, — за

винятком тих, що довідалися про нього почерез теперішню школу, укр. пресу, літературу і т.ін.

Ту ідею, яку виражає літературний неологізм “неозорій”, укр. селяни традиційно висловлювали виразом “без країю”, або “без кінця-краю”.

Теперішнє укр. слово “зір” вдавнину звучало в нас як ‘зор’; порівн. “зір”, родовий відмінок “зору”, і “неозорій” (“не - о - зор - ий”), “прозорій” (“про - зор - ий”), “далекозорій” (“далеко - зор - ий”); “підзорливий” (“під - зор - ливий”) — той, хто характеризується схильністю підозрівати кого в чому); цього слова не слід змішувати з прикметником “підозрілий”, бо те останнє означає того, кого підозрівають у чому.

Неологізм — нове слово в мові; створене воно з двох грецьких слів: neos — ‘новий’ + logos — ‘слово’. Коли в мисленні даної особи зроджується така ідея, якої досі не було ще в нікого, то ця особа творить нове слово (неологізм), щоб цю свою нову, досі ніде небувалу, ідею висловити.

Модерні неологізми в нашій мові: “залізниця”, “літак”, “пароплав” і т.ін. Такі слова в укр. мові в ССРСР, як: “радянський” (переклад з російського “советский”); “колгосп” (скорочення терміна “колективне господарство”) — переклад російського “колхоз”; “радгосп” (скорочення терміна “радянське господарство”) переклад російського “совхоз”, і т.ін., — це російсько-советські неологізми; в Україні вони були занесені як чужі слова. Але щоб непоінформовані широкі круги українського народу сприймали ці російсько-советські новотвори не як чужі слова, а як нібито “свої” неологізми, то влада ССРСР вже з самих початків існування ССРСР видала наказ (згідно з інструкцією Леніна) “українізувати” все советське в мовній сфері українського народу.

Неоніла — жіноче ймення (з грецького); значення цього терміна, мабуть, — ‘новоєгипетська’. Значення грецького прикметника neos — ‘новий’. А назву єгипетської ріки Ніл (по-грецькому Neilos) греки вживали також у переносному значенні — для означення єгиптянина.

Неофіт — новонавернений на якусь віру. З грецького neophytos: neos (‘новий’) + phytos; дослівно: ‘посаджений’; напр., “посаджена” рослина; другісне значення: ‘навернений’. Слово “неофіт” стало найбільш популярним тому, що неофітами називали перших християн, що були навернені з ідолопоклонства на віру Христову. (Див. на цю тему поему Т. Шевченка “Неофіти”).

Тепер неофітом називають не тільки таку людину, що

змінила сою віру на якусь іншу, але й також таку, яка перейшла з даного ідеологічного табору в інший, або яка виступила з даної політичної партії, і пристала до іншої.

У Лексиконі П. Беринди (1627): “Неофіт — новонароджений, или новоро́слен”.

Неохайний — той, хто не дбає про чистоту; із сфери гігієни це слово поширилося у сферу суспільних норм і т.ін. І так, напр., говорять про неохайність (вulgарність, простакуватість) в слову, про неохайність поведінки тощо.

Слово “неохайний” — зложене: “не - о - хайний”. Цей останній компонент (“хайний”, що самостійно вже не вживається) походить із старослов’ян. дієслова “хаяти”, який зберігся в південних слов’ян. Дієслово “хаяти” наявне — в формі “хаять” — і в російській мові, а означає воно ‘критикувати’, ‘ганьбити’, ‘хулити Бога’. Ледве чи можна зробити таке припущення, що в рос. мові воно походить з церк.-слов’ян. “хаяти”.

В укр. говорах (напр., на Крем’яничині, зах. Волинь) вживається дієслово “хаючити” (вимивати людину, привести до порядку її одягу), очевидно, постало з прикметника “хайний”, що вже не вживається в укр. мові; подібно, “охаючити” (також у мові укр. селянства на Волині) походить від прикметника “охаючений”. Друга особа однини імперативу дієслова “нехаяти” (“не хаяти”), що тепер уже в нас не вживається, має форму “нехай!”; у скороченій формі — “хай!”; його синонім в укр. говорах у Галичині є імператив “най!”

Непéвний — прикметник, що виражає протиставність слову “певний”. 1) Перше значення слова “певний” — це ‘сполягливий’, а слово “непéвний” — ‘несполягливий’. Фраза “Певно, що так” означає: ‘Дійсно, — так’; ‘Очевидно, що так’; ‘Ясно, що так’. 2) Другіснє значення слова “певний” — це, той, хто не сумнівається в чомусь. Напр., “Він певний, що воно буде так, як він віщує” (передскаже).

Уживання слова “певний” для маскуваннн тієї особи, іменн якої не хотять згадувати. Напр.: “Певна особа неприхильно висловилася про вас”. Це польський вплив. У таких випадках уживаємо слів “один”, “одна”; напр.: “Один тип постійно критикує вас”. “Одна з діячок завжди захищає ваше добре ім’я”. Польське реwпу, реwпа в цій функції — це наслідування францuzького вживання слова certain (з латинського certus); від францuzів звичай уживання слова certain (‘певний’) для вищезгаданой цілі похопили не тільки поляки, але й англійці. Напр., certain

individual; дослівно: “певний індивід”; по-українському: “один індивід”, або “одна особа”.

(У Лексиконі з 1627 р.: “Сомнѣникъ — непѣвний, вонтпливий”). “Сомнѣникъ — це той, хто не є певний чого (цебто той, хто сумнівається в чому). Але слово “вонтпливий” (що є полонізмом) Беринда вжив тут цілком невпопад. Польський прикметник *wątpliwy* характеризує все те, що викликає в нас сумнів. (Напр., “*Książka wątpliwej wartości*” — ‘Книжка сумнівної вартости’), а не того, хто сумнівається.

Прикметник “певний” утворений (за допомогою афікса **-ий**, із старослов’ян. **-ы**) із старослов’ян. іменника “пъ ва” (і “пъ ва”) — ‘надія’. Звідси старослов’ян. дієслово “упъвати” (‘надіятися’) поляки в себе на *ufać* переробили. Слово “упованіє” (‘надія’) в укр. мові — це архаїзм, що походить з церк.-слов’ян. мови. Напр., у Т. Шевченка (поема “Марія”):

“Все упо ван іє мое
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все упо ван іє мое
На тебе, мати, возлагаю”.

Неперелівки — вирішальний стан, коли дана особа даліше вже не має чого перелівати — “з пустого в порожнє”. Це українська народня стилістична фігура, що означає критичне положення даної людини; отже вона каже: “Мені тепер не перелівки!”

Нєпіт — місцеве слово (на Буковині й у Бесарабії), з румунського, що означає нє б о ж а (братанича, сестрінка). Румунське перот походить з латинського *peros* (родов. відмінок *perotis*), що означає 1) внука; 2) сина братового, або сестриного сина; 3) нащадка. З цього латинського іменника утворене слово “непотізм”, яке означає обсаджування добре платних посад, т. зв. “синекур”, своїми свояками.

Непобожність — слово, що виражає протиставність побожности. (У Лексиконі 1627 р.: “Нечестіє — безчестіє, непобожність”). Це свідчить, що в укр. книжній (літературній) мові в XVI-XVII ст.ст. особу, що характеризувалася безчестям, називали *непобожною* особою.

Очевидно, що непобожний — це не те саме, що безбожний (атеїст). “Непобожним” називали таку особу, яка хоч і деклярувала себе “християнином”, але не жила згідно з євангельськими етичними імперативами.

Непого́да — брак погóди. (У Лексиконі з 1627 р.: “Волненіє — непого́да”. Там таки: “Забуреньє повѣтра — непого́да”).

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. староукр. “воздухъ” (із старослов’янського “въздухъ”) його молодшим синонімом “повітря” заступили. (Порівн. чеське *rovetří* і польське *powietrze*). В інших мовах цього слова немає.

Слово “повітря” походить від слова “вітер”. Укр. селяни словом “повітря” (вимовляли: ‘повітра’, і вважали це за іменник жіночого роду: вона — “повітра”) називали чуму (холеру). Очевидно, це скорочена форма терміна “морóве повітря”. Звідси проклони: “Заповітрився б ти де!” “Повітри б де на тебе!”. Слово “повітра” в укр. селян було синонімом слова “помóрок” (‘чума’, ‘холера’). Звідси лайливе: “Поморку на тебе десь нема!”.

Непорóшний — усе те, чого не можна порушити. У Лексиконі з 1627 р.: “Постоянный — непорóшний, стальной, твердый”.

Очевидно, що словом “непорушний” П. Беринда характеризує непохитну в своєму переконанні особу. Прикметник “непорóшний” (від “не порóшити”) має два значеневі аспекти: 1) він характеризує все те, чого ніхто не може порушити (зрушити), бо це є понад людські сили; 2) все те, чого нікому не вільно рухати, бо це заборонено; напр., державні закони. (Порівн. вираз “порушник законів”; “порушник права” і т.ін.). Дієслово “рухнути” (і “рухати”, “рушити”) всеслов’янське, праїндоевропейського походження. Старослов’ян. *ruchnuti* — ‘рухнути’. Звідси старослов’ян. “рушимъ”. У зложеному слові “нерушимъ” (і “нерушимы”). Порівн. литовське *guszauti, guszauji* — ‘бути рухливим’.

Неприємний — усе те, що спричиняє немиле вражіння. (У Лексиконі з 1627 р.: “Прискорбный — прикрый, неприятный”). У прикметнику “приємний” (“при-ємний”) компонент “-ємний” (що самостійно не вживається) походить від старослов’ян. (і староукр.) дієслова “имати” — ‘брати’, ‘хватати’; перша особа однини теперішнього часу цього старослов’ян. дієслова має форму *jemlja* (‘беру’, ‘хватаю’). Старослов’ян. *imati* виражає континуальний аспект старослов’ян. дієслова *jeti* (в укр. вимові ‘яти’). Староукраїнське дієслово “имати” є в багатьох зложених словах: “наймати” (“на-имати”); звідси “наємний”, “наємник”; “займати”, звідси “займанець” (‘окупант’), “займанщина” (‘окупація’) і т.ін., а також “приймати” (“при-имати”), звідси “приємний” (“при-ємний”), з цього — “приємність”. Коротко кажучи, приємним є все те, що є для нас прийнятним (старе укр. книжне: “сприємливе”).

Старшим за слово “приемний” був у нас його синонім “приятний” — із старослов’янського *rgijętzьpъ*, чи, точніше кажучи, з його здовженої форми — *rgijętzьpы*, в укр. вимові — “приятний”, бо старослов’ян. *je* у нас перемінилося в *я*. Старослов’янський дієприкметник *rgijętzьpъ* (і *rgijętzьpы*) походить від дієслова *rgijęti* (*rgi - jęti*) — староукр. “прияти” (“при-яти”). Староукр. слово “прияти” (від якого походить дієприкметник “приятний”, а в укр. модерній версії — “сприйнятний”) збереглося в укр. говорах. Напр., на Крем’яччині укр. селяни вживають дієслово “прияти” в значенні: ‘старатися придбати собі майно’.

Непристойний — прикметник, значення якого є протилежністю значенню прикметника “пристойний, -а, -е”, який і досі належить до слів укр. літерат. мови. (Див. у “Правописному словнику” Г. Голоскевича з 1929 р.). Б. Грінченко у своєму Словнику слово “пристойний” перекладає по-російському словами “приличный” і “пристойный”. Прислівник: “присстойно” у Словнику Грінченка класифікується як “народне” слово. Його значення вясное ось така ілюстрація з повісти “Чорна Рада” Пантелеймона Куліша: “Пане гетьмане, старого пса не присстойно мішати в нашу компанію”. Це значить, що вираз “не присстойно” тут означає те саме, що в укр. мові в Галичині вираз “не личить” — відповідник польського “nie wурáda”.

Слово “присстойний” походить із старослов’янського “присстойинъ” (і “присстойны”), що засвідчене в церковно-слов’ян. мові. Із старослов’ян. слова “стояти” (що виражає континуальний аспект дієслова “стати”) з допомогою прийменникових префіксів утворено низку зложених слів: “на - стояти” (звідси церк.-слов’ян. “настоятель”); “до - стояти” (звідси “достойинъ” і “достойны”) і т.ін., а також “при - стояти”, звідси “присстойинъ” і “присстойны” (присстойний).

Старослов’ян. дієслово “стати” (звідси — “стояти”) — праслов’янське, праіндоевроп. походження. Порівн. латинське *stare* — ‘стояти’; санскритське *stna* (те саме); новоперське *sitadan* (те саме).

(У Катехізисі 1645 р.: “Обычаевъ неприсстойныхъ выстерѣгаться”). “Непристойний” — ‘негарний’ у моральному значенні цього слова; “неприсстойний” (що походить від “неприсстойний”) характеризує особу, що фізично не є гарною.

“Непритомность” (арх.) — неприсутність; з польського *nieprzutomny* — неприсутній; звідси *nieprzutomność* — неприсутність. Це слово вживалося в книжній мові українців у XVI-XVII ст.ст., а в Лексиконі 1627 р.: “Отхотѣнье — непритомность”.

Слово “непритомність” в укр. мові означає не ‘неприсутність’, а тільки стан зімління.

Прикметник “притомний” — зложений: “при - том - ний”, в якому компонент -“**том**”- становить збережену форму старослов’ян. (і староукраїнського) місцевого відмінка займенника “той” (старослов’ян. “тъ”); напр., старослов’ян. (і староукр.) вираз “на томъ” означає ‘на тому’. Порівн. староукр. “потому” (“по тому” — ‘потім’, ‘опісля’); “потомок” (“по - том - ок”) — той, що слідує ‘по тому’.

Неприя́знь — недружелюбність; слово це — зложене: “не - прия́знь”; воно виражає ідею, що протиставляється ідеї ‘прия́знь’, ‘дружелюбність’.

Коли свв. Кирил (в мирі Костянтин) і Мефодій у ранньому періоді IX ст. перекладали (з грецької мови) Богослужбові книги для слов’ян (звідси назва мови цих перекладів: “старо-церковно-слов’янська мова”), то старослов’янське слово “неприя́знь” (‘зло’) вони вжили в переносному значенні — для означення диявола. Старослов’янські ж прикметники “неприя́зний” і “неприя́зньскъ” там ужиті в значенні ‘диявольський’. Отже в кирило-мефодієвському перекладі Молитви Господньої (“Отже наш”) прохання до Бога “Избави насъ отъ неприя́зни” означало: ‘Избави нас от диявола’. Довго читався “Отче наш” із словом “неприя́знь”. Пізніше ж слово “неприя́знь” було замінено старо-церковно-слов’янським субстантивованим прикметником “лукавы”. Але в реченні “Избави нас отъ лукавого” слово “лукавы” також було вжите в переносному значенні: означало диявола. Це свідчить, що свв. Кирил і Мефодій знали, що слово “диявол” і “чорт” становили табу, цебто їх було заборонено вимовляти, щоб звуками цих імен не викликати на себе диявола. Тому серед укр. селянства диявола (чорта) й досі ще часом називають не його іменем, а кажуть про нього: “нечистий”, “нечиста сила”, “злий дух”, “той”, “він”, “лихий” і т.ін.

У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст також уникали називання диявола його іменем, а означували його терміном “неприятель душевний”. (Див. у Катехізисі 1645 р.), або скорочено — терміном “неприятель”. (Там таки).

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово “неприя́зний” вживалося як синонім слова “терплячий” (див. у Лексиконі з 1627 р.: “Терпячий — неприя́зний”).

Неприя́тель — із старослов’янського “неприятель”; той, хто відноситься до нас неприязно, цебто по-ворожому. Термін “не-

приятель душевний” вживався в переносному значенні для означення диявола. У Катехізисі 1645 р.: “Противко навальностямъ неприятеля душевного”. (“Противко” — тут з польського “przeciwno”).

Нерозберіха — заплутана справа, в якій годі розібратися (цебто зорієнтуватися).

Неситий — перше значення цього слова — ‘голодний’, ‘ненасичений’. Другісє його значення — ‘загребущий’, укр. народне — ‘зажєра’. Слово “неситий” має в Т. Шевченка значення ‘загребущий’, ‘зажєра’, коли він каже в поємі “Кавказ”:

“І неситий не виоре
На дні моря поля”.

“О р а т и м о р е.” — Шевченєва стилістична фігура “І неситий не виоре на дні моря поля” — біблійна. Див. у Книзі Амєса 6:12: “Чи хто виоре море худєбою?”

Нєслўшно — не поправді. У Лєкєсисі з 1596 р.: “Бєз правди — нєслўшно”. Тут “нєслўшно” з польського niesłusznie (‘не поправді’). Słusznie — ‘дїєсно так’, ‘справді’, ‘правдивє’. Польський прикетник słuszny виражає дві ідеї: 1) той, хто ‘правий’ (англ. right) і 2) ‘не абїякий’. Порівн. в епоєї “Pan Tadeusz” А. Міцкєвіча:

“A Kniaziewicz, wzrostem najszuszniejzy,
Okazał się w ręku najsiłniejszy”.

Польські слова słuszny і słusznie походять з нїєцького Schluss (яке має аж 12 значєнь).

В українській мові тїльки слово “слўшний” є словом укр. походження, що являє собою зредуковану форму прикетника “пєслўшний”. Таке слово (“слўшний”) є в мові укр. сєлянства.

Нєсмєртєльний — бєзмєртний. (У Лєксикєні П. Беринди (1627 р.): “Бєзмєртєн — нєсмєртєльний”). Прикетник “нєсмєртєльний” — це твір західних слєв’ян; у чєхів — nєsmertelny; в поляків — nieśmiertelny. У мєвах південних і східних слєв’ян цього слова нємає. У книжній мові українців XVI-XVII ст.ст. слово “нєсмєртєльний” — це полєнізм. Старослєв’янський відповідник польського nieśmiertelny — це прикетник “бєсьмєртєнь” і “бєсьмєртєнь”. Звідси старєукр. “бєзмєртний”; болгар. “бєзсмєртєн”, сєрб. “бєсмєртєн”, рос. “бєзмєртний” (чит. ‘бєзмєртний’); у модерній укр. вимєві — ‘бєзмєртний’.

Укр. відповідником польського śmiertelny є “смєртний” — із старослєв’ян. “сьмєртєнь” і “сьмєртєнь”. (Звідси укр. “смєрт-

ність”, “смертник”). Напр., “на смертному ложі” — це “на ложі смерти”. “Смертна істота” — це та істота, що не є безсмертною.

Слово “смертельний” в укр. мові означає те, що спричиняє смерть; напр., “смертельна куля”, “смертельна рана”, “смертельно недужий” і т.ін. У переносному значенні — “смертельний переляк”.

Укр. “смерть”, походить з старослов'янського “сѣмрътъ” — слово праслов'янського походження, корінь якого походить з праіндоевропейського ґрунту. Порівн. литовське *mir̃ti*, (‘вимирати’) санскритське *maráti, mágate* — ‘вмирати’; лат. *morī* — те саме. Корінь, на якому основане слово смерть, існує в різних видозмінах: -мер- (с - мер - ть); -мр- (мр - ець); -мор- (по - мор - ок і “мор”); -мир- (в - мир - ати); -мар- (мар - и; катафальк, на якому лежить мрець). Морина — в укр. мітології богиня смерті.

Несталий — хиткий характером; не стійкий. У Лексиконі П. Беринди з 1627 р.: “ховський — несталий”. “Сталий” — це полонізм “stały”. Порівн. у польській народній пісні “Czerwone jabłuszko”:

“Żebym ja wiedziała,
Że ty chłopak stały,
To by moje oczy za tobą patrzyły.”

Укр. відповідником польського *stały* є прикметник “стійкий” — в значенні ‘непохитний’, “постійний” — в значенні ‘безперервний’. (У Лексисі з 1596 р.: “Непостоянный — несталий”). Слово “непостоянный” — це старе наше книжне слово; у змодернізованій формі — “непостійний”, у кого мінливий характер.

Нестор — церковно-слов. “Несторъ”; чоловіче ймення з грецького *Nestor*.

У грецькій історії дохристиянських часів ім'я “Нестор” перший раз згадується як ім'я одного з старогрецьких королів, що командував грецьким військом, яке облягало місто Трою (в Малій Азії) 10 років і здобутого підступом 1184 р. перед Н.Хр.

У давніх греків були два такі ймення, які ми вимовляємо як ‘Нестор’, але в одному з них перед останньою буквою писали букву омікрон, а в другому — букву омегу. Можливо, що ці два графічні варіанти ймення “Нестор” вказували на два різні походження їх.

В історії Церкви Христової ім'я “Нестор” (у версії “Несторій”) стало відомим тому, що єпископ Константинопільський Несторій 400 р. попав у ересь, бо він твердив, що істота Христа поєднувала в собі божественні й людські прикмети, яких не

можна було відділити одних від одних, і що мати Ісуса Христа, Марія, не була матір'ю Бога, а була вона тільки матір'ю Христа-“людини”, що була “інструментом” Божества, але Божеством не була. Осуджений Церквою (430 р.) за ересь, Несторій був виселений з Візантійсько-Римської імперії, але започатковане ним несторіянство збереглося в Азії по наші дні.

В Україні імя “Нестор” прославилось завдяки тому, що учсний чернець Києво-Печерської Лаври Нестор був першим найбільшим українським істориком-літописцем. Його найбільший твір — це “Повість временних літ” (цебто розповідь про минулі роки), писання якої було ним закінчене 1112 р.

Твердження наших книжників-мовознавців XVI-XVII ст.ст., що ймення “Нестор” означає того, хто “вернувся додому”, звичайно, немає під собою жодних етимологічних підстав.

Нетлінний — все те, що “не тліє”, цебто не псується. (У Лексисі 1596 р.: “Нетлѣнный — непсуючийся”). Прикметник “тлінний” походить із старослов'ян. “тълѣньнь” і “тълѣньны”, від старослов'ян. дієслова “тълѣти”, що означає: ‘гнити’, ‘тухлявіти’, цебто ‘тліти’. Укр. селяни, напр., кажуть: “Трава на купі перетліла”, цебто змінилася в ‘обірнік’, ‘погній’. Староукр. “тля” (із старослов'янського “тъля” — ‘гниль’) у нас не збереглося. Дієслово “тліти” у нас відноситься також до якогось матеріялу, що запалений і перетворює який матеріял у жар, але без полум'я.

В нашій старій книжній мові прикметник “нетлінний” був дуже важливим словом, бо він відносився до нетлінних останків угодників Божих, що їх (ці останки) назвали м ó щ а м и.

Нетяга — той, хто живе без “тяги”; безжурний, безтурботний. Старе наше слово “тяга”, що є головним компонентом іменника “нетяга”, у нас тепер уже не вживається. Старослов'ян. корінь слова “тяга” є -tęg- (в укр. вимові -тяг-). Основане на цьому корені старослов'ян. слово tęgostь означає ‘тяжість’, ‘тягар’ фізичний, а також ‘тяжість душевну’, цебто — ‘турботу’, ‘журбу’. І стан журби (турботи) виражає укр. слово “тяга”, що основане на тому самому корені (-тяг-, із старослов'янського -tęg-), що й старослов'ян. слово tęgostь (староукр. “тягость”). На тому самому корені оснований укр. прикметник “тяжкий” (із старослов'ян. tęžь-кы); звідси й наш прислівник “тяжко” (у фізичному сенсі: ‘тяжко що нести’; у духовому сенсі: ‘тяжко на душі’, ‘тяжко на серці’), а звідси й тяга ‘журба’, ‘турбота’. В укр. фольклорі типом безжурної людини — такої, що жила “без тяги”, цебто в неї не було тяги (журби), був козак. Тому слово “нетяга” (не-тяга) стало епітетом козака в укр. фольклорі (у піснях про козака-

нетягу). Упротивень до оповитої німбом романтики козака-нетяги в укр. народніх піснях, укр. освічені верстви в XVI-XVII ст.ст. стиль життя нетяги вважали за неробство, безжурне байдикування, спричинене його лінивством. (Про це свідчить Лексикон П. Беринди (1627), в якому сказано ось що: “Нетяг — лѣнливый”). В укр. мові й тепер є слово “тяга”, але це слово означає не душевний неспокій, журбу, а тільки циркуляцію повітря в комині. (Коли добра тяга в комині, то в печі добре горить, і дим з печі в хату не виходить).

Нефталім — біблійне чоловіче ім'я. З церковно-слов'янського Нефѣаліма, що є версією грецького Νερθεάλι (звідси латинське Nephthali). Ім'я це походить із старогєбрейського נַפְתָּלִי, значення якого — ‘боротьба’. Генеза цього ймення вияснена в Старому Завіті — Книга Буття 30:8: “І сказала Рахіль: “Великою боротьбою (נַפְתָּלֵי) боролася (נִפְתָּלְתִּי) я з сестрою своєю, — і перемогла. І кликнула ймення йому: נַפְתָּלִי”.

Нефть — старослов'янське “нефть” і “невть”. З тюрко-арабського nāft'. Див. **Нафта**.

Нехай — 1) Слово, за допомогою якого утворюється імперативна форма дієслова в третій особі однини й множини. Напр., “Нехай він (вона, воно) іде!” “Нехай вони йдуть!”. 2) Слово, яким даємо згоду на що: “Нехай!” (Це означає: ‘Так може бути’).

Діалектичні форми слова “нехай”: “хай”; “нех”.

У Лексисі Л. Зизанія (1596): “Да — нехай”.

У Катехізисі 1645 р.: “Нехай тобі дасть”. “Нехай ми ся станеть ведлугъ слова твоего”. “Нехай на малый часъ вытравствъ”.

“Нехай живе!” — Латинський оклик “Vivat!” означає “Нехай живе!” Звідси французьке “Vive!” та еспанське “Viva!” Перекладом латинського “Vivat!” є польське “Niech żyje!”

Походження оклику “Нехай живе!” є біблійне. У Старому Завіті (див. I Сам. 10:24) поданий оклик на честь царя: “Jechi hammelech!” — “Нехай живе цар!”. (Про те саме див. II Сам. 16:16 і I Цар. 1:25, 31, 34, 39).

Нехайний — в укр. мові в Галичині; це синонім слова “неохайний”. Див. **“Харний”**.

Нехлюй — неохайний. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Небрежник — недбалый, нехлюя”. — Беринда переписав це з Лексиса Л. Зизанія (1596), в якому сказано: “Небрежник, недбалый, нехлюя”. Л. Зизаній і П. Беринда правильно писали це слово: “нехлюя” (а не “нехлюй”), бо воно є польське: niechlują.

Поляки переробили на свій лад німецьке слово *Fleitz* ('уважність', 'акуратність', 'дбайливість'), додали до нього негативну частку *pie-*, і з нього вийшло польське слово *niechlują*, а з нього похідні слова: *niechlujny*, *niechlujnie*, *niechlujstwo*. У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. правильно писали його (з кінцевим *-я*): "нехлюя", бо ж така його автентична (польська) форма. Факт українізування його шляхом зміни його форми з *niechlują* на "нехлюй" (див. у "Правописному Словнику Г. Голоскевича — 1929 р.) "ріже вухо" своєю штучністю. Тому що в нас є своє слово "неохайний", то без цього польського слова наша мова могла обійтися.

Нецнота (арх.) — покруч. У Лексиконі з 1627 р.: "Рака — блазень, голота, гультай, нецнота, лотр".

У світлі того факту, що церковно-слов'ян. слово "рака" (з наголосом на першому складі — так, як це є в П. Беринди) означає кивот, в якому зберігаються мощі, стає ясно, що П. Беринда не знав значення слова "рака", коли він взявся вивчати його, написав, що воно, мовляв, означає блазня і т.ін.

Як видно, за церк.-слов'ян. слово "рака" він помилково взяв польське слово *gakaż* (з німецького *Racker*), що означає гіцля, а далі вже й блазня, лотра і т.ін. Вияснюючи значення слова "рака" (йому треба було принаймні написати в формі "ракар"), П. Беринда при цьому вжив аж два польські слова: "лотр" — з польського *łotr*, що походить з німецького *Lotter*, і "нецнота" — з польського *niecnota*. Слово це — зложене: *nie - cnota*. Польське слово *spota* означає чесноту.

Із старослов'янського прикметника "чъстьнь" ('чесний') поляки створили іменника *spota*, а українці — "чеснота".

Нецьки, нóчви — мілко вижолоблене корито, в якому місяць усяке тісто, за винятком того, з якого печуть хліб, бо те останнє місяць у діжці (діжі), що спеціально призначена для розчини. Див. **Розчина**.

Слово "нецьки" в нашій мові — це позичка з польського *niecki* (не пієска, як це помилково подав Преображенський). По-українському не "нецьки", а нóчви.

Наявність у церковно-слов'янській мові такого слова як "нъштвы" ('ночви') свідчить про те, що в старослов'ян. добі в цьому слові була звукосполюка *-tj-*, і що це з неї постала староцерк.-слов'ян. звукосполюка *-шт-* (*-št-*); цебто із праслов'янського **nъstj-* постало староболгарське "нъшт-". Той факт, що праслов'янське *-tj-* на старопольському (і взагалі на старому західнослов'янському) ґрунті перемінюється в *-ц-* (лат. *-c-*), а на ста-

роукраїнському (і взагалі на східньослов'ян.) мовному ґрунті праслов'ян. -tj- перемінилося в -ч- (-č-), свідчить, що праслов'ян. *pъtj- у поляків постало -piec- (у слові "piecki"), а в нас праслов'ян. *pъtj- перемінилося в "ноч-" (у слові "ночви").

Коротко кажучи, наявність звука -ц- (лат. c) у слові "нецьки" свідчить, що це польське слово. В його українському відповіднику замість ц мусить бути ч; і тому не "нецьки", а "ночви".

Нечистий, л у к а в и й — диявол, чорт, сатана. У такій сварливій острозі укр. селян, як напр., "Де тебе нечистий носить?!" — слово "нечистий" означає чорта (диявола).

За давніх часів люди вірили в магічну силу слова. І тому вірили, що коли назвати злу силу її іменем — "чорт", "диявол", "сатана", то звуками її імени вони цю силу накликають на себе. Щоб не наражувати себе на цю небезпеку, вони не називали злої сили її іменем, а замість цього казали: "нечистий" (або "нечиста сила"), "злий" (або "злий дух"), або просто "той", "він", а всі знали, що тут ішлося про чорта. Це значить, що слово "чорт" (або "диявол", чи "сатана") було табу, цебто заборонена для згадування річ. Коли ж наші селяни казали "чорт", то додавали: "...не при хаті споминаючи".

В українських Карпатах слово "медвідь" також було табу. Наші верховинці не згадували цього слова, бо боялися, що самими звуками слова "медвідь" вони накликають на себе медведя, і він випасе й витооче їм збіжжя. Отже, щоб "задобрити" його, вони називали його "вуйком".

Синонімом старо-церк.-слов'ян. слова "нечисть" було слово "скврѣнь" (і скврѣньны), а "скврѣна" — це "нечисть".

В укр. версії це старо-церк.-слов'ян. слово — це "сквѣрна". У Молитві Господній ("Отче наш"): "І очисти нас від всякої с к в е р н и". Дієслово "сквернити" (із ст.-церк.-слов'ян. "скврѣнити") означає: "занечищувати", "забруджувати". У Посланні Т. Шевченка ("І мертвим, і живим, і ненародженим..."):

“Умийтеся! Образ Божий

Багном не сквєрніте!”

У старослов'янській мові слово lаkavъ (і lаkavъpъ) — звідси наше "лукавий" ('підступний', 'злий') у переносному значенні вживалося для називання диявола.

Див. у Молитві Господній: "Але визволь нас від л у к а в о г о".

Нешпори (польське) — Вечірня. Латинське слово vesper ('вечір'), яким у Католическій Церкві також і Вечірню називали чехи

перекрутили на “nešpor”; узявши собі це слово від чехів, поляки вимовляють його по-своєму ‘nieszpor’; у польській народній (“людовій”) вимові — nieszporu (‘вечірня’).

Наші книжники XVI-XVII ст.ст., густо пересипаючи нашу літературну мову польськими словами й висловами, не могли не спокуситися, щоб ще й словом “нешпори” не “збагатити” укр. мову. І так ось у нашому останньому (у XVIII ст.) перевиданні старовинного твору “Олександрія” читаємо:

“Былися мощно до нешпор солнца”. — Це значить, що наші книжники додали слову “нешпори” своє власне значення, а саме вони вжили його для вираження ідеї ‘захід сонця’. Такого значення слово “нешпори” ще ніде ніколи до того часу не мало.

Ніва — вироблена більшого розміру частина землі для хліборобського вжитку. Ідеться про те, що слово “поле” колись у нас означало великий простір землі взагалі (а не ниву). І так, напр., у “Слові про похід Ігоря” (1187) “поле половецьке” означає половецький степ. У наших старих піснях слово “поле” також означає великий простір землі; напр., у нашій старій веснянці “Уже весна, уже красна” сказано: “Пішов же мій миленький в далекеє поле...” — це значить, що він пішов у далекий край. У нас уже значно пізніше надали слову “поле” другісне значення — ‘нива’. Слово “нива” — загальнослов’янське, праїндоевропейського походження. Старослов’янське “нива”; болг., серб. й рос. “нива”; чеське píva; поль. niwa.

У деяких околицях (напр., на Крем’янецьчині) селяни замість “нива” кажуть: “поле”. Одначе слово “нива” вони знають. Про це свідчить наявність у них такого вислову: “На житті, як на широкій ниві”. У деяких частинах України селяни замість слова “нива”, або “поле”, кажуть: “царіна”. Так є не тільки на Гуцульщині, але й у деяких околицях Наддніпрянщини: у деяких селах Харківщини й у південних областях України (в околицях Одеси й ін.). Див. у Словнику Б. Грінченка.

Грецьке слово peios (‘нива’) свідчить, що корінь старослов’ян. слова “нива” є праїндоевроп. походження.

У Лексиконі з 1627 р.: “Удоліє — ніва, удол, межі горáми нива”.

Відповідь на питання, чому Беринда ниву вважав (помилково) за долину (за низину, між горами), не є проблемою. Беринда, розуміється, знав грецьке слово peioei, яке означає: ‘глибоко внизу’, і яке має той самий корінь, що й грецьке слово peios, що означає ниву, поле.

У Греції, що є гористою країною, нівви, звичайно, є 'внизу', в долинах, між горами. Від слова "нива" походить прізвище (по чоловікові) "Нивінська" укр. письменниці Галини Журби. "Журба" — це її псевдонім; її дівоче прізвище — "Домбровська". Вона народилася (1888 р.) на схід. Поділлі, а між двома світ. війнами жила на зах. Волині. А після 2-ої світ. війни — на еміграції в Америці.

Нидіти і **ніти**. — Дієслово "нідити" відноситься до людини та до тваринного й рослинного світу, і означає воно — 'марніти', 'зменшуватися', ніби 'завмирати'.

У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово "нідити" помилково вважали за синонім дієслова "ніти" (звідси "унівати"). У Лексисі 1596 р.: "Нью, уніваяю — нидью". У Лексиконі з 1627 р.: "Нью — нидью". "Уніваяю — нидью, знидываяю. Унылый — зныдльый".

Старослов'янське ж (і староукр.) дієслово "уніти" (у своїй формі повторности: "унивати") означає: 'ослабати', 'падати духом', 'стривожитися', 'бути в розпуці'.

Дієслово "нити" (воно є в нашій теперішній літерат. мові, але його ітератив "унівати" у нас уже вийшов з ужитку) відноситься до будь-якої частини тіла, що дає про себе знати ніби болем. І так, укр. селяни кажуть: "У мене під грудьми щось ние". Слово "ние" в психологічному сенсі див. у Т. Шевченка ("Тополя"):

"Подивиться — серце ние:
Кругом ні билини!"

Той факт, що наші "книжники" XVI-XVII ст.ст. не знали значення слова "нідити", і тому вони думали, що воно означає те саме, що й слово "ніти", — евентуально можна пояснити тим, що, по-перше, їхнє знання лексичних засобів українського селянства було досить обмежене; по-друге, цього слова не було ані в церковно-слов'янській, ані в польській мові.

У Словнику Б. Грінченка слово "нідити" по-російському перекладене словом "чахнуть". Але слово "чахнути" є і в українській мові, і його П. Чубинський знайшов у західноукраїнському фольклорі: "Будеш сохнути, будеш чахнути, будеш смертоньки бажати". (П. П. Чубинській, Труды этнографической экспедиции въ западно-русский край" (С.-Петербургъ, 1872-1878. Див. том V, стор. 442).

На Крем'яничині, зах. Волинь, селяни слово "чахнути" вживали тільки в відношенні до людини, а "нідити" — тільки до

рослин і худоби. Але, в принципі, слово “нидіти” відноситься і до людей.

П. Чубинський ілюструє це таким прикладом з уст народу: “Зниділо дитячко, зниділо, на гору воду тягнуци”. (Ор. cit. т. III, стор. 178).

Слово “знидіти” в виклинанні “уроків” людини знахоркою (приклад з Галичини й укр. Закарпаття):

“Аби зниділи як віск на огні, піна на воді, роса на траві; так аби зниділи уроки от...” (Я. Ө. Головацкій, Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси. Москва, 1878. Див. частина V, стор. 539).

В літературних мовах інших слов'янських народів немає слова “нидіти”. Походження його неясне.

Нижній — долішній. Слово це — загальнослов'янське, а пракорінь його походить з праіндоевроп. мовного ґрунту. Старослов'ян. “нижьнь”; болг. “низък”; серб. “низак”; рос. “нижний” (за старим правописом: “нижній”); чеське *nižní*; польське *niżny*.

Корінь старослов'ян. прикметника “нижьнь” (звідси укр. “нижній”) той самий, що в старослов'ян. іменнику “низъ”.

Приголосні звуки -з- (в слові “низ”) і -ж- (в слові “нижній”) походять з одного й того самого праслов'янського джерела, що мало своє коріння в праіндоевроп. ґрунті. Від іменника “низъ” походять такі старослов'ян. слова: “низити”, “низъкъ”, “низько”, “низѣти”, “низу”, і ін. З тих неслов'янських слів, які найвиразніше свідчать про те, що пракорінь старослов'ян. іменника “низъ” походить з праіндоевроп. мовної сфери, перш за все слід згадати старе англосаксонське *nihol* (‘висячий вниз’) і середнє нижньонімецьке *nigel* (‘внизу’, ‘вниз’).

В історії Козаччини слово “низ” стало топонімом (власною назвою місця) “Низ” — специфічним означенням запорізьких степів. Іменник “низ” і похідні слова в укр. фольклорі: 1) Дитяча гра “Денис — на низ, раз”. 2) У народній стилістиці: жити “тихше води, нижче трави”. 3) Народній афоризм: “Хто високо літає, той низько падає”.

Низина́ — така частина поверхні землі, рівень якої нижчий за рівень тих, земних просторів, серед яких вона знаходиться.

Пояснення в Лексиконі П. Беринди (1627): “Ровнина́, або низина́. — Твердження Беринди, що рівнина й низина — це одно й те саме, незгідне з дійсністю, бо ж височина (не тільки низина) також може бути рівниною.

Ник! Ник-ник! — звукова символізація рухонаслідування тихої ходи. Звідси дієслово “нікати”, яке в нас тепер уживається головню в зложених словах: “по - никнути” (напр., “трава поникла”); “з - никати”; “ви - никати”; “про - никати”.

Слово “никати” — праслов’янське, і воно збереглося в усіх слов’ян. мовах. Старослов’ян. *nikati*, серб. “никнути”; рос. “никнуть”; чеське *niknouti*; поль. *niknąć*.

Ника́ндр — чоловіче ім’я власне; з церковно-слов’ян. “Ника́ндръ”, грецького походження. У Лексиконі з 1627 р.: “Ника́ндр — побѣдний муж”. — Для уточнення треба сказати, що це ймення означає хороброго переможця, бо воно складається з двох грецьких слів: *nikao* (‘перемагаю’) + *andreiōs* (‘хоробрий’). Звідси (скорочено) гр. *Nikandros*. (З гр. слова *andreiōs* також походить ім’я “Андрій”).

Никано́р, Никано́р — чолов. ім’я власне; з церк.-слов’ян. “Никаноръ”, гр. походження: *Nikanor*.

(У Лексиконі 1627 р.: “Никано́р — звитяжца, или побѣда мужем, мужей побѣжда”). У дійсності ж “Никано́р” — це не просто переможець (як каже Беринда: “звитяжца”, з польського *zwycięzca*), а блискучий переможець: з гр. *nikao* — ‘перемагаю’ + *nosos* — ‘блискаючий’.

Никі́та, Микі́та — чолов. ймення власне; з церковно-слов’ян. “Никита”, гр. походження. (У вимові укр. селян його змінено на “Микита”, хоч в його автентичній формі — грецький, ініціалом є *N* — *Niketas* і *Niketes*). У латинській версії — тільки “*Nicetas*”.

(У Лексиконі з 1627 р.: “Никита — побѣдитель”). У дійсності ж ім’я *Niketas* складається з двох слів: *nike* — ‘перемога’ + *tasso* — ‘комадю’. Ім’я “Никита” означає того, хто веде до перемоги.

Ники́фор — чол. ймення власне; з церк.-слов. “Никифоръ”, гр. походження: *Nikēphoros*. В укр. народній вимові також “Нитіфор”, “Нечіпір”, “Нечіпірко”, “Чіпка”. (Про це останнє див. у повісті П. Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”). У Лексиконі П. Беринди (1627): “Ники́форъ — побѣдонось”. (До речі, П. Беринда написав “побідонось”, на зразок укр. народніх форм зложених типу “водонось” (замість староукр. “водоносець”, “побідоносець”, “прапороносець”). Ім’я “Ники́фор” складається з двох гр. слів: *nike* — ‘перемога’, ‘побіда’ + *phoreus* — ‘носітель’.

Никоді́м — чол. ймення; з церк.-слов. “Никодимъ”. — Із справою походження й значення цього ймення П. Беринда мав клопіт. Маючи на увазі той факт, що ім’я “Никодим” згадується в

Евангелії, П. Беринда знаходить у ньому старожидівське значення, і пояснює (в Лексиконі 1627 р.): “Нікодїмъ — єв.(рейське) Сїгорь: невинний корове”. Але тому, що це ймення звучить по-грецькому, то він подає й його грецьке значення. “Нікодїмъ... ел.(лінське): “Звїязтво люду”. У зв’язку з цим треба звернути увагу на той факт, що в греків було ім’я “Нікодим” ще перед Нар. Христа. Ім’я це було досить популярне. І так, напр., славний грецький промовець і великий патріот Демостен (Demos-tenes, 384-322 перед Н.Хр.) у своїх “Філіппіках” згадує про визначного грецького діяча (з Атен) Нікодима (по-грецькому Nikodemos), що належав до політичної партії Евбула. Ім’я Nikodemos означає ‘народний переможець’: пікао — ‘перемагаю’ + demos — ‘народ’.

Николáй — чол. ймення власне; з церк.-слов’ян. “Николáй”, грецького походження: Nikolaos і Nikolas.

В укр. народній вимові: “Миколáй” і “Микóла”. Це ймення складається з двох слів: пікао — ‘перемагаю’ (а може й піке — ‘перемога’) + laos. Однак значення його годі уточнити, бо грецьке слово laos має аж три значення: 1) ‘народ’, 2) ‘маса людей’ (велика юрба), 3) ‘загін війська’.

Нїкон — чол. ймення власне; з церк.-слов’ян. “Никонь”, з грецького Nikonos — той, кого коштує перемога: пікао — ‘перемагаю’ + onos — ‘ціна’, ‘кошт’.

П. Беринда не взяв до уваги того факту, що це ймення зложене з двох слів, коли він написав (у своєму Лексиконі 1627 р.) “Нїкон — побѣдник”.

Нимфодóра — жіноче ймення власне; з церк.-слов’ян. “Нимфодора”, грецького походження: Nymphodora — ‘дар молоді’: nymphā (і nymphē) — ‘молода’ (та, що виходить заміж) + doron — ‘дар’.

У Лексиконі з 1627 р.: “Нимфодора — невѣстный дар”.

Нині — сьогодні. Старослов’янське “нынѣ”, а також “ниня”; “нынѣчу”; “нынячу”. Прикметник — “нынѣштнь” — ‘нинішній’, ‘теперішній’. Болг. “нинѣ”; рос. “ныне” (чит. “нине”); чеське nyní. (У польській мові це слово зникло). Слово це — праслов’янське, з праїндоевропейським минулим. Порівн. санскрит. nīnam, (‘нині’, ‘тепер’); грецьке nu’n (те саме); лат. nunc (те саме); литовське nūnai (те саме).

Слово “нині” в староукраїнській мові: “Нынѣ сташа стязи Руриковы”. (“Слово про похід Ігоря”, 1187 р.).

Ідея ‘нині’ є в центрі тріяди ‘вчора — ‘нині’ — ‘завтра’. Слово

“нині” є укр. відповідником англ. today, а слово “тепер” укр. відповідником англ. now.

В “Українсько-англійському словнику” М. Л. Подвезька факт переложення укр. слова “зараз” англійським now (яке означає ‘тепер’) є одним з прикладів спотворювання укр. мови. Слово “зараз” не означає ‘тепер’, бо ідея ‘зараз’ відноситься до майбутнього часу. І так, напр., кажемо: “Я тепер не маю часу, але я з а р а з (соро, за мить) буду мати час”. Слово “зараз” є укр. відповідником англ. immediately; at once; in an instant”.

Старослов’ян. “дньсь” (‘нині’, ‘сьогодні’) в укр. мові не збереглося. Воно прийшло в Україну із старо-церковно-слов’янською мовою, і українці в церквах вимовляли його по-своєму — як ‘днесь’. Як і слово “днесь”, так і слово “сьогодні” є синонімом слова “нині”, але слово “сьогодні” спочатку було в нас тільки в “книжній мові”, і українське селянство прийняло його почерез школу.

Слово “тепер” (яке виражає ідеї тепершнього часу взагалі) є тільки в мовах східнослов’янських народів.

Нірки. — Слово це відоме тільки в польській і українській мовах. А. Брюкнер твердить, що поляки взяли це слово (попольському *pegka*, множ. *pegki*) із німецького *Niere*. В старій укр. книжній мові *нирку* називали терміном “п’чка”, який з України згодом був занесений і в Московію, а точніше — в її книжну мову. Але народні маси в Україні та в Московії цього книжного слова не знали. Приймавши польське слово *pegki*, укр. інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. забула значення свого слова “п’чки”. Тому то П. Беринда в своєму Лексиконі (1627) пояснив: “Почки — н’рки”. І також “Ятро — н’рки”.

Походження слова “п’чка” (стара форма цього слова — “п’чка”) досі залишається дискусійною справою, але факт є фактом, що це слово походить з того самого кореня, що й назви *нирки* в інших слов’янських мовах: болгар. “п’чка”; серб. “пуполак”, чеське *rouce* (також *ripen*); у польській мові є слово *pegka*, але *нирку* поляки також популярно називають словом *razcek* (порівн. укр. “пучок”).

Слово “**нирки**” в Біблії. — Удавнину в людей не було належного знання про функцію деяких органів людського тіла. І так, у Біблії *нирки* (по-гебрейському *kelajot*) вважаються органом почуття, а часом і органом мислення.

У Біблії *musdr kelajot* (дослівно: ‘кара *нирок*’) — це нашому “докори совісті”.

Ось ілюстративні приклади значення слова “нирки” (Псалом 7:10). — “Серце й нирки тут означає: ‘розум і сумління’. “Навіть ночами навчають мене мої нирки”. (Псал. 16:7). “Ти досліджуєш (вивірєш) нирки та серце”. (Єрем. 11:20). “Ти близький в устах їхніх, але далекий від нирок їхніх”. (Єрем. 12:2).

Нітка. “Проходить червоною ниткою”. — Вираз “червоною ниткою” став крилатим після того, коли німецький письменник та учений і мислитель Й. В. Гете (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832) у своїй повісті “Die Wahlverwandtschaften” створив фразу “Проходить червоною ниткою” для означення провідної ідеї твору, ідеології і т.ін. Джерело цієї його фрази він вивяснив ось так:

“У британських боєвих кораблях усі линви сплетені так, що в кожній з них уздовж вплетена червона нитка, яка означала, що ці линви є королівські”.

“Ничт́оже сумня́щєся”. — Цей церковно-слов’янський вираз (він означає: “Ні трохи не сумніваючись...”) походить з Євангелії. (Див. I Корин. 10:25-27). Перед першою світовою війною цей вираз був “крилатим” у фразеології укр. інтелігенції на Наддніпрянщині, Волині, Холмщині, Підляшші й Поліссі.

Ні — частка, що виражає заперечення; походить вона із старослов’янського “нѣ” (нѣ). Напр., старослов’янська фраза “Нѣ отъ кого” по-укр. означає “Ні від кого”.

У церковно-слов’янській мові частка “нѣ” сполучилася із словом “єсть” (“нѣ” + єсть), і з цієї словосполуки постало скорочення “нѣсть”, яке означає: ‘не є’ і ‘немає’.

Російське слово “нет” (чит. “нет”) — за старим правописом: “нѣтъ” — постало із церковно-слов’янського “нѣсть” (“нѣ + єсть”). Російське “нет” означає ‘ні’.

За допомогою старослов’ян. частки “нѣ” було утворено в старослов’ян. мові багато зложених слів; напр.: “нѣкакъ” (‘ніяк’), “нѣчто” (‘ніщо’); “нѣкто” (‘ніхто’); “нѣкъгда” (‘ніколи’), “нѣкуда” (‘нікуди’) і т.ін.

Очевидно, що старослов’янської частки заперечення “нѣ”, з якої постало наше “ні”, не слід змішувати із старослов’ян. часткою “не”, з якої постало наше “не”.

Справа походження старослов’ян. частки “нѣ” (яка належить до праслов’янської мовної спадщини) далі залишається в стані дискусій. У старій укр. книжній мові було кириличне письмо, отже частку “ні” писали як “нѣ” (напр., у Лексиконі П. Беринди, 1927: “Не оглядаюся нѣ на кого”), але читали її як “ні”.

Ніби — немов, неначе. Це укр. відповідник латинського quasi. Слово це походить із сполуки двох старослов'янських часток: “нѣ” + “бы”. Напр., “В амеби є ніби ніжки”. — Це значить: ‘В амеби є такі виростки, немов би це були ніжки’. Або: “Кажуть, що він ніби відходить у стан спочинку”. Тут “ніби” виражає непевність. Вираз “нібито” означає ‘начебто’. Слово це вживаємо особливо тоді, коли говоримо про чиїсь претенсії. Напр.: “Він твердить, що він нібито зробив у своїй галузі науки велике відкриття”.

Нівець. — Слово це (дослівне значення якого ‘ні в що’) вживається тільки з часткою “на”. Напр., “Вони звели цю справу на нівець”. — Це значить: “Вони звели цю справу на ніщо”.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. наше слово “нівець” було — під впливом польського виразу “wniwecz” — змінене на “внівечь”, і цей полонізм, як прислівник, і досі вживається в укр. літерат. мові. (Див. “Правописний словник” Г. Голоскевича з 1929 р.). І так, напр., у Київській Учительній Євангелії з 1637 р. читаємо: “въ нѣвечь обернешя”. (Калька з польського: “W niwecz obrócisz się”). Подібно в Лексиконі з 1627 р.: “Загибляю — в нѣвечь обертая”. (З польського “W niwecz obracam”). Мас бути: “Нівечу!”

Від слова “нівець” походить дієслово “нівечити” (‘псувати’ що), (порівн. “понівечені тіла” — ‘змасакровані тіла’), ‘здеправувати’ його морально, цебто “нівечити” його морально, і т.ін.

Нівро́ку — неабіяк; он як; аж так, що; напр., “Він нівро́ку собі персона в уряді”. “Він нівро́ку собі доробився”. “І зробив же він — нівроку” (багато).

Слово “нівроку” походить з виразу “ні уроку”, який означає: ‘щоб [бува] не кинути [на кого] уро́ку’. Коли хто висловлював своє захоплення ким, то боявся, щоб не висказати цього в нещасливу (феральну) хвилину, бо цим він мимоволі (без інтенції) пошкодив би тому (кинув би урок — ‘злий чар’), ким він захоплюється. Тому то, висловлюючи своє захоплення ним, він застерігався: “Ні уроку!” Це значить: ‘щоб бува не наврочити’.

Слово “уро́к” (пошкодження кому силою магії своїх слів) походить від дієслова “уректи”, з “у - ректи”, в якому компонент “ректи” значить ‘мовити’, ‘казати’, ‘говорити’. У віренні в магію (надприродню силу) слова дієслово “уректи” означало ‘зачарувати’.

Слово “нівроку” в “Кобзарі” Т. Шевченка: “Ач яке, нівро́ку!” (‘Он яке, неабіщо!’). “Я не нездужаю, нівроку” (“Сон”). Тут “нівроку” означає ‘аж так’.

“Нігди”. — Це слово часто вживається в Галичині. Слово це — польське: *pigdy*, що означає ‘ніколи’.

Ніж — частка, що вживається при порівнянні будь-кого, чи будь-чого, меншого з більшим, або навпаки. Напр., “Він здався (видався, показувався) старшим, ніж був справді” (в дійсності). “Тепер у нього більше клопотів, ніж було перше” (перед тим). Замість “ніж” укр. селяни часто кажуть “як”. Напр.: “У нього більше землі як (ніж) у тебе”.

Частка “ніж” походить із старослов’янського слова “нежели”, а іменник “ніж” походить із старослов’ян. “ножь”.

Ніжний — делікатний, тепло-ласкавий (англ. *gentle*); походить із старослов’янського прикметника “нѣжнь”, що належить до сім’ї таких старослов’ян. слів: “нѣга” (‘ніжність’), “нѣговати” (‘ніжити’), “нѣжно” (‘ніжно’). Слово “нѣга” і всі ті слова, що походять від нього, є тільки в південно- і східнослов’ян. мовах. Болгар. “нѣжностъ”, “нѣжен”; серб. “нега”, “нежан”; рос. “нега”, “нежный”, “нежить” (чит. ‘нега’, ‘нежний’, ‘нежить’).

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Нѣгують мя” означає: ‘Ніжать (пестять) мене’.

В Україні є місто, назва якого “Ніжин”; уживається також його народня версія “Ніжень”.

Намагання дослідити походження старослов’ян. слова “нѣга” покищо залишаються безуспішними.

Ніколи і ніколи. — Слово це походить із сполуки двох старослов’ян. компонентів: “нѣ” + “коли”. Початкове значення старослов’ян. слова “коли” (чит. ‘колі’) було ‘скільки’. Це своє значення воно досі зберегло в церковно-слов’янській мові: “коли” і “коль” (‘скільки’). Згодом вилонилася (але тільки в східних слов’ян) другісна ідея, а саме — ідея часова; отже слово “коли” почали вживати в значенні “в той час, як...”; напр.: “Я прийду, коли (в той час, як) зможу”. До вжитого в часовому значенні слова “коли” була приставлена частка “нѣ” (‘ні’) і так постало слово “нѣколи” у вимові — “ніколи”. З наголосом на другому складі (“ніколи”) це слово виражає ідею ‘в жодному часі’; напр.: “Космічний простір ніколи не був і не буде обмежений”.

З наголосом на першому складі (“ніколи”) це слово виражає ідею ‘немає часу’. Напр., “Він зробив би це, але йому ніколи”. Цебто: ‘в нього немає часу’. Слово “нѣколи” — ‘ніколи’, як видно, постало в пізньому періоді старослов’янської доби, і то тільки в східнослов’янських мовах; укр. “коли” і “ніколи”; білоруське

“коли” і “неколи”; російське (збережене тільки в діалектах) “коли” і “неколи” (чит. “кол” і не́коли”).

Той факт, що слово “ніколи” постало дуже пізно, і то тільки в східнослов’ян. мовах, треба пояснити тим, що в слов’ян фактично не було потреби творити такого слова, бо в них ще з праслов’янських часів було вжитку слово “нѣкъгда” (“нѣ” + “къгда” — ‘ні’ + ‘коли’). Це старе слово збереглося в старо-церк.-слов’ян. мові (“нѣкъгда”), в болгарській “нѣ” - “когда”, в чеській *nigdy*. Ці слова в болгар., чеській і польській мовах постали із старослов’янського *něкъгда*. Російські письменники взяли собі церковно-слов’янське слово “нѣкогда” (‘ніколи’), а своє “неколи” усунули з російської літерат. мови, але воно збереглося в російських діалектах.

Нікудішний — модерний (нашого часу) літературний неологізм, утворений (на Наддніпрянщині) з прислівника “нікуді” — на підставі укр. народньої фрази “Нікуді не годіться”. Цей новотвір (у Галичині він не був прийнятий) означає те саме, що укр. традиційне слово “негодящий” (порівн. старослов’ян. “негодьнь”). Серед укр. інтелігенції в Галичині аж до другої світ. війни був поширений вираз [він, вона, воно] “до нічого” — з польського *do niczego* (скорочення вислову “*Do niczego nie padaje się*”).

Нікчёмний — протівний; з польського *nikczemny*, що постало з фрази “*ni ku czemu*” (дослівно: ‘ні до чого’). Якщо б це було українське слово, то воно звучало б ‘нікчомний’ (з “ні ку чому”, а не “ні ку чему”). З цього польського прикметника укр. інтелігенція на Наддніпрянщині утворила іменника “нікчема”, значення якого — ‘негідник’.

Цей польський прикметник, що вже ввійшов у словник укр. модерної літерат. мови, найперше проник був в укр. книжну мову в XVI ст. Див. у Крехівському Апостолі з 1560-х років: “Тѣло наше никчемное”. “Мовеня о речахъ никчемныхъ повстегай”. У Лексисі Л. Зизанія (1596 р.): “Баснословіє нѣкчемная мова”. У Лексиконі 1627 р.: “Гнюснее — нікчемнѣше”.

Старослов’ян. слово “доколи”, що збереглося в старо-церк.-слов’ян. мові, вживається в питальній функції: “доколи?” — ‘доки?’, ‘як довго?’. З цього слова постала його старослов’янська говіркова видозміна — “доколь” (“доколѣ”), що також засвідчена в старо-церк.-слов’ян. мові. Старослов’янське “доколи” (до + “коли”) збереглося в укр. мові в скороченій формі: “докіль” (‘доки’ = ‘поки’), що стало вже говірковим словом. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Формула “від коли” — “до коли” (доки) = ‘по коли’ (“поки”), що виражає ідею обмеження даного періоду часу, логічно мотивує взаємозв’язок слів “поки” й “доки”.

Нім — уживається тільки в Галичині; походить з польського запім. Див. в Івана Франка (в збірнику віршів “З вершин і низин”):

“Дух твій, нім рік сей кане в вічність, тож туди зазвуть”.

“Нім” по-українському — “поки” (що походить із зложення “по” + “коли”) і “доки” (з “до” + “коли”). Про те, що слово “поки” походить із зложення “по” + “коли”, свідчить укр. діалектичне “покіль”. Приклад з народньої коліскової пісні: “Ой, спи, дитя, до обіда, покіль мати з міста прийде”. (Див. у Словнику Б. Грінченка). У слові “покіль” (“по” + “кіль”) компонент “кіль” є скорочення слова “коли”.

“Дóки” (= “поки”) є зложенням “до” + “коли”.

Ніл (-ла) — ріка в Єгипті; наше “Ніл” з церк.-слов’ян. “Ниль”, що походить з грецького Neilos. Звідси ім’я Neilos (“Ніл”) — ‘мужчина з-над Нілу’. Латинська версія грецького Neilos (назва ріки) — Nilus.

Німб — півкруг над головою святого (на іконах); з лат. nimbus, що має два означення: 1) ‘хмарка’ і 2) ‘дощова буря’.

У візантійській іконографії німб — це чорний півкруг над головою святого на іконі, а в римській іконографії — півкруг сйва.

Німб відомий тільки в християнському й буддійському релігійному мистецтві.

Слово “німб”, як засіб поетичної образности, символізує прославлення (глюрифікацію) даної особи, звідси вислів “У німбі слави”.

Німець — із старослов’янського “нѣмьць” — ‘германець’; болгар. “нѣмец” (чит. “немец”); за старим правописом — “нѣмець”); чеське němec; польське Niemiec.

Дехто вважає, що походження старослов’ян. слова “нѣмьць”, як синоніма слова “германець”, не досліджене. Традиційно-популярне переконання, що слов’яни утворили цей апелятив від старослов’ян. прикметника “нѣмъ” (“нѣмы” — ‘німий’), бо слов’яни не розуміли мови германців, і тому думали, що вони взагалі не говорять, бо вони “німі”, — показується сумнівним в світлі того факту, що слов’яни не розуміли мови й інших сусідніх народів (греків, римлян, азійських кочовиків), але все ж таки за “німих” не вважали їх. Цей факт змусив декого з дослідників

поставити питання, чи слов'ян. слово “нѣмьць” бува не походить від якогось іншого слова, а не від прикметника “нѣмъ” (‘німий’). Що наші прапредки з давніх-давен називали германців “німцями”, про це, напр., може свідчити “Слово про похід Ігоря” (1187), в якому сказано: “Ту нѣмци и венедици поють славу Свять-славлю”.

Німфодора — див. **Нимфодора**.

Ніна — жін. ім'я власне; значення цього слова, від якого воно походить, — невідоме. У давніх греків ім'я Ninos було іменем і чоловічим, і жіночим. Але це ім'я греки взяли з асирійської мови, в якій воно звучало Nineveeh. Столиця давньої Асирії називалася Nineveeh, і був відомий в історії асирійський король Nineveeh. У старогрецьких пам'ятках згадується жрекиня Ninos — із асирійського Nineveeh. Грецьке Ninos давні римляни вимовляли як Ninus; звідси й жіноча його форма — “Ніна”.

Нірвана — санскритське слово, дослівне значення якого — ‘згасання’. У буддійській релігії слово “нірвана” означає містичний стан (в який попадає віруючий буддист), що є для нього станом найвищого блаженства.

Ніс — слово загальнослов'янське, праіндоевропейського походження. Старослов'ян. “носъ”; староукр. “носъ”; болгар., серб. і рос. “нос”; чеське й польське nos; литовське nosis; латиське pašis; латинське nāsus; німецьке Nase; франц. nez.

В укр. народній стилістиці вислів “Водити [кого] за ніс” означає ‘дурити’ кого; ‘маніпулювати’ ким. Народне dictum “Не саджай свого носа до чужого проса” означає: ‘Не микайся в несвое діло’. “Дати [кому] по носі”, або “Втерти [кому] носа” — це ‘присадити’ [кого] словами; ‘дати научку’. “Повісив носа” значить ‘похнюпився’. (В інтелігентській фразеології: “Повісив ніс на квінту”). Людину з довгим острим носом укр. селяни прозивають “макодзьобом”, “макодзьобихою”.

Нісенітниця — теревеня; дурніця; байка. Це один з модерних неологізмів в укр. мові; утворений з фрази “Ні се, ні те”.

Ніж — із старослов'ян. (і староукр.) “ножь” і “ножь”; болгар., серб. й рос. “нож”; чеське pož; польське póż. Слово слов'янського походження — із старослов'ян. дієслова nъziti, що самостійно не засвідчене, але є воно в старо-церк.-слов'янських зложених словах: “въ - нъзити” (щось гостре вбити в тіло, або в що інше; напр., “вънъзити въ тѣло мьчь” — ‘вбити в тіло меч’); въпъзнати (те саме). Від незасвідченого старослов'ян. дієслова nъziti (і nъznati) збереглася його континуальна форма “низати”,

початкове значення якого — ‘проколювати’; звідси наш прикметник “пронізливий”; напр. “пронизливий погляд очей”; і також іменник “проніза” (‘влізлива людина’, що все “пронюхає носом”); “пронізувати” (‘проколювати що наскрізь’); образно: “холод пронизує тіло”.

Народній вислів “Без ножа зарівав” означає: ‘сильно допік словами, ніби ножем ударив’.

Ніч — із староукр. “ночь”. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Дльго ночь мръкнетъ” — ‘Довго ніч меркне’; цебто ‘Довго триває сумерк’ (темрява).

Слово “ніч” — праслов’янське, праіндоевропейського походження. Пор. латинське *nox*, родов. відм. *noctis*; грецьке *νυξ*, р.в. *nyktós*; литовське *naktis*; латиське *nakts*; старопруське *naktin*; старонімецьке *naht*; англ. *knight*.

Праслов’янська форма цього слова була **noktь*, в якій група звуків *-kt-* на східньослов’янському мовному ґрунті перемінилася в **ѣ (ч)**; звідси староукр. (і східньослов’янське) *поць* (“ночь”); на західньослов’янському ґрунті ця праслов’ян. група звуків (*-kt-*) перемінилася в **с (ц)**; звідси чеське й польське “*noc*”; на болгарському ґрунті вона перемінилася в **ѣт- (шт)**; звідси болгарське (також македонське, отже й старо-церк.-слов’янське) *поѣтъ* (“ношть”).

Старо-церковно-слов’ян. “ношть” у нас колись вимовляли як “ноць”, і це м.ін. засвідчено в “Слові про похід Ігоря” (1187): “Всю ношть”. (Тут “ношть” — це зукраїнізована форма ст.-церк.-слов’ян. “ношть”). Але в “Слові про похід Ігоря” також засвідчена й староукр. форма цього слова — “ночь”.

Нічого — це форма родового відмінка займенника “ніщо”. Коли в реченні присудком є дієслово з негативом “не”, то предмет ставиться в родовому відмінку. І так, напр., кажемо: “Я маю книжку”. “Я **не** маю книжки”. (Слово “книжка” тут у родовому відмінку: “книжки”, бо перед словом “маю” є частка заперечення “не”). Подібно кажемо: “Гроші для мене — ніщо”. “Я не маю нічого”. Займенник “ніщо” тут стоїть у родовому відмінку: “нічого”, бо перед словом “маю” є частка заперечення “не”.

У Катехізисі 1645 р. правильно збудоване речення “Не зоставила нѣчого по собѣ”, бо дієслово з негативом (“**не** зоставила”) править предметом (“ніщо”) в родовому відмінку (“нічого”). Натомість в Івана Франка неправильно збудоване речення “Сонце нам ніщо не зробить” (у збірнику “З вершин і низин”), бо діє-

слово з негативом (“не зробить”) вимагає, щоб предмет “ніщо” був поставлений у другому відмінку: “нічого”. Отже має бути: “Сонце нічого нам не зробить”. Конструкція “Сонце нам ніщо (замість “нічого”) не зробить” — це польський вплив: “Słońce nic (ніщо) nam nie zrobi”.

Коли кого питаємо: “Чи ви маєте що їсти?” (але не “Чи ви маєте чого їсти?”); а він відповідає коротко: “Нічого!” (цебто він примислює тут: “Не маю”), то це робить таке враження, немов би ця його відповідь одним словом (“Нічого!”) не мала нічого спільного із займенником “ніщо”, та що слово “нічого” тут було прислівником. І справді, цього роду враження призвело до того, що форма родового відмінка займенника “ніщо”, цебто форма “нічого”, вже почала грати ролю прислівника. Див. у “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929 р.), де слово “нічого” залясифіковане як “прислівник”.

Но — (архаїзм) — але; походить із старослов'ян. “нъ”. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Рѣтко ратаевѣ кикахуть, нъ часто врани граяхуть”. Тут старослов'янське “нъ” (‘але’) українці вимовляли як ‘но’.

У старослов'ян. мові поруч сполучника “нъ” (‘но’) уживався також його синонім “али”, який в старо-церк.-слов'янській мові часом уживався в сполученні з “нъ”: “али - нъ”.

Старослов'ян. “нъ” під церк.-слов'ян. впливом зберегла в себе російська книжна мова (з вимовою ‘но’), а в інших слов'янських мовах переважало вживання його синоніма, цебто старослов'ян. сполучника “али”, яке в деяких слов'ян. мовах (в чеській, польській) змінилося на “ale” (“але”), але болгари й серби зберегли його автентичну форму: “али”.

Новина́, нові́на — означає все те, що досі було нечу́ваним, або небувалим. Іменник цей утворений з прикметника “новий, -а, -е”. У старослов'янській мові слово “но́вость” (‘нові́на’) означало вістку про щось нове і появу чогось нового. Слово ж “новина́” вживалося тільки для означення того поля, що перший раз виоране під посів. В укр. мові, як і в інших слов'янських мовах, слово “новина́” далі означає вперше виоране поле (по-російському це називають словом “новъ”, по-польському — словом nowizna), але разом з тим це слово вже стало синонімом слова “но́вость” — ‘нові́на’. В укр. коляді “Що то за предивна в світі новина́” слово “новина́” означає вість про досі небувалу й нечувану подію: про народження Христа. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Но́вость — новина́”. І там таки: “Благовѣстя — добрая нові́на”. — “Добра новина” — це тут переклад грецького

слова euāngelia, з eu — ‘добре’ + angeliadzo — ‘звіщаю’; разом: ‘приношу добру вість’. (Церковно-слов’янський переклад грецького слова euangelia — “благовість”, цебто: ‘благая (добра) вість’.

Пракорінь старослов’ян. слова “новъ” (і новы”) походить з праїндоевропейського мовного ґрунту. Порівн. латин. novus, санскритське navas, зендське (староперське) navō; теперішнє перське (іранське) nav, грецьке neos і neios, старолитовське navas, старонімецьке niuwī, новонімецьке neu, англ. new.

В ужитку укр. народу прикметник “новий” обслужує кілька понять: 1) “новий” — ‘черговий’; напр., черговий рік — це “новий рік”; 2) “новий” — ‘інший’; напр., “У нас настав новий лад” — це: ‘у нас настав інший лад’; 3) поняття про “нову річ” — це протиставлення поняттю про “стару річ”, напр., протиставленням “старій одежі” є “нова одежа” — одежа, яку тримають “упошанівку” (порівняй народній афоризм “Нові чоботи — на кілочку”) і яка в укр. селян означає святкову одежу, бо її тримають “про свято”; 4) “новий” — ‘кращий’; напр., у “Заповіті” Т. Шевченка: “В сім’ї вольній, новій”.

Дієслово “поновіти” означає повторити якийсь договір (умову), що вже “вігасла”; “відновіти” — це стару річ перетворити в “нову”; “обновітися” — із постарілого стати ‘новим’. (Те останнє дієслово головню відоме в зв’язку з вістками про те, що в даній місцевості чудотворно “обновилася ікона”).

Настороженість нашого народу до ввдження новин у сферу його традиційного етосу, і взагалі в сферу стилю життя, між іншим висловлена в факті похвали на честь литовців, яка каже, що коли Литва в XIV ст. відвоювала від татар частину тих територій бувшої імперської Київської Русі (яку розгромили монголи), що становлять укр. етнографічні землі, то литовці, окупавши Україну, нібито заспокоїли українців таким запевненням: “Ми старини не рухаємо, а новини не вводимо”.

Новіціят — період, протягом якого кандидати на католицьких ченців і черниць (монахів і монахинь) перебувають у монастирях до часу запряження їх у чернецтво; тому “новіціятом” також називають спільноту всіх тих, прийнятих у монастир, що є кандидатами й кандидатками на католицьких ченців і черниць.

Слово це походить із середньовічного латинського терміна novitiatus.

У Лексиконі 1627 р.: “Новіціят — новák”. У дійсності ж “новák” (цебто ‘новік’) не “новіціят”, а новіцій (з латинського “novitiuus”, звідси польське nowicjusz).

Новолітувати — справляти “Нове Літо” (цебто — Новий Рік); із церковно-слов’янського “новолѣтствовати”; слово “новоліття” (справляння Нового Року) походить з церк.-слов’ян. “новолѣтиє”. Церк.-слов’ян. “новолѣтствовати” (‘новолітствувати’) означає — ‘поздоровляти з Новим Роком’.

Словом “літо” слов’янські народи називали рік; старослов’ян. “лѣто”; болгар. “лѣто”; серб. “лето”; рос. “лето” (чит. ‘лето’); чеське lěto, поль. lato (в значенні ‘рік’, воно вже вийшло з ужитку).

Звідси укр. “літопис” (‘хроніка’), цебто записування важливих подій в історії народу за чергою літ (років). Описування кожної події літописці починали словами: “Лѣто...” (таке то) і тут зазначували рік, але не від Народж. Христа, а за біблійним літочисленням, цебто від “Сотворення Світу”.

Слов’яни рік називали словом “літо”, германські народи називали рік словом Jahr (англосаксонське year), що означає весну, його пракорінь (праіндоевропейський) той самий, що й слов’янського слова јаго (“яро”), яке означає весну. Чехи й досі весну словом јаго називають; а в нашій мові збереглися утворені з іменника “яро” похідні слова: “ярий, -а, -е” (‘весняний’), напр., “яра пшениця” (та пшениця, що посіяна навесні, а не під зиму — “озіма пшениця”); “ярина” (‘городівина’) — все те, що посажене й посіяне на городі навесні.

Не втікають німці від своєї назви року — Jahr, що ‘весну’ означає (те ж саме етимологічне значення має й англ. year); не втікає Т. Шевченко від слова “літо” для означення року (див. його вірш “Три літа”, цебто ‘Три роки’). Наша ж теперішня інтелігенція, втікаючи від нашої старої назви року, навіть таке наше традиційне урочисте слово як “многоріччя” на кострубатий новотвір “багаторіччя” перемінила, і якщо б шукати тут такої “логіки”, як наша інтелігенція шукає в слові “многоріччя”, то треба було б сказати, що “багаторіччя” — це ‘багато річок’.

У поляків є слово “rok” (‘рік’), але своє традиційне привітальне поздоровлення “sto lat” вони не перемінили на “sto roków”.

Новотвір — це все те, що недавно створене; напр., нове слово (неологізм), якась нова річ (предмет) і т.ін. Та й сам цей термін (“новотвір”) у нас є модерним новотвором.

Нога — слово загальнослов’янське; старослов’ян. “нога”; болгар. “нога”; серб. “нога”; рос. “нога” (чит. ‘нога’); чеське noha; польське noga. З усіх тих неслов’янських слів праіндоевропейського походження, які найясніше показують, що пракорінь слова “нога” походить з праіндоевроп. мовного ґрунту, є пруське

слово *page*, що означає 'ногу'. Від слова "нога" походить старослов'ян. "ногъть" ('ніготь'); литов. *pagas*, старонімецьке *pagal*; новонім. *Nagel*.

Слово "ніжка" (здрібніла форма слова "нога") означає в нас не тільки маленьку ногу, але й також "ніжкі" крісла, стола і т.ін.

В мові укр. дітей нога — це н ó з я.

Слово "нога" дуже часте в укр. народній фразеології. Імперативний вираз "На одній нозі!" — означає наказ піти куди й вернутися назад дуже скоро. У повісті "Люборацькі" А. Свидницького: "Хутче, — на одній нозі!" У погрози: "Й нога моя не буде в тебе!" — Це значить: 'Я до тебе більш ніколи не прийду!' Тут слово "нога" вжите в переносному значенні, бо вона вжита замість слова "я". Звичайно, що ця метафорична функція слова "нога" є не тільки в укр. народній фразеології; бачимо її і в Біблії, в якій м.ін. сказано: "Господь поблагословив тебе, відколи нога моя в тебе". (Буття 30:30).

"В и т я г н у т и н ó г и" — фраза, яку укр. селяни вживають (в відношенні до худоби) часто замість слова "здóхнути". "Кінь витягнув ноги" — цебто здох; кажуть (з мотивів евфемічного вислову) також "Кінь упав" — 'здох'. Фраза "витягнув ноги" ('умер') в укр. селян також відноситься до ворога, або до злої людини взагалі.

"Жити на широку нóгу" ('жити розкішно') — це інтелігентська фраза. (Порівн. польське "Żuć na szeroką stopę").

Укр. народня приказка "За дурною головою — то нема ногám спокóю" — означає марне витрачання сил тяжкою, але безплановою фізичною працею, що не є заздалегідь належно продумана.

З тих слів, що походять від слова "нога", а тепер чомусь уже не вживаються в укр. літерат. мові, треба перш за все згадати слово "ногави́ці" ('штани'), що утворене із слова "нога", як слово "рукави́ці" утворене із слова "рука́".

Також слово "підніжок" в його переносному значенні ('підніжок власть імущого', цебто вислужник) у нас тепер словом "плазун" заступили, що походить з польського "płazować" ('повзти').

Ногáта (архаїзм) — назва староукраїнської монети, що згадується в староукр. збірнику законів, назва якого — "Руська Правда" (цебто 'Руське Право') — з часів великого князя Володимира Мономаха (1113-1125).

Слово "ногата", мабуть, походить з котроїсь з тюркських мов. У збірнику *Codex Sumanicus*, що був виданий на Заході —

на підставі дослідження половецьких законів, згадується половецьке слово *pagt*, що означає 'гроші'. Може наше старе "ногата" походить від цього половецького слова. До речі, слово "ногата", що означає монетну одиницю, згадується і в "Слові про похід Ігоря" (1187).

Ножик — маленький ніж; специфічно ж т. зв. "складаний" малий ніж, що його звичайно носять у кишені. Ножик з дерев'яною колодочкою в деяких укр. селах має назву "циганок".

У польському слові *scyzouk* ('ножик') практично той самий, що й в англ. *scissors* ('ножиці'), староангл. *cisors* — з пізньолатинського *cisorium* — 'інструмент для краєння'. (Порівн. тут франц. *les ciseaux* — 'ножиці'). Див. **Ніж**.

Ножіці — із старослов'ян. "ножници" і "ножици". Слово це належить до категорії *pluralia tantum* (цебто воно має тільки множинну форму), бо цей інструмент складається з двох ножів, сполучених один з одним скісно — навхрест. Слово це — загальнослов'янське, праіндоевроп. походження.

Див. **Ніж** і **Ножик**.

Ной — чоловіче біблійне ім'я власне. У церк.-слов'ян. версії — "Ное". Значення цього старогєбрейського ймення в Лексиконі П. Беринди (1627) пояснено так: "Ное — перестане, або отпочинене". П. Ф. Солярський (див. його "Опытъ библейскаго словаря собственныхъ именъ" з 1879-1887 рр.) твердить, що значення цього ймення таке: 'потіха', 'заспокоєння'.

У Біблії (див. Книга Буття 5:29) сказано, що Лемех сина породив, "і ім'я йому кликнув "Noach", кажучи: "Цей нас потішить ("jenachatenu") в наших ділах і в праці рук наших".

У грецькому перекладі Книг Старого Завіту це ймення не могло бути написано так, як його вимовляли жиди ("Noach"), бо звука **-ch-** (наше **х**) в грецькій мові немає. Отже по-грецькому його написали "Noe" (звідси й латинське "Noe"); у церковнослов'янську мову це ім'я було внесене в його грецькій версії; звідси й церк.-слов'ян. його форма: "Ное".

"**Nomina sunt odiosa**" — старолатинський вислів, дослівне значення якого — 'Імена є ненависні'. Давні римляни вживали це *dictum* тоді, коли вони хотіли, щоб у розмові не згадувати власних імен.

Джерела цього вислову може треба шукати в давній вірі в магічну силу імен. Це значить, що в римлян було ненависним кожне таке ім'я, значення якого полягало в якійсь злій ідеї, отже це було "*nomen odiosum*" ('ненависне ім'я'). У давнину люди

вірили, що коли вимовити ім'я власне, чи взагалі якусь назву, що має зле (“нещасливе”) значення, то людина, яка вимовила таке ім'я, викликала на себе нащастя. Напр., давні грецькі мореплавці здалека оминали такі порти (пристані), яких назви, на їхню думку, мали “зловісні” значення.

“**Номоканон**” — книга, що є збірником (латинське *codex*; церковно-слов'янське “свьодъ”) церковних правил (“канонів”) і державно-церковних законів. Закон по-грецькому: “*nomos*”, а церковне правило по-грецькому *kanon*.

У “Номоканоні” були, поруч канонів, також і царські закони, але тільки ті, що відносилися до взаємовідносин між Церквою й державою (у Візантійсько-Римській Імперії, де Церква не була відділена від держави).

У Візантійській Церкві першим фундаментальним і науково випрацьованим номоканоном був “*Nomokanon*”, автором якого був патріярх Константинопільський Фотій. (Працю над цим своїм монументальним твором він закінчив коло 883 р.). Попередній “*Nomokanon*”, автором якого був Схоластик, по-перше, був неповний, а по-друге, в ньому були помилки. До Фотієвого “Номоканона” згодом видали коментарі учений грецький чернець Іоан Зонарес (коло 1120 р.) і патріярх Антіохійський Феодор Валсамон (коло 1170 р.).

Усі ті історичні писані пам'ятки, що відносилися до церковного права в усій історії Візантійської Церкви в IX ст., були — за ініціативою грецького уряду — видані в формі монументального збірника під назвою “*Syntagma ton Theion kai Hieron Kanon*” (6 великих томів) в Атенах, 1852-1860. (Це значить: “Збірник (Кодекс) божественних і святих канонів”).

Для слов'ян з грецької мови вперше були перекладені найважливіші церковні правила й державно-церковні візантійські закони (з Фотієвого “Номоканона”) в Болгарії за часів царя Симеона (893-927). Текст цього болгарського перекладу грецького “Номоканона” вийшов у дуже скороченій формі (тільки 14 розділів).

В Україні “Номоканон” (болгарського видання) був перший раз скопійований у XIV ст. У нас називали цю книгу не тільки “Номоканоном”, але й “Кормчою Книгою”.

Греки називали “Номоканон” також і терміном “*Pedalion*”, що по-старослов'янському означає “крмило” (українці читали: ‘кормило’), цебто стерно (пристрій, за допомогою якого стерновий править великим човном); стерновий по-старослов'янському “крмьчи” (українці читали: ‘кормчий’). Звідси “*Pedalion*”

(по-англ. “Rudder”) — це “Кормча Книга” — ніби Книга, якою управляється Церква, немов корабель стерном.

Нонна — жін. ім'я власне; з церковно-слов'ян. “Нонна”. Наші книжники в минулому інформували, що це ім'я означає: ‘чиста’, ‘освячена’. Ім'я це, мабуть, єгипетського походження.

Non plus ultra — латинське dictum, що означає: ‘Дальше вже — ні’. У вільному перекладі: ‘до крайніх меж’, або ‘докраю’.

Норá — невеликий підкóп углиб під поверхню землі в формі маленького тунеля, що їх роблять для себе деякі звірі: лиси, борсуки, сусли й ін. Старослов'ян. слово “норá” є загальнослов'янським; є воно і в церк.-слов'ян. мові.

Трудність у досліджуванні походження цього слова полягає в тому, що, по-перше, в неслов'янських мовах праїндоевроп. походження немає тих слів, корінь яких був би споріднений з коренем слова “нора” і виражав би ту саму ідею, в якій полягає значення цього слов'ян. слова; по-друге ж, у слов'янських мовах немає таких слів, які походили б від слова “нора”, і виражали б ту саму ідею, що й слово “нора”.

Старослов'ян. дієслово “нóрити” ледве чи можна тут брати до уваги, бо ж його значення не пов'язане з поняттям про ‘нору’; “нóрити” означає те саме, що латинське deducere. Твердження, що слово “норá” основане в тому самому пракорені, що й дієслово “нуркувáти” (і “занóритися”) та “нóрка” (“болотяна видра”) досить натягане, а воно ж було й досі є основною відповіддю дослідників на питання в справі походження слова “норá”.

Слово “нора” є особливо популярним тому, що про нього загадав Христос, кажучи: “Птахи мають свої гнізда, звірі мають свої нори, а Син Людський (Христос) не має де голови приклонити”. Українські селяни прирівнюють до нори найбідніші хатинки (“буди”) сільських нуждарів, кажучи: “Він живе, як в якійсь норі”.

П. Беринда у своєму Лексиконі (1627) неправильно називає нору ніби “церковно-слов'янським” словом “нырище” (замість правильного “нора”); по-друге, він неправильно вияснює й значення того т.зв. “нырища”, коли він каже, що воно зроблене “с пѣску, дощок”, і що це звичайна собі “ямка”.

Нóрма — з латинського погма: мірило, правило, закон. Напр., у дефініції права: “Право — це норми, що необхідні для впорядкування суспільних взаємин, і що підтримані державною силою”. А ті норми суспільних взаємин, що не підтримуються

силою (держави) — це норми етичні, а не правні. Є також норми літературної мови, норми культурної поведінки й т.ін.

Норóв — характер; натура живої істоти. Слово це — праслов'янське й загальнослов'янське. Старослов'ян. “нравъ”; болг. “нърав”; серб. “нрав”; рос. “норов” і “нрав” (з церковно-слов'ян.); чеське *prav*; польське *praw* (під укр. впливом) — замість очікуваного польського *praw*. Як і церковно-слов'ян. слово “нравъ” (що є словом старослов'янським), так і його відповідники в інших слов'ян. мовах, мають і своє другісне значення, а саме: ‘етос’.

Щождо першого (основного) значення цього слова — ‘характер’, ‘натура’, то воно також вилонило із себе різні похідні значення: ‘упертість’, ‘примхливість’ (‘каприсність’), тобто ‘вередливість’, ‘непогамованість’ і т.ін. Напр., “норовістий кінь” — це “натúrливий кінь” — такий, що ‘показує свою натуру’. “Кінь без норóву” — це такий, що “не натúrиться”.

Упротивень до всіх інших слов'янських мов, укр. мова не позбавила слово “норóв” його другісного значення: ‘етос’. Наші письменники в минулому для вираження ідеї ‘етос’ послуговувалися церк.-слов'янським словом “нравъ”.

“Всякому гóроду нравъ і правá,
Всяка имиѣтъ свой умъ голова...”

Так навчав Григорій Сковорода (1722-1794) у своїй “Пісні 10-ій”. (Див. його “Садъ божественныхъ пѣсней”).

Старослов'ян. слово “нравъ” постало з праїндоевропейського кореня. Той факт, що воно визначає природні духові прикмети кожної живої істоти, дозволяє зробити такий висновок, що його пракорінь генетично споріднений з коренем литовського дієслова *paġėti*, що означає “хотіти”, і з коренем латинського іменника *nortis* — ‘злість’.

Носіло — у Лексиконі 1627 р.: “Носило — друк до двигання”. — Типом носіла є, напр., коромисло, — на обидва кінці якого чіпляють відра з водою і несуть це на плечкú. Слово “носіло” збудоване на зразок слів “зубіло”, “кресіло”, “шіло” і т.п.

Слово “носіло” (від дієслова “носити”) — це український твір. Також українським твором є наше народне слово “ноші” (від “носити”), якого наша інтелігенція чомусь не вживає, а натомість тримається слова “носілки” — з російського “носілки” (чит. “носілкі”). Ноші це не носило, цебто не дрюк, на якомуносять що (на плечкú), а є це портативні нари, на яких несуть недужу людину, чи взагалі щось тяжке.

Слова “ноші” (що має тільки множинну форму) не слід змішувати із словом “но́ша” (це однинна форма жін. роду), що означає найбільший вантаж, який людина може на плечах нести; напр., “но́ша траві́”, “но́ша зерна́” і т.ін.

“Носіти” (із старослов’ян. “носіти”) — це континуальна форма дієслова “нести” (старослов’ян. “нести”), що є словом загальнослов’янським; рос. “носить”; болгар. “неса”; серб. “носити”; чеське *něsti*; поль. *nieść*.

Про його праїндоевроп. походження свідчить литовське *nešzti* (‘нести’), латиське *nest* (те саме).

“Усе своє несу з собою” — з латинського “*Omnia mea mecum porto*”. Так давні римляни записали відповідь мудреця старовинної Греції, коли його запитали греки (які втікали з міста перед наступом персів), чому він з собою нічого не несе. А він показав на свою голову й сказав: “Усе своє несу з собою” [в своїй голові].

Но́та — з латинського *nota* — ‘знак’ узагалі, а далі — ‘написаний знак’. Слово “нота” має тепер кілька значень: 1) нота — музичний знак; (поляки називають це словом *nota*); 2) нота — в зах. Європі (також і в Польщі) дана учителем учневі чи учениці оцінка за рівень їхнього знання, за написану задачу тощо; 3) нота дипломатична — упізнання чи осторога, чи навіть ультимат уряду даної держави урядові іншої держави.

“Нотувати” що — ‘записувати’. У минулому нотарем називали кожного писаря. У Лексиконі 1627 р.: “Имя нотарія, то есть писаря”. Це Бериндине пояснення свідчить, що в укр. книжній мові XVI–XVII ст.ст. нотаря в нас “нотарієм” (“нотарій”) називали — з пізнього латинського “*notarius*”; звідси польське “*notariusz*” і російське “нотариус”.

Ночувати — спати вночі в специфічно означеному місці: в будинку, або в полі, чи в лісі, вдома, в знайомих. Старослов’янське “ноштевати”; болг. “ноштувам”; серб. “ночивати”; рос. “ночевать” (чит. ‘ночевать’); чеське *posovati*; поль. *posować*.

Старослов’ян. “ноштевати” походить від старослов’ян. іменника “ношть” (‘ніч’). Його відповідники в неслов’янських мовах праїндоевроп. походження: латинське *nox* (род. відм. *noctis*); литов. *ñaktis*; латиське *nakts*; грецьке *nyx*, *nyktos*; старонімецьке *naht*; новонімецьке *Nacht*; англ. *knight*.

Від дієслова “ночувати” походять такі слова: “нічліг” (стати десь “на нічліг”); “нічліжанин”, “нічліжанка”, “нічліжани”; трохи “підночувати”; десь випадково “заночувати”; “переночувати” в кого; “підночівок”.

Ну! — вигук заохоти, або імперативної спонуки. “Ну?!” — вигук здивування.

Ну́жа — збірна назва, що вживається замість слова “воші”. (Селяни також кажуть евфемічно: “ку́ска” — цебто те, що кусає). Слово “ну́жа” — говіркове; воно походить з укр. “нужда” — ‘біда’. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Уже тресну нужда на волю”. Початкове значення слова “нужда” (всього роду біда) згодом змінилося на “матеріяльні злидні”. Звідси й слово “нужа”, бо нуждарів “куска” обсідає.

“Нужда” — це слово загальнослов’янське; старослов’ян. “нужда”; болг. “нужда”; рос. “нужда́”; чеське pouze; поль. needza.

Другісне значення слова “нужда” у всіх слов’ян. мовах — ‘потреба’. У Лексиконі 1627 р.: “Нужда — потреба, мус”. Звідси староукр. “нуждатися” в чому — ‘зазнавати недостачі в чому’. В укр. літерат. мові: “нужда́р”, “нужда́рка”, “нужде́нний”, “нужда́”.

Старослов’ян. “нуждънь” — ‘потрібний’. Звідси укр. “ну́жник”.

Назва повісти Віктора Юго (Hugo) “Les misérables” перекладена по-укр. “Нуждарі”. “Нуждо́та” в переносному значенні — це слово погорди, яким таврується або суспільно упосліджених людей, або людей безпринципових.

Нуль — з латинського nullus — ‘жоден’; нуль у математиці — це знак ‘zero’. Як зневажливе слово на адресу даної особи, “нуль” означає ‘ніщо’. “Він — нуль” — це ‘Він — ніщо’.

Анулювати що (напр., якусь постанову, умову, документ) значить перекреслити її, уневажнити.

“Ну́мер” (локалізм) — н о м е р; — з лат. numerus (по-польському “numer”) — “число” взагалі. Також є воно компонентом виразів “число газети”, “число журналу”. Замість укр. літерат. “номер”, в укр. мові в Галичині колись вимовляли це слово як “нумер”.

Від іменника “номер” (множ. “номері”) походить дієслово “номерува́ти”, а звідси дієйменник “номерува́ння”.

“Номера́ція” означає таку систему, що полягає в номерува́нні.

Нумізма́тика — наука, що займається досліджуванням монет та їхньої історії; від грецького слова “nummos” — ‘монета’; лат. його версія — nummus.

Няв — (і м’яв) — наслідування котячих звуків. Звідси укр. говіркове “мня́вкати” — у переносному значенні: ‘докучати кому’ жалісним прохальним голосом. Похідне слово — іменник “м’яв-кало”, яким прозивають навкучливу дитину.

О

О — вісімнадцята буква української азбуки. У церковно-слов'янській азбуці називається “он” або “оник”. Як церковно-слов'янське число, буква **о** означає 70. (Церк.-слов'янські числа означувалися буквами).

У церк.-слов'ян. азбуці було два роди букви **о**: 1) **о** “мале”, що було відповідником того грецького **ο**, яке по-грецькому називалося “омікрон”; і 2) церк.-слов. **Ο** ‘велике’, що було відповідником того грецького **ο**, яке по-гр. називалося “омеґа”.

О! — вигук здивування; в цій функції воно означає те саме, що й вигук “Ого!”. Приклад: “О! То це таки правда?”.

О! — вигук теплового зворушення. Ось приклад у Т. Шевченка: “О, друже мій добрий, друже незабутній!”.

О — в ролі словотвірної частки; напр.: “описати” (о + писати); “оголосити” (о + голосити); “отримати” (о + тримати). **О** в ролі такої словотвірної частки в більшості випадків почало (ще в старослов. добі) поєднуватися з допоміжною часткою **б**; напр.: “обмолотити” (об + молотити); “обкладинка” (об + класти), що є молодшою формою слова “окладина” (о + класти); “обняти”, із старшого “обіняти” (об + іняти; пор. “Не йняти віри”. У фразі: “Я не йму віри!”).

О — прийменник. 1) У деяких укр. говорах у Галичині він зберігся в чистій формі; напр., “Вдаритися о мур головою”. Але на більшості українських територій українці вже давно почали вживати цього прийменника в поєднанні з допоміжною часткою **б** (о + б = об), і тому кажуть: “Ударитися об мур головою”. “Ударитися об лід”. в укр. літерат. мові вживається **об** замість **о**. 2) Прийменник **о**, що вживається як синонім прийменника “про” (він вказує на об'єкт даної дії), зберігся в укр. мові в Галичині; напр., “Дбати о що”. (Див. Е. Желеховській и С. Недільський, Малоруско-німецький словарь. Два томи. Львів, 1886). На більшості укр. територій українці цього прийменника заступили словом “про”; напр., кажуть: “Дбати про що”, а не “Дбати о що”.

В укр. літерат. мові вживається прийменника “про”, а не **о**. 3) **О** — прийменник часу: “О першій годині”. “Опівночі”.

Оаза — з грецького oasis; давні греки, мабуть, запозичили собі це слово з єгипетської мови.

Оаза — це таке місце на пустині, де є рослинність, бо там є ґрунтова (джерельна) вода. В Україні тепер літературними формами цього слова є “о́азис” та “о́аз”.

Оба (архаїзм), що зберігся в укр. говорах у Галичині. В укр. літературній мові це слово заступлене його синонімом “обидва”. Староукр. “оба” й “обоє” були відповідниками церковно-слов'янських “оба” та “обоє”. У польській мові збереглися старослов'янські слова *obydwa* й *oba*; обидва вони мають одне й те саме значення. Ці два старослов. однозначні слова збереглися і в сербській мові: “оба”, “обадва”. У російській мові вживається слово “оба”, а його старослов'ян. синоніма “обидва” в ній немає.

Оба́біч, **обабіч** — з обох боків; це слово означає одно з протірічних понять. Напр.: “Оба́біч” (чи “обабіч”) шляху росли дерева”. Цей укр. новотвір появився в укр. літерат. мові в ХІХ ст., і вже знаходимо його в повісті “Люборацькі” Анатолія Свидницького (1834-1871) з Поділля. Слово це є в Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.), в “Укр.-англ. словнику” М. Л. Подвезька й ін. На Наддніпрянщині його вимовляють з наголосом на **а** (оба́біч), а в Галичині з наголосом на **і** (обабі́ч).

Обара́нок (місцеве, літературне, в Галичині); з польського *obwarzánek*; по-укр.: “бу́блик”.

Оба́хта. Див. **Аба́хта**.

Оба́чний — обережний; уважливий в передбачуванні небезпеки; змісний у прямуванні до успіху в трудній ситуації.

У староукр. пам'ятках (з княжої доби) це слово не засвідчене. В Україні появилoся воно, мабуть, не раніше ХVІ ст. В укр. народній творчості воно часом пов'язується з мотивами козаччини. Про це м.ін. свідчать дані з тих укр. фольклорних матеріалів, що опубліковані в двотомному збірнику Пантелеймона Кудіша “Записки о Южной Руси” (1856-1857). Ось приклад з першого тому ЗОЮР (з 1856 р.): “Гей, — каже, — ти, ти шинкарко молода, ти Насте кабашна! Ти, — каже, — до всіх бідних козаків-нетяг хоч зла, да й обачна”. (Цитує це в своєму Словнику Б. Грінченко, як ілюстрацію вживання слова “обачний”). У пісні “Гей, там на горі та й женці жнуть” гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний названий “необачним”, бо, як у цій пісні жартівливо сказано, — він “проміняв жінку за тютюн та люльку”.

Між мовами слов'янських народів є тільки дві такі мови, в яких є слово “обачний”, а саме — польська й українська. А. Брюкнер твердить (див. його *Słownik etymologiczny języka pols-*

kiego”, 1927), що слово *baszyc* (укр. “бачити”) — це “виключно наше (польське) слово; від нас на Русь перейшло”. Очевидно, це твердження Брюкнера відноситься й до польського *obaszyc* (“зо-бачити”) — в укр. версії: “обачити”, якого також немає в жодних інших слов’ян. мовах, а тільки в польській та українській. Див. у Катихізисі 1645 р.: “Обачать Сына чльскаго”.

Брюкнер каже, що польське слово *baszyc* походить від іменника *baki*. Але тому, що слова *baki* в польській мові немає, то він його позначає зіркою, як продукт його етимологічного відтворення. Брюкнер, очевидно, не знав, що йому не треба було вгадувати, що колись, мовляв, було слово **baki* (‘очі’), бо ж це слово є дуже старим в укр. мові, і воно збереглося в укр. говорах, де воно вживається для вираження пейоративного аспекту значення слова “очі”. Напр., на Крем’яниччині (Волинь) кажуть: “Йому десь **баки** забило!” (Це зн.: ‘Йому десь заслонило в очах’).

Польським відповідником слова “баки” є слова *gały* і *ślepie*.

Обез’яна (арх.) — мавпа; з перського *abizine*; може й тюркського походження. З німецького зложеного слова *Maul - affe* (в якому слово *Affe* означає обез’яну) поляки створили собі слово *mafra*, а від них запозичили собі його тільки два народи: українці й чехи; чехи, щоправда, вживають його дуже рідко; вони воліють своє слово *opise*; рос. “обезьяна” (і колоквіяльне “мартышка”); болг. “мајмуна”; серб. “мајмун”.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. ще зберігалось слово “обез’яна”, але поруч його вже було польське *mafra*. Див. у Лексиконі Беринди (1627): “Малпа, кочкодан, обезьяна”. — Беринда називає обез’яну не тільки польським словом *mafra*, але й також, за польським звичаєм, називає її *кочкоданом*. Слово “кочкодан” у дійсності означає морську кітку; слово це походить з чеського *kočka* — ‘кітка’; звідси чеське *kočkodan*, яке в чехів запозичили поляки, а в поляків запозичили собі його українці. Чехи морську кітку також називають словом *mart*; пор. російське “мартышка” — ‘морська кітка’, яким росіяни також мавпу називають — подібно як поляки словом *koszkodan*.

Оберёмок — ноша будь чого, що людина може обхопити руками й нести наперед себе. Звідси кажемо: “нести оберёмок дров”, “оберёмок соломи, сіна, трави”, і т.ін. Фраза “Взяти на оберёмок” означає: ‘Обхопити що руками й нести наперед себе’. “Оберёмок” — слово зложене: “о + берёмок”. Компонент “-оберёмок” походить із староукр. (і східньослов’янського) іменника “беремья”, що означає ‘тягар’, ‘ношу’.

Наше старе слово “берем’я” походить із старослов’ян. *brěmę* (порівн. церк.-слов. *brěmę*), яке на укр. і східньослов’ян. мовному ґрунті вимовлялося як ‘брем’я’; у поляків *brzemie*.

Старослов’ян. іменник *brěmę* у праслов’янській добі мав форму ‘*bermę*’.

Корінь цього слова праіндоевропейський: санскритське *bhāra-* — ‘ноша’, ‘тягар’, ‘берем’я’; зендське *barəman* (те саме); грецьке *phérma* (те саме); німецьке *gebaren* (з *ge* + *baren*), первісне значення якого було ‘нести’.

Замість форми “берем’я” росіяни взяли собі в літературну мову його церк.-слов’ян. відповідник з російською вимовою: “бремя”; пор. болг. “брѣме”; чеське *brěme*, *brěmeno*; польське *brzemie*, *brzemiono*.

Обѣржа (арх.) — господа, гостинниця, заїздний дім. Це старий полонізм в укр. мові: *obierża*, з французького *auberge*, що походить з німецького *Herberge*.

Обертання — у Лексиконі Беринди пояснено: “Сообращеніе — обертанься в коло”.

Дієйменник “обертання” походить від зложеного дієслова “обертати”: “об + [в]ертати”. Коли до дієслова “вертати”, — (форма якого виражає повторний (ітеративний) аспект дієслова “вертати”), — додали приставку **об-** (звідси “обертати”), то через збіжність двох губних приголосних **-бв-** приголосний звук **в** випадає з цього слова.

Дієйменник “обертання” в своїй сім’ї слів: “обертати”, “обернути”, “оборот”; “обернутися”; “обернений”; “обертом”.

“Обертас”, що його Б. Грінченко в своєму Словнику подає за укр. слово, в дійсності є словом польським: *obertas*; звідси польське *oberek*.

Відповідники укр. “обертати” в інших слов’ян. мовах: болг. “обращам”; серб. “обратгати”; чеське *obraceti*; польське *obracać*; російське “обращать” (з церк.-слов’ян. “обращтати”).

Корінь слова “обертати” (з *обвертати) — праіндоевропейський; пор. латинське *vertere* (‘вертати’), санскритське *varṭati* (те саме).

Обида (арх.) — кривда. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Въстала обида”. “За обиду Ольгову”. “Не было оно бидѣ порождено”. “За обиду сего времени”. “Не дасть гнѣзда своего въ обиду”.

У Лексисі 1596 р.: “Обиджу — шкоджу, кривджу. Обида — кривда, ушкодѣньс. Обидѣніс — укривжаныс”.

Церк.-слов'ян. “обида”; болг. “обида”; рос. “обида”; серб. “увреда”; чеське obida, urážka; поль. krzywda, uraza.

Походження слова “обида” не в'яснене. Одні з дослідників твердять, що воно базується на тому самому корені, що й старослов. слово věda (“бѣда” — ‘біда’); інші ж твердять, що його первісна форма була *об(в)ида.

Обидва (жін. і середн. рід “обидві”) — числівник, яким означається пара об'єктів. Церк.-слов. відповідники українських “обидва”, “обидві”, такі: “оба”, “обѣ”. Такими були початкові старослов'янські форми цього числівника (oba, obě). Пізніше до слова **оба** почали додавати числівника dva: oba + dva = obadva. У сербській мові зберігаються обидві ці форми: первісна — “оба” й другісна — “обадва”; так воно є в чеській мові: oba, obadva. У польськ. мові поруч слова obaj є його синонім obudwa (що походить від слова obadwa). Так воно є і в укр. мові, “оба” = “обидва” (що походить від “обадва”). Але слова “оба” і “обі” вживаються тільки в укр. мові в Галичині. На Наддніпрянщині й на Волині вживають слова “обидва”, “обидві” (те друге слово постало з “обѣ + двѣ”).

Праслов'янські форми цього прислівника були такі самі, як і старослов'янські: чол. рід *oba й жін. р. *obѣ.

А. Г. Преображенський твердить, що праслов'ян. слово *oba в праїндоевропейській добі мало форму *ba, і тому факт появи звука о при ньому він вважає за явище загадкове. (Див. його “Краткій етимологічській словарь русскаго языка”. Москва, 1910-1914). Натомість згідно з поглядом М. Фасмера, форма праслов'янського слова *oba в праїндоевропейській добі не була звукосполюка *ba, бо вона вже й за того часу починалася голосним звуком. На доказ цього він подає такі приклади: литовське abudu (‘оба’), abidvi (‘обі’); латиське (у латишів) abi (‘оба’); старопруське obbai (те саме); староіндійське ubha (те саме) і т.ін.; до виняткових явищ належать такі випадки, що між голосним звуком і приголосним **b** був приголосний звук, як ось у латинському ambo (‘оба’) й грецькому ampho (те саме). Це значить, що в праїндоевропейській добі голосний звук перед **b** презентував себе різними перезвуковими варіантами: **a** : **u** : **o**. Але він не дав відповіді на питання, чи ці голосні звуки були приставками праїндоевропейського слова *bhō, чи може воно було одним із співкомпонентів його кореня. (Див. Max Vassmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1950-1958). А. Мее твердив, що вони були приставками. (Див. A. Meillet, Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. I. II. Paris, 1902-1905).

“Оба” і “обі” в зложених словах: “обабólки” (крайні дошки, що постали в висліді від пилювання обох боків стовбура). Слово “обапóлки” почерез закономірне вимовляння як “обопілки” (згідно з законом перезвуку ікання) українські селяни вкінці на “опілки” це слово змінили. “Опілок” (з “обабóлок”) — це така дошка, що з одного боку є опукла, непилована, а часом і сучковата.

Терміном “обабóлок” згодом почали також країни міст називати.

З іменника “обабóлок” (так воно записане в Словнику Б. Грінченка, хоч згідно з законами укр. фонетики його треба вимовляти як ‘обапíлок’) постав прикметник “обапíльний”, що його почали вимовляти як ‘обопíльний’, може й за зразком польського *obopólny*.

Числівник “оба” (чоловіч. роду) є також одним з компонентів слова “обабіч”, а числівник “обі” (жін. й середнього роду) є одним із складників слова “обіруч”, “обіручма”.

Числівник “оба”, “обі” в староукр. мові: “Оба стьна погасоста” (в “Слові про похід Ігоря”, 1187). “Обоюду — на обѣ сторони, обѣ мѣстца” (в Лексиконі Беринди, 1627).

Староукр. “обадва” (з якого постало теперішнє наше “обидва”) засвідчене в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. У Катихізисі 1645 р.: “Обадва уряди”.

Обича́й — традиційний модус суспільного життя народу; етос. У Лексиконі 1627 р.: “Злий обы́чай”. “Быдлячий норов или обы́чай”. Ужитий Бериндою прикметник “быдлячий” означає ‘життєвий’, ‘побутовий’ — з польського *bydło*, яке колись означало ‘буття’, ‘життя’, а тепер воно означає ‘худобу’. У чехів слово *bydlo* й досі означає ‘буття’, ‘життя’, ‘мешкання’.

Ужитий тут іменник “норов” походить із старослов’ян. *пгавъ* (“нравъ”), що означає ‘характер’. На ґрунті мови кожного слов’ян. народу це старослов’ян. слово виразило себе в різних видозмінах: На східньослов’ян. мовному ґрунті воно виразило себе в формі “норовъ”; у болгар — “нрав”; у сербів — “нарав”; у чехів *пгав*; у поляків — старополь. *pagow*, тепер поль. *pagów*.

Хоч східньослов’ян. народи мали своє слово “норовъ” (із старослов. *пгавъ*), то, одначе, коли церковно-слов’ян. мова стала в них книжною мовою, то їхні “книжники” почали вживати церк.-слов’ян. слово “нравъ”, бо його значення вже перестало виражати ідею ‘характер’, тобто ‘норов’, а почало виражати ідею ‘етос’, що означає сукупність звичаєвих норм життя й співжиття народу під моральним оглядом.

Григорій Сковорода в “Пісні десятій” писав:

“ Всякому городу нрав і права; Всяка имѣть свой умъ голова”. Звичайно, що слово “нрав” тут має своє церковно-слов’ян. значення: ‘етос’.

Памва Беринда у своєму Лексиконі (1627 р.), як було тут сказано вище, замість церк.-слов’ян. “нравъ” ужив його староукр. відповідника “норовъ”, і то вжив його не в значенні ‘характер’ — ‘натура’, яке воно тоді ще зберігало, а в значенні ‘етос’.

Супрасльський збірник ст.-церк.-слов’ян. писань (з XI ст.) — це та перша у східнослов’ян. народів пам’ятка, в якій грецьке слово *eōos* перекладене старослов’янським словом “обычай”; а це значить, що старослов’ян. (а в цьому й староукр.) слово “обычай” вже тоді виражало ту саму ідею, що й церк.-слов’ян. слово “нравъ”, а саме ідею ‘етос’.

Слово “обычай” — всеслов’янське: болгар. “обычай” = “закон”, “навик”; серб. “обычай”, “обычаји” = “нарави”; чеське *oběcej*; поль. *obyczaj*. Ф. Миклошич замість поінформувати, що також і в польській мові є слово “обычай”, церк.-слов’ян. слово “обычай” пояснює по-польському словами: “*zwyczaj, nawuczka, przyzwyczajenie*”. (Див. його “Краткій словарь шести славянськихъ языковъ”, 1885).

У дійсності ж у поляків, як і в кожного іншого слов’янського народу, слово “обычай” означає ‘етос’, а не ‘звичай’. В обох цих словах, розуміється, — один і той самий праслов’янський корінь (**vyk-*), на якому оснований такі слова: “звикнути”, “привикнути”, “одвикнути”, “навикнути” (порівн. укр. народне *dictum*: “До чого бик навик”).

У пракорені **vyk-* звук *к* в пригожій для цього звуковій позиції в процесі вимовлювання слів зм’якшився, і в висліді цього перемінився в *ч*; що наявне в таких словах: “звичка” порівн. “звикнути”, “звичай” (пор. “звикати”).

У висліді того факту, що в тих словах, в яких праслов. корінь **vyk-* опинявся в м’якій звуковій позиції, і тому змінювався на **vyč-*, у праслов’янській добі постало явище такої виміни в словах, що поставали на основі цього пракореня: **vyk-* : **vyč-*, напр. у словах *z - vyk - ŋati* і **ob - vyč - aj*.

У процесі вимовляння слова **obvyčaj*, факт збіжності (безпосереднього сусідства одного з одним) приголосних *b + v* спричинив зникнення *v*, і тому з форми **obvyčaj* постала зредукована форма **obučaj*. Подібно старослов’ян. слово *obodъ* (звідси наше “обід”) постало з праслов’ян. дієслова **obvoditi*.

Наші книжники в XVI-XVII ст.ст. в слові “обычай” наголошували другий склад: “обычай”, а в теперішній нашій літерат.

мові наголошений його останній склад: “обича́й” (див. у “Правописному словнику” Голоскевича).

Обича́йка — обід сита, решета й жорнового каменя в млині, зроблений з гнучкого пласту дерева, знятого безпосередньо з-під пласту лика; укр. “обичайка”; рос. “обечайка”; білоруське “обичайка” (чит. ‘обічайка’); болгар. “обічайка”. Болгар. діалектичне “обечка”, “бечайка”.

У Грінченка значення цього слова таке: 1) “Ободъ, на который натягивается сито, рѣшето, бубень и пр.” 2) “Деревянный или лубный ящикъ, покрывающій въ мельницѣ или ручной мельницѣ верхній жерновъ и удерживающій муку”.

(Див. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу “Кіевская старина”. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. Київ, 1909”).

Це був той перший український словник, в якому було наявне слово “обичайка”.

Включання слова “обичайка” в словники започаткував Маценаур (Matzenaur). (Див. його лексикон п. н. “Cizi slova b řečech slovanskich. Brunn. 1870).

У східнослов’янських народів тим першим словником, в який було включене слово “обичайка” був російський Словник В. Даля (який народився в Україні, на Катеринославщині, 1801 р.; умер 1872 р.). Це слово зацікавило його, мабуть, головню тому, що він був етнографом. Він подає два значення слова “обичайка” (“обечайка”): 1) “бочный ободъ на ситѣ, рѣшетѣ, коробкѣ, мельничномъ камнѣ и т.п.” 2) “Ячейка, ячея, глазокъ невода”. (Владимиръ Даль, Толковый словарь живого русскаго языка, I—IV. Второе изданіе. Москва, 1880. Див. том II, стор. 597). Згадане В. Далем слово “ячейка” визначає малу клітину в якомусь матеріальному предметі; напр., клітини в сѣтах воцни (з воску) в вулику; бджоли заповнюють соти медом. “Глазокъ невода” — це бчко в тій сітці, якою затягають рибу.

Факт уживання слова “обичайка” східнослов’янськими народами перший зілюстрував писаними пам’ятками М. Срезневський у своїй праці “Матеріали для словаря русскаго языка по письменнымъ памятникамъ, I—II. С.-Петербургъ, 1893.

Першу спробу етимологічного вияснення слова “обичайка” зробив Маценаур (див. його вищезгаданий лексикон), який твердив, що слово “обичайка” походить від слова “ячейка”.

Горяев був тим другим з черги мовознавцем, який зробив спробу дослідити етимологію слова “обичайка”, і він поставив

таку гіпотезу, що генетичною формою цього слова була форма *обвйтъ чайка.

Див. Н. В. Горяевъ, Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка. Тифлисъ, 1891).

Тим першим мовознавцем, що гіпотези Маценаура й Горяєва вважав за безпідставні, був А. Г. Преображенський. Він заявив, що слово “обчайка” є словом “неизвѣстнаго происхожденія”. (Див. його “Краткій этимологическій словарь русскаго языка”. Москва, 1910-1914).

Тим досі останнім, чи найновішим, словником, в який включено слово “обчайка”, є “Russisches etymologisches Wörterbuch” Фасмера (з 1950-1958 pp.).

Свого вияснення слова “обчайка” він не подав.

* * *

В Україні в деяких селах ще до першої світової війни зберігався один з традиційних музичних інструментів, що в деяких околицях називався решето́м, а в деяких — обича́йкою. Отже казали: “Грати на решеті”, або “Грати на обичайці”. Власне, це й була обичайка з решета, але від нього було відняте дно — сіточка (дротяна), а замість неї обтягали одну сторону обичайки тоненькою виправленою (на т.зв. “сировицю”) шкурою (такою, як у барабані), а обичайку навколо обвішували маленькими дзвіночками.

Обд — те споживання харчу, що відбувається між сніданком і вечерею. Слово це походить від старослов. “обѣдъ”, а те останнє від праслов'ян. *обѣдъ (*ob + ѣдъ, що виражало ідею *‘об - ѣсти’). Слово це всеслов'янське: болг. “обяд”; серб. “обејед; чеське oběd; поль. obiad.; рос. “обѣд”.

Старослов'ян. слово ѣсти (кириличним письмом: “ѣсти”) деякі із слов'ян. народів вимовляли як ‘ясті’ (порівн. болгар. “**јам**” — ‘їсти’), а деякі — як ‘єсті’; звідси чеське **jest**; (порівн. російське **есть**, чит. ‘єсть’; поль. **jeść**).

Той звук, що в старослов'ян. слові обѣдъ (“обѣд”) символізувався буквою ѣ (кириличне **ѣ**), одні з слов'янських народів вимовляли як наше **є**, а інші — як наше **я**. Тому то старослов'ян. слово обѣдъ (“обѣд”) одні з народів (напр., болгари й поляки) вимовляють як ‘об’яд’, а інші (напр., чехи й росіяни, — як ‘обѣд’).

Східні слов'яни вимовляли це слово (обѣдъ, “обѣд”) як ‘обед’, але на укр. ґрунті звук є (що означувався кириличною буквою **ѣ**) в цьому слові (як і в деяких інших словах, коли він був у пригожій для цього позиції) вже дуже рано почав вимовлятися як **і**. І хоч це слово писали в нас кирилицею етимологічно, як

‘обѣдъ’, то одначе в читанні вимовляли його по-своєму — як ‘обід’.

Від праслов’ян. дієслова *ěsti також походить старослов’ян. іменник съпѣдати (“сьнѣдати”) — ‘снідати’.

Корінь праслов’ян. дієслова *ěsti — праіндоевропейський. Порівн. латинське *ēdere*, що має також свою видозміну в формі *esse*, означає ‘істи’; німецьке *essen* означає те саме. До речі, латинське *est* поруч свого означення [він, вона, воно] є (старослов’ян. *ěstь*), має також значення ‘ість’, старослов’ян. *ěstь*.

Тому що в Україні обід, — який вдавнину відбувався перед полуднем (порівн. церковне “Обідниця”), — згодом почав відбуватися в полудень, тобто о 12-ій годині дня, то й обід почали звати полуднем, а полудень стали звати обідом. Напр., у деяких селах на Підляшші укр. селяни полудень (‘південь’) називають обідом. Коли ці селяни спольщилися, то замість казати по-польському “*Íść na południe*” (‘Іти на південь’, тобто ‘Іти в південному напрямку’), вони кажуть “*Íść na obiad*” (‘Іти на обід’, тобто йти в ‘обідньому напрямку’).

Слово “обід” у староукр. мові: “Избивая гуси и лебеди завтроку, и обѣду, и ужинѣ”. (“Слово про похід Ігоря”, 1187). Це значить, що воїни князя Ігоря стріляли гусей, щоб мати з них снідання (“завтрокъ”), обід і вечерю (“ужинѣ”).

Обідві (арх.) — обідві. У Полтавських Актах з 1665 р. написано: “Обѣдвѣ сторонѣ”. Кириличну букву ѣ (у фонетичній транскрипції ě) українці за того часу читали як і. Тому то слова “Обѣдвѣ сторонѣ” вони читали так: ‘Обідві сторони’. Форма “сторони” (від однинної форми “сторона”) — це не множина, бо множинна форма була “сторони”) “сторони” — це т.зв. двоїна (по-латинському *dualis*).

Коли перед даним іменником (чолов. роду) стоїть числівник “два”, або “оба”, або “обидва”, то однинна форма того іменника годі змінювалася на двоїнну форму. Напр.: “один чоловік”; “численні чоловіки”, “два (або “оба”, чи “обидва”) чоловіка”.

Коли перед іменником жіноч. чи середн. роду стояв числівник “дві” (чи “обі”, або “обидві”), то однинна форма того іменника в такому випадку змінювалася на двоїнну форму. Напр.: “одна сторона”, “одна рука”, “одне яйце”. Множинна форма: “численні сторони” (староукр. “сторони”); “численні руки” (староукр. “рукы”); “численні яйця”. Двоїна: “дві (обі, обидві) сторони” (староукр. “сторонѣ”), руці (староукр. “руцѣ”); яйці (староукр. “яицѣ”). Ще приклади: “дві (обі, обидві) руці, нозі, оці, вікні; множинна форма яких є: *руки, ноги, очі, вікна*.”

Двоїнна форма в нас вже усунена з літерат. мови, але вона збереглася в укр. діалектах.

У зв'язку із словом “обидві” див. **Обидва**.

Обідня — Літургія, що кінчається перед обідом. З церк.-слов'янського “Обѣдня”, або “Обѣдья”.

В Іпатському Літописі (з середини XV ст.) написано: “Отпѣвшимъ имъ обѣдню, обѣдаша у Ольга”. Це значить: “Відспівавши (відправивши) Обідню (в церкві), обідали в (князя) Олега”.

Див. **Обід**.

Обітніця — приречення кому чого. Форма цього слова є здрібнінням (димінутивом) форми іменника “обіт”, із старослов'ян. (і староукр.) “обѣтъ” (oběť). Старша форма цього старослов'ян. слова, мабуть, була *obvěť (*obvĕť). Таке припущення вже перетворилося в аксіому в теперішньому слов'янознавстві. Очевидно, що коли в праслов'ян. слові звук *v* стояв після звука *b*, то він (звук *v*) зникав. Генетичною формою старослов'ян. слова oběť (“обѣтъ”) була форма *obvěť, а це означало, що згадане слово (*obvěť) складалося з двох основних компонентів *ob + věť. Слово věť, розуміється, було в давніх слов'янських народів; на це вказує наявність у староукр. мові (і взагалі, у всіх східнослов'ян. мовах) слова “вѣтъ” (věť), що означає ‘раду’ й ‘договір’. Від слова “вѣтъ” постав старослов'ян. іменник “вѣтик”, значення якого: ‘промовець’ (‘оратор’). Слово “вѣтъ” є в таких старослов'ян. зложених іменниках: “свѣтъ” (‘совіт’, ‘рада’, ‘нарада’, ‘порада’); “привѣтъ” (‘привіт’), “отвѣтъ” (‘отвіт’, ‘відповідь’); “завѣтъ” (‘завіт’).

Із слова “обіт” постав його димінутив “обітница” на основі того самого принципу словотворення, на якому із старослов'ян. іменника “обѣдъ” (‘обід’) постав його димінутив “обѣдница” (‘обідница’).

Натомість слово “обіцянка” це, безумовно, запозичення з польської мови; порівн. польське obiecanka, що таке популярне в dictum “obiecanka — sasakanka, a gŕupiemu radość”, яке перейшло (в дослівному перекладі, тобто в формі кальки) в укр. фольклор: “Обіцянка — цяцянка, а дурному радість”.

Старослов. слово oběť (“обѣтъ”) збереглося в усіх слов. мовах; напр.: чеське obět; польське obiata, obietta (це друге вже перестало живатися в поль. мові); словацьке obět; рос. “обет” (за старим правописом: “обѣтъ”). На праїндоевропейське походження кореня старослов. слова věť (“вѣтъ”) м.ін. вказує пруське слово waitiat, що означає ‘говорити’.

Слово “обітниця” в укр. мові XVI-XVII ст.ст.: “Маючи обітницю животá”. (Катехізис 1645 р.). Там таки й прикметник “обіцяний, -а, -е”.

Слово “обітниця” автор цього Катехізиса, як видно, вимовляв на польський лад: ‘obietnica’ (‘обетніца’), тому він звук **ц** в цьому слові послідовно вимовляв твердо, отже й писав “обітницю”, замість правильного “обітныцю”. Так само й слово “обіцяний” він вимовляв на польський лад: “обіцаний” (по-польськом: obiesany) замість правильного “обіцяный”.

У старо-церк.-слов’янській мові є два такі дієслова, в яких корінь той самий, що й в іменнику “обіть”: 1) “обіштати” (порівн. староукр. книжне “обіщати” (чит. ‘обіщати’) і 2) “обітовати” (‘обітувати’).

Від старо-церк.-слов’ян. “обіштати” був утворений дієприкметник “обіштань, -а, -о” і у здовженій формі: “обіштаны, -ная, -ное” (‘обіцяний, -а, -е’); його староукр. книжним відповідником був дієприкметник “обіщаний, -ная, -ное”.

Від ст.-церк.-слов. дієслова “обітовати” був утворений дієприкметник “обітовань, -а, -о”, а в здовженій формі “обітованы, -ная, -ное”. У тепер. укр. літературн. мові слово “обітований, -а, -е” вживається не тільки з іменником “земля” (“обітована земля” — в біблійному сенсі цього виразу), але й також в усіх тих випадках, коли цього вимагає урочистий стиль мови. Те саме треба сказати про вживання слова “обіт”. І так, напр., кажемо: “чернечий обіт” (чи “чернечі обіти”), а не: “чернеча обітниця”, чи “обіцянка”; “наш обіт Богові”, а не “наша обітниця (чи обіцянка) Богові”, і т.ін.

Облак — із церк.-слов’ян. “облакь”; староукр. “оболокь”; у теперішній укр. мові воно вживається переважно в множинній формі, і тому в Словнику Б. Грінченка подана тільки його множинна форма: “оболоки”; значення цього слова він подав російському: “лазурь небесная”. Однак церк.-слов. слово “облакь” так поширилося (понад Церкву) в Україні, навіть проникло в укр. фольклор, що почало з укр. мови наше слово “оболок” усувати.

Старослов’ян. слово “облакь” збереглося в усіх слов’янських мовах: у староукр. книжній мові “облакь” і “облако”; болгар. “облак”; серб. “облак”; рос. “облак” і “облако”; поль. oblok; чеське й словацьке oblak; словінське oblāk.

Не може бути сумніву, що початкова форма другого компонента (“-лакь”) була “влакь”, і його спільність з коренем старослов’ян. дієслова “влагити” (‘волочити’) є цілком очевидна. А це

значить, що форма старослов'ян. іменника “облак” була: *ob-vlakъ, але звук v з неї випав тому, що він знаходився після звука b.

У праслов'янській добі генетична форма цього слова була *ob - volkъ, яка шляхом метатези (переставки) -ol- — -lo- змінилося на ob - lокъ (пор. поль. obłok), а в деяких народів на ob - lakъ; у східніх слов'ян. — на ob - olokъ.

Давні слов'яни лазур висот космічного простору вважали за ‘обволоку’, чи ‘поволоку’ небес.

Упротивень до Б. Грінченка, який у своєму Словнику (1909 р.) каже, що “оболоки” — це ‘лазур небесна’, П. Беринда в своєму Лексиконі (1627 р.), як видно, вважав за “облак” всякий рід піднебесної поволоки — мряку й туман. Про це свідчать ось такі слова в його Лексиконі: “Облакъ дождевный”. — Отже тут мова про таку піднебесну поволоку, через яку піднебесся було пасмурним, і про яку укр. селяни кажуть, що “небо насупилося”.

Натомість автор “Слова про похід Ігоря” (1187 р.) цілком ясно словом “облак” називав лазур небес, а при цьому він постійно й послідовно вживає це слово в його множинній формі: “Растѣкашеться съзимъ орломъ подъ облакы”. “Летая умомъ подъ облакы”. “Меча бремены чрезъ облакы”. “Горѣ подъ облакы вѣчерни”.

Пишучи “Російського етимологічного словника”, М. Фасмер був добре поінформований про висліди дослідницької праці найвидатніших славістів-етимологів його часу — після другої світової війни. Однак він, подібно як півстоліття перед ним Преображенський, не висловив своєї думки про джерело походження праслов'янського слова *obvolkъ, отже й не подає таких слів з неслов'янських мов індоєвроп. сім'ї, які евентуально могли б мати той самий пракорінь, що й праслов. слово *obvolkъ, і також, разумеється, церк.-слов'ян. oblakъ.

Натомість А. Брюкнер у своєму “Етимологічному словнику польської мови” каже, що польське слово obłak походить з того самого праіндоєвропейського пракореня, що й литовське слово arawalkas (ara - walk - as), що означає ‘облок’. Отож він eo ipso супоставляє литовське -walk- з праслов'янським *-volk- (із слова *ob - volkъ).

При цьому до речі буде згадати про те, що Ф. Міклошіч у своєму Словнику (шістьох слов'янських мов) інформує, що слово die Wolke (і das Volkchen) є німецьким відповідником церк.-слов'янського слова “облак”. А це значить, що до супоставлення праслов'янського *volkъ (у праслов. *ob - volkъ — ‘об-

лок) з литовським -walk- (у слові arawalkas — ‘оболок’), що його зробив Брюкнер, можна ще додати Wolk- (з німецького die Wolke — ‘оболок’).

Обліччя — лице. Б. Грінченко у своєму Словнику ілюструє вживання цього слова тільки одним прикладом, і то лише із збірника “Народня южнорусскія сказки” (I - II, 1869-70), що їх упорядкував до друку Іван Рудченко. Ось приклад з 2-го тому (стор. 160): “Прийняв він (янгол) на себе обличчя цара”. З того факту, що ані серед українських селянських мас, ані серед укр. інтелігенції на Наддніпрянщині слово “обличчя” не було популярним, можна евентуально зробити такий висновок, що на Наддніпрянщині в укр. мові вживали слово “обличчя” тоді, коли говорилося про таке “лице”, яке можна було змінити як маску. Адже ж у казках, з яких Б. Грінченко узяв ілюстрацію вживання слова “обличчя”, це слово вжите в сенсі ‘лиця — маски’.

Українські селянські маси в усій Україні й укр. інтелігенція на Наддніпрянщині традиційно вживали слово “лице”, що походить із старослов’ян. “лице”, яке є словом усеслов’янським: церк.-слов. “лице”; болг. “лице”; серб. “лице”; чеське lice; старопольське lice. (Форма цього слова згодом почала в поляків помилково сприйматися як “множина” слова lice).

Видозміна старослов’ян. lice, а саме — lico, збереглася в російській мові і мові польській (в якій воно тепер належить до архаїзмів).

Із старослов’янського слова oblikъ (див. теперішнє серб. й рос. “облик”) ще в старослов’ян. добі почали вилонюватися видозміни, в яких звук *к* oblikъ унаслідок першої паляталізації (пом’ягшення першого ступеня) перемінився в *ѣ*. І так, на старому болгаро-македонському мовному ґрунті з форми слова oblikъ вилонилася форма “обличіє” (з *обликіє), і ця форма ввійшла в лексику старо-церк.-слов’ян. (і церк.-слов’ян.) мови. Чи з форми слова likъ вилонилася форма “обличіє” також й на східнослов’янському ґрунті, — цього не можемо знати тому, що тут першою книжною мовою була мова старо-церк.-слов’янська (яка в нас згодом була “зукраїнізована”, в висліді чого постала церковно-слов’янська мова “укр. типу”). Отже в тих наших найстарших пам’ятках, де є слово “обличіє”, воно могло бути й місцевого (східнослов’ян.) походження, і було таким самим, як і його стцерк.-слов. відповідник. На західнослов. ґрунті із старослов’ян. слова oblikъ вилонилася його формальна видозміна ovličije, про що свідчить той факт, що в польській мові є слово oblicze, а в чеській obličej.

Справа тепер у тому, що старослов'ян. слово *likъ* (та його формальна видозміна: *obličje*) означали не те саме, що старослов'янське слово *lice*. Слово *lice* означало ту частину людської голови, в якій є очі, ніс, уста, а його пізній синонім *obličje*, означав специфічні риси лица кожного людського індивіда. Тому то Ф. Миклошич, пояснюючи значення церк.-слов'ян. слова “обличие”, каже, що воно виражає: “la figure, les traits” (‘фігуру, риси’), тобто “rys twarzy” (‘рис обличчя’). Отже церк.-слов'ян. слово “обличие”, а також слово “обликъ” (що збереглося в сербській і російській мовах) він послідовно виявляє болгарськими словами: “вид”, “образ”. (Проф. Ф. Миклошич, Краткій словарь шести славянськихъ языковъ. С. Петербургъ и Москва — Вѣна, 1885. Стор. 420-421).

Тому що слово “обличие” було в нас у церковно-слов'янській мові, тобто вважалося за “книжне” слово, отже й за слово освіченої верстви, а “проті” люди вживали тільки слово “лице”. Але серед освіченої верстви слово “обличие” згодом затратило своє дійсне значення — специфічні риси людського індивіда, і стало синонімом слова “лице”. Крім цього, наша інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. почала вимовляти це слово на польський лад: “обліче”. Ось один з прикладів: “Аггелове завше видять обліче Отца моего”. (Катехізисі 1645 р.).

Полонізмом тут є не тільки “обліче” (чит. ‘обліче’), але вираз “Аггелове” (“ангелове”) — за польським зразком Aniołowie, замість “Ангели” (за староукр. правописом — “ангелы”). Полонізмом є також слово “завше” (з поль. *zawsze* — ‘завжди’). У тому Катехізисі є також випадки вживання церк.-слов'ян. форми слова обличчя; напр., “Оглядаючи облічье Божіе”. Але тут це слово потрактоване як синонім слова “лице”.

В Острзькій Біблії (1581), яка є перекладом на, так би мовити, “клясичну” церковно-слов'янську мову, ні разу не вжито слова “обличие” (за кийвським кириличним правописом — “облічье”), а натомість вжите тільки слово “лице”. Так воно було і в текстах наших церков.-слов'янських богослужбових книг.

У зложеному старослов'ян. слові *oblikъ* (об + *likъ*) компонент *-likъ* базується на праїндоевропейському корені, подібно як і пруське слово *laignan* (‘лице’) і грецьке дієслово *lambgnein* — ‘приймати [інше] лице’. Ю. М.-Л.

Область — провінція. У Супрасльському Збірнику (з XI ст.) грецьке слово *eparchia* перекладене ст-церк.-слов'ян. словом “об-

ласть”, яке, розуміється, було в нас і в церк.-слов'ян. мові; рідше було воно також і в нашій старій книжній мові.

У Візантійсько-Римській Імперії грецьким словом *eparchia* називалася та територіяльно-адміністративна одиниця, яка по-латинському означувалася терміном *prefectura*. Нею правив державний начальник, грецька назва якого була *eparchos*. Тому що в головному місті кожної епархії був єпископ, юрисдикція якого не сягала поза межі епархії, то назва цієї державної територіяльної одиниці (*eparchia*) згодом була перенесена також і на ту територіяльно-адміністративну церковну одиницю, яку очолював місцевий єпископ. Слов'янські народи слово “область” запозичили собі з церк.-слов'янської мови. А. Брюкнер твердить, що це старослов'ян. слово постало із старослов. прикметника *oblъ* (‘круглий’), з якого постав старослов'ян. іменник *oblostъ* (він зберігся в чеській мові), а з нього постало слово *oblastъ* — округлість. (А. Brückner, “Słownik etymologiczny języka polskiego”. Wyd. 2. Warszawa, 1957. Стр. 371).

Ідея такої генези, тобто, так би мовити, “геометричної генези”, слова “область” постала за аналогією, яку репрезентують терміни “округа” (поль. *okrąg*), “околиця” (поль. *okolica*), “окраїни”, поль. *obwód* і т.ін.

У Словнику Преображенського немає слова “область”. М. Фасмер, не згадуючи про Брюкнерове пояснення походження цього слова, твердить, що воно походить з праслов'янського зложеного слова **obvolstъ* (*ob* + **volstъ*). Правильно кажучи, що східньо-старослов'янське слово “власть” походить з праслов'ян. **volstъ*, він далі твердить, що до цього праслов. слова була додана приставка *ob*: *ob* + **volstъ*, і що форма цього слова в старослов'янській добі перемінилася в **obvlastъ*, в якій приголосний звук *v* зник через своє сусідство з приголосним *b*, і так постала форма *oblastъ*.

Щоб обоснувати це своє твердження, Фасмер підкреслює той факт, що в Несторовому “Житті Феодосія” церк.-слов'ян. слово “область” замінене словом “оболость”.

(До речі, його твердження, що слово “оболость” є “Urgussisches” [wort], тобто “ісконно-російським” словом, може непоінформованого читача ввести в блуд, бо слово “оболость” у дійсності було східньослов'янським, або загально староруським, а не специфічно “старо-російським”. Адже ж Нестор (народився коло 1057 р.) писав “Житіє Феодосія” у Києві, а не в Московщині.

Хто хотів би суперечити Фасмерові, той міг твердити, що хтось з пізніших копістів Несторового “Житія Феодосія” (бо ж оригіналу його не маємо) в його тексті слово “область” змінив на “обволость”, і що це він (копіст) “сам створив” це слово, думаючи, що в церк.-слов’ян. слові “область” компонент “-ласть” можна перемінити в *“-олость”; перемінити його, мовляв, на підставі того факту, що східньослов’янським відповідником церк.-слов. слова “власть” було слово “волость”.

Але чи ця аналогія не ввела копіста в блуд, коли він для перекладу церк.-слов. слова “область” створив собі слово “оболость”?

Той факт, що таке гіпотетичне застереження щодо вищезгаданої гіпотези Фасмера евентуально можна зробити, все таки не означає, що Фасмер в дійсності помилився.

Східньослов’ян. відповідником церк.-слов’ян. слова “власть”, розуміється, було слово “волость”, але те останнє почало в нас уживатися для означення тієї частини всієї території народу, якою дана особа володіла, тобто, всякого роду земельний “уділ” (наділ землі): провінцію, земельний маєток і т.ін.

Вислід цієї зміни функції слова “волость” був такий, що в нас не стало слова для перекладу церк.-слов’ян. слова “власть”, і що ми мусіли запозичитися в чехів, взявши їхнє слово vláda, яке є відповідником церк.-слов’ян. “власть” і східньослов’янського (отже і староукр.) слова “волость”. Чеське vláda (порівн. польське władza), що збудоване на базі vlad-, яка в південних слов’ян і в чехів постала з праслов’янського *vold-. Ось приклади: церк.-слов’ян. “владыка”; болг. “владика”; серб. “владика”; чеське vláduka; церк.-слов’ян. “Владимирь” (“Влад - и - мирь”).

Праслов’янське *vlad- на східньослов’янському (отже й на староукр.) мовному ґрунті перемінилося не у vlad- (як це сталося в південних слов’ян і чехів), а перетворилося воно у volod. Ось приклади: церк.-слов’ян. “владѣти”; болгар. “владам”; серб. “владати”; чеське vladnouti; староукр. “володѣти”, перший компонент якого (“волод-”) є також першим компонентом імени “Володимир” (староукр. “Володимерь”).

Це значить, що чеське слово vláda на східньослов’ян. (отже й на укр.) ґрунті мусіло б (згідно з законами історичної фонетики) мати форму ‘voloda’; порівн. церк.-слов’ян. “владарь”; чеське vladar (польське władarz); укр. “володар”.

І так, чехи мають збудовані на базі vlad- слова vladnouti, vladar, vláda. У нас є такі відповідники цих двох перших чеських слів: “володіти” і “володар”, але слова *“волода” немає, тому ми

взяли собі в чехів слово “влада” (а не з церк.-слов’ян. мови слово “власть”), бо наш відповідник (“волость”) був позбавлений свого первісного значення (‘влада’) і ужитий для означування ідеї територіального уділу (порівн. староукр. “удільні князі” та їхні території — “волости”).

У церк.-слов’ян. словах “влать”, “владарь”, подібно як і в чеських словах *vlada* і *vladar*, корінь **vla-** походить з праслов’ян. кореня **vol-*; (з цього кореня також походить східньослов. корінь **воло-**; пор. “**воло** - дар”, “**воло** - діти”, “**Воло** - димир”).

Праслов. корінь *vol-* походить з праіндоевропейського мовного ґрунту. Його відповідником у латин. мові є корінь *val-*; порівн. латин. *valere* — ‘бути сильним’, ‘бути спосібним’; те саме в готському *waldan* (‘бути сильним’, ‘бути спосібним’, ‘володіти’) і в литовському *valdyti* (‘панувати’, ‘управляти’, ‘володіти’).

Корінь готського дієслова *waldan* (‘володіти’) є в імені *Waldemar*, значення якого те саме, що й укр. імени “Володимир”.

Наші поселенці-піонери в Канаді були дуже чутливими на точці соціопсихології мови. Їхнє “мовне почуття” диктувало їм необхідність вживати слово “власть” виключно в відношенні до духовної (церковної) юрисдикції. Слово ж “влада” вживали виключно для світської (секулярної) політичної сфери. Це посвідчується термінологією української преси в Канаді за піонерської доби історії укр. народу в цій країні. *Ю. М.-Л.*

Обла́мок — частина, що є вислідом обля́мання чого; слово це походить від дієслова “обламати”, яке Б. Грінченко в своєму Словнику переклав російським словом “обломить”. Але слів “облам” та “обламок” у його Словнику немає.

У західніх районах Волині селяни в деяких місцевостях кажуть: “обрив хмари”, а в деяких — “обла́м хмари”. У Лексиконі Беринди (1627) при слові “мурь” подане слово “обла́мь”. Це значить, що він мав на увазі такий приклад як “обламок муру”. Звичайно, що слово “обламок” у Беринди означає маленьку частинку обляманого (обваленого) муру.

Слово “обла́мок” утворено з дієслова “облама́ти” за допомогою суфікса **-ок**, на зразок іменників “обру́бок” (від “обрубати”), “ві́шкрябок” (від “вишкрятати”), “кусок” (від “кусати”) і т.п.

У дієслові “облама́ти” компонент “лама́ти” виражає ітеративний (повторний) аспект дієслова “ломити”, від якого походять такі іменники: “ломака” (невеликий кусок дерева, який можна легко піднести рукою й орудувати ним); “лом” (довгий грубий кавалок заліза для ломання скелі, підважування тягарів і

т.ін.); “ломець” (-мця) — ‘ломотá’, яке укр. селяни вживають у проклинах: “Щоб тебе ломець напав!” (Це значить: ‘Щоб тебе в костях ломило!’). “А, ломець на тебе!”.

Про бездомну людину кажуть, що вона “без дому, без лому”.

У фразі “Мене ломить в кріжах” слово “ломить” вжите в своєму “неособовому” аспекті. Підмет у такому випадку є психологічний: “Мене *to ломить”.

У старослов’ян. дієслові lomiti (серб. “ломити”; рос. “ломить”, чеське lomiti, польське łomić) корінь походить з праіндоевроп. джерела; порівн. литовське, пруське й латиське limiti (‘зломати’); литовське łaminiti (те саме) й łamaks (‘кусок’); порівн. укр. “ломака”.

Згідно з гіпотезою Міклошіча, те праслово, на якому базується старослов’ян. дієслово lomiti, презентувало себе не тільки своїми варіантами lom, lam, lim, але й також варіантом lem, на якому базується старослов. слово “лемешь” (укр. “леміш”).

Це твердження є його висновком з того факту, що пруський відповідник слова “ломити” презентує себе в двох варіантах: limtvei і lemtveu, корінь якого, на його думку, є в латиському іменнику lemegis — ‘леміш’. (F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886). Цей погляд Міклошіча підтримав гурт лінгвістів, а між ними із старших — Преображенський, а з молодших — Брюкнер.

Зложені слова, що основані на базі кореня дієслова “ломити”: 1) “пролом” (архаїзм, що повинен у нас вимовлятися як ‘пролім’); у фразі “Іти на пролом” (на фронті) означає: іти з метою проломити в даному пункті фронт ворога, тобто, зробити пролом у його фронтівій лінії. “Проломь” — назва москвофільського часописа-двотижневика, що виходив у Львові в 1880-1887 рр.

2) “Проломітися” — дієслово, що його українські селяни вживають виключно в реченні “Проломитися на льоду”.

3) “Заломітися” — дієслово, що відноситься до людини, що з а л о м і л а с я фізично, або духово.

4) “Зломіти” — “зломітися”. — Зломити кого, або що; звідси: “заломана [фізично, або духово] людина”; “зломане дерево”, і т.ін. “Зломітися” с а м о м у. Напр., “Дерево зломилося під натиском вітру”.

5) “Хмаролім” — ‘обрів хмари’.

Облуда — слова, або дія, або одне й друге разом, метою яких є ввести кого в блуд.

У Словнику Б. Грінченка — “Облуда: 1) Лицемѣріє, притворство (вдавання), обмань. 2) Лицемѣръ, лицемѣрка, притворщикъ, притворница. 3) Призракъ, обманний видъ; только видъ внѣшній, а въ дѣйствительности того, что должно быть, нѣтъ”.

У Лексиконі Беринди (1627): “Приведенье, облуда, покуса, мечтанье, оманѧ”. “Алфавитъ” з XVII ст.: “Приведеніе — призракъ, облуда”.

Катихізіс 1645 р.: “Не важился чинити облуды”. “Навернулъ грѣшника отъ облудной дороги его”.

Базою слова “облуда” є іменник “блуд”, що походить із старослов’ян. слова *blǫdъ*, яке мало свою видозміну в формі *blędъ* (“обман”). Старослов’ян. дієслово *blǫditi* (старо-церк.-слов’ян. мова крім цього має його видозміну: *blęsti* — ‘будити’; перша особа однини тепер. часу: *blędā* — ‘блуджу’) має свої відповідники в теперішніх слов’ян. мовах: укр. “блудити”; серб. “блудити”; рос. “блудить”; чеське *blouditi*; поль. *blądzić*.

У слов’ян. мовах є такі похідні слова, що утворені із старослов’ян. *blǫdъ* і *blędъ* з приставним *o-*; напр., польське *oślęd*; укр. “облуда”; словінське *obloda* (з **oblāda*), що в словінців тепер уживається для означення такого корму для худоби, який заправляють мукою, щоб таким чином викликати в худоби смак до цієї “паші”. Корінь старослов’ян. слів *blǫdъ*, *blędъ* походить з праїндоевропейського мовного ґрунту; порівн. англ. *blunder* — ‘блуд’, *to blunder* (‘блудити’); готське *blandan* — ‘змішувати що’ (одне з одним); литов. *blandus* — ‘мутний’.

В укр. повір’ях термін “блуд” уживався як ім’я тієї надприродньої злої сили, ім’я якої було “Блуд”, що вночі на роздоріжжях чіплялася подорожніх і зводила їх з їхнього правильного шляху, отже вони починали блудити.

В Україні, напр., на Поліссі, Холмщині, Волині ще навіть між двома світовими війнами можна було почути від декого з селян, як його вночі на розпутьті в глуху ніч “Блуд вчепився”, і водив його по нетрях, так що він мало головою не наложив”, та, “на щастя” перші півні (вдосвіта) заспівали, і тоді Блуд відчепився”.

Прийнявши християнство (988 р.), Русь-Україна разом з ним прийняла старо-церковно-слов’янську мову за мову богослужбову. В Євангелії старо-церк. слова *blǫdъ* і *blędъ*, що їх наші предки вимовляли по-своєму як ‘блуд’ і ‘блядь’, бо в їх мові не було носових звуків: *ǫ*, *ę*. Церк.-слов’ян. слова *blǫditi*, *blesti*, *blędivъ*, *blǫdъnikъ*, *blǫdъnica* своєю функцією були обмежені виключно до сфери термінології євангельських етичних імперативів.

Іменники *blǫdъ* (*blędъ*) в Євангелії вживаються для означення неморальності і розпусти, п'янства, поборювання ідеалів правди й справедливості.

Ось приклади з "Послань" апостолів: у Посланні ап. Павла до Римлян (1, 26-27) терміном "блуд" означається любашне життя жінок з жінками і мужчин з мужчинами. У його Посланні до Жидів (XII, 14-17) слово "блудник" означає того, хто розпущою опоганює свою святість... (Ап. Павло всіх християн того часу називав "святими").

У Соборному Посланні ап. Якова (1, 25) слово "блудниця" означає розпусницю-повію.

Про те, що старо-церк.-слов'ян. слово *blǫdъ* (*blędъ*) поруч свого загального значення 'заблудження', м.ін. специфічно також означало розпусту, свідчить церковно-слов'ян. переклад Послання ап. Павла до Ефесян, в якому є ось таке його остереження "И не упивайтесь виномъ, внемже есть блудъ, но паче исполняйтесь духомъ". (З Острівської Біблії, 1581 р.).

Церк.-слов'ян. словом "блудъ" тут перекладене грецьке *aso-tía*, яке є в грецькому тексті Ефес. V.18, і яке греки вживали для означення розпусти.

Б л у д (заблудження) по-грецькому означає *plané*.

У Соборному Посланні ап. Якова V.19 церк.-слов'ян. фраза "заблудить отъ пути истины" (з Острівської Біблії, 1581) — це переклад грецького "*planéēē aró tes aletheías*".

У церковно-слов'ян. мові слово *blǫdъ* (чи *blędъ*) не вживалося в шкільній термінології для означення помилки (напр., помилки граматичної, чи в математиці і т.ін.). Тому що церк.-слов. слова *blǫdъ* і *blędъ* (які в нас читалися як 'блуд' і 'блядь') і слова *blǫditi* і *blęditi* ('блудити' і 'блядити') виражали ідею 'неморальності', то ідея 'помилятися' виражалася церк.-слов'ян. дієсловом *ošibiti se*, з якого постав іменник *ošibka*, який зберігся в російській мові.

Ототожнювання ідеї 'блуд' з ідеєю 'помилка' започаткували поляки. І слово *bląd* у них уже означає п о м и л к у. У Галичині під австрійською окупацією (до 1918 р.), де шкільництво під польською контролею було сполонізоване, українці за прикладом поляків почали п о м и л к у називати словом "блуд".

Слово "блуд" в сім'ї слів: "зблудіти" (з дороги); "заблудіти" (напр., у лісі); "поблудіти" (трохи); "облұда"; "облұдник"; "облұдний"; "приблұда" — той, хто заблукав собі до когось, щоб прижитися собі до нього; (приблуду також з а в о л о к о ю називають); "блудодіяння" (з церк.-слов'янського "блудодѣяніє"); "блұдник", "блұдниця".

Із церк.-слов'ян. слова *blędy* (що є перезвучною формою слова *blady*), яке в нас вимовлялося як 'блядь', а означало 'обман', постало було в нашій старій книжній мові дієслово "блядити" — 'крутити правдою', 'кривити душою'.

Слово "блядь" збереглося в російській мові, в якій воно тепер означає 'повію', замість свого первісного значення 'обман'.

Від слова "заблудити" походить назва місцевості "Заблудів" біля міста Білостоку в зах. Білорусі. Заблудів був т.зв. "ключем ординації" (багатьох сіл і містечок) гетьмана військ Великого Князівства Литовського й каштеляна Віленського Григорія Ходкевича. Там у 1568 р. була основана перша на "руських" (українських і білоруських) землях (в державних межах Великого Князівства Литовського) "руська" друкарня. Існувала вона від липня 1568 до березня 1569 р. Ю.М.-Л.

Обман — обдурство; походить від "обманути", з "об + манути". Невживане тепер у нас дієслово "манути" походить із старослов'янського *manati*, що збереглося в церковно-слов'янській мові. Воно виражає моментальність тієї дії, що означається старослов'ян. дієсловом *maniti*, яке збереглося в церк.-слов'ян. мові і в теперішніх слов'ян. мовах. Укр. "манити" означає 'вбити' (словами, або жестами, або мімікою); те саме означає церк.-слов'ян. "манити"; серб. "манити" і рос. "манить"; болгар. "мановение" означає 'жест'. У старослов'ян. слові *maniti* компонент **man-** у деяких слов'ян. мовах має свою видозміну в формі **mam-**; порівн. болгар. "подмамѣм" ('манити'); болгар. "намамити" (те саме); поль. *manić* — порівн. чеське *manepi* — 'ваблення'. У поляків слово *manić* уживається мало. Форму цього слова в них виступила форма *manić*. Але в них є іменник *manowiec* (який вживається переважно в множинній формі: *manowice*), що походить від дієслова *manić*.

Справа походження старослов'ян. дієслова *maniti*, *manati* даліше залишається в стадії дискусій, які полягають у намаганнях знайти в неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї той пракорінь, на якому базується це слов'янське дієслово.

Компонент **ман-** старослов'ян. дієслова *maniti* — *manati* наявний у таких укр. словах: "обманути", "підманути"; староукр. (збережені в укр. мові в Галичині) "обманіти", "підманіти"; укр. літерат. "віманити" (що від кого); "заманіти" (кого куди; напр., заманити в політку, в засідку); "віманити" (що від кого); "мантій" і "мантіло" (той, хто виманює що від кого); "поманіти" (трохи кого); "прімана", "прімáнка" (напр. примана на гачку

вудки); “обманути”, “обманювати”; “обман”; “обманець”; “манівці”; “навмання” (іти навмання); робити що навмання — ‘навгад’.

М а н а́ в укр. повір'ях — це надприродня сила, що зводить людину, подібно як Блуд; порівн. в укр. народній фразеології: “Причепився, як Мана”.

У Словнику Грінченка: “Мана́ — призракъ, обольщеніє, иллюзія”; “маніти”; “манівець”; “обмана” — ‘обман’.

Обмежити — визначити що в межах (граніцях), що можуть бути встановлені на базі об'єктивного, або й суб'єктивного критерія. Коли критерій таких меж є суб'єктивний, що слово “обмежити” може означати: ‘штучно зредувати обсяг чого’. Напр., “Поняття про мовознавство обмежене вивченням граматики”. “Влада СРСР обмежила українську територію Укр. Советської Соціаліст. Республіки на заході “лінією Керзона”.

У Словнику Грінченка значення слова “обмежувати” пояснене такими словами (російськими): “Приводить, провести межу вокруг; обмежать; ограничивать; ограничить”.

Це дієслово походить від іменника “межа”. В укр. мові нашого селянства є такі похідні слова (від іменника “межа”): “межувати” (а не “межувати”), “одмежувати”; “помежувати”; “обмежувати”. Укр. селянство базує це дієслово на ідеї фізичної ‘межі’. Напр., “обмежувати (огорожею) поле”; “обмежувати (плотом) подвір'я”; “обмежувати (загородою) пастівень (пасовище)”.

Перенісши дієслово “обмежувати” (визначити частину поверхні площі межєю) у сферу абстрактів, інтелігенція перемістила в ньому наголос з передостаннього складу (“обмежувати”) на перший склад: “обмежувати”, і утворила з нього формальну вимозміну “обмежити”.

Крім української, є ще одна мова, в якій з іменника “межа” утворено дієслово для вираження ідеї “обмежовування”, а нею є чеська мова: *meze* (‘межа’); *omezovati, omeziti*. Болгар. (і староцерк.-слов'ян. та церк.-слов.) “межа”; рос. “межа”; чеське *meze*; поль. *miedza*.

Праслов'янська форма цього слова була **medja*, в якій звукосполука *dj-* була джерелом староболг. -*жд-* (“межда”), польського -*dz-* (“*miedza*”), чеського -*z-* (*meze*), східнослов'янського -*ж-* (укр. “межа”, рос. “межа”, білоруського “межа”).

Корінь праслов'янського **medja* походить з праіндоевропейського мовного ґрунту; порівн. латинське *medius* — ‘сере-

дина'; вірменське *medž; mej* (те саме); санскритське *mádhya* (те саме).

Та ідея, яку виражає дієслово 'обмежити' (для вираження аспекту повторності "обмежувати"), у всіх слов'янських літературних мовах спочатку виражалися тільки словом "огранічити" (і "огранічувати").

Як було тут сказано вище, поруч українського дієслова "обмежити", в слов'янській мовній сфері є ще одне цього роду слово, а саме чеське *obmeziti, obmezovati*, але чехи більше вживають його старший синонім, а саме — *ohraničovati, ohraničiti*, що утворене з чеського іменника *hranice* ('границя') з приставкою *o-*; словож *hranice* походить із старослов'янського *grānica*; його відповідники в різних слов'янських мовах: болгар. "граница"; серб. "граница"; рос. "граница" (чит. 'граніца'); укр. "границя"; поль. "granicā". З них утворені дієслова з приставним *o-*: болгар. "ограничам"; серб. "ограничувати"; чеське (див. вище); укр. "огранічити", "огранічувати" (в укр. літерат. мові збереглося в Галичині); поль. *ograniczać, ograniczyć*.

Українська інтелігенція в Галичині дієслово "обмежити" ввела в себе в літературну мову під впливом укр. літерат. мови Наддніпряни.

У сербській мові з іменника "межа" постало дієслово "межити" — 'межувати' (серб. *ћ* чит. як *дж*). Але його значення не є те саме, що серб. дієслова "огранічити", "огранічувати". Тому то Ф. Міклошіч у своєму Словнику (6-ох слов'ян. мов) правильно пояснює: "межа — границу поставляти", тобто: 'проводити границю'; 'прокладати граничну лінію'. Але це не значить 'обмежувати', 'огранічувати', тобто 'визначувати площу' шляхом обведення її границями (межами) з усіх боків (сторін). Значення слова "обмежування" ("огранічування") імплікує в собі ідею геометричної фігури, а слово "межування" ('проведення границі') вказує на ідею не фігури, а тільки лінії.

Слово "межа" в укр. ідіомах: "Наша хата в межу з їхньою". "Наше поле в межу з вашим".

Слово "межа" в укр. народній стилістиці. — Коли селянин хоче сказати, що він не дав іншому селянинові причини до гніву, то каже: "Я не переорав йому межі". Слово "межа" в своїй сім'ї слів: "меживній", "межування", "обмежити"; "обмеження"; "обмежувати"; "обмежування"; "обмежовувати"; "обмежовування"; "помежувати"; "помежування"; "розмежувати"; "розмежування"; "відмежувати"; "відмежування".

Хоч іменник "межа" й прийменник "межи" ("між") мають

спільного кореня, одначе треба підкреслити той факт, що в назві “Межиріч” (містечко Острівського району на Волині) й “Межіріче” (на Підляшші) компонент “Межі-” походить не від іменника “межа”, а від прислівника “межи”. Ще один подібний приклад — “Межигірський Спас” (народня назва “Спасо-Преображенського монастиря біля Києва).

Об́оз — військова транспортна частина. Старе слово з “закостенілою” архаїчною формою, яка згідно з тим укр. природнім фонетичним законом, що називається “перезвукієм ікання”, мусіла б вимовлятися як ‘обі́з’. (Напр. старослов’янське *obozъ* у поляків, згідно з законом перезвуку, перемінилося в *obóz*).

Очевидно, що первісною формою старослов’ян. слова *obozъ* була форма **obvoztъ*, від **ob + voziti*. Слово ж “возіти” виражає аспект повторності дії ‘везти’.

Із старослов’ян. *vezti, voziti, vozъ* походять болг. “веза”, “возја”; рос. “везти”, “возить”, “воз”, “повозка”, “обоз”; чеське *vezti, voziti, vozivati, vůz*; поль. *wieźć, wozić, wóz, powóz, obóz*.

Про його праіндоевроп. корінь свідчать такі слова: литовське *vežti* (‘везти’); латин. *vehō* — ‘везу’; *vehes* — ‘віз’; середньоперське *vazitan* — ‘їхати’.

Слово “обоз” в укр. сім’ї слів: “віз” (старосл. “возъ”), “вівіз” (староукр. “вывозъ”), “перевіз” (староукр. “перевозъ”); “завізно”.

“Обо́зний” — ранга козацького старшини, що був начальником обозу. Слово “обоз” в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст.: “Полкъ — обозъ. Полчище — обозокъ”. (Лексис 1596 р.).

“Станъ — побасъ, становіско, об́озъ” (Лексикон 1627 р.).

Слова “везти” й “віз” в укр. фольклорі: “От тобі віз і перевіз!” (Значить: ‘Ото наплів нісенітниць!’). “На чийому возі їде, того й пісню співає”.

Слово “возітися” в укр. народній стилістиці: “Чого він там возітися з тим!” (‘Чого він так довго порастеся!’).

“Розвезений” — розпущений.

Оборо́на — захищення. У Лексисі 1596 р.: “Забороненьє, оборона”. (Звичайно, що “забороненьє” — це не оборона, а заборона). Цей іменник походить від дієслова “обороняти”; його праслов’янська база **oborn-* (**o - bor -n-*), коренем якої була звукосполука **bor-*, стала підставою утворення низки слів: староболг. “обранити”, “обрана” (що збереглися в церк.-слов’ян. мові); новобол. “бранја”, “обрана”; серб. “бранити”, “обрана”; рос. “оборонять”, “оборонить”, “оборона”; чеське *braniti, obrana*; поль. *obraniać, obronić, obrona*. Із старого болгаро-македонсько-

го (воно ж і церк.-слов'ян.) дієслова “бранити” (‘боронити’) постав іменник “брань” — ‘бій’ (що зберігся в церк.-слов'ян. мові).

Пракорінь усіх цих слов'янських слів, цебто праслов'ян. **bor-*, походить з праїндоевроп. мовного ґрунту. Порівн. литовське *barnis* — ‘бійка’; ст. нім. *berjan* — ‘ударяти’. Підстава, на якій Брюкнер каже, що польськ. іменник *broń* оснований на тому самому корені, що й дієслово *bronić*, є самозрозумілою, бо ж корені слів *broń* і *bronić* є *bro-*, що походить з праслов'ян. **bor-*.

У старій книжній мові східньослов'ян. народів було слово “брѣня” (панцир, кольчуга, лати), що деколи, хоч і дуже рідко, також писалося як “брѣнь”; але воно, як і чеське *brně*, походить з церковно-слов'ян. слова “брѣня”, що збереглося із старослов'ян. доби. Коренем цього старого слова є праслов. **brǵ-* : **brǵo-*.

На думку Уленбека, старослов. слово “брѣня” походить з готського *brunjo*. (С. С. Uhlenbeck, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprachen*. Amsterdam, 1898-1899).

Оборонець — поборник. — У теперішній укр. літерат. мові слово “поборник” означає такого ‘оборонця’, який кого або що обороняє словами. М. Л. Подвезько в своєму “Укр.-англ. словнику” так перекладає слово “поборник”; “advocate, supporter, champion, upholder, defender, vindicator”.

Коли виберемо одне з цих англійських значень слова “поборник”, а саме — ‘defender’ (‘оборонець’) і скажемо: “Він є поборником (‘оборонцем’) правди”, — то той українець, який не знає значення слова “поборник”, речення “Він є поборником правди” буде інтерпретувати так: ‘Він поборює правду’. А втім, хто не знає походження слова “поборник”, цілком логічно буде думати, що цей іменник походить від дієслова “поборювати”, отже й консеквентно буде вважати, що вираз “поборник правди” означає таку особу, яка поборює правду.

Слово “поборник” походить із церковно-слов'ян. слова “поборьникъ”, що було створене *ad hoc* перекладачами грецького слова *apologetes* (‘апологет’).

І так, напр., грецький вираз *ho apologetes tes aletheias* (‘апологет правди’) у церковно-слов'ян. перекладі звучить так: “поборьникъ истины”, тобто, дослівно кажучи — “поборник правди”. І, з точки зору теперішніх норм укр. літерат. мови, такий вираз є “правильним”.

У дійсності ж, згідно з логікою укр. мови, цей грецький вираз *ho apologetes tes aletheias* треба перекладати словами “борець за правду”, а не словами “поборник правди”. Ю. М.-Л.

Обо́ятний — байдужий, індиферентний; калька польського obojętny ('байдужий'); obojętnie — 'байдуже'.

Слово "обоятний", "обоятно", "обоятність" в українську мову внесла була укр. інтелігенція в Галичині за того часу, коли вона виховувалася в атмосфері польської школи.

На західноукр. землях під польською займанщиною між першою й другою світовими війнами з уст деяких укр. інтелігентів можна було почути не тільки слово "обоятний", але й "вонтплю" (з польського wątpię — 'сумніваюся'), "склеп" (з поль. sklep — 'крамниця'), "перестанок" (з поль. "przestanek" — 'зупинка'), "заряд" (з поль. zarząd — 'управа') і т.ін.

А. Брюкнер у своєму Словнику ("Słownik etym. jęz. pol.") каже, що прикметник obojętny — це польський твір, і що він постав шляхом з'єднання двох слів: oba + jętny.

Це вияснення можна доповнити вказанням на той очевидний факт, що в цьому поль. прикметнику компонент "-jętny" походить із старослов'янського дієслова jęti (його повторна форма: imati) почерез таку його стару форму *jęть - п - ь + і; в укр. вимові це було б *ять - н - ь + і, а далі — *ятний; порівн. укр. "сприйнятний".

Обража́ти — боляче вражати кого принизливими словами. Це слово виражає повторність тієї дії, яка означається дієсловом "образити". Старослов'ян. дієслово gaziti (що є основним компонентом слова "об + разити") означає 'вдаряти', 'бити'.

У тих українських старих пам'ятках, що походять з княжих часів, слово "образити" — "ображати" не засвідчене.

Тими найстаршими, відомими нам, українськими писаними пам'ятками, які свідчать про наявність слова "ображати" в укр. "книжній" (літерат.) мові, є тільки ті пам'ятки, що писані укр. літерат. мовою XVI-XVII ст.ст. Ось приклади: "Негодую — ображаюся" (Лексикон 1627 р.). "Вреждаюся — ображаюся, ображаю кого". (Там таки). "Который Господа Бога и ближняго ображасть". (Катихізис 1645 р.). Це значить, що Королівство Польське (в державних межах якого також були українські й білоруські землі) за того часу (в XVI-XVII ст.ст.) становили в слов'янському світі ту одну територію, на якій слово "ображати" (польське obgązać) було вживане.

У староукр. мові не було слова "ображати". Староукр. відповідником польського obgązać було слово "оскорбити", із старослов'янського "оскръбити", від слов'ян. іменника "скръбъ"; болгар. "скръбъ"; серб. "скрбъ"; словінське skrb. Тією найстаршою писаною пам'яткою Київської Русі, в якій засвідчене старос-

лов'янське слово “оскръбити” є Супрасльський Збірник (XI ст.). У ньому словом “оскръбити” перекладене грецьке дієслово *lurein*. У збірнику “Матеріали для словаря древне-руссаго языка” I-II. (С. С.-Петербург, 1893) М. Срезневського є найбільше прикладів уживання дієслова “оскорбити” в староукр. мові.

У Словнику Б. Грінченка значення укр. дієслова “скорбити” — “оскорбляти” вияснене по-російському словами: “обидѣть, обижают, причинить несправедливость”. Уживання цього слова в укр. мові селянства на Буковині він ілюструє (за Юрієм Федьковичем) таким прикладом:

“Семен був парубок годний... було й малу дитину не оскорбити”.

У говірках Крем'яччини (зах. Волинь) слово “оскорбити” вживається не тільки в його моральному, але й також у матеріальному значенні: “оскорбити” кого — це образити кого, або заподіяти кому, чому матеріальну шкоду; напр.: “Тільки трохи видоїла корову, щоб і телятка не оскорбити”.

* * *

У Словнику Грінченка є іменник “обра́за”, але факт його уживання тут ілюструється тільки прикладом з укр. мови в Галичині, а специфічно — із збірника “Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси” (I-IV), Москва, 1879. (Див. т. III).

Укр. селяни старшого покоління ще навіть безпосередньо після першої світової війни слова “образити” не знали, і факт уживання його укр. інтелігенцією “ображав” їх, бо вони думали, що інтелігенція утворила це дієслово від назви святого *о б р а з а* (ікони).

Образ — подоба кого-чого; картина; із старослов'янського *obrazъ*. У Супрасльському Літонисі (XI ст.) словом “образъ” перекладено такі грецькі слова: *eikon* (‘ікона’), *typos* (‘тип’), *morphé* (‘форма’). М. Фасмер твердить (у своєму Словнику з 1950-1958 рр.), що в старослов'ян. слові “образъ” (“об + разъ”) компонент “разъ” походить від старослов. дієслова “рѣзати” (‘різати’). Такий самий погляд висловив був А. Брюкнер (див. його “*Słownik etymol. jęz. polsk.*”. Kraków, 1927 р. Друге вид. Warszawa, 1957).

Перед ним такий самий погляд висловили А. Мес (Meillet), В. Вондрак (Vondrák), А. Г. Преображенський та ін.

Іменник “об́раз” у своїй сім'ї слів: “зобразити”, “зображати”, “зображувати”, “зображення”; “віобразити”, “віображення”; “об-

разний” (напр., образний вислів); “образність” (засоби образности — стилістичні засоби в мові).

У старій укр. мові слово “образ” також означало ‘лице’. Напр., у старій (з часів Козаччини) укр. народній пісні:

“Ой, ішов я вулицею: раз-раз,
Побачив я Марусеньки образ”.

В укр. народній стилістиці:

“Ти йому — про образі,
а він — про гарбузі”.

Слово “образ” у старій укр. лексикографії: “Зракъ — образъ” (Лексис 1596). “Зна́меніє — образъ, прѣкладъ”. (Лексикон 1627 р.).

“Н а о б р а з і п о д о б у” — з церк.-слов’янського: “И сътвори Богъ чловѣка по образу и подобию Божию”. (Біблія. Буття I. 26).

Опам’ятовуючи укр. провідну верству своїм зверненням до неї “Образ Божий багном не оскверніте!” (в Посланні “І мертвим і живим, і не народженим”), Т. Шевченко узяв з Біблії вираз “образ Божий”, яким він назвав душу людини: “Образ Божий багном не скверніте!”

Обри. “погинули як обри”. — Наші предки, як і всі інші слов’янські народи вдавнину, *о б р а м и* називали той тюркський народ, що більш відомий під назвою авари. Із сходу він через Україну в VI ст. перейшов на захід і осівся над рікою Дунаєм. Німецький імператор Карл Великий 791 р. знищив їхню державу, а їх недобитки втікли на Кавказ.

У “Повісті временних літ” (що популярно відома п.н. “Літопис Нестора”) написано: “Обрѣв вигубив Бог, і всі повмирили, і не залишився ані один обрин, і є приказка в Русі і до цього дня: “Погинули як обри”. (Ця приказка, розуміється, записана в тому Літописі тодішньою нашою “книжною” мовою: “Погибоша ако обри”).

Обридливий — бридкий, гидкий, осоружний. У Лексиконі 1627 р.: “Шкарадный — обридливый, шпетный”. (Усі ці три слова — польські!). І там таки; “Дряхлый — смутный, обридливый”. “Обридливий” — це польське слово *obrzydlıwy* — з українською вимовою. Українським відповідником цього польського прикметника є слово “бридкий” (не “обридливий”), а сім’я його слів така: “брідитися”, “обридати”, “набридати”, “наобридати”, “бридота”, “брідко”, “бридливий” (той, хто має нахил будь-чим бридитися, гіперестет), “збрідити” ким-чим; напр.: “Він збрідив

таким типом людини”. “Він бридиться таким типом людини”. Слово “бридкий” — праслов’янське: старослов’янське “бридъкъ”; серб. “бридак”; рос. “бридкой”; поль. brzydki.

В укр. народній фразеології: “Йому вже обрідло й остогідло” це робити — говорити, слухати, і т.ін.

“Обрізатися” на іспитах — це значить: переп’ясти на іспитах, не здати іспитів. Вираз цей походить із традиційного укр. шкільного арг’ю Наддніпрянщини. У Галичині: “Засипатися на іспитах”. (З польського “Zasypać się na egzaminach”).

Оброть — наголовна упряж (коня) для верхової їзди; вона може бути з уздечкою, або й без уздечки. В убогих селян (яких заможні селяни прозивали “харпак’ами” й “злидняк’ами”) коні були мізерні, і тому їм вистачали оброті сплетені з прядива, і без уздечок; а поводи (мотуз’яні) були прикріплені (біля рота коня) до оброті тільки з одного боку. У заможних селян оброті шкур’яні, з уздечками. Коли кінь сильний та ще й нор’овистий, то йому замість уздечки закладали в рот мунштук, бо ним було легше вершникові правити таким конем.

У Лексиконі 1627 р.: “Брозда́ — уздяниця, обротъ, каганецъ, мунштук”.

Беринда змішав тут одну з одною різні речі: “брозда́”, з польською brózda, це повід, або віжки, що поляки також словом sugiel називають (з німецького Zügel, від Zug — ‘тяга’); “каганецъ” (з польського kaganiec) — це зроблений із дрот’яної сіточки намордник для собаки; “мунштук” (з польського munsztuk, що походить з нім. Mundstück — дослівно: ‘кавалок до уст’) — це рід уздечки, але зробленої з одного кавалка заліза в формі клямри.

Базою, на якій основане слово “оброть”, є старослов’ян. слово гъть (“ръть”). Утворене з нього старослов’ян. дієслово обгътити (“обрътити”) дослівно означає: ‘обротити’, ‘об-рот-и-ти’. Ст.-церк.-слов’ян. словом “обрътити” (‘об-рот-и-ти’) перекладали грецьке слово рnimein — ‘загнуздати’).

Обрус, обрусок — ск’атерть. Слово це було й у староукр. мові: “убрусъ”, “обрусъ”. Його старослов’ян. форма засвідчена в ст.-церк.-слов’ян. мові: “оубрусъ”, “обрусъ”, яке означало ‘хустинку’, ‘серветку’, ‘стірку’; коротко кажучи, його значення було те саме, що й лат. слово sudarium. Слово “обрус” у болгарській мові зберегло своє пізнє старослов’ян. значення: ‘хустинка’, ‘серветка’. Одначе той факт, що ст.-церк.-слов’ян. дієслово вгъснати означає ‘стирати’, свідчить, що раннє старослов’ян. значення

іменника “оубрусь”, “обрусь” було ‘стірка’, тобто все те, що вживалося для стирання й обтирання.

У старопольській мові до XIV ст. словом *obrus* ручника називали; і щойно від XIV ст. воно почало набувати собі того значення, яке в нас слово “скатерть” має.

Тому що богослужбовою мовою (і також мовою “книжною”) у нас була церк.-слов’ян. мова, і тому що слово “обрус” у цій мові означало (і досі означає) ‘полотенце до обтирання рук’ (у церкві), то це й мусіло довго стримувати наших предків від думки назвати цим словом настільне покривало; отже для цього наші предки мусіли послужитися словом “скатерть”.

Хоч у XVI ст. у нас словом “оубрусь”, чи “обрўсь”, уже настільника (скатерть) почали називати, але нашим предкам ще й тоді, як видно, не легко було відсепарувати це слово від його первісного значення.

І хоч уже не в слові “убрус”, чи “обрус”, то принаймні в його здрібнілій формі (“обрўсець”) ще навіть у першій половині XVII ст. консервували перше значення цього слова. У Лексиконі 1627 р. написано: “Убрўсець — пояс, хустка”. І там таки: “Платно (полотно) — убрусець”.

Обрўч — циркулярної форми опоясник на дану річ, щоб забезпечити її від розпаду; напр.: залізні обручі натягають на дерев’яні ободи коліс воза; залізними, або лісовими (з розколеної ліси) стягають дерев’яні бочки, бочівки (барїлка), бодні й діжки, щоб трималися щільно вкупі клепки, з яких вони зложені.

Сам той факт, що слово “рука” (об - р^{уч}) вжито для означення того опоясника, що щільно обхоплює, немов руками, таку річ, яка інакше могла б розпастися, напр., клепки бочки, свідчить, що старослов’янське дієслово *obručati* (‘обручіти’, ‘обручати’), від якого походить старослов’янський іменник *obručъ* (‘обруч’), є прасловом. Первісне значення дієслова *obručati* (‘обручати’) збереглося по наші дні. Напр., ‘стягати клепки’, щоб сформувати з них бочку, — це по-сербському “обручати бачву”.

Драбини селянського воза в позиції легкого нахилення тримає над передніми колесами пристрій з двох дерев’яних держаків: зовнішній називається люшною, а внутрішній — р^{уч} і цею, бо він тримає драбину, немов рукою. Це свідчить, що не тільки слова “обручити” й “обруч” від слова “рука” походять.

А втім, і мале держальце р^{уч}кою називається; напр., держальце пера — це р^{уч}ка; латиші, напр., р^{уч}кою (*rućis*) рукоятку шаблі називають. Від слова “рука” походять слова “рукавіця”, “рушниця” (з польського *rusznica*, що походить з

чеського *gubnica*) і “рушник”, що на Волині і в Галичині зберігає свою етимологічну форму: “ручник”.

Відповідником укр. слова “обруч” у болгар є слово “обръч”, у сербів “обруч”, у поляків *obracz*.

Малий обруч — це обручик; від слова “обруч” походить слово “обручка”, але у нас цим словом тільки шлюбний перстень називається.

Ст.-церк. слово *obraczъnikъ* (з укр. вимовою — ‘обручник’) означає бондаря.

Про мужа Пречистої Диви Марії Йосифа у нас звичайно пишуть, що він за фахом був столярем. Але в старо-церк.-слов’ян. мові його професія специфікується словом *obraczъnikъ* (‘бондар’), тому що в “Житіях Святих” він фігурує як “Йосиф Обручник”.

У чехів обручник словом *bednař* називається; подібно і в поляків — словом *bednarz*; в укр. мові в Галичині обручник — це б о д н а р, бо він робить б о д н і (бочки), хоч у нас тепер б о д н е ю велику діжку називають.

В укр. мові в Галичині збереглася автентична назва цього роду майстра: “боднар” (із староукр. “боднаръ”); в укр. мові на Наддніпрянщині в формі цього слова зроблено зміну на “бондар”. (Бодняря й росіяни “бондарем” називають).

Маленький обручик у церковно-слов’ян. мові називається старослов’ян. словом “кольце” (звідси укр. “кільце”). У російській мові “кольцо” означає перстня.

У деяких укр. говорах перстень називається словом “каблúчка” (від “каблук”; порівн. “лук”).

М. Фасмер у своєму Словнику (з 1950-1958 рр.) на підставі свого власного здогаду пише, що церк.-слов’ян. слово *obraczъ* означає ‘кольцо’. Церк.-слов’ян. слово *obraczъ* у дійсності означає ‘обруч’, а не “кольцо” — ‘перстень’. П е р с т е н ь (рос. кольцо) — це о б р у ч к а, але в церк.-слов’ян. мові немає слова *obraczъka*. Ідею ‘обручка’ у цій мові виражає слово “кольце”.

Брак слова “обруча” (‘перстень’ — церк.-слов. ‘кольце’) в церк.-слов. мові свідчить, що церк.-слов’ян. дієслово *obraczъiti*, *obraczъzati* виражає ідею ‘з’єднувати’, а не ідею обряду ‘насаджування молодому й молодій обручок на пальці’. Якщо б слово “обручати” означало цей обряд, то в церк.-слов’ян. мові він називався б словом “обкольчание” (від церк.-слов’ян. слова “kolce” — ‘перстень’, ‘обручка’), а не словом *obraczъanije*.

Обряд — означений нормами спосіб зовнішнього вияву релігійного культу; ритуал. Цей іменник походить із старослов’ян.

дієслова *řediti* з приставкою **ob-** : *ob-řediti* (з укр. вимовою: 'рядити') — тут означає: 'ставити в ряд' (старослов'ян. *ředъ*), тобто 'строїти' (старослов'ян. *stroiti*), а 'строїти' — це 'прикрашувати'.

Старослов'янське *řediti* (*stroiti* въ *ředъ*) в болгарській мові означає 'нареждам' (укр. "наряджувати"); у сербській мові — 'украсити' (по-укр. "прикрасити"); у чеській мові — *vystrojovati*, *zdobiti* ('вистроювати', 'оздоблювати'), "об - рядити" ("об - строїти") 'здобити навкруги'.

Від дієслова "обрядити" (**ob-řediti*) постав іменник "обряд" (з **ob-ředъ*) — 'релігійна церемонія'.

"Обтёртий" — у переносному значенні: 'був'алий між людьми'; порівн. укр. народню фразу "обтертися між людьми". У повісті А. Свидницького "Люборацькі": "Письмоводителі — народ все обтертий".

Обув — взуття; слово всеслов'янське: церк.-слов'ян. "обувь"; рос. "обувь"; чеське *obuv*; словацьке *obuv*; поль. *obuwie*. Своє старе *obuw* поляки змінили на "obuwie"; українці в себе старослов'янське "обув" під впливом польського *obuwie* змінили на "обув'я", і таким це слово фігурує в Словнику Грінченка. Але в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. була збережена правильна форма цього слова: "обув".

У Лексиконі 1627 р. "Обуца — черевик, бот, ó б у в". Старослов'ян. дієслово *obuti*, *obuvati* (яке означало 'вдягатися' взагалі) збереглося в усіх слов'ян. мовах (але вже в звуженому значенні: 'взуватися'): болгар. "обувам"; серб. "обути", "обувати"; рос. "обуть", "обувать"; чеське *obouti*, *obouvati*; поль. *obuć*, *obuwać*.

В укр. фольклорі: "Місяць лютий питає: "Чи обутий?"

Обходити — йти півколом в обхід; робити *détour*. "Обходити" в сенсі 'святкувати', 'відзначати' якийсь день, чи подію, — напр., "обходити" ювілей, день Ангела, уродини і т.п. — це з польського "obchodzić jubileusz, imieniny, dzień urodzin".

По-укр. кажемо: "відзначати" ювілей, День Ангела, уродини. Фраза "Це мене не обходить" — це калька польського: "To mnie nie obchodzi". По-укр.: "Мені це байдуже".

Обцас — з польського *obcas*, що походить з перекручення німецького слова *Absatz* — 'зап'яток'. Укр. слово 'закаблук' (російське "з'адник") свідчить, що до часу запозичення слова "обцас" з польської мови, в нас був свій відповідник цього слова, а саме — "каблук".

Обденъки — з польського obszed, що походить з німецького Hebzange.

Обшир — слово, значення якого в Словнику Подвезька по-англійському пояснено так: “spaciousness, bigness, vastness, expanse”. Той “обшир” появилася в нашій мові по першій світовій війні. Залегалізував його в нас “Русско-український словар” (Академії Наук СРСР), що почав виходити 1924 р., і на 6-му томі його друкування було припинене заборонаю влади.

Після того це слово санкціонував “Правописний словник” Г. Голоскевича (1929 р.).

До першої світової війни це був не “обшир”, а “обшар”, і так воно записане в Словнику Б. Грінченка (1909 р.). Під етимологічним оглядом, власне Борис Грінченко подав його форму правильно, бо це слово є польським obszar, що походить із старонімецького oberschar (теперішня його форма Überschar).

Під впливом т.зв. “народної” етимології польське obszar у нас пояснили його як таке слово, що нібито походить від прикметника “широкий” з приставкою об-. І так старонімецьке oberschar — почерез польське перекинуття його форми на “obszar” — виринуло в нас у формі “обшир”.

Община (арх.) — громада жителів даної місцевості (а не громада в значенні “організація” — ‘общество’). Очевидно, що іменник “община” утворений від прикметника “общий”, що походить від слова “объить”. Але М. Фасмер помилково твердить (у Словнику з 1950-1958 рр.), що “объить” — це “старослов’янське слово”, хоч у дійсності є воно не “старослов’янським” словом узагалі, а є воно специфічно старим болгаро-македонським словом. Адже ж у старослов’янській добі в інших слов’ян. мовах не було в цьому слові звукосполуки -шт-, яка є в слові “объить”; вона була тільки в цьому старому болгаро-македонському слові. У праслов’янській звукосполуці г р у п а -tj- (-ti-), напр., у праслов’янському *объtj-, на старому болгаро-македонському мовному ґрунті перетворилася в -št- (напр., у слові “объить”), на старому східнослов’янському мовному ґрунті ця праслов’ян. звукосполука (-tj-) перетворилася в -č- (напр., у старому східнослов’янському, і староукр. зокрема, слові “объчий”), а на старому західнослов’ян. мовному ґрунті ця праслов’ян. звукосполука (-tj-) перетворилася в с (кириличне ц), напр., у чеському слові obec, що означає ‘общину’.

Замість із свого прикметника “объчий” (‘спільний’, ‘громадський’) утворити іменника (яким мало б бути слово *объ-

болгаро-македонської мови) “объшьт”, перекрутили в ньому компонент **-шт-** на **‘щ’**, і зробили собі з нього “неправесний” новотвір “община”.

Це староукраїнське (і взагалі східнослов'янське) слово, як архаїзм, фігурує в Словнику Грінченка, але жодні слова, що походять від нього, в цьому словнику не подані, бо укр. мова не зберегла їх, натомість зберегла їх російська мова: “общий”, “общество”, “общественный”, “вообще” (‘взагалі’), “обще” (яке збереглося у фразі “в общем” — ‘у загальному’).

Об’явлення — таким словом у нас перекладають церк.-слов’ян. слово “отъкръвение”, яке в нас колись вимовляли (на український лад) як ‘откровение’ (а росіяни вимовляють його як ‘откровєніє’).

Ілюстрації такого перекладання цього церк.-слов’ян. слова на українське маємо з укр. мови XVII ст. у Лексиконі 1627 р.: “Откровєніє — откритє, об’явленєя”.

Грецьке слово *apokalypsis* (латинське — *revelatio*) перекладене словом “отъкръвение”; напр., “Отъкръвение” (“отъкгъвеніє” *svętago Ioanna*), яке в нас читали з укр. вимовою: ‘Откровєніє святаго Іоанна’.

З тих слов’янських народів, що були в орбіті латинського світу, чехи перші переклали латин. слово *revelatio* (грецьке *apokalypsis*; ст.-церк. слово *отъкгъвеніє*) своїм словом *objeveni*; наслідуючи чехів, поляки латинське слово *revelatio* переклали по-своєму словом *objawienie*. Наслідуючи поляків, українці вже в другій половині XVI ст. церк.-слов’ян. слово “отъкръвєніє” (гр. *apokalypsis*, лат. *revelatio*) переклали по-своєму словом “об’явленєня”, — від укр. дієслова “об’являти” (із староукр. “об’являти”, яке ми тепер пишемо з апострофом ‘об’являти’).

Про факт, що в Лексиконі Беринди (1627 р.) церк.-слов’ян. слово “отъкръвєніє” (він писав, згідно з укр. вимовою, “откровєніє”) перекладене словом “об’явленєя” під польським впливом, свідчить Лаврентій Зизаній у своєму Лексисі (1596 р.), в якому подано таке пояснення: “Обличаю — об’являю, упоминаю”. Це значить, що Зизаній інформує про те, що слово “об’явленєніє” означає не ‘отъкръвєніє’ (гр. *apokalypsis*, лат. *revelatio*), а означає воно ‘обличєніє’ (свідчення про чії провини) і ‘упоминаніє’ (‘напоминання’).

М. Л. Подвезько правильно інформує в своєму “Укр.-англ. словнику”, що дієслово “об’являти” в нас тепер означає ‘ого-

лошувати' — по-англ. 'to announce'. Це значить, що дієменник "об'явлення" (від "об'являти") означає 'акт оголошення'.

Якщо б церк.-слов'ян. слово "откръвение" означало 'об'явлення', то воно було б синонімом церк.-слов'ян. слова "обавление" (від церк.-слов'ян. дієслова "обавляти" — 'об'являти'). Але синонімом цього слова воно не є. Церк.-слов'ян. слово "откръвение" (від дієслова "откръвати" — 'відкривати') означає не "об'явлення", чи 'об'яву' — 'оголошення', а означає воно 'відкриття'. А в перекладі церк.-слов'ян. (в Євангелії) "Откръвение Стго Іоанна" краще було б архаїзувати слово "відкриття", і писати "Откровіння", бо хоч цього не вимагає логічна потреба, то зате вимагає його потреба психологічного характеру: потреба виразити настрій євангельської містерії Апокаліпсиса. На той психологічний, а специфічно — містичний фактор, яким є містерія Апокаліпсиса, українські перекладачі Біблії на церковно-слов'ян. мову (а це Острівська Біблія, 1581) поклали такий великий наголос, що навіть уважали, що жодним словом не можна перекласти грецького Apokalypsis так, щоб адекватно виразити його не тільки логічний, але й психологічний аспект. І тому вони навіть відмовилися послужитися тут церк.-слов'ян. словом "откръвение", а залишили грецьке слово "apokalypsis".

І так ось у цій Біблії написано: (розуміється, написано кириличним письмом, яким тут з технічних причин послужитися не можемо): "Апокаліпсис сятого Іоанна". Очевидно, що якщо б хто тепер хотів "оправдувати" це, то хіба лиш за допомогою такого аргументу, що слово "апокаліпсис" уже стало міжнароднім терміном. *Ю.М.-Л.*

Ов — компонент вугуку, що виражає іронію: "**Овва!**" Напр.: "Овва, який мудрий, всі розумі поїв!"

Овдїй — чоловіче ім'я власне; з церк.-слов'ян. "Авдѣи", що походить з гебрійського Ovad'jah — 'раб Господній'. Порівн. магометанське (почерез арабське) Abdulah.

У гебр. Ovad'jah, що походить з Eved-jah, слово ovad означає 'раба', а jah (Jah) — Господь.

У Лексиконі 1627 р.: "Авдѣй или Авдїй — рабъ Господень, або свѣдокъ Господень".

Овѣркій, див. **Аверкій**.

Овоч — їстівний плід дерева, куща: напр., вишні, груші, малини й т.ін. Праслов'янське *ovotъ на старому східньо-слов'янському, отже й на староукр., мовному ґрунті перемінилося в овоць, на старому болгаро-македонському ґрунті — в

ово́зь (що збереглося в церк.-слов. мові: “овошть”); на старому західньослов’ян. ґрунті — *ovos*; див польське *owos*. Порівн. чеське *ovose*. Замість правильного “овоч”, у російській мові вживається “неправісний” твір “овощ”, в якому щ є вислідом перекручення церк.-слов’ян. шт (в церк.-слов’ян. слові “овошть”), яке було і в староукр. книжній мові: “овошь”. У російській мові “овощи” означають не ‘овочі’, а ‘городину’, ‘їстівні городні рослини’, які в укр. мові в Галичині старим укр. словом “ярина” називають. (На Наддніпрянщині слово “ярина́” відноситься тільки до тих збіжжєвих рослин, що їх сіють навесні; напр., “яра пшениця”, ячмінь, овес).

У росіян о в о ч і словом “фру́кты” називаються (з латинського *fructus* — ‘їстівний рослинний плід’).

Овші́м (— місцеве) — полонізм; з польського *owszem* — ‘звісно’, ‘аякже’, ‘авжеж’, ‘звичайно’, ‘з охотою’.

Коли Україна опинилася під займанщиною Королівства Польського, і укр. інтелігенція почала в XVI ст. скоро й дуже сильно полонізувати укр. мову, то тоді й польське слово *owszem* на всій українській території проникло в нашу “книжну” мову. Ось ілюстративні приклади: в київській Учительній Євангелії 1637 р. вжите слово “овшемъ”. У творі архимандрита Єлецького монастиря в Чернігові Іоникія Галятовського “Ключь разумѣнія священникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачый” (Київ, 1659) м.ін. написано таке: “Овшемъ. Подавалъ добрый прикладъ”. У Полтавських Судових Актах з 1665 р. написано: “А Кость і овъшемъ ставиль ся безпечно”. Слово “овшем” є і в творах Івана Вишенського. Хоч і теперішня українська літературна мова на Наддніпрянщині, внаслідок спадщини нашої “книжної” мови XVI-XVII ст.ст. рясно засіяна полонізмами: “керівник” (*kierownik*), “керівництво” (*kierownictwo*), “наступник”, “наступний” (*nastęzca; następny*), “трон” (*tron*), “горлівий” (*gorliwy*), “теж” (*też*), “тлумачити” (*tłumaczyć*) і т.д., то все ж таки слова “овші́м” там позбулися. Збереглося воно було (ще навіть між двома світовими війнами) в мові укр. інтелігенції (але не укр. селянства) в Галичині, і його можна ілюструвати прикладами з української преси того часу — львівського “Діла”, перемиського “Укр. Голосу” і ін.

Огень (місц., арх.) — вогонь; слово “огень” є в деяких говірках на Підляшші й на Холмщині. Це старе слово є назвою одного з сіл на Холмщині. В укр. літерат. мові вживається це слово тільки в формі “вогонь”, що є укр. народньою формою

цього слова на великій більшості українських земель. Одначе укр. селянство в Галичині зберегло старшу українську форму цього слова: “огонь” (без протетичного в-).

Хоч Фасмер, Преображенський, подаючи слово “огнь” (огнь), називають його “старослов’янським”, то в дійсності ми не знаємо форми того старослов’янського слова, відповідником якого є укр. слово вогонь.

Ідеться про те, що це т.зв. “старослов’янське” слово “огнь” знаємо тільки й виключно із ст.-церк.-слов’ян. пам’яток; зокрема ж із Супрасльського Збірника. Отже слово “огнь” є ст.-церк.-слов’янським (воно, звичайно, збереглося і в церк.-слов. лексиці), а точніше кажучи, воно є старим болгаро-македонським словом, а не загально-слов’янським. Чи було це слово — в формі ‘огнь’ — “древне-руським”, як це твердить Фасмер, ніхто не знає, і знати не може, бо ж Фасмер цитує це “др. - русское” слово із церковно-слов’ян. пам’яток, а не із пам’яток “др.-руських”.

Станіслав Слонський клясифікує це слово як “староболгарське”. (Див. у його підручнику “Wybór tekstów starosłowiańskich (starobułgarskich). Lwów, 1926).

Отож знаємо, що слово “вогонь” у давніх болгар (і в македонців) мало форму “огнь”. Принаймні так було в половині IX ст. (Про це свідчить місія свв. Кирила й Мефодія в слов’ян).

Але яку форму мало це слово в кожного іншого слов’янського народу в половині IX ст., цього ніхто не знає. Це треба підкреслити в зв’язку з тим фактом, що відповідником старого болгаро-македонського слова “огнь” у теперішній болгар. мові є слово “огън”, у сербській мові — “оган”, у чеській oheň, у польській ogień, а в укр., російській і білоруській — “огонь”. Але наявність звука е в цьому слові не є виключною притаманністю цього іменника в західнослов’ян. мовах, бо воно є в одного з південнослов’ян. народів, а саме — в словінців, у яких це слово має форму ogenj.

Вищезгадані факти треба мати на увазі в зв’язку з питанням походження слова “огень” в укр. мові на Холмщині й Підляшші — очевидно, тільки в такому випадку, коли дослідник докаже, що ця його форма не постала під впливом польського “ogień”.

В укр. книжній мові XVI-XVII століть поруч форми слова “вогонь”, а саме — ‘огонь’, вживалася й форма ‘огень’. Про це свідчить Лексикон 1627 р.: “Неугасаючий огень, пекло”.

Огер — жеребець; Грінченко ілюструє його вживання з тими даними, які він знайшов у Т. Шевченка й письменника та етно-

графа Олекси Стороженка (1805-1874). У старих українських пам'ятках немає цього слова.

А. Брюкнер інформує, що це поляки турецьке слово *ağer* ('жеребець') по-своєму на 'ogier' переробили, а серби запозичили собі його в турків майже в "стані сущому" — із зміною тільки одного звука, бо вимовляють його не по-турецькому 'ajger', а по-своєму: 'ajgir'.

Коли поляки, а специфічно — польська шляхта, взяли собі це турецьке слово й на 'ogier' переробили його, Брюкнер не інформує. Але це, мабуть, сталося дуже давно, бо мода в польської шляхти називати коня чужими екзотичними іменами — навіть такими термінами, як "ogewit" (з церк.-слов'ян. "орь"), "hinszat" (з нім. *Wengst* — 'жеребець') і т.д., вже процвітала в XV ст.

В укр. фольклорі слово "огер" (на західньоукр. землях — 'огер' і 'огир', "ogir", а на східньоукр. — "огер", "огир") в основному з темами про польську шляхту — з "панщених часів" — було пов'язане, подібно як і слово "огар", "огар" — з польського "ogar", що гончого пса означає.

Після Брюкнера, який у своєму Словнику (ще таки в його першому виданні, 1927 р.) вказує на турецьке слово *ağer* як на джерело походження польського *ogier*, пізніше акцентував цю теорію й Н. К. Дімітрів (див. Н. К. Димитриев, Русско-башкирский словарь. Москва, 1940). Але він вважає слово *ağer* не лише турецьким, а загально-тюркським.

Огіда — гидота, паскуда. Грінченко в своєму Словнику перекладає це укр. слово російськими словами "мёрзость", "гадость", і подає немале число, бо аж 12 слів, що з цього іменника утворені.

"Огида" — слово зложене: "о + гида". Основним елементом цього другого компонента є звукосполука **гид**, яка також і без приставного **о-** служить базою, на якій утворено низку слів: "гидь", "гидота", "гидкий", "гидитися", "гидувати" і т.ін.

Дослідників завжди приваблювала надія знайти пракорінь слова "гидь", і за його допомогою відтворити пракорінь слова "гад", або *vice versa*. Преображенський, познайомившись з вислідами дослідів цієї справи, вкінці зробив такий висновок, що **hyd-* (яке є базою слів "хуць", "хуцько" і т.ін.) і слово "гадь" є дійсно "зближені" одно з одним.

Після цього обережного й нерішучого твердження Преображенського минуло коло 70 років, як автори "Етимологічного

словника української мови” (див. т. І. Київ, 1982), базуючись на найголовніших наукових працях на цю тему, поставили категоричне твердження, що слова “гидь” і “гад” постали на основі спільного пракореня.

Твердження, чисе воно не було б, що слово “гад” і “гидь” базується на спільному корені, не є нічим іншим, а тільки вгадуванням, бо ж етимони, тобто вихідні (генетичні) форми й значення обох цих слів далі залишаються невикритими. Причина такого стану цієї справи цілком ясна. У неслов'янських мовах праїндоевропейської сім'ї мов немає таких слів, про які можна було б з певністю сказати, що їхні етимони тотожні з етимонами слів “гад” і “гидь”. З другого ж боку, у слов'янських мовах немає такого слова, форма й значення якого могла б свідчити, що слова “гад” і “гидь” походять з одного й того самого етимона.

Російське слово “гадить”, яке означає ‘паскудити’, може й походить від слова “гад” (звідси наше слово ‘гадюка’). Однак значення дієслова “га́дить” і значення слова “гі́дитися” (яке походить від слова “гидь”) розділяє безкомпромісова різниця логічного й психологічного характеру.

По-перше, дієслово “гадити” виражає акцію особи — підмета, яка “гадить”, а об'єктом цієї акції є інша особа. І так, ми кажемо: “Він нага́див йому”. Дієслово ж “гидитися” (‘бридитися’) виражає не акцію особи — підмета, а виражає її почування: вона переживає почування о г и д н о с т и, тобто, їй стало “огидно”. І та особа-підмет сама є об'єктом цього свого почування.

По-друге звукосполука **гид**, яка є базою слів “гидь”, гідота”, “гі́дкий”, “гі́дитися” і т.д., у чеській мові має форму не ‘hyd’ (порівн. старопольське *gydz-* і *gydzić się*), а тільки ‘hyzd’, яка означає ‘огидний’. Це значить, що в старослов'янській, а може і в пізній праслов'янській, добі база цього слова виражалася двома формальними варіантами: *gid- : *gizd-; але в південних слов'ян звукосполука **gizd-** виражає не ідею ‘почування гідності’, а навпаки: вона виражає ідею ‘відчування краси’. І так, напр., болгарським відповідником укр. слова “красунь” є слово “гиздав”, що збудоване на базі звукосполуки **gizd**. На тій самій базі основане словінське слово *gizdati*, що означає ‘прикрашувати’. Те саме означення має в болгар і сербів дієслово “гиздати”.

Слово “гад” — старослов'янське: *gadъ*; болг. “гадь”; рос. “гад”; словінське *gad*; поль. *gad*; укр. “гад”, а звідси — “га́дина”, “гадюка”. І тут вирінає питання: на підставі якої прикмети цього роду створіння — повзуна (змії) названо його словом “гад”? Чи воно виражало ідею ф о р м и цього створіння? Чи ідею способу

її руху? Чи ідею естетичного враження людини, коли вона дивилася на це створіння?

Церк.-слов'ян. слово “гадьнь” означає ‘гидкий’; у болгар і сербів те саме означає слово “гадан”, а в чехів — слово *ohavnu*.

Причину того факту, що для вираження ідеї ‘гидкий’ чехи утворили собі прикметника *ohavnu*, а для вираження ідеї ‘гидкий’ вони утворили собі інше слово — *ohyzdny*, звичайно, також треба зачислити до проблем у досліджуванні етимонів слів “гад” і “гидь”.

Обережність Брюкнера, який, намагаючись в'яснити походження слова *ohudny*, принципово відмовляється згадувати про слово *gad* (‘гад’). можна вважати за оправдану — очевидно в тому сенсі цього слова, що він, як видно, не вважав можливим для себе ані потверджувати, ані заперечувати твердження декого з дослідників, що слова “гад” і “гидь” основані на одному й тому самому пракорені. Одначе його твердження, що слово *gad* (яке становить у його Словнику окрему вокабулу) походить з того самого праджерела, що й литовське *geda* та пруське *gidan* показується досить “натяганою” кон'ектурою. Справа бо в тому, що ці обидва індобалтійські слова виражають ідею не естетичного характеру, а ідею характеру етичного, а саме, ідею ‘сорому’.

“В огиду приходити”. — Ця фраза вживалася в укр. книжній мові XVI-XVII століть. У передмові до свого словника — “Лексіконъ славеноросскій и именѣ тлъкованіе” (1627 р.) Памва Беринда написав: “Широкій і великославный славеноросскій языкъ много словъ трудныхъ до выразуменья имѣть зане и сама церковь россійская многимъ синомъ своимъ въ огиду приходитъ”.

Коли якась людина чи річ, чи явище викликали собою в даної особи почуття огиди, то наші “книжники” XVI-XVII століть розуміли це так, що та людина, чи річ, чи явище тій особі “в огиду приходять”. Ця синтаксична конструкція (“В огиду приходити”) означала те саме, що наші “прості люди” виражали словом “гидитися”, тобто, вони казали, що дана особа гидитися якоюсь людиною, чи річчю, чи явищем.

Це значить, що в особі-підмета ідея ‘гидитися’ (мати почуття ‘огиди’) має рефлексивний (зворотній) характер. Тому то в укр. мові говориться “гидитися”, а не “гидити” кого, чи що.

Кого чи що людина може гадити, “гидити”.

Рефлексивний характер цієї ідеї також виражається неособовою формою “огідло”, а в сильнішому підкресленні — “остогідло”. Напр.: “Йому вже огідло (або “остогідло”) це слухати”.

Слово “огижати” в наших книжників XVI-XVII ст.ст. походило з польського *ohydzać* (кого чи що). Див. и Катехізиси 1645 р.: “Важилися церков огижати”. Відповідником польського *ohydzić*, *ohydzać* (звідси в нас старий полонізм “огидити” й “огижати”), в мові українського народу є слово “опогáнювати”, а в старій укр. книжній мові — “сквернити”. (Це слово вживав Т. Шевченко: “Умийтеся, образ божий багном не скверните!”).

Огій — чолов. ім'я власне; церк.-слов'ян. “Аггей”, що походить з грецького “*Aggios*” (не змішувати з гр. “*hagios*” — ‘святий’), яке є грецькою перерібкою гебрійського *Chaggai*. Значення того останнього неясне. Може від гебр. *Chag - jah* (‘свято Боже’), а може й від вавилонського імени *Chogga* (значення якого також неясне). Див. **Аггей**.

Огірок — рід плодів городних рослин; слово це загально-слов'янське, праіндоевроп. походження.

Традиційний погляд, що це слово прийшло до слов'ян з Греції, від часів Ф. Міклошича (див. його “*Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen*”, 1886) не змінився й досі (див. у Словнику Брюкнера з 1927 р. і Фасмера, 1950-1958).

Чи в праслов'янській добі назва огірка мала спільну для всіх слов'ян форму, а якщо мала, то якою ця форма була, — цього не знаємо. Якщо назва огірка й мала коли загально-слов'янську форму, то остання, розуміється, згодом почала розпадатися, дослідник не має іншого фактичного матеріалу в цій справі, як тільки ті варіанти, які в різних слов'янських народів постали з первісної форми назви огірка. Одним з цих варіантів є стара болгаро-македонська форма: *огурьсь* (кирилицею: “огоурьць”), що збереглася в церковно-слов'ян. мові. Хоч вона була зафіксована письмом значно раніше ніж форма назви огірка в мові кожного іншого (поза Македонією) слов'ян. народу, то одначе її не можна вважати за найстаршу форму слов'ян. назви огірка.

У старій болгаро-македонській формі цієї назви (“огоурьць”) звук *ц* постав у висліді пом'якшення слов'ян. *к*. Про це свідчить той факт, що у всіх інших слов'ян. мовах у назві огірка збережений звук *к*; напр., укр. “огірок”, білоруське “гурок”, сербське “угорак”, словацьке *ugorok*, поль. *ogórek*.

Подавши теперішні укр. й білоруські назви огірка, Преображенський додає замітку: “др.[евне] огурець (въ Домостроѣ)”.

За ним по 70-х роках повторив це Фасмер, — незважаючи на те, що ця замітка піддає читачеві думку, що засвідчена в “Домострої” форма назви огірка — “огурець” — була старою автентично східнослов'янською формою назви огірка.

У зв'язку з цим тут треба цю замітку Преображенського (повторену Фасмером) доповнити згадкою про те, що твір "Домострой" (невідомого автора) був написаний у Московії в XVI ст. — за часів царя Івана IV. І форма назви огірка — "огурець", що засвідчена в цьому творі, розуміється, є вислідом східнослов'янської вимови церк.-слов'ян. слова "огоурьць". (В такій позиції, в якій знаходиться передостанній ер (ь) у цьому церк.-слов'ян. слові, східнослов'ян. народи вимовляли як п о в н е, (не зредуковане) е. Чому автор цього твору на кінці цього слова поставив йор (ь), а не ер (ь), — щоб вийшло "огурець" (а не "огоурець"), бо ж воно походить з церк.-слов'ян. "огоурьць", — це вже його таємниця. Також таємницею в Брюкнера є та підстава, на якій він каже, що відповідником польського слова ogórek є "na Rusi o g u g e c", коли в дійсності "огурець" — це тільки російське слово, що його, як переробку церк.-слов'ян. "огоурьць", Московія прийняла в свою "книжну" мову. Ця замітка зроблена тут у зв'язку з тим фактом, що назвою "Ruś" Брюкнер означає території всіх східнослов'ян. народів.

Слово "огірок" походить з праїндоевропейського кореня. У неслов'янських мовах праїндоевр. сім'ї відповідниками нашої назви огірка є такі слова: грецьке agourgos; литов. agurkas; латиське gurkis; шведське gurka; нім. Gurke.

Брюкнер не вияснив у своєму Словнику підстави, на якій він каже, що німці запозичили собі від слов'ян назву огірка. Аджеж подібну до німецької назви огірка (Gurke) також мають шведи (gurka); англосаксонська назва огірка gherkin, а стара німецька назва його була ogurke (така ж назва його є в данців, а в голляндії ogurkie).

З укр. "книжної" мови XVI-XVIII ст.ст.: "Кіс — твердый, або солома, або огорчинец — мѣсце для огірковъ".

Латинська назва огірка — cuscumis. Звідси французьке concombre.

Слово cuscumber прийшло в англійську мову з латинської мови через франц. concombre, і усунуло з неї англосаксонське слово gherkin. Ю.М.-Л.

"Оглашѣнный" — з церк.-слов'янського "оглашєны. У ранньому періоді історії Церкви Христової "оглашєними" називали тих людей, яким мало бути звершене Таїнство Хрещення. Церква перед тим оголосила їм науку Віри Христової, і тому їх назвала "оглашєними". Відповідником церк.-слов'ян. слова "оглашєны" було грецьке слово katechumenos, від katecheo — 'наставляю' (кого на що), 'навчаю'. (Звідти слово "Катехізіс").

Церква спочатку навчала християнської віри тих, що бажали стати християнами, тобто оголошували їм віру Христову, і тому вони звалися катехуменами, тобто оглашеними. Вони мусіли ходити в волосяницях (немов давні покутники, чи аскети) і закривати своє обличчя.

Така підготовка до охрещення тривала аж два роки.

У церкві їм вільно було стояти тільки в притворі, — позаді християн. Коли ж мала початися Літургія, то диакон виголошував: “Оглашенні, вийдіть!” (Церк.-слов’ян. мовою: “Оглашени изидите!”).

Коли весь український народ прийняв християнство, і оглашених у церквах в Україні вже не було, але виголос “Оглашенні изидіте!” був практикований далі, то укр. селяни, які не знали походження й значення цього виголосу, думали, що він відносився до таких людей-християн, що не були гідними слухати Літургії, бо вони духово упосліджені: придуркуваті, чи навіджені, і т.п. Звідси й постало українське народне значення слова “оглашений”, та фрази: “Відчепися, оглашений!”.

У творі Олекси Стороженка “Марко Проклятий”: “Може ти, оглашений, і дитину її задавив?” “Крутиться, як оглашений!”.

У Лексиконі 1627 р.: “Оглашаюся” — навчаюся початковъ, естемъ межи тыми, которія готуються до Крещенія албо которіи суть въ покути.

Оглашенный — початокъ науки приймаючій албо ще не охрещенный”.

Оглушливий — особа чи річ, що оглушує людину. Слово це походить від дієслова “оглушити” (“о + глушити”). Дієслово “глушити” походить від прикметника “глухий”. Слово це все-слов’янське: старослов’ян. “глоухъ”; болг. й серб. “глух”; рос. “глух”, “глухой”; чеське hluchy; поль. głuchy”. Походження неясне.

Від дієслова “глушити” походить іменник “глушник”. Дієслово “глушити” з приставками: “оглушити”, “приглушити”, “заглушити”, “поглушити”.

Від дієслова “глушити” походить іменник “глушнік”. В аргі міських гультіпак на зах. Волині “глушник” означає п’ястука. Фраза “Дати глушника” означає “Вдарити п’ястукіом у вухо”. (Приклад з Крем’янця).

Оглядати — обдивлятися. У Катехізисі 1645 р.: “Оглядючи обличье Божіє”.

Слово це — зложене: “о + глядати”, основний компонент якого (“глядати”) в тепер. нашій літерат. мові не вживається. Він

зберігся в укр. говорах у Галичині. Форма дієслова “глядати” виражає повторність тієї дії, яку означає слово “глядіти”. Перше значення його — “дивитися”. Порівн. вираз “погляд очей”. В мові укр. селян слово “глядіти” означає: “уважати” (“Гляди ж мені, не впадь!), і ‘шукати’.

В укр. народніх весільних звичаях слово “оглядини” означає пир молодого із сватами й батьком і матір’ю та свашками в молодой — з нагоди оглядання її приданого.

В укр. народніх жартах: “Два огляди — третій — хап!”.

В укр. народніх повір’ях говориться, що коли позаді людини чорт всякими способами провокує людину, щоб вона оглянулася — на свою згубу, то їй не вільно оглядатися. Це повір’я віддзеркалене в укр. фантастичних казках мітологічного типу; напр., у казці про шукання цвіту папороті в Свято-Іванську ніч.

Це повір’я є також у змісті поеми “Тополя” Тараса Шевченка:

“Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Вип’єш — біжи якомога;
Що б там не кричало,
Не оглянься...”

У Біблії сказано, що Бог перемінив жінку праведного Лота в стовп соли за кару, що вона, незважаючи на заборону Божу, оглянулася позад себе, щоб побачити, як Бог погубить Содому й Гомору за грішне життя їхніх жителів.

Огністий (арх.) — палаючий вогнем; або ‘такий, як вогонь’. У Лексиконі 1627 р.: “Угель огнистий”. (‘Палаючий вогнем вугіль’). У Словнику Грінченка “огністий = огненний”.

Старе укр. слово “огонь”. У староукр. мові не додавали до цього слова “підпірки” в формі звука **в**; та й тепер, за винятком укр. і білоруської мов, допоміжне **в** не додається до слова “огонь” в жодній іншій слов’ян. мові. Його стара форма “огонь” збереглася в укр. говорах великої більшості західньоукр. земель.

“Огністі обрії” — це заграва далеких пожарів (пожеж). “Огністий кінь” — це ‘бистрий кінь’, або ‘кінь, мов іскра’.

Оголошувати — оповіщати; подавати до прилюдного відома.

У Лексиконі 1627 р.: “Провѣщеваю — деклярую, оголошую”.

Форма дієслова “оголошувати” виражає частотність (тобто часту повторність) тієї дії, яка означається дієсловом “оголоси-

ти”; звідси “оголошення” (‘анонс’). Основний компонент дієслова “оголосити” є слово “голосити” (від іменника “голос”). Утворений від нього дійменник “голосіння”, що в старих укр. похоронних обрядах означало жалібний лемент голосільниці — “жалібниці” по покійному.

Грецький заголовок найкращого твору Мелетія Смотрицького “Θgenos” (1610 р.) у нас неправильно перекладають словом “Плач”. Цей заголовок у дійсності означає “Голосіння”. А втім, і сам автор вияснив це, бо заголовок (польський) цього твору починається так: “Θgenos” ili Lament...” (це значить “Лемент”, що означає “Голосіння”).

“Голосіння” були великою частиною української народної творчості. Церк.-слов’янським відповідником дієслова “голосити” є слово “гласити”, (порів. “глась”) і “глашати”. З нього колись був у нас утворений іменник “глашатай”, яким називали того службовика, що ходив по місті, дзвонив дзвоником і проголошував яесь урядове повідомлення.

Включивши слово “глашатай” у свій “Укр.-англ. словник”, М. Л. Подвезько поступив правильно, коли він зазначив, що слово це “історичне”, по-англійському поінформував про функцію глашатая. До цього треба ще додати, що слово “глашатай” у нас уживається й тепер — у переносному значенні: для означення тієї особи, яка голосить ту ідею, якої вона є речником.

Церк.-слов’ян. слово “глась” (‘голос’), від якого походить це дієслово, в українському фольклорі вживалося в виразі “глас Божий”, що був невід’ємливим складником початку багатьох казок: “За горами, за морями, за третім царством, за тридцятим государством, де глас Божий не доходить, де люди не ходять, жив собі...”

Г о л о с н і к а м и укр. селяни називають великі отвори (без вікон) у стінах тієї частини дзвіниці, де висять дзвони.

Їгнище — в переносному значенні: ‘розлученість’ людини. Слово “огнище” в цьому метафоричному значенні збереглося в закаменілій народній стилістичній фігурі: “Вкинутися в їгнище”.

У Словнику Грінченка значення народної поетичної фрази “Вкинутися в їгнище” ілюстроване прикладом з Харківщини: “Сердитий був парубок, так в їгнище і вкинетсья. Жаром дише!”

Слово “огнище” також збереглося в своєму переносному значенні в традиційному виразі “домашнє їгнище”.

Метафорична функція слова “огнище” абстрагувала його зміст від його першого значення (‘їгнище’ — ‘горючий малий

костёр' дров, очерету, соломи і т.ін.) до цієї міри, що це слово в укр. народніх засобах образности (в стилістиці) вже не асоціюється із словом “вогнище” (що в укр. мові в Галичині багáттям, або й вáтрою, називається).

Ого́нь — вогонь. Слово це не належить до т.зв. “застарілих слів” (архаїзмів), бо воно ще недавно належало до лексики укр. літерат. мови. Про це м.ін. свідчить той факт, що воно фігурує в Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.), в якому також згадане чимале число тих слів, які походять від іменника “огонь”, а в цьому й термін “огняник”, яким у нас називається та пташка, латинська назва якої — *Lanius guticeps*; словом “огник” називається одна з маленьких частин ткацького верстата. Тому що сільське ткацтво, як один з родів кустарного ремесла, вже не існує, то можна сумніватися, чи ткацький термін “огник” *post mortem* буде етнографами на “вогник” перейменованій.

Слово “ого́нь” у нашій мові належить до тих слів, які нереально й нелогічно класифікуються як “застарілі” слова. Вони належать до тих слів, що їх нормативний словник після першої світової війни просто “заборонив” уживати в укр. літерат. мові. Слово “огонь” далі вперто тримається при житті в говорах на великій більшості західньоукр. земель, незважаючи на те, що нормативний словник тепер велить уживати другісну, пізнішу форму цього слова — з “підпіркою” в: “вогнище”.

Тими мовами, в яких до генетичної (первісної) форми слова “огонь” згодом приставили “споміжний” звук **в** (звідси “в + огонь”) на всій мовній території народу є мови білоруська, лужицька й полабська.

В українській мові тільки в деяких говорах до староукр. слова “огонь” згодом приставили “споміжний” звук **в**; але тому що число таких говірок є більшим за число тих, в яких це слово зберігає свою первісну форму (‘огонь’), то літературною формою проголошено форму ‘вогонь’.

Старослов'янською формою слова “огонь”, як правило, вважають форму ‘огнь’. У дійсності ж старослов'янська форма цього слова жодними писаними пам'ятками не засвідчена. Форма ‘огнь’, яку подають як “старослов'янську”, тобто стару загально-слов'янську, засвідчена в старо-церковно-слов'ян. писаних пам'ятках. І форма ‘огнь’ у них є формою ст.-церк.-слов'янською, чи, інакше кажучи, стар. болгаро-македонською формою. Форма ‘огън’, що наявна в новоболгарській мові, свідчить, що в старо-слов'ян. добі побіч форми огнь’ була також форма ‘огъль’. Про це також свідчить укр. форма цього слова “огонь”, в якій

звук *о* в другому складі цього нашого слова не міг постати ні з чогось іншого, а тільки із старослов'янського півзвука *ъ* (назва цієї букви — “йор”). Аналогічні приклади: укр. “мох” постало із старослов'ян. *мъсхъ*; “кров” із старослов. *кгъвь*; “огонь” із старосл. **огъль*.

Польське слово *ogień* (‘вогонь’) свідчить, що поруч старослов'янських форм ‘огнь’ та **огъль* також була форма **огъль*.

Функція слова “вогонь”, як одного з засобів поетичної образності, почалася дуже давно.

У Біблії засвідчена персоніфікація вогню: “Вогонь поже-раючий”. (Вихід 24:17). “Вогонь поже-ре шатра хабарництва” (Іов 15:34).

Вислів “Перейшов вогонь, воду й мідні труби” (рури) означає, що дана людина мала великі перепони на своєму життєвому шляху. Але він також уживається в іронічному сенсі — для характеристики пройдисвіта.

Цей вираз дуже старий. Він відомий у творах давніх грецьких і римських письменників: Пліутарха, Горація й ін.

Огорód — горód; в укр. літерат. мові прийнялася тільки форма ‘горód’.

Основною праслов'янською формою цього слова була звукосполука **gard-*, а її побічною видозміною була форма **gord-*. Звідси церк.-слов'ян. (стар. болгаро-македонське) “градъ” (*gradъ*). І тепер у всіх південних слов'ян є “град” і в чехів *hrad*. У всіх цих випадках слово *gradъ* — *hrad* вже давно почало означати ‘місто’, хоч спочатку це слово означало ‘огорожене місце’. З праслов'ян. **gord-* постало старопольське слово *gród* (‘місто’), а в східних слов'ян — “город” (в російській вимові ‘*gogod*').

Слово “город” спочатку означало кожне ‘огорожене місце’. Звідси згодом слово “город” почало означати огорожене пло-том і валом (пізніше — мурами) місце — ‘город’; у теперішній мові — місто. Але рівнобіжно до цього значення слова “город” (‘місто’) — з наголосом на першому складі — слово “город” (але з наголосом на другому складі: “горód”) почало означати ту обгороджену присадибну площу землі, що призначена для вирощування ярині (горóдини).

Тому що в інших слов'янських народів ідея ‘город’ (‘огорожене місце’) перетворилася в ідею ‘місто’ (церк.-слов. “градъ”, чеське *hrad*, старопольське *gród*, рос. “гóрод” (чит. ‘гóрод’), то для означення горóду створили собі окреме слово — шляхом приставлення звука *о* до слова “город”; звідси й слово “огород”, церк.-слов'ян. “оградъ”, рос. “огорód”, поль. *ogród*. Українці ж,

як було сказано вище, зберегли первісне східнослов'янське “город” (порівн. “городіти”) для старого означення міста (“гó-род”) і для означення присадибної площі землі для вирощування ярини: “горóд”. При слові “горóд” появилася приставка ó- (“ого-род”) тільки в деяких укр. говорах (звідси слово “огорóдник”), але на більшості українських земель залишилося це слово в своїй первісній формі: “горóд”.

Слово “горóд” в укр. фольклорі: “На горóді бузинá, а в Києві дядько”. Ця приказка означає, що дана людина змішує ті поняття, які не мають нічого спільного одне з одним. (Порівн. образний вислів: “Мішає горох з капустою”).

У піснях: “На городі верба рясна”. У Галичині (в пісні): “Егомостева кобила по горóді ходила”.

Огрядний — дуже “повнотілий”. Укр. селянство характеризує таку особу описово: “він є в тілі собі”.

Це слово в українській мові — “білий крук” у слов'янському світі — не викликало собою зацікавлення серед загалу мовознавців.

Г. Ільїнський (див. у журн. “Рідна мова”. Варшава, ч. 2, 1933 р.) твердить, що це слово походить із старослов'ян. *ogredьnъ*, а те останнє походить з індоєвропейського **grend-*, що означає ‘надиматися’ і ‘підійматися’. На доказ цього він подає латинське слово *grandis* (‘величезний’), латиське *gruods* (‘міцний’, ‘здоровенний’) і т.п.

Ільїнський перш за все повинен був сказати, що старослов'янський відповідник нашого слова “огрядний” ніде не засвідчений, і що це він сам відкрив його в формі *ogredьnъ*, переформувавши наше “огрядний” на “старослов'янський” лад. Отже він конче повинен був зазначити це.

За винятком старослов'ян. слова *gręda* (що засвідчене в староцерк.-слов'ян. мові), в старослов'ян. лексиці немає іншого такого слова, корінь якого був би найближчим до кореня укр. слова “гряда”, яке, очевидно, є базою слова “огрядний” (з “о-гряд-н-ий”). Корінь цього укр. слова *гряд-* походить з того старослов'ян. *gręd-*, (напр., у старослов'ян. слові *gręda*) значення якого — ‘бальок’, тобто обтесаний стовбур грубого дерева, зокрема ж такий грубезний бальок, що вживається на т.зв. сволок. Пруське слово *grandiko*, латинське *grunda* й німецьке *Grintie* означають ‘балька’. У коренях цих слів: пруського *gran-*, латин. *grun-* і німецького *grin-* виражають ідею ‘балька’. Таку саму ідею виражають корені слов'ян. слів: ст.-церк.-слов'ян. (старого бол-

гаро-македонського) gręda, болг. “грѣда”, серб. “грѣда”, словін. gręda, чеського gręda.

Коли ідею ‘грубости’ балька й на грубу людину перенесли, то послідовно о г р я д н о ю (о - гряд - н - ою) й прозвали.

Тому що ворина (жердка) тонша за балька (за г р я д у), то її г р я д к о ю назвали.

Отже обмежовану воринами (грядками) частину засіяної площі також назвали ‘грядкою’ поля, чи землі. Велике поле обмежували купами землі (кіпцями). Старослов’янська назва такого граничного знака збереглася в польській мові: gręda, корінь якого (gręd-) був той самий, що й у слові gręda (gręd-).

Про те, що gręd- і gręd- становлять собою два перезвучні варіанти одного й того самого пракореня, свідчить той факт, що в старій польській мові кожен насип землі називали словом gręda й словом grzęda (із старослов’ян. gręda — ‘гряда’). Це значить, що назву gręda — ‘гряда’ перенесли з ворини (жердки), якою визначали межі малої засівної площі (грядки) на граничний знак — кіпець (на купу землі, чи каміння). А з цього граничного знаку назву gręda (‘гряда’) згодом і на саму границю перенесли.

Вузька смуга-доріжка, що відмежовувала поля села Татаринці від ґрунтів сіл Борсук і Краснолуки на Крем’яничині (зах. Волинь) навіть між двома світовими війнами зберігала свою старовинну назву “гряда” (із старослов’ян. gręda). Ю.М.-Л.

Од — від; прийменник “від” постав від прийменника “од”. У старій укр. книжній мові була тільки форма од. Але в деяких діалектах до прийменника од додали протезу в, з чого постало “вод”, що закономірно (силою укр. фонетичного закону перезвуку “ікання”) перемінилося в форму “від”. Так само до староукр. слова “окно” додали “підпірку” в, і так постала форма “вокно”, що перемінилася в “вікно”.

Хоч норми нашої теперішньої літературної мови залегалізували форму ‘від’, але процес переходу “од” у “від” (який спомогається нормами теперішньої літературної мови) триває далі, і тому у нормативні словники допущені обидві форми цього прийменника. (Див. у “Правописному словнику” Голоскевича, 1929 р.: “Од = від”).

В “Укр.-англ. словнику” Підвезька фігурує “од” — з приміткою, що краще писати “від”, а не “од”.

Є такі зложені слова, в яких компонент “од” (що є прийменником “од”), у мовному почутті людини ставить опір намаганням переформувати його в “від”. До таких слів, напр., належить іменник “одвірок”, що визначає стовпа “од дверей”. І одвірка не

перейменували на відвірок навіть у тих місцевостях України, де форму “од” уже цілком усунули (під впливом літерат. мови) на користь її видозміни “від”.

“П и т и в і д н е ї”. — Літургічне звернення (церковно-слов'янською мовою): “Пийте отъ нея всѣ!” — “Пийте від неї (від чаші) всі!” — замітне тим, що в ньому сказано: “Пийте від неї” (тобто від чаші), а не “пити з неї”.

Згідно з логікою української мови, ми кажемо: “Пити з чого: пити з шклянки”. Пити від шклянки — це значить починати пити коло шклянки, а потім віддалятися від неї, і пити далі.

У церковно-слов'янському літургічне звернення “Пийте отъ нея всѣ!” перекладене з грецького літургічного тексту. У грецькій мові для вираження ідеї ‘з’ та ідеї ‘від’ уживається одне й те саме слово: арó. Напр., грецьку фразу “Арó spití” можна перекладати двояко:

1) “З хати” (‘нутра хати’) і “від хати”, в залежності від контексту. Подібно фраза “арó kylikos” має двояке значення: а) “з чаші”; б) “від чаші”, грек знає з контексту цієї фрази, яку вона виражає думку: чи ‘з чаші’, чи ‘від чаші’.

Перекладачі грецького тексту Літургії на церковно-слов'янський переклали грецьку фразу “Арó kylikos” неправильно — словами: “Отъ чаші” (‘від чаші’), замість правильного: “Изь чаші” (“З чаші”).

“Від дня” і “З дня”. — Грецька фраза “Арó heté̃gas” має двояке значення: 1) “З дня” і 2) “Від дня”. Справа вибору одного з цих його значень залежить від контексту цієї фрази.

Однак на церковно-слов'янську мову перекладено тільки одне з його значень, а саме “Отъ дня...” (‘Від дня...’). Тому то наші письменники в минулому писали т.зв. “книжною” мовою: “Письмо отъ дня” такого то... (“Лист від дня” такого то, напр.: “Від дня 1-го березня”, або просто: “Письмо отъ 1-го марта...”)

Фраза “Від дня” — це дослівний переклад грецького “Аро heté̃gas”.

Адже ж кажеться в укр. народньому dictum: “Йому пішло, як з Макарового дня”, а не: “Йому пішло, як від Макарового дня”.

Одаліска — з турецького: ‘горнична служниця’ (чи, з польського, “покоївка”); фактично — наложниця.

Одвірок — два стовпи, до яких привішені (на завісах) двері. Отже етимологічно треба було б писати “од двірок” (од — двірок; од дверей). У Лексиконі 1627 р.: “Порогъ, одвѣрокъ”. У

дійсності ж поріг і одвірок — це не одне й те саме; це дві різні речі.

Одѣржати — отримати; із старослов'янського “одръжати”; “одръжати”; частотна форма: “одръжавати” (‘одержувати’).

В укр. “книжній” мові XVI-XVII ст.ст.: “Отповѣдь одержую” (Лексис 1596 р.). “Получаю — одержую”. “Добродѣйство одержую”. “Пріяти — одержати”. (Лексикон 1627 р.).

“То є одѣржано, о штосмы просили”. “Надѣя одѣржати збавенъє вѣчноє”.

“Розгрѣшенъє одержати” (Катехізіс 1645 р.). Болг. одръжава; серб. “одржати”; рос. “одержать” (‘получить’); чеське *održeti*; старопольське *odzierzeć*.

Дієслово це — зложене: “о + держати”. “Держати” — із старослов'ян. “дръжати”.

Гіпотези щодо походження цього слова поставили: Ф. Міклошіч 1886 р., В. Штокес 1894 р., К. К. Уленбек в 1898-99 рр., Е. Бернекер 1908 р., А. Торп 1909 р. А. Г. Преображенський у 1910-14 рр., А. Брюкнер 1927 р., М. Фасмер у 1950-58 рр.

Ті слова в неслов'янських мовах, які, на думку кожного з цих дослідників зокрема, основані на базі того самого пракореня, що й старослов'ян. слово “дръжати”, під семасіологічним оглядом не виявляють генетичного споріднення з цим старослов'ян. дієсловом, — хіба може (і то з великим натяганням) за винятком зендського *dražaitē* (‘мати при собі’).

Від дієслова “держати” походять слова “держати”, “державник”, “державний”, “державність”; “держак” (‘держало’); “держав” в значенні ‘оренда’ — це полонізм, від слова *dzierżawa*.

У зложених словах: “одержимий” (чим) — ‘в обсеїї’; “одержимість” (‘обсеїя’); “самодержець” (‘монарх — автократ’).

У фольклорі: “Держи язик за зубами, — будеш їсти борщ з грибами”.

Одѣн — старослов'ян. “единъ” і “ѣдньъ”; болг. “един”; серб. “једин” і “један”; чеське *jeden*; польське *jeden*.

Коли старослов'ян. слово починалося голосівкою *є*, то вона у східніх слов'ян переходила в *о*: “єдинокъ”, “єсень”, “єзеро”; “єлень”, “Єлена” — укр. “одинак”; “осінь”, “озеро”, “олень”, “Олена”.

Старослов'янське “єдинъ” збереглося в таких укр. словах: “єдїний” (‘унікальний’), “єднати”, “єдність” і т.ін.

Укр. інтелігенція часом зміщує слово “сам” із словом “один”. Напр., замість казати “Він **сам** був удома”, “Він **сам** пішов

до ліса”, — помилково кажуть: “Він один був вдома”, “Він один пішов до ліса”.

“Один з одним”. — У староукр. мові був вираз “Один з другим”. Цей вираз зберігся таким і в фразеології українського селянства. Тому в Катехізисі 1645 р. на той час правильно було написано: “Любовъ мѣти будете єдин къ дру́гом у”.

Але в укр. модерну літерат. мову вже в початках другої половини ХІХ ст. почали вводити фрази: “Один з одним”, “один за одним”; “один проти одного” і т.д. Напр., у повісті “Чорна Рада” П. Куліша: “Один на одного чигають”. У повісті “Захар Беркут” І. Франка: “Старці йшли один за одним”.

Коли в даному вислові є ідея числової порядковості, тоді вживаємо слова “один” і “другий”. Напр., у народній приказці: “Пошли одного, а за ним — другóго”.

У староукраїнській мові ідею ‘єдиний свого роду’ виражали словом “один”. Напр., у “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “Одинь брать, одинь свѣтъ”. Очевидно, автор хотів визначити в братові атрибут якості, а в дійсності визначив атрибут кількості.

До речі, поруч укр. слова “один”, у цьому творі є й церк.-слов’ян. слово “єдинь”: “Єдинь же Изяславъ”.

Одинáдцять — із старослов’янського “jedĩnъ na desęte” (з укр. вимовою: ‘єдин на десять’).

Одинáчка — дочкá (донькá), яка є тільки одною в матері й батька. У Біблії поняття про ‘одиначку’ й ‘одинака’ відносилось до кожної такої речі, що в людини була тільки одною. Про це свідчить ось така ілюстрація з Псалма 21:22: “Від меча збережи мою душу, одиначку мою з руки пса!”

Одисе́я (в Україні пишуть “Одіссея”) — символічний вираз, що означає довгу подорож з незвичайними пригодами. Цей стилістичний термін є назвою твору давнього грецького поета Гомера “Одисея”. Одисей був царем острова Ітаки. Після перемоги греків над Троєю — у висліді війни, в якій Одисей дуже прославився, він, повертаючись додому, зазнавав таких пригод, що затримали його в дорозі дуже довго. В Ітаку, де на нього чекала вірна дружина Пенельопа, він повернувся аж по десятьох роках. Ім’я “Пенельопа” стало символом вірної дружини.

Одідічити, з польського *odziedziczyć* — унаслідувати. У Катехізисі 1645 р.: “Мають одѣдичити животь вѣчний”.

Одіння — із старослов. “одѣние” (‘одяг’), що походить від “одѣти” (‘одягнути’; староукр. “одіти”). “Одѣти” — слово зло-

жене: “о + дѣти”. Старослов. дієслово “дѣти” в зложеннях (з приставками): “о - дѣти”, “на - дѣти”, “по - дѣти”, “за - дѣти”.

Загальне традиційне переконання, яке не змінилося й досі, що дієслово “дѣяти” є ітеративом (що виражає повторність дії ‘дѣти’) треба вважати за помилку. Спричинником цієї помилки не може бути ніщо інше, а тільки факт наявності старо-церк.-слов’янського (старого болгаро-македонського) іменника “одѣяние” (поруч старослов’янського “одѣние”). Дослідники зробили з цього факту такий висновок: Як старослов’ян. іменник “одѣяние” походить із старослов. дієслова “одѣти”, так ст.-церк.-слов’ян. іменник “одѣяние” (що є синонімом іменника “одѣние”) походить від дієслова “одѣяти”; а це значить, що дієслово “одѣяти” є ітеративом дієслова “одѣти”.

Іменник “одѣяние” в дійсності не був словом загальнослов’янським. Він був твором специфічно болгаро-македонським; з болгаро-македон. лексики він попав у старо-церк.-слов’янську мову. Постав цей іменник з дієслова “одѣяти”, що також був “незаконно” створений на болгаро-македонському ґрунті, і був включений у ст.-ц.-слов. мову. У мові жодного іншого народу немає цієї нелогічної локальної “одміни”. Корінь ст.-ц.-слов. дієслова “одѣяти” (“о + дѣяти”) не має нічого спільного з коренем старослов’ян. дієслова “дѣти”, а приставка о- додана до нього всупереч законам мовної логіки.

Ітеративом старослов’ян. дієслова “дѣти” була форма не “дѣяти”, а тільки “дѣвати”. У Словнику (6-ох слов’ян. мов) Ф. Міклошіча подано: “дѣти”, “дѣвати”.

Висновок з цього ясний: ітеративом дієслова “о - дѣти” є форма “о - дѣвати”, а не “неправісний” болгаро-македонський новотвір “о - дѣяти”, а з нього такий же “неправісний” дериватив: “о - дѣяние”.

Перша особа однини теперішнього часу дієслова “одѣти” є *oděna* (з українською вимовою: ‘одіну’). Перша особа однини тепер. часу його ітератива “одѣвати” є *oděvaја* (з укр. вимовою: ‘одіваю’).

Отож при досліджуванні пракореня слова “одіння” (із “одѣние”, що походить від “одѣти”), треба виліминувати ст.-ц.-слов’ян. слова “одѣяти” та “одѣяние” з об’єктів досліджування.

Від старослов’ян. дієслова “дѣти” та його ітератива “дѣвати” постала низка укр. слів: староукр. “одіти” й “одітися”; (дієйменник “одіння”); “надіти” й “переодіти”; “подіти”, “подітися”; “задіти”; пор. “задіти (кого) за живе”.

Синонімом старослов’ян. іменника “одѣние” є старослов.

слово “одежда”; болгар. “одежда”; рос. “одежа” (чит. ‘одьожа’); чеське odev; поль. odzież.

Одна́че, одна́к — протé, всéтаки, однаково ж. В Україні вдавнину старогрецький прислівник akmen (eti), — який є відповідником англ. however (still, nevertheless, though, net), — перекладали старо-церковно-слов’янським словом “єдинако” (що збереглося в сербській мові). У ст.-слов. мові був синонім слова “єдинако”, а саме — слово “обаче”. Ст.-ц.-слов. “єдинако” згодом у нас (як і в усіх східньослов’ян. народів) стали вимовляти як ‘одинаково’. А згодом — у скороченій формі: “однаково”; а пізніше переформували його на “одначе” — на зразок ст.-ц.-слов. “обаче”.

Слово “одна́ково” — з часткою ж: “одинаковож” наявне в укр. мові селянства в Галичині, де укр. інтелігенція разом з укр. інтелігенцією на Наддніпрянщині, прийняла (під польською займанщиною за часів Королівства Польського) польське слово jednak, і почали вживати його з укр. вимовою: ‘одна́к’; і цей полонізм, разом з масою інших полонізмів, увійшов у тепер. укр. літературну мову, і фігурує в наших словниках, хоч у них є також, але на другому місці, наше слово “одначе”.

Одноду́шно — однозгідно; від прикметника “однодушний”, що походить з церк.-слов’ян. “єдинодушньні”, а він утворений від церк.-слов. іменника “єдинодушіє” (це значить: ‘всі одної душі’, тобто: одних почувань й одної думки). У Лексиконі 1627 р.: “Єдинодушно — єдино всі, всполне, вси згодливе”. (З польського: “Wspólnie, wszyscy zgodliwie”).

У ст.-церк.-слов. мові була — під впливом грецької мови — створена низка слів з компонентом “єдино-”: “єдиногласньн” (‘одноголосний’), “єдиномыслиє” (пор. у Т. Шевченка молитва: “Єдиномисліє подай!” [нам, Боже]; “єдиноплеменьникъ” (‘одноплемінник’), ‘тієї самої народности’): “єдиnorodньн” (‘єдиnorodний’) і т.ін.

Однолі́ток — ровéсник; той, хто має стільки літ, що й хтось інший. У Лексиконі 1627 р.: “Телець — теля єдинолѣтокъ. — Тут “єдинолѣток” (‘одноліток’) означає такого, кому сповнився тільки один рік життя.

Слово “лі́то” в значенні ‘рік’ тепер уживаємо тільки в множинній формі: “літа́”. В однинній формі (“літо”) воно означає тільки літню пору року. “Літа́” в зложених словах: “многолїття” (із церк.-слов. “многолѣтие”); “столїття” (напр., “ювілей столїття”; але не “столїтній ювілей”, бо це не ювілей прожив сто літ:

ювілеєм відзначаємо століття кого, чи чого). “Літопис” означає хроніку.

У мові укр. селян: 1) “літній” — той, хто має щось спільного з літом; напр., “літній день”; 2) “літній” — той, хто вже прожив чимало літ; людина “в літах”. “Входити в літа́” — залишати свою молодість поза собою.

В укр. фольклорі: “Прожив стільки літ, скільки й зим”. “Ой верніться, літа мої, до мене хоч в гості” (з пісні “Ой зза гори кам’яної орли вилітають”).

Одноманітний — 1) одноякий; 2) одноформий; 3) у переносному значенні: монотонний. Протиставлення одноманітному виражає прикметник “різноманітний”.

Тим першим словником, в якому фігурує слово “одноманітний” є Словник Грінченка (1909). Тут і маємо початковий ключ до методи досліджування походження цього слова, а специфічно — його компонента **-маніт-**. По-перше, Грінченко спеціально зазначає, що слово це — “народне”, тобто не “книжне”. По-друге, в його Словнику немає слова “різноманітний”, а це значить, що його тоді, мабуть, ще не було. По-третє, він знав це слово тільки з уст селян Кременчуцького повіту. По-четверте, старослов’янське дієслово “manati”, maniti на укр. ґрунті закономірно вимовляються як ‘манути’ (у словах “об - манути”, “за - манути”, “за - манути - ся”); ‘манити’, що означає ‘вабити’. Утворений з дієслова “манити” укр. іменник “мана” виражає ту ідею, яку виражало староукр. слово “призрак” (‘привид’); слово “мана” згодом набуло собі в нас другісного значення: “вигляд”, що вказує на те, як даний об’єкт “виглядає”, тобто, яким ‘показується’ людині. Отже “манітний” — це той, що має в і г л я д; “одно - манітний” — той, чий вигляд є однородний, гомогенний, незрізничкований.

Тому що дослідники походження слова “манити” зосереджують свою увагу виключно на його старослов’янському значенні: manati, maniti — ‘привабно кивати на кого пальцем’, ‘вабити’, і безпідставно твердять, що в цих дієсловах є той самий корінь, що в дієслові majati (звідси церк.-слов’ян. “маяние”), а не звертають належної уваги на семсіологічне зрізничкування старослов’ян. дієслів manati, maniti на ґрунті слов’янських народів, то, цим вони, закрили собі шлях до виявлення того факту, що в укр. слові “одно - манітний” компонент “манітний” походить від дієслова “манити”.

Із старослов’ян. дієслів manati, maniti на укр. ґрунті постали такі похідні слова, яких немає в інших слов’ян. мовах. Одним з

прикладів цього факту є укр. дієслово “заманутися” (“за-манути-ся”), яке вживається неособово в формі третьої особи однини теперішнього часу; напр., у реченні: “Йому заманулося в Петрівку змерзлого”. (Крем’янецьчина, зах. Волинь). У старій приказці (Крем’янецьчина) “Без маміти нема приміти” — слово “маміта” напевно утворене з польського *mać*, що стало з *mań* (“манити”); отже в цій приказці замість “маміта” мало б бути “маніта”. Ця приказка значить, що коли немає якогось знаку, то це означає, що немає приміти (прізнаку).

Укр. слово “одноманітний” не має відповідника (з компонентом “манітний”) в жодній іншій слов’ян. мові; слово ж “різноманітний” має відповідника тільки в польській мові; є ним прикметник *rozmaity*, з якого утворений іменник *rozmaitość* (“різноманітність”). На думку Брюкнера, у слові *rozmaić* (*roz*-*maić*) компонент *maić* походить від іменника *maј*, яке у всіх слов’янських мовах означає “зелень”; а старослов’ян. *maiti* означає ‘прикрашувати віттям зелені’.

Подібно проф. І. Огієнко вивчає походження прикметника “одноманітний”. У його рукописі написано:

“Одноманітне — однакове прикрашення. Від одно-вмаєне; маяти — прикрашувати вітками. Пор. різноманітне, — різно прикрашене”.

З цієї гіпотези само собою виникає висновок, що початковими формами слів “одноманітний”, “різноманітний” були такі: “одномаїтний”, “різномаїтний” (на зразок польського *rozmaity*). Після того треба було б відповісти на питання, яким чином форма слова **“різномаїтний”* перетворилася в “різно-манітний”.

Грінченко у своєму Словнику не ілюструє жодними прикладами вживання (селянами) слова “одноманітний”, а тільки сам пояснює його значення російським словом “однообразный”. А це значить, що корінь компонента *-маніт-* виражає ‘образ’, тобто вигляд тієї речі, до якої слово “одноманітний” відноситься.

У слові “одно-манітний” компонент “манітний” мабуть є прикметником, що утворений від дієслова “манити” — за зразком утворення прикметників “робітний”, “замітний”, “привітний”, “перелітний” і т.п. з дієслів “робити”, “замітити”, “привітати”, “перелетіти”. *Ю.М.-Л.*

Односта́йно — однодушно; із слів “одно” + “стати”; ‘стати в усім в одно’.

У Лексисі 1596 р.: “Односта́йне чинить”. (Тут “одностойне” означає ‘постійно’).

Однострі́й — уніформа; слово це утворене в Галичині, — на зразок рівнозначного іменника “уніформа”; французьке слово *unifor^me* (що стало міжнародним терміном) походить із сполуки двох латинських слів: *una* (‘одна’) + *forma*. На Наддніпрянщині уніформу назвали словом “форма” (напр., військава форма, унівська форма і т.ін.).

Слово “стрі́й” означає ‘одяг’; слово ж “одно-стрі́й” означає ‘однаковий одяг’ якоїсь організованої групи осіб.

Одо́літи, одо́лівати (арх.) — перемогти, перемагати. У “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “Нечесто одолѣте” — (‘Нечесно перемогли’). Слово це походить із старослов’ян. “одо́лѣти”, “одо́лѣвати”. Пор. сербське “одо́лети”, “одо́левати”; рос. “одо́леть”, “одо́левать”; чеське *odolati, odoláti*; поль. *podoláć, zdołáć* (=rokoпаć).

У скрипті проф. І. Огієнка написано: “Одо́лівати, ст.ст. одолѣти — кинути до долу, на землю; нове — перемогти”.

Усі інші дослідники, почавши від Е. Бернекера 1908 р., аж до М. Фасмера в 1950-1958 рр., це старослов’ян. дієслово виводять від іменника “до́ля”.

Теперішні укр. видозміни цього старослов’ян. дієслова: “по́долати”, “здо́лати”. *Ю.М.-Л.*

Одомáшнення — приучення деякої тварини стати “домáшньою”. Ідея ‘удомашнювати’ по-англійському виражається дієсловом *to domesticate*. М. Л. Подвезько у своєму “Англо-укр. словнику” (1948 р.) пояснює: “*domesticate* — приручати”.

Слово “приручати” тепер уживається тільки в російській мові. По-укр. перекладаємо його словом “осво́ювати”.

Слово “приручати” в укр. мові означає: ‘поручати’ кого-що кому; ‘передавати в руки’ кого-що кому, а не ‘удомашнювати’. (Див. у Словнику Грінченка з 1909 р.).

Крім цього слово “осво́їти” означає ‘приласкати дику тварину’; слово “удомашнити” означає ‘осво́їти дику тварину спеціально для дому’.

У переносному значенні слово “осво́ювати” вживається також в значенні ‘культивувати землю’, яка досі ще була в “дикому” стані.

Одонто́логія — наука про зуби; з грецького *odons* — ‘зуб’ (родовий відмінок: *odontos* — ‘зуба’) + *logos* — поняття, наука.

О́дра, чи **О́дер** — споконвіку слов’янська ріка. У писаних пам’ятках вона згадується як “Одора”, “Оддара”, “Одагра”,

“Одера” й “Адора”. (Ф. П. Филин, Лексика русского литературного языка. Ленинград, 1949).

Одружитися — оженитися. (Мужчина “жениться”, а жінка “виходить за́муж”, “за мұжа”, — не “за́між”, тобто не “за міжа”).

Слово “одружитися” в значенні ‘оженитися’ є в нас новотвором. Грінченко, подаючи це слово в своєму Словнику, не ілюструє його вживання прикладом з укр. класичної літератури. Він ілюструє його виключно матеріалом з укр. фольклору (Етногр. збірник “Труды” (1872-1877) П. Чубинського й “Укр. приказки” (1864) М. Номиса (Симонова).

Утворене з іменника “друг” дієслово “дружити”, “подружити”, “здружитися” (з ким) означає ‘сприятелюватися’ (з ким).

У староукр. мові слово “дружина” означало ‘княже військо’. Звідси — “дружинник”. У “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “І рече Ігорь къ дружинѣ своей: “Братіє и дружино!”

Слово “дружба” традиційно означає в нас мужчину, якого хлопець посилає до дівчини, з якою він хоче оженитися, щоб він “висватав” її для нього. Звичайно дружбів було не менше двох. Слово “дружка” означає подругу молодой, що вбирає молоду до шлюбу, асистує їй підчас вінчання і т.ін. Дружок звичайно є кілька, а одна з них — це “старша дружка”. Слово “дру́жба” також означає приязнь. “Услужіте мені службу: покажіте дружбу”, — сказано в повісті “Маруся” Гр. Квітки-Основ’яненка (з 1834-1837 рр.).

Слово “дружина” тепер уживається тільки для означення жінки даного чоловіка — з необхідним зазначенням числою вона є дружиною. Але ще в початках ХХ ст. словом “дружина” жінка називала свого чоловіка, а чоловік — свою жінку. Слово “дружина” відноситься не тільки до жінки, але й до чоловіка в Словнику Грінченка (1909 р.).

Старослов’ян. слово “дроугъ” стало всеслов’янським. Корінь його походить з праіндоєвропейського ґрунту. Одначе литовське слово draugo (‘друг’) колись означало тільки товарища-військового; готське driugan означало ‘служити в війську’; ірландське drong означає відділ війська (порівн. старо-укр. “дружина” — ‘княже військо’).

Той акт, який тепер виражається дієсловом “подружитися” (звідси “подружжя” — ‘подружня пара’), колись у нас означувався дієсловом “побратися”, яке й досі збереглося в укр. мові в Гали-

чині. У минулому воно вживалося в усій Україні. У Пісні “Очі чорні, як терён”:

“Маю в Бога надію, —
Поберемось в неділю”.

Приклади з укр. фольклору, що ілюструють уживання слова “побратися” (в значенні ‘подружитися’) на Наддніпрянщині подано в Словнику Грінченка.

Поруч нових слів “одружений”, “одружена” в нашій теперішній літературній мові збереглися і старі слова: “жонатий”, “замужня” (старше укр. — “женать” від “женитися” — ‘брати собі жону’); “замужня” — ‘та, що вийшла за́муж’ — ‘за муж’ = ‘за мужа’.

Одуд — дятель; у Словнику Грінченка поруч форми “одуд” фігурує також її видозміна “удід” (від “удод”); у говірках Крем’янецьчини (зах. Волинь) — “одвуд”; в інших говірках є форма “вудвуд”. У церк.-слов’ян. мові “въдодь”; польське *dudek*; чеське *dud*. Слово це, мабуть, звуконаслідувального походження, і не в усіх слов’ян. мовах воно є.

Усеслов’янською назвою цієї пташки (лат. назва її *Picus arborarius*) є “дятель”; старослов’ян. *detlъ, detelъ*; серб. “детлh”, “детао”; рос. “дятель”; чеське *detelina, jetl*; поль. *dzięcioł*.

Одчай — почування людини в стані безнадійности; латинське *desperatio* — ‘безнадійність’; українські селяни одчай називають словом “розпука”. Запозичене від поляків нашими “книжниками” в XVI ст. слово *rozpacz* (‘одчай’, ‘розпука’) далі фігурує в укр. літерат. мові. (Див. “Правописний словник” Голоскевича).

Іменник “одчай” — слово зложене: “од” - “чай”; його другий компонент (-чай) походить від старослов’ян. дієслова “чаяти” — ‘очікувати’, ‘надіятися’.

У фразеології: Його взяв (охопив) одчай (‘розпуки’). “Він попав в одчай” (у розпуку).

Серед укр. селянства забулося походження слова “одчай”, тому вони слово “одчайдух” (що утворене із слова “одчай”) вимовляють неправильно: “очайдух”, і така форма (“очайдух”) фігурує в “Правописному словнику” Голоскевича: “очайдушний”, “очайдушність”.

Дослівне значення іменника “одчайдух” — це ‘десперат’. Одначе воно в нас тепер означає смільчака, дуже відважну людину.

Одчиняти, відчиняти — відкривати двері, браму (ворота), вікна і т.ін.

У народній пісні:

“Катерино, відчини но,
Катерино, встань но!
Катерино, засвіти но, —
Вечеряти дай но!”

Старослов'янське (і староукр.) дієслово “чиняти”, що виражає часту повторність дії чинити, в нас самостійно тепер уже не вживається: воно збереглося тільки в численних зложених словах: “одчиняти” (“відчиняти”), “зачиняти” (двері, вікно, ворота і т.ін.), “начиняти” (чим курку для печення; начиняти кишку гречаною кашею і т.ін.); “причиняти” (не цілком зачинити двері); “зчиняти” (рибу); “вичиняти” (намолочене ціпом збіжжя з колосків).

У теперішній укр. мові дієслово “чинити” означає ‘діяти’, ‘робити’. Порів. у Т. Шевченка:

“Отак чини, як я чиню:
Люби дівку аби чию!”

Одначе значення старослов'ян. іменника “чинь” (‘порядок’, ‘спосіб’, ‘церемонія’, ‘ранга’, ‘сан’) свідчать, що вихідне значення старослов'ян. дієслова чинити не було ‘робити’, ‘діяти’; воно означало ‘приводити що до якогось стану означеним способом’.

Маючи на увазі, що слово “чинити” в нас тепер означає ‘робити’, ‘діяти’, нашу традиційну фразу “Таким чином” (напр. “Таким чином вони досягнули свою мету”) дехто зміняє на “Таким робом” (від слова “робити”). Слово “чин”, одначе, у цій фразі означає не т.зв. *“ріб”, а тільки ‘спосіб’. “Таким чином” — це ‘Таким способом’. Про те, що старослов'ян. слово “чинь” означало ‘спосіб’, свідчить ст.-церк.-слов'ян. термін “чиновникъ”, яким названо книгу, в якій подається спосіб поставлення в ієрархічні ступені. Назва тієї книги (“Чиновникъ”) — це дослівний переклад назви грецької книги “Taktikon”.

Грецький іменник taktike означає ‘спосіб аранжування’ чого, а прикметник taktikos вказує на все те, що відноситься до способу, яким що робиться. Тому що ідея ‘чин’ (‘спосіб’; грецьке ‘taktike’) здійснюється в акції (дії), то і саме дієслово “чинити” згодом набуло собі значення ‘діяти’.

Вихідне значення дієслова “чинити” (‘аранжувати означеним способом’) згодом перетворилося в ідею ‘правити’, ‘управляти’, ‘рядити’. Це його старе значення залишилося в деяких слов'ян. мовах; порівн. сербське “чин ја, струвам”; болгар. “чинити —

радити” (‘рядити’); звідси й той, хто править (рядить) по-старослов’янському називається “чиновник”.

Таким способом слово “чинь” почало рангу означати.

Старослов’ян. слово “чинь” у сфері релігії вживалося для означення способу звершування обряду; порівн. болгар. “чин — церемонија”; сербське “чин — церемонија; чин — обряд”.

Одчинити — це ввести в дію такий спосіб, щоб даний отвір став відкритим; зачиніти — це ввести в дію такий спосіб, щоб отвір став закритим; зчинити — ввести в дію такий спосіб, щоб риба стала почищеною (“справленою”).

Справа відтворення (реконструкції) того індоєвропейського пракорення, на якому базується слово “чин”, стала предметом контроверсій. Проти гіпотези, що цей пракорінь є, напр., в індійському слові *śipoti* — ‘збирати’, ‘накладати’ (Е. Бернекер, Г. Остоф, А. Брюкнер і ін.) виступили А. Мее, К. Уленбек та ін.

“Одягнений з гóлочкі” (з російського: “Одетый с иголки” (чит.: ‘одетий с іголки’) — ‘одягнений у все нове’. Французи цю ідею виражають своїм специфічним висловом: *Ê tiré à quatre épingles*” — “Бути натягненим на чотири шпильки”. Румунський відповідник цього: “*Ca scos din cutie*” — “Немов з коробки вийнятий”.

Ожеледь, ожелéда, ожелéдиця — в укр. мові означає ледяну поволоку на землі. Тому то Подвезько у своєму “Укр.-англ. словнику” правильно пояснює: “ожелéдиця, óжеледь — *glazed frost, ice-crustrated ground*”. Це Подвезькове пояснення можна доповнити такою подробицею, що слово “óжеледь”, чи “ожелéдиця” зокрема означає те саме, що й англійське *ice patch*.

У Лексиконі 1627 р.: “Гóлоть — лѣдь, серень; ожеледица, гололедица; всезмерзшая вода на земли”.

Церк.-слов’ян. “жлѣдица” (а також: “голоть”) — ‘дощ із снігом’, ‘дощ з градом’; словінське *žled, žledica* — ‘дощ з градом’; кашубське *žłodze* — ‘іней’; полабське *zlod* — ‘град’; поль. *źlódz* — ‘замерзаючий дощ’.

М. Фасмер у своєму Словнику (1950-58) помилково твердить: “Укр. ожеледь, ожелéда — гололедиця, дощ із сніжною крупою”.

В укр. мові “óжеледь”, “ожелéда”, “ожелéдиця” — це ледяна поволока (з замерзлого дощу, або з замерзлої води після відлиги); слово ж “голóléдиця” означає дощ із снігом, чи із сніжною “крупою”.

У деяких діалектах укр. мови форма слова “голóléдиця”

зредукована на “голєдиця”. Значення цього слова поєднане з ідеєю ‘мокрота’, а значення слова “о́желедь” — з ідеєю ‘слизотá’.

Старослов’ян. (і ст.-церк.-слов’ян.) žlědica постало на базі праслов’янського *gēld-, яке закономірно в цій позиції (перед е) зм’якшившись, перетворилося в ж (ž): *žēld-, а далі, в висліді метатези (переставки) переформувалося в žlěd-; звідси старослов’ян. (і ст.-церк.-слов’ян.) žledica. Очевидно, що це є димінутивна форма старослов’янського *žledь (порівн. укр. “ожеледь”). Новоперське žala (‘град’, ‘іней’) і латиське dzeldēt (‘утвердити’ — про сніг, що замерзає, і тужавіє) свідчить, що слово “ожеледь” постало на базі праїндоевроп. кореня.

Оженітися — стати жонатим (одруженим); узяти собі дівчину, чи вдову за “жену”. Староукр. “женатый” змінило свою форму на “жонатий” під впливом польського żonaty. З тієї самої причини староукр. “женá” в лексиці деяких наших письменників у минулому перетворилося в “жонá”. Тільки на ґрунті польської й серболужицької мови настав у корені старослов’ян. žena перезвук е: о (поль. żona; серболуж. žona; порівн. польське żona — ženić się Корінь слова “жена” — праїндоевроп. походження. Приголосний звук ж в слові “жена” походить з праїндоевроп. г; порівн. грецьке gené — ‘жінка’, тобто людська істота жіночого роду. на тому самому корені, на якому основується гр. слово gené, базуються такі гр. слова: genos, genea, genesis (кожне з них означає ‘народження’, ‘походження з роду’); gignomai (‘родитися’), geno (‘роджуся’).

Ожерєля — жіночий нашійник (з перел, чи самоцвітів — дорогих каменів). Франц. le collier (de perles); нім. Halschmuck; англ. necklace. Із старослов’ян. ožrěljje (“ожрєлье”) — ‘підгórля’; серб. “ождријелије” — ‘комір’; словін. ožrelje — ‘груди й шия корови, бика’.

У Лексиконі 1627 р.: “Ожерєліє — подгórлокъ, ожеврельє у кошулѣ, або капиця, клобу́къ”.

На думку дослідників, у старослов’ян. слові ožrěljje компонент žrěl — оснований на тому самому пракорені, що старослов’ян. іменники žgъla, ždrgъlo, žrělo, ždrělo. Усі вони, кажуть дослідники, є рівнозначними словами. Практикорінь цих слів той самий, що й у старослов’ян. дієслові žrěti (‘жертити’). І той самий практикорінь є базою, на якій основані слова “горло”, “жерло”, “жертити”, “жертва”, староукр. “жерело” (‘джерело’) і “гирло”. Їхній спільний практикорінь — це праїндоевропейська звукосполюка *gug-, *guer-.

Така розв'язка справи походження старослов'ян. слова ožǣlje ліє покищо залишається ніби бездискусійною.

Очевидно, що в основі слова ožǣlje є слово žǣlo, яке походить від старослов'ян. дієслова žǣti ('жерти').

Але той факт, що старослов'ян. žǣti на східнослов'ян. ґрунті змінило свою форму на "жерти", свідчить, що східнослов'янським відповідником старослов'ян. іменника žǣlo (від žǣti) мусів бути іменник "жерло" (від "жерти").

Консеквентно, східнослов'янським відповідником старослов'ян. слова ožǣlje мав би бути іменник ***"ожерльє"** (в укр. модерній вимові: 'ожерля'), а не "о ж е р е л ь є" ('ожерелля'). Відповідь на питання, чому старослов'янське слово ožǣlje східнослов'янські народи вимовляли й писали не як **"ожерльє"**, а тільки як **"ожерельє"**, цілком ясна. Такі старослов'ян. слова як **"прѣрвати"**, **"прѣднь"**, **"ожрѣлие"** і т.ін., на східнослов'янському ґрунті змінили свої форми на т.зв. "повноголосі": **"перервати"**, **"передній"**, **"ожерельє"**.

І те східнослов'янське **"о-жерельє"** (із старослов'ян. **"о-жрѣлие"**) піддало дослідникам оманну думку, що корені того **"ожерелья"** є ідея 'жерело' ('джерело').

У дійсності ж східнослов'ян. слово **"о-жерельє"** нічого спільного з джерелом не має, бо воно є тільки вислідом східнослов'ян. вимови старослов'ян. слова **"ожрѣлие"**. Той факт, що східнослов'ян. народи запозичили собі слово **"ожрѣлие"** із церк.-слов'ян. мови (яка в своїй основі була одним з болгаро-македонських діалектів), вимовляли його по-своєму повноголосо: **"ожерельє"**, свідчить, що в них не було свого слова для перекладення церк.-слов'ян. іменника **"жѣрло"**, що походить від церк.-слов'ян. (старого болгар.-макед.) дієслова žǣti. Тому що це дієслово східні слов'ян. народи вимовляли по-своєму: як **"жерти"** (а не як **"жрети"**), то це значить, що їхнім відповідником церк.-слов. слова **"жрѣло"** мусів би бути іменник ***"жерло"**, а не **"жрѣло"**. Отже церк.-слов'ян. слово **"ожрѣлие"** в них звучало б як **"ожерльє"**, а в модерній укр. вимові — як 'ожерля' (а не як 'ожерелля').

Загальне переконання серед дослідників походження церк.-слов'ян. слова **"ожрѣлие"**, що церк.-слов'ян. (старі болгаро-макед.) слова **"жрѣло"** (чит. žǣlo): **"жрѣло"** (žǣlo) — це синоніми, нічим не умотивоване.

Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) žǣlo походить з праїндоевроп. кореня *gǵ-, а слово žǣlo — з праїндоевроп. кореня *gǵer-. Твердження, що ці два пракорені виражають одну й ту саму ідею,

нічим не доказане. Із *gug- походить праслов'ян. дієслово žǣti (“жрѣти”) — ‘жертити’, а з цього дієслова було утворено старослов'ян. іменника žǣlo (“жрѣло”); натомість із пракореня *gug- постав старослов'ян. іменник žrlo (“жрѣло”). Твердження, що слово žrlo виражає ту саму ідею, що й слово žǣti (“жертити”) й žǣlo (тобто ‘горло’), не обосноване. Старослов'ян. žrlo (“жрѣло”) на ґрунті східньослов'ян. мов набуло собі форму žerlo ‘(жерело)’, яке означає великий отвір у фронтівій частині предмета; напр., жерло гармати. Але чи укр. слово “жерло” (із старослов'ян. žrlo) побудоване на тому самому пракорені, що й старослов'ян. žǣlo (“жрѣло”) від “жрѣти” — ‘жертити’ — це питання.

Якщо це правда, що старослов'ян. слово žǣlo (від žǣti — ‘жертити’) означає ‘горло’, то в такому разі треба було супоставити справу походження дієслова “жертити” із справою походження іменника “горло”; старослов'ян. grlo (“грѣло”); болгар. “грѣло”; серб. “грло”; рос. “горло” (чит. ‘горло’); чеське hrlo; поль. gardło. Це значить, треба було б доказати, що старослов'ян. слова grlo, žrlo й žerlo постали на базі спільного праіндоевроп. кореня, і що всі вони виражають одну й ту саму генетичну ідею, та що схожість звучання між ними не є випадковою. Ю. М.-Л.

Оздоба — прикраса; у Лексисі 1596 р.: “Благолѣпіє — оздоба; благолѣпный — оздобный”. У Лексиконі 1627 р.: “Рѣснота — оздоба, пристойность. Рѣснотивый — истинный”. “Кóрінф — насыченє або оздоба”. “Шапка поновеная оздобна”. “Вѣнцемь оздоблена”.

Слово “оздоба” є в Словнику Грінченка, але факт його вживання в нас він не ілюструє прикладами з укр. фольклору, а тільки прикладом, і то тільки одним прикладом з укр. літератури, а саме — з лексичних засобів творів Т. Шевченка. Не в укр. селянства, а в нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. появилoся слово “оздоба”.

Наші “книжники” того часу, присвоюючи собі польські слова “zdobie”, ozdobić, ozdoba, ozdobny, деколи вживали його цілком невпадат. І так, напр., Беринда в своєму Лексиконі 1627 р. пояснив: “Оздобне — пригоже”. У дійсності ж ozdobne — це ‘прикрашене’, а не ‘пригоже’. Польським відповідником укр. слова “пригожий” є прикметник “przydatny”.

Між усіма слов'янськими мовами є тільки дві такі мови, в яких появилoся, як місцевий новотвір, іменник “оздоба”; є ними чеська й польська мови. Абстрагуючи від питання, котрий з цих двох народів створив це слово, а другий засвоїв собі його, треба ствердити очевидний факт, що слово “оздоба” наші “книжники”

XVI-XVII ст.ст. взяли собі це слово з польської мови. У південнослов'янських народів цього слова немає; не було його і в східнослов'янських народів (в українців, білорусів і росіян; в тих останніх і досі його немає), а що воно появилось в нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст., то це сталося тому, що вже в XV ст. був дуже великий тиск польської мови на мову українську. Загал українського селянства ніколи не знав слова “оздоба”, “оздобити”. Він уживав, і досі уживає, слово “прикраса”, “прикрасити”.

У старослов'янській мові не було слів “здобити”, “оздобити”, “оздоба” для вираження ідеї ‘декорування’. Цю функцію виконували старослов'янські слова “красити”, “оукрасити”, “украшение”. До сім'ї цих старослов'ян. слів також належали іменник “краса” й прикметник “красьнь”. Були це слова всеслов'янські; старослов'ян. “краса”; болгар. “украसेне”; серб. “украc”; рос. “краса”; чеське *okrasa, ozdoba*; поль. *okrasa, ozdoba*.

Іменник “краса” в укр. сім'ї слів: “красити”, “покрасити”, “прикрасити”; “крашанка”, “красу́ня”, “красу́нь”; своє слово “краска” наші “книжники” XVI-XVII ст.ст. занекали, а натомість узяли собі від поляків слово *farba* (з німецького *Farbe*).

Староукр. прикметник “красний, -а, -е” зберігся в укр. мові в Галичині, і він уживається замість слів “хороший, -а, -е”: “гарний, -а, -е”, які більш уживаються на Наддніпрянщині. Але слово “красний, -а, -е” збереглося й на Наддніпрянщині — у фольклорі; напр., у пісні:

“На городі верба рясна,
Там стояла дівка красна;
Гарна вона, уродлива, —
Доля її нещаслива”.

У російській літературній мові прикметник “красный, -ая, -ое” втратив своє автентичне значення (‘гарний, -а, -е’) і почав виражати ідею ‘червоний, -а, -е’. Причина його зміни значення ясна: давні слов'яни вважали, що все те, що червоне, є гарне. В одній польській казці селянин-мазур (з Мазовша) каже до чорта: “Со serwone, to rіkne” (тобто *рієкне* — ‘гарне’).

Так червоний колір став був символом краси, і росіяни словом “красный” (‘гарний’) почали виражати ідею ‘червоний’.

Озеро — із старослов'янського “езеро” (*jezięro*); болгар. “езеро”; серб. *језеро*; рос. “озеро” (чит. ‘озеро’); поль. *jezięro*.

Самозвук є (je) в тих старослов'янських словах, які цим самозвуком починаються, на східнослов'ян. ґрунті перемінився в о. Напр. старослов. “єдинь”, “єдинако”, “езеро” на східно-

слов'ян. ґрунті уже з давніх-давен вимовляються як “один”, “одинако”, “озеро”. Ось приклад із “Слова про Ігорів похід” (1187 р.): “Взмути озера”.

Про праїндоевропейське походження старослов. слова “езеро” свідчать такі слова: литовське *ēzeras*, латиське *āzeras* і старопруське *assagan*, що означають ‘озеро’.

Озлобля́ти — вираз повторности дії, яку виражає дієслово “озло́бити”. Старослов'ян. “озьлобити”, “озьлобляти” (старослов'ян. синонімом цього дієслова було слово “озьлити” — ‘розізли’, ‘розсердити’); рос. “озлоблять”, “озло́бить”; чеське *zlobity, rozzlobiti*; у старопольській мові дієслово *złobić* було перероблене на *zgłobić*; отже старопольським відповідником укр. “злоба” було слово *zgloba*.

У Лексиконі 1627 р.: “Стужаю — озлобляю (з польського *udęczam* — ‘докучаю’. Ю.М.-Л.), “засмучаю”. Основним компонентом старослов'ян. дієслова “озьлобити” є слово “зьло” (“о-зьло - бити”), що являє собою вислід субстантизації середнього роду однини стслов. прикметника “зьль”, “зьла”, “зьло” (‘злий, -а, -е’). Стслов. прикметник “зьль” (‘злий’) характеризує недобру особу, а стслов. прикметник “зьлобнь” (‘злобний’, тобто ‘злісний’) характеризує специфічно таку особу, яка постійно має інтенції шкодити комусь: очорнювати кого, докоряти, “критикувати” і т.ін.

“Озло́бити” в своїй сім’ї слів: “злоба́”, “зло́бний” (‘злісний’), “злобі́вий” (той хто має нахил бути злобним), “озло́блений”; “зло́бити” (проявляти ділом свою зло́бність).

Іменник “злоба” в зложених словах “злободе́нь”, “злободе́нний”; напр., “злободенні справи”.

Стслов'ян. слово “зьль” (‘злий’) походить з праїндоевроп. джерела; але хоч у деяких неслов'янських мовах, що належать до праїндоевроп. сім’ї мов, є такі слова, що трохи зближені до форми стслов. слова “зьль” (напр., литовське *žala* — ‘навмисне заподіяна шкода’ і також ‘жаль’), але жодне з них не виражає ідеї ‘злий’ в прямому сенсі цього слова. Тому то справа походження слова “зьль” далі залишається предметом контроверсій.

Ой! — вигук того ж значення, що **Ай!** Здвоєна форма: “Ойой! Потроєна форма: “Ойойой!” Звідси дієслова: “ойкати”, “ойойкати”, “ойойойкати”. “Та йой!” — часте в українській мові колоквіяльного типу в Галичині. Це “та йой!” похопили собі від українців і поляки в Галичині. Тому то поляків зо Львова “тайойками” в Варшаві прозивали.

Ока́зія: 1) нагода; 2) така пригода, що являє собою якийсь випадок рідкісного типу; з латинського *occasio* — ‘випадок’; ‘привід’ (тобто ‘причина’) до чого. Українські селяни словом “ока́зія” називають велику “гостину”, що влаштовується з якоїсь особливої нагоди (але не святкової), напр.: весілля, хрестини, “зводи-ни” будованої хати тощо.

У Лексиконі 1627 р.: “Помпа (з польського *rompa* — ‘парадність’. *Ю.М.-Л.*) — ока́зія, гордѣнься”, “явленіє — ока́зія”.

Ока́янный (арх.) — із старослов’ян. “окаянь”. М. Л. Подвезько в своєму “Укр.-англ. словнику” пояснює: “Ока́янный — *cursted, damned*” (тобто: ‘проклятий’). У Лексиконі 1627 р.: “Ока́янный — мѣзѣрный, жалостный”. “Ока́яństwo — окаяніє, мѣзѣрность, убозство, недоста́токъ, лихота”.

Українське селянство слово “ока́янный” уважає за синонім слова “проклятий”, і таке його значення прийняте в укр. літерат. мові. (Див. вище — у Подвезька).

Слово “ока́янный” як синонім слова “проклятий” можна ілюструвати прикладом з повісті “Чорна Рада” П. Куліша: “Щоб тебе окаянного земля не приняла!” Згідно з укр. народнім повір’ям, проклятої особи по смерті “земля не приймає”. Порівн. у вірші Т. Шевченка “За байраком байрак” скаргу козака, що його, в числі 300 інших козаків, по смерті “земля не приймає”, бо вони підчас т.зв. “Руїни” (боротьби між гетьманами за владу) “по своїй, по землі свою кров пролили і зарізали брата”.

У “Повісті временних літ” (тобто в Літописі Нестора, 1112 р.) написано, що князя Святополка I (980-1019), одного з синів кн. Володимира Великого, народ прозвав “Ока́янным” — за те, що він замордував своїх двох братів: Гліба й Бориса. Тут слово “ока́янный” безперечно означає ‘проклятого’.

З того часу, коли Е. Беркнер висловив такий погляд, що слово “ока́янный” походить від дієслова “ка́ятися”, ніхто цієї думки не ставив під знак питання. Якщо *ока́янный* — це той, хто кається в своїх гріхах, то це значить, що слово “ока́янный” означає покутника — того, хто покутує свої гріхи. Трудно сказати, яке значення має в Т. Шевченка слово “ока́янный”, коли він каже (в “Посланні”):

“Тільки я, мов окаянный,
І день і ніч плачу
На розпутьях велелюдних,
І ніхто не бачить...”

Можливо, що словом “ока́янный” він у цьому випадку називає й покутника.

Форма слова “окаянний” — книжна. Укр. народня форма його — “окаянець”, а жіночого роду — “окайниця”. Обидва ці слова є в Словнику Грінченка.

Стслов. “окаянъ”; болгар. “окаян, осьден, проклят”; рос. “окайнный”.

Океа́н — в давній укр. книжній мові: “окианъ”, “окайняъ”, “океанъ”; з грецького океанос.

У віруваннях (мітології) давніх греків — це бог Oceanos оточив світ водою. Греки вірили, що в Океаноса було шість тисяч дітей, які називалися океанідами.

У Лексиконі 1627 р.: “Океа́нъ — всесвѣтнее море”.

О́ко — слово всеслов'янське; старослов'ян. “око”, множинна форма: “очеса́”. Винятком тут є тільки російська літературна мова, яка не прийняла цього всеслов'янського слова, а заступила його словом “глаз” (чит. ‘глаз’). Слово “глаз” у польській мові (glaz) далі зберігає своє перше значення — ‘камінь’. У східнослов'янських народів це слово вдавнину вживалося в його димінутивній формі: “глазькъ”. Уподібнюючи очі до маленьких опуклих лискучих камінчиків, росіяни назвали їх “глазами”.

Слово “око” в рос. мові не вживається в однинній формі, але в множ. формі — “очи” (чит. ‘очі’) вони вживають його; порівн. у рос. пісні “Очи черные”. У рос. літерат. мові зберігається слово “воочию” (з церк.-слов. мови), що означає ‘набчно’.

Слово “око” походить з праїндоевроп. мовного ґрунту; пор. латинське oculus (‘око’).

У деяких укр. діалектах слово “око” вживається з протетичним (ніби “протеза”) в: “воко”. В укр. мові воно наявне тільки в виразі “віч-на-віч”.

Очі, особливо ж “карі очі”, дуже часто згадуються в укр. народніх піснях.

Укр. народній афоризм “Очі не бачать, [то] серце не болить” виражає силу впливу зорових вражень на почування людини.

У “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “Очима сьглядати”.

Окові́та — горілка; з польського okowita, що походить з перекручення латинського виразу aqua vitae (‘вода життя’). В Україні під займанщиною Королівства Польського це слово прищепила польська шляхта. Прийняла його найперше укр. інтелігенція, а від неї похопило його й укр. селянство”. В Україні це польське слово розуміли так, що воно означало не горілку взагалі, а тільки рід ‘кріпкої горілки’. Це м.ін. засвідчено в першому томі (1856 р.) збірника (укр. дум, пісень і т.ін.) “Записки

о Южной Руси” П. Куліша: “Оковита горілка”. Б. Грінченко у своєму Словнику (1909 р.) пояснює (по-російському), що “оковита горілка” — це “лучший сортъ водки”.

Поляки ж у дійсності створили з латинського виразу aqua vitae слово okowita для означення горілки взагалі.

Окозамілювач — той, хто “замилує очі”. Слово це створила укр. інтелігенція в Галичині з фрази “Замилувати очі”, що є калькою польської фрази “Zamydlać oczy”. Укр. відповідником її є фраза: “Пускати тумана (чи блахмана) в очі”. Росіяни ж кажуть: “Пускать пыль в глаза”.

Окрáса — з польського okrasa, від дієслова okracić (ozdobić); по-укр. “прикрáса”, від дієслова “прикрасіти”. Про “красу” й “прикрáшування” див. **Оздóба**.

У Лексиконі 1627 р.: “Украшение — красá, окрáса.

Окрúга — територіяльно-адміністративна одиниця, що обмежена кругом свого центра. Початкова форма цього слова в нас була “óкруг”, із старослов'янського okragъ. (Старослов'янський носовий звук *a* на східньослов'янському ґрунті перетворився в *u* (укр. у); серб. “округ”; рос. “округ”, “округа”; чеське okruh, okres; поль. okrag,

Ф. Міклошіч у своєму Словнику 6-ох мов (1885 р.) поруч російського “округъ” подає цього іменника також у формі жіночого роду: “округа”.

У Словнику Грінченка (1909) подано “окрúга”, а не “óкруг”. Уживання цього слова він ілюструє таким прикладом, записаним з уст народу на Харківщині: “Його земля в нашій окрузі”. Досліджувати походження слова “округ” (= “округа”) — це, перш за все, досліджувати походження слова “круг”, що є основним компонентом слова “о-круг”; стслов.: krag; болгар. “кръг”; серб. “круг”; чеське kruh; поль. krag.

У старослов'ян. “kragъ” (k - ragъ) компонент — ragъ базується на тому самому праіндоевроп. пракорені, що і германське ring, теперішнє німецьке Ring (з нього наше “рiнок”); англосаксон. ring. Слово ring є основою, на якій базується готське ringes і старогерманські слова hring (h - ring), hringъ (h - ring - ъ). Усі вони виражають ідею ‘круг’.

Термін “округа” в своїй сім'ї слів: “круг”, “кружók”, “кружіти”, “кружляти”, “круглий”, “крúглик” (так називають малий круглий острівець); “кругóm” (‘навкруги’), “кругляк”, “окрúження”.

Слово “окру́жний, -а, -е” має три значення: 1) воно визначає о к р у ж н у дорогу, шлях; тобто обхід, об’їзд чого к р у г о м; 2) воно відноситься до тієї територіяльно-адміністративної одиниці, що називається о к р у́ г о ю; порівн. укр. “окружний суд”; 3) воно є синонімом слова “універсальний, -а, -е”, і таке значення воно має в нашій церковній лексиці, головню ж у виразі “о к р у ж н е послання”; так називається послання Вселенського Собору Православної Церкви; послання всіх її Патріархів; і послання Вселенського Патріярха (Константинопільського). Погрецькому “**окружне послання**” називається *enkyklios*, основним компонентом якого є слово “*kuklios*”, від *kuklos* — ‘круг’. Тому то грецьке “*enkyklios*” у церк.-слов’ян. мові перекладено словами *okražъpoje poslanije*, а в нашій вимові — ‘окружне послання’; це значить, послання до всієї Вселенської (всесвітньої) Православної Церкви. У Католицькій Церкві слово “енцикліка” (з грецького *enkyklios*) означає ‘окружне послання’ Папи Римського.

З дієслова “окружити” в нас утворено дієменник “окру́жен-ня”, що визначає ‘середовище’, *milieu*. Наше слово ‘окру́ження’ у нас почали полонізмом “оточення” (з польського *otoczenie*) підмінювати.

Оксами́т — рід дорогої матерії. Слово це в нас дуже старе. У “Слові про похід Ігоря”: “Помчаша драгыя оксамиты”. В нашому Азбуковнику (Лексиконі) з початку XVII ст.: “Аксами́тъ — атласъ шестероличный. Слово “оксамит” тут подане згідно з укр. народньою вимовою його: ‘аксамит’.

“Оксамит” (у нашій старій книжній мові: “оксамитъ”, “аксамитъ”, “аксамитъ”) походить з грецького *hexamiton*: *hex* — ‘шість’; *mitos* — ‘нитка’. На верстаті, на якому ткали оксамит, основу становили шість ниток; звідси й грецьке зложене слово *hexamiton*.

Октої́х — книга церковного піснопіння, що поділена на вісім голосів (напівів). У нашій старій книжній мові цю книгу називали словом “осмогласник” (церк.-слов’ян. “гласъ” означає ‘голос’).

Слово “октоїх” походить з грецького *oktoechos*: *okto* — ‘вісім’ + *echos* — ‘голос’, ‘звук’. Слово “октоїх” у нас колись мало різні видозміни: “октоикъ”, “октаикъ”, “охтаикъ”, “охтаихъ”. (Див. у “Матеріялах” І. Срезневського (з 1893 р.).

У Лексиконі 1627 р.: “Октоихъ — осмогласникъ”.

Окуля́ри — з латинського прикметн. *ocularius* (-ia, -ium), який означає все те, що відноситься до ока (лат. *oculus*), чи очей (лат. *oculi*), або ‘очний, -а, -е’, із старослов’ян. “очьнь”. З цього

старослов'ян. слова в слов'ян. мовах постали такі назви окулярів: болгар. “очіла”; серб. “наочари”; чеське *naočki*; старопольське *ocznice*; у східньослов'ян. мовах “очки”. Слово “окуляри” створили чехи: *naočki* = *okulary*. Від чехів запозичили собі це слово поляки, а свого старого ‘*ocznice*’ виреклися. Чеське *okulary* від поляків прийняли й наші книжники XVI-XVII ст.ст. Російська мова слова “окуляри” не прийняла; у ній уживається старе східньослов'ян. слово “очки”, яке в нас уже не вживається, — за винятком метафоричного *dictum*: “Втирати очки” [кому], що походить з російського “Утира́ть очки” (чит. ‘Утира́ть очки’), що означає: ‘Пускати блахмана в очі’.

Окунь — один з родів риби; слово “окунь” — всеслов'янське: болгар. “оку́н”, серб. оку́п”; словін. *okun*; чеське *okon*; поль. *okoń*; грецька назва цього роду риби — *pirke*; латинська — *perca*; з цього останнього — француз. *perche*, а з нього англ. *perch*.

Найстаршою гіпотезою щодо походження слова “окунь”, звичайно, є така, що воно походить від слова “око”; отже *о к у н ь* — це, мовляв, ‘ока́та риба’. Хоч цю гіпотезу ще й тепер дехто з дослідників вважає за “теорію”, і гонорує її, то однак її дуже рано інші дослідники почали ставити під знак питання, вважаючи її за т.зв. “народню етимольогію” цього слова. (Див. у Словнику Фасмера з 1950-1958 pp.).

У Лексиконі 1627 р.: “Перк — окунь”. (“Перк” — з латинського *perca*). — *Ю.М.-Л.*

Ола́дка, або *ола́док* — один з родів паляниці. В “Укр.-англ. словнику” Подвезька: “Ола́дка — *fritter*; америк. *cake*, *flap-jack*; картопляна оладка — *potato cake*. Грінченко в своєму Словнику слово “ола́дка” перекладає російським “оладья”.

Тією найстаршою (з тих, що досі нам відомі) пам'яткою, в якій засвідчене слово “оладья”, є анонімний твір з XVI ст., що називається “Домострой”. Написаний він був у Московщині. Звичайно, що форма поданого там слова “ола́дка” була ‘обладья’.

Справа походження цього слова далі залишається предметом дискусії; одні дослідники вважають, що воно походить з грецького *elladion*, від *elaion* — ‘масло’, а інші вважають, що з румунського *aluát* — ‘тісто’.

До речі, в “Матеріялах” Срезневського немає згадки про це слово.

У старослов'янських пам'ятках це слово не засвідчене.

Обрѣм — один з полонізмів в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст., з польського *olbrzym* — ‘велетень’. У Лексиконі 1627 р.: “Шудь, гігантъ, исполинъ, олбрымъ, велеть”.

Старе слов’янське слово *obrin* поляки спочатку переробили на “*obrzum*”, а пізніше — в XVI ст. на “*olbrzum*”. (Див. у Словнику Брюкнера з 1927 р.).

У староукр. мові це слово мало форму “обръ”, а в множинній формі “обре”.

Це назва одного з тюркських народів, що в VI ст. по Н.Хр. перейшли через Україну на захід — над Дунай, де їхню державу цілком знищив герман. імператор Карл Великий (742-814).

У нашій історії обри також відомі під назвою “авари” (з латинського *avarus* — ‘обр’, що походить з грецького *avar*).

У переказах сказано, що обри (авари) були великанами, тому то й іменники “обръ” і “обринъ”, стали синонімами слова “велетень”. У чеській мові слово *abr*, а в словацькій — *obrin* означають велетня. Таке ж значення має польське слово *olbrzym*, яке наші книжники в XVI ст. “зукраїнізували” на ‘олбрымъ’.

Олег. — Про першого, історично відомого князя Київського — Олега (879-914) маємо інформації в “Повісті веремених літ” (тобто в “Літописі Нестора”), але там його ім’я подане не в формі ‘Олег’, а в формі ‘Ольгъ’. Досьогочасну гіпотезу, що це ім’я походить із староскандинавського імени *Helge*, і що воно базується на тому самому пракорені, що й теперішнє німецьке слово *heilig* (‘святий’) останньо підтримав Макс Фасмер у своєму Словнику (з 1950-1958 pp.).

З того часу, як В. Вондрак (*Vondrak*) висловив свій погляд, що ім’я Ольга походить від староскандинавського імени *Helga*, а ім’я “Олег” від стсканд. імени *Helgi* (див. його *Vergleichende slavische Grammatik. I-II. Göttingen 1906-1908*), цього твердження ніхто досі не квестіонував. Див. **Ольга**.

Олень — із старослов’ян. “єлень”. Тільки східнослов’ян. народи початковий звук (є) цього старослов’ян. слова перемінили в о. Натомість усі інші слов’ян. народи зберегли тут звук є; порівн. сербське “јелен”; болгар. “елень”; чеське *jelen*; польське *jeleń*. Це всеслов’янське слово походить з праіндоевроп. мовного джерела. Порівн. литовське *ėlnis* (‘олень’); латиське *alnis* (те саме); вірменське *eġn* (‘серна’, ‘дика коза’); грецьке *ellos* (може з **elenos*?) — ‘сарнюк’.

У Лексиконі 1627 р.: “Сіва — олѣнь”.

Олексáндер (Олександр) — з церк.-слов’ян. мови: “Алек-

сандръ”, що походить з грецького Alexandros. Римляни, запозичивши собі це ім'я в греків, златинізували його на 'Alexander', і ця його златинщена форма почерез польську мову (по-польському, з латинського, Aleksander) проникла і в укр. мову.

Беринда в своєму Лексиконі (1627 р.) ось так пояснює значення цього імені: “Александръ — помощь мужественная, вспоможитель мужовъ, або подпоможитель мужественный, або наймоцнѣйшій”.

В Алфавиті XVII ст.: “Александръ (греч.) — помощь мужемъ”.

Олексій — з церк.-слов'янського “Алексѣи”, що походить з грецького “Alexios”. Грецьке значення його так пояснене в Лексиконі 1627 р.: “Алексій — пособитель, помощникъ”. В Алфавиті XVII ст.: “Алексій — пособитель іли толковникъ”.

Грецький термін alexios означає не тільки ‘помічника’, але й ‘охоронителя’, бо грецьке слово alexo означає не тільки ‘помагаю’, але й також ‘охороняю’.

Олена — із церк.-слов'ян. “Єлена”, що походить з грецького Helené. Походження й значення цього терміна неясне. У грецькій мітології донька бога Юпітера й Леї називалася Helené. Із назвою hellen (‘грек’) це ймення не мало нічого спільного, бо ім'я Helene починається буквою eta (розуміється, із значком spiritus asper (‘) і пишеться з одним л, а слово hellen починається буквою епісilon із значком spiritus asper (‘) і пишеться з двома л.

Оліва (арх.) — олив'ярка для оливної лампи (з тих часів, коли світили оливою, тобто олієм, а не нафтою). Значення цього слова правильно вияснене в Лексиконі 1627 р.: “Судина, гожая ку налеванню оливы въ лампу”. У лексиконі “Синонима славеноросска” з пол. XVII ст. не цілком ясно вияснене значення цього слова: “Банка для оливы — гванецъ”. Це значить, що автор цього лексикона мав на увазі олив'ярку взагалі, а не спеціально лампу.

Оливо, олово — рід м'якого металю, сірого кольору; стслов. olovo; староукр. “олово”; болг. “олово”; серб. “олово”; рос. “олово”; чеське olovo; поль. ołów (чоловічого роду). Церк.-слов'ян. назва олива — “свинць”, яку прийняли й українці (вимовляючи її ‘свинéць’) і росіяни — “свинéц” (чит. ‘свінéц’). Походження слова “оливо” ще досі залишається невідомим. Від слова “оливо” походить термін “олівéць”.

Оливо (о́лово) у нас колись ототожнювали з цинком. У Лексиконі 1627 р.: “Цина, бѣлоє олово”.

Олімпій — чолов. ім'я власне; з церк.-слов'ян. “Олимпій”, що походить з грецького *olympios*, що є субстантивованим прикметником *olympios*; він утворений із назви гори Олімп (гр. *Olympos*). Давні греки вірили, що ця гора була осідком усіх богів.

У Лексиконі 1627 р.: “Олимпій (-пій) — небесный”. (Звичайно, що гора Олімп не була “небом”).

Олівець — див. **Оливо**. По-російському “карандаш”. Дослідники походження цього слова однозгідні на точці такого погляду, що це слово походить з тюркської “карадаш”: “кара” — ‘чорний’ + “даш” — “шифер”. Звичайно, що в східнослов'ян. народів є деякі слова тюркського походження; напр., прикметник “карий, -а, -е” походить з тюркського *kağa*, що означає ‘чорний’.

Олій, — олія — із старослов'ян. “олѣи”; болг. “олеї”; серб. “олиј”; рос. “олеї”; чеське й поль. *olej*. Корінь праіндоевроп. походження. Порівн. латин. *oliva*, *oleum* (звідси італійське *oliva*); грецьке *elaion*.

У церк.-слов'ян. мові олій — це “елѣй” і “масло”. Звідси в номенклатурі Таїнств церк.-слов'ян. терміни “елепомазаніє” і “маслосвятіє”.

Олімпіада — великі міжнародні спортові змагання, які періодично — що чотири роки — відбуваються під проводом міжнароднього Олімпійського Комітету.

У давній Греції (перед Н. Хр.) слово “олімпіада” належало до термінів літочислення; специфічно, це слово означало чотиролітній період часу. У давніх греків слово “олімпіада” набуло собі таке значення (період часу) тому, що олімпійські ігрища відбувалися там з чотиролітніми перервами. Олімпійські ігрища означувалися гр. терміном *Olimpias*, який у родовому відмінку має форму *Olympiados*.

У Лексиконі 1627 р.: “Олимпіада — четверолѣтіє”.

Олово — див. **Оливо**.

Ольга — жін. ім'я власне. Беринда в своєму Лексиконі 1627 р. пояснив: “Олга, в ст.крещеніи Елена”.

Він тут мав на думці княгиню Ольгу, яка була тією першою історичною постаттю, ім'я якої було “Ольга”. Як було тут сказано вище (див. **Олег**), від часу поставлення Вондраком (у 1906-1908 рр.) твердження, що ім'я “Ольга” походить із скандин. *Helga*, а ім'я “Олег” із сканд. *Helgi* (корінь якого пов'язують з коренем німецького *heilig* — ‘святий’), цей погляд досі залишився загально признаним. Див. у Словнику Фасмера з 1950-1958 рр.).

Ома́на — у Лексиконі 1627 р.: “Призрачіє привидење — ома́на”. — Див. **Облúда; Обма́н**.

Ома́ста — уживається тільки в укр. мові в Галичині; з польського omásta; у польській мові це слово з діалектів увели в колоквіяльну лексику. Синонімом слова omasta в польських діалектах є слово okrasa.

І так, напр., польський селянин — ма́зур каже: “Jeść bez okrasy”, тобто “bez omasty”. Польські освічені верстви замість колоквіяльного omasta воліють уживати слово tłuszcz, українським відповідником якого є слово “товщ”.

Слово “товщ” своє дійсне значення, тобто, таке, що виражає ідею таких харчів як ‘сало’ (‘солонина’), ‘масло’ і т.ін., збереглося тільки в укр. мові в Галичині. В укр. мові на Наддніпрянщині його вже не вживають; там заступили його словом “жир”. Тому то в Словнику Грінченка слова “товщ” немає, а на його місці є слово “жир”. Слід колишнього вживання слова “товщ” в укр. мові на Наддніпрянщині залишився тільки в факті вживання прикметника “товстий, -а, -е”, але там його вживають виключно в значенні ‘гладкий’, ‘випасений’, ‘грубий’.

Старослов’ян. слово tlъstъ (tlstъ) зберегло своє старе значення ‘жирний’; порівн. сербське “туст” (‘товстий’= ‘жирний’); поль. tłusty й чеське tlusty (те саме). Старослов’ян. tlъsty на східнослов’ян. ґрунті проявило себе в формі “толсть”, “толстый”. Такою ж була його староукр. форма, і вона залишилася в рос. мові. Але в рос. мові воно вже вживається виключно в його другісному (пізнішому) значенні: ‘грубий’, ‘гладкий’, ‘розжирілий’.

В укр. мові східнослов’янське (й староукр.) “толстый” перетворилося в “товстий”, яке в укр. мові на Наддніпрянщині вже не вживається в його старому значенні (‘жирний харч’), а вживається в його другісному (пізнішому) значенні, — в тому самому, що й російське “толстый”, тобто ‘грубий’, ‘гладкий’, ‘розжирілий’, ‘випасений’.

Польське дієслово maścić, від якого походить іменник omasta, в укр. мові має свого відповідника в слові “мастити”. В укр. кулінарній термінології слово “мастити” (на Наддніпрянщині також “мазати”) вживається головно у фразі “мастити [товщем: маслом, смальцем, медом] хліб”. Ідея ж ‘додавання товщу (жиру) до харчів’ виражається дієсловом “смачіти”; напр., “посмачіти” бараболі салом, маслом.

Омоніми — це такі слова, що звучать однаково, але відрізняються своїми значеннями. Слово “омонім” у нас запозичене

з французької мови, в якій термін *homopute* вимовляється як 'омонім'. Це франц. слово безпосередньо походить з латин. *homōpūtus* (чит. 'гомонімум'), що складається з двох грецьких слів: *homos* ('гомос' — 'той самий') + *opota* ('ім'я).

В укр. мові на Наддніпрянщині це слово вимовляють як "омонім" — згідно з його франц. вимовою ('*homopute*'), а в укр. мові в Галичині його вимовляють як 'гомонім' — згідно з його німецькою вимовою: '*Homoput*', яка є згідною з грецьким оригіналом цього слова.

Приклад омонімів в укр. мові: "сума" ('кількість'; напр., сума грошей) і "сума" — рід торби; мала сума — це сумка. Порівн. укр. народній вислів: "Я за свою суму, — та й далі посунув".

Омофóр — в архиерейському облаченні це нарамник. У староукр. мові: "омофоръ" і "амáфоръ"; з грецького *omophoron* — 'наплечне пáсмо' (широка, довга лента). Слово "омофор" у переносному значенні: 'висока духовна опіка'; напр.: бути "під архипастирським омофором" — це бути під 'духовною опікою єпископа'.

Онáгр (арх.) — у лексиці старої укр. книжної мови. У Лексисі 1596 р.: "Онáгръ — дикій осель, лѣсний".

У Лексиконі 1627 р.: "Онáгръ — дикій осель; животно подобное лосю".

"Онáгр" — з грецького *onagros* — 'дикий осел': *onos* ('осел') + *agrios* — 'дикий'.

Ќник — слово утворене семінаристами в Україні із слова "он", що є церковно-слов'ян. назвою букви *о*. Див. у повісті "Люборацькі" Анатолія Свидницького: "В квитку кожна хура зазначається ьником". ("Хура" — це 'фура'; в Галичині — 'фіра'), на Волині 'фура'.

Оногди, ѓноді (місцеве) — 'недавно'. Староукр. слово, що збереглося в укр. мові гуцулів і лемків. Слово це зложене з двох старослов'ян. компонентів: "оно" + "къгда"; старослов'ян. "къгда" на укр. мовному ґрунті вимовлялося як 'когда', і мало свою видозміну в формі "когды". Старослов'ян. "къгда" в зложених словах у всіх старих мовах слов'ян. народів скоротилося на "гда", з побічною (другісною) видозміною: "гды" ('коли'). Старослов'ян. онъ, она, оно (воно ж і староукр.) означало особового займенника третьої особи всіх трьох родів: "він", "вона", "воно" (що постали із староукр. "онъ", "она", "оно"). Слов'яни вжили цього займенника також і для іншої потреби, а саме: він вико-

нував у них другісну функцію — вказівного слова, що виражало ідеї ‘тамтой’, ‘тамта’, ‘тамте’.

Ось один з прикладів. Стслов’ян. “оно” означає ‘воно’. Але в церк.-слов’ян. фразі (з укр. вимовою) “Во врем’я оно” це слово означає ‘тамте’: ‘В тамте врем’я’, тобто: ‘За того (тамтого) часу’. Слово “оно” (в його ролі вказівника) + “гды” (із “кыгды”) у висліді дали зложене слово “оногды”.

Подібно, укр. слово “онде” (‘он там’, ‘ось там’) є продуктом зложення старослов’ян. слів “онъ” + “кыгдѣ”, що на староукр. мовному ґрунті перемінилося в “гдѣ”, а далі — в “де”.

Погляд (бо дехто так думає), що слово “оноді”, і старше “оногди” — це, мовляв, полонізм — з *onegdaj*, — цілком безпідставний.

Ономастика — це та галузь мовознавства, що займається досліджуванням імен, чи, інакше кажучи, — назовництва. Термін цей утворений з грецького прикметника *onomastikós*, -ké, -kon, яке характеризує все те, що відноситься до імени, по-грецькому *ónoma*. Грецьке слово *ónoma* означає собою не тільки ім’я власне, але й ім’я загальне. Гр. термін *onomastike* в граматиці означає називного відмінка. Давній грецький лексикограф Поллюкс (646 р. по Н. Хр.) був першим автором такої книги, що була названа терміном *onomastikon*; само собою розумілося, що до цього заголовка було примислене слово *biblion*: *onomastikon [biblion]*, в якому іменники були усистематизовані не за азбучним (альфаветним, “алфавитним”) принципом, як було в грецьких лексиконах, а за принципом тих предметів, до яких відносилися імена, чи, в граматичній термінології — іменники.

У давній Греції (перед Н. Хр.) акт надавання імени дитині був релігійно-обрядовою урочистістю, назва якої була *onomastegia*. Цей обряд звершував *onomastes* (ономаст) — офіційний професіонал, що був вишколений у ділянці надавання імен.

Ономастика, як спеціальна галузь мовознавчих студій, ще не існує. Початок міжнародньої координації досліджування слов’янського назовництва датується 1958 р., коли IV Міжнародній Зїзд Славістів оснував організацію “Славістичний Міжнародній Комітет”.

Але Ярослав Б. Рудницький ще перед тим, бо вже 1951 р., оснував при УВАН (Укр. Вільна Академія Наук) у Канаді “Секцію Ономастики”, яка під його проводом на протязі 1951-1965 рр. видала серію наукових праць — 29 випусків, які через крайню обмаль фондів були видані тільки в формі брошур. Це був перший цього роду почин в історії ономастики.

Замітними датами в історії ономастики в Україні були: рік 1959, коли в Києві відбулася “Перша Республіканська нарада з питань топоніміки й ономастики” (доповіді див. у збірнику “Питання топоніміки й ономастики”. Київ, 1962), і рік 1962, коли в Києві відбулася “Друга Республіканська нарада з питань ономастики” (доповіді див. у збірнику п.з. “Питання ономастики”. Київ, 1965). *Ю.М.-Л.*

Ономатопея — з грецького *onomatopoeia* — дослівно: ‘творення назв’; *onoma* (‘назва’) + *poieio* — ‘створю’. Мовознавці взяли собі це слово, щоб послужитися ним, як умовним технічним терміном, для означення т.зв. “звуконаслідування”, з якого твориться кляса звуконаслідувальних слів. Напр.: “шелестіти” — від шелесту листя; “дзюрчати” від дзюрчання води; “бджола” — вислід (в укр. мові) поєднання староукр. “пчела” (із старослов. *ръсѣла*) із наслідуванням жучання бджоли; силою того самого принципу із староукр. слова “звонь” (старослов. *звънь*) у нас створили слово “дзвін”.

Онук (внук) — слово, українською специфікою якого є його початковий звук — *о*. Староукр. “внукъ” (із старослов’янського “въноукъ”) українці згодом, але вже дуже давно, змінили на “онук”. Сталося це шляхом впливу звука *у* в цьому слові на початковий звук — *в*; вислідом цього впливу і був — силою уподібнення (під оглядом місця артикуляції, тобто місце вимови), у заступлений звуком *о*, а в деяких діалектах навіть звуком *у* : “унук”. Грінченко в своєму Словнику ілюструє факт уживання слова “онук” укр. народом ось таким прикладом з “Укр. приказок” Номиса (Симонова): “Жилі наші діти — не знали біди, стали жить онуки — набралися муки”.

Стара українська книжна мова твердо дотримувалася етимологічної (початкової) форми цього укр. слова (“внук”). Очевидно, що причиною цього був вплив церк.-слов’янської мови. І так, напр., у “Слові про поход Ігоря” (1187 р.) наявна тільки етимологічна форма цього нашого слова (“внук”): “Жизнь Дажьбожа внука”. Т. Шевченко вживав обидві ці форми: “А внук косу несе в росу...” “Золотого Тамерлана онучата голі”. Очевидно, що на це дозволяла йому *licentia poetica*.

Стслов’ян. “въноукъ” у болгар зберегло свою форму “внукъ” (хоч у них побічно існує й місцева видозміна його: “мндук”); у сербів воно перемінилося в “унук”; чехи зберегли в себе форму *vnuk*; те саме й у поляків (*wnuk*) і в росіян (“внук”).

“Правописний словник” Голоскевича, займаючи компромі-

сове становище, подає: “внук” і “онук”. Те саме бачимо в “Укр.-англ. словнику” Подвезька.

Формою жіночого роду слова “внук” — “онук” є “вну́ка” — “ону́ка” (із старослов’ян. “въноука”), а її здрібніла форма — тільки (і то з мотивів евфемізму) “вну́чка”. Одиноким очевидним доказом, що пракорінь старослов’ян. “въноукъ” походить з праіндоевр. джерела, є німецьке Enkel — ‘внук’. Це дає дослідникові можливість супоставити корені цих двох слів: **вън - оукъ** і “**en - kel**”.

У неслов’янських мовах праіндоевроп. сім’ї мов немає інших слів, що визначали б в н у к а, а при цьому мали б корені споріднені з тими, на яких базуються старослов’ян. “въноукъ” і нім. Enkel.

Онуча — 1) пілка (т.зв. портянка), якою обвивають ногу ті, що взуваються в чоботи, але на мають шкарпеток, чи панчіх; 2) шматка до стирання чого (стірка); 3) відірваний кусок з лахів.

У Лексиконі 1627 р.: “Порт — онуча; шматка сплюгавлена; одѣнье плохое”.

Ст.-церк.-слов’ян. (старе болгаро-македонське) “оноушта”; новоболгар. “онуча”; рос. “онуча”; чеське opúce; поль. opusa. Праслов’янське *onuctja. Справа відтворення індоевроп. пракорення цього слова далі залишається в стані гіпотез і контрверсій.

Опанас, Панас — із церк.-слов’ян. “Аѳанасии” (чит. ‘Афанасій’). З грецького імені “Aѳanasios”, що походить із субстантивізованого прикметника aѳanatos — ‘безсмертний’. Ті слов’янські народи, що прийняли християнство з Греції, а з ним прийняли (з Болгарії) й старо-церк.-слов’янську мову, як мову богослужбову, сприймали грецьку вимову букви ѳ (тета) як звук близький до **ф**, і це ім’я вимовляли як ‘А**ф**анасій’. Тому що в латинській азбуці не було спеціальної букви для вираження грецького звука ѳ (тета), то вони заступили його сполукою двох букв **th**. І це грецьке ім’я писали в латинізованій формі “athanasius”. Поляки, що були в орбіті латинського світу, прийняли латинську форму цього грецького імені, і вимовляли її по-своєму: “Atanazjusz”. Наші книжники в XVI-XVII ст.ст., які сильно піддалися (головно на Правобережжі України) мовній колонізації, замість свого “Аѳанасій” (чит. ‘Афанасій’), почали вживати також польську вимову його, і писати “Атанасій” (чит. ‘Атанасій’).

В “Укр. етимол. словнику” Академії Наук Укр. РСР (див. І т., 1982) подані обидві ці форми з нашої старої книжної мови: “Аѳанасии” і “Атанасій”. Але там не сказано, що ця друга його

форма була полонізмом, і тому непоінформований читач може думати, що в ст.-церк.-слов'ян. мові це ім'я писали двоюко: "Афанасий" і "Атанасий".

В Алфавиті з XVII ст. написано: "Аѡанасіе — безсмертіе". (У дійсності ж "безсмертя" це по-грецькому aeanasia).

Опатрунок — з польського *opatrunek* (від дієслова 'opatrzyć'). Польське слово *opatrunek* є відповідником німецького *Verband*, що означає *п е р е в'язк у*.

Стслов'ян. слово *patriti* наявне в чехів у формі *patřiti*, та в поляків у формі *patrzyć*, а звідси *opatrzyć*; а з цього — *opatrunek*.

Оперезатися — обв'язати себе в стані чим (поясом, шнуром, паском). Слово це — твір український, і в жодного іншого народу його немає; і може саме тому він не звернув на себе уваги етимологів. Основна форма цього дієслова — "перезати".

У Словнику Грінченка дієслово "перезати" вжите в своїй зворотній формі: "перезатися" (тобто 'перезати себе'), і перекладене російським "опоясываться". Цей переклад, одначе, неточний, бо "опоясываться" значить 'оперезуватися', "підперезуватися".

Слово "перезати" в нас тепер уживається або з займенником "ся" ('себе'), або з приставкою, або з одним і другим разом; напр.: "оперезати" (кого чим); переносно: "с - перезати" (вдарити кого батоном, пугою, паском); "перезатися" (як у Словнику Грінченка), "о - перезатися" (як у Лексиконі 1627 р.: "Перепоясуюся — оперезуюся").

"Перезати" належить до тих надзвичайно рідкісних слів, що утворені з прийменників. Напр., з прийменника "проти" (що є в нас діалектичною видозміною приймен. "проти") утворені слова "противник", "противитися", "спротивити" (ким). Так само з прийменника "перез" (через) утворене у нас дієслово "перезати". Наш староукр. прийменник "перез" походить із старослов'янського прийменника *ргѣзь* ("прѣзь"), який на східнослов'янському мовному ґрунті проявив себе в формі повноголосся: 'перез': укр. "перез"; білоруське "перез"; російське "перез" (чит. 'перез'). Старослов'ян. *ргѣзь* на ґрунті інших слов'янських мов: болгар. "прѣз"; серб. "през"; чеське *pres*; поль. *przez*.

Хоч укр. "перез" в нашій тепер. літерат. мові заступили прийменником "через", то одначе в укр. діалектах воно збереглося живим, і тому Грінченко включив його в свій Словник і переклав його російським "черезь". Також включив укр. "перез" у свій Словник і Преображенський — у зв'язку із своєю спробою дослідити походження старослов'ян. прийм. "прѣзь".

“Перез - а - ти” — це обв’язувати кого п е р е з (через) стан навколо. Тому що “перезають” шнурком, чи паском, то “с-перезати” (кого шнурком, паском, бато́гом, нагаєм) у переносному значенні означає “висікти” кого бато́гом, пугою, ремінним паском.

У зложених словах: “підперезати (ся)”, “оперезати” (кого бато́гом, пугою, нагаєм); “розперезати (ся)”. У переносному значенні: “розперезатися” (нестримно дати волю своєму язикові); звідси “розперезано”, “розперезаність”. *Ю.М.-Л.*

Опівночі — о 12-ій годині ночі. “Північ” походить із староукр. “полночь” — із старшого “полуночь”, яке збереглося в укр. фольклорі. Напр., у старій козацькій пісні:

“За світ стали козаченьки

В похід з п о л у н о ч і . . .”

(“За світ” — це вдосвіта; цей вираз у нас згодом на “з а с в и с т а л и козаченьки” переіначили).

Староукр. (і старослов’ян.) “поль”, з якого постало наше “пів”, збереглося в нашій мові в зложених словах: “пол - овина”; “пол - а”; “пол - у - драбок” селянського воза; “полу - день”.

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Крычатъ тѣлѣгы полуносы”. (“Кричать вози опівночі”). “Носць” — це тут староукр. перерібка церк.-слов’ян. “ношть”.

У слові “опівночі” (“о - півночі”) приставка **о** походить з прийменника **о**; в цьому випадку це прийменник часу (по-англ. він перекладається приймен. at): “О першій годині”, “о півдні” (звідси “опівдні”), “опівночі” (звідси “опівночі”).

Опіка — протекція чия над ким, чим, що мотивується добрими інтенціями опікуна.

На точці питання походження цього слова немає однозначності думок між дослідниками пракореня цього слова. Разом з тим, однак, ця справа походження цього слова не стала предметом дискусії.

Тим найновішим словником, в якому його автор присвятив цій справі походження рос. слова “опека” (чит. ‘опека) є “*Russisches etymol. Wörterbuch*” М. Фасмера (1950-58). Він перш за все згадує про гіпотезу Е. Френкеля (Fraenkel), яку той висловив на сторінках журн. *Archiv für slavische Philologie* (Фасмер згадує це джерело в I томі цього свого Словника), яка полягає в такому погляді, що ідея ‘опека’ є латинського походження, і що слово “опікун” — це перебитка латин. *procurator*. Фасмер у зв’язку з цим каже: “Імовірно, що це [“опікун”] калька латинського *procurator*”. Але Фасмер при цьому також пов’язує походження слова

“опека” з походження дієслова “пекти” й “спалювати” (рос. жечь”). Фасмер, однак, не згадує, що автором припущення, що слово “опека” базується на тому самому пракорені, що й слово “пекти”, був А. Г. Преображенський (див. у його “Этимол. словарь рус. языка”, 1900-1914). При цьому він не каже, чи були якісь інші гіпотези в цій справі — очевидно, тому, що він не знайшов їх. А. Брюкнер мимохідь згадує про слово “опіека” в вокабулі “piecza” (див. його “Słownik etymol. jęz. polsk.”, 1927). Але тут він обмежився тільки коротеньким порівнянням тих польських та іншомовних слов’ян. кількох слів, що мають із словом “опіка” спільний корінь, але питанням походження їхнього кореня він не займається і про гіпотези інших етимологів у цій справі не згадує. Такий був стан цієї справи в дослідженнях походження слова “опіка”, коли проф. І. Огієнко в своїх “Семасіологічних нарисах” (головний їх заголовок — “Життя слів”), які він містив у журн. “Рідна Мова” (Варшава, 1933-39), висловив ось такий погляд на справу першого значення цього слова:

“**Опіка**, опікун, опікуватися (може було **опька**? Пор. п. о р і е к а), рідше опека, опеку́н (в Галичині **опікун**, давнє **опеканис**”.

Очевидно, що зовнішня подібність церк.-слов’янського (старого болгаро-македонського) река се — ‘опікуюся’ (від решти — ‘опікуватися’) до слова “пекти” була й досі є спокусливою для дослідників походження слова “опіка”; і ця спокуса підказує їм потребу доказати, що ідеї ‘опіка’ й ‘печення вогнем’ походить з одного й того самого джерела; бо ж, мовляв, вогнем можна не тільки пекти, але й можна гріти кого, огортати його теплом, а це значить — опікуватися ким.

У дійсності ж праслов’янський корінь слова “опіка”, тобто звукосполука, що презентувала себе двома своїми варіантами — *рек- : *реґ- (порівн. польське **opieka** і **piecza**, **pieczołowitość**) виражає ідею ‘емоції’ (латинське affectus), з її широким обсягом різних аспектів зворушень і почувань. Таку саму ідею (‘емоції’, ‘affectus’) виражає й корінь рес- (чит. ‘пек’) латинського іменника rectus (родов. відм. rectoris), пряме значення якого — ‘груди’; а давні римляни вважали груди, як ‘осідок серця’, за місце всіх емоцій. У такому психологічному значенні вживав слово rectus латинський поет Лівій, а лат. поет Горацій уживав це слово rectus як синонім слова affectus — ‘емоція’, емоція всякого роду: ‘любов’ до кого; викликана любов’ю журба за чюю долю; “журба” за самого себе.

Таку саму ідею, як лат. рес- (у слові rectus) виражає й пра-

слов'ян. *рес- : *реґ-; напр., река означає 'опікуюся', але *река означає 'журюся'. Про це свідчить болгаро-македонське (і церк.-слов'ян.) слово "попечение", 'журба' (порівн. поль. piecza — 'підловитість').

Може тут також треба взяти до уваги й корінь рак- у грецькому дієслові рако — 'закриваю що для забезпечення його' (напр., 'закриваю двері').

Ця ідея властиво виражалася своїми двома варіантами: рак- рек-, хоч, розуміється, ця ідея є значно дальшою, ніж латинська ідея 'рес-' у слові rectus, від праслов'ян. ідеї *рек- : *реґ- у слові река (опікуюся). Ю.М.-Л.

Опісля — потім; із староукр. "опослѣ", давніша староукр. форма була "послѣ", із старослов'янського poslě ("послѣ"); порівн. болгар. "послѣ" ('по', 'за'); серб. "послѣ" ('по'); чеське ро; поль. potem. Ф. Міклошіч (див. в його "Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen. I-II, 1884-85) перший висловив твердження, що старослов. poslě постало із сполуки двох компонентів: ро + slědъ ("по + слѣдъ"), для вираження ідеї 'того, що слідує по тім'.

Цей погляд Міклошіча досі квестіонований не був ніким.

Преображенський у зв'язку із справою походження слова "послѣ" (у своєму Словнику з 1910-1914 рр.) аналізував сербське слово "досле", що означає 'до сього часу', і, виходячи з такого засновку, що це сербське слово складається з компонентів "до + слѣдъ" ("до + слід"), Преображенський вважає за загадкове явище той "факт", що слово "слѣдъ" тут сполучене з прийменником "до".

Треба звернути увагу на те, що Преображенський не згадує про старий болгаро-македонський (і старо-церк.-слов'ян.) вираз "до селѣ" ('досі', 'до сього часу'), що, очевидно, був всеслов'янським. Сербське "досле", як видно, постало не з "до + слѣдъ", а з "до селѣ", що в сербів скоротився на "до + сле", — подібно як в українців він скоротився на 'досі'.

Теперішнє укр. "після" (що походить із старослов'ян. "послѣ" — порівн. церк.-слов'ян. "послѣдовати за..." — 'послідувати за' ким, чим) — це прийменник, який вимагає, щоб після нього стояло таке слово, яке відповідало б на питання: "Після ч о г о ?" Відповідь на це: "Після того", "після нього", "після війни" і т.д. Синонімом прийменника "після" є прийм. "по": "по тому", "по війні", "по святах" = "після свят".

Слово "опісля" (із староукр. "опослѣ") постало у висліді додання до "послѣ" приставки о- : "о- послѣ". Слово "опісля" — це один з прислівників часу; його синонімом є слово "потім";

коли ж ідея 'опісля' = 'потім' охоплює собою протяжний період часу, проволочку, то вона виражається прислівником "згодом".

У деяких укр. говірках слово "опісля" ототожнене із словом "після", а те останнє в деяких місцевостях України має форму "посля" (порівн. староукр. "послѣ").

Оплáток — спечений з прісного (тобто незаквашеного) тіста в формі маленького й тоненького диска, що вживається в латин. обряді Католицької Церкви для причастя під одним видом (sub una specie), тобто тільки "під видом хліба". Це є "причашання на опрісноках".

Форма слова "оплаток" — це українська вимова польського *opłatek*. Тому що Польща прийняла християнство (866 р.) з Риму по через Німеччину, то разом з цим вона й прийняла німецьке слово — прикметника *oblate*, яке поляки переробили на *opłatek*. Німецьке *oblate* походить з латинського *oblata*; є це форма жіночого роду латинського прикметника *oblatus*, -ta, -tum, перше значення якого 'принесений, -а, -е', а другіснє значення — 'жертвуваний, -а, -е'.

Ті слов'янські народи, що прийняли християнство з Риму — по через Німеччину, почали вимовляти німецьке слово *oblate* (з латин. *oblata* — 'жертвувана') як 'oplat'. Словінці, чи словенці (один з південнослов'янських народів), опинившись під німецькою політичною домінацією, прийняли з Риму (через Німеччину) християнство в VII-VIII ст.ст., отже для них уже дуже рано була перекладена латинська Літургія на старо-церковно-слов'янську мову. Частина старо-церковно-слов'янського тексту латинської Літургії, написаного глаголицьким письмом, що походить з X століття, була знайдена в Єрусалимі і привезена архимандритом Антоніном до Києва. Ця глаголицька ст.-церк.-слов'ян. пам'ятка з X ст. в науці відома під назвою "Київський сакраментарій", або простіше: "Київські фрагменти", і це той найстарший документ, а якому перше засвідчена слов'янізована форма ("оплатъ") німецького *oblate* (з лат. *oblata*).

Текст цієї пам'ятки вперше був перевиданий І. Срезневським (у публікації "Сборникъ отдѣлення русскаго языка и словесности". III. XV. С.-Петербургъ, 1877). Ю.М.-Л.

Оповідання — слово, що походить від укр. дієслова "оповідати". У Лексисі 1596 р.: "Возвѣщаю — оповѣдаю. Возвѣщення — оповѣданье". "Приповѣдаю — оповѣдую". "Вѣстникъ — повѣдачь".

У Лексиконі 1627 р.: "Індіко — оповѣдаю". "Приповѣданье — оповѣданье". "Оповідати" — це "повідати" з приставкою о-

Від старослов'ян. дієслова “повѣдати” походить старослов'ян. слово “повѣсть”. Звідси староукр. “повѣсть” — ‘повість’; пор. назву староукр. літопису “Повѣсть временныхъ лѣтъ” (що популярно відомий як “Літопис Нестора”, з 1112 р.).

Наше традиційне слово “повість” тепер уже цілком підмінили французьким “роман”. Очевидно, що ініціаторами цього були росіяни.

Справа походження старослов'янського дієслова *rověděti* (і *rovědati*, *rovědovati*) не являє собою жодної проблеми. Слов'яни утворили його для означення процесу, який полягав у тому факті, що людина висловлювала своє вѣдѣние — ‘знання’. Отже початкове значення дієслова “вѣдѣти” було — ‘виразити своє знання’ в даній справі.

Старослов'янська ідея ‘вѣть’ (‘знаю’, від *věděti* — ‘знати’) в неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї виражається такими словами: санскритське *veda*; зендське *vaeda*; готське *wait* (пор. нім. *wissen*). Санскритською мовою, тобто літературною мовою Індії стародавніх і середньовічних часів, написані чотири найстарші священні книги Індії. Ці книги називаються “Веди”, від слова *veda*, що означає ‘знання’; стслов'ян. *věděnīje*.

В старій укр. книжній мові були такі слова, що походили від старослов'ян. (а в цьому й староукр.) дієслова “вѣдѣти” — ‘відати’, які ми тепер з укр. мови усунули: “невѣжа” (чит. ‘невѣжа’); “невѣглась” (чит. “невіглас” — ‘голосний ігнорант’, і т.ін.), а таких нових слів, якими ми могли б заступити їх, не маємо.

Опріснок — усе те, що спечене з прісного (незаквашеного, отже й без дріжджів) тіста. Тому й кажемо, що в латинському обряді Католическої Церкви “причащають на опрісноках”. (Див. **Оплатак**).

У Лексиконі 1627 р.: “Безквасіс опрѣснокъ”. “Опрѣснокъ, чырянъ — подпалокъ”. (Це значить, що словом “опріснок” тут називається п і д п а л о к, тобто паляницю, яку печуть на черені в печі з того тіста, з якого готуються пекти хліб).

Слово “опріснок” походить із старослов'ян. іменника *opřesъnъkъ*, що утворений із стслов. прикметника *opřesъnъ*, а той — із стслов. прикметника *prěsъnъ* — ‘прісний’, тобто те, що має “ніякий” смак, — немов дощова вода: без закваски, без соли, перцю, цукру і т.ін. Для означення такої страви, що не має жодного смаку, тобто під оглядом смаку є “безбарвною”, кажуть, що де “прісенець”, із старослов'ян. *prěsъnъsъ* (“прѣсьньць”).

За винятком литовської мови, в якій є слово *grėsnas* (а також і *prieska*), що означає 'некислий', в інших неслов'янських мовах праїндоевроп. мовної сім'ї немає таких слів, про які можна б було напевно сказати, що їхній пракорінь той самий, що й пра-корінь стслов. слова *grėszьnъ* — 'прісний'.

Щождо литов. *grėsnas*, то відповіді на питання, чи його корінь є литовським, чи засвоєним від слов'ян, досі залишається справою дискусійною.

Опріч — крім; із стукр. "опрочъ", що походить із стслов'ян. *orgošь* ('крім'), з якого також походить поль. *orgósz*, і скорочене *rgósz*. У "Правописному словнику" Голоскевича (1929) поданий прийменник "опріч" та його побічна форма "опроче", із стукр. "опроче", яка тепер уже фактично вийшла з ужитку. У Словнику Грінченка стукр. "опроче" подане в його новітній вимові: "опріче", і факт його уживання (але тільки в формі 'опріче') він ілюструє прикладом з творів Ганни Барвінок (1838-1911).

У "Правописному словнику" Грінченка також поданий прикметник "опрічний, -а, -е" і утворений з нього іменник "опрічність".

Очевидно, що прикметник "опрічний" у нас загально вважається за дериватив прийменника "опріч". Однак цей погляд, мабуть, повинен бути закwestіонований.

Наявність у деяких укр. говорах прислівника "причком" свідчить, що в нас був прикметник "причний, -а, -е". Як з прикметника "босий" постав прислівник "босяком" (напр., "Іти босяком", тобто 'Іти босоніж'), так з прикметника "причний" постав прислівник "причком". Звичайно, що старослов'ян. (і староукр.) форма прикметника "причний" була **причьнъ*. За допомогою приставки *о-* з прикметника **причьнъ* був утворений стслов'ян. (і стукр.) прикметник **опричьнъ*, який в укр. новітній вимові закономірно звучить 'опричний', а не 'опрічний'. У літерат. мові надали йому форму "опрічний" через помилковий погляд, що він походить від слова "опріч".

Грінченко в своєму Словнику подав це слово в формі "опрічний" (а не "опричний") тому, що він узяв його з літератури, а не з уст народу.

Слово "опрічний, -а, -е" перший увів в укр. модерну літературну мову Ів. Котляревський. Ось приклад з його "Енеїди":

"Умом і храбрістю своєю
попав в опрічнеє число".

Тут "опрічний" означає 'окремий', 'осібний', 'особливий', 'спеціальний'.

Цікавіший — під оглядом значення цього слова — зразок уживання цього слова є в формі прикладу, що його Грінченко взяв в Ів. Нечуя-Левицького:

“Він був якийсь
опричний від людей”,

тобто якийсь інакший ніж решта людей.

Цей приклад свідчить, що Грінченків переклад слова “опричний” словами (російськими) “особый”, “отдѣльный” віддзеркалює не всі аспекти значення слова “опричний”.

Тому що в укр. мові є прислівник “причком”, то опричним можна назвати того, хто думає, говорить і діє опричком, тобто, не так, як решта людей, або, інакше кажучи, він чинить не по-людяному.

Грінченко в своєму Словнику факт уживання слова “причком” ілюструє фразою (записаною з уст селян на схід. Поділлі) “Не причком сказати”, яку він переклав по-російському: “Не говоря дурного слова” — що значить: ‘Не кажучи поганого слова’.

Наявність в укр. мові слова “причком” свідчить, що прикметник “опричний” є словом зложеним: “о + причний”. Коли до праслов’янського слова *ргісьпъ було додано приставку о-, то в висліді цього постав праслов’ян. прикм. *оргісьпъ (*опричьнъ), а шляхом додання приставки о- до іменника *ргісь (*причь) постало праслов’ян. *оргісь (*опричь), що збереглося в мові східньослов’ян. народів.

Тією найстаршою східньослов’янською пам’яткою, в якій засвідчене слово “опричь” (і вона там означає ‘крім’) є староукраїнська пам’ятка “Житие и хождение Данила русьския земли игумена”, в якій Данило (мабуть ігумен Чернігівського монастиря) оповідає про свою паломницьку подорож до Єрусалиму (в 1106-1108 рр.).

Найстаршою під цим оглядом (із наявним у ній словом “опричь”) пам’яткою, що була написана в Московщині, є анонімний твір “Домострой” з XVI ст. Але слово “опричь” залишилося живим у російських діалектах, в яких воно також має свої видозмінні варіанти — “опришь” і “опрись”. Крім цього в російській мові є іменник “опричник”, корінь якого той самий, що й у слові “опричь”. Усі ці російські слова записав І. Срезневський у своїй праці “Матеріали для словаря древне-рус. языка”. I-II. (1893). До цих російських слів він додав і українські слова (які він записав тодішнім російським правописом): “опричь” і “опричний”, додав і білоруське слово “опричь”.

Брюкнер у своєму Словнику ("Słownik etym. jęz. pol.", 1927. Друге вид. 1957) до цих слів додав слово "опришок". Уважаючи, всупереч власному твердженню, що корінь слова "опричь" і "опричник" не мають нічого спільного з коренем слова "опрочь" і "прочий", М. Фасмер намагається знайти пракорінь згаданих слів ("опричь" і "опричник", "опричина") в неслов'янських мовах праїндоевроп. сім'ї мов (див. його "Russisch. etymol. Wörterbuch, 1950-58). Хоч праслов'янські вихідні форми цих слів він, як ніхто інший з етимологів, не подає, але, розуміється, за цю вихідну форму їх він не міг би вважати нічого іншого, як тільки *ргікі.

Ні Преображенський, ні Фасмер у зв'язку з своїм намаганням знайти пракорінь слів "опричь" і "опричник" не згадують про праслов'ян. слово оргоць ('крім'), та про староукр. "опрочь" і "опроче" (в модерній укр. вимові 'опріч', 'опріче' — 'крім') і польські оргócz, ргócz, які походять від старослов'ян. слова оргоць, праслов'ян. вихідна форма якого напевно не могла бути нічим іншим, а звукосполукою *ргікі-, на якій, очевидно, базуються такі слова: старослов. ргоць; староукр. "опрочь" і "опроче"; поль. оргócz, ргócz; старе східньослов'ян. "прокъ", "прочий".

Очевидно, що пракореня праслов'ян. *ргікі треба шукати не в тому праїндоевроп. джерелі, в якому треба шукати пракореня праслов'ян. *ргікі.

Своїм твердженням, що слово "опричь" і "опричник" базуються на тому самому праслов'ян. корені (а тим самим він імпліцитно каже, що праслов'ян. *ргікі = ргікі), Г. Преображенський ставить себе в імпас; про це свідчить той факт, що він сам вважає за загадкове явище, яким є перезвук і : о в тому спільному праслов'ян. корені, на якому базуються слова "причь" і "опричник") та "прокъ" (а також "прочий").

А. Брюкнер, який твердить (у своєму вищезгаданому Словнику), що слова "причь", "опричник", "прокъ", "опрочь" ('опріч'), "опришок", поль. оргócz, ргócz, ргесz (чеське ргіч) основані на одному й тому самому слов'ян. корені, також не має відповіді на питання, чому в їхньому спільному корені в праслов'янській добі стався факт апофонії і : о.

Так покищо представляється стан справи досліджування походження старого слова "причь" ('крім'), а разом з цим (хоч тільки в формі імплікації) і справа походження слова "опрочь" ('опріч' = 'крім'). Ю. М.-Л.

Опўтати, спўтати — походять від слова "пута" — 'кайдани'. У "Слові про похід Ігоря" (1187): "А самаю опуташа вь путини

желѣзны”. Старослов’ян. *paŕo*; серб. “путо”, укр. “путо”, чеське *routo*; уживається тільки в множ. формі: рос. “путы” і поль. *reta*. “Путо” — слово праїндоевроп. походження; порівн. литовське *pantis* — ‘путо’; пруське *panto* (те саме).

Старослов’ян. *paŕo* в значенні ув’язі для спутання рук і ніг людини в нас уже давно — ще в XVI ст. — підмінили словом “кайдани” (в укр. діалектах на “кандалі” перекутили), що походить з азійського мовного джерела. Одні кажуть, що з турецького *kündeli* — ‘зав’язаний’, від *künde* — ‘пута’; інші ж твердять, що з арабського *qajdanı*, форма якого є двоїнною слова *qaid* — ‘путо’.

Слово “путо” (в однинній формі) збереглося вживаним тільки в лексиці укр. селянства, яке називає *п у т о м* спеціальну ув’язь (із короткого кавалка грубого шнура, або зроблену із заліза) для спутання коня (за передні ноги, внизу, біля копит).

Дієслово “опутати” в нас тепер уживається в літературній мові, але тільки в переносному значенні: “о п у т а т и кого” духово силою свого впливу. Укр. селяни замість слова “опутати” в переносному значенні, частіш уживають слово “оплутати”; напр., “дівчина оплутала хлопця” силою своєї принадності.

Також з фізичної сфери перейшла в сферу абстрактів функція дієслова “попутати”. Напр., народня фраза “Лихий попутав” означає: ‘Диявол поплутав йому розум’.

“Пу́то” — в множинній формі — “пу́та” — вживається в нас тільки в переносному значенні: ‘поневолення’.

І так, напр., у пісні сказано:

“Розпадуться пу́та віковіі, —
Україна встане”.

Опу́хлий — той, хто опу́х; у Лексиконі 1627 р.: “опухлый”; із старослов’ян. *puchlŭ*, що походить із старослов’ян. *puchnaŕi* (‘пухнути’), з якого походить старослов’ян. *oruchnaŕi* (‘опухнути’); рос. “пу́хнуть”; поль. *puchnać*.

(Преображенський помилково зачислює сюди серб. “пухати”, “пухнути”, “пушити”, бо ж це звуконаслідувальне слово: ‘пукати’ устами повітря; “пушити” — це ‘пукати’ димом з цигарки, чи з люльки. У нас це слово означає ‘пахкати’, звідси: “па́кати”, “пачіти” (цигарку, люльку).

Якщо можна зробити таке припущення, що на матеріялі неслов’янських мов праїндоевропейського походження можливо відтворити пракорінь цього дієслова, в такому випадку треба було б, перш за все, взяти до уваги литовське слово *pūsle* (‘піхур’) і латиське *pūslis* (те саме).

Якщо до цього можна додати санскритське дієслово ut-pusnati, то тільки тому, що воно в переносному значенні евенуально могло б означати 'пухнути', бо його перше значення — це 'товстіти' (з жиру).

Справа походження кореня **пух** — у дієслові "пухнути" далі залишається предметом дискусії.

Дієслово "пухнути" в своїй сім'ї слів: "опухнути", "обух", "пухлятина"; "спухнути", "розпухнути", "спухлий", "опухлий", "розпухлий", "пухліна"; "підпухнути" (напр., "очі підпухли).

Оп'ять (арх.) — знову; із старослов'ян. opěť ('знову'); серб. "опет"; чеське opět; рос. "опять". У стукр. мові це слово також означало 'назад'. Напр., в Іпатському Літописі (із середини XV ст.) написано (про факт з 869 р.): "Рече же Володимирь нѣмцамъ: идите опять" ('назад').

Старослов'ян. opěť (стукр. "опять") походить від стслов. слова pęta ('п'ята'); болг. й серб. "пета"; рос. "пята"; чеське pęta; поль. pięta.

"Опять" — значить іти 'п'ятами назад'; порівн. тепер. російське "попятиться" — 'податися назад' (пор. укр. новотвір 'позадкувати'); рос. "попятка" (англ. retraction) і "попятчик" — 'той, хто завжди зрікається свого переконання під тиском даної сили'.

Слово "оп'ять" уживається в укр. мові як архаїзм. Напр., в "Енеїді" Ів. Котляревського: "Оп'ять забули горковать".

Грінченко, подаючи значення слова "оп'ять" = "знов", каже в своєму Словнику, що це слово — "народне". Це значить, що він, як видно, знайшов його в лексиці укр. фольклору.

Ораний — дісприкметник від дієслова орати. У Лексиконі 1627 р.: "Борозна ораная". — (Правильно треба було б сказати: "Борозна зроблена плугом").

"Орати" — слово всеслов'янське (стслов. orati; рос. "орать"; поль. orać і т.ін.) праїндоевроп. походження; пор. латинське arare — 'орати'.

Ора́р — з церк.-слов'янського "орарь", що походить з грецького oragion (початкове o в ньому означається тут омегою). Значення цього грецького слова — 'рушничок'. Ора́р — це довга лента в дияконському облачінні. Його грецька назва (oragion) свідчить, що вдавнину він служив дияконіві як "рушничок" під час дияконської служби в церкві. (Походження слова "орар" не має нічого спільного з латинським словом orare, що означає 'молитися').

Ора́тор — промовець; з латин. orator, від ого — ‘говорю’. “Орація” — з лат. oratio — ‘промова’.

У Лексисі 1596 р.: “Вѣтія — риторъ, ора́тор, красномовца” (з польського krasnomówca. *Ю. М.-Л.*).

У Лексиконі 1627 р.: “Вѣтій — ритор, ора́тор, красномовца, прокуратор, хитрословець”. “Ритор, рѣчемець, вѣтія, хитромовець, красномовца, оратор”, “Фѣгура ора́торская” (стилістична фігура красномовства). “Оставляю слово — складаю орацію”.

Ора́ч — той, хто оре (від “орати”). “Орач” — слово в нас відносно молоде. У стукр. мові орача словом “ратай” називали. (Див. у “Слові про похід Ігоря”). Староукр. “ратай” походить із стслов’ян. “оратай” в скороченій формі — “ратай”.

Коли Україна опинилася під польською займанщиною (за часів Королівства Польського), її укр. інтелігенція, як видно, згодом почала це слово забувати, і тому П. Беринда у Лексиконі 1627 р. вияснив їй, що “ратай” — це “орач”. Слово “орач” наша інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. знала, бо це слово було в польській мові: orasz. Беринда, крім цього, подав слово “орач” в його переносному значенні: “орачъ — земледѣлатель, земледѣлецъ, ролникъ, тятатель”.

Т. Шевченко замість слова “орач” уживав слово “плугатáр”.

В “Укр. приказках” Номиса (Симонова) є слово “плугач”.

Орган — це те, чим, як інструментом, щонебудь виконується; це слово стало популярним почerez латинське organum, що походить з грецького organón — ‘інструмент (знаряддя) для виконання чого’. Давні греки навіть мову (glotta, glossa) вважали за organon (‘інструмент’), бо вона є засобом порозуміння між людьми. Наші давні книжники, — поки ще опинилися під впливом полонізмів, латинізмів і т.ін., — орган словом “орудіє” називали. Стслов’ян. orǫdije (звідси стукр. “орудіє”) — це ‘знаряддя’, ‘інструмент’; болг. ордѣ; порівн. тепер. укр. “орудувати”.

У Лексиконі 1627 р.: “Органъ — инструментъ, орудіє”. “Механической органъ”.

Орган, як один з родів музичних інструментів, називали (під польським впливом) словом “орган” в його множинній формі: “оргáни” (поль. organy, organki).

У Лексиконі 1627 р.: “Фѣстула у органовъ”.

Ордá — наше тепер. значення цього слова: великі маси незорганізованого війська. Від самих початків історії досліджування походження цього слова і по наші дні етимологи одноз-

гідно вважали і вважають його за тюркський етранжизм; ordu, orda, що в основному означає 'воєнний табір'.

Член орди — це "ордінець"; прикметникова форма: "ординський,-а, -е".

Орёл, орла́ — із старослов'янського оръль ("орьль"). Слово всеслов'янське: болг. "орел"; серб. "орао"; рос. "орел" (чит. 'орьол'); чес. orel; поль. orzel. Походження праїндоевроп.; порівн. литов. egelis, латиське érglis, пруське arelil — всі означають 'орла'. Жіноч. роду — "орліця"; мале "орля", "орленя". Говіркові форми: "вірліця", вірлин", "вірля"

Звуки орла — "клекіт".

У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Орлимъ клетотомъ зовуть".

Інші птахи, що схожі на орлів: "Орел ястребу подобень" (Лексикон 1627 р.). Яструб (укр. книжне "ястреб") — це шуліка (говіркове: "шұляк").

У Лексиконі 1627 р. подані такі інформації про орла:

"Орелъ — птахъ, который на пятсотное лѣто обновляется. Жегом (паленія) солнцемъ погружается въ источникъ воднѣ, так и юнѣ бываетъ".

В Алфавиті з XVII ст. також є розповідь про "обновлення" орлів. (Тут вона подана в перекладі на тепер. укр. літерат. мову):

"Орел, коли він постаріє, важкими стають його очі, і він сліпне. А коли він знайде джерело чистої води, то високо злітає в сонячні оболони, і спалює свої крила та морок очей своїх, і падає додолу та занурується в воді джерела три рази, і так знову вертається [йому] юність".

Цього роду міти про орла, як видно, вважалися за коментарі, в світлі яких читачі повинні були зрозуміти ось такий образний вислів у Псалмі 103: "Обновиться, як орліня, юність твоя".

В укр. піснях орли часто асоціюються з горами. Напр., у пісні: "Ой, зза гори кам'яної орли вилітають".

Козак у піснях прирівнюється до орла, а також означається метафорою "сокіл".

Орендár — той, хто взяв якусь нерухому власність в оренду, тобто в піднаєм — за умовленою платою ("чинш"). Слово "оренда" прийшло в Україну з польського agenda, що походить з латинського agendare — брати що в піднаєм.

Із слова agenda поляки утворили собі дериватив agendarz, що перейшов в укр. мову, в якій його переробили на "орендар" (а білоруси — на "ляндар").

Орендування церков. — В Україні, коли вона опинилася під польською займанщиною (за часів Королівства Польського) в XV-XVIII ст.ст., слово “орендар” серед українців стало одіозним головно через факт здавання в оренду українських православних церков польською шляхтою.

З тим давнім “орендуванням церков” тепер мають клопіт советські офіційні інтерпретатори творів Тараса Шевченка. Ось один з прикладів. Державне Видавництво Художньої Літератури в Києві 1952 р. видало “Кобзаря” Тараса Шевченка.

У поемі Т. Шевченка “Тарасова ніч” (про бій козаків-повстанців, під командуванням Тараса Федоровича, з поляками 22 травня 1630 р.) між іншим є такий фрагмент загальної картини недолі окупованої поляками України:

“Виростають нехрещені
Козацькі діти;
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра, —
В церкву не пускають”.

У цьому виданні “Кобзаря”, в “Примітках”, редакція подала такий коментар:

“Запродана жидам віра — в XV-XVIII століттях на Україні, особливо на Правобережжі, церкви й монастирі нерідко були приватною власністю пана, на землі якого вони стояли. Були випадки, коли пани віддавали церкви й монастирі в оренду або в заставу різним багатіям — українцям, полякам і євреям”.

У світлі зацитованого вище пасажу поеми “Тарасова ніч” ясно видно, що Шевченко, пишучи: “Запродана жидам віра”, мав на думці тільки тих жидів, що брали в польської шляхти українські церкви в оренду. Але щоб советська влада не могла посудити їх в “антисемітизмі”, то редактори цього видання “Кобзаря” написали, що тими орендаторами церков були перш за все українці (і тому він згадав про них на першому місці), друге місце по них займали орендарі — поляки (і тому поляків він поставив на другому місці), а далі, на третьому місці, згадані жиди. А щоб при цьому дотриматися принципу класовості, то редактор мусів зазначити, що орендатори церков — українці, поляки й жиди — не належали до нуждарів і кляси трудящих, а були це самі буржуї.

Хоч більшевики зараз таки після встановлення своєї влади на державних територіях бувшої царської Російської Імперії офіційно заборонили вживати слово жиди, і змусили українців

замість нього вживати слово “єврей”, якого в мові укр. народу ніколи не було (воно часом уживалося в церковно-слов'янській мові), то редактор цього видання “Кобзаря” одначе в своєму, вищезгаданому, коментарі, не умотивував причини цієї заборони, хоч принцип історизму вимагав цього.

Оре́бл — авре́бля; див. **Німб**.

Оре́ст — чоловіче ім'я власне; із церк.-слов'ян. “Арістархъ”, що походить з грецького імени Aristarchos, яке складається з двох слів: aristos — ‘найкращий’ + archos — ‘вождь’, ‘начальник’ (порівн. латинське princeps). В укр. мові в Галичині ім'я “Орест” наголошують на першому складі (“О́рест”), а на Наддніпрянщині й на Волині — на другому складі: “Оре́ст”.

У Лексиконі 1627 р. значення цього імени подане неправильно: “Орестъ — угодникъ Богу”.

Оріо́н — назва сузір'я (констеляції зір) на небі над екватором землі. Це сузір'я характеризується унікальною “туманністю”, що в астрономії відома п.н. “Туманність Оріона”.

Назва цього сузір'я (“Оріон”) мітологічна. Давні греки вірили, що бог Оріон був коханцем богини Артеміди. Тому що він був принадний, Артеміда почала підозрівати, що він зраджує її з іншими богинями, і тому в стані великих ревнощів (заздрости) вона вбила його. По смерті Оріона боги примістили його на небі, надавши йому вигляд сузір'я, яке назвали “сузір'ям Оріона”, а туман у цьому сузір'ї назвали “Туманом Оріона”.

Оркестра, оркестр — музичний ансамбль. Болгар. “оркестър”; серб. “оркестор”; рос. “оркестр”; чеське orchestre; поль. orkiestra; лат. orchestra; франц. orchestre; німец. Orchester; англ. orchestra.

Походження цього слова грецьке: orchéstra; його оригінальне грецьке значення: ‘півдищене місце для танцювання’; archeomaí — ‘танцюю’. Греки вимовляли й вимовляють це слово як ‘орхестра’, римляни прийняли це грецьке слово в його “стані сущому”, і транслітерували згідно з його грецькою графікою: orchestra; але західноєвропейські народи латинський знак **ch** (напр., у латин. слові orchestra) вимовляли як **к**, а не як укр. **х**, тому грецьке orchestra в них звучало як ‘оркестра’, а не по-грецькому: ‘орхестра’. Якщо б українці були засвоїли собі це слово безпосередньо від греків, то вони напевно були б вимовляли собі його як ‘орхестра’. Але ми запозичили собі його найперше від поляків — у формі “оркестра”. Поляки взяли собі іта-

лійське слово orchestra (яке вимовляли як 'оркестра', і звідси польське orkiestra).

Такий є родовід форми "оркестра" цього слова в нашій мові. Росіяни взяли собі це слово у французів: orchestre, яке читається як 'оркестр'; звідси в росіян форма цього слова 'оркестр'. Від росіян узяли собі це слово українці Наддніпрянщини, але вони вимовляють його не по-російському (як 'оркестр'), а по-своєму: як 'оркестр'.

Українці ж у Галичині зберегли собі ту його форму, яку вони взяли з польської мови, але вони вимовляють її не по-польському, як 'оркестра', а по-своєму: 'оркестра'.

"Правописний словник" Голоскевича (1929) в ім'я компромісу визнав обидві ці форми: західньоукр. 'оркестра' і східньоукр. 'оркестр'.

Згідно з нормами нового академічного правопису в Україні з 1946 р., багато дечого з того, що було в "Правопис. словнику" Голоскевича (це колишній офіційний т.зв. "Харківський правопис") змінено. І там уже написано "оркестр", а його форми "оркестра" там уже немає.

У нашій правописній історії грецького слова orchestra замітний той факт, що українська інтелігенція в Галичині між двома світовими війнами в практиці проявила схильність вимовляти це слово як 'оркестра', і тому саме так часто писали це слово.

В "Англо-українському словнику" М. Л. Подвезька (Державне Учбово-Педагогічне Видавництво "Радянська Школа", Київ, 1948) англ. orchestra перекладене укр. словом, форма якого — 'оркестр'. У "Словнику іншомовних слів" І. В. Ляхіна й Ф. М. Петрова (Київ, 1951) це слово написано в формі "оркестр".

Наукові установи українців у діаспорі офіційно прийняли "Правописний словник" Г. Голоскевича (1929), в якому фігурують дві форми цього слова: "оркестра" й "оркестр".

Орфографія, ортографія — правопис. Слово це — грецького походження: ορθος ('прямий', 'правильний') + γραφο ('пишу').

Наші книжки XVI-XVII ст.ст. вимовляли це слово не як 'ортографія', а як 'орфографія'. Напр., у Лексиконі 1627 р. написано: "Вóнь — вь него: орфографія — вьнь". Це значить: це церк.-слов'ян. слово, що звучить 'вьнь', а означає 'в него', треба писати, згідно з орфографією (правописом) 'вьнь'.

Буква θ, що є в грецькому слові ορθος, по-латинському називається theta; в латинській мові її виражають знаком th, а фак-

тично вимовляють як *t*. Тому то грецьке слово *orthographia* по-латинському було транслітероване як *orthographia*.

Ця грецька буква була і в церковно-слов'янській мові; форма її була така: *ѳ*; в церк.-слов'ян. азбуці вона мала назву не *theta* (тета), а *фіта*. Тому що грецьке слово *orthographia* в нас прийняли в його латинській транслітерації: *orthographia*, то й вимовляли його 'ортографія' — під польським впливом.

Згідно з тими правописними нормами, що їх виробила в Україні 1928 р. Державна Правописна Комісія і 9 вересня 1929 р. затвердив Народний Комісар Освіти, Г. Голоскевич з доручення пленуму цієї Правописної Комісії уклав "Правописного словника", що вийшов друком у Києві 1929 р. У ньому немає ані одного такого слова грецького походження, в якому грецький звук *ѳ* був би виражений буквою *ф*; в усіх цього роду словах цей грецький звук виражений буквою *т*; напр.: "ортографія" (з грецького *orthographia*), "ортоєпія" (з гр. *orthoepeia*) і т.ін. Але згідно з тим новим офіційним правописом, норми якого були опубліковані друком у Києві 1946 р., в Україні вже мусять писати не "ортографія", а "орфографія"; не "ортоєпія", а "орфоєпія" і т.ін. Одначе в цьому новому правописі в Україні немає послідовності в вираженій буквою грецького звука *ѳ*.

І так, напр., там пишуть "орфографія", бо це слово походить з гр. *orthographia*, але там таки пишуть "ортодоксія", незважаючи на те, що це слово походить з гр. *orthodoxia*.

Осау́л, есау́л — стара назва козацького сотника. Пояснення значення й походження цього слова вперше подав "Словарь русского языка" (С.-Петербургъ) 1895 р. Там це слово написано не як "осавул", а як "есау́ль" (чит. 'есаул') та сказано, що воно походить з тюркського джерела, і подано такі його тюркські форми: "јасаул", "јасоул", "асаул".

Такі самі інформації про це слово подав Н. В. Горяев (див. його "Сравнительный этимологический словарь русского языка" Тифлисъ, 1896). Після нього повторив те саме А. Г. Преображенський (у своєму Словнику 1910-1914).

Усі вони зазначають, що це слово прийняла тільки українська (у них написано "малороссійская") мова, і що воно має в ній різні форми: "эсауль", "есауль" (чит. "есаул"), "осаул", і що його старшими формами були в Україні: "осауль", "асауль", "ясауль".

У Словнику Грінченка подане це слово в формі "осавул", в супроводі російської його форми "эсауль".

Найновішим на теперішній час джерелом, в якому подана

інформація про слово “осавул”, є така праця: Н. К. Дмитриев, “Строй тюркских языков”. (Москва, 1962). Подане в нього значення цього слова (він специфікує його як монгольсько-татарське: “ясагул”, “ясивул”): ‘управитель’, ‘урядник’.

Осанна в Лексиконі 1627 р.: “Осанна — збав прошу, або спаси нынѣ!” У нашій старій церк.-слов’ян. пам’ятці Остромирова Євангелія (з 1056-1057 рр.) написано: “Осанна сыноу Давидовъ” (Матв. 21:9).

А. Г. Преображенський у своєму Словнику (1910-1914) коротенько пояснив:

“Евр. *hōša’ na!* пов. отъ *hōšía* — спасать. Въ цсл. изъ гр. *ossanná*”. (У Преображ. це слово написане грецьким письмом).

М. Фасмер у своєму *Russisch. etym. Wört.* (1950-58) коротенько поінформував, що староруське і старослов’ян. “осанна” походить з грецького *osanná*, а те останнє — із старогейм. *hōša’ nā* — ‘поможи ж’. З тих найдавніших (з досі нам відомих) старочерк.-слов’ян. пам’яток, в яких це слово засвідчене, він, розуміється, назвав Зографський звід (з кінця X чи з початку XI ст.), Маріїнський звід (з того самого часу) й Остромирову Євангелію. Найобширніші інформації про це слово залишив по собі Митр. Іларіон (проф. І. Огієнко). Між записками, які він робив у ході свого перекладання Біблії на укр. мову, є така нотатка:

“Осанна, давн. евр. — *hōšiah - nna* — допоможи но (Псал. 118.25); пізніше скорочене: *hōša - na*, чи *hōša - nna*, з тим самим значенням; гр. *osanná*, лат. *hosanna*.

В п’ятий день Кучок (*ho - Šanot*) читається молитва, де часте це *hōša - na*.

Пізніше — це викрик радості, чи привіту, як наше “Слава!” Порівн. Матв. 21:9, 15; Ів. 12:13”. *Ю. М. -Л.*

Оселéдець — довгий чуб з правого боку голови, решта якої побрита. Давні волзькі болгари (народ тюркського походження — з Азії) голили свої голови, а залишали там довгий чуб. Також чуба на побритій голові мав наш князь Святослав I Ігорович Хоробрий († 972). Такі чуби на головах мали й запорізькі козаки, і вони звали їх “оселедцями”.

Фасмер у своєму *R. e. Wört.* (1950-58) дотримується традиційного пояснення значення назви того чуба в запорожців, і каже, що вона походить від назви риби — “оселедця”. Якщо це й правда, то все таки треба було б відповісти на питання, чому вони саме таким словом називали чуба.

Українці прозивали москалів “кацапами”, а москалі прози-

вали українців “хохлами” — від слова “хохол” — ‘чуб’; це слово є всеслов’янським.

У справі походження слова “кацап” і того джерела, з якого воно появилось в українців, між етимологами досі немає однозгідності думок. Якщо це слово походить від слова “цап”, то неясним залишається морфема **ка** у слові “**ка**-цап”. Серед тих українців, які знають значення російського слова “как” (‘як’, ‘подібно як’) є таке популярне переконання, що українці створили собі вираз “как цап” (‘такий як цап’; ‘з такою борідкою як у цапа’), і з цього постало слово “кацап”. Очевидно, що не можна виключати, що це т.зв. “народня етимологія” (що належить до псевдології) слова “кацап”.

Осіка. “Вбити осікового клина” — метафоричний вислів в укр. народній стилістиці, який означає: ‘вбити зло в самому його зародку’.

В Україні було таке старе повір’я, що коли священик, звершуючи Похорон, “не запечатує гробу”, то до покійника, що похоронений у такому гробі, мав доступ чорт. Він вселяється в тіло такого покійника, що таким чином стає опирем, який опівночі виходить з могили і тероризує людей, зокрема ж подорожніх на шляхах, і сходить у могилу аж тоді, коли мають у досвіта п’яти “треті півні”. Щоб позбутися того опира, в “незапечатувану” могилу глибоко вбивали гостро затесаного осикового кола, яким пробивали тіло покійника в такій могилі.

Питання, чому саме осикового, а не з іншого дерева, вбивали кола в таку могилу, треба пов’язати з укр. народнім повір’ям, що це “осика дала дерево на спорудження хреста”, щоб на ньому розп’яли Ісуса Христа. Тому то осика засуджена на те, щоб вічно тремтіти, і видно, як на ній листочки постійно тремтять.

Не було б великим ризиком сказати, що повір’я про осикового кола, чи клина, та про тремтіння осики” походить з дохристиянських часів, а з ідеєю “незапечатуваного гробу” священиком пов’язано його вже значно пізніше.

Ідеться про те, що є ще другий варіант цього повір’я, яке полягає в такому переконанні, що відьмар по смерті стає опирем, який по ночах виходить з могили. (І в цьому варіанті цього повір’я немає згадки про похорон, про священика та “незапечатуваний гріб”). Щоб позбутися того опира, його в могилі пробивають загостреним на кінці осиковим колом.

Обидва варіанти вищезгаданого повір’я зберігалися на Кре-

м'яначчині (зах. Волинь) ще навіть по першій світовій війні.
Ю.М.-Л.

Осінній, -я, -є; із староукр. “осеньны, -ная, -неє. Порівн. у Грамоті велк. князя Мстислава (1130 р.): “Осеньнее полюдие”. Цей староукр. прикметник походить від нашого старого іменника “осень”, від старослов'ян. *jesъpъ* (“єсьнь”), що зберіг свою автентичну форму в церк.-слов'ян. мові (“єсьнь”); болг. “есень”; серб. “јесен”; рос. “осень”; чеське *jesen*; пол. *jesień*.

Очевидно, що форма старослов'ян. прикметника, утвореного із стслов. іменника *jesъpъ*, мусіла бути **“jesъpъpъ”* (**“єсьньпъ”*), і здовжено — **jesъpъпы* (**єсьньпы*), з якого постав стукр. прикметн. **“осеньны”*. (Порівн. стслов'ян. “єзеро”, “єдинь і стукр. “озеро”, “одинь”).

Віддзеркалення пракореня стслов'ян. “єсьнь” в його неслов'янських відповідниках праїндоевроп. походження: пруське *asanis* (“осінь”); готське *asans* (“жнивová пора”).

Слово “осінній” в укр. народній стилістиці: “осінній господар” — це такий господар, що коли восени збере все збіжжя, то негайно продасть його, гроші відразу розпустить, а після того цілий рік бідує.

Осія — біблійне чоловіче ім'я; з гебр. Но́сеа, що є скороченням форми імені *Zehoša*, значення якого — ‘поможе’; тобто Господь допоможе’. Церк.-слов'ян. форма його — “Осія”.

У Солярського: “Осія — избавление, спасение”. (П. Ф. Солярській, *Опыт библейскаго словаря собственныхъ именъ. С.-Петербургъ, 1879-81*).

Оско́ма — відчуття подразнення (ніби “біль”) в зубах після спожиття чогонебудь кислого; особливо ж кислих овочів. Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) *skomina* (“скомина”); серб. “скомина”; болгар. “оскомени”; рос. “оско́мина”; чесь. *oskomina*; поль. *oskoma, oskomina, skomina*.

Ф. Міклошіч 1886 р. вказав на слово *skomas* (“оскома”) в литовській мові, яке, на його думку, є першим доказом, що пракорінь стслов'ян. слова *skomina* походить з праїндоевроп. мовного джерела. (Див. у його *Etymol. Wörterb. der slav. Sprachen. 1886*). Коли ж йому доказали, що це слово в литов. мові є запозиченням із слов'ян. мов, дискусія над справою походж. цього слова триває й досі. (Див. *Vassmer, Rus. etym. Wört., 1950-58*).

Ілюстративні приклади вживання слова “оскома”: “Кислиці поїла й оскома напала” (Б. Грінченко, “Етнографическія матері-

аль”, Т. III. Чернігів, 1899). “Адам ззів кисличку, а у нас оскома на зубах”. (М. Номис, Укр. приказки, прислів'я і т.ін., 1864).

М. Л. Подвезько в своєму “Укр.-англ. словнику” не переклав слова “оскома” англійським словом, а тільки переклав народню стилістичну фразу “Набити оскому” — “To set the teeth on edge”. (До речі, таке саме значення має укр. народня стиліст. фраза “Гострити зуби” на що; напр., — на “чужий коровай”).

У Лексиконі 1627 р.: “Оскóминкы набываю”.

Осмійовати — розповсюджувати між людьми свої насміхи над ким.

У Лексисі 1596 р.: “Укоряю — осмѣвюю. Укоризна — насмѣвѣско”. Слова “смѣх”, “осміятися” — всеслов'янські; стслов'ян. (і церк.-слов'ян.) směchъ, smějati se; болгар. “смѣх”, “смѣја се”; серб. “смех”, “смејати се”; чес. smich, smáti se; рос. “смех”, “смеяться”; поль. śmiech, śmiać się”.

Пракорінь цього слова — праіндоевропейський; порівн. санскрит. smáuatē (‘сміятися’); латиське smēt (те саме); англ. to smile (те саме).

В епосі Ренесансу (Відродження — XIV-XVI ст.ст. в зах. Європі) одним з головних письменницьких засобів боротьби з ідеологічними противниками був насміх — т.зв. *investiva*.

Слово “насміхатися” стало в лексисі філософії популяризоване почерез відомий імператив: *nes ridere, nec odisse sed intellegere* — ‘не насміхатися, не ненавидіти, а лиш пізнавати’ (тобто досліджувати, вивчати). Автором цього імперативу був філософ Барух (Бенедикт) Спіноза (1632-1677). *Ю.М.-Л.*

Особа — термін, яким означаємо дану людину, коли думаємо про неї, як про індивідуальність. Латинським відповідником слова “особа” є термін *persona*.

З того часу, коли Ф. Міклошіч висловив своє переконання, що слово “особа” постало із старого виразу *o - sobě : *o - sebě (див. у його *Etymol. Wörter. der slav. Sprachen*, 1867), нічого нового в справі самої суті походження того слова досі не було сказано. З мовознавців — мислителів такої самої думки, як і Міклошіч, про походження слова “особа”, був О. Потебня (1835-1891).

Бачити дану людську істоту в світлі ідеї ‘o - sobě’ — це значить бачити її як ‘осібну’, ‘іншу’ від решти людей з уваги на її специфічні риси.

Брюкнер цілком правильно вказує на той очевидний факт, що латинське слово *persona* створене на основі ідеї ‘per se’. (Див. *Słown. etymol. jęz. pol.*, 1927).

Смірнов, здається, поступив досить ризиковно, коли твердив (1910 р.), що слово “особа” було прийняте в укр. мову з мови польської (А. Н. Смирновъ, Западное влияние на русский языкъ въ Петровскую эпоху. Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Т. 88. Ном. 2. С.-Петербургъ, 1910).

Слово *osoba* є не тільки в західнослов'ян. народів (у чехів, поляків і в серболужичан а останні вимовляють його як ‘*wo-soba*’), але є воно і в усіх південнослов'ян. народів: болгар. “*osoba*”; серб. “*osoba*”; словінське *osoba*. Брюкнер вважає це слово за веслов'янське.

Поляки, чехи й словаки, які прийняли християнство з Риму, а разом з ним прийняли й латинську мову не тільки для вжитку богослужбового, але й для літературного й наукового, мусіли значно раніше за нас допустити у свої літературні етнічні мови слово *osoba*, яке книжники цих народів узяли з лексики своїх народніх верств.

У нас довгий час такої потреби не було, бо церковно-слов'янська мова колись була більш-менш зрозумілою нашій інтелігенції, але при цьому церк.-слов'ян. слово “лице”, що вживалося метафорично як відповідник лат. *persona*, довго загороджувала нашому “простонародньому” слову “особа” доступ до нашої книжної мови. І коли широким масам нашої інтелігенції з ходом часу деякі церк.-слов'ян. слова ставали незрозумілими, а між ними було й слово “лице”, то аж тоді треба було звернутися до мови нашого “простолюддя”, взяти звідти слово “особа”, й перекласти ним слово “лице”.

Тут і причина того факту, що Лаврентій Зизаній у своєму Лексисі 1596 р. мусів вияснити: “Лице — о с ó б а”.

Памва Беринда ще із свого боку мусів повчити в своєму Лексиконі (1627) широкі верстви нашої інтелігенції, що “Ипостась, персона — [це] о с ó б а”. І ще раз: “Собство — персона, о с о б а”.

Твердження Фасмера (в *Russisch. etymol. Wört.*, 1950-1958), що це [єпископ] Ф. Прокопович був ініціатором уведення слова “особа” в книжну мову східнослов'ян. народів, мабуть, треба записати на конто його *lapsus calami*. Адже до народження Феофана Прокоповича (1681-1736) ще треба було чекати 85 років, коли Л. Зизаній у своєму Лексисі інформував широкі маси укр. інтелігенції, що церк.-слов'ян. слово “лице” означає о с о б у. Книжники Московщини, які непохитно трималися церк.-слов'ян. слова “лицé”, і навіть знаціоналізували його форму на “лицó”, а

народнього слова “особа” в літерат. мову не хотіли допустити, нарешті дочекалися того, що це слово почули від укр. ученого з Києва — еп. Ф. Прокоповича. Він, що свого часу був найближчим дорадником царя Петра I, може й цареві порадив це слово вживати. *Ю. М.-Л.*

Осоружий — остогидний. У Словнику Грінченка це слово перекладене російськими словами “надоѣвшій, противный, постылый, ненавистный”.

Подвезько у своєму “Укр.-англ. словнику” перекладає його англ. словами *hateful, repelling*.

Г. Ільїнський у своїй статті, яку він опублікував у журн. “Рідна Мова” (Варшава), ч. 3 (1933 р.), виводить це слово з праїндоевропейського кореня * *soġ-* (що його він сам відтворив) з латин. прикм. *svagus* і з тих словінських слів, що починаються двоскладом *osoġ-*.

Упротивень цій гіпотезі, треба сказати, що приписування морфемі *осо-* ролі кореня слова “осоружний” є безпідставним, бо цей прикметник є зложеним словом: “осо” + “ружний”. У словінській (словенській) мові слово *gožan* і в сербській “ружни” мають те саме значення, що й укр. слово “осоружний”, а саме — ‘гидкий’.

Словінське слово *gožan* (‘осоружний’, ‘гидкий’) походить від словін. дієслова *rogati se* (із старослов’ян. *raġati se* — ‘ругатися’, ‘лятися’); сербське слово “ружни” (‘осоружний’) походить від дієслова “ругати се” (‘лятися’).

В укр. слові “осо-ружний” компонент “ружний” походить від ст. укр. “ругати ся” (із старослов’ян. *raġati se*).

У лексиці укр. народу є слово “осоруга” (див. у Словнику Грінченка). Порівн.: “осо - руга”, “на - руга”, “по - руга”. Можливо, що в слові “осо - ружний” компонент *осо-* не є нічим іншим, а тільки скороченим *осто-*, який виражає ідею ‘дуже’ в таких словах, як, напр., “остогидлий”; отже функція цього компонента (*осто-*) в слові “ос(т)о - ружний” полягає в завданні вказати, що хтось, чи щось є ‘дуже гидкий’.

Морфему *осто-* додають і до тих дієслів, що виражають емоції негативного характеру: “осто - гиднути”, “осто - чортіти”, “осто - бісіти” і т.ін., а навіть “осто - пранцювати” (‘остобісіти’).

Походження звукосполюки “осто-” в цих зложених словах треба вважати за неясне. Може поруч стслов’ян. (і стукр.) виразу “до - сьть” (з якого постало наше теперішнє слово “досить”) існував вираз **о - сьть*; і як з виразу “до - сьть” постала скоро-

чена форма “доста” (в укр. говірках у Галичині), так з виразу *о - сить могла постати скорочена форма *оста.

Вираз “до - сить” у своїй скороченій формі “доста” наявний у зложеному слові “досто - вірний”. Подібно, слово *оста (скорочена форма виразу *о - сить) могло перетворитися в *осто, і залишитися в укр. мові живим у таких зложених словах, як, напр., “осто - чортілий”, “осто - гидлий” і т.ін., а також у своїй скороченій формі *осо* (з “осто”) — у словах “осо - ружний”, “осо - руга”.

Роблячи таке припущення, вважаємо компонент *осто-* за український твір. *Ю.М.-Л.*

Останній — кінцевий у ряді, в черзі. У Лексиконі 1627 р.: “Послѣдній — останній”. У Словнику Грінченка є форма “остатній, -я, -є” й “останній, -я, -є”.

Уживання слова “останній” він ілюструє прикладом з “Укр. приказок” Номиса: “Поки зберемо, — о с т а н н є здеремо”.

Форма “остатній” є всеслов'янською, а форма “останній” такою не є. Її наявність у нашій мові не могла бути вислідом польського, чи російського впливу, бо в польській і російській мовах форми “останній” немає.

Автором припущення, що колись було стслов'ян. слово *ostanъ був А. І. Соболевський. (Див. його “Лекції по історії рускаго языка”. Изданіє 4-е. Москва, 1907). Одначе таке слово в старослов'ян. пам'ятках (точніше кажучи, в пам'ят. старо-церк.-слов'янських) не засвідчене.

У нас слово “останній” (замість “остатній”) засвідчене тільки в наших пам'ятках із XVII ст. напр., у Катехізисі 1645 р. написано: “День о с т а н н і й”.

Як слово “остатній” (що не засвідчене в ст.-церк. пам'ятках) постало із старослов'ян. *ostatъкъ* (що наявне в церк.-слов'ян. мові), так слово “останній” постало із слова “останок”. Див. у Лексиконі 1627 р.: “Оста́нокъ — позоста́лоє”. Наше “останок” походить із староукр. “останькъ”, яке вдавнину мало в нас свою стслов'ян. форму “*ostanъкъ*, що збереглося в церк.-слов'ян. мові: “останькъ”.

Синонімом слів “остатній” і “останній” є в нас слово “последній”, яке залишилося живим в укр. народній лексиці. Ось приклад: “Дозволь мені хоч умитися на последній дорозі”. (І. Рудченко, Народня южнорусскія сказки. I-II. Київ, 1869-70).

Слово “последній” у переносному сенсі означає в укр. народній стилістиці те саме, що в тепер. укр. мові означає слово “упос-

ліджений”. Ось приклад: “Хіба ж таки я послідній від усіх”. (З “Укр. приказок” Номиса). Грінченко в своєму Словнику обома, вищезгаданими, прикладами ілюструє факт уживання нашого старого слова “послідній” українським народом. Звичайно, що слово “послідній” є всеслов’янським. Старослов’янська його форма (збережена в церк.-слов. мові) — *poslědъny* (“послѣдънь”).

До сім’ї слів “остáнок”, “остáча”, “остáток”, “остáтній”, “останній” належить також наше тепер. літерат. слово “остаточний”. Наявне в церк.-слов’ян. мові слово “остатъчьнь” є старим болгаро-македонським прикметником, що був утворений із старослов’ян. іменника *ostatъkъ*.

На західнослов’ян. мовному ґрунті з цього іменника також постали (подібні до старого болгаро-макед. “остатъчьнь”) прикметники: в чехів — *ostatečny*; в поляків *ostateczny*. Чи також і східнослов’янські народи вдавнину утворили собі із слова “остаток” прикметника “остаточний”, чи може вони прийняли його із польського (порівн. польське *ostateczny*), — цього не знаємо. Але факт залишається фактом, що в старих східнослов’янських пам’ятках слово “остаточний” не засвідчене; немає його також у лексиці старого укр. фальклору; і немає його в Словнику Грінченка.

Якщо воно в нас походить з польського *ostateczny*, то це свідчило б, що існуючий у російській літерат. мові прикметник “остаточный” міг з Польщі проникнути в Московщину почерез укр. книжну мову XVI-XVII ст.ст., в якій є повно полонізмів.

Остáток — решта, остáча, остáнок, частіше: остáнки. У Лексиконі 1627 р.: “Остáтокъ тѣла”. “Позосталыхъ остáтки”. Синонімом слова “остáток” є слово “остáнок”. У Лексиконі 1627 р.: “Остáнокъ — позостáлоє”. Див. **Останній**.

Слова “остаток” і “остáнок”, “остатній”, “останній” базуються на тому самому пракорені, що й дієслова “стáти”, “стáтися”, “ставити”, “настати”, “оставити”, “остатися”, “становити” і т.п. Про праіндоєвроп. походження цього пракореня може посвідчити ось хоч би латинське *sto* (‘стою’); *statum* (‘щоб стати’; порівн. латин. *status* і *statutum*); *stavi* (‘я став’; порівн. “ставити”); *stare* — ‘стояти’.

Остентаційний — слово, яким характеризують навмисність якогось руху руки, чи якогось вислову, або дії взагалі, що спрямовані на демонстративну показовість, підкреслену маніфестованість. Напр., “остентаційний жест рукою” — це знак, яким людина підкреслено виражає комусь свою інтенцію. Остентаційно “обвішалася біжутерією” — значить зробила це з інтенцією

показатися багатійкою. Він “остентаційно” вийшов із залі — значить зробив це з н а ч у щ е.

Слово походить з латин. *ostentatio* — ‘значуща показовість’.

Остобісіти — див. **Осоружний**.

Осторожність — обережність. У Лексисі 1596 р.: “Чуйность, пильность, осторожность”. У Лексиконі 1627 р.: “Хранение — осторожность”; “опасно — осторожное”; “опасный — осторожный”.

У Словнику Грінченка факт уживання слова “осторожність” укр. селянством ілюстрований таким прикладом з укр. фольклору: “Як тільки трісне труна, ти читай, а другий раз як трісне, то майся на осторожности”. (Чубинський, “Труды”, *Op. cit.*, Том I).

Слово “осторожність” походить від прикметника “осторожний, -а, -е”, що оснований на тому самому корені, що й слово “осторога”, “стерегти”, “сторож”, “остерегти”, “сторожити”, “підстерегти”, “застерегти”, “застереження” і т.ін.

Праслов'янський корінь цих слів презентував себе двома перезвучними варіантами: *storg- : *sterg-. У праслов'ян. *storg-морфема *stog- у чехів і словаків та в півд. слов'ян перетворилася в *stra-*; напр., у чеськ. і словацк. *straž* і в старому болгаромакедон. (воно ж і ст.-церк.-слов'ян.) “стражь”. У поляків праслов. *stog- перемінилося в *stro-*, напр. у слові *stróż*, первісна форма якого була *strož*. У східніх слов'ян *stog- перемінилося в *storo-*; напр., у слові “сторож”.

У праслов'ян. *sterg- фонема *ster-* у півд. слов'ян перетворилася в *strě-*; напр. у старому болгаромакедон. “стрѣшти” (‘стерегти’), *strěga* (‘стережу’). У чехів вона перетворилася в *stři-*; напр., *střici* (‘стерегти’), а в поляків — у *strze-*; напр., *strzec* (‘стерегти’). У східніх слов'ян праслов. морфема *ster- перетворилася в “стер-”; напр., в укр. слові “стерегти”.

Поруч старших “стеречі”, “стерегти”, в нас згодом постали побічні форми: “беречи”, “берегти”; порівн. “побережник” — сторож ліса. А також у народньому афоризмі “Береженого Бог береже”.

Острів — частина відносно невеликого суходолу — на озері, на морі, чи на океані. Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) *ostrovъ* (“островъ”); болг. “остров”; рос. “остров”; серб. “острво”; чеське *ostrov*; поль. *ostrów*; верхньолужицьке й нижньолужицьке *wotgow*.

Від часів Ф. Міклошіча (див. його *Etymol. Wörter. der slav. Sprachen*, 1886), твердження, що стслов'ян. слово *ostrovъ* базу-

ється на тому самому праіндоевроп. корені, що й санскрит. *szavati* ('струя'), латиське *strava* ('течія'), литов. *stove* і *strove*, досі залишається загально прийнятим. Етимологи на підставі цього погляду твердять, що в праслов'янській добі було слово **strovъ* (порівн. "струя"), до якого згодом була додана приставка *o-* (для вираження ідеї 'околити', 'окружити') і так постало праслов'ян. зложене слово **o-strovъ*, що виражало ідею 'того, що обтікає струєю', тобто 'течією' води.

Памва Беринда, пояснюючи значення слова "острів", написав у своєму Лексиконі 1627 р.: "Островъ — выспа". — (*Wyspa* — це польське слово, що означає 'острів').

Остріг — назва одного з міст зах. Волині. Це старовинне місто назване староукр. словом "Острогъ" (в тепер. укр. вимові 'Остріг'), значення якого ось так пояснене в Лексиконі 1627 р.: "Стѣна — муръ, валь, о с т р о г ъ".

Старослов'янське слово "острогъ" засвідчене в найдавніших старослов'янських пам'ятках, якими є ст.-церк.-слов'ян. переклади (з грецьких оригіналів) церковних текстів. І так, напр., у т.зв. "Маріїнському зводі" (кодексі, збірнику) ст.-церковн.-слов'янських текстів, що походять з кінця X, чи з початку XI ст., грецьке слово *chaгах*, родов. відмінок: *chaгakos* (значення якого: 'загострений стовп', 'острокіл', тобто 'палісада', а також — 'укріплене місце', тобто 'кріпость' = 'твердиня', = 'форт') у цій пам'ятці перекладене старослов'ян. словом *ostrogъ*.

Слово це — всеслов'янське; болг. й серб. "острог"; рос. "острог" (чит. 'острог'); чеське *ostroh*; поль. *ostróg*.

Тому що старослов'ян. слово "острогъ" своє початкове значення ('загострений стовп' чи 'гострий кіл, паль') змінило на 'кріпость' = 'твердиня' = 'оборонне замчище' = 'форт', і тому, що в'язниці були в льохах *о с т р о г а* (кріпости), то слово "острогъ" ('кріпость') змінило своє значення на 'в'язниця'.

Тому то в Словнику Грінченка написано: "Острог — тюрма". Приклад там поданий такий: "А в Києві острог без вікон, без дверей". (П. Чубинський, Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русский край. I-VII. С.-Петербургъ, 1872-1878. Див. том V). У тепер. літерат. сербській мові слово "острог" є синонімом серб. слова "темница" ('тюрма'). Також і в російській літерат. мові слово "острог" аж до перелому XIX-XX ст.ст. вживалося як синонім слів "темница", "тюрма".

Між етимологами не було, і досі немає, однозначності поглядів на справу походження кореня слова "остріг". Одні виводять його від слова "острій" ('вістря'), а інші — від "остерегти".

На території Югославії є гора, що називається “Острог”, але цей топонім, мабуть, постав з того, що на цій горі колись був острог (тобто укріплення). Адже в нас (особливо на зах. Волині) є багато таких назв: “Замкова гора”, “Підзамче”, “Зазамче” і т.д., де вже “зámків” (тобто фортець, острогів) немає. Та й назва села “Остріжець” є на зах. Волині.

Острóга — стремéно; старе всеслов'янське слово. У всіх східнослов'янських народів у минулому слово “острога” означало ‘стремено’. У сербів слово “острога” тепер означає кілка, до якою підв'язують виноградну лозу, а стремено вони словом “оструга” називають; словінці ж і поляки називають стремено словом *ostroga*, а чехи словом *ostroha*. Росіяни слово “острога” згодом підмінили словом “шпора”.

Поруч слова “острога” у нас було староукр. (і східнослов'ян.) слово “стремя” (тепер у нас — “стремено”); у болгар “стрѣмени”; в сербів “стремени”; у чехів *střemen*; у поляків *strze-tnień*. У Лексиконі 1627 р. є таке пояснення: “Стрекало — жáло, остéнь, бодець, о с т р ó г а”.

Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) слово “стрѣкало” означає кожну таку річ з гострим шпилем, який подразнює живе тіло в даній точці. До таких предметів зачислено й острогу, бо вона “підстрікує” (старослов. “стрѣкати”, “подстрѣкати”) тіло коня.

Назва “острога” основана на тому самому корені, що й старослов'ян. слово *ostrъ* (“острѣ”), до якого в нас у деяких діалектах почали додавати протезу *г* (“гострий”), а в деяких діалектах протезу *в* (“вострий”), але протеза *г* перемогла, і тепер в укр. літерат. мові маємо “гострий”, замість стукр. “острый”.

В Укр. Галицькій Армії (УГА) в 1918-1920 рр. була маршова пісня “Лицарі залізної остроги”.

Отáва — “друга трава”, що виростає після “першої трави”. Словом “отава” в Україні називають осіннє сіно.

“Отава” — слово всеслов'янське. Мода на “тюркську” етимологію слова “отава” (див. про неї в *Etymol. Wörter. der slav. Sprachen*, 1886, Міклошіча) була вже минула на довгий час. І коли Н. К. Дмитрієв 1958 р. зробив багатьом етимологам на Заході несподіванку, заявивши, що слово “отава” таки походить з тюркського джерела (див. “Лексикографический сборник”. Выпуск 3. Москва, 1958), то М. Фасмер затаврував цю подію своєю заявою, що Дмитрієв, мовляв, “повторяє з а с т а р і л у тюркську етимологію”. (До речі, “тюркська” етимологія слова “отава” полягає в такому твердженні, що воно походить від тюркського

слова “от”, яке означає ‘траву’. Щоправда, прийнята Фасмером (див. у його Russ. etym. Wörter., 1950-58) “слов’янська” етимологія слова “оттава” не є новішою за його “тюркську” етимологію, бо її початок датується другою половиною XIX ст., а тим останнім (перед Фасмером) визначним авторитетом, який підтримав “слов’янську” етимологію слова “отава” був Преображенський (див. у його Словнику з 1910-1914 рр.).

“Слов’янська” етимологія слова “отава” полягає в твердженні, що воно постало — шляхом “перезвуку” — із старослов’янського слова *tyti* (“тыти”), — подібно як шляхом “перезвуку” було утворено іменник “слава” від дієслова “слыти”. У той час, коли Фасмер заявив, що Дмитрієв “повторяє застарілу тюркську етимологію” слова “отава”, Й. Отребський (J. Otrębski) зробив багатьом етимологам, а між ними й Фасмерові, несподіванку, бо він заявився за “застарілою” індобалтійською етимологією” слова “оттава” (див. його Gramatyka języka litewskiego. I. Warszawa, 1958).

Тим визначним авторитетом, який твердив, що пракорінь слова “отава” є той самий, що й у литовському слові *otólas*, латиському *atals* і пруському *attolis* (усі вони означають ‘другу’ косовицю трави), був Ф. Мікклошіч (див. його Etymol. Wörter. der slav. Sprachen, 1886). *Ю.М.-Л.*

Отаман — “провідник, старший; з тюркського *ataman*; *ata* — ‘батько’, ‘дід’ + *man* — ‘великий’, ‘старший’. У Криму старший пастух зветься *атаман*. Румунське *ataman* — те саме.

Отаман — старший у козацькому курені; старший провідник; старша форма — “ватаман”, з татарського *adaman*: ‘старий пастух’.

Наші грамоти XV-го віку вже знають слово “ватамань”, а Двинські грамоти знають його ще з XIII-го віку”.

Це пояснення походження слова “отаман” подане в рукописі митр. Іларіона з 1938 р. Воно свідчить, що він дотримувався тієї теорії, яку в Польщі 1927 р. спопуляризував був Александер Брюкнер (Brückner). Див. його *Słownik etymologiczny języka polskiego*. (Kraków, 1927), в якому сказано: “*А т а м а н* — старший в козацькому курені; “терпи, козаче, *атаманом* будеш”, — приказка; з німецьким *г е т ь м а н о м*, — почерез польське, — не має нічого спільного; На Русі появляється вже в 13 столітті для старшого над морями; з татарського *adaman* — ‘старший над пастухами’ і “кошем” — 1000 овець; на Русі в 16 ст. зійшло на *війта, тивуна, десятника*”.

ЗАМІТКИ: тивун — староукр. слово, що походить з часів княжої Київської Русі, де тивунами звалися княжі земські урядники; слово це скандинавського походження — *thiun* — ‘службовик’, ‘урядник’. Коли Литва в другій половині XIV ст. здобула від татар українські й білоруські землі (що їх татари здобули на протязі 1237-1240 рр.), і вона прийняла тодішню нашу книжну мову за урядову мову Великого Князівства Литовського, а в основу своїх державних законів поклала закони з “Руської Правди”, складеної в Києві в XI-XII ст.ст., то Литва прийняла староукр. державну термінологію, а в цьому й слово “тивун”, яким називали княжих провінційних адміністраторів.

Слово “війт” — з польського *wójt*, що походить з німецького *Vogt*. (Ю.М.-Л.).

Отара — стадо овець; слово це наявне тільки в мові українців і населення Донщини. Фасмер інформує, що це слово походить “правдоподібно з тюркського” джерела. (Див. його *Russ. etymol. Wörterbuch*, 1950-58). За ближчими інформаціями в справі “тюркської етимології” цього слова він відсилає читача до Словника Преображенського (з 1910-14 рр.). “Тюркська” етимологія цього слова базується на таких даних: середньо-татарське й башкирське слово *utag* означає ‘обору’; казахське *otag* означає ‘пастівень’ і ‘стадо’.

Отворіти — відчинити; в тепер укр. літерат. мові не вживається; його офіційно зачисляють до категорії “застарілих слів”. У дійсності ж воно, як і багато інших т.зв. “застарілих слів” (ніби “архаїзмів”), зовсім не застаріло; воно є живим словом в устах укр. народу в Галичині, а з укр. літерат. мови його усунули тільки тому, що на більшості укр. територій перестали вживати це слово, а на його місці вживають слово “відчиняти”.

Слово “отворити” в минулому було словом всеукраїнським. У “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “Отвори врата”.

Старослов’ян. “отворити”, “отворяти”; болгар. “отварѣм”, “растварѣм”; серб. “отворити”, “отворяти”; чеське *otvřiti*, *otvřati*; поль. *otworzyć*, *otwierać*. Походить з праслов’янського **otvoriti*; ця форма опісля вимовлялася як **o-tvoriti*, яка, мабуть, робила таке враження, що це слово походить від *tvoriti* (‘творити’) з приставкою *o*. Про це свідчить той факт, що замість утворити слово **za-voriti* — на зразок *ot-voriti*, було утворено слово неправильно: **za-tvoriti*.

У дійсності ж базою цього праслова було не дієслово **tvoriti*, а тільки **voriti*, яке було повторною формою дієслова **verti*,

що значило 'вертiти'. Це значить, що праслов'янський корiнь цього слова презентував себе в двох своїх варiянтах: *vog-: *veg.

Варiянт vog- цього праслов'ян. кореня маємо в укр. словi "загора" ("за-**вор**-а"), яким називають грубий дрюк, поземо прикрiплений бiля вершка грубого стовпа так, щоб ним можна було "вертiти" (i крутити, немов на осi) i зачиняти вхiд до обори, чи загороди (для худоби) на пастiвнi (пасовищi); пракорiнь *vog-е також у словi "проворний" ("про-**вор**-ний) — тобто 'верткий', 'меткий'.

У селянському возi є такі частини, що називаються термiнами "розвора" ("роз-вор-а") i "шворiнь" (в деяких говорах: "шворiнь").

Другий варiянт цього пракореня (*veg-) маємо в словах "верткий" ("**вер**-т-кий"), "дверi" ("д-**вер**-i"), "вертiти" ("**вер**-тiти"), "сверло" ("с-вер-ло"), завертка.

Пракорiнь слiв "отворити", "отвертий" походить з праiндоевроп. джерела; пор. латинське verito 'обертаю', 'вертую'; литовське atvegiu — 'вiдкривати'; латиське atvērt (te same).

Отесувати, обтесувати — тесати що (дерево, камiнь) з осiх бокiв. У Лексиконi 1627 р.: "Сокирою мулярѣ камня стесуютъ".

"Тесати", "отесувати", "отесаний", "неотесаний", "обтесувати", "затесати", "тесля", "теслярство", "тесак". Прiзвище "Тесарський". Старослов'ян. (i церк.-слов'ян.) "тесати"; болгар. "тес-ja", "теша"; серб. "тесати"; чес. tesati, tesavati; поль. ciosać, ciesielski.

Походження кореня цього слова — праiндоевроп.; порiвн. iндiйське tap-szati ('теше'); литовське taszyti ('тесати' дерево); грецьке tekton — 'тесля'.

В укр. народнiй стилiстицi "неотесаний" означає невиховану людину; грубiяна. "Кiлки на голови тесати" кому — 'верховодити слабовiльною людиною'. Те саме: "По голови їздити" кому.

Оже (мiсцеве) — отже. У повiстi "Хiба ревуть воли" Панаса Мирного: "Оже як не працювала Мотря, а все бiдно жили".

Отець — батько; староукр. "отець"; старослов'ян. (i церк.-слов'ян.) "отьць"; болгар. "отець"; серб. "отац" (род. вiдм. "оца"); рос. "отец" (чит. 'оџец'); чеське otec; пол. ojciec.

Назви отця (батька) в неслов'янських мовах праiндоевроп. мовноi сiм'ї: старонiмецьке atto; готське atta; грецьке й латинське atta означає ласкальну назву батька — 'папа', а в гуцулiв: 'неньо' i "лельо".

"Отець" = священник. — Традицiя асоцiювання термiна

“священик” із словом “отець” походить з Біблії. У Книзі Суддів 17:10: “Буде мені за отця та за священика”.

У Кн. Суддів 18:19: “Стань нам за отця та за священика”.

Але хоч священика в нас завжди називали “отцем духовним”, то в нас був звичай, що сам священик не називав себе отцем, а коли підписувався, то перед своїм іменем і прізвищем писав “священик” (скорочено: “свящ.”), а в вищому сані: “Протоіерей” (“Прот.”), “Протопресвітер” (“Протопресв.”), а не “отець”.

Отній (арх.) — батьківський. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Слѣтъста съ отня стола злата”. — Вираз “съ отня” — означає ‘з отчого’, тобто ‘з вітцівського’, ‘з батьківського’.

Отрава — отрута; у Лексиконі 1627 р.: “Яд — трутізна, отрава”. “Свиная вонь або отрава”. “Отрута — лѣкарство”.

Слово “трутізна” в Лексиконі 1627 р. — з польського truciźna. “Лѣкарство” (“лік”, ‘лікарство’) тут назване “отрутою” тому, що грецьке слово *phármakon* (звідси “фармацевтика”) означає ‘отруту’.

Старослов’ян. (і церк.-слов.) “отрава”, “отрова”, “отровъ”; болгар. “отрава”, “отрова”; серб. “отров”; рос. “отрава”; чес. *otrava, jed*; поль. *truciźna*. Старослов’янське (і церк.-слов.) слово “отрава” має також свою видозміну в формі “отрова”, бо в дієслові “отруїти” (= “отравити”) в першій особі однини теперішнього часу є форма *otrovaŭ* (‘отравляю’). Пор. старослов’ян. “трути” (‘труїти’) і укр. “трўтка”.

Слово “отрава” (‘трўтка’, ‘отруя’) не має нічого спільного із словом “трава”, “страва”, “потрава”, “травити” (шлунок “травить” їжу).

Укр. дієслово “травити” кого на кого (але не “травити”) означає ‘намагатися знищити кого’; напр., “натравити на кого” харциза, лютих собак і т.ін.

Наше “травити” означає те саме, що церк.-слов. “трыти”, з якого походить церк.-слов’ян. іменник “разтрва”, що означає ‘згубу’, ‘знищення’; пракорінь церк.-слов’ян. слів “трыти” = “трути” походить з праїндоевроп. джерела; пор. грецьке *τροο* — ‘травлю’, ‘нищу’.

Отроча́ (архаїзм) — хлопчик, хлопчина. У колядці: “Днесь поюще пісню іграймо”: “Візьми отроча і матір його”.

“Отроча” — із старослов’ян. (і церк.-слов’ян.) *otročę*. Правильно мусить у нас вимовлятися як ‘отрочя’, бо старослов’ян. звук *ę* вимовляється в нас як *я*.

“Отроча” — це димінутивна (здрібніла) форма старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) слова “óтрокъ” — ‘юнак’.

Отчїзна (арх.) — батьківщина; в урочистому стилі — “вітчїзна”, що походить із староукр. “отчизна”. З форми “отчизна” постала форма “вітчизна” таким самим способом, як в укр. говорах Галичини кажуть “вітця”, що є родовим відмінком слова “отець”. Подібно староукр. слово “окно” тепер вимовляємо як ‘вікно’, а староукр. “отчим” — як ‘вітчим’.

Староукр. “отчизна” постало із старослов'ян. “отчина”, що означає ‘спадщину по батькові’.

Укр. селяни й тепер спадщину по батькові називають б а т ь к і в щ и н о ю. (Інтелігенція на Наддніпрянщині під впливом поезій почала наголошувати передостатній склад цього слова: “батьківщина”, замість правильного: “бáтьківщина” — від “бáтько”, а не “батькó”).

В українській мові в Галичині із старослов'янського (й автентичного староукр.) “отчина” (спадок по отцеві — батькові) законімірно постала форма “вітчина”; звук з дістався в староукр. “отчина” (внаслідок чого маємо на Наддніпрянщині “отчизна”, а далі — “вітчизна”) під впливом польського ojczyzna, що постало із старополь. ojcowizna.

Жоден інший слов'ян. народ не прийняв цього польського z в слові “отчина”; навіть чехи вимовляють це слово як ‘otčina’, а не як ‘otčizna.

Ініціаторів включання цього польського z в слово “отчина” й популяризаторів його в нас (а від нас, через нашу “книжну” мову те польське z і Московщина похопила) бачимо ось у таких джерелах: XVI-XVII ст.ст.: Лексикон 1627 р. — “Отечество — отчизна”. “Въ отчизнѣ доступите славы”.

Офензіва — наступ війська, атака на фронті; з франц. offensive; дефензіва, з франц. defensive — фронтова самооборона; дефензивою також органи мілітарного шпіонажу називають.

Офіра — жертва; з польського ofiara, що походить з німецького Opfer, з латинського offertorium, від offero — ‘жертвую’, ‘приношу’.

Цей полонізм — “офіра”, “офірка”, “офірувати” — проник тільки в нашу церковну термінологію. І так, напр., малу свічку, яку купують і в церкві засвічують, офіркою називають, подібно, як чотки називають пацьорками — з польського paciorki, від pacierz — ‘молитва’; поляки ще й другу назву на це мають: różaniec.

У Лексиконі 1627 р.: “Принось — добровольная офѣра, то є, що бываєть приношено отъ богатства, отъ грошей. И теж жертва”. “Працу мою дедикую и офѣрую”.

Ох! — вигук болю, жалю. Звідси: “о́хати”, “о́хкати”, “о́ханя”, “охканя”. В укр. народній приказці: “Ох, та не люби двох!”

Охота — диспозиція чину з власної спонуки, не з примусу. Деякі дослідники твердять, що корінь у цьому іменнику той самий, що й у дієслові “хотіти”, тобто, що ним є звукосполюка -хоть-: “о - хот - а”. Інші дослідники, маючи на увазі той факт, що слово “охота” презентує себе також у формі “охвота”, твердять, що праслов’ян. корінь цього слова був не *och-, а *ochv-, і що він означав ‘веселість’, бо середньолужицьке слово *wochwy* означає ‘веселий’, та що старочеське слово *ochviti* се виражає ідею ‘гарячитися’, ‘ревнувати’, ‘зздрити’.

Слово “охота” в своїй сім’ї слів: “охоче” (‘з охотою’); “заохотити”, “заохочений, -а, -е”; “заохота”, “підохочений” (‘напідпїитку’); “розохотитися”; “розохочений, -а, -е”.

У Словнику Грінченка: “охітник”, “охітниця”, “охітно”, “охічно” (охоче). Слово “охота” в укр. народньому афоризмі: “Охота гірше неволі”.

Оцет — з латинського *osetum* — ‘вино’; старослов. (і старочерк.-слов’ян.) “оцьтъ”; болг. “оцет”; рос. “оцет”; чес. *ocet*; пол. *ocet*. Росіяни своє старе “оцеть” словом “уксус” підмінили.

Слово “оцет” у нас було вже засвідчене в нашій найстаршій черк.-слов’янській пам’ятці — Остромирова Євангелія (1056-1057), в якій (Ів. 19:29) фігурує старослов’ян. слово “оцьтъ”.

Слово “уксусъ” проникло в нашу стару книжну мову з грецького *óxos*, але в нас воно не було популярним у книжній мові; популярним було слово “оцет”, і тому не слово “уксус”, а “оцет” увійшло в нашу модерну літерат. мову.

Слово “оцет” колись у нас уживали в переносному значенні, жартівливо називаючи ним горілку.

У Лексиконі “Синонима” (з половини XVII ст.) написано: “Чарка оцту доброго”.

Очевідець — наочний свідок; слово це в нашу стару книжну мову було внесене з мови південних слов’ян. Тепер воно ще вживається тільки в сербській мові: “очевидац” (‘очевідець’), “очевидан” (‘очевідний’). Але серед нашої інтелігенції за часів Козаччини популярнішим було слово “самовідець”, що є синонімом слова “очевідець”. Один з наших козацьких літописців підписався криптонімом “Самовидець”, тобто той, що сам був

свідком того, про що він писав у своєму літописі (хроніці), що в історії відомий під назвою “Літопис Самовидця” (з XVII ст.).

Слово “самовидець” походить із церк.-слов'ян. слова “самовидьць”.

“Очеретяне море” — Цей вираз був уживаний ще навіть по першій світовій війні старими людьми в деяких селах на Крем'яччині (зах. Волинь) у приказковій фразі: “Пішов як за Очеретяне море по воду”, — що значить: “Пішов на хвилинку, і довго не вертається”. В деяких селах замість “Очеретяне море” говорили “Черетяне море”. Походить це, мабуть, з біблійного церковно-слов'янського “Чръмное море” (у нас читали: “Чермное море”), що означає “Червоне море”.

Очітаний, начітаний — той, хто багато прочитав. В укр. мові в Галичині — “очітаний”, з польського *oszytany*; в укр. мові на Наддніпрянщині — “начітаний”, з “начитатися” — на зразок: “наробитися”; “написатися”, “находитися” і т.ін.

Такого слова як “очитатися” в укр. мові немає.

Очі. — 1) “Бити в очі” — всеслов'янський вираз мовної образності: болгар. “Бия в очи”; рос. “бить в глаза”; поль. “bić w oczy”.

2) “Ради гарних очей” — ‘задня гарних очей’; так кажуть про того, хто, напр., хоче, щоб його величати, незважаючи на те, що він нічим не заслужив собі на це. Вислів “Ради гарних очей” походить з комедії франц. письменника Мольєра “Смішні маніриці” (1659).

3) “Замилювати очі” — дослівний переклад (калька) з польського: “Zamydlać oczy” — означає те саме, що й фраза “Пускати пиль в очі” (з російського “Пускать пыль в глаза”).

По-українському кажемо: “Пускати туманá в очі”. “Пускати блахманá в очі”. Укр. селяни кажуть: “Забивати ба́ки” (очі) кому.

4) “На оча́х” — в переносному значенні — ‘скоро’; напр., наші селяни кажуть: “Він на очах чахне” — що значить: “Він сохне в моїй присутності”, тобто ‘сохне з хвилини на хвилину’. “На оча́х” — ‘нахабно’; напр., наші селяни кажуть: “Він просто на очах краде”, тобто “Краде в моїй присутності”.

Вираз “на очах”, мабуть, вселюдський і дуже старий. Між іншим, він засвідчений і в Біблії; напр., “Нехай це зробить на о ч а х моїх” (2 Сам. 13:5). “На очах” — по-гебрейському: “le enaj”.

Очікування — від “очікувати”, що виражає аспект протяжного чекання на когось, чи на щось, чого сподіваємося дочекатися.

У Лексиконі 1627 р.: “Очекиванье або надѣя”. “Очекующій”.

У Катехізисі 1645 р.: “Очекиване нендзнихъ не згинеть навѣки”. (Це дослівно повторена польська фраза: “Oczekiwanie nędznych” ‘нужденних’.

“Очікувати” більше вживається в укр. мові в Галичині. На Наддніпрянщині більше вживається “ждати”. Напр., у пісні:

“Ждала, ждала козака,
Та й плакати стала”.

“Чекати” — слово всеслов'янське: болгар. “чакам”; серб. “чекати”, “очекивати”; чеське čekati, očekavati; поль. czekać, oczekiwać. У російській літарат. мові замінили його словом “ждать”. (Старослов'ян. і церк.-слов'ян. “жьдати”).

Тією слов'янською мовою, в якій ні в писаних пам'ятках, ні в діалектах не засвідчене дієслово “чекати”, є російська мова. Не засвідчене це слово і в мові старо-церк.-слов'янській. Але наявність цього слова в інших слов'янських мовах (у південних та західних слов'ян, а в східних — в українців) свідчить, що це слово є старослов'янським і всеслов'янським.

Можливо, що в російському виразі “Быть на чекѹ” (‘Бути наготові в очікуванні чогось такого, що ось-ось може статися’), слово “чек” походить від “чекати”.

Справа походження кореня дієслова “чекати” була й досі є предметом дискусії між етимологами, головно між прихильниками гіпотез А. Меє (Meillet; див. його Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. I-II, 1902) та Е. Бернекера (Bernecker); див. його Slavisch. etymol. Wörter., 1908).

Меє виступив проти твердження Бернекера, що пракорінь слова “чекати” той самий, що й у санскритському слові cakānas, значення якого — ‘бажаючий’.

Деякі етимологи, напр., А. Брюкнер, в цьому випадку, взагалі не взяли участі в цій “війні гіпотез”.

Болг. “чакам”; серб. “чекати” свідчить про те, що корінь цього дієслова презентує себе в формі двох перезвучних варіантів čak- : ček-, але чи вони виражали ідею “надіятися”, чи може лиш пізніше чеське слова čaka почало вживатися для вираження ідеї ‘надія’, і що це, може, сталося завдяки метафоричній функції цього іменника, — це таке питання, на яке не маємо відповіді. Дієслово “чекати” в своїй сім'ї слів: “почекати”, “зачекати”,

“вічекати”, “дочекáтися”, “вичікувати”, “очікувати”, “чекáння”, “очікування”, “вичікування”.

В укр. народній стилістиці імперативний вираз “Почекай — почекай!” означає знак погрози. “Почекай — почекай! Ще прийде коза до воза” [“сіно мікати”].

Українське селянство ще з кріпацьких (“панщинних”) часів зберегло в себе слово ‘чекати’ в його польській формі для характеризувannya польської шляхти у вислові: “Жидівське “з а р а з”, а панське “roszekaј”.

Очкó, óчко. Слово “очкó” (з наголосом на останньому складі) в нас уживається тільки як синонім “знаку на картах” і для означення того роду гри в карти, що називається “очкó”. “Óчко” (з наголосом на першому складі) має в нас також і множинну форму: “óчка”. Це слово між іншим означає маленький отвір у со́ті — в вошині в вулику; в ці óчка бджоли складають мед; óчка в рибальській сітці, óчка в плетенні гачками чого; напр., хустки з вовни, рукавиць тощо. Множинна форма типу “очкі́” в нас не існує. Вона є в російській мові: “очки́” — ‘окуляри’.

Похідні слова: “очковé” — назва давнього податку, що його мусів платити пасічник від кожного вулика (а в вулику є óчко); “очковій” — той, хто збирає податок від пасічників; “очкува́ти” — знакувати коні клеймом.

Очкúр — шнурок, що переселений уздовж рубця матерії, чи шкури, щоб таким способом стягати її; напр., стягати (“зашморгувати”) штани в стані, замість підперезування їх по́ясом, чи па́ском; стягання (“зашморгува́ння”) шкуряної мошонки (“капшука”) на тютюн, і т.ін. Тому в нас кажуть: “штани на очкурі”; “очкур капшука”.

Укр. “очкúр”; рос. “очкúр”; білоруське “учкúр”; болг. “учкúр”; серб. “у́чкур”; поль. oczkur, uszkur. (У польську мову це слово проникло почерез укр. мову).

Що слово “очкúр” — “учкúр” походить з тюркського uşkur (uş — ‘середина’+kur — ‘пояс’) ніхто з етимологів тепер не сумнівається.

Очманá (укр. мітолог.): нечиста сила — Мана, що напускає злуди на очі людини. Словом “очмана” наші селяни тепер називають кожну докучливу живу істоту, головню ж дуже докучливих дітей, яких називають “прищіпками”. — Див. **Обма́н**.

Очóлювати — бути в проводі чого (але не “стояти на чолі”). Див. **Чолó**.

Очортіти — стати кому таким осоружним, як чорт. Приклад уживання цього дієслова: “Той п'янюга вже очортів мені!” Синонімом цього слова є дієслово “остогіднути”. Напр.: “Через того п'яницю мені життя остогидло”. Див. **Осоружний**.

Ошарпанець — шматалайник, лахотряс, обдертий. Лексикон 1627 р.: “Рубищеносець — ошарпанець, шубравець”.

“Ошарпаній” з польського *oszarpaniec* — ‘шматалайник’, ‘торботряс’. “*Subrawiec*” — це слово, що його створили поляки в XVI столітті для прозивання одного з польських полемістів, про якого говорили, що він у Львові потаємно служив як кат. Слово “*subrawiec*” стало синонімом польського слова *hultaj* — ‘шібенік’. По-укр. кажуть “обшарпаній”, а не “ошарпаній”.

Ошукання — обманення. У Лексиконі 1627 р.: “Ухищреніє — засадка, скрытое а зрадливое подействє албо ошуканье”.

(Слово “подействє” — з польського *podejście* — облудний підхід).

“Шукати”, “пошукати”, “ошукати”, “вішукати”, “підшукати”.

“Шукати” кого, чого — ‘глядіти’ за ким, чим. Слово “шукати” постало в Польщі в XV ст. з німецького слова *suchen*, яке поляки перетворили на “*szukać*”. З Польщі це слово дуже скоро проникло в Україну й Білорусь.

Поляки до XV ст. традиційно вживали слово *iskać* — із старослов'ян. *iskati*. І тільки це дієслово для вираження ідеї німецького ‘*suchen*’ уживали всі слов'янські народи — кожен у своїй вимові.

Старослов'ян. (і староукр.) дієслово *iskati* збереглося живим в устах укр. селян в зредукованій формі “ськати”: у фразі “Ськати в голові”.

Слово “шукати”, як полонізм, в укр. книжній мові XVI-XVIII ст.ст. довго не приймалося серед укр. народніх мас, які вживали своє слово “глядіти” (а не “шукати”) за ким-чим.

Ось приклад з укр. фольклору:

“Прийшов паламар, —
Пальці поламав.
Прийшли паламарові діти
Пальців глядіти.
Пальців не знайшли,
І додому пішли.
Удивительно,
Усмішительно”.

(Крем'яччина, зах. Волинь).

Яким чином поляки з ідеї 'szukać' ('глядіти за ким, чим') утворили ідею 'oszukać' ('пілманути') — це така справа, яка ще й досі не є належно вивченою.

"Вишукати" що — це 'вінайти'. "Винахідливий" — це 'змісний'. Отже, можливо, що того, хто вміє "вишукати", що, вважали за 'змісного', а далі — за 'oszusta' ('обманця'). А може з ідеї 'шукати' ('глядіти' за ким, чим) була створена ідея 'ошукати' ('обманути') на основі формальної подібності слова szukać до якогось чужого слова, що означає 'змісність' і 'лукавство', як, напр., лат. *cađax* (= церк.-слов. "острооумьнъ"), як це думав Брюкнер.

Слово "ошука" в укр. мові в Галичині — це запозичення з місцевої польської колоніальної лексики ("oszuka"), але слово *oszukać* поляки взяли собі з укр. мови ("ошукайло").